JOANNIS SARESBERIENSIS POLYCRATICUS,

SIVE

DE NUGIS CURIALIUM ET VESTIGIIS PHILOSOPHORUM.

INCIPIT ENTHETICUS IN POLYCRATICUM

Auctor ad opus suum.

Si mihi credideris, linguam cohibebis, et aulæ
Limina non intret pes tuus : esto domi.
Aspectus hominum cautus vitare memento,
Et tibi commissas claude libelle notas.
Omnia sint suspecta tibi, quia publicus hostis
Et majestatis diceris esse reus.
Ignis edax, gladiusque ferox tibi forte parantur :
Aut te polluta subruet hostis aqua.
Cum tamen exieris, faciem velabit amictus,
Deformentque tuam pulvis et aura cutem,
Dextra ferat virgam, premat et sua mantica dorsum :
Trita tegant frontem pilea, pero pedem.
Sit gradus et cultus, habitus peregrinus eunti,
Non nisi barbariem barbara lingua sonet.
De Pictavorum dices te gente creatum,
Nam licet his lingua liberiore loqui.
Hospitiique fidem quæres super omnia, quo sis
Tutus ab insidiis, quas tibi quisque parat.
Stultos, prudentes nimium, parvosque cavebis,
Et quos insignes garrula lingua facit.
Si quis amat verum, tibi sit gratissimus hospes,
Et quem delectat gloria vana, cave.
Jure patronatus illum cole, qui velit esse,
Et sciat, et possit, tutor ubique tuus.
Ergo quæratur lux cleri, gloria gentis
Anglorum, regis dextera, forma boni.
Quæsitus regni tibi cancellarius Angli,
Primus sollicita mente petendus erit.
Hic est qui regni leges cancellat iniquas,
Et mandata pii principis æqua facit.
Si quid obest populo, vel moribus est inimicum,
Quidquid id est, per eum desinit esse nocens.
Publica privatis qui præfert commoda semper :
Quodque dat in plures, ducit in ære suo.
Quod dat habet ; quod habet, dignis donat : vice versa
Spargit ; sed sparsæ multiplicantur opes.
Utque virum virtus animi, sic gratia formæ,
Undique mirandum gentibus esse facit.
Tardus ad hunc Samius si certet acumine mentis,
A Indoctusque Plato, Varroque stultus erit.
Curio si certet verbis, vincetur ab ipso ;
Victus, si certet, Quintilianus erit.
Hujus nosse domum non est res ardua ; cuivis,
Non duce quæsito, semita trita patet.
Nota domus cunctis, vitio non cognita soli
Lucet, ab hac lucem dives, egenus, habent.
Illa patet miseris, patet et domus illa beatis,
Hic patre lætatur advena quisque suo.
Cum reserata semel fuerit tibi janua, currens
Ad thalamum domini progrediere tui.
Exspecta dum turba fluat, quæ fervat in aula,
Fessaque sint domini membra fovenda toro.
Accedes, vultum mutabis mantica nugas,
Excutiat ; peregre nunc peregrinus eat.
B Non tamen ostendas, oculos quod principis urat,
A quo tota tibi vita, salusque datur.
Si facies illi tua displicet, unde placebit ?
Ejus in arbitrio, jusque favorque manent.
Quod prohibet fieri, scelus est : quod præcipit, [æquum,
Juraque pro placito stantque caduntque suo.
Huic quæ sola placet, sola virtute placebis,
Quæ tibi, si desit, cætera cuncta nocent.
Jura colit, pacem statuit, fundatque quietem,
Et tumidos hostes mente manuque domat.
Sed seu jura vocent, seu fulminet ensis in hostes,
Non nisi sancta gerit, non nisi sancta probat.
Confer ei quoscunque duces, quoscunque potentes,
C Plebs erit hoc viso maxima turba ducum.
Si reges videas, quid ad hunc nisi rustica turba ?
Et bene, si dici rustica turba queunt.
Particulamque tui præmonstrans, experiere
Quæ maneat totum gratia, vel quis honor.
Si placet hæc, totus poteris fortasse patere.
Sed si displiceat, cætera claude toga.
Verba salutantis sint prima ; subinde facetus
Te dabis obsequiis, hospitiumque petes.
Non gravis hospes eris, potuque ciboque verendus
Sufficiet vestis non pretiosa tibi.

Digitized by Google

Non oneraris equis, phaleras nec poscis equorum,
Nec te servorum copia magna premit.
Sufficiet vel sola domus, visusque patroni,
Ejus et alloquio, consilioque frui.
Curia quid possit, quid speret plebs, ubi regni
Vires, una domus sola docere potest.
Si develatam faciem monstraverit, aut non
Perstringat visum cassibus ille tuum,
Quid sapiens stulto differt, quid paupere dives,
Quid misero felix? si sapis ecce vides.
Si fuerit lætus, oculos auresque libenter
Exponet nugis forsitan ille tuis.
Sic igitur nugas sparges, ne tædia gignant,
Quæ rebus lætis sunt inimica nimis.
Si jubet ut nugas agites, nugare decenter:
Nam sibi per nugas seria credet agi.
Utilibus nugas, sic aptes seria ludis,
Ut tibi sit gravium nulla timenda manus.
Si jubet ut taceas, statua taciturnior esto,
Nec redimas signis verba negata tibi.
Cum satiatus erit, vel cum majora vocabunt,
Ora conductus detur ut inde tibi.
I citus, atque redi; ne quorum carpere nugas
Ausus es, infligant tela, necemque parent.
Unum discedens secreta profer in aure:
Quidquid agant alii, tu memor esto tui.
Quæque caro fenum, flos feni, gloria carnis,
Hæc nihil est: nihilo quid minus esse potest.
Munera fortunæ, viscata puta vitiorum
Semina, sunt scelerum pabula, mortis iter.
Sunt laquei, sunt insidiæ, sunt toxica mortis,
Quam non effugient, quos dea cæca colit.
Quod fortuna dedit, et quod dabit, est alienum,
Auferet hoc totum, cum volet illa, tibi.
Retia pennatis nequeunt prævisa nocere,
Tu quæcunque vides, retia mentis habe.
Retia sunt quæcunque vides, hominemque ligatum
Ad miseram mortem per mala quæque trahunt.
Forsitan, unde tibi datur hæc audacia? quæret,
Dices nil metuens, omnia tutus agit.
Omnia tutus agit, quem nec spes, nec timor angit,
Cui mala nulla placent, omnia tutus agit.
Hispana rediens, aut Vasconis utere lingua,
Sed tamen in verbo plus gravitatis habe.
Indue sic linguam, sic vestes indue gentis,
Salva sit ut morum regula, salva fides.
Pendeat ex humeris crux ænea, sit coma tetra,
Hispida cæsaries, barba recisa parum.
Sitque gravis vultus, sint frons oculique pudici,
Insontesque manus, pauper amictus erit.
Dum tibi conductus fuerit, securior ibis,
Et via sit pedibus quælibet apta tuis.
At si defuerit, longas protende diætas,
Contineatque pedes publica strata tuos.
Nusquam divertas, ne quis te lædat euntem.
Nugarumque luat garrula lingua notas.
Omnia, si nescis, loca sunt plenissima nugis;
Quarum tota cohors est inimica tibi.
Ecclesia nugæ regnant, et principis aula;
A In claustro regnant, pontificisque domo.
In nugis clerus, in nugis militis usus;
In nugis juvenes, totaque turba senum.
Rusticus in nugis, in nugis sexus uterque;
Servus, et ingenuus, dives, egenus, in his.
Accelera gressus, cauto diplomate pergens
Ad mare, quo Morini littora nostra petunt.
Hospitium tandem sera cum nocte subibis,
Ut valeas, esto sobrius, esto gravis.
Gens penetranda tibi, prælarga, bibaxque, loquax-
[que,
Et cui, ni morem gesseris, hostis eris.
Emergunt lites modicæ, quas magna sequuntur
Jurgia, vulneribus feta, necemque ferunt.
Sed quia virtutem gens diligit, et veneratur,
B Si bene credaris vivere, tutus eris.
Non modo tutus eris, sed summo dignus honore
Quæque libet fieri, cuncta licenter age.
Cantia te felix genuit, te Cantia fovit,
Illustris regum, pontificumque parens.
Hic tibi debetur, sedes finisque laborum:
Illa tibi requiem præparat, illa domum.
Anglorum sedem primam pete, sive Britonum;
Si Britonum mavis dicere, nemo vetat.
Indignum, litem si tempus agit breve longam,
Digna quidem non sunt tempora longa brevi.
Cum de re constat, non sit de nomine pugna;
Ne foveat litem lana caprina diu.
Quidquid vis dicas, dum sit caput illa Britannis,
Quam tibi præsignat angelus arce micans.
C Angelus iste quis est, aut quæ domus ista, requires
Namque novos rerum forma movere solet.
Hæc est illa domus, quæ Christum prima recepit:
A qua suscepit insula tota fidem.
Insula tota fidem cepit, fideique parentem
Prædicat, extollit, audit, honorat, amat.
Consilii magni si nosti forte datorem,
Non erit ignotus angelus iste tibi.
Angelus e specula totum circumspicit orbem,
Et corpus pennis subvehit, atque tegit.
Sic videt e specula, sic protegit omnia pennis,
Ut jus non habeat hostis in orbe suo.
Hic tempestates prænuntiat, atque serenum:
Ventorum rabiem temperat, atque maris.
D Ne quid obesse queat, non dormit nocte, dieque
Stat; quia subjectos undique stare facit.
Accedens propius, Christi properabis ad aulam,
Ut veniam culpis promereare tuis.
Illic finiti solventur vota laboris:
Hic lacrymas, gemitus, hic pia tura dabis.
Excipiet fratrum reducem te tota chorea:
Et laudes pro te sospite læta canet.
Quidquid habes quod eis placeat, largire libenter:
Quidlibet, ut fuerit utile, cuique dabis.
Si potes, Odoni studeas donare salutem:
Accipiatque Brito te venente crucem.
Hic narrare tui tandem discrimina fati
Exactæque viæ prospera cuncta licet.
Quid si ovis sub vulpe latens, vulpesve sub agno,

Digitized by Google

Pelle leonina dic quid asellus agat.
Quid leo dum servit, quid agit, dum regnat asellus,
Turturis in specie passeris acta canes.
Quid faciant pardi timidi, leporesque fugaces,
Et spes conversi quæ sit habenda lupi.
Quid repens testudo paret, scarabæus onustus,
Curque levi ventus grandis ab imbre cadat.
Sed quia nemo potest cunctis virtute placere,
Sufficiat paucis te placuisse bonis.
Spernantur si forte tuæ sub judice nugæ,
Non sit iniqua manus, aut tua lingua procax.
Libera donentur cunctis suffragia, teque
Iste bonum dicat, dicat et ille malum.
Si locus est liber, cur non sit libera lingua?
Nemo satis firmus, quem levis aura movet.
Quid facient enses, si te levis aura cruentet?
Verba quidem non sunt verbera, verba times?
Linguarum strepitus solidam non transeat aurem,
Auris inepta nimis, quam sonus urit iners.
Exercent alii linguas, tibi pareat auris;
Lingua quidem prodest, non tamen aure magis.
Illis in lingua mens est, tibi sit cor in aure.
Os patulum sit eis, auris aperta tibi.
Obice virtutis confringitur impetus oris,
Et linguæ stimulo mens malesana perit.
Nemo, nisi vanus, falso lætatur honore,
Conscia mens culpæ, quam mala dicta movent.
Frons adamante tibi sit durior, igne perusta
Sit cutis, a verbis ne notet ora rubor.
Plena pudore tamen, qualem decet illius esse,
Qui timeat vitii sordidus esse nota.
Alterius linguæ dic quis moderatur habenas?
Vix est, qui propriæ possit habere modum.
Lubrica sæpe cadit, quoniam versatur in udo:
Sæpe cadens labem contrahit, atque notam.
Inter multiloquos, et grandia verba serentes,
Esto tardiloquus, estoque pauca loquens.
Dum linguas acuunt alii, tibi calleat auris,
Et sit Dulichio remige surda magis.
Nec tantum valeat temeraria lingua loquentis,
Pectoris ut possit rumpere claustra tui.
Si patiens fueris, nunquam tibi verba nocebunt,
Turbatorque tuæ nemo quietis erit.
Excutiet pacem, quam dat patientia, nullus;
Sit licet exermis, conterit arma tamen.
Utantur linguis, tu viribus utere mentis,
Si sapis: alinguis gloria magna venit.
Nam quæ sit doctrina viri, patientia monstrat,
Imbellique manu bella nefanda premit.
Quis feret armatam, quæ sola triumphat inermis,
Armatamque manum vincere sola solet?
Vir patiens forti melior; minor esse triumphus
Urbis, quam mentis dicitur, estque minor.
Sperne malos, venerare bonos, ignosce volenti
Lædere, nulla bonis ultio grata magis.
Nulla virum fortem vindicta magis decet ista,
A Principibus semper debet adesse viris.
In quorum manibus lex si viget ignea; punit,
Dum miseret: fidos dum cupit esse, facit,
Provocat ad facinus, dum sævit iniqua potestas,
Et sibi subjectos non sinit esse pios.
Nemo sciens illum lædit, quem credit amicum;
Regula fida nimis: quisquis amandus, amet.
Hæc hominum disjuncta solet conjungere corda,
Ista potest hominem conciliare Deo.
Hac duce carpe viam, gradienti nemo nocebit,
Et poteris cunctas tutus inire manus.
Illa tamen metuenda manus, quæ tractat iniquas
Sordes, quam maculant æra colore suo.
Non quia polluitur, et polluit, est fugienda,
Sed quoniam nummus toxica sæva gerit.
B Toxica perpetuam paritura famemque sitimque,
Et miseram vitam, mortis et omne genus.
Nulla libris erit apta manus ferrugine tincta;
Nec nummata queunt corda vacare libris.
Non est ejusdem nummosque librosque probare,
Persequiturque libros grex, Epicure, tuus.
Ignis avaritiæ cum fenum carnis adurit,
Surgit, et æternum construit usque focum.
Omnia cum possit manus Omnipotentis, avaræ
Mentis egestatem non satiare potest.
Non satiare potest manus Omnipotentis avarum:
Dic mihi quis poterit, quod nequit illa manus?
Nonne satis miser est, quem nec Deus ipse beare
Sufficit? ulterius quis miser esse potest?
C Nummipetæ cum libricolis nequeunt simul esse
Ambos, crede mihi, non capit una domus.
Ergo cave miseros, nec ab his nisi tristia speres:
Nam miseri cultor, quis nisi stultus, erit?
Est antiqua nimis, nimis est sententia vera,
Quam docuere patres, Ennius atque Cato:
Tam quod habet, quam quo caret omni defit amico,
Occupet, occumbat, res aliena tamen.
Semper abundabit, qui rebus noverit uti;
Et mens utendi nescia semper eget.
Pauca potest dives, et plurima pauper habere;
Nescit egestatem dives, egenus opes.
Nullus amicus ei, qui multa cupit, nec amicus
Est sibi, cui nimium res aliena placet.
Si cupidus fuerit hostis, caveatur ut hostis,
D Si sit amicus, eo cautior esse stude.
Jurat? crede minus; non jurat? credere noli;
Juret, non juret, hostis ab hoste cave.
Et fugias quos livor edax felicibus hostes
Sic facit, ut virtus flectere nulla queat.
Muneribus fortasse tuis placabis avarum,
Lædere quo cesset invidus, esto miser.
Alterius misera gaudet mens invida sorte,
Cunctaque vicina commoda, damna putat.
Et nisi festinus fugeres, te plura monerem
Vix pateris dici pauca: vel ista tene.

Digitized by Google

JOANNIS SARESBERIENSIS

POLYCRATICUS

SIVE DE NUGIS CURIALIUM ET VESTIGIIS PHILOSOPHORUM.

LIBER PRIMUS.

PROLOGUS.

Jucundissimus cum in multis, tum in eo maxime est litterarum fructus, quod omnium interstitiorum loci et temporis exclusa modestia, amicorum sibi invicem præsentiam exhibent, et res scitu dignas situ aboleri non patiuntur. Nam et artes perierant, evanuerant jura, fidei et totius religionis officia quæque corruerant, ipseque recti defecerat usus eloquii, nisi in remedium infirmitatibus humanæ, litterarum usum mortalibus divina miseratio procurasset. Exempla majorum, quæ sunt incitamenta et fomenta virtutis, nullum omnino corrigerent aut servarent, nisi pia sollicitudo scriptorum, et triumphatrix inertiæ diligentia, eadem ad posteros transmisisset. Siquidem vita brevis, sensus hebes, negligentiæ torpor, inutilis occupatio, nos paucula scire permittunt : et eadem jugiter excutit, et avellit ab animo fraudatrix scientiæ, inimica et infida semper memoriæ noverca, oblivio. Quis enim Alexandros sciret aut Cæsares, quis Stoicos aut Peripateticos miraretur, nisi eos insignirent monumenta scriptorum ? Quis apostolorum et prophetarum amplexanda imitaretur vestigia, nisi eos posteritati divinæ litteræ consecrassent? Arcus triumphales tunc proficiunt illustribus viris ad gloriam, cum ex quibus causis, et quorum sint, impressa docet inscriptio. Liberatorem patriæ, fundatorem quietis, tunc demum inspector agnoscit, cum titulus triumphatorem, quem nostra Britannia genuit, indicat Constantinum. Nullus enim constanti unquam gloria claruit, nisi ex suo, vel scripto alieno. Eadem est asini, et cujusvis imperatoris post modicum tempus gloria; nisi quatenus memoria alterutrius, scriptorum beneficio prorogatur. Quot et quantos arbitraris fuisse reges, de quibus sermo nusquam est, aut cogitatio? Nihil ergo consiliosius est captatoribus gloriæ, quam litteratorum et scribentium maxime gratiam promereri. Inutiliter enim eis geruntur egregia, perpetuis tenebris obducenda, nisi litterarum luce clarescant. Quidquid favoris aut præconiorum aliunde contrahitur, perinde est, ac si echo, quam audis in fabulis, plausus excipiat theatrales; desinit enim cum cœperit. Ad hæc in dolore solatium, recreatio in labore, in paupertate jucunditas, modestia in divitiis et deliciis, fidelissime a litteris mutuatur. Nam a vitiis redimitur animus, et suavi et mira quadam, etiam in adversis, jucunditate reficitur, cum ad legendum vel scribendum utilia, mentis intendit acumen. Nullam in rebus humanis jucundiorem, aut utiliorem occupationem invenies : nisi forte divinitus compuncta devotio orando divinis insistat colloquiis, aut corde per charitatem dilatato, Deum mente concipiat, et magnalia ejus apud se quasi quadam meditationis manu pertractet. Experto crede, quia omnia mundi dulcia his collata exercitiis, amarescunt; eo quidem magis, quo cuique sensus integrior, et ratio incorrupta judicii purioris viget acumine. Noli ergo mirari, quare aliquem gradum scalæ, quæ nunc sola novit ascensum, prout quemquam monuisti, non ascendo. Quare majoribus me non ingero curiis, cum tibi etiam Isocratis responsurus sum verbo : qui interrogatus ab amicis, quare non in forensibus negotiis versaretur, respondit : Quæ locus hic callet, ego nescio; quæ ego calleo, locus hic nescit. Ego enim contemno quæ illi aulici ambiunt, et quæ ego ambio illi contemnunt. Mirare magis quare non præcido, aut rumpo funem, si alias solvi non potest, qui me in curialibus ungis tandiu tenuit, et tenet adhuc tantæ obnoxium servituti. Jam enim annis fere duodecim nugatam esse tædet, et pœnitet me longe aliter institutum, et quasi sacratioris philosophiæ lactatum uberibus, ablactatumque decuerat ad philosophantium transisse cœtum, quam ad collegia nugatorum. Et te quidem sentio in eadem conditione versari, nisi quia rectior et prudentior, si facis quod expedit, stas semper immotus in solidæ virtutis fundamento, nec agitaris arundinea levitate, nec deliciarum sectaris mollia, sed ipsi, quæ mundo imperat, imperas vanitati. Unde cum tibi diversæ provinciæ congestis meritarum laudum præconiis, quasi arcum erigant triumphalem : ego vir plebeius stridente fistula inculti eloquii, librum hunc ad honorem tuum, velut lapillum in acervo præconiorum

Digitized by Google

tuorum conjeci; scie is quia sicut non habet, unde placeat ex vetustate, sic ex devotione scribentis non poterit displicere. Nugas pro parte continet curiales, et his magis insistit quibus urgetur magis. Pro parte autem versatur in vestigiis philosophorum; quid in singulis fugiendum sit, aut sequendum, relinquens arbitrio sapientis. Et quia ne lædant aliquem, eum oportuit conveniri, in quo nihil nugatorium possit argui : te virorum nostræ ætatis elegantissimum decrevi convenire, et quæ videntur in mei similibus arguenda describere. Sic enim cum ineptias suas lector vel auditor agnoscet, illud ethicum reducet ad animum, quia « mutato nomine de se fabula narratur, » præcipue cum omnes noverint quantis tu serietatibus jugiter occuperis. Sic dum alios docet Seneca suum monet Lucilium. Ad Oceanum et Pammachium scribit Hieronymus, et aliorum plerumque castigat excessus. Quisquis autem blandientis causatur ineptias, negotium cum tempore metiatur, et quod sapientis est, ex causis dicendi dicta dijudicet. Si quid autem cuipiam asperius sonat, non in se quidquam dictum noverit, sed in me ipsum, et similes mei, qui mecum cupiunt emendari; aut in eos, qui collapsi in fata, omnem reprehensionem æquanimiter ferunt. Novi enim quia nulli gravis percussus Achilles : et præsens ætas corrigitur dum præterita suis meritis objurgatur. Sic dum corrigat Horatius, etiam servis, ut Decembri libertate utantur, indulget.

Omne vafer vitium ridenti Flaccus amico
Tangit, et admissus circum præcordia ludit.

Quæ vero ad rem pertinentia a diversis auctoribus se animo ingerebant, dum conferrent, aut juvarent, curavi inserere, tacitis interdum nominibus auctorum; tum quia tibi, utpote exercitatio in litteris, pleraque plenissime nota esse noveram; tum ut ad lectionem assiduam magis accenderetur ignarus. In quibus si quid a fide veri longius abest, mihi veniam deberi confido, qui non omnia, quæ hic scribuntur, vera esse promitto; sed sive vera, seu falsa sunt, legentium usibus inservire. Neque enim adeo excors sum, ut pro vero astruam, quia pennatis avibus quondam testudo locuta est, aut quod « rusticus urbanum murem mus paupere tecto » (Horat. *Sat.* II, vi, 8) susceperit, et similia; sed quin hæc figmenta nostræ famulentur instructioni, non ambigo. Hæc quoque ipsa, quibus plerumque utor, aliena sunt, nisi quia quidquid ubique bene dictum est, facio meum, et illud nunc meis ad compendium, nunc ad fidem et auctoritatem alienis exprimo verbis. Et quia semel cœpi revelare mentis arcana, arrogantiam meam plenius denudabo. Omnes ergo qui mihi in verbo aut opere philosophantes occurrunt, meos clientes esse arbitror, et quod majus est, mihi vindico in servitutem; adeo quidem ut in traditionibus suis se ipsos pro me linguis objiciant detractorum. Nam et illos audo auctores. Neque illum Alexandrum vidi, vel Cæsarem : nec Socratem, Zenonemve, Platonem, aut Aristotelem disputantes audivi; de his tamen et aliis æque ignotis, ad utilitatem legentium retuli plurima. Cedo tamen ne videar contentione gaudere, et me officiosis fateor usum esse mendaciis, et si aliter æmulus non quiescit, quoniam et ego meum Cornificium habeo et Lanuvium, me mendacii reum esse consentio, qui scriptum novi, quia omnis homo mendax; adeo quidem, ut nec vastum pectus, turgidus venter, tumida facies et rubicunda, lingua procax, insulsa, et paratior mores corrodere alienos, quam corrigere suos, nostrum receperit Lanuvium. Quis ipse sit, nisi ab injuriis temperet, dicam, et plane cognoscet, quia inveteratum esse, plenam non confert, nec integram servat auctoritatem. Procedat tamen et publicet, arguat meum ratione vel auctoritate mendacium, et ego vel ad inimici vocem non refugiam emendari; imo et amicum ducam, qui meum castigabit errorem. Si tamen et alicubi auctorum aliter quam scripserim, inveniatur, non ideo constabit me esse mentitum, cum in strategematicis historicos, qui frequenter ab invicem dissident, sim secutus, et in philosophicis academice disputans, pro rationis modulo, quæ occurrebant, probabilia sectatus sum. Nec academicorum erubesco professionem, qui in his quæ sunt dubitabilia sapienti, ab eorum vestigiis non recedo. Licet enim secta hæc tenebras rebus omnibus videatur inducere, nulla veritati examinandæ fidelior, et, auctore Cicerone, qui ad eam in senectute divertit, nulla profectui familiarior est. In his ergo quæ incidenter de providentia, et fato, et libertate arbitrii, et similibus dicta sunt, me academicum potius esse noveris, quam eorum quæ dubia sunt, temerarium assertorem. Scripturarum quoque testimoniis, ad commodum explanandæ sententiæ, quandoque usus sum; ita tamen, ut nihil fidei, aut bonis moribus inveniatur adversum; ac si sententias tam modernas, quam veteres, eadem incommutabilis veritas genuisset. Siquidem

. . . . . facies non omnibus una,
Non diversa tamen, qualem decet esse sororum.
(Ovid. *Met.* II, 13.)

Omnia vero tuo reservantur examini, ut tibi major et justior corrigendi, quam mihi scribendi gloria debeatur. Inæqualitas autem voluminum, variis est occupationibus ascribenda, quibus in curia sic distractus sum, ut vix aliquid scribere quandoque licuerit. Dum tamen Tolosam cingitis, ista aggressus sum, et me curialibus nugis paulisper ademi, illud volvens in animo, quia otium sine litteris mors est, et vivi hominis sepultura. Si quis ignotos auctores cum Lanuvio calumniatur aut fictos, redivivum Platonis Africanum Ciceroni somniantem, et philosophos Saturnalia exercentes, accuset, aut auctorum, nostrisque figmentis indulgeat, si publicæ serviunt utilitati. Præterea lectori et auditori quanta possum devotione sup-

Digitized by Google

plico, ut me Patri misericordiarum commendare dignentur, in orationibus suis; et erratibus meis, qui multiplicati sunt super numerum, veniam studeant obtinere. Nam et ego spero me participem esse omnium timentium Dominum: et corde et voce vicissim pro indulgentibus oro, ut actus et cogitationes nostras, omnipotens et miserator Deus emundet; et ne vitiorum rapiamur erroribus, spiritu suo mentes nostras illustrare dignetur magni consilii Angelus.

Cap. I. *Quid maxime noceat fortunatis.*

Inter omnia quæ viris solent obesse principibus, nihil perniciosius esse arbitror, quam quod eis fortunæ blandientis illecebra aspectum subtrahit veritatis, dum divitias suas et delicias congerit mundus, quibus delicati sensus pruriginem vicissim refovet, et accendit, ut animus multiplici lenociniorum fraude captus, quadam alienatione sui, ab interiore bono deficiens, per exteriora mendacia variis concupiscentiis evagetur. Noverca siquidem virtutis prosperitas, beatulis suis sic applaudit, ut noceat: et infelici successu sic in via fortunatis obsequitur, ut in fine perniciem operetur, convivis suis ab initio propinans dulcia, et cum inebriati fuerint, lethale virus miscet, et si quid deterius est: quo specie sui clarescit amplius, eo stupentibus oculis densiorem infundit caliginem. Invalescentibus ergo errorum tenebris, veritas evanescit, et virtutum radice succisa, seges germinat vitiorum, lumen rationis extinguitur, et totus homo casu miserabili fertur in præceps. Sic rationalis creatura brutescit, sic imago Creatoris quadam morum similitudine deformatur in bestiam, sic a conditionis suæ dignitate degenerat homo, vanitati similis factus, eo quod ex honore collato intumuit, et a tumore perdidit intellectum. Quis enim eo indignior, qui sui ipsius contemnit habere notitiam? qui tempus, quod parca manu datum est, ad mensuram in usum vitæ, et solum reparari non potest, usuraria quadam accessione et pœnali repetendum in vitæ dispendia prodigit, et in contumeliam auctoris effundit? Quid eo brutius, qui ex defectu rationis, et impulsu libidinis, dimissis propriis, aliena negotia curat, et non modo negotiis, sed et alienis otiis jugiter occupatur? Quid eo bestialius, qui omisso officio, de media nocte surgit, ut sagacitate canum, venatorum industria, studio commilitonum, servulorum fretus obsequio, temporis et famæ jactura, rerum laborisque dispendio, de nocte ad noctem pugnet ad bestias?

Cap. II. *Quid in studiis alienum.*

Alienum profecto est, quod ratio naturæ vel officii non inducit, si tamen interdum recte dicitur alienum, quod rectius fuerat semper fuisse nullius. Quæ vero naturæ sunt, peræque sunt omnium; quæ officii, sua sunt singulorum. Aliud itaque ex officio, aliud ex natura: licet naturæ vis ex officio debeatur. Parricidii siquidem species est, impugnare jura naturæ, et sacrilegii instar, parentis leges evacuare, et matri omnium honorem debitum non referre. Quod tamen ratio ex honestis causis admittit, non est simpliciter alienum. Si modesta forte jucunditas, vel utilitas subest, et nemini noceatur, (hoc etenim non adversatur officio vel naturæ;) sin autem impugnat alterutrum, statim est et simpliciter alienum, et usquequaque non licet. Hujus itaque contrectatio semper est, aut erroris aut criminis.

Cap. III. *Distributio officiorum, ex politica constitutione veterum.*

Philosophi gentium, justitiam, quæ politica dicitur, præceptis et moribus informantes, cujus merito respublica hominum subsistit et viget, unumquemque suis rebus et studiis voluerunt esse contentum, urbanis et suburbanis, colonis quoque vel rusticis sua singulis loca et studia præscribentes. Sollicitudo singulorum et omnium utilitati publicæ serviebat. Naturæ, laboris, et industriæ fructum unusquisque recipiebat ex merito. Nemo quod esset alterius usurpabat, manente in omnibus individuo charitatis affectu. Primus quidem et medius urbis locus Areopago cessit, unde ad singulas professiones, prout ratio cujusque officii exigebat, dispositione congrua institutas, officiorum jura quasi quidam salutis et vitæ rivuli derivarentur. Porro in his venandi ars officium vix permittitur accedere ad suburbanos; cum venatores ut agricolæ cæterique incolæ rurum, ab urbibus nobiliorumque cœtu longius arceantur. Omnino enim iniquum est nobiliora ingenia studiis dehonestari minoribus, et eos, quos ardua et graviora manent officia, voluptatis aut vanitatis occupationibus agitari. Unde si licenter exerceatur venatio, artificium vel officium; si contra, levitatem eam esse aut malificium censuerunt, edicto punientes eos, qui eam contra officium usurparent.

Cap. IV. *De venatica, et auctoribus, et speciebus ejus, et exercitio licito et illicito.*

Et primi quidem Thebani, si fidem sequamur historiæ, eam communicandam omnibus statuerunt. Et ex quo suspecta sit omnibus gens fœda parricidiis, incestibus detestanda, insignis fraude, nota perjuriis, hujus artificii, vel potius malificii, in primis præcepta congessit, quæ postmodum ad gentem mollem imbellemque, levem et impudicam (Phrygios loquor) transmitteret. Riserunt eos Athenienses et Lacædemonii populi graviores, historiarum gesta, naturæ morumque mysteria variis figmentorum involucris obtexentes; sic tamen ut ex cautela malorum utilitatem inducerent, aut ex lepore poematis voluptatem. In auras itaque raptum tradunt ab aquila Dardanium venatorem ad pocula, a quibus ad illicitos et innaturales transiret amplexus. Eleganter utique, cum et levitas ferri possit ab alite, et voluptas sobrietatis ignara cujuscunque libidini prostitui non erubescit. Dux Thebanus visa nuditate illius quam in silvis semper coluerat, cum ab errore pedem sui revocaret affectus, sub hu-

Digitized by Google

mano sensu se in bestiam stupuit transformatum, cervisque conformis, cum domesticos canes, voce et vultu niteretur abigere, vitio pravæ consuetudinis, totius substantiæ suæ dispendio, eorumdem morsibus patuit. Et forte deam venatoribus præferunt, quia mollitie hac vel malitia deos suos voluerunt infamare. Apri dentibus exstinctum Adonidem deflet Venus, habens semper cum venatione vel robusta commercium. Dum Maro Carthaginis altæ jocaretur hospitium, amantium vota conciliare nescivit; nisi eis ab opportunitate venandi dilapsu comitum, silvarum latebras reseraret. Sic forte quia studium hoc a conscientia turpitudinis odit lucem, sicut econtra legitimi amoris gaudia, solemnes lucis suæ præferunt tædas. Quem mihi dabis virorum illustrium, qui huic voluptati vehementer inhæserit?

Fixerit æripedem cervam licet, aut Erymanthi
Placarit nemora

(Virg. *Æn.* vi, 803.)

victor Alcides, non voluptati suæ, sed publicæ prospexit utilitati. Aprum Calidoniæ vastavenit Meleager, non mulsit animum voluptate, sed hoste patriam liberavit. Fuderit auctor Romani generis cervorum corpora, non vanæ voluptatis solatium, sed sibi et sociis quæsivit suffragium vitæ. Opera singulorum ex eventu, et proposito colorantur; res quippe decora est, si honesta causa præcesserit. Quis tamen hominum canumque construxit exercitum, ut non tam sua, quam aliena virtute, cum bestiis dimicarent? Quidni? infelicem bestiolam lepusculum timidum tanto fortasse prædabitur apparatu. Si vero clariore præda, cervo forte vel apro, venantium labor effulserit, fit plausus intolerabilis, exsultant venatores, caput prædæ et solemnia quædam spolia triumphantibus præferuntur, regem Cappadocum captum credas. Sic cornicines et tibicines videas victoriæ gloriam declarare. Illis mœstum indicit femina capta silentium; vel si forte præda nobilior, circumvenientium potius fraude quam viribus prosternatur. Si capreolus, vel lepus ceciderit, triumphi gloria reputatur indignus. Præterea ab octavo gradu capricorni, usque ad geminos, tibicinum et cornicinum exsultatio conquiescit; nisi lupus aut hostis immanior, leo forte, vel tigris, aut pardus, in prædam venerit, quæ quidem nostratum, Deo propitiante, rara gloria est, cum tamen totius anni prolixitas variis venantium studiis occupetur. Albani quidem in Asia canes habent leonibus fortiores: eos virtute canum, et suæ gentis artificio, quasi imbelles bestiolas populantur. Canibus quidem illis nulla ferarum fortior, nulla animosior est. Hos Hercules, tergemino Gerione victo, ab Italia trajecit in Asiam, eis virtutem qua leones sternerent, quasi hæreditariam derelinquens. Ad hæc carnificium eorum artem exigit, et artem facit, suum habet opificem,

Chironomanta volanti Cultello,

(Juv., v, 120.)

nunc pugione stricto, nunc hebetata machæra mirabilis, si te casu solemniis eorum contigerit interesse. Cave tamen ne Martem loquendi verbo quovis offendas; quia aut vapulabis, aut condemnaberis inscitiæ bonorum omnium, si eorum figmenta non noveris. Hæc sunt temporibus nostris liberalia nobilium studia, hæc sunt prima elementa virtutis, hæc via felices ad beatitudinis cumulum, compendioso perducit tramite, quo majores nostri non nisi laboriosæ virtutis gradibus docuerant ascendendum. Æmilianos et Ligures Galli derident, dicentes eos testamenta conficere, viciniam convocare, armorum implorare præsidia, si finibus eorum testudo immineat, quam oporteat impugnari. Quod ex eo componitur, quod eos nunquam cujuscunque certaminis casus invenit imparatos. Nostri vero quomodo ludibrii notas effugiunt, cum majori tumultu et ægriori sollicitudine, et ampliori sumptu, solemne bellum credant bestiis indicendum? Eas tamen mitius prosequuntur, cum quibus humanum genus justas, earum exigente malitia, exercet inimicitias. Lupus, vulpes, ursus, et quæcunque fera nocentior (24) est, in aliarum quiescit occasu, et solitam exercere malitiam, in venatorum facie non veretur. Fertur Annibal occidisse Romanum, qui mandato ejus, singulari certamine percusserat elephantem, dicens eum indignum vita, qui cogi potuerat cum bestiis dimicare; licet verius sit eum ex invidia noluisse captivum inauditi triumphi gloria illustrari, et infamari bestias, quarum virtute gentibus terrorem incusserat. Quomodo ergo dignus est vita, qui nihil aliud novit in vita, nisi vanitatis studio sævire in bestias? Quos vero species illa venationis oblectat, ut aves avibus insequantur, si tamen hoc genus aucupii venationi censeas adnectendum, mitiori quidem vexantur insania, sed non impari levitate. Venatica tam terrestris quam aeria quanto solidior, tanto fructuosior est. Auctorem occupationis suæ ab antiquis historiis Ulixem proferunt, qui primus, excisa Troja, armatas aves attulit Græciæ, quas suavi quadam et grata admiratione videntium, in cognati generis exitium animavit. Isti quidem magno se tuentur judice, et

Qui mores hominum multorum vidit et urbes,

(Horat. *Ars poet.*)

cujus providentia nullis potuit insidiis supplantari, cujus tendiculas nemo hostium indemnis evasi, cujus denique inermis militia ulterius promovit Græcorum gloriam, quam mille ratium armata multitudo. Sed et ipse, hujus exercitii Circem laudat auctorem, quæ carminibus et poculis humanas mentes dicitur immutasse, eo quod arte verborum, et rerum gratia alliceret mentes hominum, et suæ voluntati conformes in usus quoslibet transformaret. Græcis itaque propinata sunt suspectæ venena

(24) Ed. Paris., *notior.*

Digitized by Google

voluptatis; sed ea cum prudens gustasset Ithacus, noluit bibere, ne sub domina meretrice turpis et excors vivere cogeretur. Verum quia sapientia rerum omnium novit usum, providit vir circumspectus, finitis laboribus et erroribus, cum eum pudica Penelope, et affectus Telemachi non agnosceret revertentem, quomodo damna sociorum, quos tanti exsilii dispendium tulerat, Græciæ compensaret. Admiranda fuerat fides canis, cui soli in tanta familia, nec vigiuti annorum curricula, memoriam domini, quin redeunti applauderet, abstulerunt, nisi de ejus laude, canibus venatorum gratia ulterius resultaret. Novi tamen studii Telemachum suum vivere præcepit expertem, illis solis dicens allata esse novæ voluptatis solatia, qui amissis parentibus Trojani belli damna sentirent. Unde et artem infructuosam esse conjicio, quam ab unico filio tantus vir studuit sequestrare. Quod vel ex eo mecum conjicies, quod deterior sexus in avium venatione potior est. In quo poteras naturam arguere, nisi nosces quia deteriora semper proniora sunt ad rapinam. Inanis etenim est et admodum laboriosa, et quæ damna sumptuum, nunquam successuum utilitate compenset. Licet plurimi venationem exerceant, ut sub eo prætextu sumptus faciant parciores, domi rarius, sæpius in mensa aliena, multitudinem vitant, dum silvas, saltus, lacusque circumeunt, pannis induti villioribus, frugalioribus contenti cibis, dum consortes et famulos, quos macerat jejuniorum inedia, et tormenta nuditatis affligunt, quosque labor immoderatus exhaurit, voluptatis aut potius vanitatis imagine consolentur. Eo denique tempore primum captivantur Athenæ, quo interdictæ venationis edictum censuerunt esse solvendum, et artem utriusque venationis cum exercitio publice admittendam. Fertur vates Mantuanus interrogasse Marcellum, cum depopulationi avium vehementius operam daret, an avem mallet instrui in capturam avium, an muscam informari in exterminationem muscarum. Cum vero quæstionem ad avunculum retulisset Augustum, consilio ejus prælegit ut fieret musca, quæ ab Neapoli (25) muscas abigeret, et civitatem a peste insanabili liberaret. Optio quidem impleta est; unde liquet privatæ voluptati cujusvis præferendam esse multorum utilitatem. In semiviri Chironis antro (si Græcis per omnia creditur) est institutus Achilles lyræ modis et citharæ, et inde traductus ad silvas in strage ferarum, cædibus et fœdo victui assuescens, reverentiam naturæ timoremque mortis abjecit. Quid quod Bacchus eumdem habuit nutritorem? Nempe qui his studiis aut desidiis insistunt, semiferi sunt, et abjecta potiore humanitatis parte, ratione morum prodigiis conformantur. A levitate siquidem ad lasciviam, a lascivia ad voluptatem, et cum indurverint, ad flagitia et quævis illicita pertrahuntur. Quæruntur otia post labores, fomes hilaritatis gratior est, si dura præcesserint, reficiuntur avidius quæ exinanita fuerint plurimum. Venatores omnes adhuc institutionem redolent Centaurorum. Raro invenitur quisquam eorum modestus aut gravis, raro continens, et, ut credo, sobrius nunquam. Domi quippe Chironis habuerunt, unde hæc discerent. Caveri namque jubentur conviva Centaurorum, a quibus sine cicatrice nemo revertitur. Quod si historiis, quas suis poetæ decoloravere figmentis, fides subtrahitur: illi utique credi necesse est, quæ ex eo quod scripta est Dei digito, irrefragabilem apud omnes gentes sortita est auctoritatem. Primus ergo ponitur Nemrod robustus venator contra Dominum. Eum reprobum fuisse non ambigis, quem omnium doctorum turba condemnat. Traditur hic in tantam elationis erupisse vecordiam, ut non vereretur jura temerare naturæ, cum consortes conditionis et generis, quos ingenuos illa creaverat, hic addiceret servituti. Tyrannidis ergo fastigium in contumeliam Creatoris a venatore incipiens, alium non invenit auctorem, quam eum qui in cæde ferarum, et volutabro sanguinis, Domini contemptum didicisset. Cœpit enim potens esse in terra. Sic namque scriptum est: Eo quod non exspectaverit, ut acciperet a Domino potestatem. Principium regni ejus Babylon, dilatatusque est in terram Sennaar, ubi cum tota terra esset unius labii, eorumdemque sermonum, in cœlum erecta est turris Babel, habens lateres pro lapidibus, bitumen pro cæmento, non habens in fundamento petram; cujus singulari soliditate structa, omnis ædificatio in Domino convalescit. At improba temeritas ab unitate præcisa, linguarum succidit unitatem, et prima confusionem meruit, quæ in se quam in Deo maluit gloriari. Exivit ab hoc proverbium: Quasi Nemrod robustus venator coram Domino, forte quia tantæ elationis in se exstitit, ut nec recentis pœna diluvii posset instrui, quin in oculis Domini superbiret, et obsequium quod ab homine Domino debebatur, sibi contumaciter usurparet; cum constet quod confusionem linguarum diluvium antecessit. Babylon, quidem calice aureo universam carnem inebriat, et adversus Hierusalem, quæ sursum est, castra construit procul dubio peritura, quibus quisquis militiam præstat, perpetua sanctorum maledictione damnatur. Esau quoque venationem exercuit, et benedictione paterna meruit defraudari. In silvis collegit esuriem, ut immoderato æstu lenticulam concupiscens, prærogativam primogenitorum exiguo pretio et vili distraheret: et jugum servitutis hereditariæ transmisit in posteros, ut ditioni minoris, qui domi degebat, colla supponerent. Fruticantibus pilis horrebant manus, nec enim lenis esse poterat tactu, silvestris moribus, cultumque vestis pretiosæ domi reliquerat, qui assiduo venatu virtutis abjecerat indumentum. Fraternum sanguinem sitiebat, et se ab

(25) Ed. Paris., *Æncapoli*.

Digitized by Google

eo, quem sibi divina gratia de paterna benedictione prælatum noverat, placatus ante muneribus, non est veritus adorari. Venationis aeriæ auctorem jactitant fuisse Machabæum, qui majoribus occupatus hujus voluptatis, ut creditur, vitam duxit exortem. Egregie siquidem bella gessit, fratribus restituit libertatem, leges erexit, cæremonias innovavit, mundavit sancta, templi faciem, unde sibi credebat provenisse victoriam, coronis aureis decoravit, nullosque illius in actus subrepsit,

partemque tulit sibi nata voluptas.

Postremo pro salute fratrum fusus in acie, germanos legitimi belli reliquit hæredes. Ab ætate prima cui rationis legem natura præscripserat, inspice patriarchas, data lege transi ad duces, procede ad judices, ad reges progredere, percurre seriem prophetarum, fidelis populi officia et studia perscrutare, quos in serie Veteris Instrumenti legis exercuisse venaticam? Nempe Idumæos, et Ismaelitas, et gentes quæ Dominum nesciebant. *Ubi sunt* (inquit propheta, aut si mavis, dum tamen in spiritu, notarius prophetæ) *qui in avibus cœli ludunt?* (*Baruch.* III, 17.) Ac si tacita subjectione pronuntiet eos, quorum vita jocus est, suis evanuisse cum avibus, eosque subjecta pronuntiatione ad inferos descendisse commemorat. Interroga patres tuos, et annuntiabunt tibi, majores tuos, et dicent se nusquam sanctum legisse venatorem. Quod si nomini venatorum de prophetica promissione blandiaris, qua se venatores missurum Dominus pollicetur, qui de umbrosis et excelsis venentur erroneos, bestialium vitam noveris increpari, non commendari venantium vanitatem. Nec te Placidus, vel Eustachius martyr quidem insignis, quem de pia, non tamen canonica scriptura venantem asseris a Domino visitatum, nimis demulceat, nisi forte persecutorum Ecclesiæ rabiem laudas, eo quod inde ad apostolatum vocatus est Paulus, et inter alios factus est egregius Evangelii prædicator. Sed fuerint viri illustres, Alexandri forte, vel Cæsares, venatui dediti; nunquid philosophi, aut aliqui sapientes in populo? Nunquid Socrates, Plato, Aristoteles, Seneca, Soranus, aut qui totius non urbis, sed orbis evacuavit miracula, omnium in se admirationem sapientia et virtute convertens, Archytas Tarentinus? Ut redeamus ad nostros, qui et veritate doctrinæ, virtutis exemplo, et fidei auctoritate præcellunt, quos Augustinos, Hieronymos, Laurentios, Vincentios, quos denique de toto cœtu Patrum vexationis hujus agitavit insania? Nostrorum quoque temporum luctuosis instruimur exemplis, ab hujusmodi inquietudine temperare, cum proceres nostros inter venandum veris variisque miraculis, indignatio divina percusserit, bestialemque sæpe invenerint exitum vitæ, qui dum licuit bestialiter vixerant. Regibus quoque ipsis manus Domini non pepercit, et in malitiam eorum condignam et gloriosam exercuit ultionem. Non equidem eorum nomina, vel exempla ex inopia reticentur, nisi ex ea forte quam parit copia, sed ne mentes lugentium adhuc immoderato dolore sauciatas, recentium refricatione vulnerum, gravius ulceremus. Domestica namque sunt exempla quam plurimis. In tantam vero quidam hujus vanitatis instinctu erupere vesaniam, ut hostes naturæ fierent conditionis suæ immemores, divini judicii contemptores, dum in vindictam ferarum, imaginem Dei exquisitis suppliciis subjugarent. Nec veriti sunt hominem pro bestiola perdere, quem Unigenitus redemit sanguine suo. Quæ feræ naturæ sunt, et de jure occupantium fiunt, sibi audet humana temeritas, inspiciente Domino, vindicare, et idem juris in omnibus ubicunque sint statuit, ac si claustri sui indagine universa cinxisset. Quoque magis mirere, pedicas parare avibus, laqueos texere, allicere modis, vel fistula, ac quibuscunque insidiis supplantare, ex edicto sæpe fit criminis, et vel proscriptione bonorum mulctatur, vel membrorum punitur salutisque dispendio. Volucres cœli et pisces maris communes esse audieras, sed hæc fisci sunt, quas venatica exigit ubicunque volant. Manum contine, istarum abstine, ne et tu in pœnam læsæ majestatis, venantibus cadas in prædam. A novalibus suis arcentur agricolæ, dum feræ habeant vagandi libertatem. Illis ut pascua augeantur, prædia subtrahuntur agricolis sationalia, insitiva colonis, compascua armentariis et gregariis, alvearia a floralibus excluduntur, ipsis quoque apibus vix naturali libertate uti permissum est. Deus bone, quod œstrum, et cæteras pestes, quæ non feras, sed delicias potentum exagitant, toto potentatu suo non possunt abigere, cum et culex in ultionem hominis armatus, acrimoniæ suæ aculeos in feras recte exerceat. Sic si hic fueris, in annos cogeris sata redimere vel amittere. Elige utrum mavis de æquissimo jure Quiritum, rerum vel salutis utrobique dispendium imminet. Si venatorum quispiam pertranseat fines tuos, ei, quæ domi habes, incunctanter et reverenter expone, quodque domi non est, et habet vicinus, in usus illius eme, ne ex edicti licentia tua auferat vel invito, et de irreverentia et contemptu cogaris in centuria aut foro præsidis vel proconsulis, aut fortasse in concilio, læsæ majestatis reddere rationem. Protenditur etenim patrimonium fisci, dum de alieno quacunque ratione familia sumptum facit. Verum ne venaticam et alias curialium nugas, non tam judicio quam odio stylus persequi videatur, eam indifferentibus connumerandam facile libensque consentio, nisi quia immoderato voluptatis incursu, virilem animum concutit, et fundamentum subvertit rationis. Non tamen ob hoc erit usquequaque culpabilis, cum et vinum, quod inebriat, subversionis culpam retorqueat in bibentem, et senex sæpe non tam ætatis, quam suo vitio, sensum proferat puerilem. Potest igitur venatica esse utilis et honesta; sed ex loco, tempore, modo, persona et causa. Persona namque venustat studium, dum suo insistit officio et non præripit alienum. Nec est quod quemquam

Digitized by Google

magis deceat, quam quod officio cujusque magis accommodum est. Præclare siquidem ait ethicus, singularum personarum decora describens : « Id unumquemque decet maxime, quod est cujusque maxime. » Quid ergo mihi et tibi cum venatoris professione? Sua namque neglecta turpissimum est, quemque studiosius in aliena versari. Quid ei cum privato et rusticano fortasse studio, qui publicæ auctoritatis insignibus fulget? Ducem sequatur populus, doctor seminet disciplinam, judex coerceat delinquentes, studiosos remuneret indulgentia potestatis, privati minoribus occupentur; honestioribus ingenui, vilioribus servilis conditio mancipetur;

Nam quod turpe bonis Seio Titioque, decebit
Crispinum.

Sic utique cum multa sint ejusdem corporis membra, non omnia eidem actui serviunt, sed sua sunt officia singulorum. Qui ergo tuum venatori non cedis, cur illius usurpas officium? Nonne reputabis indignum, si ad regnum vel ad pontificium venator aspiret? Equidem indignius est, si ab alterutro fastigio ad venatoris carnificium vel sordes prolabaris. Innatus etenim amor boni semper quærit ascensum; econtra fomes vitii sponte sua vergit ad casum. Causa quoque actum poterit decorare, si aut necessitate subsistat, aut vigeat utilitate, aut honestate splendescat, cum ex affectu mentis, tota valeat substantia operis colorari. « Affectus etenim tuus, ut ait sapiens, operi tuo nomen imponit. » Inculpabiliter ex sancti patris mandato venatum profectus est Esau, ut et patris satiaret esuriem, et promissam benedictionem impensi merito obsequii obtineret. Si enim sine culpa exerceri non posset, nequaquam tantus patriarcha ad opus illius misisset filium, quem benedictionis gratia in caput gentium constituere disponebat. Sed forte mora traxit ad se periculum, quia diutius licito, in opere tamen licito, ex prava consuetudine et immoderato amore morabatur. Nulla tamen versatur in culpa qui, urgente stimulo necessitatis, non reprobati studii exercitio vitam cogitur exhibere. Qui otii inertiam vitant, qui gerendis negotiis disponunt membra dum laboribus assuescunt, qui vitiosam corporis fugiunt molem, servata in omnibus dignitate personæ, justæ reprehensionis non patiuntur aculeos. Opus enim non ex se, sed ex causa fit crimen. Nec aliqua virtutis ostentatione clarescit, cui voluptas originem præbet : noverca siquidem virtutis est. Non illam dico quam parit pax, patientia, benignitas, longanimitas, gaudium in Spiritu sancto; sed quæ amica epulis, potationibus, conviviis, modulationibus et ludis, cultibus operosius exquisitis, stupris et variis immunditiis, animos etiam graviores effeminat, et quodam naturæ ludibrio molliores et corruptiores facit esse viros quam feminas. Tempus quoque venandi culpam extenuat, actumve commendat. Sit autem hic tempus ut in locis quam pluribus invenitur, ex eo opportunitas gerendorum. Fit ergo intempestiva venatio, vel ex religionis cultu, vel ex natura rerum, vel ex debito officii, quod vel præteremitti, vel aliis occupationibus postponi non debet. Sed de his hactenus quia non venaticam tradere, sed de curialium nugis nugari propositum est. Loci quoque ratio habenda est, scilicet ut in suo, vel communi, vel publico, licita exerceatur venatio, dum tamen consortibus non irrogetur injuria, et locus celebritate sui aut reverentia ab his inquietationibus non eximatur. Qui enim in aliena temeraria usurpatione irruit, laqueis juris tenetur ad pœnam. Is vero modus laudabilis est, cum moderatione adhibita prudenter, et si fieri potest, utiliter exercetur, ut mandato comici acquiescas : « Ne quid nimis. » Nam et

Insani sapiens nomen feret, æquus iniqui,
Ultra quam satis est virtutem si petet ipsam

Nihil autem turpius est quam in risum contuentium ora laxare, dum non discendi proposito, vehementius insistis arti, quam nescias, ut si linguam quam non noveris, facetus attentes. Sunt vero personæ, quæ non modo ab hoc, sed ab aliis quibusdam, utpote levioribus et voluptuosis studiis, in perpetuum submoventur, ut qui in sacris ordinibus constituti, et qui gerunt amplissimos magistratus. Quod enim in aliis futurum erat levioris culpæ, hoc in istis sæpe fit criminis. Et quidem semper majora sunt quæ celebratos contractus rescindunt, quam quæ impediunt contrahendos. Porro de virtute, et veritate canonum, venatica clientulis suis non modo claudit ascensum; sed summi sacerdotii gradum adimit jam adeptum. Præclare illud ut multa fertur dixisse Themistocles : « Magistratus a ludis et quibuscunque levioribus esse arcendos, ne respublica ludere videatur, defectumque sui, relicta gravitate, pronuntiet. » Si tamen majoribus, quod quidem rarum est, eos exoccupari contigerit, in annis adolescentiæ, ex dispensatione ætatis permittuntur aliquid subtrahere gravitati, et in se clementiores esse, quod maturitatis processu, reipublicæ utilitati compensent. Hæc ille : « Et utinam audiretur a nostris, ut saltem in provectiori ætate, nugis suis reipublicæ seria anteferrent! » Tunc etenim totum reipublicæ corpus roboris sui integritate vigebit, tunc optimæ compositionis specie venustabitur, et elegantis pulchritudinis decorem induet, si

Singula quæque locum teneant sortita decenter
(Horat. *Ars poet.*, 92.)

si fuerit officiorum non confusio, sed distributio. Hoc ita si optimam vivendi ducem naturam sequimur. Sed nunc quod medicorum est

Promittunt fabri, medici fabrilia tractant,
(Id., *Ep.* II, 1, 116.)

et officium præsidendi a venatoribus et humilioribus officiis aut etiam maleficiis mutuatur; et privatorum temeritas aut disciplinæ ignorantia, se audet publicis officiis immiscere.

Cap. V. *De alea, et usu, et abusu ejus.*

Sed ecce dum venatorum tumultus egreditur, aliæ, etsi taciturniores, perstrepunt nugæ. Tritum

Digitized by Google

siquidem proverbium est : « Qui lepores agitat, verba consumit. » At si alios diligentius intueris, consumunt et vitam, quæ in ineptiis et factionibus aut flagitiis tota versatur. Nonne tibi videtur aleator ineptus, qui tesserarum non tam vivit, quam perit ex gratia, et omnem jactum sortis suæ præsulem facit? estne ars accommoda rationi, cujus quanto quisque studentior, tanto erit exstudiosior? Attalus Asiaticus, si gentilium historiis creditur, hanc ludendi lasciviam dicitur invenisse, ab exercitio numerorum paululum deflexa materia. Cum enim antiquiores illud exercitium duntaxat approbarent, quod ad investigationem veri disciplinasque liberales proficeret, vel recte vivendi instrueret usum, hic subtili quidem, licet infructuosa inventione, veteris exercitii duritiam non temperavit, sed emollivit, multis adhuc in pristina manentibus gravitate. A manibus namque Græcorum abacus nondum excidit, aut ratio calculandi, aut ludus in quo plene vicisse est, ad denuntiatum calculum, in campis adversarii constituisse perfectam et maximam harmoniam. Cum vero in eisdem harmonica arithmetica, vel geometrica trium terminorum medietate exsultat, semiplena victoria est. Quævis alearum, etsi contingant citra triumphi gloriam, aut ludentis felicitatem, aut artis peritiam protestantur. Jucundum quidem et fructuosum est, numerorum nosse certamina, qui deprædationi inveniantur obnoxii, et qua ratione in castris sint alii tutiores, omnium periculorum ignari, nisi forte circumventi ab hostibus captiventur. Hujus voluptate certaminis, Ptolomæum, Alexandrum, Cæsarem, Catonem, ipsum quoque Samium graviores operas legimus temperasse quo etiam inter ludendum id agerent, unde essent philosophicis negotiis aptiores. Alea vero exciso regno Asiæ, inter manubias eversæ urbis non sub una tantum specie, migravit ad Græcos. Hinc tessera, calculus, tabula, urio vel dardana pugna, tricolus, senio, monarchus, orbiculi, taliorchus, vulpes, quorum artem utilius est dediscere quam docere. Quis enim non erubescat, si sortis suæ gratiam, non virtuti debeat, sed taxillis? Quis fritilli cautelam suæ prudentiæ non doleat anteferri? Nonne satis improbata est cujusque artis exercitatio, qua quanto quisque doctior, tanto nequior? Aleator quidem omnis hic est. Mendaciorum siquidem et perjuriorum mater est alea, et ex aliena concupiscentia sua prodigit, et nullam habens patrimonii reverentiam, cum illud effuderit, sensim in furta dilabitur et rapinas. Illam vero nonnulli præferunt, in qua Ulysses lusisse legitur, eo quod ingenii aliquatenus multa meditatione excitare videatur acumen. Sed ex eo mihi videtur perditior, cum nihil infelicius sit, quam in eo, in quo minimum proficias, plurimum laborare. Est enim inutilis importunitas deprecantis, qua inutilia acquiruntur, et quærendi inanis est diligentia, cum invenisse non proderit. Posset itaque motus animi, et mentis agitatio, quæ ibi frustra distrahitur, rebus pulchrioribus, et melioribus accommodari. Aleam vero a regione morum illius auctoritas prorsus exterminat.

A qui universum orbem docens in filio, eam denuntiat omnibus fugiendam. Ab ea siquidem armantur ad lites homines, incurrunt inimicitias, in miseram, etsi non miserabilem, incidunt egestatem. Si denuntiationis quæris auctorem, illum agnosce, qui

Non sibi, sed toti genitum se credidit orbi.

Est tamen cum in aliqua specie sui licenter admittitur, si absque vitio curarum gravium pondus alleviet, et sine virtutis dispendio jucundam interpolationem afferat gaudiorum. Omnis vero licentia moderationis suffragio convalescit, et solidæ virtutis usus ab intemperantia deformatur. Totius vero licentiæ moderatrix est loci, temporis, modi, personæ et causæ præmissa inspectio, quæ omnium negotiorum faciem decora venustate commendat, aut B turpitudinis condemnat opprobrio. Est ergo in singulis plurimum habenda ratio personarum, cum natura, conditio, fortuna, suis singulæ hominem induant personis, ex quibus quid se deceat, uniuscujusque erit colligere. Decorum siquidem aliunde non provenit. Chilon Lacedæmonius jungendæ societatis causa missus Corinthum, duces et seniores populi ludentes invenit in alea. Infecto itaque negotio reversus est, dicens se nolle gloriam Spartanorum, quorum virtus constructo Byzantio claresc ebat, hac maculare infamia, ut dicerentur cum aleatoribus contraxisse societatem. Regi quoque Demetrio in opprobrium puerilis levitatis, tali aurei a rege Parthorum dati sunt. Eo siquidem munere exhonoranda visa est adolescentia senilis, et quæ in majestate C regni levia committere minime verebatur. Nunc vero nobilium in eo sapientia declaratur, si venaticam noverint, si in alea damnabilius fuerint instituti, si naturæ robur effeminatæ vocis articulis fregerint, si modis et musicis instrumentis, virtutis immemores obliviscantur quod nati sunt. Verum a parentibus hæc pernicies manat ad liberos. Quid enim faciet filius, nisi quod patrem viderit facientem?

Si damnosa senem juvet alea, ludit et hæres
Bullatus, parvoque eadem movet arma fritillo.
(Juv., xiv, 4.)

Fuerat quidem tenerior ætas a libidinibus et voluptate, parente vitiorum, arcenda propensius; et ne quid licentius illis præsentibus a majoribus fie- D ret, diligentius præcavendum, quia, ut idem ait satyricus

Fortius et citius nos
Corrumpunt vitiorum exempla domestica, magnis
Cum subeunt animos auctoribus.
(Id., *ib.*, 33.)

Egregiæ quidem Eleazarus cum redimendæ vitæ causa sollicitaretur committere in legem Domini, exempli periculum opposuit, dicens : « Quis ego sum Eleazarus nonaginta annorum, ut transeam ad vitam alienigenarum, et juvenes religiosos seducam? » Nascuntur ergo majoribus hæredes quidem degeneres, et qui virilem sexum muliebri mollitie dehonestant.

Digitized by Google

Cap. VI. *De musica, et instrumentis, et modis, et fructu eorum.*

Non tamen curialium nugis musicam calumnietur aliquis sociatam, licet se beneficio ejus conentur nugatorum plurimi commendare. Disciplina quidem liberalis est, et sive Pythagoram, sive Moysen, sive Tubal patrem canentium in cithara, editionis suæ laudat auctorem, ingenuum habet ortum, et virtutis suæ potentia, specierumque varietate, et sibi famulantibus numeris, universa complectitur, omnium quæ sunt et quæ dicuntur, dissidentem et dissonam multitudinem, proportionum suarum, id est inæquali quadam æquitatis lege concilians. Hac etenim cœlestia temperantur, mundana sive humana reguntur : hæc instrumenta mores instruunt et informant, ipsiusque vocis articulatæ vel inarticulatæ substantiam miro quodam naturæ opificio, melicis picturis rhythmorum metrorumque coloribus vestiunt, et quadam cultus venustate perornant. Hanc, ut suffragio commendationis nostræ non egeat, sancti Patres multis laudum præconiis extulerunt. Denique in ejus virtute maligni spiritus violentia cohibetur, et illius etiam in subditis suis minuit musicæ gratia potestatem. Cum enim spiritus malus Saulem invasisset, psallebat David in cithara in manu sua, donec spiritus a regis infestatione quiesceret. Ut vero nondum reveletur spiritus, qui latet in littera, æquissimum est animam cognati generis gratia mansuescere, et omnem dediscere alienationem, cum ei proprie concentus originis, et naturæ melioris arcana resultant. Eam ex consonantiis musicis esse compositam, quam plurimorum opinio vel sententia est. Totius enim philosophiæ princeps Plato, (si tamen Aristotelici acquiescunt) cum eam ex substantia dividua et individua finxisset, et eadem natura plasmaret et diversa, ipsam non posse constare credidit, nisi limitum, qui utrinque multifaria sectione ab unitate profluxerant, dissidentiam, hemioliis, epitritis et epogdois uniret. Limatis et commatis habita ratione, ut sub expressione paucorum, ei quantacunque distantia repugnantium concordia, cognati generis societate doceatur esse finitima. Unde arcano quodam meatu naturæ, secretisque cuniculis, vivacitatis suæ vigore per universa discurrit, et cuivis naturæ substantiæque conformis, rationis, sensus, vitæ in singulis pro divinæ dispensationis decreto efficaciam modulatur. Omnibus itaque alimenta dispensat, et sui puritate viget in singulis, nisi molis corporeæ gravitate prematur; aut tranquillitatem spiritus, exteriorum tumultuum spiritus concutiat. Qua irruente, quid potest esse salubrius, quam si, ut ita dicam, suis naturæ vocibus a compressione turbarum ad se ipsam anima revocetur? Quid denique nostrorum spiritui potest esse similius voce? quæ cum hic formetur, tam facili, quam invisibili et ineffabili transitu multorum circumquaque replet auditum, et vi sua corporum integram penetrat densitatem, et quasi tactu quodam movet animum, et pro arbitrio suo nunc dejicit, nunc extollit. Certe, etsi nulla ratione sit spiritus, eam quoddam vehiculum spiritus esse certissimum est. Et nunc quidem humanum, nunc divinum, nunc et pythonicum gerit. Cum vero modis suis elegantius fuerit colorata, venustate sui mentes etiam severiores capit, et quadam inductæ hilaritatis gratia pellit tristitiam : et si quid pulveris, aut turbinis, aut nebularum cogitationibus ipsis inhaserat, potenter abstergit. Ad mores itaque instruendos et animos exsultatione virtutis trajiciendos in cultum Domini, non modo concentum hominum, sed et instrumentorum modos censuerunt sancti Patres Domino applicandos, cum templi reverentiam dilatarent. Et si militantis Ecclesiæ tibi parva videtur auctoritas, vel triumphatrix illa præconia musicæ non tacebit, cujus seniores vidit, et tibi monstravit tonitrui filius, et voces eorum sicut voces citharœdorum citharizantium in citharis suis. Quod si illos nondum audisti, regem audias exsultantem, qui te regni et exsultationis suæ vult esse participem. Ait enim : *Sumite psalmum, date tympanum, psalterium jucundum cum cithara* (*Psal* LXXX). Ad quid, inquis? Ut laudetis *Dominum in tympano et choro, in chordis et organo* (*Psal.* CL). Illic est enim usus musicæ aut solus, aut præcipuus. Phrygius vero modus, et cætera corruptionis lenocinia, sanæ institutionis non habent usum, sed produnt malitiam abutentis. Dolet igitur et ingemiscit species laudabilis disciplinæ, se ab alieno vitio deformari, et quod facies meretricis facta est ei, quæ viriles quoque animos accendere consueverat ad virtutem. Amatoria bucolicorum apud viros graves esse, fuerat criminis; nunc vero laudi ducitur, si videas graviores amatoria, quæ ab ipsis dicuntur elegantius stulticinia, personare. Ipsum quoque cultum religionis incestat, quod ante conspectum Domini, in ipsis penetralibus sanctuarii, lascivientis vocis luxu, quadam ostentatione sui, muliebribus modis notularum articulorumque cæsuris, stupentes animulas emollire nituntur. Cum præcinentium, et succinentium, canentium et decinentium, intercinentium et occinentium, præmolles modulationes audieris, sirenarum concentus credas esse, non hominum et de vocum facilitate miraberis, quibus philomena vel psittacus, aut si quid sonorius est, modos suos nequeunt coæquare. Ea siquidem est ascendendi descendendique facilitas; ea sectio vel geminatio notularum, ea replicatio articulorum, singulorumque consolidatio; sic acuta vel acutissima, gravibus et subgravibus temperantur, ut auribus sui judicii fere subtrahatur auctoritas : et animus, quem tantæ suavitatis demulsit gratia, auditorum merita examinare non sufficit. Cum hæc quidem modum excesserint, lumborum pruriginem, quam devotionem mentis, poterunt citius excitare. Si vero moderationis formula limitantur, animum a curis redimunt, exterminant temporalium sollicitudinem, et quadam participatione lætitiæ et

Digitized by Google

quietis, et unica exsultatione in Deum, mentes humanas trajicient ad societatem angelorum. Sed unde hanc moderationis formulam tenes? Exsultabunt, inquit, cum cantavero tibi, labia mea. Si ergo ex abundantia cordis os tuum laudem Domini modulatur, si spiritu psallis et mente, psallis denique sapienter, etiam citra articulatæ vocis intelligentiam, rectissimam modestiæ regulam tenes, et non tam vocis quam mentis jubilo aures mulces Altissimi, et indignationem ejus prudenter avertis. Qui autem voluptatis aut vanitatis affectus exprimit, qui vocis gratiam prostituit concupiscentiis suis, qui lenociniorum clientulam musicam facit, ignorat quidem canticum Domini, modis Babyloniis festivus in terra aliena. Qui nescio quo pacto plus placeant, nisi quia

Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata.

(Ovid. *Am.* 3, iv, 17.)

Et aquæ furtivæ dulciores, et panis absconditus suavior est. Et quidem Phrygius modus, decreto philosophorum, ab aula Græciæ jam pridem missus est, et cæteri quibus descensus fit in lasciviam et corruptionem. Annon recolis Ciconum matres et murus, totam indignationem suam in Orpheum, qui mares modis suis effeminaverat, usque ad Parcarum invidiam effudisse, licet ille flexerit manes, duritiamque Ditis mollierit, Eurydicemque suam vocis gratia, etsi infausta sorte meruerit? Exinde hujusmodi hominum quæstus plerumque felicem exitum non exspectat, et forte, quia

Non habet eventus sordida præda bonos.

(Ovid.)

Quæ vero mentes emolliunt, moresque subvertunt, a nostra ætate undique asciscuntur, licet ipse ultra, quam satis est, vitiis suis abundet. Si quemquam eorum qui vehementius his insistunt, gravem videris, si modestum, si pudicum, viris fortibus nostrorum temporum ipsum connumerare memineris. Quandoquidem hæc rara avis est. Proinde quidam venerabilis vir, circiter septingentarum monialium Pater, hanc monasteriis suis præscripsit legem, ut omnia earum cantica, totius melicæ pronuntiationis exuant modos, et ut sola psalmorum et laudum sint significativa pronuntiatione contentæ. Suspecta equidem fuit sancto viro voluptati cognata mollities, eo quod voluptas parens libidinum est. Quid quod hæc ipsa quotidianorum conviviorum malitiam acuit; ac si venena, nisi toxicata sint, nocere non possint? Igni stipulam addere, oleum camino, serpentem intoxicare, nonne dementia est? Licet rerum vitia obtegantur velo verborum, quorum eadem substantia est, nulla profecto differentia est. Quæ apud Græcos coepulationis aut compotationis censentur nomine, a nobis honestiori nomine convivia nominantur. Cœtus siquidem conviventium, quam coepulantium aut compotantium venerabilior est. Convivia vero nonne per se satis insaniunt, nisi carminibus excitentur? Nonne istud arguit Dominus, dicens: *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandum, et potandum usque ad vesperam, ut vino æstuetis. Cithara, et lyra, et tympanum, et tibia, et vinum in conviviis vestris; et opus Domini non respicitis, et opera manuum ejus non consideratis* (*Isa.* v). Quid quod rex Babylonis non nisi in convivio vidit manum scribentis in pariete: *Mane, thekel, phares* (*Dan.* v), quo regnum dinumeratum, appensum denuntiatur et scissum? Divino siquidem judicio principatu judicatur indignus, qui vasa Domini, humana videlicet corpora, in vanæ voluptatis gaudia exponit, et sponsi thalamum maligni spiritus immundiciis aperit.

Centum luminibus cinctum caput Argus habebat:

(Ovid. *Met.* i, 626.)

quæ omnia unius fistulæ voluptate, non tam sopita sunt, quam exstincta. Tu quis es, qui te circumspectiorem esse confidis

Cap. VII. *De dissimilitudine Augusti et Neronis.*

Augusto tympanizante in cœna, a quodam milite probrose dictum est: « Videsne ut cinædus orbem digito temperet? » Cujus ille verbi percussus amaritudine, os, manus, et animum in ævum ab hujusmodi levitate suspendit; habuitque semper gratiam exprobranti. Sed longe secus Nero, non imperatorum, sed hominum fœdissimus, qui adeo scribitur captus amœnitate vocis, ut non modo pomis cibisque nocentibus abstineret, sed ejus gratia conservandæ, frequenti clysterio vomituque purgaretur, plumbeamque cartellam supino ventre, mandato physicorum, sæpius et diutius sustineret. Adeo vero delectabatur in cantu, ut nec theatro, terræmotu concusso, cum semel cœperat, egrederetur, antequam inchoata finiret. Nec quemquam egredi eo cantante licitum erat. Unde plerique affecti tædio audiendi, simulato funere elati sunt. Milites quoque, nisi alio verba pronuntiante, non appellabat; nec agebat quidquam serio jocove, quin phonascus astaret, qui eum suis arteriis parcere hortaretur. Instrumentorum quoque curiosissimus erat, ut eorum peritiam aliis invideret, adeo ut publico testimonio se citharœdum principem gauderet appellari. Unde illud:

Citharœdo principe natus
Nobilis. Hæc ultra nobis quid erit nisi ludus?

In tanta quoque mole imperii omnem perosus est gravitatem. Philosophiam persequens quasi majestatis imperii inimicam, et nobiliora ingenia veritus, se consiliis subdidit histrionum, quorum ipse non erubuit turpitudinem exercere. Hinc illud:

Quod non dant proceres, dabit histrio.

Cum vero esset omnium avarissimus, adeo ut nulli quodcunque officium delegaret, quin prosequeretur: « Nosti quid mihi opus sit; » aut illud subjiceret: « Qui omnibus præest, omnibus indiget: » tamen histrionibus et mimis pecunias infinitas erogare non gravabatur; singulos, prout quisque placuerat, amplissimæ dignitatis nomine subornabat, alios patricios, alios senatores dicens. Hos illustrium spectabiliumve nominibus illustrabat.

Digitized by Google

CAP. VIII. *De histrionibus, et mimis et præstigiatoribus.*

Eum vero adhuc aliqui pro parte imitantur, etsi fœditate illius nemo dignetur involvi, cum gratiam suam histrionibus et mimis multi prostituant, et in exhibenda malitia eorum cæca quadam et contemptibili magnificentia, non tam mirabiles quam miserabiles faciunt sumptus. Illa tamen ætas (ut sic interim dicam) honestiores habuit histriones, si tamen aliquo modo honestum est, quod omni homine libero comprobatur indignum. Nec tamen histrionem assero turpiter in arte sua versari, etsi indubitanter turpe sit esse histrionem. Et quidem histriones erant, qui gestu corporis arteque verborum, et modulatione vocis, factas aut fictas historias, sub aspectu publico referebant, quos apud Plautum invenis et Menandrum, et quibus ars nostri Terentii innotescit. Porro comicis et tragicis abeuntibus, cum omnia levitas occupaverit, clientes eorum, comœdi videlicet et tragœdi, exterminati sunt. Sed eos in servili conditione duntaxat plerumque reperies. Quis vero eorum usus exstiterit, poetica docens aperit :

Aut prodesse volunt, aut delectare poetæ,
Aut jucunda simul et idonea dicere vitæ.
(HORAT., *Ars poet.* 33.)

At nostra ætas prolapsa ad fabulas, et quævis inania, non modo aures et cor prostituit vanitati, sed oculorum et aurium voluptate, suam mulcet desidiam, luxuriam ascendit, conquirens undique fomenta vitiorum. Nonne piger desidiam instruit, et somnos provocat instrumentorum suavitate, aut vocum modulis, hilaritate canentium, aut fabulantium gratia, sive quod turpius est, ebrietate vel crapula? Artem utique elegantiorem docuit Flaccus :

Ter uncti,
Transnanto Tiberim, somno quibus est opus alto.
(HORAT.)

Ait quoque concionator : « Dulcis est somnus operanti, sive parum, sive multum comedat. » Exercitatio siquidem parit et alit quietis gratiam, quæ otii continuatione, et quodam inertiæ suæ marcore perimitur. Utique in desideriis est omnis otiosus, cum et otiositas inimica sit animæ, et de domicilio ejus omnia studia virtutis eliminet. Clamat ethicus :

Cernis ut ignavum corrumpant otia corpus,
Et capiant vitium, ni moveantur, aquæ?

Quod? inquis. Audi. Disces si eidem credideris.

Quæritur Ægisthus quare sit factus adulter
Causa est in promptu : Desidiosus erat.
(OVID. *Rem. Am.*, 161.)

Litteratissimi ergo viri consilium est; ut hostis te semper inveniat occupatum, quo variis tentationibus ejus, occupationum tuarum clypeos tam feliciter, quam prudenter opponas.

Vitanda est, inquit ethicus, *improba Siren*
Desidia. (OVID.)

At eam nostris prorogant histriones. Exoccupatis etenim mentibus subrepunt tædia, seseque non sustinerent, si non alicujus voluptatis solatio mulcerentur. Admissa sunt ergo spectacula et infinita tirocinia vanitatis, quibus qui omnino otiari non possunt, perniciosius occupentur. Satius enim fuerat otiari, quam turpiter occupari. Hinc mimi, salii vel saliares, balatrones, æmiliani, gladiatores, palæstritæ, gignadii, præstigiatores, maleflci quoque multi, et tota joculatorum scena procedit. Quorum adeo error invaluit, ut a præclaris domibus non arceantur, etiam illi qui obscenis partibus corporis, oculis omnium eam ingerunt turpitudinem, quam erubescat videre vel cynicus. Quodque magis mirere, nec tunc ejiciuntur, quando tumultuantes inferius crebro sonitu aorem fœdant, et turpiter inclusum, turpius produnt. Nunquid tibi videtur sapiens, qui oculos vel aures istis expandit? Quis tamen libenter non videat et rideat, cum præstigiatoris lotio perfusi ars deletur, et oculis, quos malitia sua præstrinxerat, videndi facultas reparatur? Jucundum quidem est, et ab honesto non recedit, virum probum quandoque modesta hilaritate mulceri, sed ignominiosum est gravitatem hujuscemodi lascivia frequenter resolvi. Ab istis quoque spectaculis, et maxime ab obscenis, viri arcendus est oculus, ne incontinentia ejus, mentis quoque impudicitiam fateatur. Egregie siquidem Sophoclem prætorem collega Pericles arguens, ait : « Decet prætorem Sophoclem, non modo manus, sed et oculos habere continentes. » — « Averte, inquit homo cui de regni majestate multa licebant, oculos meos, ne videant vanitatem : » sciens utique verum esse quod alius ingemiscit : « quia oculus meus deprædatus est animam meam. » Verumtamen quid in singulis prosit vel deceat, animus sapientis advertit, nec apologos refugit, aut narrationes, aut quæcunque spectacula, dum virtutis, aut honestæ utilitatis habeant instrumentum. Sacræ quidem communionis gratiam histrionibus et mimis, dum in malitia perseverant, ex auctoritate Patrum non ambigis esse præclusam. Unde quid fautoribus eorum immineat colligis, si facientes et consentientes pari pœna recolis esse plectendos. « Qui donant, inquit, histrionibus, quare donant? » Hoc utique in illis fovent, in quo nequissimi sunt. Nempe qui nequitiam fovet, estne bonus? Cum vero omnium istorum sit odibilis, illorum tamen qui minus nocent, malitia tolerabilior est.

CAP. IX. *Unde dicatur præstigium, et quis fuerit auctor ejus.*

Eos autem qui nocentiora præstigia, artesque magicas et varias species mathematicæ reprobatæ exercent, jam pridem sancti Patres ab aula amoveri jusserunt, eo quod omnia hæc artificia, vel potius maleficia, ex pestifera quadam familiaritate dæmonum et hominum, noverint profluxisse, verumque persæpe proferunt sola intentione fallendi, a quibus animam fidelem Dominus arcens, ait : « Si dixerint vobis, et ita evenerit, ne credatis

Digitized by Google

eis. » Præstigium vero Mercurius dicitur invenisse, quod ex eo sic dicitur, quod aciem præstringat oculorum, fuitque magorum peritissimus, ut quascunque res vellet invisibiles faceret, aut ut videbatur, in alias species transformaret. Omnia siquidem unde doctrinam mathesis notat. At divina mathesis, dum penultimam extendis, figmenta, ad magicam referuntur, cujus plurimæ species sunt et diversæ.

Cap. X. *Qui sunt magi, et unde dicantur.*

Et quidem magi sunt, et ob magnitudinem maleficiorum sic appellantur, qui Domino permittente, elementa concutiunt; rebus adimunt species suas, ventura plerumque prænuntiant, turbant mentes hominum, immittunt somnia, hominesque violentia carminis duntaxat occidunt, quod et Lucanum nostrum non latuit. Ait enim :

Mens hausti nulla sanie polluta veneni,
Incantata perit.

Et ne tibi parva videatur illius auctoritas, nosti quod Jamnes et Mambre, magi Pharaonis fuerunt. Ægyptus etenim hujusmodi superstitionum et maleficiorum mater est. Nosti, inquam, eos, non modo Moysi restitisse, sed cum eo signis et miraculis contendisse, licet postmodum vel inviti coacti sunt, digitum Dei in signis Moysi confiteri.

Cap. XI. *De speciebus magicæ.*

Varro autem, curiosissimus inter philosophos, quatuor species divinationis ab elementis mutuatus est, pyromantiam scilicet, aeromantiam, hydromantiam, et geomantiam, multasque species videbis ex his capitibus pullulare, sive arte, sive furore divinatio peragatur, quarum nomina, exempli causa, vel pauca subjiciam.

Cap. XII. *Qui sint incantatores, arioli, aruspices, physici, vultivoli, imaginarii, conjectores, chiromantici, specularii, mathematici, salissatores, sortilegi, augures.*

Incantatores quidem sunt, qui artem verbis exercent. Arioli, qui circa aras nefandas preces, aut exsecrata sacrificia faciunt, in quorum cervicibus est manus Domini, dicente propheta : *Ariolos et magos non patieris vivere* (*Exod.* XXII). Aruspices sunt inspectores horarum, præscribentes quid qua hora fieri expediat, quorum errorem damnavit Apostolus dicens : *Timeo ne frustra laboraverim in vobis; observatis enim dies et annos, et menses et tempora* (*Gal.* IV), cum felicitas operis non a tempore, sed a nomine Domini debeat exspectari. Aruspicium quoque in extorum inspectione viget, quam artem Tages quidam dicitur invenisse. Unde Lucanus (Lib. I *De bello civili*) :

Fibris sit nulla fides, sed conditor artis
Finxerit ista Tages.

Extorum vero nomine censentur omnia, quæ cutis extremitate teguntur. Ex quo liquet eos esse aruspices, qui vaticinantur in ossibus animalium, sive sanguine, sive futura prænuntient, sive præsentia pronuntient, vel præterita. Vaticinium siquidem est, quo, cum intelligentia veri, abscondita proferuntur : cum et prophetiam non modo de futuris constet esse, sed de præsentibus, et futuris, et præteritis. Si vero adhibeatur sanguis, ad necromantiam jam accedit; quæ inde dicitur, quod tota in mortuorum inquisitione versatur. Cujusvis ea esse videtur, ut ad interpretationem veri, mortuos valeat suscitare. Ea namque ludificantium dæmonum, et humanæ perfidiæ illudentium fallacia est. Pythii sunt quos spiritus Pythonicus replet, et frequentius in virginibus exercetur, ut magis ludificet; ac si immundissimo spiritui placeat integritas mentis aut corporis. Vultivoli sunt qui ad affectus hominum immutandos, in molliori materia, cera forte vel limo, eorum quos pervertere nituntur effigies exprimunt, cujus illusionis in Pharmaceutria Virgilius (*Ecl.* VIII, 80) meminit :

Limus ut hic durescit, et hæc ut cera liquescit,
Uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore.

Naso quoque in libro *Heroidum :*

Devovet absentes, simulacraque cerea fingit,
Et miserum tenues in jecur urget acus.

Horum vero malitia, etiam cum plurimum nocent, artificio levi dissolvitur, si videlicet qui suspecti sunt conventi ab aliquo crimen suum inficientur : aut si confessi fuerint, cogantur maleficium revocare. Imaginarii sunt, qui imagines quas faciunt, quasi in possessionem præsidentium spirituum mittunt, ut ab eis de rebus dubiis doceantur. Hos idololatras esse sacra Scriptura convincit, et divinæ majestatis judicio condemnatos. Conjectores sunt qui artificio quodam, sibi vindicant somniorum interpretationem. Chiromantici sunt, qui a manuum inspectione, rerum vaticinantur abscondita. Specularios vocant, qui in corporibus levigatis et tersis, ut sunt lucidi enses, pelves, cyathi, speculorumque diversa genera divinantes, curiosis consultationibus satisfaciunt, quam et Joseph exercuisse, aut potius simulasse describitur, cum fratres argueret subripuisse scyphum, in quo consueverat augurari. Mathematici sunt, licet appellatio generaliter omnia complectatur, qui a positione stellarum, situque firmamenti, et planetarum motu, quæ sint ventura conjiciunt, ut est illud :

Nostra vel æquali suspendit tempora libra
Parca tenax veri, seu nata fidelibus hora.
Dividit in Geminos concordia facta duorum,
Saturnumque gravem nostro Jove frangimus una,
Nescio quod certe est, quod te mihi temperat astrum.

(Pers, V, 48.)

Ac si stellarum choreas applicationesque unius ad alteram constet rebus, quæ ex arbitrii libertate proveniunt, quâmdam necessitatis præstare originem, quorum et genethliaci, qui geneses, id est natalitias horas attendunt, imitantur errorem. Unde satyricus :

Nota mathematicis genesis tua.

(Juv., XIV, 248.)

Iidem vero horoscopi nominantur. Unde rursus :

Digitized by Google

. . . . . *Geminos, horoscope Varo,*
Producis genio.

(Pers. vi, 18.)

Viguit autem ista scientia et forte eam aliquatenus licuit exerceri, donec Deum natum nuntiavit stella de cœlo, magosque non reprobos primitias fidei ad eum adorandum novo et inaudito ducatu perduxit. Exinde vero penitus interdicta est. Salissatores qui ex saltu membrorum, aut inopinato corporis motu, prosperum aliquid futurum autumant, vel adversum. Sortilegi sunt, qui sub nomine fictæ religionis superstiosa quadam observatione, rerum pollicentur eventus, quod genus sortes apostolorum et prophetarum, et dividentium, et inspectio tabulæ, quæ Pythagorica appellatur, observatio quoque cujusque casus in rei de qua quæritur, significatione. Augurium vero quod est in avium observatione, Phryges invenisse traduntur, quod in voce traditur aut volatu. Est autem secundum traditionem eorum, volatus tam alarum quam pedum: vola siquidem est pars interior palmæ vel pedis. Unde apud Maronem in sexto, volantes pro gradientibus columbæ describuntur. Hoc etenim ad hominis pertinet felicitatem, si columbæ gradientes dum tamen in pastu itinerantes præcedant.

Cap. XIII. *De variis omnibus*

In expeditionem missus consul Romanorum, dum nullius boni ominis sortiretur auspicium, columbas jejunio confectas, granis sparsis triticeis in via qua iturus erat, præferri jussit, ut vel earum omine auspicii duritiam sublevaret. Quæ cum diligentius a cibis abstinerent, eas præcipitari jussit in fluvium, ut saltem biberent: submersæque in flumine, docuerunt consulem cum exercitu submergendum. Hic etenim secutus est eventus. Apes Platonis infantuli mel labiis inferebant, singularem dulcedinem eloquentiæ ejus futuram præsignantes. Hiero, summus postea Siciliæ magistratus, quod virtute promeruit, a patre nobilissimo viro expositus est, eo quod ex ancilla susceptus dehonestamentum generis videbatur, et quasi probrosa clari sanguinis macula. Sed parvulum et indigentem opis humanæ apes circa eum melle congesto, plurimis aluere diebus: et sic consilio aruspicum et regnum portendi canentium, a patre agnitus, recollectus, et diligenter institutus est. Parvuli Midæ cunabulis formicæ grana tritici congerebant, significantes eum futurum ditissimum. Unde et res aureas ipsius attactu fieri poetæ fluxerunt. Sulpitio sacerdoti lapsus apex de capite, sacerdotium abstulit; occentus soricis auditus M. Fabio præfecturam. Si nugis lieris per omnia credis, si vestem in operis tui initio a soricibus corrosam senseris, tempera ab incœptis. Si egrediens limen calcaveris, aut in via offenderis, pedem contine. Si in procinctu agendorum aliquid damni pertuleris, differes inchoata, ne vel tota intentione frustreris, aut inutiliter impleatur. Exspecta, dum omine meliore faustam agendis horam arripias. Omnia namque sunt aliquid. Cum processeris, abscondita fu-

A turorum aves, quas ominales vocant, tibi prænuntiabunt. Quænam sint istæ forte interrogas? Quas scilicet de natura hominum in formam avium poetæ asserunt esse conversas. Quid cornix loquatur diligenter ausculta, situmque ejus sedentis, aut volantis nullo modo contemnas. Refert etenim plurimum, a dextris sit an a sinistris, qua positione respiciat cubitum gradientis, loquax sit, an clamosa, an silens omnino, præcedat an sequatur, transeuntis exspectet adventum, an fugiat; quove discedat, non negligenter attende. Ait namque Virgilius (*Ecl.*, ix, 14):

Quod nisi me quacunque novas incidere lites
Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix,
Nec tuus hic Mœris, nec viveret ipse Menalcas.

B Quamvis in eo videatur in artem offendisse, quod cornix quam vitæ servatricem asseruit, rerum magnarum ignorat auspicia; nisi forte in ea præter naturam fiat ostentum, quale est quod imminente bono et optato perosi imperatoris exitio, de rupe Tarpeia per urbem cornix Græco eloquio protulit: « Bene erit. » Quod augur interpretatus ita exposuit:

Nuper quæ sedit Tarpei culmine cornix,
Est bene non potuit dicere, dixit: Erit.

Sed ignoscet viro doctissimo rusticanam simplicitatem exprimenti, aut quia pauperum vita, divitibus res videatur exigua, qui humanum genus ut paucis serviat, asserunt institutum. Corvus vero, quem non C minori diligentia observabis, rebus majoribus auspicatur, et usquequaque cornici præjudicat. Porro cycnus in auguriis, *ales gratissima nautis*, utpote quæ aquarum domestica quadam gratia familiaritatis eorumdem secreta prænoverit. An nescis apud Maronem

.....*Bissenos lætantes aere cygnos*

reducem classem Æneæ, Veneris vaticinio nuntiasse? Eorum namque hilaritas non modo nautis, sed et quibusque peregrinantibus felicium eventuum gratiam spondet, nisi fortioris superetur adventu. Aquila namque sicut rex avium est, si non alarionem excipias, que forte aquilarum species potentissima est regni sui majestate omnium avium, si contra loquatur, fidem evacuat. Potuerat apud Statium præsagio volucrum Græcorum exercitus confortari. Sed D fortior ecce adventans per inane cohors: Amphiarao interprete, Græcorum quoque exitium, patefecit. Licet enim aquila quarumdam avium viribus superetur, in prænuntiatione veri nulla potentior est. Cunctis siquidem avibus excellentius volat, et ab ipsius Jovis arcano nunquam excluditur. Cumque tanto visus acumine vigere dicatur, ut ab æthere summo pisciculos in fundo maris contueatur, et in ipsum solem, quod nulli animantium licet, figat obtutum, sensuum quidem subtilitate de Jovis gratia conscientiam veritatis rerumque mysteria mutuatur. Quis enim falsam interpretem dicat, quem consiliorum Jovis novit esse participem? Locris adversus Crotoniensis dimicantibus, aquila dum pugnabatur

Digitized by Google

supervolans victoriam dicitur contulisse, cum pauci A numero deleverint infinitos. Hoc tamen validiori signo scribitur roboratum, eo quod duo juvenes procerioris staturæ, elegantioris formæ, in candido habitu ab utroque latere Locros præcesserint; scilicet, ut erat communis opinio, Castor et Pollux. Omina vero hujusmodi cum geminantur potentiora sunt. Dum Hiero, de quo supra, prima bella iniret, aquila ex improviso resedit in clypeo progredientis, manu promptum regemque futurum significans. Ea die quia natus est Alexander, duæ aquilæ tota die præpetes supra culmen domus patris ejus sederunt, omen duplicis imperii, Europæ Asiæque præferentes. Vultures difficultatem portant, duritiam, rapacitatem, sicut habes in origine urbis condendæ. Phœnix singularis felicitatis successus pollicetur, B quale est, quod nova Roma, viso phœnice, melioribus auspiciis condita est. Avis picta urbi Pictavorum contulit nomen, levitatem gentis colore et voce præfigurans. Ardea rerum arduarum auspicium est. Ciconia quoniam avis concordiæ est, concordiam invenit, aut concordiam facit. Grus semper affert, quod expedit; unde et gruere verbum antiquum, a quo congruere, quod proficit; et ingruere contra, quod officit. Unde illud :

..... *Bis vitibus ingruit imber.*

(Virg.)

Nec tamen minores contemptui habeas, cum et pica loquax, sicut ad multa, sic ad susceptionem hospitum te faciat cautiorem. Si avis, quæ vulgo dicitur C albanellus, prætervolans viam, a sinistris feratur ad dextram, de hospitii hilaritate ne dubites : si contra, contrarium exspectabis. Aves domesticæ artificii hujus non sunt expertes, cum galli cantus spem, iter, vel opus inchoantis promoveat. Tiberio nasciture præsignans Livia, ovum gallinæ subductum eo usque nunc suis, nunc ancillarum manibus fovit donec gallus insigniter cristatus exclusus est; unde et augures puerum qui nasciturus erat, dixerunt regnaturum. Bubonis, strygis et noctuæ, semper infausta sunt omina. Noctua tamen eo quod noctis tenebris non cæcatur, diligentis hominis vigilantiam signat; ut in portento, quo in hasta Hieronis, cum primum progrederetur ad bellum, D noctua dicitur consedisse, significans eum futurum diligentissimum. Bubonem Dido, dum misceretur Æneæ, sensit infaustum. Si accipiter quidpiamve generis hujus, sub oculis proficiscentis, solitam rapinam exerceat, inter eundum rapacitas imminebit. Quod et jocularitér innuens, Naso ait :

Odimus accipitrem quia semper vivit in armis.

Regulus quoque ipse, qui et bitriscus dicitur, vera quandoque portendere non dedignatur. Minutæ etiam aves, adventu suo vel recessu, significant familiam nunc minui, nunc augeri. Omnium vero volatus quanto serenior, tanto laudabilior est. Unde Melampo, augur prænominatus conqueritur, stragem Græcorum conjiciens ex volatu,

.... *Vides ut nulla serenos*
Alex agat cursus.

A bestiis quoque viarum tuarum eventus scrutaberis. Leporis timebis occursum, si tamen evaserit. Est enim procul dubio longe commodior in mensa, quam in via. Lupo obvio congratulaberis : boni siquidem nuntius est, licet solo visu nocere soleat, et quem ante præviderit, vocemque præcludere. Juxta illud :

Vox jugit ipsa, lupi Mærim videre priores.

(Virg. *Ecl.* IX, 53.)

Hiero Siculus litteratorio insistens studio, inter coæquales stylo operam dabat, eique lupus in turba puerorum repente conspectus, tabellam eripuit, successus hominis firmans, inaudita forma prodigii. B Quid multa ? lupi efficaciam non negabit, quisquis Romanorum genus lupino lacte non ambigit educatum. Unde plerumque quod in eis dulcius est, adhuc lupinum saporem retinet; primique eorum fidem, quam a matre lupa didicerant, sibi invicem servarunt, eademque quadam lege naturæ manavit ad posteros. Ovibus gratanter obviam gradieris, dum capram vites, cui alludens poeta ait :

Occursare capro, cornu ferit ille, caveto.

(Id., *ib.*, 29.)

Bobus triturantibus, libentius tamen arantibus, obviabis. Nec displiceat si viam ruperint, quia mora itineris hospitii gratia compensabitur. Mulus infaustus est, asinus inutilis; etsi utilissimi sint, ad perferenda onera. Equus quandoque bonus est ; sed in eo nihil utilius, quam quod humanis usibus servit. Habet vero jurgiorum et pugnæ significationem. Interdum tamen ex colore et visu mitigatur. Unde apud Virgilium, visis albis equis, apparente Italia, senior Anchises exclamat :

Bellum, o bellum, terra hospita, portas.

(Id., *Æn.* III, 539.)

Cervum, capreolum, aprumque silvestrem, onagrum et cætera hujus generis, malo prandenti apponas, quam vianti opponas. Æneas cervis pro navium numero fusis, omen quod contrarium videbatur, ad se sociorumque fortunam, virtute retorsit. Canis sequipeda commodissimus est : cujus, si vera est Hebræorum traditio, nec angelus ipse Tobiæ socius aspernatus est comitatum. Quid quod Cyrus scelere avi expositus in silvis ut periret, caniculæ uberibus regnum adeptus est Persarum. Locusta etsi minimum possit, itinerantium tamen præpedit vota ; ex eo forte sic dicta, quod loco stare faciat gradientes. Econtra cicada viatoris promovet gressum, et initiatorum amœnat exitum. Aranea dum a superioribus filum ducit, spem venturæ pecuniæ videtur afferre. Obvius bufo futuros successus denuntiat; mihi tamen vel solo visu molestus est. Verumtamen omine illo nihil potentius, nihil efficacius est, nihil mortalium unquam invenies, quod evidentius exprimat veritatem. Porro si artem diligenter exsequeris, conditionem ejus, et dona naturæ, situm, gestum, motumque corporis, sensumque sermonis,

Digitized by Google

tota mentis intentione notabis. Sacerdotum obvium aliumve religiosum, dicunt esse infaustum. Ego quoque perniciosum credo, non modo sacerdotibus, sed et viris sapientibus contraire. Melius quoque est obviare genti servorum, quam his qui summa sunt præditi potestate. Feminam quoque, quæ capite discooperto incedit, infelicem crede: nisi, ut apud Plinium legitur, publica sit, aut plurium libidini pateat prostituta. Nec expedit illi occurrere, quæ amoto velo, caput suum deturpare non erubescit. Ab his quæ primo audiens inter operis cujusque auspicia, quid sequatur prænosces.

Hinc Deus incumbens baculo quem dextra gerebat,
Omina principiis, dixit, inesse solent.
Auditas voces timida perpendimus aure,
Et primam visam consulit augur avem.
(Ovid. *Fast.* I, 177.)

Ea siquidem futurorum prænostica sunt. Petillius consul Romanus oppugnans castrum in Sicilia, cui nomen Letum erat, cum milites accingerentur ad pugnam, ait: « Ego hodie Letum capiam. » Casuque sic accidit, cum ipse eadem die fuerit interemptus. Alius quoque consul cum a senatu destinaretur ad expugnandum regem Persarum, a filia quam in ostio domus flentem obviam habuit, causam quæsivit; cumque illa responderet, Persam periisse, (sic enim catulus qui forte perierat, dicebatur) profectus in expeditionem triumphum non invenit, eo quod rex Persarum perierat, quando filia consulis catulum flebat amissum. Ab ipsis etiam elementis, aut temporis qualitate, rerum frequenter trahuntur auspicia. Fortunæ duritiam, gratia roris, aut modestus imber emollit. Roscidum quippe, et suppluviale tempus, aerque sudus, dum operis cujusque incunctanter ortum prosequitur, creditur ejusdem fortunare processum. Cum Fortuna quæ Phrygios exsules liventi oculo diu perstrinxerat, tandem benignius, quasi de specula gratiæ, respexisset,

Olli cæruleus supra caput astitit imber.
(Virg., *Æn.* III 133.)

Venus naufrago filio, apud Didonem hospitium præparans, eumdem fido Achate comitatum, dum in reginæ gratiam introduceret, cava nube obtexit. Tonitrua quoque varias habent significationes. Si enim afferant quamcunque fulminis læsionem, infausta sunt. Unde illud:

Sæpe malum hoc nobis (si mens non læva fuisset)
De cœlo tactas memini prædicere quercus.
(Virg., *Ecl.* I, 16.)

In his autem et illud perpenditur, an semita una descenderit, an multifaria aeris ruptione diffusos sparserit ignes. Hoc equidem semper tristius est. Dum Caius Cæsar civili bello patriæ immineret, quam fulminosus aer exstiterit, quot habuerit igneos turbines, quot trabes emiserit, nec veteres historiæ sufficiunt enarrare.

. . . . . *Et tunc*
Ignota obscuræ viderunt sidera noctes.

Si vero fulminis careat tempestate, si lævum sonet, deorum creditur nuntiare favorem. Æneas Jovem a sinistris tonantem audiens, se eum præmissis sacrificiis opinatur habere propitium. Sed qualitercunque ista se habeant, innatum timorem hominum poterit mitigare, quod nemo sentiet fulminis ictum, si ante tonitrui sonum audierit, aut præviderit coruscationem. Tiberius Cæsar, turbatione cœlo, lauream coronam gestabat in capite, quia hoc genus frondis fulmine negatur afflari. Tonitrua siquidem timidissime et vehementer semper exhorruit. Est tamen quod procul dubio longe tutiorem facit hominem, si fidem crucis servet in pectore, justitiam fidei gestet in capite, et salutiferum signum fidei manus innocens figat in fronte, illum semper præ mente habens, qui cultoribus suis, omnem mundi timorem excutiens, ait: *A signis cœli ne timueritis, quæ timent gentes, quia ego vobiscum Dominus Deus vester* (*Jer.* x). Hæc quoque verba inter tonandum vel audita vel dicta, scribuntur a quibusdam noxam fulminis amovisse. Nihil autem est, quod imminentibus signis, ita totum concutiat hominem, sicut mens sibi conscia iniquitatis, et quæ scelerum suorum pœnam, ad singula timet exposci. Unde ethicus de criminosis:

Hi sunt qui trepidant, et ad omnia fulgura pallent.
(Juven., XIII, 223.)

Econtra justus confidit ut leo. Et illud: *Non contristabit justum, quidquid ei acciderit* (*Prov.* XII). Fulgor equidem igneus si urendo non noceat, celebritatis gloriam afferet. Neque quia non urit, igneus non est; si tamen in hoc Plato recipitur. « Duæ sunt, inquit ille, ut opinor, virtutes ignis: altera edax et peremptoria; altera mulcebris et innoxio lumine. » Posteriorem asserit operatricem visus, et in superioribus vim suam maxime exercere. Ascanium fatalis exsilii cum patre discrimina subeuntem, ignis de cœlo quasi succenso capite illustravit, pronuntians ei deberi felicitatem exsilii, ipsumque futurum in gentem magnam. Alexandri Macedonis et Octaviani Augusti, sub ipso eorum ortu claritas ignis miraculo declarata est. Proficiscentem expeditionem, dum egreditur, prosequens ventus successuum spe fortunat; dum in hostes vexilla feruntur, aeris testimonio vexilla triumphabunt. Si vero patriæ imminent, justissimum metum incutiunt. Terra quoque ipsa mysteriorum conscia est, sed gravia omina frequentius portat, eo quod fundata super stabilitatem suam, mavult quiescere quam moveri. Cum ergo mugitus ejus auditur, amaris eventibus condolet, et quo affectu suis compatiatur alumnis, vocis suæ tristitia protestatur. Magna siquidem et pia parens omnium est. Studuerat hæc ab amplexu hospitis arcere Phœnissam, sed quia conciliatrix hospitii Venus jam prævaluerat, tacta dolore cordis intrinseco mugiit, quoniam ei mugitus pro gemitu est. Hæc eadem quoties tremit, filiis suis prævidet aliquid metuendum, nisi forte parturiendo laboret. Tunc vero vel omnino facit abortum, aut inutilem fetum parit, quia ut multum, sæpe cum

Digitized by Google

Parturiunt montes, procedit *ridiculus mus.*
(Horat., *De art poet.*, 139.)

Hæc sunt quibus totam vigilantiam suam videas accommodare quam plurimos.

A *Cætera de genere hoc adeo sunt multa. .oquacem*
Ut lassare queant Fabium. (Id., *Sat.* I, 1, 14.)

quibus quæcunque domus instituerit, eam nec, ab ipsa salute arbitror posse salvari.

LIBER SECUNDUS

PROLOGUS.

Omnia cedunt in usum sapientis, habentque materiam virtutis exercendæ, quæcunque dicuntur aut fiunt. Nam et otia ejus negotia sunt, et dum rationis libramine rerum omnium vires pensat, provida B dispensatione quidquid ad beatitudinem proficit, quadam quasi manu virtutis apprehendit. Tunc ergo divinæ sapientiæ tuæ argumento validissimo dupliciter fidem facis, dum et in tuis actibus rectus incedis, et philosopharis in nugis alienis. Alacres itaque exeant nugæ nostræ, quas serenitas tua prodire jubet in publicum, ut conjectores, mathematicos, cum quibusdam aliis nugatoribus introducant; quia quibus dedisti egrediendi audaciam, securitatis quoque fiduciam præstabis. Connectantur ergo inferiora superioribus, et si quid in alterutris vitiosum, aut deforme apparuerit, benignitatis tuæ prudentia corrigatur.

Cap. I. *Omina vana esse, et res ex fide sua cuique respondere.*

Rusticanum et forte Offelli proverbium est : « Qui somniis et auguriis credit, nunquam fore securum. » Ego sententiam et verissimam et fidelissimam puto. Quid enim refert ad consequentiam rerum, si quis semel aut amplius sternutaverit ? Quid si oscitaverit ? Quid denique si undecunque sonum emiserit ? Hæc tamen ex causis quas physici noverunt, aliquatenus ad eum pertinent circa quem fiunt. Esto, dum aliena opera impedire, aut promovere non queant. Sicut nec inania carmina, aut superstitiosæ quædam ligaturæ, quæ tota medicorum secta condemnat, licet hæc ipsa a quibusdam eminentiori quodam nomine physica soleant appellari. Physicum etenim dicunt, cujus occultissima ratio est, D ut humano sensu nequeat comprehendi. Nihil etenim est, vel fit, cujus ortum legitima causa, et ratio non præcedant : et ut alius ait : « Nihil fit in terra sine causa. » Constat itaque quia artificis naturæ manum nihil evadit. Ex quo consequenter patet ad physicam omnia pertinere. Ego quidem quocunque modo ista se habeant, indubitanter credo illa sola non esse respuenda, quæ ex fide provenient, et referuntur ad gloriam omnipotentis Dei ; cum scriptum noverim, omnia quæcunque in opere, vel verbo feceritis, in nomine Domini facite, in quo sola via hominis prosperatur. Sic omnium sanctorum turba præcessit. Guthbertus signifer quidam gentis nostræ in lege Domini Evangelium Joannis superponebat infirmis, et curabantur. Beati Stephani tunica superposita mortuum suscitavit. Symbolum apostolorum dæmoniacum, a quo gestabatur, curavit. Oratio Dominica herbis, dum legebantur aut dabantur ex fide dicta, sæpissime contulit optatum salutis effectum. Beatus Benedictus signo crucis vas mortiferum fregit, ac si pro signo lapidem intorsisset. Capitula Evangelii gestata, vel audita, vel dicta, inveniuntur profuisse quamplurimis. Hæc equidem et similia non modo licita, sed et utilissima sunt. Alia vero non tam contemnenda quam fugienda. Certum siquidem est, quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum. Infideles autem et reprobos, aut etiam hæsitantes in fide, multis permittit Deus ludificationibus subjacere. Omina tamen omnia tantum possunt, quantum excipientis fides permittit. Unde et Julius Cæsar nullo augurio, nullave superstitione, a quocunque incœpto potuit absterreri. Contigit enim ut C quandoque in Africam navigio proficiscens in egressu navis prolaberetur : verso itaque ad melius omine : « Teneo te, inquit, Africa : » eamque obtinuit. Præterea Calphurnia uxor ejus ea nocte, quam is in terra ultimam gessit, vidit eum multis vulneribus confectum in sinu suo jacere, roganseque ut die sequenti a curia abstineret, non obtinuit, ne ille in vita sua aliquid timidum, quocunque auspicio egisse videretur. In excidio Massiliensium, lucum qui diis sacratus habebatur, primus ausus est cædere, probans se ab omni superstitione alienum. Beatus quoque Marcus evangelizandi causa Alexandriam proficiscens, cum navem egressus rupisset calceum, gratias agens, iter suum expeditum esse protestatus est. Si quis revocatur inter eundum, non ob hoc, si quid in nomine Domini fuerat inchoatum, prætermittat, nisi forte omnem revocationem ominosam esse corvi persuadetur exemplo, qui coloris amisit venustatem, dum revocatus a cornice, progredi maluit quam manere. Illis vero mens nugis incauta seducitur, sed fidelis nequaquam acquiescit.

Cap. II. *Contemnendas non esse omnino rerum naturalium significationes.*

Non tamen, licet omnia vana esse, fidemque auguriis asseram non habendam, ideo signorum, quæ a dispositione divina ad erudiendam creaturam concessa sunt, fidem et fructum evacuo. Multifarie siquidem, multisque modis suam Deus instruit

Digitized by Google

creaturam, et nunc elementorum vocibus, nunc sensibilium aut insensibilium rerum indiciis, prout electis noverit expedire, quæ ventura sunt manifestat. Futuras itaque tempestates, aut serenitates, signa quædam antecedentia præloquuntur, ut homo qui ad laborem natus est, ex his possit sua exercitia temperare. Hinc agricolæ, hinc nautæ familiaribus quibusdam experimentis, quid quo tempore geri oporteat colligunt, qualitatem temporis futuri ex eo quod præteriit metientes. In qua re nec aves, de quibus sermo præcessit, parentis naturæ beneficio arbitror destitutas. Mergus, alcyones, cygnus, arcana naturæ frequenter aperiunt. Cum etenim circa medium hiemis, alcyones nidificare, ovaque fovere conspexeris, de decem et quinque dierum gratissima serenitate ne dubites, eosque nautæ solent diligentius observare, dicunturque dies alcyonitæ, quibus vix vel tenuis flatus aura sentitur. Hos ad procreationem pullorum suorum, sibi a natura concessos, verisimiliter opinaberis. Cum vero fluvialium avium corpora in aquis avidius mergi conspicies, imbres exspecta. Cum clamorem cornicis audieris matutinum, pluviam petit.

Haud ideo credo, quia sit divinitus illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia major,
(Virg. *Georg.* I, 416.)

Sed quia morantes in aere motus illius citius in se ipsis sentiunt, et inde hilaritatem concipiunt, aut mœrorem. Nec mirum, cum et graviora animalium corpora ad exteriorum motus frequentissime disponantur, et arcano quodam naturæ consilio, gerant elementis necessarium morem. Quæ enim animalium corporibus bona vel mala immineant, si se temporaliter vel extemporaliter reddiderint tempora, ars physicorum regulis suis satis probabiliter comprehendit. Futuram etiam sanitatem, aut ægritudinem, aut statum, quem dicunt neutralitatem, fatalitatem quoque ipsam, ex præcedentibus signis agnoscunt, et interdum, si causas noverint, efficacissime curant. Si vero (ut verbo eorum utar) causas ignorant, quomodo curant? Non utique artis beneficio, sed fortunæ. Judicium vero, quod ex signorum cognitione proferunt, etsi difficile, sæpe verissimum est. Multis quoque signis tranquillitas, et variæ tempestatum formæ procellarumque produntur, quæ velut in specula lunæ orbis insinuat. Ostendit namque rubicundus color ventos, cæruleus pluvias, ex utroque commistus nimbos indicat, furentesque procellas. Lætus ortus serenitatem navigiis repromittit, quam gestat vultu, præcipue si quarto ortu, is enim auctor certissimus est, neque obtusis cornibus rutila, neque infuso fuerit humore fuscata. Tunc enim

Totus et ille dies, et qui nascentur ab illo,
Exactum ad mensem vento pluviaque carebunt.

Sol quoque candens interest utrum æqualibus gaudeat radiis, an objecta nube rutilet, utrum solito splendore fulgidus, an ventis urgentibus igneus, nive sit pallidus, an pluvia sit impendente maculosus. Aer vero, et mare ipsum nubiumque magnitudo, vel species plurimum afferunt instructionis. Sed et aves, et pisces, futurorum certissima produnt signa, quæ Virgilius et Lucanus divino comprehendunt ingenio; sed et Varro in libris navalibus, dum sollicitos instruit nautas.

Cap. III. *Signorum alia esse universalia, alia particularia : et quid significet geminatio solis.*

Quæ vero in sole et luna secundum naturam signa contigerint, certissima sunt, et auctorum multorum testimonio comprobata. « Solem quis dicere falsum audeat? » Quoties ergo sol in cœlo geminari videbitur, inundationem aquarum subjectus orbis exspectet. Et licet a raritate sui, miraculis videatur accedere, opus tamen naturæ est, quæ quidem solem non geminat, sed nubem simillimam facit, vocaturque parhelion. Est enim parhelion nubes simillima soli, signum quidem commune multis, etsi non generale. Signorum siquidem alia particularia, alia universalia. Particularia vero faciunt singulis, universalia multis aut universis. Utraque autem, modo ex elementis, dispositione Creatoris, modo ex natura rerum, modo ex malitia dæmonum, homines, Domino permittente, ludificantium, provenire dicuntur. Sed quæ, et quomodo, quave de causa, judicium quidem difficile est, et frequenter incertum, et sæpe altius quam ut ab homine valeat expediri. Eis tamen licentiori vanitate mathematicorum referti sunt libri. Æneas

Matre dea monstrante viam, data fata secutum

se asserit, eo quod egredienti Lucifer, qui et Venus, donec ad Italiam perveniret, apparuit auspicanti.

Defectus solis varios, lunæque labores,

rerum eventibus curiositas humana coaptat.

Cap. IV. *De signis quæ præcesserunt excidium Hierosolymitanum novissimum.*

Vetus refert historia (sic dicta quod est auctor ejus incertus, et vetera refert) quod, imminente Hierosolymorum excidio, eclipsis lunæ per duodecim noctes continuas etiam in remotissimis locis protracta est, forte significans Judaicæ perfidiæ et superstitiosi erroris eversionem, quæ, Christo per prædicationem apostolicam mundo illucescente, rectissime contigit. Scriptum est enim : *Stultus mutatur ut luna, sapiens vero cum sole permanet* (*Eccli.* XXVII). Alia quoque quam plurima, divino super incredulos imminente judicio, acciderunt, quæ si per singula, prout ab auctoribus digesta sunt, cœpero enarrare, vel sola hæc proprium tempus desiderabunt, et otium. Pauca tamen auctore Josepho compendioso sermone percurram, eo quod ad roborandam fidem nostram proficiunt, et ad retundendam obstinatam Judæorum perfidiam. Quadraginta namque, post admissum piaculum, continuis protracta annis, impiorum pœna differtur. In quibus et apostoli omnes, præcipue tamen Jacobus, qui dicebatur frater Domini, Hierosolymis episcopus constitutus, indesinenter populum commissæ

Digitized by Google

impietatis, et feralis ausi, de scelere commonebant, si forte possent commissi pœnitudinem gerere : si possent flere pro scelere, et ultrices pœnarum flammas lacrymarum libertate restringere. Ostendebat namque eis Deus per suam patientiam, quod ipsorum quæreret pœnitentiam; quia non vult tantum Deus mortem peccatoris, quantum ut convertatur et vivat. Mollire autem adhuc mentis eorum duritiam nitebatur divina majestas, signis et prodigiis cœlitus datis, terroresque simul et minacem dexteram ostendendo potius quam inferendo. De quibus supradicti historiographi fides, ut in certis, etiam in hoc sufficiens erit. Relegamus ergo quid in sexto historiarum suarum libro, de his ipse signaverit Josephus. « Sed infelicem, inquit, plebem teterrimi quidam homines, et deceptores falsa vaticinantes, suadebant ut evidentibus signis et indiciis iracundiæ et indignationis divinæ non crederent, quibus aperte futurum et urbis et gentis præsagiebatur excidium. Sed velut afflati et amentes, et qui neque oculos neque animas in se haberent, spernebant omnia quæ cœlitus nuntiabantur. Etenim stella præfulgens gladio per omnia similis, imminere desuper civitati, et cometes præterea exitialibus flammis visa est ardere per totum annum. Sed et ante excidii tempus ac belli, cum populi ad diem festum convenirent, octavo die mensis Xanthici, qui est Aprilis, noctis tempore, hora nona tantus luminis fulgor aram templumque circumdedit, ut putarent omnes diem clarissimum factum, et permansit spatio horæ dimidiæ. Quod imperitis quidem et ignaris prosperum videbatur; sed legisperitos, et probos quosque doctores non latuit exitiale portentum. In eadem quoque festivitate vitula sacrificiis admota, et aris assistens, inter ipsas ministrorum manus enixa est agnam. Sed et janua interioris ædis, quæ respiciebat ad orientem, cum esset ære solido induta, ac perinde immensi ponderis, quæ vix viginti viris summo conatu impellentibus clauderetur, ferreis quoque vectibus et seris munita, ac pessulis in altum demissis teneretur obstricta, repente hora noctis sexta, prima et vicesima die mensis apparuit sponte patefacta. Sed et transacto die festo, post aliquot dies, prima et vicesima die mensis Artemisii, qui apud nos Maius vocatur, prodigiosus apparuit visus, et fidem pene excedens. Quod vere falsum putaretur, nisi oculorum fidem confirmasset, malorum consecuta pernicies. Etenim prope solis occasum, visi sunt currus et quadrigæ in omni regione per aerem, et armatorum cohortes misceri nubibus, et urbes circumdari agminibus improvisis. In alio item die festo, qui Pentecostes appellatur, noctu sacerdotes ingressi templum, ad ministeria ex more complenda, primo quidem motus quosdam, strepitusque senserunt, tum deinde voces subitas audiunt dicentes : « Migremus hinc, migremus ex sedibus istis. » Additur his etiam aliud terribilius : « Etenim quidam Ananiæ filius Jesus nomine, vir plebeius et rusticus, et ante quartum belli annum, cum civitas in pace et abundantia perduraret, in die festo tabernaculorum repente clamare cœpit : « Vox ab oriente, vox ab occidente, vox a quatuor ventis, vox super Hierosolymam et templum, vox super sponsos et super sponsas, vox super populum. » Et indesinenter die noctuque per omnes plateas circumiens hæc clamabat : usquequo quidam primores ex populo viri, velut infausti præsagii indignatione commoti, correptum hominem multis verberibus afficiunt. At ille nequaquam pro se aliquid loquens, sed nec eos quidem, qui circumsteterant deprecans, easdem voces pari obstinatione et clamore repetebat. Tunc principes intelligentes, ut res erat, numinis esse in viro motus, perducunt eum ad judicem Romanorum, apud quem flagris ad ossa usque laniatus, neque preces neque lacrymas fudit; sed eamdem vocem miserabiliter, et cum quodam ejulatu emittens, per singula pene verbera proferebat, addens etiam hoc : « væ, væ Hierosolymis! » Prosequitur et aliud idem historiographus, majore gestum miraculo, dicens oraculum quoddam in sacris litteris repertum, quod per idem tempus virum designaret ex eorum regione processurum, qui totius orbis potiretur imperio. Cujus oraculi præsagium, idem historiographus Vespasianum declarare suspicatur. Sed Vespasianus non aliis, quam illis solis gentibus quæ Romano imperio videbantur subditæ, dominatus est. Unde justius ad Christum hæc responsa referuntur, ad quem dixit Pater : Pete *a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (*Psal.* II). Et cujus per idem tempus, per apostolos suos: *In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* (*Psal.* XVIII.)

Cap. V. *Quanta fuerit calamitas obsessorum, et obstinatæ malitiæ quis fuerit finis, et quæ pietas Titi.*

At ne tot et tanta mediocris plagæ aut perfunctoriæ indignationis Dei, adversus impœnitentiam Judæorum, signorum præcessisse videantur indicia, calamitatem intolerabilem, excidium irreparabile, reprobatæ et excæcatæ gentis inauditam et cunctis sæculis incognitam servitutem, succinctus sermo percurrat. Quantis ergo malis tunc universa multitudo tacta sit, utque ipsa Judææ terra bello, fame, igni cædibusque vastata sit, quanta populorum millia, patres simul cum conjugibus, ac parvulis liberis, absque numero, et absque discretione trucidati sint, quæ etiam diversarum urbium obsidiones, sed et ipsius magnificæ et famosissimæ civitatis Hierusalem quanta vastitas, et quanta fuerit diversarum mortium strages, quis per hæc singula bellorum exstiterit modus, et ut secundum id quod prophetæ dixerant, abominatio desolationis in ipso quondam Dei famosissimo collata sit templo, utque ad ultimum cuncta ignis populatus sit, et flamma consumpserit, si quis plenius nosse vult, historiam Josephi relegat. Nos vero ex his ea tantum, quæ

Digitized by Google

ad explanationem suscepti operis sufficiunt, assumemus : in quibus refert, quod ex omni Judæa populi, in die solemni Paschæ Hierosolymam, velut exitiali quadam manu cogente, convenerant. Quos tricies centena millia dicit hominum fuisse, justo scilicet Dei judicio, tempore hoc ultionis electo, ut quod in diebus Paschæ Salvatorem Christum Domini, cruentis manibus, et sacrilegis vocibus violarunt, in ipsis diebus velut in unum carcerem, omnis multitudo conclusa, feralis pœnæ exitium, quod merebatur, exciperet. Præteribo sane quæ in eos vel gladii cæde, vel aliis belli machinis collata sunt, explicare; ea tantummodo, quæ diræ famis inedia pertulerunt, supradicti historiographi sermonibus proferam, quo legentes hæc intelligant quantum piaculi sit, audere aliquid in Christum, et quam gravibus ausa suppliciis expientur. Age itaque, quintus Josephi historiarum liber ponatur in medio, ex quo omnis eorum luctuosa tragœdia pernoscatur. « Divitibus autem permanere, inquit, aut perire, unum atque idem erat. » Si enim in urbe permansissent, facultatum suarum causa crimine objecto, quasi de transfugiendo cogitarent, perimebantur. Necessitas vero famis factiosorum extollebat arrogantiam, et utrumque simul inedia cum temeritate crescebat. Publice quidem frumentum nusquam omnino erat, sed irruentes urbis prædones perscrutabantur domos, et si quid invenissent, tanquam de his qui fefellerant, pœnas sumebant; si vero non invenissent, nihilominus tanquam eos qui occultius et diligentius absconderant, cruciabant. Indicium vero ab eis haberi pabula capiebant hoc ipso, quod adhuc viverent, et subsistere corporibus videbantur, tanquam qui profecto jam interiissent, nisi absconditos uspiam tegerent cibos. Si quos sane tabescentes macie vidissent, hos cum venia præteribant, superfluum putantes perimere, quos paulo post absumeret fames. Multi tamen in occultis omni censu suo mercati sunt unum metrum, si divites frumenti, et hordei si inferiores fuerunt, et concludentes se in interioribus quibusque penetralibus domus, nonnulli nec in panes confectas fruges edebant: alii vero in quantum vel necessitas, vel metus permitteret, excoquebant. Et mensam quidem nullus exspectabat apponi, sed ex ipso semiusta igni rapientes, propria, velut furtiva, devorabant; et erat infelicis illius cibi spectaculum miserabile, cum validiores quique inventa diriperent; imbecillibus vero nihil præter luctum superesset ac lacrymas : et omnium licet acerbitates rerum superaret fames, nihil tamen ita subruit atque subvertit, sicut verecundiam. Quidquid enim salvis rebus pudore dignum est, id in hac necessitate contemnitur. Denique et uxores de virorum manibus, et filii de parentum, et quod est infelicius, matres cibos de parvulorum manibus atque ore rapiebant, et cum dulcissimi liberi, in manibus atque ante ora positi tabescerent, exigua vitæ subsidia a dentibus ipsis eximere nemo parcebat. Verum ne ipsos qui-

A dem infelices, et perexiguos sumentes latebant cibos: sed continuo aderat prædonum quis, et statim ut clausas cujuspiam conspexisset fores, indicium credebat hoc esse, quod intrinsecus positi ederent: et repente despicatis foribus, præcipites irruebant, atque ab ipsis, ut ita dicam, faucibus exprimentes, si quid forte insumptum jam fuerat, revocabant. Verberantur senes, si cibum vindicare tentassent, sparsis etiam crinibus mulieres trahebantur, occultare nitentes, si quid forte deprehensum fuisset in manibus. Nulla senibus reverentia, nulla erga parvulos miseratio, sed in exiguo panis fragmento parvulos inhærentes, et ex ipso cui inhæserant suspensos, elidebant in terram. In eum vero, qui raptores cibo prævenisset assumpto, crudelius sæviebant, et excogitabant dira supplicia, obturantes infelicibus naturales digestionum meatus : aliis vero præacutas sudes per eadem verenda adigentes. Horresco quæ gesta sunt referens. Ad confectionem post hæc unius panis, aut cyathi farinæ miseros perurgebant. Nam ipsi tortores non patiebantur famem. Esset enim quodammodo tolerabilius si hæc compulsi inedia facere viderentur. Sed ut vel præpararent sibi inposterum cibos, vel ut crudelitas exercitio convalesceret, in his etiam, si qui forte furtim per stationes hostium pro colligendis herbis erupissent, occurrentes eis qui se hostium manus effugisse gauderent, diripiebant quidquid attulerant. Supplicantibus autem et terribile quoddam sibi nomen Dei invocantibus ut vel partem aliquam ex his quæ secum mortis periculo quæsiverant, indulgerent, nihil prorsus præbebant; sed hoc beneficii loco cesserat, si comprehensum vivum licuisset evadere. His autem post aliquanta adjungit, dicens: « Judæis vero cum egressu urbis omnis pariter spes excludebatur salutis, et invalescens acerbitas famis, domos simul et familias gentemque vastabat; ita ut in penetralibus strata jacerent mulierum parvulorumque cadavera, per plateas vero infelicium senum corpora, fame magis quam ætate consumpta. Juvenes vero atque omnis ætas robustior, velut simulacra quædam in viis et egressibus oberrabant, corruentes, quocunque loci gressum subripuisset inedia. Sepelire autem cadavera mortuorum proximorum, nec defunctorum multitudo, nec virium debilitas permittebat; simul et per suæ vitæ incerta unusquisque verebatur. Denique aliquanti super eos quos sepeliebant, animas emisere; multi etiam dum prosequuntur funera, priusquam ad sepulcrum veniretur, efflabant. Et, ut nec planctus ex more defunctis exhibebatur, aut luctus, quia hoc sibi totum vindicaverat fames; sic nec ariditas inediæ humorem aliquem cuiquam reliquerat lacrymarum. Obsederant civitatem profunda silentia, et nox plena mortis cuncta contexerat. Quibus malis omnibus graviores soli vigebant prædones, qui ne sepulcra quidem diripere et spoliare cadavera illicitum ducebant, non tam prædam petentes, quam scelus irrisione cumulantes, et aciem gladio-

Digitized by Google

rum suorum in cadaverum obtruncatione probantes. Interdum etiam in nonnullos adhuc spirantes, mucro examinandus agebatur, quod alii semineces cum viderent, supplices dextras prætendebant, ut in se quoque beneficii loco, converterent scelus, quo scilicet cruciatibus famis velocius absolverentur; sed novo crudelitatis genere, necem quam sponte inferebant, si rogarentur, negabant. Cum tamen unusquisque deficientium cum gemitu retorqueret oculos ad templum, non de morte propria dolens, sed de impunitate prædonum, quos superstites relinquebant. Et primo quidem sumptu publico, sepelire mortuos jusserant, fetoris intolerantia. Ut vero omnem sumptum cœpit vincere multitudo morientium, de muro cadavera præcipitabant. At cum Titus circumiens pervidisset repletas mortuorum cadaveribus valles, et humani corporis tabo patriam terram rigari, cum ingenti gemitu, elevatis ad cœlum manibus : « Deum invocat testem, hoc sui causa non provenire, sed se ista sustinere invitum. » Et post aliquanta iterum Josephus talia quædam prosequitur : « Non cunctabor, inquit, proferre quod sentio. Arbitror enim quod etiam, si adversus impios cives, Romanorum paulisper arma cessassent, aut hiatu terræ, aut aquæ diluvio, aut Sodomitanis ignibus, et fulminibus cœlitus tortis, supplicium civitas dependisset, quæ multo infaustiorem illis, qui hæc perpessi sunt, et nequiorem virorum præsentem hanc protulisset ætatem, pro quibus omnis gens pariter mereretur exstingui. » Sed in sexto libro de eisdem talia scribit : « Et eorum, inquit, qui per totam civitatem famis inedia corrumpebantur, multitudo innumerabilis erat, quorum nec explicari miseria potest. Per singulas namque domos, sicubi aliquid fuisset cibi repertum, bella continuo, et cædes inter charos, ipsosque parentes ac liberos nascebantur, dum non solum e manibus, sed ex ipsis etiam faucibus invicem cibum rapere certabant. Fides autem nec mortuis erat; sed et ipsi, cum jam spiritum exhalarent, perscrutabantur a prædonibus, ne cui forte intra gremium cibi aliquid desideret. Alii etiam per inediam hiantes, velut rabidi canes, huc atque huc ferebantur, et quasi insania quadam exagitati, in easdem domos, sub momento temporis, iterum ac sæpius irruebant. Omnia tamen necessitas vertebat in cibum, etiam illa quæ ne mutis quidem animalibus edere usus fuit. Ad ultimum ne loris quidem, vel cingulis, aut ipsis calceamentis abstinuere. Scutorum quoque indumenta detrahentes, conficienda dentibus ingerebant. Nonnulli et feni veteris festucas edebant, sed et de quisquiliis collectis parvissimum pondus, drachmis quatuor distrahebant. »

Cap. VI. *De Maria, quæ, urgente fame, comedit filium.*

« Sed quid opus est per hæc pondus famis illius explicare; cum gestum sit ibi facinus, quod neque apud Græcos, neque apud barbaros, ullus accepit auditus? horrendum quidem dictu, auditu vero incredibile. Equidem libenter tam immane facinus siluissem, ne quis me crederet monstruosa narrare, nisi multos memoriæ nostræ viros testes commissi sceleris habuissem. Porro vero ne aliquid meæ patriæ præstare me arbitrer, si subtraham eorum verba, quorum pertulit facta. Mulier quædam ex his, quæ ultra Jordanis alveum commanebant, Maria nomine, Eleazari filia, de vico Hebezobra (26), quod interpretatur *domus Ysopi*, genere et facultatibus nobilis, cum reliqua multitudine, quæ confluxerat, Hierosolymis reperta, communem cum omnibus obsidionis casum ferebat. Hujus reliquas quidem facultates, quas domo in urbem convexerat, tyranni invaserè, si quid vero reliquiarum ex magnis opibus fuerat, quibus victum quotidianum pertenuem duceret, irruentes per momenta prædonum satellites rapiebant. Pro quibus ingens mulier velut insana, jam quadam ex indignatione fatigabatur, ita ut interdum prædones maledictis in necem sui, et conviciis instigaret. Verum cum neque irritatus quisquam, neque miseratus, eam opprimeret, et si quid forte cibi fuisset ab ea quæsitum, id ab aliis quæreretur, nec jam usquam reperiendi copia fieret, fames autem dira visceribus ipsis insisteret ac medullis; et ad furorem perurgeret jam inedia, fame et ira, pessimis usa consultoribus, contra ipsa jam armatur jura naturæ. Erat namque ei sub uberibus parvulus filius : hunc ante oculos ferens : « Infelicis, inquit, matris o infelicior fili, in bello, fame et direptione prædonum, cui te reservabo Nam etsi vita sperari posset et jugo Romanæ servitutis urgemur; sed nunc etiam ipsam servitutem prævenit fames. Prædones vero utraque vi graviores perurgent. Veni ergo nunc, o mi nate : esto matri cibus, prædonibus furor, sæculis fabula, quæ sola deerat cladibus Judæorum. » Et cum hæc dixisset, simul filium jugulat. Tum deinde igni superpositum torret, et medium quippe edendo consumit, medium vero reservat obtectum. Et ecce confestim prædones irruunt, ambustæ carnis nidore concepto, mortem minantur, nisi sine mora cibos, quos paratos senserant, demonstraret. Tunc illa : « Equidem partem, inquit, optimam vobis reservavi : » et continuo, quæ superfuerant membra, retexit infantis. At illos repente ingens horror invasit, et crudeles quamvis animi, diriguere : vox faucibus interclusa est. Illa vero truci vultu, et ipsis etiam prædonibus truculentior : « Meus, inquit, filius est, meus est partus, et facinus meum est. Edite, nam et ego prior comedi, quæ genui. Nolite effici aut matre religiosiores, aut femina molliores : quod si vos pietas vincit, et exsecramini cibos meos, ego quæ jam talibus pasta sum, ego his iterum pascar. » Post hæc, illi territi trementesque discedunt, qui

(26) Ed. Paris., *Vethezobra.*

Digitized by Google

hunc solum ex omnibus facultatibus suis miseræ matri reliquerant cibum. Repleta est autem confestim universa civitas nefarii sceleris nuntio, et unusquisque ante oculos facinus, quod perpetratum fuerat, adducens, tanquam si ipse hoc perpetrasset, horrebat. Omnes autem, quos famis necessitas perurgebat, festinabant magis ad mortem, beatos dicentes eos quibus contigit interilisse, priusquam talium malorum polluerentur auditu. » Hæc quidem Josephus.

Cap. VII. *De numero captivorum, et occisorum, et peremptorum fame.*

Quem vero tanta calamitas invenerit exitum, eodem auctore perpaucis adnectam. Colligens enim supradictus historiographus, omnem numerum peremptorum vel fame, vel siti, vel ferro, undecies centena millia designavit. Cæteros vero latrones, vel sicarios, ac prædones, post urbis excidium, mutuis declaravit interisse vulneribus. Electos autem quosque juvenum, quos decor corporis et proceritas commendabat, ad triumphum dicit esse reservatos, reliquos autem qui supra XVII annos agebant ætatis, vinctos ad opera Ægypti per metalla destinatos, vel per cæteras provincias esse dispersos. Alii quidem ut ad ludos gladiatorios, alii ut ad bestias traderentur. Si qui vero ultra septimum et decimum ætatis reperti sunt annum, per diversas provincias in servitutem distrahi jussi sunt, quorum numerus usque ad nonaginta millia perductus est. Hæc vero omnia gesta sunt secundo anno Vespasiani imperii, juxta ea quæ ipse Dominus et Salvator noster Jesus Christus prædixerat : quippe cum ea, quæ gerenda erant, præsentia videret. Tunc cum secundum evangeliorum fidem videns civitatem, flevit super eam et velut in auribus ejus prolocutus est hæc verba : *Si cognovisses*, inquit, *et tu, et quidem in hac die quæ ad pacem tibi sunt, nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis, quia venient dies in te, et circumdabunt te inimici tui vallo, et circumdabunt te, et coangustabunt te undique, et ad solum prosternent te, et filios tuos in te* (*Luc.* XIX). In hunc modum quam plurima divinæ comminationis tonitrua publice induratis auribus resonabant, quousque sanguis justorum, sed et ipsius justi singularis et unici, qui ab impiis inique effusus est, justo Dei judicio quæreretur. Attriti sunt ergo plagis, bellis strati, et a patriis sedibus divinæ indignationis excisi turbine, ut in urbe gloriosissima, nec lapis super lapidem remaneret, fuitque populi indurati, et quovis lapide durioris tribulatio tanta, quanta non fuit ex quo gentes esse cœperunt, usque ad diem hanc.

Cap. VIII. *De peregrinatione fidelium, quos sub ea tempestate servavit Christus apud Pellam.*

Ecclesia vero quæ fuerat Hierosolymis congregata, divinitus transire jussa est trans Jordanem, ad oppidum quoddam nomine Pellam, quo ablatis ex urbe cultoribus Dei, cœlestis vindictæ fieret locus, quæ in urbem gentemque sacrilegam fuerat exercenda. Quod et Eusebius Cæsariensis in ecclesiastica Historia plenius exponit.

Cap. IX. *Testimonium quod perhibet Josephus Christo.*

Et quidem hæc omnia rectissime passi sunt, qui in Filium Dei manus sacrilegas extendere præsumpserunt, cum testimoniis Scripturarum, et virtute mirabilium operum ipsum Christum Deum esse constaret. Unde Josephus : « Fuit autem iisdem temporibus Jesus sapiens vir, si tamen virum eum appellare fas est. Erat enim mirabilium operum effector, doctorque hominum eorum, qui libenter quæ vera sunt audiunt, et multos quidem Judæorum, multos etiam ex gentibus sibi adjunxit. » Christus hic erat. Hunc accusatione primorum nostræ gentis virorum, cum Pilatus in crucem agendum esse decrevisset, non deseruerunt eum hi, qui ab initio eum dilexerant. Apparuit autem die eis tertia iterum vivus, secundum quod divinitus inspirati prophetæ, vel hæc, vel alia de eo innumera miracula futura esse prædixerant. Sed et in hodiernum diem Christianorum, qui ab eo nuncupati sunt, et nomen perseverat et genus.

Cap. X. *De Vespasiano, qui claudum et cæcum curasse legitur.*

Vespasianum quoque Judææ vastatorem, patremque Titi, Hierosolymorum piissimi eversoris, ut quibusdam scriptoribus placuit, miraculorum, signis ad faciendam vindictam in nationibus, Dei digitus excitavit. Ipsum namque necdum imperatorem; quidam e plebe luminibus orbatus, itemque alius claudus crure debilis, sedentem pro tribunali pariter adierunt, orantes opem valetudini, eo quod sibi foret in quiete monstratum, oculos restituendos, si eos ille inspiceret, et crus debili roborandum, si illud dignaretur calce contingere. Orantibus amicis, invitus licet, utrumque tentavit; nec defuit eventus. Imperium quoque ejus et interitus Vitellii et Othonis, qui fœdo Neroni successerant, pluribus cœlestium signis prænuntiatum est, et pro parte stupendis.

Cap. XI. *Signa esse quæ contra naturam fiunt.*

Quæ vero hujusmodi stupore digna in his contingunt, plerumque signa esse non ambigit, quisquis evangelicæ promissionis fideliter meminit, cum scriptum sit : *Erunt signa in sole, et luna, et stellis*, etc. (*Luc.* XXI). Ea tamen quæ hic prænuntiantur, sine præjudicio sententiæ melioris, ea intelligenda arbitror, quæ in his contra naturam fiunt; quale est quod in passione Domini sol obscuratus est, velum scissum, petræ ruptæ, aperta monumenta, et sanctorum corpora qui dormierant surrexerunt. Naturalis etenim eclipsis esse non potuit, quæ lunaris corporis objectu contingit, cum constet pridie lunam XIV exstitisse, nisi forte quis de Judaica perfidia incredulitatis suæ solatium mutuetur; asserens cum eis Venerem tunc in ecliptica linea soli fuisse oppositam, quæ quidem magna est, et ut astrologi tradunt, sola de quinque sideribus de nocte umbram de se

Digitized by Google

emittit, ut luna. Quod quia nec ratio probat, nec auctoritas, aut fides approbat, repudiatur ut futile. Si enim adeo luminosum est Veneris corpus, quomodo tantas parit tenebras? Dionysius Areopagita in Epistola ad Polycarpum scribit, se et plures alios philosophantes tunc vidisse lunam soli incidentem. Et quidem contra naturam, non enim erat coitus tempus. Quod ei postmodum Paulo prædicante, conversionis dedit occasionem. Scio tamen plures aliter tunc locutos; sed Dionysium præfero universis, quia quod vidit, scripsit; alii proprias sequuntur opiniones. Sunt autem signa plerumque non modo universalia, sed et generalia, sicut illud quod, Deo moriente, *tenebræ factæ sunt* per *universam terram*, ab hora sexta *usque ad nonam* (*Matth.* XXVII), et quod in eis particulare est, aut minus universale, capacitatem generis, temporis perpetuitate compensat. Mors etenim illa, Moysi faciem detexit universis, perpetuam duritiam scidit, et resurrectionis primitias in æternam lætitiam introduxit. Illa quoque quæ diem judicii prævenire dicuntur, per dies XV, si tamen futura sunt, quoniam de Scriptura Canonica firmamentum non habent, naturæ legibus minime subjacebunt, dum tamen naturam hic, ut in locis quam pluribus, dicamus solitum cursum rerum, aut causas occultas eventuum quarum ratio reddi potest.

Cap. XII. *Nihil contra naturam, auctore Platone, contingere, qui naturam dicit Dei voluntatem.*

Si vero Platonem sequimur qui asserit naturam esse Dei voluntatem, profecto nihil istorum evenit contra naturam, cum ille omnia quæcunque voluit fecerit. Ille quidem dum rerum causas exsequitur, finem omnium divinam astruit bonitatem. « Optimus est, » inquit. Porro ab optimo longe relegata est omnis invidia. Itaque consequenter cuncta sui similia, prout natura cujusque beatitudinis capax esse poterat, effici voluit, quam quidem Dei voluntatem, certissimam rerum originem esse, si quis ponat, recte eum putare consentiam. Et quidem sapientia Dei et bonitas, quæ rebus omnibus originem præbet, natura rectissime appellatur : contra quam utique nihil fit, quia dispositionem Dei nihil evacuat, aut causas quæ in mente illius, qui fecit cœlos intellectu, ab æterno constiterunt, suo privat effectu. Insunt itaque rebus seminales eventuum causæ et originariæ rationes, quæ præordinato tempore in suos procedunt effectus, ex eo quidem mirabiles, non quod nullas, sed quod occultissimas habeant rationes. Humor siquidem de intimis terræ visceribus, ab arborum vel vinearum radicibus, appetitiva quadam virtute attrahitur, deinde quadam distributione naturæ, digeritur per plantarum membra, et cum de sua decoctione profecerit, turgescit in surculos, et quo ad sustentationem sui non indiget, in folia et fructus emittit, qui cum maturuerint, in musta despumant, et sic per intervalla temporum consueto usu vina parturiunt. Si vero occulta dispositione Dei, quibusdam naturæ cuniculis, digestus et maturatus humor absque temporis interstitio, inopinatum vertatur in vinum, miraculum quidem est, quia altitudo divinæ dispensationis nostrum transcendit intellectum. « Sed, ut ait Sapiens, cadat inscitiæ nubilus error, cessent profecto mira videri. » Non tamen mirabilium Dei fidem vel auctoritatem infringo; sed altitudinem divitiarum sapientiæ et scientiæ suæ, plena humilitate veneror et admiror, sciens quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus. In multis etenim labi, humana infirmitas est, sicut in nullo aliter sentire, quam res se habeat, angelica vel divina perfectio.

Cap. XIII. *Quia Deus signis suam præmunire dignatur creaturam.*

Hoc quoque divinæ miserationis est, quod signorum suorum indicio ignorantiam nostram quandoque præmunit. Cometa siquidem apparente, creduntur imminere comitia. An ignoras

terris mutantem regna cometem ?

(Luc. I, 529.)

Italiæ quoque imminente excidio, quæ signa contigerint, non nescit quisquis aliquatenus rerum publicarum historias attigit. Historicorum volumina, quæ de rebus memorabilibus scribuntur, prodigiis plena sunt et ostentis. Denique sub Elia et Eliseo multa fidei et virtutis signa præcessisse non ambigis. Ninivitæ quoque signorum indiciis, pœnitentiam egerunt in prædicatione Jonæ. Infidelitas namque signorum argumentis exigitur, et fides tenera eisdem roboratur. Unde illud : *Quod signum ostendis nobis?* (*Joan.* II.) Et : *Judæi signa quærunt, Græci sapientiam* (*I Cor.* I).

Cap. XIV. *Quid signum, et de somniis.*

Hic vero intelliguntur signa, quæcunque quovis indicio divinam homini innuunt voluntatem. Signum siquidem est, quod se ipsum sensui, et præter se aliquid animo ostendit. Quædam tamen signa sunt, quæ nulli corporalium sensuum aliquid ostendunt, sed animo cujuscunque rei specie mediante, aut citra medii difficultatem, verum falsumve frequenter ingerunt. Signa etenim interdum vera, interdum falsa sunt. Quis nescit somniorum varias esse significationes, quas et usus approbat, et majorum confirmat auctoritas? In eis utique quoniam somnus est, animales virtutes, scilicet sensus, qui dicuntur corporis et sunt animæ, quiescunt; sed naturales intenduntur. Contingit interim ut animus corporis exercitio relevatus, in se ipsum liberius redeat, et veritatem nunc per figuras et ænigmata, nunc immediata facie licentius contempletur. Quod et illum non latuit, qui somni depingens portas, alteram eburneam, alteram corneam finxit. Cum et cornu sit pervium visui, qui non frequenter errat, et ebur naturæ densioris, et usque ad extremam tenuitatem rasum, nullo visus acumine penetretur. Hoc quidem dentibus, illud oculis verioribus similius est. Hinc vera somnia, hinc falsa,

ad cœlum mittunt insomnia Manes.

(Virg. *Æn.* VI, 897.)

Digitized by Google

CAP. XV. *De speciebus somniorum, causis, figuris et significationibus.*

Sunt autem multæ species somniorum, et multiplices causæ, et variæ figuræ, et significationes. Aut enim insomnium, aut phantasma, aut somnium, aut oraculum, aut visio est. Porro insomnia ex ebrietate, vel crapula, aut variis passionibus corporis affectuumque tumultibus, et reliquiis cogitationum frequentissime oriuntur. Unde et male sanis amantium mentibus insomnia nunquam desunt. Quod prudenter innuit Maro :

Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent?
Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos, hærent infixi pectore vultus,
Verbaque, nec placidam membris dat cura quietem.

(VIRG. *Æn.* IV, 3.)

Hæc quoque dolentium aut gaudentium, aut quos timoris vexat angustia, aut immoderatæ cupidinis ardor accendit, non prætereunt passionem. Phantasma, cum rerum ignotæ videntur species, qualitate vel quantitate, aut partium modo vel numero a natura discrepantes, ut si forte « nec pes nec caput uni reddatur formæ, » dum

. . . . . *tetrum*
Desinit in piscem mulier formosa superne.
(HORAT. *De art. poet.* 3.)

Has quidem species ex infirmitate mentis et corporis, tradunt physici provenire, earumque causas magis attendunt, quam ex eis aliquas significationes. In quo genere et ephialtem, quo quis variis pressuris quodam quasi intervigilio, sed somno potius inquieto, opinans se vigilare cum dormiat, putatur ab aliquo interim prægravari, connumerandum arbitrantur. Quæ quidem omnia medicorum potius indigent cura, quam ventilatione nostra; præsertim cum nihil in eis verum appareat, nisi quod verissimæ sunt et molestissimæ passiones. Somnium vero cujus appellatio communis est, licet in specie propria censeatur, per quædam involucra rerum gerit imagines, in quibus conjectorum præcipue disciplina versatur, et nunc suum cujusque est, nunc alienum, nunc commune, interdum publicum, aut generale est. In his vero omnibus qualitas personarum, rerum et temporum diligentissime observatur. Ut enim ait Nestor, de statu publico regis credatur somnio, aut ejus qui magistratum gerit, vel re quidem vel rei vicina prædestinatione, aut si publicæ fortunæ signum ostensum est multis, ut in eo quod pluribus Romanis civibus, secundum quosdam Sibylla interprete de mysterio incarnationis, revelatum scribitur. Et quidem non modo incarnationis, sed passionis, ascensionis post resurrectionem, adventus quoque secundi interpres, docente et dictante Spiritu, patefecit arcana, sicut in versibus Sibyllinis manifeste reperies. Quorum istud, sicut in plerisque Patrum scripturis invenitur, initium est :

Judicii signum, tellus sudore madescet.

Si vero apices capitales singulorum versuum ex ordine conjungantur, ad confundendam perfidiam Judæorum hoc invenitur expressum : *Jesus Christus* Θεός Σωτήρ : nisi quod in lingua Latina Græcarum litterarum proprietas ad plenum non potuit observari. Ipsos vero versus, ut opinor, apud beatum Augustinum in libro *De civitate Dei* invenies. Est ergo mysticæ visionis ejus caput et summa intentio, Jesum qui præfigurabatur, indubitanter esse Filium Dei vivi, hominem verum, judicem omnium, regem æternum, remuneratorem sperantium in se, auctorem vitæ, et æternæ beatitudinis ex gratia largitorem. Re quidem vel rei vicina prædestinatione, ideo dictum est, quia magistratus nunc præsens intelligitur, nunc futurus. Excidium quippe Numantiæ juniori innotuit Africano, dum esset adhuc pene miles. Dum autumnus adultus est aut præruptus, somnia frequentius evanescunt. Arborum namque labentibus foliis, insomniorum vanitas dominatur : quod et Virgilius, in libro in quo totius philosophiæ rimatur arcana, sensisse visus est, dum labentia folia apud inferos, variis somniis ornavit. Locorum quoque diversitas varias figuras quietis admittit, ut alia aliis, nunc horum nunc illorum somniorum, uberiora sint. Locus namque palustris aut desertus eminentiori aut celebriori phantasticarum imaginum fecundior est. Res quoque interdum manifestius, interdum obscurius aperitur, et nunc se ipsam animo ingerit, nunc intimante alio declaratur : cum vero luce immediata se ipsam infundit, visio est, ex eo quod plena et vera specie sui, oculis videatur esse subjecta; quale est, quod Cassandrum omnino non visum, a quo Alexander hausto veneno perimendus erat, agnovit, quia eum quies ei repræsentaverat. Porro visionum alia manifestior est, ut quæ clara rei occurrit imagine; alia profundiorem desiderat intellectum, ut cum rem admista species figurarum obnubilat; sicut est, quod C. Cæsare transito Rubicone bellum patriæ inferente, ad designandum terrorem civium, qui erant per concivis injuriam opprimendi,

Ingens visa duci, patriæ trepidantis imago,

duci suo denuntians, ne concives armis civilibus impugnaret. Publici namque imago imperii, publici metus, et Cæsareo nomine prostratæ urbis erat indicio. Quod si imperii nullam in veritate, quæ sic appareret, credidit quis fuisse imaginem, historiarum fide certiorabitur. Cum enim majestatem urbis principes visibili specie censuerunt honorandam, exquisito artificio muliebrem formam, quæ orbem dextra contineret, in æris materia fieri studuerunt. Ea vero perfecta in forma egregia, venusta quantitate, apta partium dispositione, membris quoque condecentibus, et sibi invicem congruentibus universis, cum non tam populi examinationem, quam admirationem, plena sui commendatione deposceret, quidam solas tibias tantæ moli perferendæ inhabiles esse causati sunt. Quibus faber respondit eas usquequaque sufficere, donec virgo pareret, omnino credens impossibilem virginis partum. Quod et Christo

Digitized by Google

nato impletum est, ea corruente et fracta, quia humanum contrahitur, ubi divinum imperium dilatatur. Cum vero res per quietem alio nuntiante clarescit, si tamen enuntiantis honesta cuique persona sit et venerabilis, in oraculorum speciem cadit. « Est enim oraculum, ut ait quidam, divina voluntas ore hominis enuntiata. » Hominis vero appellatione censetur, quidquid in specie hominis videtur, homo, angelus sit, an Deus, an quævis alia creatura. Persona autem cujusque honesta est et venerabilis, aut natura, ut parentis; aut conditione, ut domini; aut moribus, ut religiosi; aut fortuna, ut magistratus; aut religione, ut Dei, angeli, hominisve, sacris et cæremoniis divinis consecrati. Ex quo apparet, etsi non simpliciter, tamen secundum quid personas arte conjectoria non modo honestas, sed et detestabiles venerabilium nomine claudi. Sicut enim Catholicæ religionis viri, vero Deo, eisque quæ munere ejus sacra sunt, piam venerationem impendunt, ita hæreticæ et superstitiosæ religionis homines, fictis numinibus, imo potius veris dæmonibus, et exsecrabilibus sacris eorum, non debitam reverentiam, quæ nulla est, sed turpissimum exhibent famulatum. Quod latius ex gentilium libris colligitur. Æneas oraculorum indicio, promissam et quæsitam invenit Italiam, et in ea non tam numinum, quam dæmonum nutu, sedem statuit, et sementem Romani generis, in horto qui eis complacuerat, seminavit. Quid enim aliud agit in somnis pater Anchises, quid Jupiter, quid Apollo, quid alii, quos longum est recitare? Unde, si de semine illo genus oritur toxicatum, impium in Deum, crudele in homines, persecutioni sanctorum invigilans, fide rara, solemni perfidia, servile moribus, fastu regale, fœdum avaritia, cupiditatibus insigne, superbia tumidum, omnimoda nequitia non ferendum, miraculis non debet ascribi: cum auctor eorum homicida fuerit ab initio, et a veritate deficiens, invidiæ spiculo orbi terrarum infixerit mortem. Qui ergo ex eo patre sunt, etsi ejus nequeant implere mensuram, solent tamen illius imitari malitiam; licet in horto illo nonnullas planetas, quæ virtutis fructum irrigatione apostolica faciunt, manu Domini constet esse insertas. Sed si quis ab initio urbis conditæ totam revolvat historiam, eos ambitione et avarita præ cæteris gentibus inveniet laborasse, et variis seditionibus et plagis totum concussisse orbem. Ipsi quoque tyrannidis et seditionum suarum, tam crebra damna senserunt, ut vix quisquam principum eorum ad exitum vitæ, natura ducente, pervenerit. Unde et illud satyricum, illis aptissime facit:

Ad generum Cereris, sine cæde et sanguine, pauci
Descendunt reges, et sicca morte tyranni.

In Scripturis quoque canonicis inveniuntur plurima oracula, ut cum Joseph in somnis ab angelo sæpius eruditur; magis interdicitur, ne redeant ad Herodem; docetur Petrus in reptilium linteamine, plenitudinem gentium colligendam. Et cum visitato ab apostolis Constantino, crucis erectum est in imperii arce vexillum, et pace ecclesiis restituta, majestas orbis publica voce scriniariorum, advocatorum et judicum, omnem victoriam, regnum et imperium Christi esse personuit. Verum quia duæ primæ species omnino vanæ sunt, et in postremis quasi visibili specie veritas menti occurrit, mediam, quæ corpori veritatis quasi velum figurarum oppandit, diligentius exsequimur.

CAP. XVI. *Generalia quædam de significationibus, tam somniorum quam aliorum figuralium.*

Est itaque tam ad interpretationem somniorum, quam ad revelationem ænigmatum et figurarum, solerter attendenda rerum significatio, quæ tanto multiplicior est quam vocum, quanto ab operibus naturæ, opera vincuntur artificis imitantis naturam. Si quis enim sermo tres aut quatuor habet significationes, statim πολύσημος est, id est *multarum significationum*. Omnis vero res, quot habet aliarum similitudines, tot gerit earumdem significationes; ita tamen, ut major nunquam minoris sit signum. Signa siquidem semper minora sunt. Inde est quod hominem substantia quævis significat, utpote aliquid commune cum omnibus habentem, quod et in figura reptilium Petri, et in pluribus locis Scripturarum manifestum est. Porro, quo similitudo expressior, eo magis cognata et familiarior est significatio. Similitudo vero aut substantialis est, ut quæ ex genere, aut specie: aut accidentalis, aut ex quantitate, aut qualitate, aut variis accidentium formis: aut imitationis est, ut cum quis alii quovis motu operis conformatur. Et hoc quidem modo potest Creatori creatura esse consimilis, cum tamen nullo substantiali vel accidentali participent. Causæ quoque suus conformatur effectus, et reciproce causa, si tamen minor est, effectui suo dicitur esse consimilis. Cæterum similium rerum sicut idem judicium, ita et eadem nota est. Et quia signa frequenter eadem, in eo vel maxime ars conjectoris apparet, si sub identitate signorum, diversitatem rerum cauta discretione distinguit. Hæc quidem generalia sunt. Quæ vero sunt specialia singulorum, latius patent. Non tamen prætereundum est, signorum vim, pro qualitate personarum, sæviorem aut mitiorem esse. Pecuniæ siquidem contrectatio, aliis lætum, tristem aliis eventum denuntiat. Sic ex non apparentibus causis inopina Veneris præsentia amaritudinem fortunæ frequentius ingerit. Unde illud Hypsipyles Archemorum lugentis exstinctum

. . . . Nunquam impune per umbras
Attonitæ mihi visa Venus.

Si enim ex reliquiis cogitationum, aut Cereris Bacchive stimulis incitata Venus occurrat, insomniorum vanitati rectius applicabitur, quæ omnia conjectorum disciplina, quasi vana contemnit, juxta illud viri sapientis:

Somnia ne cures, nam mens humana, quod optat,
Dum vigilat, sperat, per somnum cernit id ipsum.

Interdum tamen et per antithesin rerum, sequenda

Digitized by Google

sunt veritatis vestigia, sicut cum magno Pompeio ruina immineret, contraria visis vaticinata quies, lætitiamque urbis, populi tripudiantis præconia, plausumque theatri sui, quasi re totius imperii bene gesta, fortuna perituri ducis oculis ingerebat. Res quoque quæ turpis et obscena est in superficie, honestissimæ veritatis quandoque substantiam tegit. C. Cæsar in minori ætate in somnis sibi visus est matris incestare cubicula, et turpitudine soporis attonitus, cum rem ad mathematicos retulisset, universam terram ditioni ejus subjiciendam responderunt. Sic itaque magnanimi viri spes ad occupandum imperium erecta est. Denique ad speciem facti quis Uria justior? quis David nequior aut crudelior, quem decor Bethsabeæ ad proditionem, homicidium et adulterium invitavit. Quæ quidem omnia contrarium faciunt intellectum, cum Urias diabolus, David Christus, Bethsabee peccatorum labe deformis, Ecclesia figuretur. Frequens tamen et quasi regulare jus est, ut a similibus ad similia recurrat interpretatio. Verum hanc visionum, quas quies inducit, divisionem per opposita non fieri certum est; cum eadem pro parte sit visio, aliunde oraculum, et propter rerum figuras possit somniis aggregari, et universas eorum species quandoque contingat: quod et studiosis Scripturarum planum est. Visio Africani, Apocalypsis apostoli, Danielis et Ezechielis oracula; somnia Pharaonis et Joseph, eorum quæ dicta sunt faciunt fidem. Personis quoque quibusdam veritas frequentius illucescit, utpote compositum habentibus animum, alias frequentior error involvit. Augustus Cæsar, cum adversus Antonium dimicaturus esset, ægritudine gravi laborans, in quiete mandatum accepit, ut ad victoriam consequenti die prælio interesset. Paruit itaque lectica devectus in prælium, et vicit. Socrates sibi ex ara Veneris, quæ academiæ erat, vidit offerri cygnum collum inserentem cœlo, rostro tangentem sidera, regionem quæ Aplane dicitur, penetrantem et transcendentem aspectus omnium, et tanta vocis sonoritate et lætitia canentem, ut totum mulceret orbem. Sequenti die, Aristides ab academia parvulum filium Platonem Socrati obtulit, litteris et moribus imbuendum. Quo viso, mentis viribus ex corporis dispositione conceptis: « Hic est, inquit, cygnus, quem nostro Apollini Venus academica consecravit. » Plato litterarum, quas persequebatur, causa proficiscens in Ægyptum, se a piratis capi inter eundum et venundari vidit. Quod et dum iret, contigit.

Cap. XVII. *Conjectoriam non esse sequendam.*

Sed dum has conjectorum traditiones exsequimur, vereor ne merito non tam conjectoriam exsequi quæ aut nulla, aut inanis ars est, quam dormitare videamur. Quisquis enim somniorum sequitur vanitatem, parum in lege Dei vigilans est, et dum fidei facit dispendium, perniciosissime dormit. Veritas siquidem ab eo longe facta est, nec eam tam facile potest apprehendere, quam urionem expungere, vel puncto curare cartineam, quæ caligantibus oculis in meridie palpat. Et licet hæc somnolentia perfidiæ sit fidei stimulis excitanda et maleficii potius, quam artificii impugnanda illusio, divinæ tamen gratiæ dispositionis suæ non obstruimus vias, non præcludimus semitas, quin Spiritus ubi vult spiret, et pro arbitrio suo subjectis mentibus infundat veritatem. Verum quisquis credulitatem suam significationibus alligat somniorum, planum est, quia tam a sinceritate fidei, quam a tramite rationis exorbitat. Plane si sermo proferatur ambiguus, et cujus multæ sint significationes, nonne merito parum doctus videbitur, quisquis ex eo citra discussionem sensuum sibi aliquid pertinacius suadebit? Profecto rerum omnium, ut prædictum est, multiplex est, et varia significatio. Multiplicium vero distinctio diligens habenda est, ne forte dum unam diligentius sequeris, in aliam deterius prolabaris. Unde patet conjectorium, qui nomine Danielis inscribitur, auctoritatis et veritatis robore destitutum, cum res singulas singulis significationibus arcet. De quibus non videtur latius exsequendum, cum tota hujusmodi sit inepta traditio, et vagus conjectorum liber, per curiosorum manus impudenter discurrat. Habuit sane Daniel gratiam interpretandi visiones et somnia, quam ei Dominus inspirabat; sed absit, ut vanitatem hanc in artem redegerit vir sanctus, qui lege Moysi prohibitum esse noverat, ne fidelium quis somnia sequeretur! sciens utique satellitem Satanæ, ad subversionem hominum, in angelum lucis transfigurari, et immissiones fieri per angelos malos. Joseph quoque conjectandi gratia Ægypti principatum obtinuit, et quem fratres quasi de invidia somniorum venditum Ismaelitis, obnoxium fecerant servituti, digitus Domini non minus jucundo, quam salubri mysterio, revelata facie futurorum, quæ se regi quiescenti ingesserant, quasi quodam somniorum vehiculo, de squalore carceris in regni fastigium sublimavit, ut non modo liber de servo, sed nobilium et procerum primus, uno tantum regni scilicet solio præcederetur a rege. Quod utique si de humanæ sapientiæ artificio contingere potuisset, aliquem decessorum suorum ante eum meruisse crediderim, vel scientiam promerendi virum sanctum, et pietatis affectu plenum, si non humano generi in commune, quod tamen æquitatis esset, fratribus et filiis facile putaverim reliquisse. Ad hæc Moyses eruditus in omni sapientia Ægyptiorum hanc artem aut nescivit aut sprevit, cum eam, impietatis errorem detestatus, a populo Dei exterminare curaverit. Præterea sanctus Daniel disciplinas et sapientiam didicit Chaldæorum; quod utique sanctus vir non fecisset, si gentilium disciplinis instrui, credidisset peccatis ascribendum. Habuitque eruditionis participes, quos legis et justitiæ Dei se gaudebat habere consortes. Simul etenim discebant Ananias, Azarias, Misael, quidquid poterat docere Chaldæus: simul a mensa et a regalibus

Digitized by Google

epulis abstinebant, quod inspirabat Deus. Acceptis leguminibus pariter reficiebantur, eisdem contenti erant militiæ suæ stipendiis, regi una famulabantur. Sed ecce privilegium quod homo conferre non potuit, singillatim datum est Danieli, ut in lucem proderet ænigmata somniorum, et Domino dictante umbras discuteret figurarum. Ut vero familiaritas divinæ gratiæ evidentius illucescat, quid rex in strato cubans præcogitaret agnovit, et meditationi visa connectens, mysterium salutis, quod umbra obnubilabat, et in fine sæculorum completum est, aut complendum, prudenter exposuit. Siccine solent conjectores etiam cogitationes excutere, et umbras exinanire, explicare involucra, et illustrare tenebras figurarum? Si quis est qui pari gratiæ privilegio gaudeat, accedat ad Danielem, et Joseph, et similiter cum eis Domino gratuletur. Quem vero veritatis spiritus non illustrat, de arte somnolenta frustra confidit, cum ars omnis habeat a natura originem, ab usu et ratione processum. Ratio vero in his tantum defectum patitur, ut quo se vertat, quid judicet, plerumque omnino non habeat. Quod quidem cum frequenter eveniat, facillime ex paucis colligitur. Sollicitus quidam, nomen etenim a memoria excidit, etsi narrationis auctorem magnum teneam Augustinum, in re dubia sensum alterius cui rem noverat esse notam, magna instantia sibi postulabat exponi. Cum vero alter petentis desiderium promissionibus protraxisset, et unius instantia deluderetur calliditate alterius, accidit ut eadem nocte pariter somniarent, alter quod rem quæsitam petenti exponeret, alter quod ei a doctiore diligentissime exponeretur. Factumque est ut, cum umbra quietis evanesceret, se miraretur ille ad scientiam, quam diu quæsierat, sine doctoris beneficio, nulloque sui exercitio pervenisse. Deinde cum more solito apud doctiorem ageret, ut sibi promissum solveretur, jam, inquit doctior, factum est quod petisti, cum ea nocte ut docerem accesserim. Quis hujus facti explicet rationem, nisi quod boni spiritus vel maligni exigentibus hominum meritis, eos erudiunt vel illudunt? Novit enim, Hieronymo referente, catholica mater Ecclesia, quomodo ad tribunal judicis Dei raptus, eo quod libris gentilium vehementius inhæreret, ibidem coactus est profiteri se ultra gentilium libros non modo non lecturum, sed nec etiam habiturum. Ante siquidem professionem interrogatus, cum se diceret Christianum, ei a judice probrose objectum est quod non suus erat, sed Ciceronianus. Hoc tamen non audacter somnii affirmaverim censendum nomine, cum idem veracissimus et prudentissimus doctor umbram somnii non fuisse, sed rem secum veraciter agi, Domino visitante, etiam jurisjurandi religione confirmet. Et ut plenam assertionis suæ faciat fidem, livorem verberum in cute, vulnerum cicatrices expergefactus ostendit in corpore. Sed cum hæc a spiritibus circa homines fiant, eam solam rerum imaginem fidelis anima non aspernatur, quæ innocentiam relinquit incolumem. Quod si materiam vitiis afferat, libidinem forte accendens, aut avaritiam, aut dominandi ingerens appetitum, aut quidquid hujusmodi est ad subversionem animæ, procul dubio aut caro aut spiritus malignus immittit. Qui in quosdam exigentibus culpis, Domino permittente, tanta malitiæ suæ licentia debacchatur, ut quod in spiritu patiuntur, miserrime et mendacissime credant in corporibus evenire. Quale est quod nocticulam quamdam vel Herodiadem, vel præsidem noctis dominam concilia et conventus de nocte asserunt convocare, varia celebrari convivia, ministeriorum species diversis occupationibus exerceri, et nunc istos ad pœnam trahi pro meritis, nunc illos ad gloriam sublimari. Præterea infantes exponi lamiis, et nunc frustratim discerptos, edaci ingluvie in ventrem trajectos congeri, nunc præsidentis miseratione rejectos in cunas reponi. Quis vel cæcus hoc ludificantium dæmonum non videat esse nequitiam? Quod vel ex eo patet, quod mulierculis et viris simplicioribus et infirmioribus in fide ista proveniunt. Si vero quisquam eorum qui hac illusione laborabat, ab aliquo constanter, et ex signis aliquibus arguatur, dæmonium statim aut superatur, aut cedit, et, ut dicitur, ex quo quis in luce arguitur, cessant opera tenebrarum. Hujus autem pestis cura efficacissima est, ut fidem quis amplexus, his mendaciis subtrahat mentis auditum, et nequaquam respiciat ad hujusmodi vanitates et insanias falsas.

Cap. XVIII. *De fundamento mathematicæ, et exercitio sensuum, et viribus animæ, et profectu rationis, et efficacia liberalium disciplinarum.*

Possit utinam tam facile mathematicorum error a præstantioribus animis amoveri, quam leviter in conspectu veræ fidei et sanæ conscientiæ istarum illusionum dæmonia conquiescunt. Verumtamen eo periculosius errant, quo in soliditate naturæ et vigore rationis, suum fundare videntur errorem. Temerarium siquidem videtur universis in legem naturæ prævaricari, et stultum, gratis dissentire ab eo quod ratio persuasit. A veris ergo sumunt initium, ut per vera diutius gradientes, se et sequipedas suos præcipitent in laqueum, et foveam falsitatis. Mathesim ergo probabilem, quæ penultima brevi enuntiatur, quam et natura inducit, ratio probat, et utilitatis experientia approbat, quasi quoddam doctrinæ suæ jaciunt fundamentum, ut exinde opinionum suarum lubrico quasi quadam imagine rationis, in mathesin reprobam, quæ profertur extensa penultima, perniciosissime prolabantur. Primo namque res quas natura creavit discutiunt, easque multipliciter investigant, nunc quomodo ex partibus suis, nunc quomodo ex materia et forma constant inquirentes. Quod ut facilius possint, sensuum vires pensant, et intellectus efficaciam metiuntur. Et quia sensuum hebetudo rerum corporearum naturam non transgreditur, paulatim aliorum beneficio ad subtiliora consurgunt. Visus

Digitized by Google

etenim in solo corpore, eoque præsente, colores tantum et quantitates examinat, et figuras. Sonus solos contingit auditum. Gustus de saporibus judicat. Olfaciendi vis in odoribus tota versatur. Quid durum, quid molle sit, quid lene, quid asperum, quid ponderosum, quid leve, quid calidum aut frigidum, quid humidum sit aut siccum, tactus discernit. Est interdum figuræ explorator, et quantitatis et ponderis conscius. Dolorem quoque percipit et voluptatem. Isque per omnes fere sensati corporis partes diffunditur, adeoque animæ cohærens est, ut eo discedente videatur et tota corporis vita discedere. Si vero corporum absentium præfatas proprietates inquiris, eis tibi, tracta similitudine ab his quas sensus agnovit, poterit imaginatio præsentare, quæ tanto erit fidelior, quanto expressior fuerit similitudo. Unde et Tityrus apud Maronem (*Ecl.* I, 20), non assecutæ similitudinis vitio lapsam sibi queritur imaginationem :

Urbem quam dicunt Romam, Melibœe, putavi
Stultus ego huic nostræ similem, quo sæpe solemus
Pastores ovium teneros depellere fetus :
Verum hæc tantum alias inter caput extulit urbes,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.

Sin autem familiarius expresserit rei similitudinem, fidelis et vera est imaginatio, quali utitur Andromache apud Virgilium :

O mihi sola mei super Astyanactis imago,
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat,
Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.

(Virg. *Æn.* III, 489.)

Verum si ad incorporea divertendum est, ratione opus est: et intellectu, cum absque intelligentia hæc non valeant comprehendi, et verum non possit esse de his sine ratione judicium. Intellectus itaque aliis deficientibus, exerit vires suas, et quasi in arce animæ constitutus omnia inferiora complectitur, cum ab inferioribus superiora nequeant comprehendi. Et nunc quidem res ut sunt, nunc aliter intuetur, nunc simpliciter, nunc composite, nunc distincta conjungit, nunc conjuncta distrahit, et disjungit. Simpliciter ergo incedit intellectus, dum rem quamlibet contemplatur, puta hominem, equumve concipiens. Cum vero res plures gradatim complectitur, compositioni obnoxius est. Puta hoc intellectum, hominem album equumve currere mente complectens. Disjuncta conjungit, ut si

Humano capiti cervicem jungat equinam
... varias inducens undique plumas,

ut, juxta poetam :

. . . . . Turpiter atrum
Desinat in piscem mulier formosa superne.

(Horat. *De art. poet.* III.)

Hunc vero ad auditores suos verbo trajiciunt poetæ, cum hircocervum, centaurum describunt, et chimæram. Conjuncta vero disjungit, ut si formam teneat absque materia, cum tamen sine ea forma omnino esse non possit, nisi forma essendi, et ei adhærentes formæ formarum, ex quibus illæ fluxerunt, quæ in materia sunt et corpus efficiunt. Porro cum res aliter quam sint, componendo inspicit, eo

A quod cassus est, et a rerum veritate deficiens, ad opinionis errorem vergit, et si esse asserit, velle non esse, pleno nomine opinio est. Sed licet aliter quam sint, dum tamen simpliciter conjuncta disjungat, non inanis erit conceptio, quæ totius investigationis sapientiæ expeditissimam parit viam. Hic est enim totius philosophiæ instrumentum, quod et mentem mira subtilitate exacuit, et res singulas a se invicem naturæ suæ proprietate distinguit. Si abstrahentem tuleris intellectum, liberalium artium officina peribit, cum citra ipsius operam nulla earum rite haberi valeat, aut doceri. Hic itaque sicut formam sine materia, sic et materiam aggreditur sine forma ; et quod propriæ virtutis potentia tenere
B non sufficit, suo quodam defectu interdum comprehendit, ut si videantur tenebræ non videndo, et non audiendo silentium audiatur. Ecce non est homo qui non sit albus, aut niger, aut medii coloris particeps, nec potest esse homo, qui non statim sit aliquis homo, cum idem sit alicui esse et unum numero esse. Verumtamen sic hominem intellectus attingit, ut ad neminem hominem aspectus illius descendat, generaliter intuens quod non nisi singulariter esse potest. Sicut enim dicendi et significandi, sic et intelligendi diversitas, subsistendi modos sui numerositate transcendit, et homo qui non potest nisi singulariter esse, universali clauditur mentis conceptione. Diffinit ergo ratio quod concipit intellectus, animal rationale mortale, quod
C in solos subditos cadere, nemini recte sapientium ambiguum est. Dum itaque rerum similitudines et dissimilitudines colligit, dum differentium convenientias, et convenientium differentias altius perscrutatur, dum quid singula cum pluribus, quid cum paucioribus commune habeant, diligentius investigat, quæve rebus singulis adesse necesse sit, quæ abesse non possint, perspicacius contemplatur, multos apud se rerum invenit status, alios quidem universales, alios singulares. Quos pro arbitrio suo definiens et multifariam dividens, ad ipsius arcana naturæ, mentis transmittit aspectum ut nihil naturalium plene absconditum sit ab oculis ejus. Et primo substantiam, quæ omnibus subest, acutius intuetur, in qua manus naturæ probatur
D artificis, dum eam variis proprietatibus, et formis quasi suis quibusdam vestibus induit, et suis sensuum perceptibilibus informat, quo possit aptius humano ingenio comprehendi. Quod igitur sensus percipit, formisque subjectum est, singularis et prima substantia est. Id vero, sine quo illa nec esse, nec intelligi potest, ei substantiale est, et plerumque secunda substantia nominatur. Hoc autem quod adest quidem substantiæ, et ea manente abesse potest, accidentibus aggregatur. Singulare quidem si unus tantum sit : universale, si, licet non natura, conformitate tamen, sit commune multorum. Quod forte facilius in intellectu, quam in natura rerum poterit inveniri, in quo genera et species, differentias, propria, et accidentia, quæ

Digitized by Google

universaliter dicuntur, planum est invenire, cum in actu rerum substantiam universalium quærere exiguus fructus sit, et labor infinitus, in mente vero utiliter et facillime reperiuntur. Si enim solo rerum numero differentium substantialem similitudinem quis mente pertractet, speciem tenet; si vero etiam specie differentium convenientia menti occurrat, generis latitudo mente diffunditur. Denique dum rerum, quas natura substantialiter vel accidentaliter assimilavit, conformitatem percipit intellectus, universalium comprehensione movetur: cum vero similium differentias agitat, quanto expressius, tanto ad opera naturæ, quæ singularia sunt, familiarius accedit, si substantiam suis vestitam proprietatibus inspicit, a naturæ conditione non divertit. Sin autem detracta specie, eam quasi formarum exuit vestimento, acumen quidem suum exercet, et rerum naturam, quid scilicet in se, quid in aliis sint, liberius et fidelius contemplatur, dum rerum substantiam, quantitatem ad aliquid, qualitatem, situm, esse, ubi, quando, habere, facere, pati, singillatim discutit et discernit. Quæ etsi singillatim esse non possint, singillatim tamen investigari queant: et ad totius philosophiæ compendium, utilissima est hæc speculatio, in qua magnitudinis et multitudinis, quæ duo totum orbem complectuntur et ambiunt, natura discutitur. Nunquid abstrahens intellectus, dum hæc agit, otiosus est, aut inutilis, per quem animus honestarum artium gradibus, ad thronum consummatæ philosophiæ conscendit? Multitudinem ergo quæ potentia sui in infinitum crescit, sicut econtra magnitudo decrescit in infinitum, bimembri divisione partitur, dum eam nunc simpliciter et per se, nunc ad aliud relatam contuetur, alteram demandans arithmeticæ, alteram musicæ pleno jure reservans. Magnitudinem quoque secat in duas species, alteram immobilem, subjiciens geometris; alteram scilicet mobilem, his qui astrorum et cœlestium scientiam profitentur. In his vero quatuor speciebus, mathesis, id est doctrinalis tota consistit, et quasi quatuor philosophiæ limitibus, mundanæ sapientiæ perfectionem assequitur. Primus itaque gradus est ab arithmetica numerorum virtutem mutuare. Secundus proportionum gratiam a musica trahere, tertius obtinere scientiam a geometrica mensurarum. Quartus, idemque novissimus, veram positionem siderum assequitur, et vim cœlestium perscrutatur. Eorum vero, qui scientiam profitentur astrorum, alii opinionis errore prolabuntur ad fabulas, in quo deprehenditur et Hyginus, alii sola imaginationis virtute contenti sunt, quid verum sit doctiorum judicio reservantes, satis agentes sibi, dummodo veri similitudinem teneant. Utrosque alterutra astrologia eruditionis suæ recipit professores. Sunt alii, qui in professione astrorum veritati quidem invigilant, eo solo contenti, si positionem veram, motumque siderum, rationemque signorum vivaciter assequuntur.

A Cap. XIX. *De differentia mathematicæ doctrinalis, et mathesis reprobatæ, et traditione mathematicorum, et erroribus eorum.*

Verum, quia probabile est cœlestium aliquam esse virtutem, cum et in terra non credatur aliquid gigni, quod a manu opificis Dei, bonum aliquem non sortiatur effectum. Qui curiosiores sunt, cœlestium potentiam investigant, et de singulis, quæ in sublunari globo proveniunt, astronomiæ suæ regulis nituntur reddere rationem. Est autem astronomiæ nobilis et gloriosa scientia, si clientelam suam, intra moderationis metas cohibeat, quam si licentiori vanitate excedit, non tam philosophiæ species, quam impietatis decipula est. Et quidem multa sunt mathesi doctrinali, et divinatoriæ mathesi communia, B sed dum divinatio sobrietatis mensuram excedit, toto dissidens fine non instruit, sed suum dedocet professorem. Quod enim zonas partiuntur, parallelos disterminant, cum singulis suis obliquant zodiacum, quod orbem fere totum coluris cingunt, quod laborem metiuntur planetarum, quod Aplanem nullius erroris participem faciunt, quod a polo arctico, ad antarcticum axem ducunt, quod signa per gradus et puncta dividunt, quod orientium et occidentium signorum et siderum proportionem tenent, utrique commune est. Utraque tamen in eo physicis acquiescit, quod teneritudinem subtilium corporum, in quasdam sectas vias, et circulorum intracapedines non æstimat dissipari. Asserunt quoque C communiter solem caloris auctorem esse, humorumque augmentum, et defectum, quoniam id sensus probat, motui lunari accommodant, et in hunc modum plurima. Cæterum mathesis, quæ futurorum pollicetur judicium, ab elementis philosophiæ, ut prædictum est, trahens originem, ultra progreditur, et elationis suæ temeritate, in prærogativam ejus prorumpit, qui stellas numerat, quarum ipse nomina solus, signa, potestates, cursus, loca, tempora novit. Quoniam hoc ipsum astronomiæ suæ beneficio, sibi astrologus repromittit. Tantoque longius a scientia veritatis aberrant, quanto ad eam tumidius irrumpere moliuntur. Signorum ergo naturam revolventes, prout eam forte noverant, dum in stellis comparibus fluctuarent, alia dicunt D masculini generis, alia feminini, essentque forsitan multiplicata per sobolem, nisi quia dissociata locis in coitu convenire non possunt. Planetarum quoque consilia, quoniam et orbis moderatores eos habent, diligenter explorant, quod ex affectione eorum, et motu, et applicatione unius ad alterum, choreisque stellarum facile est invenire. Saturnus ergo, quia frigidus est et senex, gravis est et nocivus, et de natura malitiam, morositatem contrahit ab ætate. Omnibus igitur inimicus, vix etiam suis scholasticis parcit. Succedit ei Jupiter, econtra propitius et saluber, tantæque benignitatis in omnes, ut nec de malitia patris, nec matris ferocitate subjecti quemquam offendat, nisi forte et ipse in orbis subjecti dispendia stationarius factus sit, re-

Digitized by Google

trogradusve, aut adustionem miserabilem patiatur. Mars ferox, naturaque indomitus, omnes præter scholasticos suos persequitur. Mitigatur tamen interdum Jovis accessu, vel Veneris, quoniam et ipsa propitia est et benigna. Mercurius vero talis est, qualem vicini planetæ permiserunt, cum et ipse convertibilis naturæ sit, potentioribusque cohæreat. Unde plerique eum præsulem eloquentiæ opinantur, eo quod illa juncta sapientiæ plurimum prosit, malitiæ sociata noceat plurimum. Hæc quidem etsi non docuit, sectam tamen erroris attigit Lucanus, cum timorem urbis describeret; bellumque civile necessariis astronomiæ argumentis inevitabiliter appropinquante Cæsare futurum denuntiaret. Innuit enim poeta doctissimus, si tamen poeta dicendus est, qui vera narratione rerum ad historicos magis accedit, illius malitiam irrefragabiliter adimplendam, qui solus in throno sui domicilii residebat. Et licet figulus Parcarum consilia discutiat, mentemque stellarum, corporum tamen quæ videntur, nondum plenam notitiam tradidit, cum in tota mathematicorum domo, adhuc non sit quæstio expedita, an ex elementis sidera constent, an ex quinta essentia, quam Aristoteles introducit. Nam quod eis objiciunt pueri, mollia sint, an dura, et si quid hujusmodi est, etiam audire dedignantur, quamvis aliquos famosos, et suo judicio sapientes, in talibus viderim miserrime laborare. Expediunt tamen, et suis rationibus probant quid fata deliberent, et deprehensa voluntas siderum, quem in sublunari globo sortiatur effectum. Et forte sententia numinis irrita est, quam non mathematicus profert; ait ergo:

Quod cladis genus, o superi, qua peste paratis
Sævitiam? extremi multorum tempus in unum
Conrenere dies : summo si frigida cœlo
Stella nocens nigros Saturni accenderet ignes,
Deucalioneos fudisset Aquarius imbres,
Totaque diffuso latuisset in æquore tellus.
Si sævum radiis Nemeæum, Phœbe Leonem,
Nunc premeres, toto fluerent incendia mundo,
Succensusque tuis flagrasset curribus æther.
Hi cessant ignes : tu qui flagrante minantem
Scorpion incendis cauda, chelasque peruris,
Quid tantum, Gradive, paras? nam mitis in alto
Jupiter occasu premitur, Venerisque salubre
Sidus habet, motuque celer Cyllenius hæret;
Et cœlum Mars solus habet. Cur signa meatus
Deseruere suos, mundoque obscura feruntur :
Ensiferi nimium fulget latus Orionis?
Imminet armorum rabies, ferrique potestas
Confundet jus omne manu, scelerique nefando
Nomen erit virtus, multosque exibit in annos.

(Lucan. I, 649.)

Ecce ex qualitate planetarum, et positione signorum, et concursu causarum, quam manifestus belli inevitabilis sequatur eventus. Hoc etenim ad artis traditionem plurimum spectat, ut de naturali vel causali constet domicilio planetarum. Omnes siquidem præter solem et lunam, qui soli singulis contenti sunt, duobus domiciliis gaudent, naturali scilicet et accidentali. Naturale quidem cuique domicilium est, in quo quisque creationis suæ principium habuit, si tamen genethliaci consentiunt eos a Domino esse creatos. Lunæ ergo domicilium cancer est, leo solis, Mercurii virgo, libra Veneris, scorpio Martis, sagittarius Jovis, Saturni capricornus, et hoc naturaliter. Casualiter vero Saturno cedit aquarius, pisces Jovi, aries Marti, Veneri taurus, in Mercurii sortem gemini cedunt; luna vero commoda est, quam cum aliis stellis, quidquid illi garriant, creavit Deus ut præesset nocti. Quid enim de sole dicam qui dux et princeps est, et moderator luminum reliquorum? cum utique reclamantibus omnibus his planetariis, non timeo bonum et necessarium profiteri : cum et diem videntibus cunctis illustret, temperet orbem, anni tempora dividat, inducat rerum vicissitudines, et alia plurima, quæ nunc longum est enarrare. Sed licet multarum utilitatum in eo et in cæteris causæ resideant, ipsorum tamen et omnium quæ recte sunt, una est et prima causa, quæ mundum fecit propriæ majestatis potentia, eumque sapientiæ suæ virtute et immensitate formavit, et firmavit, et, ut ei tam substantiam quam formam conferret, sola inducta est bonitate. Verum mathematici vel planetarii, dum professionis suæ potentiam dilatare nituntur, in erroris et impietatis mendacia perniciosissime corruunt. Nec cujuscunque artis regula servatur illæsa, nisi dum infra proprii generis ambitum cohibetur, præsertim cum juxta sapientem, frequens sit aliquid extra regulam inveniri. Omnis etenim regula alicui generi rerum accommodata est. Si vero traducatur ad aliud, statim in veritatem impingit obnoxiam falsitati. Si ergo mathematici probabilis matheseos, id est doctrinalis essent fine contenti, et veram possent assequi positionem stellarum, et ex signis suis sobria eruditione secundum quod naturaliter proveniunt qualitatem præscire temporum, et speculationis suæ jucundissimum carpere fructum. Cum vero dilatant phylacteria sua et magnificant fimbrias, dum constellationibus et planetis nimium virtutis ascribunt, eis nescio quam auctoritatem operum ascribentes, in Creatoris prorumpunt injuriam; et dum cœlestia quæ tractant ad sobrietatem non sapiunt, juxta Apostolum stulti sunt. Vide in quantam erroris abyssum, ab ipsis cœlestibus cadant. Constellationibus suis ascribunt omnia. Tu videris an fiat ei injuria, qui fecit cœlum et terram et omnia quæ in eis sunt. Deinde eam constellatio rebus necessitatem indicit, ut arbitrii perimat libertatem. An et hoc recte, tecum delibera. Ad tantam denique quidam pervenere vesaniam, ut ex diversis stellarum positionibus dicant imaginem ab homine posse formari, quæ si per intervalla temporum, et quadam ratione proportionum in constellatione servata formetur, stellarum nutu recipiet spiritum vitæ, et consulentibus occultæ veritatis manifestabit arcana. Et licet quandoque, quæ honesta vel recta sunt, ut se in loco mundo velle servari, vel solum Deum, quando aliquid quæritur precibus, et muneribus invocandum præcipiat, maligni tamen spiritus hanc esse falla-

Digitized by Google

ciam certissimum est, qui ut minus caveatur, innocentiæ vel justitiæ præcepta plerumque videtur afferre. Hanc quidem idololatriæ speciem esse fidelium nullus ignorat. Longe vero commodius in cœlum ascendunt astrologi, qui academicorum more, quidquid eis occurrerit probabile, suo jure defendunt. Itaque quidam eorum motu quodam irrationali, planetas adversus Aplanem niti contendunt; alii, auctore Aristotele, eosdem cum firmamento ferri profitentur, quorum neutrum teste Mineio astrologiæ regulis invenitur adversum. At genethliaci dum ad divinationem scientiæ cœlestium nimis insistunt, tam ipsorum cœlestium, quam Dei notitiam perdiderunt. Qui tamen inter eos suum commodius excusare videntur errorem, cum Plotino, auctoritatem operum non detrahunt Creatori, sed semel et simul ab eo legem asserunt institutam; quam nullus unquam conatus evacuat, cum omnia quæ disposuit futura sint ut prævidit. Quod forte Papinius intellexit, cum diceret :

Incipit ex alto, grave et immutabile sanctis
Pondus adest verbis, et vocem facta sequuntur.
(Stat. *Th.* I, 212.)

Ab eo ergo sua potestas attributa est singulis creaturis, in quibus non oportuit cœlestia locum tenere novissimum, et quæ digniora sunt aliis, habere minimum potestatis. Eis itaque quantum voluit contulit, qui etsi sibi retinuerit operis principatum, signorum illis ad minus indixit obsequium. Unde etsi non sæpe faciant opera signorum, tamen, auctore Deo, exhibent ministeria. Hinc forte illud : *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum* (*Psal.* XVIII). Nec mirum, cum et aves, et alia plurima institutione Dei, et naturæ beneficio, quædam futura signis præveniunt. Si igitur cœlestia signa sunt rerum, quæ procul dubio venturæ sunt necessario, cum eas immutabilis dispositio ordinaverit, quid prohibet ea quæ cœlestium prænuntiantur indicio sciri ab homine et homini invicem indicari? Signa siquidem hominibus data sunt ad eruditionem, non illis, qui cœlestium conscii secretorum nullis indigent signis.

Cap. XX. *Quod providentia Dei rerum naturam non perimit, neque series rerum immutat providentiam et quod liberum arbitrium manet cum providentia.*

Probabilia quidem sunt hæc, quæ proponunt, sed tamen venenum hic sub melle latet. Fatalem etenim quamdam necessitatem rebus imponunt sub prætextu humilitatis et reverentiæ Dei, timentes ne forte ipsius evacuetur dispositio, nisi rerum eventus necessitas comitetur. Præterea privilegium divinæ majestatis irrumpunt, scientiam vindicantes, qua tempora prævideant et momenta, quæ Filii testimonio, Patris reservata sunt potestati, adeo quidem ut abscondita sint ab oculis eorum quibus Dei Filius quæcunque audierat a Patre patefecit. Deinde mentes hominum tumore elationis extollunt, aut desperationis pusillanimitate prosternunt, dum vel vitam diuturnam, aut mundi prospera dejiciendis promittunt, vel econtra imminentia fata, aut A sæculi adversa minantur erigendis. Certe superiorem timoris, vel inferiorem spei molam, quibus fidelis anima in area mundi teritur, tollere prohibentur. Tollunt tamen tam in suam, et clientelæ suæ perniciem, quam in contumeliam prohibentis. Verum sicut series rerum Dei providentiam non immutat, sic et æterna dispositio rerum naturam non perimit. Neque enim homo non peccare non poterat, quia eum Deus prænoverat peccaturum, aut quia ille non peccare poterat, eum peccaturum Dominus ignorabat. Neque non mori posse nesciebat, eo quod erat peccati merito moriturus. Neque eum mori necesse erat, quoniam hoc Dominus præsciebat. Factus est igitur quodammodo immortalis, moriturus procul dubio, et mortem culpa attulit, B quam naturæ conditio non invexit. Esset que ab ea immortalitate qua non mori poterat, in eam qua mori non posset, transferendus; nisi culpa inobedientiæ, præcisa justitiæ semita, tantæ gloriæ aditum pro tempore præclusisset. Itaque peccare et non peccare potuit mera præditus libertate arbitrii, qui nulla dispositionis violentia, nullo fatorum impulsu, nullo conditionis stimulo, nullo adhuc naturæ defectu urgebatur ad culpam, quæ indubitata parens pene hominem sponte lapsum impegit in mortem. Verum quia in injustitia frena laxavit arbitrii, sic in ea oppressus et obrutus jacet, ut justo Dei judicio, quia tunc noluit a peccato abstinere cum potuit, modo nequeat abstinere cum velit. In eo tamen solo adhuc ei liberum viget arbitrium, ut C sibi ad opus iniquitatis sufficiat, etsi ad bonum non nisi a gratia præventus et adjutus assurgat. Sic justitiam per se deserens, traductus est in regnum peccati, et mortis, ut jugo servitutis pressus necessitati delinquendi et moriendi subjaceat, quamvis hoc non fatorum series, sed prævaricationis meritum introducat. Alioquin hominem nulla justitia condemnabit, cum culpa non in eum, sed in ipsius retorqueatur auctorem. Possibilia itaque sunt, quæ nunquam futura sunt; quæ si, quia non erunt, evenire non possent, nequaquam possibilia dicerentur. Navale siquidem bellum fieri, itemque non fieri possibile est, alterum tamen præcise et determinate verum est et præscitum.

D Cap. XXI. *An possint a Deo sciri quæ non sciuntur; et quod rerum mutabilitas ei nequaquam est infligenda; et quod idem est scientia, præscientia, dispositio, providentia et prædestinatio; et quod vera infinita sunt, ut numerus eorum non queat augeri vel minui; et quod providentia nullam necessitatem rebus inducit.*

Sed esse jam alterius difficultatis succrescunt cornua, et quocunque me vertam, in errorem videor involutus. Si enim quæ non sunt, nec erunt, esse possunt, profecto et Deus potest scire quod non scit, aut eo ignorante potest aliquid evenire. Bellum namque navale quod non erit, sicut et geri, sic et a gerentibus sciri potest. Quod utique et esse et sciri potest ab homine, nunquid sciri a Deo non potest? Si ergo potest Deus scire quod non scit, po-

Digitized by Google

test utique et non scire quod scit, eo quod contra-jacentium simul nulla possit esse scientia, cum alterum eorum semper, eo quod veritatis substantia careat, sit obnoxium falsitati. Porro mendaciorum nulla est scientia. Quomodo ergo scientia immutabilis est, cui decessus rerum potest fieri et accessus, quæ potest ignorare quod non scit, aut scire quod nescit? Quod si eam variabilem esse recipimus, Jacobo reclamante, jam apud eum est variatio, et vicissitudinis obumbratio, et Pater luminum esse desistit, si elabitur quod prænovit. Hoc equidem nec gentilium error circa sua non tam numina, quam dæmonia dignabatur admittere, qui Stygiam paludem diis perviam esse negabant, dicentes eam omnibus venerandam, et usquequaque illicitam a cœlestibus præteriri. Mentes namque cœlestium oblivio non contingit. Nunquid ergo fides recipiet quod de Deo vel ipsa perfidia abhorret? Constat autem apud omnes, quia Deus scit illud non esse futurum, etsi plerique non recipiant illum posse scire, aut non posse scire hoc esse futurum, ne ei mutabilitatis vel impotentiæ notam inurere videantur. Sed esto ut Deus, quoniam hoc plerique recipiunt, possit, dum tamen si fieri potest positione, aut conjunctione non pecces, scire quod non scit, non ob hoc eum esse mutabilem quis convincit, cujus scientiæ non decedit aliquid vel accedit, cum illud solum in rerum natura verum esse contingat, quod ille ab initio stabilitatis suæ puncto præfixit. Dum tamen hoc recipitur, exactissima diligentia præcavendum est, ne cognatio modorum verbi quam Apollonius inducit, quidquam perfidiæ ingerat aut falsitatis. Hæc ipsa quoque possibilitas eveniendi, non evitati ipsius, qui non movetur, sed rerum facilitati, quæ natura non indignante moveri possunt, convenienter ascribitur. Manet itaque usquequaque immobilis integritas scientiæ Dei, et si quid varietatis alicui inest, non tam scientis quam scitorum mutabilitas est. Licet enim quæ scientia Dei complectitur, mutabilitati subjaceant, ipsa tamen alterationis vices ignorat, et uno singulari aspectu et individuo, omnium quæ dici, aut quocunque sensu excogitari possunt, universitatem claudit, et continet: adeo quidem sine motu ut localia sine loco, nascentia sine initio, decedentia sine fine, fluctuantia sine alteratione, temporalia sine mutabilitate, et mora, sic uniformiter comprehendit, ut ei nec præterita transeant, nec futura succedant. Nec mirum hoc in æternitatis statu, nisi quia quidquid ibi est, mirabile est, cum et in nobis mutabilium motum et festinantium cursum aliquatenus quiescens comprehendat aspectus. Intellectus quoque rem magnam sine distensione, et sine contractione sui rem modicam contemplatur, nec loco indiget ut localia claudat, aut spatiorum interstitiis ut distantia complectatur, in eoque Patrem luminum sequitur, sed non passibus æquis, cum hic multis, ille vero omnino nulli motui obnoxius sit. Cum vero divinæ simplicitatis aspectus innumerabilia claudat, una tantum

A est, et individua substantia præscientis, eique essentialiter una, cum sibi sit idem esse, et sapientem esse. Alioquin fingat qui potest, quis hæc diversa conjunxerit, nec prima rerum omnium causa erit, quæ ut sit, conjunctionis adminiculo eget. Creaturæ vero scientia, longe disparis conditionis est. Spiritui siquidem et animæ non est idem esse, et scientem esse, cum anima disponatur ad cognitionem rerum, eaque si radicata fuerit, ut, primo affectionis motu invalescens, aut omnino, aut sine injuria naturæ convelli non possit, habitu suo informat animam, faciatque scientem. Hic ergo habitus, rectissime scientia appellatur, licet et res subjectæ interdum scientiæ nomine censeantur. Unde et vicissim nominibus mutuatis, quod unius est, transit ad
B alterum. Sic utique et scientia dicitur multa, cum tamen multitudo, rerum potius quam scientiæ sit. Si ergo sapientiæ Dei immensitas et simplicitas attendatur, una est simplex et individua. Si subjacentium multitudo, multiplex est et multiformis. Sic etiam si substantiam volentis aut potentis qua vult, aut potest, attendas, una est voluntas et potestas. Si quæ vult et quæ potest, infinitus omnium numerus est; juxta illud propheticum: *Magnus Dominus et magna virtus ejus, et sapientiæ ejus non est numerus* (*Psal.* CXLVI). Itemque: *Magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus* (*Psal.* CX). Et illud: *Quis loquetur potentias Domini?* (*Psal.* CV.) Hæc autem res uniformis et varia, licet totius varietatis ignara sit, variis tamen nominibus appellatur, sed
C ex variis causis. Scientia siquidem et præscientia, dispositio, providentia, et prædestinatio nominantur. Sed scientia existentium, præscientia futurorum, dispositio faciendorum, providentia gubernandorum, prædestinatio salvandorum est. Et est prædestinatio ab æterno gratiæ præparatio, per quam unusquisque vocatur ad vitam, sicut ait Apostolus: *Quos prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, hos et magnificavit* (*Rom.* VIII). Et alius: *Apud te est*, inquit, *fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen* (*Psal.* XXXV). Ut ergo reverenti quadam audacia scientia Dei quæ finem nescit, vel sermone finem inveniat: scientia Dei est omnium quæ sunt, fuerunt, et futura sunt, vera comprehensio, et plena
D notitia. Omnia siquidem vera novit, et sola, nullamque dignatur agnoscere falsitatem. Eam tamen dijudicat et condemnat. Est igitur necessario infinita, quæ universa vera complectitur, quorum utique non est numerus, aut adeo infinitus, ut finem non inveniat, nisi in sapientia Dei, quæ sola se ipsam quanta sit, novit. Nihil igitur eorum quæ novit, quoniam vera sunt, evanescit, omniumque dispositorum, præsentia sint; præterea, an futura, initium et causa veritas est. Psalmista siquidem ait: *Principium verborum tuorum veritas* (*Psal.* CXVIII), quæ nullo defectu sui transibunt. Transibunt tamen cœlum et terra, quoniam et hoc de verbis veritatis est: tunc utique cum deformitate mundi purgata,

Digitized by Google

reformabitur cœlum novum et terra nova. Sentiat unusquisque quod Dei fides vel ratio persuadet; ego sine præjudicio sententiæ melioris, vera modis in omnibus arbitror infinita: cum in omnibus quæ sunt et quæ non sunt, ab initio esse necesse sit, vel non esse; et eorum quæ contradictoriæ opponuntur, alterum semper ex necessitate sit verum. Tanta ergo numerositate semel et simul verorum excrevit, aut potius exstitit numerus, ut omnino minui nequeat vel augeri, et usquequaque in ævum maneat infinitus, nisi apud infinitam sapientiam Dei. Indeficiens ergo scientia est, cui nihil eorum elabitur, et omnino augmentum non recipit, quæ ea omnia comprehendit. Rationem vero eorum, quæ Deus ab æterno in sapientia, id est in unigenito verbo disposuit, creans ibi omnia simul, quam postmodum consequenter producit in opera, secundum provisum ordinem singula traducens a generatione, qua incipiunt esse per sortem, qua fluctuare videntur casibus ad corruptionem, quæ quasi existendi filum præscindens, retrudit ad non esse, Parcas vel Fata, antiquis placuit appellari, eo quod constitutiones providentiæ Dei, quin effectui mancipentur, nemini pareant, et a verbo Dei, quo æternaliter omnia dixit, et facta sunt, exsecutionis firmamentum accipiant. Unde stoicus omnia necessaria credit, timens evacuari posse scientiam immutabilem. Econtra Epicurus, eorum quæ eveniunt nihil providentiæ ratione dispositum, ne forte necessitatem mutabilibus rebus inducat, opinatur. Pari ergo errore desipiunt, cum alter casui, alter necessitati universa subjiciat. Mutabilium igitur rerum dispositio immutabilis est; et æternæ providentiæ immutabilis status, omnium mutabilium continet cursum. Cum vero ipsa ab æternitatis suæ statu moveri non possit, contingentium seriem ab omni nexu necessitatis absolvit. Et licet lux inaccessibilis sapientiæ Dei humanæ scientiæ tenebras incomparabiliter antecedat, est tamen in quo claritati illius, caliginis nostræ oculus quoad aliquid coæquatur. Sicut enim quod video imminere, nulla ex eo quia videtur, necessitate proveniet, sic et quod illius oculus contemplatur, non est necessarium evenire. Scio equidem lapidem vel sagittam, quam in nubes jaculatus sum, exigente natura recasuram in terram, in quam feruntur omnia nutu suo pondera, nec tamen simpliciter recidere in terram, aut quia novi, recidere necesse est. Potest enim recidere et non recidere. Alterum tamen, etsi non necessario, verum tamen est. Illud utique quod scio futurum: si enim futurum non est, etsi fore putetur, non scitur tamen, quoniam illius quod non est, non scientia, sed opinio est. Cæterum etsi non esse possit, nihil impedit esse scientiam, quæ non necessariorum tantum, sed quorumlibet existentium est, nisi forte et tu cum stoicis existentia censeas necessariis comparanda. Sic et quæ ille prænovit, omnia procul dubio implebuntur. Contingentia tamen omnia et non evenire possibile est. Adeo quidem ut ad eveniendum res, quas A cum eo futuras prænovimus, non magis ipsius, quam noster visus abstringat, licet ab illius dispositione subsistendi formam omnia sortiantur, quatenus bona sunt. Alias autem non formæ existendi imaginem gerunt, sed defectum illius, enormitatis suæ vitio protestantur. Præscientia ergo rebus causa eveniendi non est, aut eventus rerum ei causa est præsciendi, ne aut temporalium motus æternæ providentiæ causa sit, aut a purissimo fonte bonitatis malorum profluant rivuli. Deus vero bonorum duntaxat auctor est. Quod vero in topicis vulgo objicitur, quia necessario, si quid præscitur eveniet, nullo veritatis robore subnixum est, nisi forte rebus ab omni necessitate absolutis, modum complexioni quis tribuat, ut potius necessitate consequendi, quam B consequentis propositæ enuntiationis veritas constet. Nec me arctabis, ut licet dispositarum rerum, mutabilem fatear esse naturam, scientiam disponentis ob hoc dicam esse mutabilem; cum secundum ipsius veritatis arcanum (Joannem filium tonitrui loquor) fidei constet, quia quantacunque sit labilitas subjectorum; quod factum est in eo vita erat, per quem facta sunt universa. Ejus itaque dispositio tanta suæ stabilitatis incolumitate viget et vivit, ut nullo rerum motu concuti, nulla possit temporis, aut casus mutabilitate convelli.

Cap. XXII. *Quod ex possibili non sequatur impossibile, et quid ex quo necessario consequatur novit Altissimus, qui omnia solus potest.*

Instas tamen dicens, nisi evenerit aliquid quod C prævidit, illud certa significatione complectens, forte lapidem recasurum in terram, fallitur dispositio. Quia ergo lapis non recidere potest, jubes me de duobus eligere, quorum neutrum communiter approbatur, ut vel fatear providentiam posse falli, quod fides abhorret, vel, quod absonum est, ex possibili impossibile consecutione vera consentiam evenire. Angustiæ quidem sunt undique. Hinc, ne divinam minuam majestatem; inde, ne multorum clamoribus et sententiæ, quæ jam fere omnibus persuasa est, contradicam. Sed quia melius est incidere in linguas hominum, quam impie versari in Deum, si utrumque vitare non possum, absonus malo videri, quam perfidus. Nondum etenim omnibus D persuasum est, quod ex possibili impossibile non sequatur. Nam hoc nonnulli recipiunt; sed an recte, viderint ipsi et judicent. At ut ex vero falsum sequatur, nemo sapiens acquiescit. Verum siquidem ex falso sequitur et vero, sed ex vero, non nisi verum. Ex possibili quoque et impossibili, interdum possibile sequitur: non tamen ex quovis impossibili omnia impossibilia. Nisi forte aliud tibi persuaserint illi, quorum si omnia vera sunt, ex uno impossibili, sequuntur omnia impossibilia, et ex quovis falso, quælibet falsa. Si vero obticuisses ex vero falsum, jure et ex sententia omnium quererer me a semita veritatis abductum. Non tamen his importunitatibus eatenus premor, ut quod inopinabile est, licet inveniam consortes erroris, propria teme-

Digitized by Google

ritate tueri contendam. Malo cum academicis, si tamen alia via non pateat, de singulis dubitare, quam perniciosa simulatione scientiæ, quod ignotum vel absconditum est, temere diffinire, præsertim in quo assertioni meæ fere totus adversabitur mundus. Eoque libentius academicos audio, quod eorum quæ novi, nihil auferunt, et in multis faciunt cautiorem, magnorum virorum auctoritate suffulti; cum ad eos etiam in senectute transierit ille, in quo Latinitas nostra solo invenit, quidquid insolenti Græciæ eleganter opponit, aut præfert, Ciceronem loquor, Romani auctorem eloquii, quem ad eos, quasi in calce vitæ, divertisse, liber *De natura deorum* inscriptus, docet. Efferant stoici inopinabiles sententias suas, quas paradoxas vocant, veras quidem, præclaras, et admirabiles : nos pingui, ut dicitur, Minerva agentes, nihil eorum approbamus, quæ omnibus, aut pluribus, aut sapientibus singulis in facultate sua probabilioribus falsa esse videntur. Nec si Cicero ipse, aut Aristoteles, impossibile ex possibili producant, acquiescendum censeo, me potius, aliqua fallaciæ nube deceptum, verosimiliter opinabor. Hac ergo via tendiculas tuas egredior, ut dicam providentiam falli non posse, rem tamen quæ provisa est, posse non evenire. Sed quid inferre consueveris, scio. Ergo possibile est, eam non esse prævisam. Esto, inquam. Quo ultra progredieris? Ergo, inquis, reclamante philosophia, et quod est non esse, et quod fuit possibile est non fuisse, et quæ jam præterierunt, revocari possunt ne fuerint. Et quidem infinitam potentiam Dei, scientiolæ et ratiunculæ meæ legibus non coarcto; nec ei finem, quæ non habet, impono. Scio enim quia omnia potest; sed tamen quia mendose colligis patenter video. Primo quia divinæ majestatis immensitatem, parvitatis humanæ modulo circumscribis, et æternitatis immutabilem statum, labentium rerum imagine, et succedentium sibi temporum varietate distinguis. Sed longe secus esse hic, atque in his ex præcedentibus oportuit concipi, cum æternitatis statum nullus omnino motus attingat, et creatura quælibet accessu, vel decessu accidentium moveatur. Homo siquidem si quid providet futurorum, statim mentem ejus quidam motus aggreditur, ut animus quadam applicatione sui, ad aliud apud se futuri operis speciem præfiguret, eamdemque plerumque nunc quasi in archivis memoriæ depositam, reponit, nunc quasi in speculo nativæ puritatis replicat et revolvit. Facilius enim est motum hunc ab animo omnino deficere, quam contemplatione jugi animo inhærere. Et quidem hic motus, si non providentia est, aut providentiam parit, aut ei cujuscunque fœderis notitia vicinatur. Cum vero motus præcedens, et ex ea concepta species, futuri operis sequela frustratur, inanis est agitatio mentis, et quasi umbra in somnis, sine veritatis corpore evanescit. Motus tamen, quia reipsa fuit in anima, non potest non fuisse in anima, et anima quæ motus agitatione mota est, non mota non fuisse non potest. Porro divinæ simplicitatis status, longe alia conditio est. Ea siquidem uno simplici et individuo aspectu, ut prædictum est, quæ sunt, quæ fuerunt, et quæ ventura sunt, omnia contemplatur, nulloque rerum mutabilium lapsu movetur : sed in se ipsa semel et simul contuens universa, subsistit invariabilis,

...Stabilisque manens dat cuncta moveri.

Et licet interdum ei præteriti temporis aut futuri verba aptentur, non ei quidquam ex hoc subtrahi vel impendere, sed rerum subjectarum mutabilitas, si quid proprie dicitur, veraciter indicatur. Cum ergo ipsum aliquid prænovisse audimus, minime intelligimus fluxu temporis ejus præteriisse scientiam; sed si verborum naturam sequimur, præcessisse tempus, quo veraciter credatur, ejus, quod futurum erat, habuisse notitiam. Sic utique eum ab æterno certum est omnia prævidisse, non quod visui ejus motu suo quidquam subtrahat tempus, sed, quia qui universo tempore natura prior est, suus omnia semper comprehendat aspectus. Ejus ergo providentia in sui dispositione non fallitur, quia eam semper sequela operis comitatur. Sed nec falli potest, qui nec ex mutabilitate rerum, nec ex temporis fuga, aut versibilitate, potest aliquid absconditum esse ab oculis ejus. Hominis vero falli potest, et fallitur dispositio, quia res, cujus apud se præfiguravit speciem, processu temporis aut omnino non evenit, aut in alia specie in publicum procedit. Nec tamen quæcunque præteriti verbi significatione clauduntur, rebus sunt aggreganda præteritis. Nec si me vixisse profitear, florente peripatetico Palatino, ideo mihi vitam elapsam, aut præteritam esse confiteor. Aut si ab Arianis, Eugenio præsidente, dissensi, non ob præteriti temporis gratiam a fidei et confessionis illius integritate diverti. Cæterum, quia quandoque verum fuit dicere : Nunc vivo, sic sentio, eleganter et vere fateor in sequentibus, quia tunc vixi, et sic sensi, nec tamen vitam præteriisse vel sensum. Scio tamen quis dixerit, quia in hoc erramus, quod mortem non prospicimus. Magna pars ejus jam præteriit. Quidquid ætatis retro est, mors tenet. Sed certe si ei semel fuisset vita elapsa, aut hoc omnino non diceret, aut diceret redivivus. Non est ergo necesse præteriisse quidquid præteriti temporis significatur verbo, et licet prædestinati sint multi, non ideo quia electi sunt, præteriit prædestinatio. Et quamvis non prædestinati esse possint, poterit aliquid quod præteritum sit, ne præterierit revocari. Nota siquidem prædestinationis, quocunque verbi casu utaris, quantum in eo est, futurum quam præteritum potius signat, et eum de quo dicitur, nisi jam fore evaserit, indicat esse salvandum. Est enim, ut dici solet, verbum fecundum, et in se semper verbi alterius intelligentiam claudit. Non itaque motum aliquem prædestinati ingerit, sed ei qui salvandus est, primitiva disponentis Dei gratia, patere asserit ostium salutis, et januam misericordiæ, qua pro-

Digitized by Google

cedente tempore possit salvari, imo salvabitur, licet possit et non salvari. Nec mihi illud Aristotelis tui objicias, quia fuisse quod fuit, et esse quod est, quoniam est, necesse est ut colligas enuntiationes, quæ præteriti temporis habent copulam, veras esse præcise, vel præcise et ex necessitate falsas. Minime namque hac objectione juvaberis, cum et ipsa Aristotelis verba faciant quæstionem, et articulo discutiendo nullum, aut parvum ferant suffragium. Regulæ siquidem integritatem subvertunt enuntiationes, quæ præteritis vim futuri contingentis adjungunt; puta verum fuit heri te eras esse lecturum, aut te Plato quandoque scivit dormiturum. In quibus ex adjunctione futuri, præteriti temporis vacillat fides. Dum enim tu poteris non dormire, et hoc Plato poterit nescivisse, non quod motus, qui in anima ejus fuit, non fuisse possit, sed quod quæ fuit scientia, mutabilitate rerum, et temporis lubrico in opinionem poterit devocari. Si tamen contingentium futurorum ulla potest esse scientia, quamvis sit indubitata opinio, quæ scientiam probabiliter imitatur: item quod heri verum fuisse prædiximus, non fuisse poterit verum, non quod res præterita revocetur, quæ in eo nulla præteriit, sed quod res futura exspectatur, quæ ab insidiis fortunæ pendet, ut sit.

Deinde tu ipse potes providisse bonum aliquod, quod forte futurum est bonum, et potest non fore bonum; et idem potes non providisse bonum, non quia possis non providisse, quod providisti, sed quia potest non bonum esse, quod providisti. Item potes quid promisisse vel stipulatus esse utiliter, idemque potes non promisisse, aut non stipulatus esse utiliter; quod tamen promisisti vel stipulatus es, non promisisse, aut non stipulatus esse non potes. Præterea, tu in fundum Sempronianum, illum qui te sequitur, præcessisti; et si alium præcessisti, te alius aut secutus est, aut sequitur, aut sequetur. Cum ergo consequentis evacuari possit eventus, antecedentis quoque veritas potest infirmari, ut et tu qui præcesseras, non præcessisse possis. Quo tamen ingressus es, non potes non fuisse ingressus, neque quod factum est connumerari potest infectis, neque quod præteriit, ne fuerit, poterit revocari. In his enim omnibus quæ mente concepta, vel verbis expressa, vel actu completa transierunt, non possunt, nec poterunt exinde non fuisse, etsi qualia futura erant, dum eadem sui natura certus non fixit eventus, valeant non fuisse. Talium vero clauduntur ambitu omnia, quæ cujuscunque generis imminentis appellatione clauduntur, licet familiarius ad quantitatem, aut ad aliquid, aut ad quodlibet aliorum naturaliter applicentur. Quid ergo mirum, si ille qui omnia potest, et quæ prævidit, non prævidisse potest; cum constet fidei quod ea quæ prævisa sunt non evenire possunt, et quæ non prævisa sunt, possunt evenire, nec tamen citra conspectum providentiæ valeant evenire. Ait enim Isaias: *Si volueritis ambulare in præceptis meis, et audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis, et me ad iracundiam concitaveritis, gladius devorabit vos, quia os Domini locutum est* (*Isa.* I). Ecce quia liberum hic servatur arbitrium, dum si volueritis, et si nolueritis dicens in utramque partem, non ex judicio irretractabili fatove Dei, sed ex merito singulorum omnibus pœnam vel præmium repromittit. Esset utique in voluntatem collata conditio promerendi inutilis, si faciendi vel non faciendi necessitas, esset providentiæ vel fatorum nexibus illigata. Quod si istud non sufficit contentiosis, an non ex evangelico testimonio poterat in passione Filius rogare Patrem suum, ut exhiberet ei plus quam duodecim legiones angelorum, cum tamen liqueat ex post facto, non hoc, sed oppositum ejus, quod contigit, fuisse provisum. Nec perspicacioris ingenii moveat sensum, si in tantæ majestatis scrutinio exemplis deficimus, nec rationibus abundamus, cum admirationem ratio tollat, et exemplorum inductio singularitatem excludat. Ipsa vero ineffabili singularitate mirabilis, et mirabili immensitate singularis, omnem sensum exsuperat, non modo hominum sed angelorum. Scio equidem quia scrutator majestatis opprimetur a gloria, et ex edicto Altissimi, hestiam, si montem tetigerit, lapidibus obruendam. Unde quæ in talibus præponuntur, sine præjudicio meliorum, investigantis animo potius dicta sunt, quam temeraria contentione, ad impugnationem veri aliquid statuentis. Sed nec illud me scire confiteor, cur hoc reprobato alium prælegerit, nisi quod cum patribus sentio in illo occultam Dei justitiam venerandam, in hoc manifestam gratiæ misericordiam amplectendam. Nam et ille, qui raptus ad tertium cœlum audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui, hujus difficultatis articulum non tam discutiens quam admirans, altitudinem divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei confessione humili veneratus, judicia ejus incomprehensibilia, et vias impervestigabiles esse pronuntiat. Incerta et occulta sapientiæ Dei, qui sibi manifestata esse congratulatur, opera ejus supra sensum hominis magnificata asserit, et dum scrutatur omnia, cogitationes Altissimi nimis profundas agnoscit. Huic veritati consonat, quod in Ecclesiaste sanctus Salomon in auditu fidelium concionatur: *Est homo qui diebus et noctibus non capit oculis somnum, et intellexi quod omnium operum Dei, nullam invenire possit homo rationem eorum quæ sunt sub sole. Et quanto plus laboraverit ad quærendum, tanto minus inveniet; etiamsi dixerit sapiens se nosse, non poterit reperire* (*Eccle.* VIII). Si ergo inveniri non potest ratio subsolarium, quis plene suprasolarium redditurus est rationem? *Quis enim cognovit sensum Domini* (*I Cor.* II), aut *quis consiliarius ejus fuit* (*Isa.* XL)? Constat itaque sic rationem omnium veritatis ardore quærendam, ut pia intentio suam infirmitatem agnoscat, et ex omnibus rebus proficiat, dum sibi persuaserit divinam majestatem fideliter honorandam, et misericordiæ indeficientis abyssum jugiter amplectendam. Denique apud philosophos cautum est,

Digitized by Google

talia manere prædicata, qualia subjecta permiserint, omniumque prædicamentalium vim, et proprietatem naturalium finibus limitari: eamdemque, cum ad culmen theologiæ ascenditur, quasi nativo colore destitutam, et robore, alterari. Plane deficit vis verborum, et intellectus ipse mortalis succumbit, ubi divinæ discutitur immensitas majestatis, et in naturalibus obtinet, his scilicet quæ rerum numerum augent vel minuunt, ut quod fuit non possit non fuisse; aut non præteriisse, quod præteriit, dum tamen quod verum fuit, secum forte lecturum, nihilominus verum non fuisse possit. Quod itaque præteritum est, revocari non potest ne fuerit, et æque quod ex insidiis fortunæ pendet, dum tamen ex facilitate naturæ utriuslibet sortis exspectat eventum, nulla eveniendi sibi necessitas subjicit. Sic forte dum providentiæ non impletur effectus, quod futurum est, et non evenire potest, potest etiam non fuisse prævisum. Non tamen, ut prædictum est, investigationis audacia omnipotentiam minuo, aut immensitati ejus quamcunque præscribo mensuram. Hoc autem cum multis sentio, quia si quid Deus prævidit, eveniet; et si non evenerit, non prævidit. Unde probabiliter ad minus colligitur, quia si potest non evenire, potest etiam non fuisse prævisum. Quid enim ex quo veraciter consequatur, ipsa veritas novit, juncturamque rationum plene et perfecte primitiva ratio pensat. Hanc autem humano generi indulget academia antiqua licentiam, ut quidquid uniculque probabile occurrit, suo jure defendat. Solebat nostri temporis peripateticus Palatinus omnibus his conditionibus obviare, ubi non sequentis intellectum, antecedentis conceptio claudit, aut non antecedentis contrarium, consequentis destructoria ponit, eo quod omnes necessariam tenere consequentiam velint, etsi nonnullæ sola, dum tamen magna, sint probabilitate contentæ. Sicut enim scientiæ assistit evidentior pro sui perspicuitate opinio, sic et singularia quo probabiliora sunt, eo necessariorum fideliorem imaginem præferunt. Et ne me solius opinionis lubrico fluctuare putes, auctorem quo me tueor magnum profero Augustinum, qui locum illum exponens Evangelii, ubi de multis mansionibus, quæ in domo Patris sunt, a Salvatore fit mentio, ait: *Si quo minus dixissem vobis, quia vado parare vobis locum* (*Joan.* XIV), id est si non essent prædestinati, dixissem, ibo et prædestinabo. Diversitatem etenim mansionum quæ in domo Patris cœlestis præparatæ sunt, divinæ prædestinationi coaptat, quæ salvandis pro beneplacito disponentis parit diversa charismata gratiarum et munerum. Cum vero tantus Pater hunc apprehenderit interpretationis sensum, ut dixerit, si non essent prædestinati, dixissem vobis, ibo et prædestinabo, credibile est dum rerum pendet eventus, si omnipotenti placeat, eos qui nondum prædestinati sunt, posse prædestinari ad vitam, et qui jam scripti sunt in libro vitæ, exigentibus meritis ab eodem posse deleri. Hinc est forte: *Deleantur de libro viventium, et cum justis non scribantur* (*Psal.* LXVIII). Itemque: *Aut dimitte eis hanc noxam, aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti* (*Exod.* XXXII). *Qui natus est*, inquit Evangelista, *ex Deo, non peccat, quoniam generatio cœlestis servat eum* (*I Joan.* V). Generatio utique cœlestis est æterna prædestinatio, cujus omnes filii ingrediuntur ad vitam, etsi possibile sit eosdem prævaricationis merito a justitia, quæ via vitæ est, aberrare. Si mihi non credis, audi vel illum, cui si angelus de cœlo contradixerit, dignissimo anathemate condemnabitur. *Pater*, inquit, *ex eis quos dedisti mihi, non perdidi quemquam, sed serva eos* (*Joan.* XIII). Nonne, quæso, jam illos perdiderat, qui retrorsum abierant? Nonne etiam quodammodo jam Judam perdiderat? Sed certe non acceptaverat eum in arcano consilii Filius, nec Pater servandum inter conscriptos Filio dederat illum, qui non fuerat prædestinatus ad vitam. Si vero alii præordinati erant, si labi non poterant, quare pro eis tanta sedulitate Filius intercedit? Salvandi ergo erant: et tamen dum peregrinabantur a Domino mortem poterant promereri, ad vitam nulla necessitate prædestinationis arctati. Gloriatur quis quod eum nihil separabit a charitate Christi, et tamen castigat corpus suum, et in servitutem redigit, ne forte cum aliis prædicaverit, ipse reprobus inveniatur. In *Apocalypsi* quoque monentur angeli ecclesiarum nunc agere pœnitentiam et prima opera facere, ne moveatur candelabrum eorum, nunc tenere locum suum, ne eumdem alteri cedant. Cur ita, si quæ futura erant, mutari non poterant? Hæc quoque sententia nec gentilium philosophos latuit, qui fatorum seriem dicunt immobilem, non quia moveri non possit, sed quia moveri omnino non contingit. Hinc est illud:

Exire a mediis potuit Pharsalia fatis.

Itemque poeticum, quo senex Carnotensis in angustiis fortunæ frequentius utebatur:

Fata viam invenient, etc.

Quæ vero elapsa sunt, et secundo dispositionis effectu completa, naturaliter quidem non possunt non fuisse; licet nihil asserere in alterutro audeam in injuriam disponentis. Ait tamen doctorum doctissimus (Hieronymum loquor): « Audenter loquar, licet Deus omnia possit, virginem tamen post ruinam suscitare non potest. » Potest tamen coronare corruptam. Et quidem diffinitionem virginis, eodem interpretante, Apostolus ponit, *ut sit virgo quæ sancta est corpore et spiritu* (*I Cor.* VII). Sed procul dubio Deus et sanctificare animam virtutibus, et carnem potest redintegrare corruptam, ut tota substantia sui videri possit, quæ ceciderat, suscitata. Quod si, oratorio tropo usus, intellexit quæ fuerunt non posse non fuisse, non necesse fuit ad virginem prostratam recurrere, cum in præteritis omnibus simili sententia vel errore, hoc idem potuerit inveniri. Sententiam vero ab errore scienter divido,

Digitized by Google

eo quod sententia semper habere debet veritatis significationem. Sicut apud sanctum Job invenis : *Quis est iste involvens sententias sermonibus imperitis* (*Job* XXXVIII)? Sed forte virginitatis aliquis gradus est, quem impossibile est a quacunque corrupta apprehendi. Quod autem possibile dicitur, interdum ad facilitatem, quæ singulis inest, vel ex fortunæ calculo, vel ex aptitudine dispositionis, refertur, quandoque ad ipsam rerum naturam respicit, nunc ad fontem omnium, divinam reflectitur majestatem, a qua omnis non modo personarum potentatus, sed rerum omnium quæ videri vel cogitari possunt, potestas est. Hinc illud Salomonis : *Omnis potestas a Domino Deo est* (*Sap.* VI). Adversus hanc nulla me unquam contumacia erigam, certus quia ipsa sola est, quæ potest animam et corpus mittere in gehennam.

Cap. XXIII. *Objectio novi Stoici.*

Restat tibi illius stoici tui quæstio, quem in Apulia diutius morantem vidi, ut post multas vigilias, longa jejunia, labores plurimos et sudores, tanto infelicis et inutilis exsilii quæsitu, in Gallias Virgilii ossa potius, quam sensum reportaret. Quærebat enim Ludovicus ille, an posses aliquid facere eorum, quæ minime facturus es. Quod cum admisisses, mille tibi aureos offerebat, dum illud efficeres. Quos si forte respueres, eos tibi quantalibet summa multiplicari jubebat, ut quod leviter fieri potest efficias. Tandem impudenti et impudico solvebatur cachinno, vim conjunctionis oppositorum non intelligens aut contemnens, et te ridiculum assistentibus digito ostendebat, qui gratis tantam pecuniam contempsisses. Congeris in hunc modum quamplurima. Non tamen his stimulis urgeor, ut omnia necessaria credam quia sciuntur, aut nihil contingentium sciri, quia necessaria non sunt. Plane sciolus paululum mihi cum peripateticis præ illo videor, qui hujus difficultatis angustia in Atticis noctibus confessus est, se nescire se non esse cicadam.

Cap. XXIV. *Quod mathematici temerarii sunt, indifferenter futura judicio suo subjicere præsumentes.*

Illi quoque, licet dissentiamus in plurimis, mecum fatentur, se omnia non nescire, cum quibus astra loquuntur, et qui quasi de ipso cœlestium sinu extrahunt veritatem. Qui vero eorum modestissimi sunt nec sideribus rerum pollicentur effectus, nec eas necessitati lege dispositionis astringunt, sed quia venturæ sunt, certisque pronuntiantur indicis, prædicere non verentur. Sed si futurorum potest ordo mutari, temerarium est rem sui natura incertam, certo diffinire judicio. Sin autem mutari non potest, quid prodest tanta curiositate scrutari, quod nulla potest diligentia declinari? Sed forte etsi aliter esse possit, res incerta non est, temeritatemque judicii excusat ratio indubitata signorum. Licet enim sit possibile rem aliter esse, eam tamen ita futuram esse, manifesta signa prænuntiant. Nec mea, inquit astrorum secretarius, interest, an aliter esse possit, dum id de quo agitur, ita futurum esse non dubitem. Sed quænam est hæc certitudo signorum? Nempe rerum plerumque experimentum fallax, judicium difficile, ipsorumque signorum varia est et multiplex significatio. Porro varietas ambiguitatem inducit; in ambiguis autem omnis diffinitio periculosa est. Sed esto quod signa uniformia sint, unde illa una significatio innotescit, aut quid perhibet eam esse falsam? Natura, inquis? Illane quæ in rebus, an quæ in divina voluntati, consistit? Porro, divinæ non obloquor voluntati, sciens quia *omnia, quæcunque voluit, fecit* (*Psal.* CXIII). Si ea tibi innotuit, bene est. Potes utique in lumine illo videre lumen, et vera indubitata de libro proferre, qui aliis signatus, tibi apertus est, in quo sunt omnes sapientiæ et scientiæ thesauri absconditi, quem nemini aperire licitum esse audieram, nisi Agno qui occisus est, et mortem virtute propria interemit. Noli amodo cum Apostolo mirari altitudinem divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, cum tibi comprehensibilia sint judicia ejus, et astrorum ducatu pervestigabiles viæ ejus, tibique vadabilis sit judiciorum ejus abyssus multa. Si de ea natura niteris quæ in rebus, id est frequenti rerum cursu, versatur, frustra tibi de siderum familiaritate blandiris, cum a solito rerum cursu multa divertant, et eo majori admiratione feriant sensus hominum, quo non modo insueta, sed ipsi naturæ videntur adversa : ut, cum solis defectus plenilunio contingit, aut si circa synodum, aut circa plenilunium, vel ultra, luminis sui luna patiatur eclipsim. Qui enim sideribus legem dedit, qui curricula temporum voluntatis suæ freno moderatur, qui rerum momenta temporibus suis accommodat, quando vult, et quo modo vult, novum stupente natura, aut rarum potest producere effectum ex causis concurrentibus, quæ aliter parere consueverant. *Quis enim consiliarius ejus fuit* (*Isa.* XL), aut dicet ei : *Cur ita facis* (*Job* XI)? Utique Dominus est : quod beneplacitum est in oculis suis faciet. Dispositioni ergo aptare tempora, et rerum momenta variare temporibus, solus ille qui disposuit, potest : et cum multorum notitiam, secundum beneplaciti sui mensuram, concesserit creaturæ, hoc sibi Trinitas singulariter reservavit. Quando itaque, et quandiu quid futurum sit novit, et partes temporum ille dispensat, per quem ipsa tempora facta sunt. Ipsa quoque tempora motu et variatione rerum, quasi quibusdam coloribus pingit, et volubilem temporis rotam, jugali quodam nexu rerum quo teneatur, illaqueat, et ut rem incomprehensibilem ingerat intellectui, eamdem mirabiliter rerum proprietatibus, quasi suis informat. *Non est*, inquit verbum Altissimi, *vestrum, nosse tempora* (*Act.* I), aut plene sciatis quando et quandiu quid facturum sit; vel momenta, ut possitis modos, et varietates eorum, quæ futura sunt, comprehendere. Ecce quare temerarium sit, futura certo subjugare judicio. In

Digitized by Google

Patris siquidem potestate sunt posita, non in necessitate eveniendi. Porro quæ in potestate posita sunt, sic, et non sic, esse possunt. Nam quæ in necessitate, sic esse necesse est.

Cap. XXV. *Quod argumentum a signo suo non est necessarium, et de Ezechia, Achab, et Ninivitis; et quod ea quæ significantur, mutari possunt.*

Sed forte familiaribus Veritas loquens : Non est vestrum, ait, ut tantam prærogativam alienis, puta mathematicis, reservaret. Esto, si tamen fidelis animus acquiescit. Sed quanta, ut prædictum est, est hæc certitudo signorum? Nempe cum

. . . . . *Signa meatus*
Deseruere suos,
(Lucan. I, 664.)

novum aliquid creditur imminere. Non enim eousque contendo, ut res magnas nullis unquam credam indicils præveniri, cum in sole, et luna, et ipsis elementis, et ornatu eorum, vim significativam a Domino esse didicerim. Cæterum artem esse, qua quis de futuris, ad omnia interrogata verum respondeat, aut omnino non esse, aut nondum innotuisse hominibus, mihi multorum auctoritate, et ratione, persuasum est. Quod si tibi persuadere non possum, obstantibus his, quæ mihi de providentia, et fato, indesinenter opponis, mihique repugnantibus exemplis, quæ de variis affers historiis; persuasi tamen mihi, huic non acquiescere vanitati. Non equidem signorum signatorumque eam cohærentiam arbitror, ut alterum ex altero necessario consequatur. Cur ita crediderim, nisi te curialium nugæ detinent, audi. Rex Ezechias ægrotavit ad mortem. Annon credis regem Juda medicum invenisse, qui urinæ, et pulsus, et multiplicium prægnosticorum indicio, morbi deprehenderet quantitatem? Deinde responsum mortis forte acceperat in corpore suo, qui eousque perductus est, ut se victurum ulterius non speraret. Postremo Spiritus sanctus mortem nuntiabat astare præ foribus. Quod signum certius quæris? Quid certum est, ut de aliis taceam, si de testimonio dubitas Spiritus sancti? An negabis Isaiam dixisse : *In spiritu morieris et non vives* (*Isa.* XXXVIII)? Vixit tamen et non mortuus est, adjectis ei annis quindecim, per misericordiam ejus, qui futurorum eventus in sua posuit potestate.

Et forte mortem, quam natura vitaliumque defectus intentabant, quia ille per pœnitentiam mortuus est in culpa, ulterior comminantis Dei absorbuit misericordia. Achab quoque rex impiissimus, cum Jezabel non tam conjugio, quam crudelitate conjuncta, cum vineam sancti Nabothæ cruore possedisset, mortem imminentem, prænuntiante Domino, exspectabat. Si mihi non credis, quod eam Deus ipse prænuntiaverit, audi Eliam. Ait enim : *Hæc dicit Dominus : Occidisti et possedisti* (*III Reg.* XXI.) Itemque : *In quo loco linxerunt canes sanguinem Naboth, ibi lingent sanguinem* A *tuum, et Jezabel canes comedent ante muros Jezrael* (*ibid.*). Quod cum audisset Achab, scidit vestimenta sua, et posuit saccum super carnem suam, jejunavitque et dormivit in cilicio. Factusque est sermo Domini ad Eliam dicens : *Quia reveritus est Achab faciem meam, non inducam malum in diebus ejus* (*ibid.*). Ecce pœna quæ debebatur Achab, quia pœnitentiam egit, differtur in posteros, et Jezabel in scelere perseverans præsenti judicio condemnatur. Una eademque fuit sententia, quæ sanguinem Achab et Jezabel canibus exponebat. Et tamen pro parte mutatur, et pro parte manet immobilis, auctore temporum sic omnia dispensante. Sic et Ninivitæ, a præsenti excidio liberati, Domini flexere sententiam, ex edicto regis B et principum, agentes pœnitentiam ad prædicationem Jonæ. Nunquid tibi videtur verior et fidelior sententia Jovis et Martis, quam sententia Creatoris? Non utique Plauti consilio acquiesces, si istud virium planetis ascripseris. Cum enim Sycophanta Mandrogerum percunctaretur, an illi sint planetæ placandi, qui numeris totum rotant : eos Mandrogerus nec nostro visu faciles, nec dictu affabiles esse respondet, adjiciens quod atomos in ore volvunt, stellas numerant, sola mutare non possunt sua. Sic itaque a dispositione siderum eventuum necessitatem ingerit, ut illos sale satis urbano eleganter irrideat, qui visum exercent in contemplatione eorum, qui visum fugiunt, et interpellant eos, qui loqui dedignantur : et cum atomos in ore C volvant, verendum est, ne si atomos genethliaco forte intercidat, in excipienda sententia cœlestium labatur. Sit ergo eorum insignis auctoritas, dum stabilis et inconvulsa maneat Creatoris. Certe quidquid tibi Mars tuus, aut Jupiter suggerant, Deus verax est, et tu dum illis plus quam Deo credis, perniciosissime mendax. Astra quidem mendacia sunt in conspectu ejus, sed et in angelis suis reperit pravitatem. Ut tamen verum fatear, tibi astra non mentiuntur, sed tu ipse. Quod deciperis tibi imputa. Quis enim te cogit falsum putare? Deus ea, quæ præeuntibus signis ventura conjectas, immutabilia esse persuasit. An falleris eo quod figulus sibilans, aut hic mundus ait :

D . . . . . *Nulla sine lege per ævum*
Errat, et incerto volvuntur sidera motu.
Aut si fata movent, urbi, generique paratur
Humano matura lues?

Idemque manifestius subjicit :

. . . . *Et superos quid prodest poscere finem?*
Cum domino pax ista venit : duc Roma malorum
Continuam seriem, clademque in tempora multa
Protrahe, civili tantum jam libera bello.

Sed procul dubio multi dii tui, futurum bellum amovere non poterant, quia multi, imo potius nulli sunt. Hoc tamen unus et Deus et Dominus omnium potuisset. Novit enim ille mutare sententiam, si tu beneficio ejus maleficium finias. Unde et Nabuchodonosor consilio Danielis peccata eleemosynis redimens, et iniquitates in misericordiis pauperum,

Digitized by Google

sententiam Domini imminentem, ad tempus effugit, donec in aula Babylonis glorians diceret : *Nonne hæc est Babylon civitas magna, quam ego ædificavi in domum regni, in robore fortitudinis meæ, et in gloria nominis mei* (*Dan.* IV)? Sic ergo elationis voce, in se ipsum jam fugientem Dei sententiam revocavit.

Cap. XXVI. *Quod sententia Dei moveri potest, quod consilium Dei immutabile est, et voluntas Dei prima omnium causa, et quod mathesis via damnationis est.*

Cum itaque immutabilis Dei possit moveri sententia, errantium et discurrentium siderum sermo manebit immobilis? Sed quocunque modo sententia moveatur, consilium Domini manet in æternum. Quod autem consilii et voluntatis Dei signum certius est, præceptione aut prohibitione divina? Annon recte videbitur velle, quod præcipit? Plane patriarcham præcepit unigenitum promissionis filium immolare. Recte, ne patriarcha mandanti acquievit? Recte quidem per omnia, eo quod mandatum voluntatis, quæ prima omnium causa est, et nunquam suo fraudatur effectu, certissimum indicium sit. Adeo quidem prima est, ut si quæratur de aliquo, cur ita sit, rectissime dicatur, quoniam ille sic voluit, qui *omnia quæcunque voluit, fecit* (*Psal.* CXIII). Si vero cur voluerit inquiratur, inepta quæstio est, quoniam primæ causæ, voluntatis scilicet, quæritur causa, cujus nulla est omnino causa. Equidem dici solet, et verum est, quia in manu principis est, ut possit mitius judicare quam leges, cum et qui legem tulit, derogandæ, vel abrogandæ illius, habeat potestatem. Legi ergo, quam figulus tuus cœlo imponit, auctor cœli contradicere non audebit? Interpositam inter jus et æquitatem interpretationem, soli principi et oportet, et licet inspicere. Ubi aliud jus suadet, aliud æquitas, quæ in publica utilitate versatur, principis quærenda est interpretatio, quæ generalis est, et necessaria. Ubi de scripto, et sententia dubitatur, mens est inquirenda auctoris. Quis ergo te cœlestium fecit interpretem? Unde, quid expediat, nosti? Qua temeritate aliena opera, tuis, imo Dei stellis, ascribis? Teneo enim tuum illud subtilissimum argumentum :

> ..*Tu qui flagrante minacem*
> *Scorpion incendis cauda, chelasque peruris,*
> *Quid tantum Gradive paras?*
> (Lucan., I, 658.)

Sed mendacii pater, qui te hoc docuit cœlestibus ascribendum, fraudulenter sic agit tecum, ut cum his notis resperserit creaturam, ipsum creaturæ sic infamet auctorem. Postremo animulas miserorum fraude deceptas, inevitabilium vaticinio futurorum in elationis tumorem suspendere, vel desperationis abyssum præcipitare, dementia est. Porro hunc fructum mathesis suæ horoscopi afferunt, et planetis suis magis erronei, dum a scientia pietatis exorbitant, longa pervestigatione signorum, cum eo, qui quasi Lucifer matutinus oriebatur, descendunt in infernum viventes, allosque ruinæ suæ participes efficiunt. Sed dum tibi talia proponuntur, vel opponuntur, quid facis? Rides equidem, et nimis uncis naribus indulges, ludibrio habens simplicitatem fidei, recurrisque ad providentiæ sinum, et te in abyssum inscrutabilem quasi Antus alter totus immergis. Lucem inaccessibilem posuisti refugium tuum, et inde fidei rusticitatem impugnas, ac si fons veritatis propugnaculum sit erroris. Sed esto, veterem hanc providentiæ querelam sopire non possum, et nodos omnium quæstionum solvere non sufficio. Quis enim adeo sapiens est, ut omnibus cujusvis imperiti, nedum tuis, quæstionibus satisfaciat? Totius denique veteris philosophiæ princeps Plato, levem (ut fertur), quod tamen de Homero verius diceretur, nescio quam nautarum quæstionem explicare non potuit. Unde cum ab eisdem impudentius, et protractius derideretur, ut erat vir verecundi ingenii, quasi toxicato confusionis jaculo perfossus ad mortem, spiritum novissimum exhalavit. Puduerat enim quod quasi totius academiæ improperio, exprobraverant principem philosophorum Græciæ, etiam minima ignorare. Hoc autem asserit Flavianus in libro, qui *De vestigiis philosophorum* inscribitur, Xenophontinos faciente invidia, adversus Platonis gloriam impudenter finxisse. Licet quamplurimi eum ob sacramentum numeri asserant ultro animam posuisse illo ætatis suæ anno expleto, quem novenarius in se ipsum ductus effecerat, eo quod exinde non accedit humanitati nisi labor et dolor. Fateor equidem me paucula scire, et cum multis plurima ignorare, nec tamen vitæ munus quasi Homerus pudore victus abjicio. Si ergo providentiæ, et liberi arbitrii litem componere non sufficio, si fatorum et facilitatis naturæ repugnantiam nequeo concordare, nunquid ideo minus verum est ista esse? Sicut in jure civili reus frequentissime favorabilior est, ita quædam sunt investigationibus philosophicis, ubi plerumque potior pars videtur actoris. Hoc autem ex defectu nostro arbitror evenire. Intellectus enim circa rerum prima principia deficit. In his scrutinium providentiæ, investigationemque materiæ, et fidei nostræ multos articulos aptissime censeo numerari. Dum in providentia unius quærelæ molestiam perimis, velut hydræ præciso capite, plurium succrescunt capita quæstionum. Si in materiæ silvam progredimur, illico patimur quod somniantes, inter aliquam et nullam substantiam constituti. Animæ quæsita origine, traducem nobis intellectus opponit. Postremo in divina substantia trinitatem recipere personarum, nisi in fidei virtute, quomodo Arii laqueos declinabis? Divinitatis unam simplicem et individuam admitte substantiam, quomodo Sabellii, nisi fidei ratione, manus effugies? Hæc tamen non minus vera sunt, quia multis possunt quæstionibus impugnari. Et licet sapientia Dei se Incarnationis mysterio nobis visibilem fecerit, non tamen eousque se intellectui nostro fecit palpabi-

Digitized by Google

lem, ut cum ea possimus usquequaque discurrere, scientes rerum omnium quanta sit longitudo, latitudo, sublimitas et profundum. Si vero mathematicorum via esset usquequaque laudabilis, non tantopere pœnituisset magnum Augustinum se eorum consultationibus inclinasse. Ad hæc doctor sanctissimus ille Gregorius qui melleo prædicationis imbre totam rigavit et inebriavit Ecclesiam, non modo mathesin jussit ab aula recedere, sed ut traditur a majoribus, incendio dedit probatæ lectionis

Scripta, Palatinus quæcunque tenebat Apollo.

(Horat. *ep.* I, III, 17.)

In quibus erant præcipua, quæ cœlestium mentem, et superiorum oracula videbantur hominibus revelare. Quid multa? Nonne satis est quod hanc vanitatem catholica et universalis Ecclesia detestatur, et eos, qui eam ulterius exercere præsumpserint, legitimis pœnis mulctat? Sed ne planetariorum non tam persequi, quam sequi videamur errorem, jam ad reliqua progrediatur oratio. Qui enim huic curiositati inserviunt, non magis veraces esse possunt quam humiles et sobrii, qui primos recubitus in cœnis appetunt, et epulantur quotidie splendide. Postremo plurimos eorum audivi, novi multos, sed neminem in hoc errore diutius fuisse recolo, in quo manus Domini condignam non exercuerit ultionem.

Cap. XXVII. *De aruspicibus, et chiromanticis, et pythonicis, et Saulis dejectione.*

Quid de necromanticis dicam, quorum impietas, Deo auctore, per se ipsam ubique jam viluit, nisi quod morte digni sunt, qui a morte conantur scientiam mutuare? Nam de auspicibus, auguribus, salissatoribus, ariolis, pythonicis, aruspicibus, et aliis, quorum, præ multitudine, tædiosa est enumeratio, productiorem sermonem texere, cum nemo istorum jam progrediatur in lucem, sed in latibulis, si quis est, exerceat opera tenebrarum, supervacuum est. Quædam tamen eorum certis de causis aliquatenus tangenda sunt. Et, si lateant, supersunt adhuc malo suo aruspices. Hos pro parte in extis animalium divinare prædictum est. Extorum quidem censentur nomine, omnia, quæ cutis extremitate teguntur. Unde et illos, qui in humerulis arietum, vel quorumcunque ossibus animalium vaticinantur, eis connumerandos esse manifestum est. Chiromantici quoque vera, quæ in rugis manuum latent, se nosse gloriantur. Quorum errorem quia ratione non nititur, non necesse est rationibus impugnare, licet eo ipso illos expugnet ratio, quod deficiunt ratione. Unum tamen est quod a te, si me patienter audias, attentissime quæro. Quid nugatores isti, quoniam eos tibi notos esse non ambigo, quando de dubiis interrogati sunt, proferunt? Cum adversus Nivicollinos Britones regia esset expeditio producenda, in quo te consultus aruspex præmonuit? Quamvis ab eo veritatis arcanum non fuerit inquirendum, qui excubiali obsequio concinnator potius mendacii credendus erat, quam occultæ veritatis interpres. Vulgo siquidem cum quis mentiendi nota inuritur, dici solet, quia quevis excubo, vigilive mendacior est. Item chironomanticus adhibitus, et consultus quid contulit? Nam sub eo articulo uterque, quisquis hoc egerit, consultus est. Tu quidem paucis diebus elapsis, quasi stellam matutinam generis tui non præmonitus perdidisti. Cætera, quæ melius nosti, scienter taceo; cum isti vanitate sua meruerint ne ulterius consulantur. Pythonicorum vero eo perniciosior est consultatio, quo fallacia malignorum spirituum in his manifestior est, qui sive mentiantur, sive non, in proposito semper habent ut noceant. Fallunt autem interdum studio fallendi, interdum cæcitatis suæ errore decepti: id tamen agunt assidue, ut futurorum conscii per omnia videantur. Inde est quod ambiguitate verborum obnubilare student oracula, ut cum mendaces, aut fallaces inventi fuerint, aliquo rationis velamento suam quærant tueri fallaciam. Sic utique fallere non desistunt, donec auditores suos præcipitent in ruinam. Cui enim a sæculo vatum profuere responsa? Cresone, an Pyrrho, aut præcedentium aut subsequentium cuiquam? Dux Thebanus dum de oraculo sperat victoriam, fratris mucrone perfoditur. Et tamen avus Laius successus belli visus est polliceri. Quid enim aliud significaret, quod post multas ambages intulit:

...Certa est victoria Thebis?

Cæterum ne, interempto duce, mendacii arguatur, ut fallaciam ambigua veritatis nota obduceret, quo malitiam tueatur, subjecit:

Hei mihi per gladios vicit pater.

Sic ergo dum quasi fatorum consilio securus ad parricidium invitatur, laqueo impietatis trahitur ad occasum. Patris quoque parricidæ desiderium adimpletur, dum fratres impii, quibus imprecatus optaverat, ut ferro generis consortia dissilirent, mutuis vulneribus pereunt, et alternis gladiis prosternuntur. Cresus maxima regna, si Halyn transgrediatur, de oraculorum fide sibi subjectum iri confidit. Sed cum res in contrarium cesserit, fallax Apollo se unius verbuli æquivocatione, absolvit ab invidia mentiendi. Quid Pyrrhus? Romanis victis, quos sæpe in acie virtute fuderat, beneficio Phœbi sibi promittit imperium, sed irreparabiliter stratus, in se ipsum retorsit culpam, qui amphibologiam oraculi minus utiliter intellexit. Ad notiores transeatur historias. Appius cum unica et singularis civilis belli tempestas orbem concuteret, docente Phœbo in sinu Euboico quietem quærit, et mortem invenit. Oraculum quidem auctore Lucano celebre est:

Effugis ingentes tanti discriminis exves
Bellorum, Romane, minas, solusque quietem
Euboici lateris media convalle tenebis.

Sed ne falsitatis nota in historias non oracula refundatur, canonica, et cui fides incolumis acquiescit, discutiatur historia. Saul in tyrannum versus ex principe, cum exigentibus culpis esset a Domino

Digitized by Google

derelictus, et adversus populum Domini, eo duce invalesceret manus hostilis, sollicitus fractis rebus exitum inquirebat. Consuluit ergo Dominum, et non respondit ei, neque per somnia, neque per sacerdotes, neque per prophetas. Hoc tamen ei ante denuntiaverat Samuel, quia Dominum pœnitebat, quod eum constituerat regem, eo quod non impleverat verbum Domini, suadente avaritia, parcens Agag regi pinguissimo, et opimis gregibus ovium et armentorum, et vestibus, et arietibus, et universis, quæ pulchra erant in oculis populi. Quidquid vero vile fuit, et reprobum, hoc mandante Domino demoliti sunt, et cum nulli ducum nisi de manu Domini exercituum contingat victoria, auctori bonorum non referens gloriam, viribus suis in facie populi de collato munere applaudebat. Sic enim scriptum est: *Factum est verbum Domini ad Samuelem: Pœnitet me quod constituerim Saul regem, quia dereliquit me, et verba mea opere non implevit. Contristatus est Samuel, et clamavit ad Dominum tota nocte. Cumque de nocte surrexisset ut iret ad Saulem, mane nuntiatum est Samueli, quod venisset Saul in Carmelum, et erexisset sibi fornicem triumphalem, et reversus fuisset, descendissetque in Galgala* (*I Reg.* xv). Deinde ad increpationes Samuelis crimen inobedientiæ sub prætextu religionis maluit excusare, quam delere per pœnitentiam; quæ secunda tabula post naufragium relicta est peccatori. Ait enim: *Imo audivi vocem Domini, et ambulavi in via per quam misit me Dominus, et adduxi Agag regem Amalec, et Amalec interfeci. Tulit autem populus de præda oves et boves primitias eorum, quæ cæsa sunt, ut immolet Domino Deo suo in Galgalis* (*ibid.*). Ecce quomodo se ipsum excusat, et quidquid culpæ est, aut extenuat, aut refundit in populum. *Ait ergo Samuel: Nunquid vult Dominus holocausta et victimas, et non potius ut obediatur voci Domini? Melior est enim obedientia quam victimæ; et auscultare magis, quam offerre adipem arietum. Quoniam quasi peccatum ariolandi est repugnare, et quasi scelus idololatriæ nolle acquiescere. Pro eo quod abjecisti sermonem Domini, abjecit te Dominus ne sis rex* (*ibid.*). Ego quidem similiter arbitror evenire omnibus, qui in sublimitate constituti abeunt post concupiscentias suas, et principatum ac dominium simulantes, tumorem suum exercent in subditos, coæquantes libito licitum, ac si colla eorum jugo divinæ legis subjecta non sint, et nulla necessitate urgeantur ad implendam justitiam Dei. Sed nunquid vel sic, ad tantum tonitruum comminationis divinæ, σκληρότης pectoris indurati, aut tumor, qui tyrannidis iniquitate in corde Saulis vivacius coaluerat, potuit emolliri? Nequaquam. *Dixit enim Saul ad Samuelem: Peccavi, quia prævaricatus sum sermonem Domini, et verba tua, timens populum, et obediens voci eorum. Sed nunc porta, quæso, peccatum meum, et revertere mecum, ut adorem Dominum. Et ait Samuel: Non revertar, quia projecisti sermonem Domini, et projecit te Dominus ne sis rex super Israel* (*ibid.*). Videsne quam difficile sit malitiam, cum superbiæ fomento coaluerit, verbis et exhortatione curari? *Peccavi*, inquit, *timens populum, et obediens voci eorum.* Nonne sic fatetur culpam, ut potius involvat alios, qui, si princeps esset, fuerant relaxandi, quam se ipsum expediat? Nunquid sic audierat fecisse Moysen, cum ira Dei sæviret in populum, dixissetque ei Dominus: *Dimitte me, ut irascatur furor meus in populo, et deleam eum, et faciam te crescere in gentem magnam* (*Exod.* xxxii). Quid ergo fecit dux idemque fidelis princeps in beneplacito suo, constitutus a Domino? *Aut dimitte eis*, inquit, *hanc noxam, aut dele me de libro tuo* (*ibid.*). Sed nunquid in tantæ charitatis affectu propriam quærebat gloriam? Inquit enim mansuetissimus princeps, pius pater, disertus orator, potens in opere, et sermone, dux præambulus in justitia mandatorum Dei: Dicent Ægyptii: Callide duxit eos Dominus de Ægypto, ut prosterneret in deserto. Sic ergo etiam sui ipsius dispendio, Domini gloriam præoptabat, et populi, cujus ducatum ministrabat, liberationem. David quoque cum culpa ejus Dominum ad iracundiam provocasset, et principalis culpæ subjectus populus portaret pœnam, vidit angelum Dei cædentem populum. Fudit itaque preces de intimis præcordiis, et adjecit: *Ego sum qui peccavi, ego inique egi, isti qui oves sunt, quid fecerunt* (*II Reg.* xxiv)? Verus utique rex, et justus princeps, et dignus, qui Altissimi frangeret iram, qui dum se pro populo flagellanti Deo opposuit, indignationis ejus flagellum amovit. Eum siquidem nulla excusatio flectit, nisi cum quis proprio judicio accusatur. Nihil movet ad veniam, nisi cum nocens nudam detegit culpam. Misericordiam nihil admonet, nisi cum animus charitate succensus, in se ipso conteritur. Nihil persuadet propitiandum esse, nisi cum mens manum operis extendit ad satisfaciendum. Si quis enim fatetur culpam, inutilis est confessio, nisi satisfactionis animo currat ad veniam. *Peccavi*, inquit Judas, *tradens sanguinem justum* (*Matth.* xxvii). Fuit itaque vera usquequaque confessio; sed inutilis, quia potius cucurrit ad laqueum quem meruerat, quam ad fontem misericordiæ quam demeruerat, et obstinationis suæ duritia præcluserat sibi. Eum tamen pœnituit fecisse, quod fecerat, sed non eo devotionis affectu, qui lapidem adjutorii sufficeret emollire. Pœnitentia siquidem ductus laqueo se suspendit. Vitam ergo digno finivit supplicio; sed quia malitiam non correxit, veniam sibi nullo salutis procuravit remedio. Sic enim et apud inferos scribitur esse stimulus pœnitudinis, licet nulla sit correctio pravæ voluntatis. Sic ergo Saul procul dubio peccatum suum imponere nititur humeris alienis, et dum simulat quod a pœna velit per preces Samuelis eximi, se ipsum gravius oneratum, fortioribus laqueis involvit, et irreparabili sententia damnationis astringit. Sequitur enim: *Et conversus est Samuel ut abiret. Ille autem apprehendit summitatem palii ejus, quæ*

Digitized by Google

scissa est. Et ait ad eum Samuel: Scidit Dominus regnum Israel a te hodie, et tradidit illud proximo tuo meliori te. Porro triumphator in Israel non parcet, et pœnitudine non flectetur. Neque enim homo est, ut agat pœnitentiam. At ille ait: Peccavi. Sed nunc honora me coram senioribus populi mei, et coram Israel, et revertere mecum, ut adorem Dominum Deum tuum (*I Reg.* xv). Ecce quanta elationis insania. Se dejectum audit a Domino, et tamen quasi eo invito regnare contendit. Regnum meliori traditum esse non ambigit, et privatus per sententiam irretractabilem regni gloriam fraudulenter usurpat. Corruit itaque dum in vetitum molitur ascendere, et fit se ipso deterior, dum meliori, reclamante Domino, vult præferri. Fatetur equidem culpam, sed pœnam portare dedignatur; hoc est enim quod ait: *Peccavi, sed nunc honora me;* ac si dicat: Cum criminis culpa, elationis fastu, tyranni nequitia juste dejectus contemni meruerim, me patientia tua in conspectu eorum qui non noverunt consilium Domini, faciat gloriosum. Revertere ergo mecum, ut tuo incedam fastigiatus obsequio, et tanto stipatus comitatu, tanta venerabilis auctoritate, adorem Dominum Deum tuum, quoniam meum ultra dicere non audeo, qui ab eo per inobedientiam discessi, et adhuc per contumaciam recedo. Adeo siquidem intumuerat spiritus ejus, ut se non modo homini, sed et ipsi Deo se ipsum quodammodo propriæ impietatis ausu præferret. Quem enim Dominus prætulerat, quanto majori gratia videbat præditum, tanto acriori invidia ei occultas tendebat insidias, tam manifestas quam iniquas exercens inimicitias: et quo manifestius eum Dominus extollebat, eo avidius, non tam deprimere, quam exstinguere properabat ipsique Deo se e regione ponit oppositum, dum ei subripere aut eripere nititur jura regnorum. Dignum ergo fuit ut non maneret in eo Spiritus Domini, qui cor suum non modo habitaculum, sed et tantæ nequitiæ fecerat fundamentum. Exagitavit eum itaque spiritus nequam a Domino, et ex illo retro fluere, et in dies labi, minui regni vires cœperunt, salus populi fluctuare, hostium crebrior, major, clariorque victoria, tam regis quam populi validius animos fregit. Ipse tamen eum cui Dominus regnum firmaverat, exterminatum habebat a finibus suis. Quid ergo tandem cepit consilii? Non utique ut regnum traderet meliori se, ut dispositioni divinæ, quæ ei innotuerat, acquiesceret, ut pœnitentiam anteactæ vitæ ageret fructuosam. Sed qui adversus Dominum calcaneum tumoris extulerat, populum in montes Gelboe, ubi puniendus et occidendus erat, eduxit in prælium. Occidi siquidem in monte debuit, qui non nisi alta in se ipso respexit. Quia ergo eum veritas ipsa deseruit, ad fontem mendacii falsus et iniquus princeps confugit. *Dixit itaque servis suis: Quærite mihi mulierem, habentem Pythonem, et vadam ad eam, et sciscitabor per illam* (*I Reg.* xxviii). Quid aliud dixisset gentilis, idemque perfidus? Nonne idem est ac si dicat:

A *Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo?*
(Virg. *Æn.* vii, 312.)

aut fidelioribus verbis, et insaniori perfidia: Si mihi Deus notitiam subtrahit veritatis, eam tamen per patrem mendacii, eo invito, cognoscam, et velit nolit arcanum consilii ejus per potestates adversarias explorabo? *Et dixerunt servi ejus ad eum: Est mulier habens Pythonem in Endor* (*ibid.*). Indignus enim erat consultatione virili, quem in tantum desperatio fregerat, ut etiam ab infirmis et infirmissimis creaturis ad tuendum sibi regnum, quod Dominus auferebat, adversus omnipotentiam ejus, auxilium imploraret. Mutavit ergo habitum suum, vestitusque est aliis vestimentis, et abiit ipse et duo viri cum eo, veneruntque ad mulierem nocte.
B Recte quidem omnia, quia rectus est, etiam apud perversos Spiritus sanctus. Regio namque habitu debuit spoliari, qui ad serviendum dæmonibus, et non Deo, infaustum arripuerat iter. Qui vestem abjecerat innocentiæ, qui justitiæ mutaverat indumentum, vestibus honoris et gloriæ non debuit insigniri. Et abiit utique post eum, qui non stetit in veritate, et duo viri cum eo, equidem innominati et innominabiles, qui vel regem ad tantam perfidiam non reluctante fide prosequi potuerunt. Duorumque rex decenter stipatur comitatu, dum a summa et vera unitate recederet. Veneruntque ad mulierem nocte, apto utique tempore, de morte regum, de strage populi, de luctu publico cum tenebrarum principe tractaturi. Sic et Salomon nocte
C dicitur sapientiam accepisse, qui amore mulierum allectus et corruptus, a Domino erat recessurus. Petrus quoque dum calore fidei destitutus, calefaceret se ad prunas de nocte, lapsus est in perfidiam, et eam crimine perjurii fecit insignem. Alii etiam discipuli timore prostrati, tempore nocturno fugerunt. Et ait Saul ad mulierem (mulieres enim frequentius spiritus Pythonicus implet): *Divina mihi in Pythone, et suscita mihi quem dixero tibi* (*ibid.*). Lege libros, revolve historias, scrutare omnes angulos Scripturarum, nusquam fere in bona significatione divinationem invenies. Unde prophetas reprobos divinatores non prophetas esse, Scriptura commemorat, quales fuerunt prophetæ Achab, qui
D eum, Domino permittente, exigentibus meritis variis ludificationibus seducebant. Denique juxta verbum Domini egressus est spiritus mendax, et factus est in ore omnium prophetarum Achab ascensuro in Ramoth Galaad, ad prospera promittendum, solo Michea Morastite reclamante, qui conscius divini consilii, Israel quem dispersum in montibus viderat, præmunivit, cæsus ob amatæ veritatis judicium ab eo, qui assumptis cornibus ferreis dixerat: *His rex cornibus Syriam ventilabis* (*III Reg.* xxii). Præterea divinatio fere sine munere non fiebat, utpote quæ in avaritiæ et nequitiæ spiritu exercetur. Hinc est quod Hierusalem ruituræ Spiritus sanctus improperat: *Principes tui in muneribus judicabant, sacerdotes in mercede docebant, et prophetæ in pe-*

Digitized by Google

cunia divinabant, et super Dominum requiescebant dicentes : Nunquid non Dominus est in medio nostrum? Non venient supra nos mala. Propterea dicit Dominus : Sion quasi ager arabitur, et Hierusalem ut custodia pomærii erit (*Mich.* III). Qui ergo in pecunia divinabant, etsi prophetarum insultant nomine, sæpe mendaces, semper mendosi, alieni sunt a virtute et prophetiæ veritate. *In Pythone*, inquit; quasi dicat : Quia recessit Spiritus Domini, vel Pythonicus patrocinetur mihi. *Et suscita mihi quem dixero tibi.* Utique fallacia fallaciam trudit. Datus rex in sensum reprobum, qui sibi persuaserat Pythonem scientiæ præsulem, præscium futurorum, arcani consilii conscium, veritatis interpretem, sibi quoque persuasit, eumdem tanta præditum potestate, ut posset etiam mortuos suscitare, et tantæ benignitatis, ut etiam in eo, quod rarissimum est et difficillimum, familiaribus suis morem gereret. Procul dubio elapsum erat a memoria ejus, aut inutiliter tenebatur canticum fidelis animæ, quia *Dominus* est qui *mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit, pauperem facit et ditat, humiliat et sublevat*, et quod in ipso impletum viderat Saul, *suscitat de pulvere egenum, ut sedeat cum principibus et solium gloriæ teneat* (*I Reg.*, II). Et qui hæc facit, procul dubio scientiarum Dominus est. *Et ait mulier ad eum : Ecce tu nosti quanta fecerit Saul, et quomodo eraserit magos et ariolos de terra. Quare ergo insidiaris animæ meæ ut occidar? Et juravit ei Saul in Domino, dicens : Vivit Dominus quia non eveniet tibi quidquam mali propter rem* (*I Reg.* XXVIII). Verum quidem est, quia qui versatur in sordibus, sordescit amplius; et quem gratia deserit, fiunt semper novissima illius deteriora prioribus. Sacrilegii igitur Pythonissa conscia expavescit, et potestas a Domino constituta ad sacrilegia evellenda alias quidem timida, cum negotia populi, cum domini bella geruntur, idololatris præstat audaciam, et sacrilegiis regiam accommodat auctoritatem. *Ariolos*, inquit Dominus, *et magos ne patiaris vivere* (*Exod.* XXII). At ille ad quem sermo Dei dirigitur, et qui gladium portat ad vindictam malefactorum, bonorum gloriam, non modo talibus securitatem dat, sed promissam pacem juramenti religione confirmat. Et sic evenit ut in proprio periculo discat, quam perplexi sint nervi testiculorum Leviathan, cum sibi tetenderit laqueum proprii operis, a quo sine salutis dispendio non evadit. Ei jam arcta complexio, et cornutus quidam imminet syllogismus : Si Pythonissæ parcitur, Domini violatur imperium, præcipientis ut maleficia hujusmodi de terra eradantur; si non parcitur, juramenti religio vitiatur. Quocunque se vertat impius, comprehenditur in operibus suis. *Dixit ergo mulier : Quem suscitabo tibi? Qui ait : Samuelem* (*I Reg.* XXVIII). Omnium temporum una est fides, Deum esse, eumdemque justum, et bonum, et remuneratorem sperantium in se, omnium plene meritis respondentem, ante legem, sub lege, sub gratia : nemini rectum sapienti, venit istud in dubium. Sine ista nemo unquam ingressus est ad salutem. Verum qui errat in minimis, paulatim ad majora prolabitur. Sic iste primo negligens, deinde inobediens, postmodum contumax, exinde obstinatus, postremo ad eam prolapsus est cæcitatem, ut nec prædictum articulum fidei sibi servet incolumem. Deum etenim justum usquequaque non credidit, opinans etiam in sanctos post exitum vitæ hujus, malignis spiritibus concessam potestatem. Noverat enim sanctum Samuelem Pythonicis non obtemperasse dum viveret, nec aliquod cum eis initæ familiaritatis habuisse commercium. Nunc vero eum ad Pythonis imperium, sibi sperat et petit excitari. Vult etiam ad hoc cogi defunctum, ad quod vivus impelli non potuit. Regi siquidem noluit indicare dum viveret, nisi quod indicandum Dominus inspirabat. *Cum autem audisset mulier Samuelem, exclamavit voce magna, et dixit ad Saulem : Quare imposuisti mihi? Tu es enim Saul* (*ibid.*). Se utique deceptam credidit, et etiam post præstitum juramentum, notitia et præsentia principis oneratam. *Dixitque ei rex : Noli timere, quid vidisti? Et ait mulier ad Saulem : Deos vidi ascendentes de terra* (*ibid.*) Pythonissæ potuerat ab incœpto, vel tenuis fidei virum deterruisse responsio. Deorum siquidem pluralitatem inducit, et eorum habitationem sub terra, et in tenebris esse significat. *Dixit ergo Saul: Qualis est forma ejus? Quæ ait : Vir senex ascendit, et ipse amictus est pallio. Intellexit itaque Saul quod Samuel esset, et inclinavit se super faciem suam in terram, et adoravit* (*ibid.*). Formam illius qui apparebat diligenter inquirit, forte errore gentilium deceptus, eamdem habitus et negotiorum formam singulis apud inferos credens, qua superstites fuerant insigniti. Unde illud : Quæ gratia curruum

Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
(VIRG. *Æn.* VI, 654)

Sed nonne potuerat sancti viri clarior esse gloria, aut post mortem viventis habitus immutari? Et quidem provide, et fideliter non dicit Scriptura Samuelem Pythonis imperio suscitatum, sed cæcitatem impii sensus prudenter expressit. Ait enim : Audita forma viri et habitu, *intellexit Saul quod Samuel esset*. Deceptus utique intellexit; quod et ex eo probatur quod subjungit : *Et inclinavit se, et adoravit*. Si enim fuisset Samuel, nequaquam se permisisset ab homine adorari, qui secundum legem crediderat, et docuerat unum Deum et Dominum adorandum. Præterea sanctæ animæ a potestate malignorum spirituum exemptæ sunt. Postremo decepti hominis non fovisset errorem, quod eum ex subsequentibus fecisse colligitur. *Dixit autem Samuel ad Saulem : Quare inquietasti me ut suscitarer* (*ibid.*)? Hæc est enim fraudulentia malignorum spirituum, ut quod ultro faciunt, et dictant hominibus faciendum, operose dissimulent, ut hoc facere videantur inviti. Simulant se coactos, et

Digitized by Google

quasi exorcismorum virtute extractos fingunt; et quo minus caveantur, exorcismos quasi in nomine Domini, aut in fide trinitatis, aut incarnationis, et passionis virtute conceptos componunt, eosdemque hominibus tradunt, exercentibus eos obtemperant, donec eos secum crimine sacrilegii, et pœna damnationis involvant. Transfigurant etiam se interdum in angelos lucis, honesta sola præcipiunt, illicita prohibent, munditiam consectantur, utilitatibus provident, ut quasi boni et propitii familiarius admittantur, audiantur benignius, amentur arctius, facilius exaudiantur : habitum quoque induunt venerabilium personarum, ut eis major et promptior reverentia impendatur. *Et ait Saul : Coarctor nimis. Siquidem Philisthiim pugnant adversum me, et Deus recessit a me, et exaudire me noluit, neque in manu prophetarum, neque per somnia. Vocavi ergo te, ut ostenderes mihi quid faciam* (*ibid.*). Ac si aperte dicat : In desperationis abyssum præcipitatus sum. Impugnant homines, deserit Deus, et ego ad te, qui in veritate utrisque inimicaris confugio, ut quasi doctor discipulum doceas, quid me in tanta angustia oporteat facere. Licet enim eum qui loquebatur crederet Samuelem, tamen in veritate erat angelus Satanæ. Nec potuit ei ignorantia suffragari, cum nemini liceat ignorare creaturam, quæ se appetit adorari, infidelem et perversæ voluntatis esse. Sciebat etiam illicitum esse ariolos et magos inquirere, et de futuris sollicitare Pythonem. Quod si eum ignorantia personæ excusat, melioris conditionis erunt stulti quam periti, et perversi quam recti. *Et ait Samuel* (non equidem verus sed umbratilis et fictitius, et quo dignus est, impius et reprobus consultator) : *Quid me interrogas, cum Dominus recesserit a te et transierit ad æmulum tuum?* (*Ibid.*) Responsionis initium, fidei consentaneum est, et accommodum rationi. Quid enim conferet creatura illi, quem deserit Deus, et cui deripit spolia? Sed sensim ad id quod suum est, hostis et fidei inimicus divertit, immiscens falsa veris, et mendacia fide veritatis obnubilans. Sequitur enim : *Faciet tibi Dominus sicut locutus est in manu mea, et scindet regnum tuum de manu tua, et dabit illud proximo tuo David, quia non obedisti voci Domini, neque fecisti iram furoris ejus in Amalec. Idcirco quod pateris, fecit tibi Dominus hodie, et dabit Dominus, etiam tecum Israel in manu Philistinorum. Cras autem tu et filii tui mecum eritis. Sed et castra Israel tradet Dominus in manum Philisthiim* (*ibid.*). Exitum quidem belli, fideliter infidelis exposuit, sed tamen verborum tendiculis infidelem et infelicem animam fraudulenter decepit. Deviantis siquidem confirmat errorem, et impœnitenti, post exitum, quietem repromittit. Cum enim dicit Dominum impleturum quæ locutus est in manu mea, se procul dubio simulat Samuelem, per quem Sauli, quæ denuntiat, locutus erat Dominus. Cum autem subjungit : *Cras tu et filii tui mecum eritis*, verum quidem sed fraudulenter enuntiat. Erat enim die sequenti sibi manum ex desperatione injiciens, ad inferos transiturus, habiturus partem cum eo, quem avaritia, fastu, obstinatione mentis, fuerat insecutus.

Sed falso blanditur, ingerens spem quietis, dum se gestu et verbis mentitur Samuelem, cui certum est, collatam esse in quiete sedem a Domino, inter eos qui invocant nomen ejus. Quid ergo Sauli Samuelis sui, vel potius Pythonis, profuere responsa? Potuerat forte non præmonitus sperare meliora, et saltem dum alieno confoderetur gladio exspectare. Oraculi vero vanitate certioratus gladio suo incubuit, et in extremis agens, dum propriæ gloriæ consulebat, qui fortius mori potuisset in prælio, auram verborum pertimuit, et infirmi et prostrati animi consilio, corporis et animæ mortem ascivit. Glorientur gentes in fortitudine sua, auctores earum dicant, unusquisque quod sentit, dum heroum suorum titulos prædicant, dum magnorum virorum fortitudinem præconantur. Bibat illis auctoribus Cato venenum, Vulteius dextras et mentes sociorum armet ad voluntariam mortem. Per mamillas ad cor venenum aspidum insanabile Cleopatra trajiciat. Lucretia alienam impudicitiam sanguinis sui effusione condemnet. Ego evenire posse non arbitror, ut cujuscunque difficultatis articulo, liceat propria auctoritate homini, sibi mortem inferre, nec etiam ubi castitas periclitatur. Licet hunc casum videatur excipere doctor ille doctorum, cui in sacrario litterarum vix aliquem audeo comparare. Hæc mors omnino desperatorum est, et eorum, qui licet corpore vivant, jam mentis morte præmortui, animo vivere desierunt. Utique non vivorum, sed jam mortuorum mors est. Infidelium regum percurre seriem, Jeroboam, Achab, Jezabel, Nabuchodonosor, Sennacherib, et alii quorum errores non sufficio enarrare, quid lucrati sint in vatibus suis, qui videbant eis falsa et stulta, nec aperiebant eis iniquitatem eorum, ut eos ad pœnitentiam provocarent? Omnes utique evanuerunt post principem vanitatis, et dum scire quod non licet, vel aliter quam licet, appetunt, ad inane et nihilum redacti sunt. Reges vero Israel infidelibus sociavi, quia cum regum Juda alii boni, alii mali fuerint, reges Israel omnes reprobi exstiterunt.

Linque arcana Dei, cœlumque inquirere, quid sit, ait Cato, quia quod destinavit de te, et statuit Deus, citra tuam sollicitudinem potest expedire. Egregie quidem ethicus :

> *Omnem crede diem tibi diluxisse supremum,*
> *Grata superveniet quæ non sperabitur hora.*
> (Horat., *Ep.* I, IV, 13.)

Veritas autem sibi ubique consona est, nec a se, licet a mendacii habitaculo proferatur, quandoque discordat. Sicut nec munditia, dum sui integritate viget, quarumcunque sordium vicinitate polluitur. Ipsa mortem indicit non timeri, et ad eam excipiendam, nos horis omnibus præcipit præparari, ut quo minus de diuturnitate vitæ præsumitur, in

Digitized by Google

culum honestatis virtutum gradibus avidius curratur. Mors siquidem necessarium munus est, naturæ jam corruptæ. Corruptio namque mortis origo est. Tolle corruptionem, sectare integritatem munditiæ et virtutis, jam immortalitatis viam ingressus es; et quamdam divinitatis tuæ arcam apprehendisti. Apprehendisti, inquam, an accepisti? Sed, ut fidelius loquamur, et accepisti et apprehendisti. *Non est enim volentis, neque currentis, sed miserentis Dei* (*Rom.*, XVI). Quis scit quando veniet, sero, an media nocte, an galli cantu, an mane? Ut enim, ait ille: « Nihil morte certius est, nihil hora incertius. » Quæ utique non timenda est quasi malum, sed quasi malorum finis, cum venerit, gratanter amplectenda. Unum est quod totis mentis et corporis viribus fugiendum est. Quid illud sit quæris? Turpitudo, et totius species inhonesti. Hæc enim faciunt, mortem terminum non esse malorum, sed antecedentium et succedentium copulam. Ad hanc fugiendam non oracula vatum, non Pythonis consultatio necessaria est: fidelius et utilius ad hoc ratio data consulit. Cato in Libya extremæ difficultatis angustia coarctatus, Ammonem Jovem dedignatus est consultare; ratus sibi rationem sufficere ut persuaderet servandam libertatem, et non modo dominationis Cæsareæ jugum, sed omnem notam turpitudinis fugiendam. Licet in eo erraverit quod auctoritate propria vitæ munus abjecit: quod non modo fidelium institutis, sed constitutionibus gentium, et sapientissimorum edictis constat esse prohibitum. Veteris quidem philosophiæ principes Pythagoras et Plotinus prohibitionis hujus non tam auctores sunt quam præcones, omnino illicitum esse dicentes, quempiam militiæ servientem a præsidio et commissa sibi statione discedere, citra ducis vel principis jussionem. Plane eleganti exemplo usi sunt, eo quod *militia est vita hominis super terram* (*Job* VII.). Quid si contra jubeant oracula vatum, vel responsa Pythonis? Procul dubio minime audienti sunt, quia cum periculo innocentiæ, nemo cuiquam debet fidem. Si mihi non credis, Numam Romanorum imperatorem fere innocentissimum præter Titum, si placet, attende. Dum invitaretur ad homicidium, petito capite ad sacrificia, censuit cepam esse cædendam, reflectens ad innocentiam etiam perversi numinis voluntatem. At cum hominis adjiceretur a numine, capillos se pollicitus est oblaturum. Cum vero spiritus immundus sitiret et sanguinem, piscem immolandum esse respondit. Sic itaque cum ratio ejus circumveniri non posset, ut traheretur ad culpam, immundorum spirituum testimonio, colloquio deorum pronuntiatus est esse dignissimus. Nec est quod sub exorcismorum prætextu, suum quis tueatur errorem, qui ad minuendam dæmonum potestatem, et ad distrahendum, quod habent cum homine, familiaritatis commercium instituti sunt, carentque propriæ virtutis effectu, nisi in digito Dei convalescant. Porro Spiritus sanctus disciplinæ effugit fictum; et corpus peccatis subditum, sui esse habitaculum dedignatur. Quidquid vero hujusmodi agatur, fictitium est et phantasticum, et veritatis substantiam nescit. Videtur quidem adesse, dum precibus et oblationibus invocatur, et effectu petitionum persequente, sacrilegum errantis animæ desiderium adimpletur. Abest autem tam longe, ut subtracta tutela sui, eos quos perfidia tanta exagitat, variis ludificationibus dæmonum, trahi sustineat ad gehennam. Se siquidem ad hujusmodi flagitia prohibuit invitari publica voce Ecclesiæ, adversus quam nec portæ inferni prævalebunt. Cum ergo Spiritus sancti gratia, auctoritas Ecclesiæ, improbatis subtrahitur exorcismis, qui eis non tam utuntur quam abutuntur, offendunt in spiritum, quo recedente, ejus sibi nituntur virtutem et efficaciam retinere.

CAP. XXVIII. *De specularii, et quod maligni spiritus interdum futura prænoscunt, et de subtilitate naturæ, et longa experientia temporis, et revelatione superiorum potestatum, et quod sæpe decipiunt, aut decipientes, aut decepti, et quod specularios mala indubitata sequuntur.*

Frustra sibi specularii blandiuntur, quod nihil immolant, nulli nocent, sæpius prosunt dum furta detegunt, maleficiis purgant orbem, et solam utilem aut necessariam appetunt veritatem. *Non sic impii, non sic* (*Psal.* I). *Qui non colligit*, inquit, *mecum, dispergit; et qui non est mecum, contra me est* (*Matth.* XII). Dum hæc Domino prohibente, exercent impii, quid aliud faciunt, quam calcaneum erigere adversus prohibentem? Certe nimis est quod immolat, qui, ejecto Spiritu sancto, idololatriæ mentem prostituit. Nimium est quod immolat, qui pollutas aures dæmoniorum sollicitat voce Domino consecrata. Nimium est quod immolat, qui motum corporis accommodat ad detestabile sacrilegium peragendum. Quid retinuit Creatori, qui mentem, linguam, corpus, dæmonibus obtulit? Annon veritati fecit injuriam, qui integritatem ejus in tanta corruptione quæsivit? Plane nemo in talibus per ignorantiam excusatur. Omnes enim in commune sciunt, aut scire debent, hanc ignominiam fidei anathematis opprobrio condemnatam. Non utique hic sacramento miles excipitur, pusillus ætate, mulier infirmitate sexus, rusticus munere agriculturæ, qua publicæ utilitati invigilat. Licet enim in dispendiis rerum, subveniatur eis per ignorantiam juris, in subversione tamen fidei nullum ab ignorantia remedium est: obtinente eo ut qui ignorat ignoretur, et insipiens in culpa, erudiatur in pœna, et sapienter puniatur, qui noluit intelligere ut bene ageret. Quis enim potuit discere, ut sine labore a tanto labore cessaret, dum illud laboriose addisceret ut laboriose et pestilenter erraret? Non potest in fide sine labore quiescere, qui potens est sollicitudine mentis et exercitio corporis a fide deviare? Qui enim his nugis obsequitur, fidem negavit, et infideli deterior est; et licet verbis Deum confiteatur, ei perversis operibus contradicit. Nec facilius

Digitized by Google

est hominem hujusmodi esse fidelem, quam judicem incorruptum, qui diligit munera, et sequitur retributiones. Cæterum quod simpliciorum animos movet, scilicet per hujusmodi consultationem abscondita futurorum manifestari non posse, nisi per manum ejus in cujus potestate sunt tempora et momenta, nodum non ingerit quæstionis. Licet enim futurorum sit unus arbiter, qui et Deus et Dominus omnium est, tamen ex signis interdum hominibus innotescunt. Quid ergo mirum, si ea quandoque prænoscant, quæ et subtilitate naturæ vigent, et experientia temporis longiore, et revelatione superiorum potestatum de plurimis admonentur? Si ergo spiritus corporis mole gravati, quos luteum carnis retardat indumentum, quorum acumen turbati sensus corruptio hebetat, ex præcedentibus aut quarumcunque rerum indiciis, quæ sint ventura conjiciunt, quid prohibet spiritus ab omni nexu corporis absolutos, quos noxia moles non tardat, rerum imminentium, aut in plurima tempora succedentium præmetiri eventum? Sed qui fere pridie natus est, post dies pauculos decessurus, medio tempore ex similibus similia colligit, et de causis sibi interim notis ratiocinatur in posterum. Nonne hoc facilius potest non modo antiquus, sed inveteratus dierum, qui ab initio conditus est plenus sapientia et perfectione decorus? Quis adeo hebes est et tarditatis egregiæ, qui tanto temporis tractu, pro parte ad ea conjicienda quæ futura sunt, non assurgat? Præterea propitiæ potestates, quæ charitatis cultu et devotione obediendi Domino assidue famulantur, eis quidem possunt, et interdum creduntur occulta revelare. Nec tamen statim verum est, quod reprobi sentiunt, aut prædicunt, sed quandoque quæ suspicantur aut timent, ut videantur conscii secretorum, properant nuntiare. Quale est quod Domino nascituro in templis Ægypti desolationem eorum, et discessum suum, dæmones templorum præsides prædicebant. Unde illud apud Trismegistum de exterminio religionis idololatriæ: « Ægypte, inquit, Ægypte, erit cum religionis tuæ solæ supererunt fabulæ. » Et sæpe quod ex necessitate faciunt, et coacti, se sponte facere simulant, quasi hominibus indignantes, quibus se fingunt infensos.

Sæpe etiam mentiuntur aut decipientes aut decepti. Sed licet vera duntaxat enuntient, nihilominus aut compescendi sunt, aut fugiendi. Unde in *Deuteronomio : Si surrexerit in medio tui propheta, aut qui dixerit se somnium vidisse, et prædixerit signum atque portentum, et evenerit quod locutus est, et dixerit tibi : Eamus et sequamur deos alienos, quos ignoras, et serviamus eis, non audias verba prophetæ illius, aut somniatoris, quia tentat vos Dominus Deus vester, ut palam fiat utrum diligatis eum, an non* (*Deut.* XIII). Unde plane intelligitur, quia etsi contingant, quæ a divinantibus non secundum Deum dicuntur, non sic accipienda sunt, ut fiant quæ præcipiuntur ab eis, aut colantur quæ colun-

A tur ab eis. Sec nec apostolus in *Actis apostolorum*, immundo spiritui pepercit, quia in muliere ventriloqua, apostolis et prædicationi eorum testimonium perhibuit veritatis. Nihil vero adversus pestem istam salubrius est, quam si quis hujusmodi vanitati omnino aurem subtrahat. Gratias ago Deo, qui mihi etiam in teneriori ætate, adversus has maligni hostis insidias, beneplaciti sui scutum opposuit. Dum enim puer, ut Psalmos addiscerem, sacerdoti traditus essem, qui forte specularium magicam exercebat, contigit ut me, et paulo grandiusculum puerum, præmissis quibusdam maleficiis, pro pedibus suis sedentes, ad specularia sacrilegium applicaret, ut in unguibus sacro nescio oleo, aut chrismate delibutis, vel in exterso et le-
B vigato corpore pelvis, quod quærebat, nostro manifestaretur indicio. Cum itaque prædictis nominibus, quæ ipso horrore licet, puerulus essem, dæmonum videbantur, et præmissis adjurationibus, quas, Deo auctore, nescio, socius meus se, nescio quas imagines, tenues tamen et nubilosas videre judicasset, ego quidem ad illud ita cæcus exstiti, ut nihil mihi appareret, nisi ungues aut pelvis, et cætera quæ ante noveram. Exinde ergo ad hujusmodi inutilis judicatus sum, et quasi qui sacrilega hæc impedirem, ne ad talia accederem condemnatus, et quoties rem hanc exercere decreverant, ego quasi totius divinationis impedimentum arcebar. Sic mihi in ea ætate propitiatus est Dominus. Cum
C vero paululum processissem, flagitium hoc magis et magis exhorrui, et eo fortius confirmatus est horror meus, quod cum specularios multos tunc noverim, omnes antequam deficerent, aut defectu naturæ, aut manu hostili, beneficio luminis orbatos vidi, ut cætera incommoda taceam, quibus in conspectu meo a Domino, aut prostrati, aut perturbati sunt, exceptis duobus, sacerdote videlicet, quem præmisi, et diacono quodam, qui specularioruin videntes plagam, effugerunt, alter ad sinum Canonicæ, alter ad portum cellulæ Cluniacensis, sacris vestibus insigniti. Eosdem tamen præ cæteris in congregationibus suis adversa plurima postmodum perpessos esse, misertus sum. Sane ei ad impugnandum hunc errorem, concursus rationum, et catho-
D licæ matris Ecclesiæ auctoritas non suppeteret, vel exempla malorum eum sufficiunt exstirpare. Sicut autem *nemo potest* bibere calicem Domini, et calicem dæmoniorum, aut *duobus dominis servire, Deo et mammonæ* (*Matth.* VI); sic gratiam Dei, et hujus malitiæ exercitium, nullus assequitur. Sed ecce quare punctim, et quasi subula, sententiam prosequor, fidei et morum inimicam, cum eam cæsim Spiritus mucrone, capulo tenus transverberare sufficiam? Feriatur ergo semel in manu forti, et brachio illius, qui ad submersionem Ægyptiorum, divisit mare Rubrum in divisiones, et secundo opus non erit. Non est enim qui de manu illius possit eruere. Educat ergo gladium Moyses et prosternat Ægyptias abominationes, et abscondat eas, ne ap-

Digitized by Google

pareant in conspectu fidelium, in sabulo sterilitatis suæ. Loquatur verbum, sententiam proferat in condemnationem errorum, quos diutius a domo tua abigere procuravimus. Verbum siquidem gladius est bis acutus, vivus et efficax, penetrabilior omni gladio ancipiti, pertingens usque ad divisionem animæ et spiritus, compagum quoque et medullarum, discretor etiam cogitationum. Insensatus est, qui hoc gladio imminente non timet. Et ecce in facie Ecclesiæ, in conspectu omnium imminet. Denique et in omnes dirigitur. Inquit enim : *Quando ingressus fueris terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi, cave ne imitari velis abominationes illarum gentium : nec inveniatur in te qui lustret filium suum, aut filiam suam, ducens per ignem, aut qui ariolos sciscitetur, aut observet somnia aut auguria, ne sit maleficus, nec incantator, neque Pythones consulat aut divinos, et quærat a mortuis veritatem. Omnia enim hæc abominatur Dominus, et propter istiusmodi scelera delebit eos in introitu tuo. Perfectus eris, et absque macula cum Domino Deo tuo. Gentes istæ, quarum possidebis terram, augures et divinos audiunt. Tu autem a Domino Deo tuo aliter institutus es* (*Deut.* XVIII). Quis ergo dubitet hæc criminalia, et non modo languorem, sed fidei exterminium esse, quod tanta diligentia propheticus, imo Spiritus sancti sermo eradit? Abominationes sunt, dicente Domino : Et homo se supra hominem fieri opinatur, cum istorum assecutus est disciplinam. Propter istiusmodi scelera deletæ sunt gentes, et humana temeritas se in his multiplicari confidit.

Cap. XXIX. *De physicis, theoricis et practicis.*

Licet tamen ut de futuris aliquis consulatur, ita quidem, si aut spiritu polleat prophetiæ, aut ex naturalibus signis, quid in corporibus animalium eveniat, physica docente cognovit : aut si qualitatem temporis imminentis, experimentorum indiciis colligit. Dum tamen his posterioribus nequaquam quis ita aurem accommodet, ut fidei, aut religioni præjudicet. Sed nec primi audiendi sunt, nisi in eo quod loquuntur a Domino, quod nunquam religionem impugnat, quia verum vero nequit esse contrarium, nec bonum bono. At physici dum naturæ nimium auctoritatis attribuunt, in auctorem naturæ, adversando fidei, plerumque impingunt. Non enim omnes erroris arguo, licet plurimos audierim, de anima, de virtutibus et operibus ejus, de augmento corporis et diminutione, de resurrectione ejusdem, de creatione rerum, aliter quam fides habeat, disputantes. De ipso quoque Deo interdum ita loquuntur,

Ut si terrigenæ tentarent astra gigantes,

et inani conatu cum Encelado, ut eis Ætnæ onus ignifluum imponatur, cupiant promereri. Sed in his facile labi possunt, quia quanticunque ingenii vires, citra profunditatem difficultatis, quæ in his vertitur, subsistunt. Ubi vero deficit intellectus, fidei ratione deducta, quæ media est, restat sola opinio. Cum vero de inferioribus quæritur, puta de complexione animalis, de causa et cura ægritudinis, eis omnino nihil deest, præter effectum operis, si id desideratur. Et quidem theorici, quidquid suum est, faciunt, et forte pro amore tuo amplius erogabunt, et ab eis singularum rerum causas et naturas accipies; sanitatis, ægritudinis, et neutralitatis, censores sunt. Dant sanitatem verbo tenus, et conservant. Neutralitatem jubent istuc divertere. Ægritudinis prævident et docent causas, indicunt ei initium, augmentum, statum, et declinationem. Quid multa? Cum eos audio, videntur mihi posse mortuos suscitare, nec Æsculapio Mercuriove creduntur inferiores. Verumtamen in eo magna mentis admiratione distrahor et perturbor, quod a se ipsis tanto verborum conflictu, et collisione rationum dissiliunt, et discordant. Unum profecto scio, contraria simul vera esse non posse. Quid de medicis practicis dicam? Absit ut de his quidquam perversum loquar. In manus enim eorum exigentibus peccatis meis, nimis frequenter incido. Non sunt exasperandi verbis, sed potius demulcendi obsequio. Nolo me tractent durius, nec etiam sentire audeo, quod omnes clamant. Dicam ergo cum sancto Salomone : Quia medicina a Domino Deo est; et vir sapiens non contemnet eam. Nemo siquidem magis necessarius est aut utilior medico, dummodo sit fidelis et prudens. Quis enim præconia illius declamare sufficiat, qui salutis artifex, et procreator vitæ, in eo Dominum imitatur, et vices ejus agit, quod salutem, quam ille operatur, et quasi Dominus et princeps donat, iste œconomus et minister procurat et dispensat? Nec ad rem attinet, si qui pseudogratiam vendunt, et qui justiores videri volunt, dum nihil accipiant, antequam æger convalescat, in eo iniquiores sunt, quod beneficium temporis, imo munus Dei, manibus suis ascribunt, cum ille quem Deus erigit et vigor naturæ convalescentis, citra operam ejus fuerat erigendus. Quamvis istud jam paucorum sit, sibi invicem suadentibus et replicantibus medicis : « Dum dolet, accipe. » Nec moveor si opera eorum in se compugnent, cum sciam contrariorum plerumque esse eumdem effectum. Sed cum inter manus eorum quis in fata collapsus est, tunc necessarias producent rationes, quibus apparebit, quod vita ejus non fuerat ulterius protendenda. Et ut dicitur, quos longa afflixerunt inedia, jam mortuis sorbitiunculas faciunt et inutiles, et delicatos præparant cibos. Exspectas forte, ut dicam, quod dicit populus, quia hi sunt qui homines officiosissime occidunt. Sed frustra. Absit enim, ut hanc contumeliam proferam, quam si forte audire volueris, Senecam, Plinium adeas, et Sidonium, qui hoc in auribus tuis clamore valido replicabunt.

Digitized by Google

LIBER TERTIUS.

PROLOGUS.

Hostis multorum fio, dum ineptias nugatorum excutio. Qua de causa otiari decreveram et silere, sed alterum mihi negotiorum tumultus excutit, alterum motus animi interrumpit. Qui enim sub potestate constitutus est, si sapit obtemperat imperio præsidentis. Quem stimuli affectuum pungunt, dissimulare non potest, quin moveatur ad formam passionis. Exsultat ergo quem gaudii aura demulcet, spes inducit hilaritatem, metus trepidat, dolentis animus mœrore confunditur. Hæc apud singulos alternat facies boni aut mali. Verum sensus malorum altior est, et sæpius in omnes incurrit; quis est enim qui malorum asperitate sæpius non uratur, quam demulceatur fomento bonorum? Rarus est, qui totius fortunæ impetum a se toto possit arcere. Qui suis viribus prævalet, aut in amici aut familiaris corpore, vel sorte tentatur. Licet parum humanus sit, quem extraneorum jactura non concutit : non satis homo est quem aliena non movent. Sed sapientioribus jam venit in dubium, an quidquam hominis, recte sit, homini alienum. Virtutis vero processus, ambiguitatis hujus nodum solvit, cum et comicus nihil humani alienum a se reputet, et Magister cœlestis hominem homini diligendum docuerit ut se ipsum. Unde patet indignum esse tanto Magistro discipulum, qui veritati non congaudet, et adversus publicæ salutis hostes non excandescit. Eos vero pro parte præsentis opusculi, aliquatenus tangit intentio; et nugas eorum, quo potest et consuevit, telo decutiet.

Cap. I. *Quid sit salus universalis et publica.*

Est igitur salus publica, quæ universos fovet, et singulos, incolumitas vitæ. Nihil enim homini præstantius vita ejus : incolumitate vitæ, nihil salubrius. Hominem vero constare ex anima rationali, et carne corruptibili, antiqui sapientes definierunt. Caro siquidem vivit ab anima, cum aliunde corpori vita esse non possit, quod semper inertiæ suæ torpore quiescit, nisi spiritualis naturæ beneficio moveatur. Hæc autem habet et ipsa vitam suam. Deus etenim vita animæ est. Quam sententiam modernorum quidam graviter quidem et vere, licet metrica levitate complexus est,

Vita animæ Deus est, hæc corporis, hac fugiente
Solvitur hoc, perit hæc, destituente Deo.

Sicut ergo corpori vivere est vegetari, moveri ab anima, et dispositione sui motibus animæ acquiescere, et ei quadam obediendi necessitate concordare : sic et anima ex eo vivit, quod suo modo vegetatur, et vere movetur a Deo, et ei subjecta devotione obtemperat, et in omnibus acquiescit. Si quo minus, et eo minus vivit. Nam et corpus, qua parte sui non movetur ab anima, jam in ea A torporem mortis incurrit. Dum ergo totum vivit, ad eam totum disponitur, quæ se non per partes infundit partibus, sed tota est, et operatur in universis et singulis. Sic et Deus animam perfecte viventem, totam occupat, totam possidet, regnat et viget in tota. Nullus ei angulus exceptus est. Sed quid in anima angulum vel partem dico? Partium expers est, simplicisque naturæ, et totius duplicitatis ignara. Partes tamen quas potuit, sibi a distributore bonorum vindicavit. Quas? inquis. Virtutes utique, quibus viget et operatur, et sui experimentum facit. Si non ergo multiplicitate partium, et quantitatis quadam distentione crescit, ratione tamen et intellectu, appetitu boni, aversione mali, manente simplicitatis natura dilatatur. Cum vero partes istas B spiritus implet (Deus enim spiritus est) solida et perfecta est vita animæ. Cum enim intellectus Deum, qui summe bonus est, visus sui acumine, quantum valet et licet apprehendit, et bonum quod ille videt, incorrupta voluntas appetit, et ratio ne declinet ad dexteram vel sinistram, qui sano affectu ad bonum trahitur, viam aperit, jam quamdam immortalitatis assecuta est gloriam. Quod forte jam sentiebat, qui in suavitate conscientiæ suæ dicebat : *Cor meum, et caro mea exsultaverunt in Deum vivum* (*Psal.* LXXXIII). Utique qui hac via incedit non sperat aut extimescit, non contristatur aut condolet alicui eorum, quæ a summo et vero bono recedendo deficiunt. Et forte fideles animas invitat sermo propheticus, dicens : *Convertimini ad me in toto corde* C *vestro* (*Joel.* II), ut scilicet angelus gaudii aut mœroris, timoris aut spei, non avertatur a facie mea, et meæ non displiceat voluntati. Implet autem hæc vita omnem creaturam, quia sine ea nulla est substantia creaturæ. Omne enim quod est ejus participatione est id quod est. Sed cum sit in omnibus per naturam, sola rationalia inhabitat per gratiam. Sunt ergo, quia in eis veritas est. Illustrantur, quia in eis sapientia est. Bonum diligunt, quia in eis fons bonitatis, et charitatis est. Omnis etenim virtus angelica et humana, quoddam divinitatis vestigium est, rationali creaturæ quodammodo impressum. Spiritus sanctus inhabitans imprimit animæ sanctitatem, ejusdemque rivulos multifariam D spargit, diversarum exercens charismata gratiarum. Et hæc mihi videtur vera, et unica incolumitas vitæ, cum mens, vivificante Spiritu, ad rerum notitiam illustratur, et accenditur ad amorem honestatis, et cultum virtutis. Præcedit ergo scientia virtutis cultum, quia nemo potest fideliter appetere, quod ignorat, et malum nisi cognitum sit, utiliter non cavetur. Porro scientiæ thesaurus nobis duobus modis exponitur, cum aut rationis exercitio, quod sciri potest intellectus invenit; aut quod

Digitized by Google

absconditum est revelans gratia oculis ingerens patefacit. Sic utique aut per naturam, aut per gratiam ad veritatis agnitionem, et scientiam eorum, quæ necessaria sunt, unusquisque potest accedere. Quodque magis mirere, quilibet quasi quemdam librum sciendorum, officio rationis apertum, gerit in corde. In quo non modo visibilium species, rerumque omnium natura depingitur, sed ipsius opificis omnium invisibilia Dei digito conscribuntur. Adeo quidem ut nequaquam valeant per ignorantiam excusari, quibus beneficio naturæ, vel gratiæ, gerendorum series innotescit. Sicut scriptum est : *Quod enim notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim revelavit illis* (*Rom.* I). Non tamen corruptæ naturæ adversus gratiam magnifico fimbrias, aut phaleras erigo, quasi ipsa aliquid boni habeat quod non acceperit; cum certum sit quia sine ea nihil possumus facere. Agnitio igitur veritatis, cultusque virtutis, publica singulorum, et omnium, et rationalis naturæ, universalis incolumitas est. Contrarium vero ejus ignorantia, et odibilis et inimica propago ejus, vitium est. Et recte quidem ignorantia mater vitii est, quia nunquam adeo sterilis est, ut non odibilium fructum pariat infelicem. Inquit ethicus : Tu adeo

. . . . . nullo thure litabis,
Hæreat in stultis brevis ut semiuncia recti.
(PERS. IV, 120.)

Agnitio quidem certitudinem habet, et vel in scientia, vel in fide consistit. Sed fidei regula paulisper differatur, quoniam eam tempus, et locus suus exspectat. Cæterum scientia sui notitiam habet. Quod evenire non potest, si non metiatur vires suas, si ignorat alienas.

CAP. II. *Quid sit contemplatio hominis, sapientiam affectantis, et quis sit fructus speculationis hujus.*

Est ergo primum hominis sapientiam affectantis, quid ipse sit, qui intra se, quid extra se, quid infra, quid supra, quid contra, quid ante, vel postea sit, contemplari. Inde est forte quod illi, qui prima totius philosophiæ elementa posteris tradere curaverunt, substantiam singulorum arbitrati sunt intuendam, quantitatem, ad aliquid, qualitatem, situm esse, ubi, quando, habere, facere et pati, et suas in omnibus his proprietates, an intensionem admittant, et susceptibilia sint contrariorum, et an in eis ipsis aliquid inveniatur adversum. Provide quidem hæc et diligenter, etsi in eo negligentiores exstiterint, quod sui ipsius notitiam in tanta rerum luce non assecuti sunt, et lucis inaccessibilis notitiam perdiderunt, dum evanuerunt in cogitationibus suis, et dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, et obscuratum est insipiens cor eorum. Quod ex eo convincitur, quod traditi in passiones ignominiæ, faciebant quæ nec sexui, nec ætati, nec fortunæ conveniant, nec naturæ, et personas omnium operis testimonio devenustent. Dati siquidem sunt in sensum reprobum, quod planum A est his qui Apostolum plenius noverunt. Argumentum tamen ad omnia validissimum est, ut de fide et sinceritate singulorum credatur operibus suis. Opera enim quæ facit aliquis, testimonium perhibent de eo. Verum qui se ipsum ignorat, quid utiliter novit? Si ignoras te, inquit, pulcherrima inter mulieres, abi post vestigia sodalium, et post greges. Oraculum Apollinis est, et descendisse de cœlo creditur, γνῶθι σεαυτόν, id est *scito te ipsum*. Nonne scivit hoc ethnicus dicens :

Discite, et o miseri causas cognoscite rerum,
Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur, ordo
Quis datur, aut metæ quam mollis flexus et unde,
Quis modus argento, quid fas optare, quid asper
Utile nummus habet, pueris charisque propinquis
Quantum elargiri deceat, quem te Deus esse
Jussit, et humana qua parte locatus es in re.

B Hæc etenim contemplatio quadripartitum parit fructum, utilitatem sui, charitatem proximi, contemptum mundi, amorem Dei. Annon est arbor bona, quæ tantam fructuum dulcedinem affert, tantam affert utilitatem? Certe non superbit, qui parvus est in oculis suis. Dum quisque quæ adsunt vel absunt, expetibilium numerum cogitat, quis de sua paupertate non erubescit? Si quis non appetenda sui recenseat, ei jugis materia modesti doloris et humilitatis occurrit. Quocunque se vertat, in se ipso dejicitur, qui petit a Domino confortari, dicens : *Humiliatus sum usquequaque, vivifica me secundum eloquium tuum* (*Psal.* CXVIII). Itemque : *Ego*, inquit, *in flagella paratus sum, et dolor meus* C *in conspectu meo semper* (*Psal.* XXXVII).

CAP. III. *Quod superbia radix est omnium malorum, et concupiscentia lepra generalis, quæ omnes inficit.*

Superbia vero radix omnium malorum est, mortisque fomentum. Arescunt rivuli, si fontis vena præciditur. Nec rami convalescunt, radice succisa. Deficiunt vitia, si elatio jugulatur. At si stercora radici congerantur, pinguescunt rami, et arentium sterilitas resilvescit. Si fonti liquentia superfundas, accessio transit in rivulos. Si camino ignem adjicias, in ligna incendium recrudescit. Sic si vitiatæ naturæ elationis innatæ toxicum foveas, quin vitalia ipsa mortiferum virus inficiat, nec si volueris, poteris impedire. Est enim omnibus non tam cognatus, quam innatus amor sui. Qui si modum ex- D cesserit, vergit ad culpam. Omnis enim virtus suis finibus limitatur, et in modo consistit. Si excesseris, in invio es, et non in via. Si amor hic invaluerit, nemo speret de cura. Lepra siquidem est, incurabilior omni lepra. An nescis concupiscentiam lepram esse? Giezi consule; si erubuerit confiteri quod sentit, convince eum macula corporis. Sed quid dico Giezi consulendum, ac si solus sit? Orbem conveni, quia totus infectus est. Me ipsum interroga; qui miserorum unus sum. Certe concupiscentia misera et miserabilis lepra est. Nescis forte quid dicam. Concupiscentiæ pestem, nescius infirmitatis ignoras, homo non concupiscens, et in eo supra hominem constitutus; sed testis meus in

Digitized by Google

cœlo fidelis, mecum asserit, quia omnes *corrupti* A *sunt, et abominabiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (*Psal.* XIII). An tu sis ille, tu videris. Scio enim non esse hunc Paulum, qui hujus pestis incursu clamat, et ingemiscit : *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* (*Rom.* VII.) Scio hunc non esse illum, qui de pectore veritatis sapientiæ fluenta potavit, cum orbem infectum hac labe intonet, dicens : *Quæcunque in hoc mundo sunt, concupiscentiam oculorum esse, aut carnis, aut superbiam vitæ* (*I Joan.* II). Qui ergo hunc amorem non temperat, timeat lepram, et cæcitatem oculorum, quæ ex ea imminet, pertimescat. Si itaque illi, qui non reprimunt concupiscentiam, malorum utique fontem et fomitem, dispendium salutis incurrunt, quid erit illis, qui eam B assentatorum inflammant stimulis, et quasi fomenta vitiorum accendunt? Quid facient, aut potius quid patientur, qui a veritate avertunt auditum, in admiratione rerum corruptibilium et corrumpentium, non claudunt oculos, manus expandunt, et omnium sensuum vivacitatem exercent? Deinde quasi diei non sufficiat malitia sua, fallacia unius alterius fallaciam trudit. Terentiano siquidem verbo libentius utor, dum ad concupiscentiæ fornacem succendendum conveniunt adulatores et relatores, delatores et detractores, invidi, ambitiosi, elati, factiosi et superstitiosi, flagitiosi, omniumque officiorum prævaricatores; quos quia fere ubique terrarum sunt, facilius est invenire, quam dinumerare. Adversus hujusmodi est omnis lex, in hos omnia jura conjurant, et in eosdem C quasi in publicæ salutis hostes quandoque omnis armabitur creatura.

CAP. IV. *Quid adulator, assentator et palpo; et quod eis nihil perniciosius.*

Adulator enim omnis virtutis inimicus est, et quasi clavum figit in oculo illius, cum quo sermonem conserit, eoque magis cavendus est, quo sub amantis specie, nocere non desinit, donec rationis obtundat acumen, et modicum id luminis, quod adesse videbatur, exstinguat. Ad hæc auditorum aures obturat, ne audiant verum; quo quid possit esse perniciosius, non facile dixerim. Scitum est illud Lælii, aut potius Ciceronis : « Cujus aures clausæ sunt veritati ut verum audire non possit, ejus salus D desperanda est. » Quid vero infidelius quam eum, cui fidem debeas, circumvenire verborum blanditiis, ludibrio habitus, gestus transfiguratione, et totius vanitatis lenocinio excæcatum in sordes vitiorum impellere et præcipitationis abyssum? Quid odibilius fraude et dolo, quo sub imagine amoris et fidei, in simplicem et credulum et, quod detestabilius est, amicum, perfidiæ et inimicitiarum nequitia exercetur? Hoc siquidem genus hominum omnia loquentium ad voluptatem, ad veritatem nihil. Verba oris ejus iniquitas et dolus, qui etiam errantibus amicis, ad eorum subversionem ingeminat : Euge, euge. Quos ut plenius noveris, Gnathonem apud comicum vide, et quid de se fateatur ausculta.

Negat quis, nego; ait, aio. Denique imperari egomet [*mihi,*
Omnia assentari.

(TER. *Eun.* II, II, 21)

Tota enim Gnathonicorum factio, comœdia est.

. . . . . *Rides, majore cachinno*
Concutitur; flet, si lacrymas conspexit amici,
Nec dolet : igniculum si brumæ tempore poscas,
Accipit endromidem; si dixeris : Æstuo, sudat.

(JUVEN , III, 100.)

Unde Umbricius inquit :

Non sumus ergo pares : melior qui semper, et omni
Nocte dieque potest alienum sumere vultum,
A facie jactare manus, laudare paratus,
Si bene ructavit, aut si quid fecit amicus
Quod proferre palam non possit lingua modeste.

(Id., *ib.*, 104.)

B Quod quidem non modo amico, sed ne libero homine dignum est, cum vera et unica libertas in virtutis speciem cadat, et turpitudo quos inficit, postremæ subjiciat servituti. Histrionem esse vel mimum, infamiam ingerit his, quos a tantæ abjectionis opprobrio naturæ vel personæ dignitas videtur excepisse. Porro qui vultum induit alienum, et varias affectuum alternat facies, incolumitati sensuum insidias parat, et

Sordibus auriculis alienis colligit escas;

et si histrionem verbo diffiteatur, eum moribus et turpitudine confitetur. Quod assentatoris proprium est qui ad alterius vivit nutum, et antequam suum proferat judicium, de singulis exspectat alienum. Cæterum palpo, qui tamen assentatoris vel adulatoris censetur nomine, quoniam eadem res multis notatur indiciis, hominum mentis explorat, prætentat voluntatem, ut cui rei volueris sensus accommodet, ut gratiam illius, cum quo agitur, fraudulenter subripiat. Novit enim de concursu sensuum et voluntatum unione, quasi rivulos amicitiæ scaturire. Idem siquidem velle et nolle, (ut ait historicus) ea demum firma amicitia est. Quidni?

Consentire suis studiis qui crediderit te
Fautor utroque tuum laudabit pollice ludum.

(HORAT., *Ep.* I, XVIII, 66.)

Cum vero præsenserit voluntatem, sic palpat, sic demulcet, tanta suavitatis perungit gratia, ut virtuti omnium inducat, et totam moderationis, sine D qua nunquam recte vivitur, formam Lethæi fluminis infusione subvertat. Magnas gratias agere Thais mihi? Jucundus est enim comicus, et aptus qui se nugis nostris frequenter immisceat, ingentes, inquit, Fuerat quidem satis si magnas respondisset. Sed quia adulatoris fraus omnia extollit in majus, et de suo aliquid adjicit unde sibi gratiam cumulet, ingentes inquit. Sed nec mendacium erubescit. Qui enim sibi potuit persuadere, ut honestatem hominis tantæ turpitudinis macula decoloraret quacunque de causa, utique persuadebit, ut quod appetit, faciat, « si possit, recte, si non, quocunque modo rem. » Verum qui suo nomine, ut proprie eloquamur, dicitur adulator, vitia cujusque dealbat, et ne se ipsum videat, oculos colloquentis quadam nube va-

Digitized by Google

nitatis implet, et aures falsis præconiorum titulis reficit. Ait ethicus :

Quid quod adulandi gens prudentissima lauda
Sermonem indocti, faciem deformis amici,
Et longum invalidi collum cervicibus æquat
Herculis, Antæum procul a tellure tenentis :
Miratur vocem angustam, qua deterius nec
Ille sonat, quo mordetur gallina marito.

(Juven., III, 86.)

Hoc autem minime videtur mirum, si perditissimi homines, et quibus hic gravis morbus, et feculentus sordidatur, ad tantam turpitudinem possunt impelli. Sed hoc potius duco mirabile, quod populum qui sibi credat habeant, qui de se magis alienæ linguæ acquiescat, quam propriæ judicio conscientiæ, dum se ipsum quilibet extra se quærit, et nosse dedignatur, quam sit sibi curta supellex. Nihil est enim quod credere de se non possit cum laudatur, non modo diis æqua potestas, sed quæcunque anima de fermento superbiæ intumescit.

Cap. V. *De cautela adulatorum, et fraude multiplici, et comitibus adulationis, et sequela eorum.*

Sunt tamen, qui vulgares et adulationes plebeias non admittant, ut qui nolunt vili unguento, oleove corrupto, quod omnibus fetet, inungi, cum amicorum aut convivarum expetunt gratiam. Quid enim turpius est quam ad lenocinia histrionis transfigurare vultum, mutare habitum, motum ducere, et non tam videre alium, quam se ipsum gerere histrionem? Quid ineptius quam cum alius magno hiatu oris, ad te impellendum vanitatis spiritum proferat, si tu aurium vela, et latitudinem cordis ad tumorem concipiendum oppandas. Et quia videntur ab omnibus, facilius hæc a plerisque vanitatis obsequia contemnuntur. Verumtamen illa magis timenda, quia magis perniciosa sunt, quæ quodam cautelæ velamento studiosius occultantur, et quasi sub imagine increpationis aut correctionis, alteriusve officii, aut virtutis, irrepunt. Quod nonnullos, dum benevolentiam immoderatius captant, fecisse reperies. Ait enim Lælius, non ille lator legis amicitiæ, sed suasor belli civilis et furoris incentor, qui et ab aliis Lentulus appellatur,

Quod tam lenta tuas tenuit patientia vires,
Conquerimur, deerat ne tibi fiducia nostri?
Dum movet hæc calidus spirantia corpora sanguis,
Et dum pila valent fortes torquere lacerti,
Degenerem patiere togam, regnumque senatus?
Usque adeo miserum est civili vincere bello?

(Lucan., I, 361.)

Sic et in comœdiis servorum calliditate domini deluduntur, præmissis increpationibus rationes suas infirmari permittunt, et tandem se victos simulant, ut et credulorum sensum confirment errorem, et de proditionis perfidia gratiam aucupentur, magna satagentes industria, ut sic semper decipiant, ut nunquam possint argui falsitatis. Eorum namque veritas mendacio servit. Quid quod aucupes novitatum rumusculos congerunt, eisdemque curiosorum auribus satisfaciunt, ut hac via compendiosius ad id quod desideratur, accedant? Temporis quoque diligentissimi observatores sunt, ne quid intempestive ingerant, sed inter prandendum, aut cum vino quis exhilaratus fuerit, aut cujuscunque compos voluptatis. Hujus cautelæ meminit Maro, cum ad Æneam revocandum sororem a Didone missam asserit, quæ sola viri molles aditus et tempora norat. Quis autem non rideat, cum agaso non tressis, titulorum fascibus purpuratur, et non sine sanna et cachinno audientium, Dama transit in Marcum. Marcus dixit :

Papæ! Marco spondente recusas
Credere tu nummos? Marco sub judice palles?
Ita est, assigna, Marce, tabellas.

(Pers., V, 79.)

Est quidem omnium captanda benevolentia, quæ fons est amicitiæ, et primus charitatis progressus est; sed honestate incolumi, officiorum studiis, virtutis via, obsequiorum fructu, integritate sermonis. Adsit et fides, dictorum scilicet factorumque constantia, et veritas, quæ officiorum et bonorum omnium est fundamentum. Gratiam bonorum, sed et omnium, si fieri posset, virtus appetit, sed ad eam dedignatur per sordes accedere. Nobilis utique res est et delicata, et quæ omne quod dedecet, aspernatur. Omnis etiam species, quæ ex se ipsa non lucet, ei suspecta est. Nunquid igitur mentitur, ut placeat? Nunquid bonum dicit malum, et malum bonum? Nunquid amicum, qui parum sanus est, instigat, ut amplius faciat insanire? Porro cum omnis assentatio turpis sit, pernicioior est cum ad subornandum vitium personæ, vel naturæ, vel dignitatis accedit auctoritas. Nempe philosophi probabile dicunt, quod videatur vel omnibus, vel pluribus, aut sapientioribus, aut quod in propria facultate artifici. Si ergo sapientiam cujusque Plato commendet, aut Socrates, Aristoteles acumen ingenii, Cicero dicendi copiam, mathematicæ studium Pythagoras, metrorum varietates Flaccus, Naso levitatem versificandi; quidni credat? Subeunt enim citius et fortius singulos fomenta vitiorum,

. . . . . *magnis*
Cum subeunt animos auctoribus.

His tamen sui compos animus non seducitur, certe quia nemo novit quid sit in homine, præter spiritum hominis qui in ipso est. Unde apud Virgilium compos sui pastor, et sapientibus et magnis viris ostri temporis doctior, ait :

Me quoque dicunt,
Vatem pastores; sed non ego credulus illis.

(Virg., *Ecl.* IX, 34.)

Tu quoque præviso si palles improbe nummo,
Si facis in penem quidquid tibi venit amorum.

(Pers., IV. 47.)

Licet te tota vicinia modestum dicat, ac pudicum, minime vel jurantibus credas. Memoriter tene quod parvulus didicisti :

Plus aliis de te, quam tu tibi credere, noli.

Non facile dixerim, uter sit prior in vitio, qui linguam adulationibus polluit, aut cujus cor ex eis se in lætitiam resolvit. In hoc enim elationis cæcitas; in illo, fraus excæcandi damnatur. Ubique vero

Digitized by Google

damnatur dolus, sed et cæcitas, quæ a superbia est, nusquam absolvitur. Esto quod adulator sit nequior, iste non minus contemptibilis est. Nec caperetur linguæ tendiculis alienæ, si non blandiretur ipse sibi. Quid itaque alium arguit adulationis, qui sibimet adulatur? In quo enim alium accusat, se ipsum condemnat. Eadem enim facit, quæ judicat. *Væ*, inquit Dominus, *qui consuunt pulvillos sub omni cubito manus, et ponunt cervicalia sub capite universæ ætatis* (*Ezech.* XIII). Utique pulvillos consuunt, qui auribus parant insidias, qui vana et mollia congerunt, quibus sensus demulceant, qui opera commendant hominum, ut eos famæ præconiis, et quadam suavi jucunditate favoris, inducant ad quietem. Usus enim pulvinaris et cervicalis, est mollities quietis. Pulvinar ergo sub omni cubito manus ponitur, quando non modo operatio, sed quidquid ei adjacet commendatur. Caput universæ ætatis cervicali superponitur, dum quis adulantium verbis, in totius vitæ operibus delectatur. Et alibi : Ipse ædificabat parietem, illi autem liniebant eum. Parietem ædificat, non domum, quisquis in induratæ mentis vitio, pravitatem congerit operum. Qui in pariete solo ostium facit, quocunque ingrediatur foris est. Quicunque in pravitate operis, indurata mente conversatur, a sanctorum societate sejungitur. Ædificatum ergo parietem linit, quisquis pravis operibus alicujus adulanter applaudit. Cum vero sit turpe omnibus adulari, longe turpius est, si in præcipuæ auctoritatis, aut ordinis, viros, adulatio cadat. Adeo quidem ut sacrorum canonum institutis cautum sit, clericos irrefragabiliter deponendos, qui noscuntur adulationibus inservire. Recte quidem, quia omnis adulatio comites habet dolum et fraudem, proditionemque et notam mendacii. Sequelam quoque ignominiam servitutis, excæcationem proximi, et exterminium totius honestatis. Annon est talis non modo ejiciendus a clero, sed a toto fidelium cœtu?

Cap. VI. *Quod adulatores multiplicati sunt super numerum, et a præclaris domibus honestos, et dissimiles sui, expellunt.*

Hæc tamen pestis, jam in tantum, Domino indignante, invaluit, ut si ventum forte fuerit ad conflictum, vereor ne modestos et bonos viros possint facilius expellere, quam expelli. Serpit enim illuvio fœda, et morbus cancerosus in omnes, ut nullus aut rarus sit, quem labes ista non maculet. Omnes enim affectant benevolentiam eorum, cum quibus vivitur. Quod quidem non modo licitum est, sed honestum; utpote omnia, quæ natura virtutum parens, et recte vivendi dux optima, gignit. Sed dum hanc affectionem, moderationis regula deserit, fertur in præceps, discurrensque per omnia agenda, et non agenda, per infamiam et bonam famam, favoris auceps, gratiæ sollicitator incestus, ut cum amicum blanditiis præcorruperit, more meretricantis fortunam subripiat, extenuet facultates, aliena in se congerat spolia, et suum omnia convertat ad lucrum. Efficitur ergo ut nulla sit ei molesta servilis obsecundatio, nullum indecens videatur obsequium, omnium officiorum personas induit, dum præmia omnium fraudulenter præripiat. Qui sunt enim qui vestibus nitent, qui fastigiati incedunt, qui sequipedarum stipantur comitatu, commilitonum et contubernalium dealbantur obsequio, qui primis salutationibus in foro gloriantur, qui primos recubitus habent in cœnis, quorum aures mulcentur fomento prænominum, et quibus nobilium molles reserantur auriculæ : quos fortunæ gratia alarum suarum remigio ad sublimia subvehit et extollit, et a quibus quælibet magna domus, dispositionis suæ formulam trahit, et habitum mutuatur? Nempe adulatores, qui alienum vivunt ad nutum, dum eos fraudulenter emungant, Veritas aspera est, et plerumque molestiam parit, dum aliquem palpare dedignatur. Verum amaritudo ejus utilior est, et integris sensibus gratior, quam meretricantis linguæ distillans favus. *Meliora* siquidem *sunt* (sancto Salomone testante) *amici verbera, quam fraudulenta oscula blandientis* (*Prov.* XXVII). Quidni? Fides enim perfidiæ semper antefertur. Non manet fides incolumis, ubi aliud agitur, et aliud simulatur, præsertim animo et voluntate nocendi. Dicitur enim fides, si sequimur stoicos, eo quod fiat quod dictum est : Lux mea, salus mea, refugium meum, cor meum, et vita mea, dux invicte, viventium sapientissime, omnium largissime et benignissime, vivendi forma, virtutis speculum, et cætera hujusmodi importune ingesta, nonne plena sunt, non tam adulationis vitio, quam veneno? Sunt enim qui nec scurrantis speciem vitant, cum amicitiam profitentur. « Venena, inquit sapiens, non dantur, nisi melle circumlita. » Nullæque occultiores sunt insidiæ, quam hæ, quæ latent in simulatione officii, aut aliquo necessitudinis nomine. Tu obsequium putas, amicitiam suspicaris, metiris affectum; insidiæ sunt. Nec, ut est in fabulis (quoniam et mendacia poetarum serviunt veritati), Juno Semelen deceptam in incendium impulisset, si non esset nutricis induta faciem, et mentita affectum. Tibi credis impendi famulatum : extremæ et miserrimæ subjiceris servituti. Nam

. . . . . *Cum facilem distillat in aurem*
Exiguum, de naturæ vitiique veneno,

dispeream nisi submoveat omnes qui vera loquuntur, dedignati assentationis subire notam. Lumine submovetur, et bene si non judicatur inimicus, qui potentis amici voluptatibus, etiam turpioribus non modo contradicit, sed etiam non consentit. Equidem nec consensus ad gratiam sufficit, approbare, commendare, applaudere, insanienti necesse est : cum omnia malefecerit, laudandus est quasi re bene gesta. Sicut enim identitas voluntatum, amoris indicium est; sic ex dissensu, inimicitiarum quisque reus arguitur. Proinde satyricus inquit :

Quid Romæ faciam? mentiri nescio; librum.
Si malus est, nequeo laudare et poscere; motus
Astrorum ignoro; funus promittere patris

Digitized by Google

Nec volo, nec possum; ranarum viscera nunquam
Inspexi; ferre ad nuptam quæ mittit adulter,
Quæ mandat, norunt alii; me nemo ministro
Fur erit, atque ideo nulli comes exeo, tanquam
Mancus, et exstinctæ corpus non utile dextræ.

(Juven., III, 41.)

Fugio ergo urbem tantis obscenitatibus plenam; adulatorum veneficio toxicatam, suis adulatoribus derelinquo.

. . . . . *Vivant Arturius istic,*
Et Catulus; maneant qui nigrum in candida vertunt.

Nec tamen unius urbis tantum vitia depingi credas: jam totius orbis sunt. Quod ad istud, orbem Romam crede: memini me audisse Romanum pontificem, solitum deridere Lombardos, dicens, eos pileum omnibus colloquentibus facere, eo quod in exordio dictionis benevolentiam captent, et eorum cum quibus agitur, capita quodam commendationis demulceant oleo. *Fili mi*, inquit Salomon, *si te lactaverint peccatores, ne acquiescas eis* (*Prov.* I). Ipsi enim contra sanguinem suum insidiantur, et moliuntur fraudes contra animas suas. Prohibe pedem tuum a semitis eorum. Pedes enim eorum ad malum currunt, et festinant ut effundant sanguinem.

Cap. VII. *Fraudem adulatorum initio vitandam, et quod muneribus, aut obsequiorum difficultate, validissime procedit.*

Ecce vir sapientissimus in filio erudiens universos, assentatorum gratiam omnibus suspectam reddit, omnesque deterret, et hoc quidem in initio, eo forte quod recte gradientem primus adulatorum congressus impugnat. Hæc fortasse meretrix est, cujus indicit fugam. *Favus*, inquit, *distillans labia meretricis, et nitidius oleo guttur ejus. Novissima autem ejus amara quasi absinthium, et lingua ejus acuta quasi gladius biceps. Pedes ejus descendunt in mortem, et ad inferos gressus ejus penetrant, per semitam vitæ non ambulant, vagi sunt gressus ejus et investigabiles. Nunc ergo, fili mi, audi me, et ne recedas a verbis oris mei. Longe fac ab ea viam tuam, et ne appropinques foribus domus ejus* (*Cant.* IV). Hæc etsi ad sectam hæreticorum censeantur præcipue referenda, ab adulationis fraude non aliena sunt. Si ergo ad fores domus ejus non licet accedere, nunquid admittenda est in præcordia pectoris? Cæterum cum multiplex sit vitium adulandi, aliis vultu, aliis verbo, aliis opere vel munere assentantibus, efficacissima est adulationis fraus, cum simulationem confirment munera, aut ei difficilius obsequium contestatur. Si aliter credis

. . . . . *quam te tua tempora fallunt,*
Qui stipe mel sumpta dulcius esse putas.

(Ovid., *Fast.* I, 189.)

Probatio siquidem veræ dilectionis est sub hujus tempestatis corruptione, frequentatio muneris. Ars artium est, si placere vis, frequenter dato.

. . . *Si calidum scis ponere sumen,*
Scis comitem horridulum trita donare lacerna,

(Pers., I, 53.)

alter Mercurius eris ei, et si vis amplius, es Apollo:

Phœboque pulchrior, et sorore Phœbi.

A Nec est quod de suffragio ipsius desperes, quem muneribus pascis. Alimenta siquidem umbratilis gratiæ, et nominis prostituti munuscula sunt, et nisi fuerint frequentata, amicitiæ nomen interimunt. Frustra, de muneris quantitate præsumitur, nisi animam cupiditatis igne succensam, crebræ visitationis refrigerio temperes, et avaritiæ jugem esuriem frequenti beneficiorum interpolatione demulceas. Aquilarum dicitur esse natura, ut cum stomachum pleniori refectione ingurgitaverint, in quintum decimum diem, vel, ut aliis placet, in quadragesimum suspendant esuriem, oblatorumque ciborum copiam aspernentur, una saturitate contentæ. Sane longe alia conditio divitum, imo eorum qui venalem prostituunt gratiam. Magis enim aliquatenus accedunt ad homines, qui necesse habent, quia crebro esuriunt, crebro refici. Vix possunt collectam esuriem in diem quadragesimum protelare, quin indigeantur amicis, si non avaritiæ hiatum oppleverint. Solebant antiquitus Gratiarum simulacra effigiari nuda, eo quod soliditas amicitiæ, et veritas fidei, sine qua nec gratiæ quidem nomen subsistit, nullo simulationis fuco valeat obumbrari. Sed jam cum ad homines ventum sit, qui non amicos, sed se ipsos in singulis amant, multiplicitatis fucus ut placeat necessarius est. Apud istos enim gratia, quia gratis non est, jam non gratia, sed lucri inescatorium est. Facies siquidem meretricis facta est ei, nec quodcunque vitium erubescit, dum lucri tendit ad quæstum. Vetus querela est sapientis, indignum amicitiæ lugentis occasum:

Illud amicitiæ quondam venerabile nomen
Prostat, et in quæstu pro meretrice sedet.

(Ovid., *Pont.* II, III, 19.)

Quod ex eo constat, quod si cesset utilitas, rarus aut nullus est, qui propter se virtutem amicitiæ colat. In tot circulis sæculorum, in tanto ætatum lapsu, in tanta multitudine et differentia personarum, vix, ut ait Lælius, tria inveniuntur, aut quatuor paria in amore. Hoc ipsum arbiter noster ingemiscit, etsi alterius videatur induisse personam. Ait enim:

Nomen amicitiæ si, quatenus expedit, hæret,
Calculus in tabula mobile ducit opus.
Cum fortuna manet, vultum servatis amici,
Cum cecidit, turpi vertitis ora fuga.
Grex agit in scena mimum, pater ille vocatur,
Filius hic, nomen divitis ille tenet.
Mox ubi ridendas inclusit pagina partes,
Vera redit facies, dissimulata perit.

(Petr., sat. 76.)

Cap. VIII. *De mundana comœdia, vel tragœdia.*

Et quidem eleganti utitur similitudine, quia fere quidquid in turba profanæ multitudinis agitur, comœdiæ quam rei gestæ similius est. *Militia est*, inquit, *vita hominis super terram* (*Job* VII). At si nostra tempora propheticus spiritus concepisset, diceretur egregie, quia comœdia est vita hominis super terram, ubi quisque sui oblitus, personam exprimit alienam. Sed forte eo prophetæ tendit ora-

Digitized by Google

cutum, ut eos quos nondum terra absorbuit, doceat jugiter militare. Nam qui captivi vitiorum impulsu trahuntur ad pœnam, sicut bos immolandus ad victimam, abeuntes post concupiscentias suas, etsi corpore videantur inhabitare superficiem terræ, vivi tamen absorpti sunt, et descendunt in infernum viventes. Et, si alium orationis sequimur tropum, terram usquequaque inhabitant, quorum conversatio in cœlis est minime, nec sibi sciunt aliquid in cœlo esse, et id duntaxat affectant animo, quod cernitur super terram. His quoque militia jugis indicitur, quibus, ut ad fabulas redeamus, nec unda Tantali, Tytii vultur, rota Ixionis, Belidum urna, saxum Sisyphi deest, dum voluntas mundo implicita, nequit implere propositum, quandiu peregrinatur a Domino. Istorum vita militia, et certe malitia est. Quod si abhorres, alia interpretatione doceberis, quia vita hominis super terram tentatio est : quæ, si proprietatem nominis sequimur, mali frequentius habet notam. In hac utique tentatione, vel malitia, licet sibi septem millia virorum Dominus reservaverit, fere totus mundus ex arbitri nostri sententia mimum videtur implere, ad comœdiam suam quodammodo respiciens, et, quod deterius est, eo usque comœdiæ suæ insistunt, ut in se cum opus fuerit, redire non possint. Vidi pueros tam diu balbutientium vitia imitari, ut postmodum nec cum vellent, recte loqui potuerint. « Usus enim, ut ait quidam, ægre dediscitur, et consuetudo alteri naturæ assistit. » quam licet

Expellas furca, tamen usque recurret,
(Horat., *Epis.* I, 10, 24.)

Unde et ethicus provide quidem et utiliter : « Optimam, inquit, vivendi consuetudinem ab ineunte ætate elige, eam tibi jucundam usus efficiet. » Magnorum proinde virorum sensus, sæcularis hæc expugnat comœdia. Varia figura temporum, actuum quædam varietas est. Porro actibus personæ deserviunt, dum in eis fortunæ jocantis ludus impletur. Quid enim aliud est, quod novum quemlibet, et ignotum, nunc amplissimo induit potentatu, et in regni fastigium erigit, nunc alium purpuratum antequam natum de regni culmine in catenas hostiles projicit, et servituti addictum, in miserias extremas præcipitat. Aut, quod frequens est, non modo tyrannorum, sed et principum sanguine, infimorum hominum, aut etiam vilium servorum, infames cruentat gladios?

Si fortuna volet, inquit, *fiet de rhetore consul :*
Si volet hæc eadem, fiet de consule rhetor.

In eoque vita hominum tragœdiæ quam comœdiæ videtur esse similior, quod omnium fere tristis est exitus, dum omnia mundi dulcia quantacunque fuerint amarescunt, et *extrema gaudii luctus occupat* (*Prov.* III). Quantumlibet in viis suis iniqui floreant, et prosperorum concursu inaurentur, eis ad nutum fortuna serviat, subvertet in fine gressus eorum, et tandem amara erit, quasi absinthium. *Quare*, inquit beatus Job, *impii vivunt, sublevati sunt, confortatique*

A *divitiis ? Semen eorum permanet coram eis, propinquorum turba, et nepotum in conspectu eorum, domus eorum securæ sunt et pacatæ, et non est virga Dei super illos. Bos eorum concepit et non abortivit; vacca peperit, et non privata est fetu suo. Egrediuntur quasi greges parvuli eorum, et infantes eorum exsultant lusibus. Tenent tympanum et citharam, et gaudent ad sonitum organi. Ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt* (*Job* XXI). Quis lætitiæ præcedentis exitus potest esse amarior, aut felicis viæ infelicior finis ? Hæc est enim via illorum, qui *in labore hominum non sunt, neque cum hominibus flagellabuntur* (*Psal.* LXXII). Utique dejecit eos consilium Domini, dum allevarentur. Et siquidem hæc potius ascribenda sunt omnia, quam B fortunæ, quæ aut ab ipso, aut, quod magis reor, omnino non est. Ait namque ethicus :

Noli fortunam, quæ non est, dicere cæcam.

Homerus quoque in illo celeberrimæ perfectionis opere dedignatus est nosse fortunam, adeo quidem ut in nulla parte tanti carminis nominetur. Maluit enim soli Deo, quem Morphan nominavit, universa regenda committere, quam ut aliquid ascriberet temeritati fortunæ, quam utique sic constat minime esse deam, sicut certum est, dici et pingi cæcam. Frustra ergo cæcitas ejus arguitur, quæ in natura rerum inveniri non potest. Unde et casus non esse convincitur, si eum quis improvisum eventum esse definiat, cum nihil fiat, cujus ortum legitima causa, C et ratio non præcedat, et fidelis concionator nihil in terra doceat fieri sine causa. Verumtamen quia præter intentionem gerentium aliqua, nonnulla contingunt præter opinionem, casus appellatione clauduntur, licet æque disponentis ratione prævisa sint, sicut ea quæ lege naturæ, necessitatis nexibus videntur arctata. Proinde et hæc ipsa contingentia, primævæ omnium causæ sic constat esse annexa, ut ad eam omnia referantur ; et pro mea opinione, hæc ipsa ad positionem omnium quæ sunt, necessario consequatur. Ridebunt forte prudentiores insipientiam meam, qui Deum esse, ad existentiam omnium, sequi consentio ; sed ab effectu causam inferri, vel probabiliter me Peripatetici docuerunt. Porro doctores fidei eam ex omnibus causam ne- D cessario inferunt, ex qua omnia, per quam omnia, et in qua sunt omnia, et sine qua factum est, aut subsistere, nihil potest. Quod ergo aliquid fortunæ videmur ascribere, ei nequaquam præjudicat. Sed quia nobis ad homines sermo est, hominum verbis utimur, pingui, ut prædiximus, Minerva agentes de singulis, de nullo subtilem reddentes rationem. Quod si hoc ipsum patienter admittitur, ea quæ a philosophis gentium publicæ utilitatis gratia scripta sunt, audiri quid prohibet? *Quæcunque enim scripta sunt*, inquit, *ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus* (*Rom.*, XV). Dum enim pax abest filiis Adam, qui ad laborem nati sunt, parati ad flagella concepti in peccatis, editi in labore,

Digitized by Google

non tam euntes quam currentes ad mortem, qua nihil tristius est, necessaria est patientia, utilis consolatio, quæ de oleo lætitiæ in conscientia et de immensitate clementiæ Dei, prædestinatos ad vitam, spe futurorum fovet et roborat. *O custos hominum*, inquit beatus Job, humani generis calamitates in se exprimens, *quare posuisti me contrarium tibi, et factus sum mihimet ipsi gravis?* (*Job* VII.) Nemo siquidem est qui, exigentibus culpis, in se ipso non inveniat causas materiamque doloris, cum ipsius philosophiæ testimonio, unicuique contingat adesse, quod nollet, vel abesse, quod vellet. Unde et fidelis anima, cui veræ beatitudinis gaudia differuntur, cum inferiori irriguo, irriguum superius petit. Ut ergo gentilium figmentis pium accommodemus auditum, rerum omnium tragicus finis est. Aut si nomen comœdiæ gratiosius est, non duco contentionis funem, dum constet inter nos, quod fere totus mundus, juxta Petronium, exerceat histrionem. Quod et quidam temporis nostri scriptor egregius, infidelium tamen verbis, eleganter expressit :

Ridiculos hominum versat sors cæca labores,
Sæcula nostra jocus, ludibriumque deis.

Hujus itaque tam immensæ, tam mirabilis et inenarrabilis tragœdiæ vel comœdiæ theatrum, quo peragi possit, ei mirabiliter coæquatur. Tanta est area ejus, quantus et orbis. Difficillimum est ut quisquam admittatur exclusus, vel emittatur inclusus, dum carnis gerit luteum indumentum. Eam quippe tanta subtilitate necesse est exui, ut per foramen acus possit sine omni attritione transiri. Alioquin integer nemo egreditur; forte ideo, quia capacem hanc aream « Styx novies interfusa coercet. » *Vidi*, inquit Ecclesiastes, *cuncta sub sole, et ecce* statim *omnia vanitas* (*Eccle.* I), eo quod omnia, quæ a solido veritatis statu recedant, vanitati, quæ nostram comœdiam deceat, subjecta sunt. Vanitati enim subjecta est creatura non volens. Licet enim novem orbibus, sive globis potius sedium nostrarum habitatio tota claudatur, omnibus tamen quandoque egrediendum est, omnesque Charon ille inexorabilis vetusta sui temporis nave trajiciet. Omnibus quoque succedent alii, et sic transiens homo manet in specie, quemadmodum aqua prætereunte, notus amnis manet in flumine. *Ubi sunt*, inquit, *viri potentes, ab initio scientes bellum, aut qui in avibus cœli ludunt, et thesaurizant sibi aurum, in quo confidunt homines, jungentes agrum agro, domum domui, usque ad terminos loci, et non est finis possessionis eorum* (*Baruc.* III). Statimque subjecit, quod usu et assiduitate jam omnibus persuasum est : *Hi ad inferos descenderunt, et alii in locum illorum successerunt* (*ibid.*). Verumtamen bene cum egredientibus agitur, qui non ab hoc fortunæ ludo transferuntur, ejiciendi *in tenebras exteriores, ubi erit fletus et stridor dentium* (*Matth.* VIII), et qui *ab aquis nivium*, quas sanctus Job commemorat (cap. XXIV), *ad calorem nimium minime transeunt*. Bene cum illis agitur, qui suos exspectant Elysios, quos A præsentia sua justitiæ sol verus illustrat. Sed quid est, quod Elysios campos a mutabilium rerum septis verbis excludo? Certe pro parte inclusi sunt, patentes in latitudine bonarum mentium ; quibus a Patre luminum datum est, ut in notitia et amore boni, toto sui agitatu versentur. Unde ethicus inquieto extra se ineptam beatitudinem inquirenti :

Quod quæris ubique est,
Est Ulubris, animus si te non deficit æquus.
(HORAT., *Ep.* I, XXI, 29.)

CAP. IX. *Quod mundus suos habet Elysios; et quod eadem fides est nostri temporis et præcedentium Patrum, et virtutis cultores inspectores sunt theatri hujus.*

Mundus igitur suos habet
B *Elysios, solemque suum et sua sidera novit.*

Virtus siquidem solaris quidam radius est, a fonte claritatis omnibus datus in usum, et qui omnia quæ attingit, claritate sui faciat eximia. Inde est, quod etiam illi, quos hujus radii venustas, quasi repercussa specie sui videtur afflasse, statim in subjectorum conspectu clarescunt, fiuntque quodammodo virtutis titulo gloriosi. Absit enim, ut quisquam vere sit gloriosus, nisi qui in Domino gloriatur. *Non enim qui se ipsum*, aut quem homo *commendat, ille probatus est, sed quem Deus commendat* (*II Cor.* X). Quod utique vera et sola virtus meretur, non quantacunque virtutis imago. Hoc autem esse arbitror, quidquid in moribus egregium de naturæ beneficio, et exercitio mentis citra
C gratiam, philosophi sibi repromittunt, eoque ipso *evanuerunt in cogitationibus suis*, de libero confisi arbitrio, et *dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt* (*Rom.* I), stultique apparuerunt. Unde ethicus :

. . . . *Satis orare Jovem qui donat et aufert,*
Det vitam, det opes, animum mihi ego ipse parabo.

Alius quoque :

Nullum numen habes si sit prudentia; sed nos
Te facimus, fortuna, deam, cœloque locamus.

Cato quoque, licet verum non agnovisset Deum, gentiumque superstitionibus aberraret, in Lybia tamen Jovis, quem colebat, contempsit oracula, se ad ea quæ sibi gerenda erant, sufficere arbitratus. Et quidem etiam ipsa imago virtutis, suam quam-
D dam habet venustatis decorisque claritatem, ut quidquid in ea cernitur, ejus merito venustum credatur et decorum, Non tamen usquequaque decorum est, quod in tenebris ignorantiæ obscuratur : nec potest quisquam clarescere, nisi in fide illius, qui *lux vera* est, et *illuminat omnem hominem, venientem in hunc mundum* (*Joan.*, I). Ex quo patet, quod nisi in veri Dei notitia et cultu, vera virtus esse non possit. Quod et visio Ezechielis non tacuit, qui eorum, quæ præcedebant et sequebantur Christum, eamdem confessionem esse asseruit : sanctorum quippe Veteris et Novi Testamenti in eo distinguitur fides, quod isti jam sibi gaudent impleta, quæ illi exspectabant et desiderabant implenda. Sit ergo venerabilis imago virtutis, dum sine fide et dilec-

Digitized by Google

tione substantia virtutis esse non possit. Et utinam inveniatur in nobis, qui vel virtutis imaginem teneat!

Quis enim virtutem amplectitur ipsam?

Quis etiam umbras virtutum induit, quibus videamus floruisse gentiles, licet eis subtracto Christo, veræ beatitudinis non apprehenderint fructum? Quis Themistoclis diligentiam, Frontonis gravitatem, continentiam Socratis, Fabricii fidem, innocentiam Numæ, pudicitiam Scipionis, longanimitatem Ulyxis, Catonis parcitatem, Titi pietatem imitatur? Quis non cum admiratione veneratur?

Probitas siquidem laudatur, et alget.

(Juven., i, 74.)

Porro prædicti, et consimiles magni quidem et laudabiles viri, quasi quædam sæculorum suorum sidera splenduerunt, illustrantes tempora sua, præambuli coætaneorum suorum in id justitiæ et veritatis, quod dispositione divina illuxerat eis. Sic quoque in successionibus populi fidelis, nunquam humano generi ad noctis suæ tenebras, cæcitatisque molestias depellendas, sua sidera defuerunt, viri quidem virtutis titulo nobiles, magnorumque operum fulgentes insignibus, quorum exemplis ad cultum justitiæ semper alii provehantur. Nonne Abel innocentiam docuit, Enoch munditiam actionis? Quid de longanimitate spei et operis non habuit Noe? Quid de obedientia fideliter implenda defuit Abrahæ? Isaac conjugii castimoniam instruit, et Jacob laboris tolerantiam ostendit. Joseph parricidas fratres boni retributione remunerat, eoque docet a bonis bona pro malis tribuenda. In multis millibus increduli, indurati, et Deum semper exacerbantis populi, Moysi mansuetudo ostenditur, et imminentibus adversis, confidentis Josuæ magnimitas declaratur. Job patientiæ indicit exemplum. Et præambulus gratiæ Baptista Salvatoris dum pœnitentiam prædicat et vitiis indicit fugam, confessionem eruit veritatis, et ad increpationem injuriæ, et condemnationem iniquitatis, omnium fidelium linguas exacuit. Quid utriusque Testamenti referam Patres, quorum exempla sunt disciplina morum, et rectissima instituta vivendi? Hi quidem sunt in septem millibus virorum, quos sibi Dominus reservavit, ut non curvarent genua sua ante Baal, aut cuicunque vanitati prostituant animas pretiosas. Hi sunt qui inter insensatos habentur insani, quia alienæ insaniæ nolunt esse participes. Et finem sine honore habituri creduntur, quia dignitatem naturæ mundani histrionis habitu polluere dedignantur. Hi sunt forte qui de alto virtutum culmine theatrum mundi despiciunt, ludumque fortunæ contemnentes, nullis illecebris impelluntur ad vanitates, et insanias falsas. Hi jam in suis gaudent Elysiis, ad utilitatem suam vident plurima, et ad eam omnia visa retorquent. Cum enim fidelis anima de terra exaltatur, tunc demum omnia trahit ad se ipsam. Speculantur isti comœdiam mundanam cum eo qui desuper astat, ut homines actusque eorum, et voluntates indesinenter prospiciat. Cum enim omnes exerceant histrionem, aliquem necesse est esse spectatorem. Nec queratur aliquis, motus suos ab aliquo non videri, cum in conspectu Dei agat, angelorumque ejus, paucorumque sapientium, qui et ipsi ludorum istorum circensium spectatores sunt. Erubescat potius, si quis in tanta luce indecenter moveatur, et se totum exercitatione mimica devenustet.

Cap. X. *Quod sibi personæ coaptantur, et depretiantur dissociatæ: et de Cleopatra, Augusto et Scipione: et quod Romani vanitati dediti sunt; et quis sit adulatoriæ finis.*

Cæterum in hoc fortunæ ludibrio, personæ sibi invicem coaptantur, et si altrinsecus divertant, totius actus facies immutatur, ut si Glycerium tollas, aut Pamphilum. Sublato enim alterutro, nomen alterius perit, et si cum amantibus suspiciosum tollas senem, nullus est, aut inutilis omnino Davus. Hinc est illud:

. . . . . *Fortis in armis*
Cæsareis Labienus erat, nunc, transfuga vilis,
Cum duce privato, terras atque æquora lustrat.

(Lucan., v, 345.)

Si enim personas, quæ sibi assueverunt, sibique faciunt, decretum fortunæ dissociet, fit plerumque, ut utraque ad omnia agenda sua videatur inepta, et quasi exclusa ratione officii depretiatur. Fracta sunt lenocinia Cleopatræ, ex quo nec Julium invenit, nec Antonium. Equidem orbis victorem Cæsarem donis flexit, et invicti viri insuperabilem animum meretricius decor et prostituta facies superavit. Unde lenocinii ejus sollicitudinem poeta exprimens, adjicit:

Vultus adest precibus, faciesque incesta perorat.

Cum vero Julius rebus humanis exemptus esset, quæ Romani imperatoris conjugio fuerat gloriata, principis Romanorum ausa est affectare servitutem. Nec frustra, cum ad omnia paratum invenisset Antonium. Putabat enim ad Cæsarem gloriam sibi nihil defore, si lectum ejus ascenderet, qui successor rerum Pompeii, et ut simulabat juris Cæsarei, magis de temeritate fortunæ, quam de virtutis conscientia confidebat. Porro cum ad sollicitandum Augustum muliebris impudicitiæ audacia accessisset, spe sua frustrata, amorem honestatis reputavit injuriam, castitati nomen dedit superbiæ, bellumque credidit indicendum ei, quem Julio Cæsare experta fuerat fortiorem. Omnes enim nocendi artes aggressa est, tandemque capta, et provoluta ad pedes Augusti, etiam tunc sollicitavit oculos ducis. Sed frustra quidem. Nam pulchritudo ejus infra pudicitiam principis fuit. Quod ubi desperata se ad triumphum victoris prænovit reservari, incautiorem nacta custodiam, egressa, se in Mausoleum regum recepit, ibique nobilissimis ex more induta cultibus, odoribus conquisitis, solioque divitiis usquequaque referto, se juxta suum collocavit Antonium, et mamillis venisque suis apponens.

Digitized by Google

aspides, sic morte quasi somno resoluta est. Psylli (27) siquidem, Augusti mandato adhibiti, qui malitiam veneni solent linguis educere, eo quod sero vocati essent, opem ferre non valuerunt. Digna quidem sic perire meretrix venenosa, nata mores corrumpere, nobiliumque virorum pudicitiam expugnare. Profecto antea regibus imperaverat, postmodum misera, nec miserabilis sibi sorte tragicum, sed Romano imperio, quod subvertere moliebatur, finem comicum fecit. Inter cætera clarioribus Augusti titulis connumeratur, quod in tantæ pestis congressu, mansit invictus. Verumtamen in Scipione Africano aliquid non inferius invenitur, qui post singularem de Hannibale victoriam, singularis continentiæ insigne præconium meruit. Hannibal namque Romanorum cecidit exercitum usque ad hostium satietatem, et donec præciperet militi suo, ut vel ferro parceret. De cæsorum cadaveribus in torrente Vergello pons solidus factus est victoris jussu. Duo modii annulorum Carthaginem missi sunt, unde Martem suum Libyæ præsidem aureo clypeo, ob insignem victoriam, honoraret, esseque procul dubio tunc Roma diem ultimum habitura, si Hannibal quemadmodum vincere, sic et victoria uti sciret. In vindictam istorum a senatu missus est Scipio Africanus, qui a Pyreneis montibus ad columnas Herculis et Oceanum usque tanta felicitate provinciam recupaverit amissam, ut vix sciatur, citius an facilius vicerit. Qui etiam captivos pueros et puellas egregiæ pulchritudinis, restituit barbaris, nec in conspectum suum, eorum quempiam venire passus est, ne quid de virginitatis integritate, saltem oculis delibasse videretur. Qualiter ei Hannibal cesserit, et manifestam victoriam nota in puppi prætoria laurus polliceretur, scriptor belli Punici Titus Livius refert. Cæterum in tanti triumphi gloria, quid illo cive modestius, qui se in tanto successu, nec dominum, nec victorem, ab aliquo, nisi ab Hannibale, paucisque complicibus, qui æquas conditiones pacis, rupto fœdere, fraudulenter abjecerant, passus est salutari? Eos quoque, qui castigati non obtemperabant prohibentis imperio, quasi adulationis reos, et publicæ salutis hostes, ab exercitu removeri jussit; cum tamen genus Æneadum hanc mollitiem aurium nondum exuerit, quin adulationibus delectentur. Cum vero ab initio gravissimi fuerint, in quo Trojanæ levitatis originem præcipue diffitentur, eos hoc vitio continue laborasse, historiarum celebre testimonium est. Inde est illud: « Romanus omnis adulatione corrumpitur, aut corrumpit. » Certe si non verbis, possunt omnes fraudulentis muneribus expugnari. Et quos munuscula non dejiciunt, honoribus capiuntur. Urbis auspicia, sacrilegio parricidii, et fraterni sanguinis cruore, numinibus suis Romulus consecravit. Deinde lemuribus infestatus, honore vano simulata communicatione imperii, fratrem placavit

(27) Ed. Paris., *Persilli*.

A occisum. Suos quoque imperatores, quos de more Romanus populus fideliter jugulabat, deificavit fidelius inani solatio, perfidiam prætexens manifestam, perinde ac si sorbitiunculas ei, quem peremerat, ministraret: eosque mentiebantur in sortem transiisse numinum ac si cœlo suo mundoque regendo, nisi tyrannis ascitis, Omnipotentis non sufficiat manus. Facti sunt ergo divi indigetes, aut, ut aliis placet, heroes, quos nec etiam humana sorte dignos Romanorum perfidia reputavit. Tractum est hinc nomen, quo principes virtutum titulis, et veræ fidei luce præsignes, se divos audeant, nedum gaudeant appellari, veteri quidem consuetudine etiam in vitio, et adversus fidem catholicam obtinente. Si vero veniatur ad verba, in eo jam Romanus Græcorum perfi-
B diam antecedit, qui eo usque adulandi lenocinium docuit, ut a docili populo facillime transeatur. Voces quibus mentimur dominis, dum singularitatem honore multitudinis decoramus, natio hæc invenit, et ad finitimos posterosque sui nominis auctoritate transmisit. Si quando quæris, illud tibi tempus occurrat, quo C. Cæsar, exuens nescio an perficiens dictatorem, omnia factus, omnia occupavit. Illius certe temporis mihi sæpe occurrit imago, cum ad potentioris nutum, subjectorum omnia disponantur, et licet animo reluctante, in se ipsos parati sunt exsilii, aut mortis dictare sententiam. Hinc quippe potestas terribilis; hinc angentis et urentis conscientiæ stimuli meticulosa corda concutiunt, et
C præcipuam in omnibus sibi vindicant auctoritatem. Adeo quidem, ut sacerdotes legis divinæ præcepta dissimulent, sapientiam nesciant seniores, juris sit judex ignarus, prælatus auctoritatis nescius, disciplinæ subjectus, libertatem contemnat ingenuus, totus denique populus quietem et pacem. Dum enim omnes unius præsidentis voluntate feruntur, universi et singuli suo privantur arbitrio. Nonne hæc erat facies temporis quando

> . . . . . *Sedere patres censere parati,*
> *Si regnum, si templa petat, jugulumque senatus,*
> *Passurasque injuda nurus:*
>
> (Lucan., v, 305.)

D eoque solo bene cum civibus actum est, quod Cæsar plura jubere erubuit, quam Roma pati? Nonne tyranni opinio, ad tyrannidis transiit successores, dum suspicantur, quod leges a se maluit tolli, quam ab humilibus observari? in eoque libertatis servatur umbra, si se quisque quod præcipitur simulat voluisse, facitque, imo videtur facere, de necessitate virtutem, dum necessitati jungit consensum, et quod incumbit, gratanter amplectitur. Hic porro nullæ sunt partes veræ, aut ingenuæ libertatis, ubi totum sibi adulatio vindicat, vanitas totum, nihilque veritati relinquitur, aut virtuti. Adulationem vero sine dolo esse non dubites, cum in adulatorum persona de se confiteatur Gnato, quia cum maxime

Digitized by Google

decipio tunc triumpho. Sicut enim finis oratoris est persuasisse dictione, medici curasse medicina; sic adulatoris finis est suaviloquio decepisse. Nam et:

Fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps:

Et venena propinantur melle circumlita, quo citius noceant. Verum

Non est in meanco semper relevetur ut æger,
(Ovid., *Pont.* I, III, 17.)

et finem suum qui in altero est, orator non semper assequitur. Sic adulator quidem non semper decipit, aut de amico triumphat, fine tamen suo non destituitur, si ex contingentibus nihil omiserit. Nec enim Ulyxes sirenum voces evasit, quod ei aliquid suavitatis deesset ad gratiam, sed quia stimulis voluptatis, et meretricantibus illecebris vanitatis, solidæ virtutis opposuerat robur. Tentator quoque Pharisæus, et Herodianus insidiator, quas fraudis suæ non adhibuerunt artes, ut eum caperent in sermone lingua dolosa, *in cujus ore non inventus est dolus?* (*I Petr.* II.) *Magister*, inquit, *scimus quia verax es, et viam Dei in veritate doces, et non est tibi cura de aliquo, neque enim accipis personas hominum* (*Matth.* XXII). Quid quæso, blandius? Sed dolus quo tendat, invidia quo feratur, subjecta interrogatio patefecit. Sequitur enim: *Licet censum dare Cæsari, an non?* (*ibid.*) Ecce laqueus paratur pedibus innocentis, et ad subversionem ejus decipulas suas frustra tetendit iniquitas. Si enim censum dandum esse censuerit, peculiarem populum Domini, semen liberum, præclaram hæreditatem Domini, decimis et primitiis et legalibus cæremoniis tantum obnoxiam, subjiciet servituti. Si vero tributa neganda responderit his, qui pro salute et quiete omnium militabant, quasi seditionis auctor et reus imperatoriæ majestatis a Publicanis juste poterit comprehendi. Verum quia frustra jacitur rete ante oculos pennatorum, totius calumniæ laquei dissolvuntur, dum prolato numismate census, suam cuique censuit restituendam esse imaginem; et ita quæ Cæsaris sunt, Cæsari restituenda, ut suo jure Deus non defraudetur. Equidem non omnibus datum est, ut blanditiarum laqueos sic evadant, cum eos alius non prævideat, alius etiam prævisos nequeat declinare. Unum tamen certum est, illis, qui huic vitio dediti sunt, non magis placere virtutem, quam illos bene olere, qui in culina habitant.

Cap. XI. *De munuscularis et promissariis et quod promittere non expediat ad virtutem.*

In eo autem adulatoriæ vis magna consistit, si, omissis propriis, aliena commoda curare videaris, de tuo nunquam aut raro, semper aut sæpe loquens de illius, quem aucuparis emolumento. Præterea manum contine, ne, si quid etiam invito ingeratur, accipias, dum influat Jordanis in os ejus, qui dum omnia cupit, sibi quoque omnia de jure putat competere. Esuriens gula insatiabilium quorumdam animalium, donec satietur, communem aliis invidet cibum; et in quo aliorum subvenitur inopiæ, se fraudem perpeti suspicatur. Sic fortunatus sibi interdum subtrahi putat, quidquid quocunque titulo confertur in alium, teste Crasso, qui, ut dicitur, milite dissimulante, eo quod solus, aut præ cæteris apud Parthos aurum sitierat, aurum bibit. Jugurtha quoque sæpe Romanum exarmavit, et fregit imperium, et exercitum, ipsius quoque urbis concussit majestatem, nunc dans plura, promittens interdum plurima. Sed hoc liberum est his, et sæpe conducit, qui aliqua donare consueverunt. Alioquin promisso gratiæ conciliandæ non proficit, sed quasi deceptio fraudulenta, illam quæ esse videtur plerumque exstinguit. Tanto quidem validius, quo cum prudentiori et graviori viro negotium geritur. Simplicitas namque circumvenientium insidiis latius patet, et facilius supplantatur. Unde ille qui non urbem, sed orbem lascivis implevit amoribus, sollicitatorem puellarum et impudicum instruens amatorem, ait:

Promittas facito, quid enim promittere lædit?
Pollicitis dives quilibet esse potest.

At philosophus nunquam, aut rarissime, et hoc ex justa causa asserit conducibile. Si enim promissionis implendæ facultas non suppetit, temerarium est promittere quod præstare non potes. Si enim potestas adfuerit largiendi, nisi voluntas beneficii producat effectum, promissor non gratiam de promisso, sed de mendacio contrahit maculam. Quod si ex intervallo promissi fidem impleverit, liberalitatis decor, et beneficii species ipsa fuscatur, eo quod qui distulit, interim visus est noluisse. Unde versificator egregius:

Denigrat meritum dantis mora, nam data raptim
Munera, plus laudis, plusque favoris habent.

Præterea quis de futuro certus est, ut sciat se quandoque posse implere quod differt? Nonne consiliarius veritatis, assertor fidei, electionis vas (Doctorem gentium loquor) fidelium animos, quos adventus sui exspectatione suspenderat, frustravit a desiderio suo? Quid aliud agit illa ipsius excusatio, qua apud se non fuisse *est* et *non*, sed *est* tantum commemorat, et se levitate non usum protestatur? Si non potuit ille, Domino impediente, quod voluit (hoc enim voluit quod promisit) quis sapiens secure quod ex facilitate naturæ pendet, promittit, cum leviter possit ex causis quam plurimis impediri? Ad hæc ex justa causa potest interdum mutare quilibet voluntatem. Dignus etenim beneficio pro tempore videtur aliquis, qui processu rerum, eodem reperitur indignus. Et interdum indignus est, qui ad frugem melioris vitæ conversus, beneficium meritis etiam a manu extranea, ut vulgo dici solet, extorquet. In his mutare propositum sæpe non est criminis, sed virtutis. Nam, ut a fabulis doceamur, Theseus unico filio suo non fuisset orbatus, si voluisset mutare propositum. Et Phœbus, urgente stimulo doloris, quem de Phaetonis ruina conceperat, exsul a cœli regione, Admeti non pavisset armenta, si ei votum quo se, Stygis interposito sacramento

Digitized by Google

filio ambitioso obligaverat, mutare licuisset. Et ne fabularum instrumenta contemnas, rex incredulus, quod ex evangelica habes historia, salubrius incautum et perfidum solvisset juramentum, quam in exstinguenda lucerna verbi, auferendo præambulum gratiæ, veritatis occidendo præconem, mensam pollueret, convivium incestaret, regiam pessundaret majestatem, dum incestui cuncta serviunt et obtemperant saltatrici. Ethica quidem regula est, quia non omnia sunt semper promissa solvenda; si forte aut accepturo damnosa, aut perniciosa sint promittenti. Et lex amicitiæ illa prævaluit, qua sola honesta peti licet ab amicis aut fieri. Ipsoque jure cautum est, ut nulla promissio, quæ turpem aut tristem habeat exitum, impleatur. Postremo antecedens promissio, consequentis beneficii gratiam aut exstinguit, aut minuit. Et sicut jacula, quæ prævidentur feriunt minus, et quæ omnino non præcaventur magis lædunt, ita et in beneficiis quod ex promissione conceptum est, minus accipitur, et quod ex insperato provenit, gratius acceptatur. Licet enim nuda promissio apud juris, ut dicitur, peritos non pariat actionem, promissor omnis apud veritatem (ut dici solet) pollicem fixit, et jure civili cessante, fidei naturaliter obligatur. Sed quis actor durius aget, quam fides, si ipsa cœperit accusare? Si agit conscientia, quis absolvet? Certe:

Exemplo quodcunque malo committitur, ipsi
Displicet auctori, prima est hæc ultio, quod se
Judice, nemo nocens absolvitur,

(Juven. xiii, 1.)

Si vero ipsa justificat, quis condemnat? Procul dubio qui in illo timetur articulo, Dominus est, ubi et dies contemnitur humanus, et conscientia quod obloquatur non invenit. Si vero animam accusant opera, et illi conscientia testis assistit, et causam veritas examinet æquitatis, quis, quæso, prætor in ream, obnoxiamque mendacio gravius vindicabit? Sane, prætor, etsi viva vox juris esse dicatur, sententiam ejus veritas plerumque retractat. Sed veritatis sententia manet irretractabilis. Quia justitia ejus justitia in æternum, et lex ejus æquitas. Econtra in prætorio sæpe summum jus summa injuria est. Quisquis ergo promittit, debitor est, et veritatis urgente sententia, sponsionis fidem compellitur adimplere. Porro quod necessitas extorquet, gratiam minuit. Unde illud philosophicum quod præmisi: « Promittere ne festines, ne cum volueris non possis, aut nolis ex justa causa cum possis, aut cum effeceris gratiam perdas, aut minuas; eo quod te ante illaqueaveris in verbo oris tui. » Fit tamen ut non modo licitum sit promittere, sed et conducibile. Et ut aliorum ad præsens taceantur exempla, Paracletum Christus ipse discipulis et promisit et misit. Eisdemque quid futurum esset illis, qui omnia pro eo reliquerant interrogantibus, sedes in regeneratione promisit, et judiciariam, quam cum eo habituri sunt, potestatem. Ex quibus constat, quod causa propositum, opusque commendat, ut liqueat ex his, quia non necesse est, philosophi regulam vitiari.

Cap. XII. *De rationalibus et secretariis divitum, et quod amicitia non nisi in bonis est, et quod dives familiarem potius exprimat quam amicum, et licet familiaritas divitum utilis videatur, sæpe periculosa est, et quod innocenter vivendum est.*

Sed si non modo promissores, sed munuscularios, in gratia illius quem captas, antecedere pergis, te ratiociniis ejus immisceas, parcas sumptibus, eo quod secretorum conscius, qui loculis parcit, diligenti patrifamilias displicere non potest. Grata sunt vitia ejus, qui deformitatem morum, sumptuum parcitate compensat. « Optimum, ut ait Cicero, si nescis, vectigal parcimonia est. » Tenuis parcus impletur facile, et facillime exinanitur prodigus dives. Arca sane capacissima fundum habet, et brevi exitu congestarum aquarum quantalibet copia defluit, fontisque abundantia tollitur, scaturientis venæ fecunditate sublata. Exili plerumque meatu inclusum egerit urna liquorem. Sic minutissimis, dum frequentibus et continuis sumptibus, amplissimæ exhauriuntur opes, et brevium subtractione minutiarum, maxima hæreditas expilatur, nisi forte prodigus pecuniam inveniat redivivam.

Est luxus populator opum, cui semper adhærens
Infelix humili gressu comitatur egestas.

(Claud., *In Ruf.* i, 35.)

Illis ergo parcendum est, quorum necessarius imminet usus, et aliquid adjiciendum est quantitati, quæ jugi partium deductione decrescit. Et licet usui defluant unicolæ patrimonii, gratum est diligenti patrifamilias, si vel ratiocinii calculo teneantur, peritque dupliciter, quod elabitur nescienti. Ad hæc

. . . . . lucri bonus est odor ex re
Qualibet. Illa tuo sententia semper in ore
Versetur, diis atque ipso Jove digna, poetæ:
« Unde habeat quærit nemo, sed oportet habere! »

In his quidem versari, est arctioris gratiæ funibus vincire divitem, licet versibilitate ingenii lubricum Protea vincat. Aut si veritatis deficit gratia, vel ulterioris familiaritatis exhibitio constat. Cæterum licet utrumque non possis assequi, et rerum privatarum participationem, et calculi cautiones, te secretis ingere, quavis arte. An nescis quod qui pergunt ipsis imperatoribus imperare,

Scire volunt secreta domus, atque inde timeri?

Et quo studiosus occultantur, eo diligentius sunt perscrutanda. Nempe

Carus erit Verri, qui Verrem, tempore quo vult,
Accusare potest.

Si tamen inter malos charitas aut amicitia esse potest; hoc etenim quæsitum est. Sed tandem placuit, eam nisi in bonis esse non posse. Magna utique inter molles et malos concordia; sed ea tantum a charitate discedit, quantum lux distat a tenebris. Et licet interdum mali, sicut et boni, idem velle, et idem nolle possint, amicitiæ tamen titulum non assequuntur. Unde et Crispo, historicorum inter Latinos potissimo, sed et ipsi Ciceroni placuit, in malis factionem esse, quod in viris bonis

Digitized by Google

vera amicitia est. Sed quamvis vitiosus, præpediente malitia, amicus esse non possit, etsi non venerabilis, verendus tamen erit, qui conscientia secretorum, conscio terrorem potest incutere. Scitum est illud ethici, quia

Nil tibi se debere putat, nil conferet unquam
Participem qui te secreti fecit honesti.

Hoc quoque jam pridem venit in dubium, an quemquam divitum et potentum, amare contingat. Tandemque receptum est, eosdem nunquam amare, vel raro, et in eis præcipue causis, in quibus se potius, quam alios amare videantur. Contraria siquidem in eodem esse non possunt. Et quo divites plurimum cupiditatis, eo habent minimum charitatis. Hæc etenim invicem maxime adversantur. Porro ut ait quidam : « Omnis dives iniquus aut iniqui hæres est; et rarissimum est, ut divitiæ affluant, nisi amoris et cupiditatis glutino solidentur. » Eas desiderantis animi vigilantia et labor acquirit; sed ægrior sollicitudo retinet et conservat. Inquit ethicus :

Non minor est virtus, quam quærere, parta tueri :
Casus inest illic, hic erit artis opus. Ov. Ars 2, 13

Cum ergo istud ars, illud casus nomine censeatur, quis eas sine applicatione mentis intensa diutius servat? Certe vetus proverbium est : « Quia ubi amor, ibi oculus; et ubi vigil mentis intentio, ibi fixa cordis positio. » Unde licet invito et repugnanti animo plerumque affluant, cor tamen apponere fidelis philosophus prohibet, et Doctor gentium eos, qui divites fieri cupiunt, in laqueum diaboli, et tentationis dicit incidere. Et qui utroque major est, primogenitus mortuorum, et princeps regum terræ asserit, Deo et mammonæ simul serviri non posse. Quoniam.

Imperat, aut servit collecta pecunia cuique.

Sed diviti nunquam servit, aut raro. Unde liquet divites frequentius iniquos esse quam hæredes iniquorum. Quomodo ergo regnat charitas, ubi iniquitas dominatur? Utique dives familiaris esse novit, amicus nunquam, aut raro. Hic tamen non de eo, qui habet divitias, sermo est, sed qui amat. Ex quibus liquet, quia quantacunque ex familiaritate potentioris gratia videatur, diligentem cautelam exigit subditorum. Alioquin omnis ejus illecebra, « plus aloes, quam mellis » in exitu habitura est. At expedit plurimum ad successus esse conscium secretorum. Quidni? Reverentia crescit, invalescit auctoritas, arcentur incommoda, proveniunt utilitates, amicorum augetur numerus, cultoribus accedit devotio, et fortuna totius gratiæ suæ, et felicitatis auram videtur beatulis inspirare. Cæterum istorum omnium novissima quovis absinthio amariora sunt, et si interim non amarescunt, justam amaritudinis habent suspicionem. Res siquidem periculosa est, divitum aut potentum communicare secretis. Si quid enim eis per incuriam forte elabitur, cui, nisi conscio imponetur? Quod cubicularii, aut cinifiones, mimive, aut quicunque nebulonum, quibus delicatus divitis sensus, aut furor carere non potest, in lupanari vel taberna sparserunt, aut ut se vindicarent a familiaritate potentis, divulgaverunt in populo, in illius calumniam retorquetur, qui in consiliis aliquem locum visus est tenuisse. Si motus rerum præscire desideras, meritoria discute, et lixarum castrensium inquire sententias. Nihil enim adeo occultum est, quod eis ex aliqua parte non reveletur. Si mihi non credis, vel Aquinati nostro aures accomoda. Ait enim.

O Corydon, Corydon, secretum divitis ullum
Esse putas? servi ut taceant, jumenta loquentur,
Et canis, et postes, et marmora : claude fenestras,
Vela tegant rimas, junge ostia, tollito lumen
E medio, taceant omnes, prope nemo recumbat
Quod tamen ad cantum galli facit ille secundi,
Proximus ante diem caupo sciet.

Procedo. Si terræ secretum suum infodiat, vel arundo succrescens hoc producet in publicum, et levi flatu in auras proferet, quoniam

Auriculas asini Midas habet.

(Pers., I, 121.)

Pallas quoque Erichthonium suum occultare non potuit, quin ipsum jam cognitum cornicis garrulitas publicaret : unde quia alieni admissi delatrix fuit et conscia, coloris perdidit venustatem, et garrulitatis incurrit notam. Præterea secretarii divitum, quasi quidam tolutarii vel clitellarii sunt, et qui eorum delictis onerentur : quidquid ab eis delinquitur in istorum infamiam cuditur; nisi forte ea sit de potente opinio, ut nullo possit consilio depravari. Si enim solemnis est malitia ejus, si fraudis et doli vulgata opinio, totius familiæ fama purgatur, ac si capitis languor infirmantium denigret dolorem laterum. Alioquin si benignior, si civilior creditur potentatus, omnia deliramenta ejus familiares, quasi clitellarii, quibusdam nominis sui humeris portant. Sed recte gestorum nil nisi benignitati, aut civilitati potentis ascribitur. Et si quando calculus gravior imminet, quasi pellem pro pelle, animam tuam dabit dives pro fama sua, et ut in te retorqueat culpam suam, caput tuum meritis criminum, pœnis non verebitur objectare. Sed quod magis mirabile, gratulabitur, si astutia sua industriæ tuæ labores et sollicitudines, hac mercede donaverit, ut te reddat infamem, et si fecerit, aut finxerit te criminibus inauditis obnoxium. Non est enim malum in civitate quod non in divitis consiliarios impingatur, cum inanis sit excusatio, eo quod omne officium, sibi potentatus conformat, nemoque sapiens diu fluctuat consilio imprudentum. Omnia namque discernit et judicat. An eum putas in conscientia sua securum quiescere, cujus turpitudinem producere potes in lucem et proferre in publicum? Certe omnis, qui malus est, odit lucem. Et opus omne, artificis sui videtur habere imaginem. Meretricantium mulierum fucus dum argui veretur a lumine, petit umbras, et timet ne se ipsis deformiores sint, si immediata luce videntium obtutibus pateant. Hoc ergo

Digitized by Google

illarum tota vigilantia quærit, ut quod non est in eis, præstricti oculi videant, et qui vident, cæci faciant. At in his quæ nativo colore confidunt, longe aliter est, quia

Hæc amat obscurum, volet hæc sub luce videri,
Judicis argutum quæ non formidat acumen.
(Horat., *De art. poet.*, 363.)

Licet itaque secretorum communio aliquid felicitatis videatur adjicere, securitati tamen plurimum demit. Difficile, aut potius impossibile est illos percurrere, qui, hac via ad inferos descenderunt, aut pœnis novissimis se ingemuerunt affectos.

Heu mihi cur vidi, cur noxia lumina feci!

inquit ille, qui an de conscientia alieni, an proprii operis noxa deportationem meruerit, incertum est. Certum tamen est, quod mala aliena novisse non expedit. Verumtamen sive sciantur, sive non, nihil tutius est quam propriam conscientiam conservare. Philosophus sic inter hostes vivendum censuit, tanquam inter amicos; et inter amicos, ac si in mediis hostibus viveretur. Et satyricus :

Vivendum est recte cum propter plurima, tum de his
Præcipue causis, ut linguas mancipiorum
Contemnas, nam lingua mali pars pessima servi.

Sed non modo propter linguas servorum, verum propter gladios, et venena potentum, et insidias omnium, præcepto satyrici parcendum est.

Cap. XIII. *Quod vindicari possunt, quæ sunt adulationibus acquisita : et de lenonibus, et mollibus, et pœnæ eorum ; et quod pudicitia auferri non potest violenter, nisi mens ipsa consentiat.*

Atqui adulator ei nequaquam parere potest, qui nihil aliud quærit, nisi ut placeat. Si potest, per se; sin autem personam suppositam, quærit uxorem forte, aliamve conjunctam vel jure, vel affectione. Affectio tamen efficacior est, eo quod ad naturam familiarius accedit, ipsique unitur animæ, quidquid affectionis fœdere copulatur. Non est utique perniciosior assentatio, quam ea quæ affectionis inductione procedit. Inde est quod sæpe mariti arctius amplectuntur, et se rivalibus suis exponunt plenius, et sæpius invitant ad cœnam matrimonii corruptores, dum, ut proverbialiter dicitur, amator incautus pudicæ magis uxori, quam infidelibus oculis credit. Nonne satis delusus est, qui oculis suis assertionem femineam, quæ ex eo solo decipit crebrius, quod intercipitur rarius, anteponit? Pica siquidem pulvinaris efficacissima est, et, ut dici solet, cornix nocturna quovis oratore disertior, et cujusque operis faciem, quocunque libuerit colore, vestit. Quo ergo cautior, eo suspectior habenda est. Si dolus dedit causam contractui, rescinditur, et revocantur omnia, quæ ex eo, vel ob id profecta sunt. Hæredes quoque defuncti in solidum et in perpetuum tenentur de eo, quod ad eos constiterit pervenisse. Sed quid adulatore dolosius? At mihi forte objicies, quia non omnes novi. Verum quidem est; sed a multis mihi didicisse videor omnium mores. Duellius jam senex, jam decrepitus corpore cordeque trementi, A dolens sibi exprobratum esse in jurgio, quod oris vitio fetidus esset, se domum contulit. Cumque uxori gravius quereretur, quod nunquam eum monuerat hujus vitii quærere medicinam : « Fecissem, inquit, nisi putassem ora virorum omnium sic olere. » Laudare poteris ejus matrimonii pudicitiam, et præferre patientiam mulieris, quæ viri vitium tanta patientia tulit, ut ille infelicitatem corporis, non uxoris fastidio, sed maledicto senserit inimici. At et ego de adulatoribus aliquid tale respondeo, quia omnes arbitror sic olere. Omnes fallaciam et dolum redolent, et quocunque se vertant, pudicis naribus, hunc important, non odorem, sed fetorem. Quidquid ergo ex ea causa acquiritur, etiam ab hærede juste potest avelli. Nec B credo quod possit petitoribus obviari, si vindicare audeant, quod adulatoribus contulerunt. Sed quis sapiens et intelliget ista? Aut ad hoc quis idoneus, cum non modo in omni domo, aut conviventium cœtu, adulantium tanta sit copia, ut si quis modestus adversus eos mutire audeat, illos

Defendat numerus, junctæque umbone phalanges?
(Juven., II, 46.)

Certe dum vir honestus innitens conscientiæ, tutumque insistens officiis, esurit, sitit, alget, et multiplices fortunæ indignantis injurias excipit,

Vilis adulator picto jacet ebrius ostro,

deliciis ingurgitatur ad crapulam, vino æstuat, lautioribus cibis distenditur, et pro arbitrio variis C artificiis cœlum sibi contemperat. Primos habet recubitus in cœnis, in conventibus primos consessus, præelecto prænomine conclamatur, salutationes excipit primas, primas sententias in judiciis profert, in demonstrationibus honestissime, in deliberationibus utilissime sentit, quidquid loquitur, sal merum est; quidquid agit, justitia vel liberalitas. Age ergo et inter istos sapere aude. Illico « multa adulatorum veniet manus, et veluti te Judæi cogent in suam concedere turbam. » Multitudine itaque tuti sunt, et artificio, ut ipsos possint etiam reges, et principes expugnare. Et miro modo inermis populus prævalet in armatos, et mollitie quæ robustissima sunt, potenter expugnat. Dispo- D sueram tamen silere de mollibus, qui sicut ignominiosi, ita sunt et videntur innominabiles. Silentium indicit reverentia morum, et verecundus animus, natura dictante, illorum declinat aspectum. Quid multa?

Si natura negat, facit indignatio verbum.

Apud istos ars est suam pudicitiam prostituere, alienam violare, vel oppugnare. Nec quidem simpliciter suam, cum matrimonii temerentur jura, et conjugis adulterium conjux procuret. Dum egreditur sponsa de thalamo suo, conjugem noli maritum credere, sed lenonem. Producit eam, libidinosis exponit, et si spes dolosi nummi refulgeat, affectus callida simulatione prostituit. Filia namque decentior, aut si quid aliud in familia placeat ditiori,

Digitized by Google

publica merces est, exposita quidem, si emptorem inveniat. Sed licet justus dolor eos aliquatenus cruciet, qui tori participes admittunt, aut faciunt; ægritudo tamen utilitatis compendio mitigatur, vel saltem doloris dissimulat cruciatum. Si enim res serio agatur, si libera donentur cunctis judicia, non est dolor, sicut dolor ille, quo corpus suum quis videt aliena libidine pollui. Cætera namque peccata extra corpus sunt; sed *qui fornicatur, in corpus suum peccat* (*I Cor.* VI). Hoc, inquit, os ex ossibus meis, et caro de carne mea, ut jam non duo sint vir et mulier, sed una caro. Hæc utique sine dolore non scinditur, neque sine invidia communicatur.

Non bene cum sociis regna Venusque manent: et sicut « nulla fides regni sociis, » ita nec tori. Certe facilius est, regni divitias, quam affectionem conjugii alii cedere. Atqui nec isti conjuges sunt sed lenones. Tunc demum omnia creduntur exposuisse divitibus, cum fidei fidem faciat fides violata. Sed quid filias et uxores (quod licet jura prohibeant, tamen quocunque modo natura permittit) exponi queror, aut prostitui? In ipsam naturam, quasi gigantes alii, Theomachiam novam exercentes, insurgunt. Filios offerunt Veneri, eosdemque in oblatione pupparum virgines præire compellunt. In illis etenim ætatis maturitas exspectatur; at in his sufficit alienæ impudicitiæ voluptatem posse expleri. Pudet dicere, quod se ipsos viri ætate provectiores et sensu, turpitudini tantæ non subtrahunt, et cum eos in nobiliori sexu natura creaverit, ad deteriorem quantum in ipsis est, ex innata malitia prolabuntur, effeminati vitio et corruptela morum, cum tamen naturæ beneficio, feminæ esse non possint. Cum lascivientis divitis luxus libidini vota sua præcingit, recumbentis pedes calamistratus comatulus excipit, nitorem invidens meretrici, histrioni habitum, cultum procis, virginibus ornatum, triumphalem quoque principibus apparatum, et in aliorum conspectu pedes, et ne plus dicam, teneris manibus tibias tractat. Chirothecatus enim incessit diutius, ut manus soli subtractas emolliret ad divitis usum. Deinde licentia paululum procedente, totum corpus impudico tactu oberrans pruriginem scalpit, quam fecit, et ignes Veneris languentis inflammat. Verum hæc abominatio, non tam ostendenda est quam conspuenda, puderetque eam nugis nostris esse insertam, nisi eamdem Apostolus, Romanis scribens, verbis manifestius expressisset dicens, quia *feminæ eorum immutaverunt naturalem usum, in eum qui est contra naturam, et masculi, relicto naturali usu feminæ, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes*, ut darentur *in sensum reprobum* (*Rom.* I), facerentque quod minime convenirent, et vitiis universis obnoxii, indignationem Dei, et omnium pœnarum in se aculeos provocarent.

Et tunc quidem in auribus Romanorum hoc tuba apostolica conclamabat, quando impiissimus imperator Nero, luxuriæ sævientis, puerum Sporum, exsectis testiculis in muliebrem naturam transformare conatus est. Ab eo tempore proverbium natum est: « Quia usus formosorum abusio est, » et illud: « Formæ gratia eo minus grata sapienti est, quo corruptio est gratior corruptori. » Difficilius etenim ab infirmis defensoribus custoditur, quod plurea appetunt. Illud incauto facilius subripit fraudulentus, aut invito pudicitiæ prædo violentus extorquet. A Patribus tamen pridem diffinitum est, quia pudicitia auferri non potest, nisi mentis corruptio antecedat. Quod enim, ut magnus asserit Augustinus, non præcedente libidine violenter patitur corpus, vexatio potius dicenda est, quam corruptio. Ibi ergo servari pudicitia potest, ubi nulla, nisi voluntaria esse potest corruptio, in mentis scilicet integritate, ubi in æternum servari pudicitia potest. Nec magnum est integram esse carnem, ubi mens tetra corruptione polluitur. At nunc si deceptor amans, aut violentus abest, ita male a teneriori ætate instituuntur adolescentes, ut oculis lascivientibus, nutu faciei, corporis gestu habituque exteriori, et lenocinio vix ipsis meretricibus concesso, sollicitent corruptores, et legum quæ in eos jam plurimæ latæ sunt, nullam habeant reverentiam vel timorem, licet in eos gravissime animadvertendum decreverit imperator. Ait enim: « Cum vir nubit in feminam vires porrecturam, quid cupiat? » Ubi sexus perdidit locum, nec scelus est quod non perficit scire, ubi Venus mutatur in alteram formam, ubi amor quæritur et non invenitur, jubemus insurgere leges, armari jura, ut gladio ultore, et exquisitis pœnis, subdantur infames, qui sunt, vel futuri sunt rei. Sed neque consentientibus parcit, quin eis pœnam irroget capitalem, cum et lege divina facientes, et consentientes, pari pœna plectantur. Ipsosque, magno episcopo auctore (Ambrosium Mediolanensem attende), consentientes definivit esse, qui notum errorem reticent, aut corrigere cum possint, dissimulant. Sed quid de eis verecundum, odiosumque sermonem protendimus? Ut sortem eorum condigna conclusione claudamus, procul dubio pluet super eos Dominus laqueos ut non effugiant, ignis, sulphur, spiritus procellarum, pars calicis eorum, et cum auctoribus suis, quos Sodoma devoravit, erunt sæculis in fetorem, et opprobrium sempiternum. Quid profuerit, quæso, eis tunc divitum favor? Aut quis potest esse temporalium usus aut voluptas, quem tantus dolor, et tanta erubescentia non absorbeat?

Cap. XIV. *Adulatores puniendos esse, tanquam hostes deorum et hominum, et veritatem gratanter amplectendam, et patientiam custodiendam, tam rationibus quam exemplis majorum.*

Sed, ut vulgari proverbio dicitur: « Deus illo præ cæteris colendus creditur, qui subvenit in præsenti. » Ideoque non curant quomodo, dum tamen

Digitized by Google

hoc quod expetunt faciant. Egregie quidem Cæcilius Balbus : « Imperator, inquit, Auguste, tum in multis, tum in eo maxime elucet prudentia tua, quod isti nondum te omnino insanum reddiderunt, qui ut tibi applaudant, non modo diis, sed tibi ipsi, et populo injuriam faciunt. Deorum siquidem minuunt reverentiam, quo parificant tibi. Te arguunt insipientiæ, dum conditionis tuæ repugnante natura, te parem numinibus esse persuadere præsumunt. Nota superstitionis inurunt populum, cui mortales deos pro immortalibus persuadent esse colendos. Sane in eo aliquid divinum tibi inesse monstrabis, si omnes istos, qui divinitati tuæ fraudulenter applaudunt, rapi feceris ad tormenta. Quis enim deorum ei parcat, a quo se deceptum iri intelligit? Quis non irruat in eum, qui aureos Jovis oculos eruit, aut argento gemmisque sublatis Vestam nititur excæcare? Quis de Martis capite adamantinum lumen impune temerariis effodit ungnibus? Nempe deos invisibiles, et immortales circumvenire, et eis fallaciæ parare insidias, gravioris culpæ est, eo quod ab his visibilium deorum fabrica sustentatur et regitur, et honorem aut contemptum qui istis exhibetur, illi remunerant. Si sapis ergo, Auguste, in deorum hostes insurges, et te, si non Deum, quod nequaquam es, vel deorum te docebis esse cultorem, si deceptores istos exterminaveris, excæcatores tuos, deorum contemptores, et utrorumque injuriam punias. » Hæc Cæcilius. Factio tamen adulatorum prævaluit, quod et præsentium rerum declarat satus. Adeo quidem, ut si quis popularium modestiæ conscius, assentationis et scurrilitatis vitio crediderit temperandum, hostes felicium censeatur aut invidus. Eorum siquidem aures teneræ sunt, et jam obsurduerunt vero, et linguam severiorem sine offensione gravissima non admittunt. In quo quantum a virtute majorum ætas nostra degeneraverit, perspicuum est, cum sine patientia aut nullum, aut rarum esse opus virtutis verbis docuerint, et exemplis. Unde et Aristippus a maledicente se discedens, dixisse legitur : « Ut tu linguæ tuæ, sic et ego mearum aurium dominus sum. » Antitanes quoque cuidam dicenti : « Maledixit tibi ille, » « Non mihi, inquit, sed illi qui in se, quod ille culpat, agnoscit. Sed et si mihi maledicere curet, non curo, quia auditus lingua debet esse robustior, cum singulis hominibus linguæ sint singulæ, sed aures binæ. Aliquatenus tamen curo, quia eo ipso me fatetur esse superiorem, quoniam superioris personæ usus est detractionibus subjacere, inferioris inferre. Gauderem itaque, nisi urgente humanitate compaterer infelici. » Item T. Tatius maledicenti sibi Metello : « Facile, inquit, est in me dicere, cum nec sim responsurus. » Quid Xenophon? « Tu, inquit cuidam, maledicere didicisti, et ego, conscientia teste, didici maledicta contemnere. » Sed et Diogenes, cum ei nuntiasset amicus : « Te amici cuncti vituperant, » « Oportet, inquit, sapientiam ab insipientibus feriri, esse enim melio-

A rem indicat mala lingua quem carpit. » Quid Plato? totius philosophiæ robur, patientia est. Cum et Socrates non modo verbo neget sapientem posse offendi, sed adversus omnem fortunam robore virtutis suæ manere immobilem. Et ne philosophis solis patientiam sic placuisse credas, ipsorum imperatorum ad eam publicandam exempla concurrunt. In Græcia quis major, aut clarior Alexandro? Ei Antigonus pædagogus citharam fregit, abjecitque dicens : « Ætati tuæ jam regnare convenit, pudeatque in corpore regni voluptatem luxuriæ dominari. » Quod et ille patientissime tulit, licet plerumque impatientissimus fuerit, et patrem sicut virtute, ita vitiis superaret. Eidem quoque elegan-

B ter et vere comprehensus pirata scribitur respondisse. Cum enim Alexander interrogaret, quid ei videretur quod mare haberet infestum, ille libera contumacia, « Quid tibi, inquit, ut tu orbem terrarum? Sed quia id ego uno navigio facio, latro vocor ; quia tu magna classe, diceris imperator. Si solus, et captus sit Alexander, latro erit. Si ad nutum Dionidi populi famulentur, erit Dionides imperator. Nam quoad causam non differunt, nisi quia deterior est qui rapit improbius, qui justitiam abjectius deserit, qui manifestius impugnat leges. Quas enim ego fugio, tu persequeris, ego utcunque veneror, tu contemnis. Me fortunæ iniquitas, et rei familiaris angustia, te fastus intolerabilis et inexplebilis avaritia, furem facit. Si fortuna mansuesceret, fierem forte melior. At tu quo fortunatior, eo nequior eris. » Miratus Alexander

C constantiam hominis eum merito arguentis : « Experiar, inquit, an futurus sis melior, fortunamque mutabo, ut non ei a modo quod deliqueris, sed tuis moribus ascribatur. » Eum itaque jussit conscribi militiæ, ut posset exinde salvis legibus militare. Sed ne a solis Græcis mutuemur instrumenta virtutum. Scipio Africanus, cum eum parum pugnacem quidam argueret : « Imperatorem, inquit, me mater peperit, non bellatorem. » Marius quoque cum eum Teutonus quidam ad pugnæ certamen provocaret, respondit, si cupidus mortis esset, se vitam laqueo posse finisse, et sapientem non tam pugnam quam victoriam quærere. Primus Romanorum imperator Julius Cæsar quam patientissime multa sustinuit.

D Cum enim calvitium iniquissime ferret, et deficientem capillum a cervice convocaret ad frontem, ab irato milite ei dictum est : « Facilius est, Cæsar, te calvum non esse, quam me in exercitu Romano quidquam egisse, vel acturum esse timidius. » Idem lato clavo usque ad manus fimbriato utens, laxius cingebatur. Unde Sylla, optimates sæpius admonens, dicebat, ut puerum male præcinctum caverent. Præterea margaritarum cupidissimus erat, quas, pondus earum interdum manu conferens, discernebat. Cum ergo Cæcilio invito, rem ut faceret senatus auctoritate denuntiasset, ut ei videbatur injustam : « Ante, inquit, satiaberis margaritis. » At hæc forte aut aliena videbuntur, et quæ viri fortis animus honestius dissimularet. Verum et famosi libelli de eo

Digitized by Google

scripti sunt, et jocularia carmina in eum publice divulgata, ut est illud militum in triumpho Gallico celebratum :

Gallias Cæsar subegit, Nicomedes Cæsarem.
Nicomedes non triumphat qui subegit Cæsarem.
(Suet., *Cæs.* 49.)

Eo quod Nicomedes rex Bithyniæ Cæsarem ferebatur stupro subegisse, in ulteriorem familiaritatem dum junior esset admissum. Facilitatem quoque Cæsaris in augendo senatu Cicero nimis acriter et palam irrisit. Nam cum ab hospite suo P. Manlio rogaretur, ut privigno suo decurionatum expediret, ait assistente frequentia : « Romæ si vis habebit, Pompeiis difficile est. » Sed et in epistola ad C. Cassium violatorem dictatoris mordacius scripsit : « Vellem Idibus Martii me ad cœnam invitasses, profecto reliquiarum nihil fuisset, nunc me reliquiæ vestræ exercent. » Sed Augustus fortunæ favor, et Romani decus imperii, avunculo suo Julio longe patientior exstitit. Cum enim Antonius maternam ejus originem despiciens, eum Afrum genere, et natura panificum diceret, hoc ridens pertulit, et eumdem sorore tradita in affinitatis gratiam admisit. Cum vero idem adversus privatum quemdam gravius excandesceret : « Loquere, inquit, Auguste, quod placet, quia diligentiam auribus, linguæ taciturnitatem indixi, quietem manibus, et in omnibus his potentiam tuam accusa, quia nihil aliud argui potest in patientia mea. » Ad hæc non modo in se servabat patientiam, sed eamdem aliis indicebat. Unde cum Tiberius quereretur per epistolam suam, quod multi de illo perperam loquerentur, ita rescripsit: « Mi Tiberi, noli nimis indignari, quemquam esse qui de te male loquatur. » Satis est enim si hoc habemus, ne quis nobis malefacere possit. Idem tanta comitate quoslibet se adeuntes excipiebat, ut quemdam Romanum joco corripuerit, quod sic sibi libellum porrigere vereretur, quasi elephanto stipem. Et quantum Nero adulationibus captus est, tantum iste ab eis aversus est. Unde appellationem domini, ut maledictum et opprobrium, semper exhorruit. Denique cum eidem descendenti per sacram viam, desperatus quidam diceret : « O tyranne; »— « Si essem, inquit, non diceres. » Observatum etenim est, quoties ingrediebatur urbem, ne supplicium de quoquam sumeretur. Curtius eques Romanus deliciis affluens, cum macrum turdum sumpsisset in convivio Cæsaris, interrogavit an mittere liceret ; respondit princeps : « Quidni liceat? » Ille statim per fenestram misit. Miles peritus aucupii, noctuam, quæ Cæsaris noctes inquietaverat, spe ingentis præmii captam tulit ad Cæsarem. Laudato imperator mille nummos dari jussit. At ille ausus est dicere : « Malo vivat, avemque dimisit. » Abiitque contumax miles non sine admiratione multorum, Cæsar non offenso. Veteranus cum sibi die dicto periclitaretur, Cæsarem rogavit in publico ut adesset : ille præstantissimum advocatum, quem elegerat, sine mora dedit, commendavitque ei litigatorem. Veteranus autem exclamavit voce magna : « At non ego, Cæsar, periclitante te bello Actiaco, vicarium quæsivi, sed pro te ipse pugnavi, detexitque impressas cicatrices. » Erubuit Cæsar, venitque in advocationem, ut qui vereretur non superbus tantum, sed etiam ingratus videri. Intraverat urbem adolescens simillimus Cæsari, perductumque ad Cæsarem interrogavit Augustus : « Dic mihi, adolescens, fuit unquam mater tua Romæ? » Negavit ille, nec contentus adjecit : « Sed pater meus sæpe. » Joci itaque asperitate urbana notitiam omnium, et familiaritatem imperatoris sibi conciliavit. Augustus in Pollionem scripserat Fescenninos : « At ego, inquit Pollio, taceo. Non est leve in eum scribere qui potest proscribere. » Sicut autem non facile concipiebat iram, ita nec facile admittebat ad amicitiam; et quem semel admiserat, constantissime retinebat. Eidem inter varia dedecora a quodam probrose objectum est, quod adoptionem avunculi stupro meruerit, quia eum Julius arctius admisisse dictus est, non sine rumore prostratæ pudicitiæ. Alius quoque eidem iratus objecit, quod solitus esset crura ardenti face suburere, quo mollior surgeret pilus. Sed et eo tympanizante, ut in primo libro dixisse me memini : « Videsne, inquit plebeius quidam, ut cinædus orbem digito temperat? » Et cum nanus ob corporis brevitatem convitiantis cujusdam impetu diceretur, sibi calceamentis grandiusculis utendum esse respondit. Tiberius quoque cum in multis legatur fuisse culpabilis, tamen adversus convitia satis firmus ac patiens exstitit, dicens, quia in civitate libera, linguas liberas esse et mentes hominum oportebat. Et, ut ad pejores transeam, Domitianus verborum satis patiens fuit, in quo sic lusisse fertur orator Lucinius. Non esse mirandum, quod æneam haberet barbam, cui os ferreum, cor plumbeum esset, eo quod dura duntaxat loquebatur, quæ ex iniquitatis adipe, quam corde conceperat, procedebant. Iniquitatis enim sedere describitur super talentum plumbi. Vespasianus quoque de quo in libro secundo, dum Hierosolymorum destructio describeretur, fecimus mentionem, etiam infirmorum convicia patienter tulit; adeo ut sene bubulco proclamante in improperium ejus : « Vulpem pilum posse mutare non animum, eo quod natura cupidissimus esset pecuniæ, nec avaritiam minueret processus ætatis, » respondisse dicatur : « Hujusmodi hominibus debemus risum, nobis correctionem, sed pœnam criminosis. » Nam de Tito filio ejus quid dicam? qui patris avaritiam tanta liberalitate purgavit, ut amor et deliciæ humani generis ab omnibus diceretur, constantissime tenens in moribus, ne quem postulandi gratia ad se accedentem, sine re vel spe, quocunque modo dimitteret. Unde interrogantibus domesticis, cur plura polliceretur, quam præstare posset, respondit : « Non oportet quemquam a sermone principis tristem discedere. » Idem quoque recordatus super cœnam, quod nihil tota die cuiquam præstitisset dolens et gemens dixit : « O amici, hunc

Digitized by Google

diem perdidi. » Quem in vita offenderit, ab Hierosolymorum reversus excidio, nondum legi : et forte illum vindicem innocentiæ, et crucifixi Redemptoris, elegit Dominus, qui populum excæcatum incolumi conscientia non modo innocenter, sed et religiose deprimeret et deleret. Nactus etenim horam, qua moriendum erat, cum lectica veheretur, suspexisse dicitur cœlum, multumque conquestus est, eripi sibi vitam immerenti. Neque enim exstare ullum factum suum, quod sibi pœnitendum esset excepto uno duntaxat. Id quale fuerit, nec ipse tunc prodidit, neque cuiquam notum fuit. Quid de patientia hujus loquar, cujus tanta benignitas erat, ut sua injuria, dum a concivibus abstineret, vix crederet quemquam posse moveri. Tantæ siquidem civilitatis et humanitatis in imperio fuit, ut omnibus prodesse, nullumque punire studuerit; convictos conjurationis contra se dimisit illæsos, et in pristinam familiaritatem admisit. Sed et Domitianus, quia gravissimam Theomachiam exercuit post Neronem, hujus virtutis aliquid plerumque indulsit civibus, licet in eos gratis quandoque insaniret, homo quidem usquequaque inutilis, et qui nihil aliud habebat virile, nisi nomen imperii. Ut tamen ignaviam mentis, et inertiam corporis, sub prætextu principatus occuleret, quotidie sibi secretum horarum spatium vindicabat, nec quidquam interdum facere consueverat, nisi captare muscas, et easdem stylo præacuto configere; ut cuidam interroganti, ne quis intus esset cum Cæsare, non absurde sibi responsum sit a Metello : « Nec musca quidem. » Quod licet impiissimo principi innotuerit, dissimulare maluit quam punire. Sed cur patientiæ exempla propono, cum omnibus liqueat nihil firmum esse et stabile, quod levi flatus aura concutitur? Quis virum fortem credat, quem verborum movet impulsus, et ei quietem excutit, et virtutum compage dirupta, ipsius animæ sanguinem elicit? Unde et publico jure statutum est, ne pro verbis frivolis, quisquam severitate pœnarum inuratur. Ait enim imperator, divorum Theodosii, Arcadii, et Honorii statuta confirmans : Si quis modestiæ nescius, et pudoris ignarus, improbo petulantique maledicto, nomina nostra crediderit lacessenda, ac temulentia turbulentus obtrectator temporum fuerit, eum pœnæ nolumus subjugari, neque durum aliquid, neque asperum sustinere, quoniam si ex levitate processit, contemnendum est; si ab insania, miseratione dignissimum, si ex injuria, remittendum. Unde integris omnibus hoc ad nostram scientiam referatur, ut ex personis hominum dicta pensemus, et utrum prætermitti, an exquiri debeant censeamus. Ex quibus colligitur, dictis hominum non moveri eum, qui aut virtutis amator est, aut juris constitutioni obtemperans.

A *Omne vafer vitium ridendi Flaccus amico.*
Tangit, et admissus circum præcordia ludit.
(Horat.)

Familiare siquidem sapienti est, ut magno placet Augustino, potius a quolibet reprehendi, quam sive ab errante, sive ab adulante laudari. Nullus enim reprehensor formidandus est amatori veritatis. Etenim aut inimicus reprehensurus est, aut amicus. Si inimicus insultat, ferendus est; amicus autem si errat, docendus; si doceat, audiendus. Laudator vero et errans confirmat errorem, et adulans illicit in errorem. Ait ergo rex fidelis, electus in beneplacito Domini, relinquens, si sapiant, regibus et principibus, justitiæ, humilitatis exemplum, et fortitudinis. B *Corripiet me justus in misericordia, et increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum.* (*Psal.* CXL) Consonat ei ethicus, dicens :

Falsus honor juvat, aut mendax infamia terret
Quem, nisi mendosum et mendacem?

Cap. XV. *Quod ei duntaxat licet adulari, quem licet occidere, et quod tyrannus publicus hostis est.*

Verumtamen cui debetur hoc oleum peccatoris, quod reprobat præambulus regum fidelium, et ad quod emendum, in fatuitate sua exclusas virgines, mittit evangelicus sermo? Ei utique qui in sordibus est, et justo Dei judicio sordescit amplius, et vulgi opinione potius splendere appetit, quam charitatis, operumque ejus fervere incendio. Unde et in sæcularibus litteris cautum est, quia aliter cum amico, C aliter vivendum est cum tyranno. Amico utique adulari non licet, sed aures tyranni mulcere licitum est. Ei namque licet adulari, quem licet occidere. Porro tyrannum occidere non modo licitum est, sed æquum et justum. Qui enim gladium accipit, gladio dignus est interire. Sed accipere intelligitur, qui eum propria temeritate usurpat, non qui utendi eo a Domino accipit potestatem. Utique qui a Deo potestatem accipit, legibus servit, et justitiæ et juris famulus est. Qui vero eam usurpat, jura deprimit, et voluntati suæ leges submittit. In eum ergo merito armantur jura, qui leges exarmat, et publica potestas sævit in eum, qui evacuare nititur publicam manum. Et cum multa sint crimina majestatis, nullum gravius D est eo, quod adversus ipsum corpus justitiæ exercetur. Tyrannis ergo non modo publicum crimen, sed, si fieri posset, plus quam publicum est. Si enim crimen majestatis omnes persecutores admittit, quanto magis illud, quod leges premit, quæ ipsis debent imperatoribus imperare? Certe hostem publicum nemo ulciscitur, et quisquis eum non persequitur, in se ipsum, et in totum reipublicæ mundanæ corpus delinquit.

Digitized by Google

LIBER QUARTUS.

PROLOGUS.

Ardua quidem res est, professio veritatis, et quæ incursantibus errorum tenebris, aut negligentia profitentis frequentissime vitiatur. Quid enim verum sit, quis recte examinat rebus incognitis? Notitia autem rerum, eo quod vias non dirigit contemptoris, justitiæ aculeos exacerbat in pœnam delinquentis. Est ergo primus philosophandi gradus, genera rerum, proprietatesque discutere, ut quidquid in singulis verum sit, prudenter agnoscat. Secundus, ut quisque id veritatis, quod ei illuxerit, fideliter assequatur. Hæc autem philosophantium strata, illi soli pervia est, qui de regno vanitatis proclamat in libertatem, qua liberi fiunt, quos veritas liberavit, et spiritui servientes, colla jugo iniquitatis et injustitiæ subduxerunt. *Ubi enim Spiritus Dei, ibi libertas* (*II Cor.* III); metusque servilis, vitiisque consentiens, exterminator Spiritus sancti est. Porro Spiritus est, qui loquitur æquitatem, in conspectu principum non erubescit, et pauperes spiritu regibus anteponit, aut æquat, et quos sibi fecit cohærere, docet scire loqui, et facere veritatem. Qui vero veritatem non vult audire vel loqui, a spiritu veritatis alienus est. Sed hæc hactenus. Nunc in quo tyrannus distat a principe audiamus.

Cap. I. *De differentia principis et tyranni, et quid sit princeps.*

Est ergo tyranni et principis hæc differentia sola, quod hic legi obtemperat, et ejus arbitrio populum regit, cujus se credit ministrum, et in reipublicæ muneribus exercendis, et oneribus subeundis, legis beneficio sibi primum vindicat locum, in eoque præfertur cæteris, quod cum singuli teneantur ad singula, principi onera imminent universa. Unde merito in eum omnium subditorum potestas confertur, ut in utilitate singulorum et omnium exquirenda et facienda, sibi ipse sufficiat, et humanæ reipublicæ status optime disponatur, dum sunt alter alterius membra. In quo quidem optimam vivendi ducem naturam sequimur, quæ μικροκόσμον sui, id est *mundi minoris*, hominis scilicet, sensus universos in capite collocavit, et ei sic universa membra subjecit, ut omnia recte moveantur, dum sani capitis sequuntur arbitrium. Tot ergo et tantis privilegiis apex principalis extollitur, et splendescit, quot et quanta sibi ipsi necessaria credidit. Recte quidem, quia populo nihil utilius est, quam ut principis necessitas expleatur? quippe cum nec voluntas ejus, justitiæ inveniatur adversa. Est ergo, ut eum plerique definiunt, princeps potestas publica, et in terris quædam divinæ majestatis imago. Procul dubio magnum quid divinæ virtutis, declaratur inesse principibus, dum homines nutibus eorum colla submittunt, et securi plerumque feriendas præbent cervices, et impulsu divino quisque timet, quibus ipse timori est. Quod fieri posse non arbitror, nisi nutu faciente divino. Omnis enim potestas a domino Deo est, et cum illo fuit semper, et est ante ævum. Quod igitur princeps potest, ita a Deo est, ut potestas a Domino non recedat, sed ea utitur per suppositam manum, in omnibus doctrinam faciens clementiæ, aut justitiæ suæ. *Qui ergo resistit potestati, Dei ordinationi resistit* (*Rom.* XIII), penes quem est auctoritas conferendi eam, et cum vult, auferendi vel minuendi eam. Neque enim potentis est, cum vult sævire in subditos, sed divinæ dispensationis, pro beneplacito suo punire, vel exercere subjectos. Unde et in persecutione Hunnorum, Attila interrogatus a religioso cujusdam civitatis episcopo, quis esset; cum respondisset : « Ego sum Attila flagellum Dei, » veneratus in eo, ut scribitur, divinam majestatem episcopus : « Bene, inquit, venerit minister Dei; » et illud : *Benedictus qui venit in nomine Domini* (*Psal.* CXVII) ingeminans, reseratis ecclesiæ foribus persecutorem admisit, per quem et assecutus est martyrii palmam. Flagellum enim Domini excludere non audebat, sciens quia dilectus filius flagellatur, et nec ipsius flagelli esse nisi a Domino potestatem. Si itaque adeo venerabilis est bonis potestas, etiam in plaga electorum, quis eam non veneretur, quæ a Domino instituta est, ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum, et legibus devotione promptissima famulatur? « Digna siquidem vox est, ut ait imperator, majestate regnantis, se legibus alligatum principem profiteri. » Quia de juris auctoritate principis pendet auctoritas; et revera majus imperio est, submittere legibus principatum; ut nihil sibi princeps licere opinetur, quod a justitiæ æquitate discordet.

Cap. II. *Quid lex : et quod princeps, licet sit legis nexibus absolutus, legis tamen servus est et æquitatis, geritque personam publicam, et innocenter sanguinem fundit.*

Nec in eo sibi principes detrahi arbitrentur, nisi justitiæ suæ statuta præferenda crediderint justitiæ Dei, cujus justitia, justitia in æternum est, et lex ejus æquitas. Porro æquitas, ut jurisperiti asserunt, rerum convenientia est, quæ cuncta coæquiparat ratione, et in paribus rebus paria jura desiderat, in omnes æquabilis, tribuens unicuique quod suum est. Lex vero ejus interpres est, utpote cui æquitatis et justitiæ voluntas innotuit. Unde et eam omnium rerum, divinarum et humanarum, compotem esse Chrysippus asseruit : ideoque præstare omnibus bonis et malis, et tam rerum quam hominum, principem et ducem esse. Cui Papinianus, vir quidem juris experientissimus, et Demosthenes, orator præpotens, videntur suffragari, et omnium hominum subjicere obedientiam, eo quod lex omnis inventio

Digitized by Google

quidem est, et donum Dei, dogma sapientum, correctio voluntariorum excessuum, civitatis compositio, et totius criminis fuga; secundum quam decet vivere omnes, qui in politica rei universitate versantur. Omnes itaque necessitate legis servandæ necessitate tenentur astricti, nisi forte aliquis sit, cui iniquitatis licentia videatur indulta. Princeps tamen legis nexibus dicitur absolutus, non quia ei iniqua liceant, sed quia is esse debet, qui non timore pœnæ, sed amore justitiæ æquitatem colat, reipublicæ procuret utilitatem, et in omnibus aliorum commoda privatæ præferat voluntati. Sed quis in negotiis publicis loquetur de principis voluntate, cum in eis nil sibi velle liceat, nisi quod lex aut æquitas persuadet, aut ratio communis utilitatis inducit? Ejus namque voluntas in his vim debet habere judicii; et rectissime quod ei placet in talibus legis habet vigorem, eo quod ab æquitatis mente ejus sententia non discordet. *De vultu tuo*, inquit, *judicium meum prodeat, oculi tui videant æquitatem* (*Psal.* xvi). Judex etenim incorruptus est, cujus sententia ex contemplatione assidua, imago est æquitatis. Publicæ ergo utilitatis minister, et æquitatis servus est princeps, et in eo personam publicam gerit, quod omnium injurias et damna, sed et crimina omnia æquitate media punit. Virga quoque ejus et baculus, adhibita moderatione sapientiæ, contractus omnium et errores ad viam reducit æquitatis, ut merito potestati spiritus congratuletur, dicens: *Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt* (*Psal.* xxii, 4). Sed et clypeus ejus fortis quidem, sed infirmorum clypeus est, et qui malignantium jacula pro innocentibus potenter excipiat. Officium quoque ejus illis qui minimum possunt, plurimum prodest, et illis, qui nocere desiderant, plurimum adversatur. Non ergo sine causa gladium portat, quo innocenter sanguinem fundit, ut tamen vir sanguinum non sit, et homines frequenter occidat, ut non incurrat nomen homicidii vel reatum. Si enim magno creditur Augustino, David vir sanguinum dictus est, non propter bella, sed propter Uriam. Et Samuel nusquam vir sanguinum, aut homicida scribitur, licet Agag pinguissimum regem Amalec interfecerit. Hic siquidem gladius est columbæ, quæ sine felle rixatur, sine iracundia ferit, et cum dimicat, nullam omnino concipit amaritudinem. Nam sicut lex culpas persequitur sine odio personarum, ita et princeps delinquentes rectissime punit, non aliquo iracundiæ motu, sed mansuetæ legis arbitrio. Nam etsi suos princeps videatur habere lictores, ipse aut solus aut præcipuus credendus est lictor, cui ferire licitum est, per suppositam manum. Ut enim ad Stoicos transeamus, qui causas nominum diligentius investigant; lictor dicitur, quasi legis ictor, eo quod ad ipsius spectat officium ferire, quem lex judicat feriendum. Unde et antiquitus ab officialibus, quorum manu index nocentes punit, cum reo gladius immineret, obtempera legis arbitrio dicebatur, vel legem imple, ut rei tristitiam mitigaret vel mansuetudo verborum.

A Cap. III. *Quod princeps minister est sacerdotum, et minor eis; et quid sit ministerium principatus fideliter gerere.*

Hunc ergo gladium de manu Ecclesiæ accipit princeps, cum ipsa tamen gladium sanguinis omnino non habeat. Habet tamen et istum, sed eo utitur per principis manum, cui coercendorum corporum contulit potestatem, spiritualium sibi in pontificibus auctoritate reservata. Est ergo princeps sacerdotii quidem minister, et qui sacrorum officiorum illam partem exercet, quæ sacerdotii manibus videtur indigna. Sacrarum namque legum omne officium religiosum et pium est, illud tamen inferius, quod in pœnis criminum exercetur, et quamdam carnificii repræsentare videtur imaginem.
B Unde et Constantinus Romanorum fidelissimus imperator, cum sacerdotum concilium Nicæam convocasset, nec primum locum tenere ausus est, nec se presbyterorum immiscere consessibus, sed sedem novissimam occupavit. Sententias vero quas ab eis approbatas audivit, ita veneratus est, ac si eas de divinæ majestatis sensisset emanasse judicio. Sed et libellos inscriptionum, quos ad invicem conceptos, sacerdotum crimina continentes, imperatori porrexerant, suscepit quidem, clausosque reposuit in sinu suo. Cum autem eosdem ad charitatem et concordiam revocasset, dixit sibi tanquam homini, et qui judicio subjaceret sacerdotum, illicitum esse deorum examinare causas, qui non possunt nisi a solo Deo judicari. Libellosque quos acceperat non
C inspectos, dedit incendio, patrum veritas crimina vel convitia publicare, et Cham reprobi filii maledictionem incurrere, qui patris verenda non texit. Unde et in scriptis Nicolai Romani pontificis idem dixisse narratur: « Vere si propriis oculis vidissem sacerdotem Dei, aut aliquem eorum qui monachico habitu circumamicti sunt, peccantem, chlamidem meam explicarem, et cooperirem eum, ne ab aliquo videretur. » Sed et Theodosius magnus imperator, ob meritam noxam, non tamen eotenus gravem, a sacerdote Mediolanensi a regalium usu et insignibus imperii suspensus est, et indictam sibi pœnitentiam homicidii patienter et solemniter egit. Profecto ut Doctoris gentium testimonio utar, ma-
D jor est qui benedicit, quam qui benedicitur, et penes quem est conferendæ dignitatis auctoritas, eum cui dignitas ipsa confertur, honoris privilegio antecedit. Porro de ratione juris, ejus est nolle, cujus est velle, et ejus est auferre, qui de jure conferre potest. Nonne Samuel in Saulem ex causa inobedientiæ depositionis sententiam tulit, et ei in regni apicem humilem filium Isai subrogavit? Si vero constitutus princeps susceptum ministerium fideliter gesserit, tantus ei honor exhibendus est, et reverentia tanta, quantum caput omnibus membris corporis antecellit. Gerit autem ministerium fideliter, cum suæ conditionis memor, universitatis subjectorum se personam gerere recordatur, et se non sibi suam vitam, sed aliis debere cognoscit, et

Digitized by Google

eam illis ordinata charitate distribuit. Totum ergo se Deo debet, plurimum suæ patriæ, multum parentibus, propinquis, extraneis minimum, nonnihil tamen. Sapientibus ergo et insipientibus debitor est, pusillis et majoribus. Quæ quidem inspectio communis est omnium prælatorum, et eorum qui spiritualium curam gerunt, et qui sæcularem jurisdictionem exercent. Unde et Melchisedech, quem primum Scriptura regem introducit et sacerdotem, ut ad præsens mysterium taceatur, quo præfigurat Christum, qui in cœlis sine matre, et in terris sine patre natus est : ille, inquam, nec patrem nec matrem legitur habuisse, non quod utroque caruerit, sed quia regnum et sacerdotium de ratione non pariunt caro et sanguis, cum in alterutro creando parentum respectus citra virtutum merita prævalere non debeat, sed salubria subjectorum fidelium vota; et cum alterutrius culminis apicem quisque conscenderit, oblivisci debet affectum carnis, et id solum agere, quod subjectorum salus exposcit. Subjectis itaque pater sit et maritus, aut si teneriorem noverit affectionem, utatur ea : amari magis studeat, quam timeri, et se talem illis exhibeat, ut vitam ejus ex devotione præferant suæ, et incolumitatem illius, quamdam publicam reputent vitam; et ei tunc omnia recte procedent, et paucorum stipatus obsequio, prævalebit, si opus est, adversus innumerabiles. *Fortis* etenim *est ut mors dilectio* (*Cant.* VIII); et cuneus, quem funiculi amoris constringunt, non facile rumpitur. Dorenses cum Atheniensibus pugnaturi de eventu prælii oracula consuluerunt. Responsum est superiores fore, nisi regem Atheniensium occidissent. Cum ventum esset in bellum, militibus ante omnia regis custodia præcipitur. Atheniensibus eo tempore rex Codrus erat. Qui responso dei, et præceptis hostium cognitis, mutato regis habitu, sarmenta collo gerens, in castra hostium ingreditur. In turba obsistentium, a milite quem falce percusserat, interficitur. Cognito regis corpore, Dorenses sine prælio discedunt. Atque ita Athenienses virtute ducis, pro salute patriæ morti se offerentis, bello liberantur. Item Lycurgus in regno suo decreta constituens, populum in obsequia principum, principes ad justitiam impiorum firmavit : auri argentique usum, et omnium scelerum materiam sustulit : senatui custodiam legum, populo sublegendi senatum potestatem dedit. Statuit virginem sine dote nubere, ut uxores eligerentur, non pecunia. Maximum honorem pro gradu ætatis senum esse voluit; nec sane usquam terræ locum honoratiorem senectus habet. Deinde ut æternitatem suis legibus daret, jurejurando obligat civitatem, nihil eos de ejus legibus mutaturos, antequam reverteretur. Proficiscitur autem Cretam, ibi perpetuum exsilium egit, abjicique moriens ossa sua in mare jussit, ne relatis Lacedæmonem solutos se religione jurisjurandi in dissolvendis legibus arbitrarentur. His quidem exemplis eo libentius utor, quod apostolum Paulum eisdem usum dum Atheniensibus prædicaret, invenio. Studuit prædicator egregius Jesum Christum, et hunc crucifixum, sic mentibus eorum ingerere, ut per ignominiam crucis, liberationem multorum, exemplo gentilium provenisse, doceret. Sed et ista persuasit fieri non solere nisi in sanguine justorum, et eorum qui populi gererent magistratum. Porro ad liberationem omnium, scilicet Judæorum et gentium, nemo sufficiens potuit inveniri, nisi ille cui in hæreditatem datæ sunt gentes, et præfinita est omnis terra possessio ejus. Hunc autem alium esse non posse, quam filium omnipotentis Dei asseruit, cum præter Deum gentes, et terras omnes, nemo subegerit. Dum ergo sic crucis ignominiam prædicaret, ut gentium paulatim evacuaretur stultitia, sensim ad Dei verbum, Deique sapientiam, et ipsum etiam divinæ majestatis solium, verbum fidei, et linguam prædicatoris erexit. Et ne virtus Evangelii sub carnis infirmitate vilesceret, a scandalo Judæorum, gentiumque stultitia, opera Crucifixi, quæ etiam famæ testimonio roborabantur, exposuit; cum apud omnes constaret, quod ea non posset facere, nisi Deus. Sed quia multa in utramque partem crebro fama mentitur, ipsam juvabat famam, quod, discipuli ejus majora faciebant, dum ad umbram discipuli, a quacunque infirmitate sanabantur ægroti. Quid multa? Astutias Aristotelis, Chrysippi acumina, omniumque philosophorum tendiculas resurgens mortuus confutabat. Decios duces Romanorum, se pro suis exercitibus devovisse percelebre est. Julius quoque Cæsar : « Dux, inquit, qui non laborat ut militibus charus sit, militem nescit amare. » Nescit humanitatem ducis in exercitu adversus hostes esse. Idem nunquam dixit militibus : Ite huc; sed : Venite. Dicebat enim quia participatus cum duce labor, videtur militibus minor. Præterea voluptas corporis, eodem auctore, vitanda est. Aiebat enim in bello corpora hominum gladiis, in pace voluptatibus vulnerari. Senserat enim gentium triumphator, voluptatem nullo modo tam facile superari, quam fuga, eo quod ipsum, qui gentes domuerat, Veneris nexibus innodavit mulier impudica.

Cap. IV. *Quod divinæ legis auctoritate constat principem legi justitiæ esse subjectum.*

Sed quid ad emendicata gentium exempla decurro, quæ tamen plurima sunt, cum rectius quisque possit ad facienda legibus, quam exemplis urgeri? At ne ipsum principem usquequaque solutum legibus opineris, audi quam legem imponat principibus Rex magnus super omnem terram terribilis, et qui aufert spiritum principum : *Cum*, inquit, *ingressus fueris terram quam Dominus Deus dabit tibi, et possederis eam, habitaveriseque in illa, et dixeris : Constituam super me regem sicut habent omnes per circuitum nationes, eum constitues quem Dominus Deus tuus elegerit de numero fratrum tuorum. Non poteris alterius gentis hominem regem facere, qui non sit frater tuus. Cumque fuerit constitutus, non multiplicabit sibi equos, nec reducet popu-*

Digitized by Google

tum in Ægyptum, equitatus numero sublevatus : præsertim cum Dominus præceperit vobis, ut nequaquam amplius per eamdem viam revertamini. Non habebit uxores plurimas quæ afficiant animum ejus, neque argenti et auri immensa pondera. Postquam autem sederit in solio regni sui, describet sibi Deuteronomium legis hujus in volumine, accipiens exemplar a sacerdotibus Leviticæ tribus, et habebit secum, legetque illud omnibus diebus vitæ suæ, ut discat timere Dominum Deum suum, et custodire verba et cæremonias ejus, quæ in lege præcepta sunt. Nec elevetur cor ejus in superbiam super fratres suos, neque declinet in partem dexteram vel sinistram, ut longo tempore regnet ipse et filius ejus super Israel (*Deut.* XVII). Nunquid, quæso, nulla lege arctatur, quem lex ista constringit? Hæc utique divina est, et impune solvi non potest. Singula verba ejus si sapiant in auribus principum, tonitrua sunt. Taceo de electione ejus, et forma ejus, quæ in principis creatione exigitur. Vivendi formulam, quæ ei præscripta est, mecum paulisper attende. *Cum*, inquit, *fuerit constitutus*, qui se totius populi fratrem religionis cultu, et affectu charitatis profiteatur, *non multiplicabit sibi equos*, quorum numerositate sit subditis onerosus. Equos quidem multiplicare, est plures quam ipsa necessitas exigat, vanæ gloriæ causa, vel erroris alterius congregare. Multum enim et parum, si Peripateticorum principem sequimur, legitimæ quantitatis diminutionem in singulis rerum generibus significant, vel excessum. Licebit ne ergo canes multiplicare, volucresve rapaces, aut truces bestias, aut quælibet portenta naturæ, cui equorum qui ad malitiam necessarii sunt, et usum totius vitæ, ex legitima quantitate præfinitus est numerus? Nam de histrionibus et mimis, scurris et meretricibus, lenonibus, et hujusmodi prodigiis hominum, quæ principem potius oportet exterminare quam fovere, non fuerat in lege mentio facienda; quæ quidem omnes abominationes istas, non modo a principis aula excludit, sed eliminat a populo Dei. Equorum nomine, totius familiæ et impedimentorum omnium, necessarius intelligitur usus. Cujus legitima quantitas est, quam ratio necessitatis, aut utilitatis exposcit. Ita tamen ut utile et honestum coæquentur, et civilitas conscribatur honestis. Philosophis enim jampridem placuit, perniciosiorem nullam esse opinionem, illorum opinione qui utile separant ab honesto; et sententiam verissimam et utilissimam esse, honestum et utile in se usquequaque converti. Plato, ut ferunt historiæ gentium, cum vidisset Dionysium Siciliæ tyrannum, corporis sui septum custodibus : « Quod tantum, inquit, malum fecisti, ut a tam multis necesse habeas custodiri? » Hoc utique principem non oportet, qui officiis ita sibi omnium vincit affectus, ut quisque subditus, pro eo periculis imminentibus caput opponat. Cum etiam urgente natura, se pro capite soleant membra exponere, et pellem pro pelle, et cuncta quæ homo habet, ponat pro anima sua. Sequitur :

A *Nec reducet populum in Ægyptum, equitatus numero sublevatus.* Magna siquidem diligentia præcavendum est omni, qui in sublimitate constituitur, ne inferiores corrumpat exemplis, et abusione rerum, et per superbiæ aut luxuriæ viam ad confusionis tenebras reducat populum. Frequens enim est, ut subditi superiorum vitia imitentur, quia magistratui populus studet esse conformis, et unusquisque libenter appetit, in quo alium cernit illustrem. Celebre est illud versificatoris egregii, sensum et verba magni Theodosi exprimentis :

In commune jubes si quid, censesve tenendum,
Primus jussa subi : tunc observantior æqui
Fit populus, nec ferre negat, cum viderit ipsum
Auctorem parere sibi. Componitur orbis
Regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus
B *Humanos edicta valent, quam vita regentis.*
Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

Verum singulorum facultates nequaquam omnium copiis adæquantur. De loculis propriis quilibet sumit, at potestas de arca publica vel cimelio haurit : quæ si forte defecerit, ad singulorum recurritur facultates. Atqui privatum quemque suis necesse est esse contentum. Quæ si fuerint extenuata, qui nunc potentis appetebat fulgorem, paupertate sordidus confusionis suæ tenebras erubescit. Inde etiam Lacedæmoniorum decreto, potestatibus in usu publicorum bonorum parcitas indicta est, dum tamen hæreditariis uti, et his quæ pinguiori fortuna accedunt, communi jure liceat.

C CAP. V. *Quod principem castum esse oporteat, et avaritiam declinare.*

Adjecit lex : *Non habebit uxores plurimas, quæ afficiant animam ejus* (*Deut.* XVII). Licitum quidem fuit quandoque in populo Dei, ut propagandæ sobolis gratia et fidelem populum dilatandi, plures quis sortiretur uxores. In exemplum licentiæ hujus occurrunt patriarchæ, cum Sara usa sit jure suo, corpore scilicet Abrahæ, in utero alieno, ancillæ ministerio, de viro suscipiens filium, Ismaelem. Jacob quoque sororum sibi duplicato conjugio, fecundas earumdem ancillas ascivit. Atqui reges perpetuæ prohibitionis laqueus tenet, et a plurium uxorum amplexibus arcet, et cum in aliis plures unius esse licitum fuerit, in regibus perpetuo obti-
D net, ut una unius sit. Nunquid fornicari vel adulterari, stuprumve committere licet cum pluribus, cum nec etiam generis multiplicandi causa, aut procreandi hæredes, liceat uxoribus admisceri? Quomodo stupra, adulteria, aut quaslibet fornicationes puniet potestas eisdem subjecta criminibus? Nec uxores David quisquam objiciat, qui forte in hoc, sicut et in multis aliis, speciali privilegio gaudet. Licet facile concesserim, quod et ipse in hac parte deliquerit. Sane eum affectus ille uxorius, proditione et homicidio, in adulterium impegit, nec in illius excusatione laboro, qui prophetica conventus et convictus parabola, se ipsum virum mortis esse respondit. Habes itaque regem, cum regibus delinquentem; et utinam cum pœnitente pœniteant, et

Digitized by Google

fateantur cum confitente culpam, et satisfacientes cum satisfaciente revertantur ad vitam! Ipsam quoque sapientiam Salomonis mulierum infatuavit amor.

Sequitur : *Nec habebit argenti et auri immensa pondera* (*ibid*). Eant nunc, et Domino prohibente, argentum sibi et aurum thesaurizent, facientes ex calumnia quæstum, de paupertatibus aliorum abundantiam quærant, de rapinis divitias, et singularem sibi beatitudinem statuant in calamitate multorum. Sed copiam Salomonis objicit aliquis. Esto, principem locupletem fieri non prohibeo, sed avarum. Nonne aurum et argentum Salomonis tempore vilnerunt? Non utique viluissent, si eorum immensa pondera, et quæ usum excederent, sibi rex cupidus congessisset. Potuerat ea in terram defodiens, quo cariora fierent, humanis usibus subtraxisse. Apud Petronium Trimalchio refert, fabrum fuisse, qui vitrea vasa faceret tenacitatis tantæ, ut non magis quam aurea vel argentea frangerentur. Cum ergo phialam hujusmodi de vitro purissimo, et solo, ut putabat, dignam Cæsare, fabricasset, cum munere suo Cæsarem adiens, admissus est. Laudata est species muneris, commendata manus artificis, acceptata est devotio donantis. Faber vero ut admirationem intrentium verteret in stuporem, et sibi plenius gratiam conciliaret imperatoris, petitam de manu Cæsaris phialam recepit, eamque validius projecit in pavimentum tanto impetu, ut nec solidissima et constantissima æris materia maneret illæsa. Cæsar autem ad hæc non magis stupuit quam expavit. At ille de terra sustulit phialam, quæ quidem non fracta erat, sed collisa, ac si æris substantia, vitri speciem induisset. Deinde martiolum de sinu proferens, vitium correxit aptissime, et tanquam collisum vas æneum crebris ictibus reparavit. Quo facto se cœlum Jovis tenere arbitratus est, eo quod familiaritatem Cæsaris, et admirationem omnium se promeruisse credebat. Sed secus accidit. Quæsivit enim Cæsar an alius sciret hanc condituram vitreorum. Quod cum negaret, eum decollari præcepit imperator, dicens : « Quia si hoc artificium innotesceret, aurum et argentum vilescerent, quasi lutum. » An vera sit relatio et fidelis, incertum est, et de facto Cæsaris diversi diversa sentiunt. Ego vero sapientiorum non præjudicans intellectui, devotionem potentis artificis male remuneratam arbitror, et inutiliter humano generi prospectum, cum ars egregia delata sit, ut fomes avaritiæ, pabulum mortis, contentionum prælioruinque causa pecunia, pecuniæque materia servaretur in pretio, quod sine diligentia hominis fuerat habitura, cum sine se esse non possit, quæ rerum pretium est. Utique

In pretio pretium nunc est, dat census honores,
Census amicitias : pauper ubique jacet.

(Ovid. *Fast.* I, 217.)

Longe utilius quidam omnem materiam jurgiorum, et causam odii, a suis rebus publicis exterminare studuerunt ut, causa deficiente, effectus malitiæ evanesceret : quale est decretum Lycurgi apud Lacedæmones, et in antiqua Græcia, quæ nunc pars Italiæ est, Samii doctrina Pythagoræ, qui constitutionum suarum robore et virtute, totam traditur servasse Italiam. Utinam aurum cum argento vilescat, dum sit sola virtus in pretio, et illa quorum usum optima dux vivendi natura, commendat! Pauper itaque non jacebit, nec dives solius pecuniæ beneficio honorabitur, dum unusquisque sui ipsius dote erit in pretio, vel vilescet. Porro quædam a se, quædam ab aliorum opinione habent pretii dignitatem. Panis siquidem, aut victualia, quæ in alimentis, aut indumentis necessariis constant, dictante natura, sunt ubique terrarum in pretio. Quæ sensus oblectant, naturaliter omnibus grata sunt. Quid multa? Quæ naturæ sunt, non modo eadem; sed vigent apud omnes. Quæ opinionis arbitrium sequuntur, incerta sunt : et sicut ad placitum sunt, ita et ad placitum evanescunt. Non fuerat ergo timendum imperatori, ne materia commerciorum deficeret, cum etiam adhuc apud illos venalitium frequens sit, qui pecuniam non noverunt. Scio equidem tantæ sapientiæ fuisse Salomonem, ut nunquam timuerit ne aurum et argentum vilescerent posteris, quorum naturam videbat esse famelicam, et pro parte maxima nihil aliud quam pecuniam esurire. Unde per inspiratam sapientiam, hanc rubiginem rex contempsit egregius, ut ad contemptum pecuniæ sui ipsius exemplo posteros invitaret. Præterea regem esse expedit copiosum, ita tamen, ut divitias suas populi reputet. Non habebit ergo divitias, quas nomine alieno possidet, nec sibi privata erunt bona fiscalia quæ publica confitetur. Nec mirum, cum nec ipse suus sit, sed subditorum.

Cap. VI. *Quod debet legem Dei habere præ mente et oculis semper, et peritus esse in litteris, et litteratorum agi consiliis.*

Postquam autem sederit in solio regni sui, describet sibi Deuteronomium legis hujus in volumine. Ecce quia princeps non debet esse juris ignarus, et licet multis privilegiis gaudeat, nec militiæ prætextu legem Domini permittitur ignorare. Describet ergo Deuteronomium legis, id est secundam legem in volumine cordis; ut sit lex prima, quam littera ingerit; secunda, quam ex ea mysticus intellectus agnoscit. Prima quidem scribi potuit tabulis lapideis; sed secunda non imprimitur, nisi in puriore intelligentia mentis? Et recte in volumine Deuteronomium scribitur, quia sic apud se sensum legis princeps revolvit, quod ab oculis ejus littera non recedit. Et sic quidem insistit litteræ, ut nequaquam ab intellectus discordet puritate. *Littera namque occidit, spiritus autem vivificat* (*II Cor.* III), et penes ipsum, humani juris et æquitatis, media interpretatio necessaria et generalis exstat. *Accipiens*, inquit, *exemplar a sacerdotibus Leviticæ tribus* (*Deut.* XVII). Recte quidem. Omnium legum inanis est censura, si non divinæ legis imaginem gerat; et inutilis

Digitized by Google

est constitutio principis, si non ecclesiasticæ disciplinæ sit conformis. Quod et Christianissimum non latuit principem, qui legibus suis indixit, ne dedignentur sacros canones imitari. Et non modo sacerdotum exemplaria peti præcipit, sed ad Leviticam tribum, mutuandi gratia, principem mittit. Sic enim legitimi sacerdotes audiendi sunt, ut reprobis et ascendentibus ex adverso, omnem vir justus claudat auditum. Sed qui sunt sacerdotes Leviticæ tribus? Illi utique quos sine avaritiæ stimulis, sine ambitionis impulsu, sine affectione carnis et sanguinis, lex in Ecclesiam introduxit. Non autem lex litteræ, quæ mortificat, sed spiritus, quæ in sanctitate mentis, munditia corporis, fidei sinceritate, et operibus charitatis, vivificat. Sicut enim umbratilis lex, et gerens omnia figuraliter, sacerdotes in singularitate carnis et sanguinis præelegit; sic, postquam cessantibus umbris veritas patefacta est, et justitia de cœlo prospexit, quos vitæ commendat meritum, et bonæ opinionis odor, et unitas fidelium, aut prælatorum diligens providentia, in opus ministerii segregavit, spiritus applicat ad Leviticam tribum, et legitimos instituit sacerdotes.

Adjicitur: *Et habebit secum, legetque illud omnibus diebus vitæ suæ* (*ibid.*). Attende quanta debeat esse diligentia principis in lege Domini custodienda, qui eam semper habere, legere præcipitur, et revolvere, sicut Rex regum factus ex muliere, factus sub lege, omnem implevit justitiam legis, ei non necessitate, sed voluntate, subjectus. Quia in lege voluntas ejus, et in lege Domini meditatus est die ac nocte. Quod si ille in hac parte non creditur imitandus, qui non regum gloriam, sed fidelium amplexus est paupertatem, et indutus forma servili, reclinatorium capiti non quæsivit in terris; et interrogatus a judice, regnum suum de hoc mundo non esse, confessus est; profficiant vel exempla regum illustrium, quorum memoria in benedictione est. Procedant ergo de castris Israel, David, Ezechias, et Josias, et cæteri, qui in eo sibi regni gloriam constare credebant, si Dei quærentes gloriam, se et subditos divinæ legis nexibus innodarent. Et ne illorum remota videantur exempla, et ex eo sequenda minus, quod a lege eorum, et ritu operum, et religionis cultu, et fidei professione, aliquantisper videmur abscedere: licet nobis et illis eadem fides sit, ita tamen ut quod illi futurum exspectabant, nos ex parte magna gaudeamus et veneremur impletum, abjectis tantum umbris figurarum ex quo veritas de terra orta est, et in conspectu gentium revelata. Ne, inquam, illorum quasi aliena, aut profana contemnantur exempla, Constantinus noster, Theodosius Justinianus, et Leo, et alii Christianissimi principes, principem possunt instruere Christianum. In eo namque præcipuam operam dabant, ut sacratissimæ leges, quæ constringunt omnium vitas, scirentur et tenerentur ab omnibus, nec illarum esset quisquam ignarus, nisi aut publica utilitate erroris dispendium compensaret, aut miseratione ætatis, aut sexus infirmitate legitimæ acerbitatis evitet aculeos. Illorum utique gesta, virtutum incitamenta sunt; verba quot sunt, tot institutiones morum. Denique vitam, vitiis subjugatis et captivatis, quasi arcum triumphalem consecratum posteritati, magnificæ virtutis titulis erexerunt, fideli confessione prædicantes in omnibus, quia non manus excelsa, sed Dominus fecit hæc omnia. Et quidem Constantinus Romana Ecclesia fundata et dotata, ut cætera ejus taceantur egregia, perpetua benedictione insignis est. Justinianus et Leo qui fuerint ex eo claret, quod totum orbem sacratissimis legibus enucleatis, quasi quoddam templum justitiæ sacrare studuerunt. Nam de Theodosio quid dicam, quem isti virtutis habuerunt exemplar, et Ecclesia Dei ob religionis et justitiæ venerabilem notam, et sacerdotibus patientissime tamen et humillime indignantem, non modo ut imperatorem venerata est, sed ut antistitem? Qui leges tulerat, quam patienter tulit sententiam sacerdotis Mediolanensis. Et ne sententiam emolliti presbyteri, et principibus applaudentis fuisse teneram putes, a regalium usu suspensus est princeps, exclusus ab ecclesia, et pœnitentiam coactus est explere solemnem. Sed quid eum tantæ necessitati subjecerat? Voluntas utique subjecta justitiæ Dei, et legi ejus usquequaque obtemperans. Et nisi quæ metrica levitate scribuntur, duxeris habenda contemptui, ex his quibus filium instruit apud Cl. Claudianum, quis ipse in sacrario morum exstiterit, paucis agnosces Cæterum cum præmissæ legis verba revolvo, singula mihi videntur onusta, et quasi spiritu intelligentiæ fecundata menti occurrunt. Habebit ergo, inquit, secum legem, providens ne ad damnationem suam, cum eam habere necesse sit, habeat contra se. Potentes etenim potenter tormenta patientur. Et adjecit: Legetque illud. Legem siquidem habere in mantica parum prodest, nisi fideliter custodiatur in anima. Legenda est ergo omnibus diebus vitæ suæ. Ex quibus liquido constat, quam necessaria sit principibus peritia litterarum, qui legem Domini quotidie revolvere lectione jubentur. Et forte quod sacerdotes legem quotidie legere jubeantur, non frequenter invenies. Princeps vero quotidie legit, et cunctis diebus vitæ. Quia qua die non legerit legem, ei non dies vitæ, sed mortis est. Hoc utique sine difficultate illitteratus non faciet. Unde et in litteris, quas regem Romanorum ad Francorum regem transmisisse recolo, quibus hortabatur ut liberos suos liberalibus disciplinis institui procuraret, hoc inter cætera eleganter adjecit, quia rex illitteratus est quasi asinus coronatus. Si tamen ex dispensatione ob egregiæ virtutis meritum, principem contingat esse illitteratum, eumdem agi litteratorum consiliis, ut ei res recte procedat, necesse est. Assistant ergo ei Nathan propheta, et Sadoc sacerdos, et fideles filii prophetarum, qui eum a lege Domini divertere non patiantur, et quam ipsa oculis et animo non ostendit, linguis suis introdu-

Digitized by Google

cant, quasi quodam aurium ostio, litterati. Legat ergo mens principis in lingua sacerdotis, et quidquid egregium videt in moribus, quasi legem Domini veneretur. Nam et vita et lingua sacerdotum, quasi quidam vitæ liber est in facie populorum. Eo forte spectat, quod exempla legis a sacerdotibus Leviticæ tribus jubetur assumi; quia prædicatione eorum debet potestas commissi magistratus gubernacula moderari. Nec exspers omnino lectionis est, qui, etsi ipse non legit, quæ leguntur ab aliis, fideliter audit. Qui vero neutrum facit, quomodo, in contemptu præcepti, quod præcipitur fideliter adimplebit? Concursus namque desiderabilium omnium sapientiæ accessio est. Ptolomæus ad cumulum beatitudinis, nonne sibi aliquid deesse credidit, donec accitis septuaginta Interpretibus licet gentilis esset, legem Domini Græcis communicavit? Nihil enim refert, an Interpretes in eadem cellula clausi contulerint, an prophetaverint in diversis, dum constet regem in veritatis inquisitione sollicitum, legem Domini in Græciam trajecisse. In Atticis Noctibus (28) legisse memini, quod cum Philippi Macedonis morum legantur insignia, inter cætera litterarum studium, quasi belli negotia, et victoriarum triumphos liberalitatem mensæ, humanitatis officium, et quæcunque lepide, communiterque dicta vel facta sunt, coloravit. Verum et hoc ipsum in quo se aliis excellentiorem noverat, quasi bonorum hæreditariorum fundamentum, ad unicum quem sperabat regni et felicitatis futurum hæredem, transmittere curavit. Ob quam causam epistola ejus destinata Aristoteli nuper nati Alexandri, ut sperabatur, magistro visa est hic scribenda. Est igitur concepta ad hanc ferme sententiam. « Philippus Aristoteli salutem dicit. Filium mihi genitum scito, quo equidem diis habeo gratiam, non proinde quia natus est, quam pro eo quod eum nasci contigit temporibus vitæ tuæ. Spero etenim fore, ut educatus eruditusque a te, dignus existat et nobis et rerum istarum susceptione. » Romanos imperatores aut duces, dum eorum respublica viguit, illitteratos exstitisse non memini. Et nescio quomodo contigit, quod ex quo in principibus virtus languit litterarum, armatæ quoque militiæ infirmata est manus, et ipsius principatus quasi præcisa radix. Nec mirum, cum sine sapientia, nullus stare, aut esse valeat principatus. Quia Sapientia Dei dixit: *Sine me nihil potestis facere* (*Joan.* xv). Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus est, et qui sine contradictione septem illos, qui dicti sunt sapientes, incomparabiliter antecessit, non in opinione sapientiæ, sed virtute, tunc demum respublicas fore beatas asseruit, si eas philosophi regerent, aut rectores earum studere sapientiæ contigisset. Et si tibi Socratis videtur contemnenda auctoritas: *Per me*, inquit Sapientia, *reges regnant, et conditores legum justa decernunt. Per me principes imperant, et potentes decernunt justitiam. Ego diligentes me diligo, et qui mane vigilaverint ad me, invenient me. Mecum sunt divitiæ et gloria, opes superbæ et justitia. Melior est fructus meus auro, et lapide pretioso, genimina mea argento electo. In viis justitiæ ambulo, in medio semitarum judicii, ut ditem diligentes me, et thesauros eorum repleam* (*Prov.* viii). Item: *Meum est consilium et æquitas, mea est prudentia, mea est fortitudo* (*ibid.*). Et alibi: *Accipite disciplinam, et non pecuniam, doctrinam magis quam aurum eligite. Melior est enim sapientia cunctis opibus pretiosissimis, et omne desirabile ei non potest comparari* (*ibid.*). Cum gentiles nihil sine nutu numinum crederent faciendum, unum tamen quasi Deum deorum, et omnium principem excolebant, scilicet Sapientiam, ideo quod ipsa omnibus præest. Unde et philosophi veteres imaginem Sapientiæ pro foribus omnium templorum pingi, et hæc verba scribi debere censuerunt:

Usus me genuit, peperit Memoria:
Sophiam me vocant Graii, vos Sapientiam.

Et hæc item: « Ego odi homines stultos, et ignavæ opera, et philosophicas sententias. » Et quidem eleganter illi ista finxerunt, licet veritatem ipsam plene non noverint: ad eam tamen aliquatenus accedentes, dum sapientiam omnium, quæ recte fiunt, ducem et principem arbitrantur, cum et ipsa veraciter glorietur, quod in omni gente et populo a principio primatum tenuit, superborum et sublimium colla propria virtute calcans. Salomon quoque se eam super salutem, et omnia pulchra dilexisse fatetur, et ad ipsum cum ea omnia bona accessisse.

Cap. VII. *Quod timorem Dei doceri debet, et humilis esse, et sit servare humilitatem, quod auctoritas publica non minuatur: et quod præceptorum alia mobilia, alia immobilia.*

Sequitur ut discat timere Dominum Deum suum, et custodire verba ejus quæ in lege præcepta sunt. Causam legitimæ observationis, lex ipsa subjungit: Ut discat, inquit. Diligens namque lector, legis discipulus est, non magister: nec ad sensum suum captivatam retorquet legem, sed menti ejus et integritati sensus suos accommodat. Sed discipulus iste quid discit? Utique timere Dominum Deum suum. Recte quidem, eo quod sapientia parit, et firmat principatum. Atqui *initium sapientiæ timor Domini* (*Eccli.* i). Qui ergo timoris non initiatur gradu, frustra ad legitimi principatus culmen aspirat. Legitimi, inquam, quia de quibusdam dum allevantur, dejectis et miserius dejiciendis scriptum est: *Isti regnaverunt, et non ex me; principes exstiterunt, et ego ignoravi* (*Ose.* viii), et alibi: *Tenentes legem nescierunt sapientiam* (*Jer.* ii). Timent ergo princeps Dominum, et se prompta humilitate mentis, et pia exhibitione operis, servum profiteatur. Dominus etenim servi dominus est. Servit itaque Domino princeps, dum conservis suis,

(28) Ed. Paris., *voluminibus!*

Digitized by Google

subditis scilicet sibi, fideliter servit. Sed et Dominum Deum esse agnoscat, cui non plus timoris ex majestate, quam amoris ex pietate exhibendum est. Pater etenim est, et cui nulla creatura, ipsius faciente merito, negare potest dilectionis affectum. *Si ergo*, inquit, *dominus sum, ubi est timor meus; si pater sum, ubi est amor meus?* (*Mal.* I.) Verba quoque legis custodienda sunt, quod ex primo timoris gradu, quadam quasi virtutum scala, felici procedit ascensu. *Dilectio*, inquit, *illius, custodia legum est* (*Sap.* VI), quia omnis sapientia timor Domini est. Porro qui timet Deum, faciet bona, et qui continens est justitiæ, apprehendet illam, et obviabit illi quasi mater honorifica. Sed quæ verba, diligentia tanta custodiet? Utique quæ præcepta sunt in lege, ut apud principem iota vel apex legis non cadet in terram, quod non ille propriis, vel manibus subjectorum excipiat. Sunt autem præcepta quædam, perpetuam habentia necessitatem, apud omnes gentes legitima, et quæ omnino impune solvi non possunt. Ante legem sub lege, sub gratia, omnes lux una constringit: *Quod tibi non vis fieri, alii ne feceris* (*Tob.* IV); et quod tibi vis fieri faciendum, hoc facias aliis. Procedant nunc dealbatores potentum, susurrent, aut si hoc parum est, publice præconentur principem non esse legi subjectum, et quod ei placet, non modo in jure secundum formam æquitatis condendo, sed qualitercunque legis habere vigorem. Regem quem legis nexibus subtrahunt, si volunt, et audent, exlegem faciant, ego non modo his renitentibus, sed mundo reclamante, ipsos hac lege teneri confirmo. *In quo enim*, inquit, qui nec fallit nec fallitur, *judicio judicaveritis, judicabimini* (*Matth.* VII). Et certe judicium gravissimum in his qui præsunt fiet, eo quod mensura bona, conferta, et coagitata, et superfluens refundetur in sinus eorum. Nec tamen dispensationem legis subtraho manibus potestatum, sed perpetuam præceptionem, aut prohibitionem habentia, libito eorum nequaquam arbitror supponenda. In his itaque duntaxat quæ mobilia sunt, dispensatio verborum admittitur; ita tamen ut compensatione honestatis aut utilitatis, mens legis integra conservetur. *Nec elevetur*, inquit, *cor ejus in superbiam, super fratres suos* (*Deut.* XVII). Quod præcipue necessarium est, sæpius replicat, eo quod humilitas nunquam satis videtur commendata principibus, et difficillimum est ut gradus honoris tumorem non pariat in animo imprudentis. *Superbis* utique *resistit Deus*, et *humilibus dat gratiam* (*Jac.* IV). Proinde rex orat ne veniat ei pes superbiæ, quia in eo ceciderunt, qui operantur iniquitatem, expulsi sunt, nec potuerunt stare. Non utique superbiat super fratres; sed cum fratrum meminerit, fraternum subjectis omnibus impendat affectum. Et quidem prudenter humilitatem cum discretione et charitate indicit principibus, quia sine istis omnino subsistere non potest principatus. Quisquis ergo gradum propriæ celsitudinis amat, humilitatis cultum in minoribus diligentissime teneat. Nam qui ab humilitatis operibus recedit, a dignitatis suæ fastigio, tumoris pondere cadit. Obtinet enim perpetuo, quia qui se humiliat exaltabitur, et vice versa, qui se exaltat deprimetur. Regem Romanorum novissimum Tarquinium fecit esse superbia, et ei ab humilitate magis necessarios substituit magistratus. Denique quem superborum legisti regnare diutius? Eorum namque qui per superbiam ceciderunt, historia copiosa est. Nec tamen eatenus superbiam vitet, ut incidat in contemptum, quia sicut elatio, ita et abjectio declinanda est. Unde et in jure Romano cautum est, ut qui jus reddit, se quidem in adeundo facilem præbeat, contemni tamen non patiatur. Mandatis quoque adjicitur, ne præsides provinciarum in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant, eo quod ex conversatione æquali contemptio nascitur. Veneretur ergo in publico populi majestatem, et apud se privatæ conditionis statum pariter metiatur. Hoc ipsum antiquis philosophorum documentis faciendum agnosce. Ad philosophum Taurum, Athenas visendi cognoscendique ejus gratia, venerunt pariter Cretæ provinciæ præses, et pater ejus, sed privatus. Taurus venientibus placide assurrexit, reseditque post mutuam salutationem. Allata est mox una sella, quæ in promptu erat, et dum aliæ promebantur apposita est. Invitavit ergo Taurus patrem præsidis ut sederet. At ille: « Sedeat hic potius qui populi Romani magistratus est. — Absque præjudicio, inquit Taurus, tu interea sede, dum conspicimus quærimusque quid conveniat, tene potius sedere qui pater es, an filium qui gerit Romani populi magistratum? » Cum pater assedisset appositumque esset aliud filio, super ea re Taurus his, qui convenerant, verbum fecit, cum summa boni, æqui, bonorum atque officiorum perpensatione. Eorum verborum sententia hæc fere fuit. In publicis locis, atque muneribus patrum jura cum filiorum qui in magistratu aut potestatibus sunt collata, interquiescere et paulum connivere. Sed cum extra rempublicam in domesticare, atque vita sedeatur, ambuletur, in convivio quoque discumbatur familiari, tunc inter filium magistratum, et patrem privatum, publicos honores cessare, naturales et genuinos exoriri. « Hoc quoque, inquit Taurus, quod ad me venistis, quod nunc loquimur, quod de officiis discertamus, privata actio est. Itaque tu, pater, utere his honoribus prius, quibus quoque domui vestræ te uti priorem decet. » Hæc ergo magistratibus generaliter persuadenda arbitror, ut in splendore publicæ dignitatis memores sint propriæ conditionis, et sic attendant propriæ conditionis statum, ut non devenustent publicæ dignitatis gradum; sic etiam collati sibi honoris integritatem servent, ut aliorum non minuant dignitatem: et sic privata quisque polleat dignitate, ut non fiat injuria publicæ potestati.

Digitized by Google

CAP. VIII. *De moderatione justitiæ et clementiæ principis, quæ debent in eo ad utilitatem Reipublicæ contemperari.*

Obtineat ergo in principe, quod debet in omnibus obtinere, nemo quæ sua sunt quærat, sed quæ aliorum. Verumtamen ipsius affectionis modus, quo charitatis brachiis subjectos ut fratres amplexatur, moderationis limitibus clauditur. Sic enim fratres diligit, quod errores eorum medicinaliter corrigit, sic in eis carnem agnoscit et sanguinem, ut ea spiritus subjiciat ditioni. Medicorum utique consuetudo est, ut morbos, quos fomentis et levioribus curare nequeunt, gravioribus adhibitis, igne puta vel ferro, curent. Nec unquam utuntur gravibus, nisi cum levium beneficio considerata sanitas desperatur : sic et potestas cum inferiorum vita mansueta manu curare non sufficit, pœnarum acrimoniam dolens recte vulneribus infundit, et pia crudelitate sævit in malos, dum bonorum incolumitas procuratur. Sed quis sine dolore proprii corporis membra valuit amputare? Dolet ergo cum exigentibus culpis vindicta exposcitur, ea tamen peragit invita dextra. Sinistram namque non habet princeps, et in cruciatu membrorum corporis, cujus ipse caput est, legi tristis et gemens famulatur. Philippus cum audisset Phytiam quemdam bonum pugnatorem, alienatum animo sibi, quod tres filias inops vix aleret, nec a rege adjuvaretur, monentibus amicis, ut eum caveret : « Quid, inquit Philippus, si haberem partem corporis ægram, abscinderemne potius, quam curarem ? » Deinde familiariter secreto elicitum Phytiam, accepta difficultate necessitatum domesticarum, pecunia sufficienter instruxit, ac meliorem fidelioremque habuit, quam fuerat antequam crederetur offensus. Ut enim ait Lucius, principem senem moribus esse oportet, et qui moderatiora sequatur consilia, et vicem gerere medicorum, qui morbos curant, nunc ex inanitione in oppletis, nunc refectione in vacuis; et dolorem sedant nunc cauterio, nunc fomentis. Præterea sit in verbo affabilis, munificus in beneficiis, et integræ auctoritatis, servet in moribus dignitatem. Famam namque benignitatis conciliat sermo bonus, et lingua gratiosa. Amorem fidelissimum et constantissimum, etiam a durioribus extorquent beneficia, et quem fecere, fovent et solidant. Et morum dignitati debetur reverentia subditorum. Egregie quidem Trajanus, gentilium optimus Augustorum, arguentibus eum amicis, quod in omnes nimium, et ultra quam imperatorem deceat, communis esset, respondit : « Se talem velle imperatorem esse privatis, quales imperatores sibi esse, privatus optasset. » Unde ex relatu Plinii Secundi admonitus, qui tunc inter cæteros judices persecutor Ecclesiæ destinatus erat, a nece martyrum persecutionis gladium revocans, edictum temperavit. Et forte cum fidelibus egisset mitius, nisi decessorum suorum legibus et exemplis, et prudentum, ut putabatur, consilio, et auctoritate judi-

A cum, ad delendam sectam hominum, opinione publica superstitiosam, et veræ religionis inimicam, invitaretur. Nec tamen usquequaque commendo justitiam hominis, qui Christum ignorabat, sed culpam ipsius extenuo, qui aliorum excedebat impulsu, et ad beneficium miserendumque propriæ pietatis agebatur instinctu, natura clemens in omnes, austerus in paucos, quibus parcere nefas esset; adeo ut, totius imperii sui curriculo, unus damnatus sit senatorum nobiliumve urbis, licet inveniantur plurimi in ipsum graviter deliquisse. Hic autem a senatu damnatus est, ignorante Trajano. Dicebat enim insanum esse eum, qui oculos si habeat lippientes, eos malit effodere, quam curare. Aiebat etiam, ungues si acriores fuerint, resecandos esse,

B non avellendos. Si enim citharœdus, aliique fidicines, multa diligentia procurant, quomodo oberrantis chordæ compescant vitium, et eamdem aliis unanimem reddant, faciantque dulcissimam dissidentium consonantiam, chordis non ruptis, sed tensis proportionaliter, vel remissis : quanta sollicitudine oportet principem moderari, nunc rigore justitiæ, nunc remissione clementiæ, ut subditos faciat quasi unanimes esse in domo, et quasi discordantium in ministerio pacis et charitatis operibus, unam faciat perfectam et maximam harmoniam? Hoc autem certum est, quia tutius est chordas remitti intensius, quam protendi. Remissarum namque intensio, artificis peritia convalescit, et debitam soni reddit gratiam; sed quæ semel rupta est, nullo artificio

C reparatur. Profecto si sonus exigitur, quem non habent, frustra tenduntur, et sæpe citius venitur ad nullum, quam ad eum, qui nimis exigitur. Ait ethnicus :

Est piger ad pœnas princeps, ad præmia velox,
Quique dolet, quoties cogitur esse ferox.

Alterum namque justitiæ, alterum pietatis est, quæ adeo principi necessariæ sunt, ut quisquis sine illis, non modo principatum, sed quemlibet magistratum vindicet, frustra se ipsum irrideat, sed et aliorum in se provocet risum, contemptum et odium. *Misericordia*, inquit, *et veritas non te deserant, circumda eas gutturi tuo, et scribe eas in tabulis cordis tui, et invenies gratiam, et disciplinam bonam coram Deo et hominibus* (*Prov.* III). Gratia namque debetur misericordiæ,

D justitiæ disciplina. Utique gratia et amor subjectorum, quam divina producit gratia, optimum instrumentum est omnium gerendorum. Sed et amor sine disciplina non proficit, quia cessante justitiæ stimulo, populus se in illicita resolvit. Meditatur ergo jugiter sapientiam, et de ea sic justitiam operatur, quod lex clementiæ semper est in lingua ejus : et sic clementiam temperat rigor justitiæ, quod lingua ejus judicium loquitur. Officio namque ejus justitia in judicium vertitur, ea quidem necessitate, ut vacare non liceat, quin se ipsum sibi collato destituat honore. Honor etenim regis judicium diligit, et delinquentium culpas tranquilla mentis moderatione compescit. De magistratuum moderatione librum fertur scripsisse Plutarchus, qui inscribitur *Archi-*

Digitized by Google

grammaton, et magistratum suæ urbis, ad patientiam et justitiæ cultum, verbis instituisse dicitur et exemplis. Hic autem servum habebat, hominem nequam et contumacem, et liberalibus disciplinis eruditum egregie, et exercitatum satis in disputationibus philosophicis. Contigit ut ob nescio quam noxam, ei tunicam detrahi, cædique juberet Plutarchus. Loro cœperat verberari duriuscule, cum tamen inficiaretur culpam, dicens se nihil egisse mali, nihil sceleris admisisse, et obloquebatur se multis demeruisse obsequiis ut vapularet. Postremo cum non proficeret, vociferari cœpit, et inter vapulandum jam non querimonias et gemitus ejulatusque, sed verba seria et objurgatoria jaculabatur. Nec ita se habere Plutarchum, ut philosophum deceret : irasci turpe esse, ei præsertim, qui de malo iræ sæpius dissertaverat, librumque pulcherrimum scripserat de patientia. Adjiciebat esse probrosum, quod doctrinam suam moribus impugnabat, eo quod a mentis integritate prolapsus, effusus et provolutus in iram, pluribus plagis mulctaret innoxium. Ad hæc Plutarchus, lente quidem et leniter, sed summa cum gravitate : « Nunquid quod vapulas tibi irasci videor? Estne ira mea si a me debitum recipis? Ex vultune meo, an ex voce, an ex colore, an etiam ex verbis, ira me corruptum intelligis aut correptum? Mihi quidem neque oculi opinor truces sunt, neque os turbidum, neque inaniter clamo, neque in spumam ruboremque fervesco, neque pudenda dico aut pœnitenda, neque omnino trepido ira aut gestio. Hæc omnia quippe, si nescis, signa irarum esse solent. » Et simul ad eum qui cædebat conversus : « Interim, inquit, dum ego atque hic disputamus, tu hoc age; et sine iracundia mea retunde servilem contumaciam, et iniquum pœnitere doceas magis quam jurgare. » Sic Plutarchus. In quo nonnihil eruditionis relictum est omnibus, qui in sublimitate sunt.

Cap. IX. *Quid sit declinare ad dextram vel sinistram, quod principi prohibetur.*

Sequitur : *Neque declinet in partem dextram, vel sinistram* (*Deut.* XVII). Ad dextram declinare est, virtutibus ipsis vehementer insistere. Ad dextram declinare est, in virtutis operibus quæ in modo consistit, modum excedere. Omnis vero vehementia saluti inimica est, et excessus omnis in culpa; bonarumque rerum consuetudo nimia, pessima est. Unde ethicus :

Insani sapiens nomen feret, æquus iniqui;
Ultra quam satis est, virtutem si petet ipsam.

Et philosophus : « Cave quod est nimium, quia si hæc ipsa cautela modestiam deserit, eo ipso a tramite virtutis, incaute recedit. » Salomon quoque : *Noli*, inquit, *esse nimis justus* (*Eccle.* VII). Quid ergo nimium prodest, si regina virtutum justitia, in sui nimietate obest? Alibi quoque : « Nimia humilitas, maxima pars superbiæ est. » Ad sinistram declinare est, per abrupta vitiorum a via virtutum declinare vel deviare. Item, deflectitur ad sinistram, qui in subjectorum culpis nimis pronus est ad vindictam, et ad dextram gressum torquet, qui delinquentibus ex mansuetudine nimis indulget. Iter autem utrumque devium est, sed quod ad sinistram vergit perniciosius est.

Cap. X. *Quid utilitatis de cultu justitiæ principes consequantur.*

Sed legitimæ hujus observantiæ quænam erit utilitas? Eam utique propheticus sermo protinus subdit. Ait enim : *Ut longo tempore regnet ipse, et filius ejus super Israel* (*Deut.* XVII). Ecce quænam tantæ difficultatis futura sit merces, dum regna paterna filiis longo tempore protelantur. De virtute namque parentum protenditur successio filiorum, et succedentium felicitas, ex decedentium iniquitate præscinditur. Nam Spiritus sancti certum est testimonio, quia injusti deperibunt simul, et reliquiæ impiorum interibunt. Salus autem justorum a Domino est, qui protegit eos in tempore tribulationis. Sed cum æternitas totius temporis quantacunque sit, per minutissima momenta deficiat, et in eo toto non nisi admodum breve momentum subsistat, quid in eo poterit esse longum, cum ea omnia, si colligantur in unum, veræ æternitati collata, nec puncti quidem locum obtineant, eo quod finitorum ad infinita omnino nulla est comparatio? Certe centri ad περιφερίαν vel *circumferentiam*, etsi exigua, aliqua tamen, ut pluribus placet, proportio est; æternitatis et temporis nulla. Quid ergo longum erit in eo, quod totum breve est : aut quæ beatitudo temporis animæ videbitur diuturna, si ea fidelis et perpetua anima, est quantolibet tempore emenso caritura? Sed ego in loco isto, ut tamen sine præjudicio sententiæ melioris vel sanioris dictum intelligatur, longi temporis regnum dici arbitror, ipsius animæ indeficientis ætatem, quam pro bene administrato regno, æternæ beatitudinis gloria coronabit. Cum enim certum sit quod Deus remunerabit opera singulorum et omnium in misericordia uberi, vel justitia pleniori; quos lumine clariori respiciet, quam illos qui omnes ad justitiam exercent, vel secum traxerint ad mortem? Sicut ergo potentes potenter tormenta patientur, sic et justitiæ præmiis fruentur plenius, si recte exercuerint potentatum; et tantam in futuro præ subditis habebunt gloriam, quanta virtute eos in magna delinquendi licentia præcesserunt. *Potuit*, inquit, *transgredi, et non est transgressus; facere mala, et non fecit: ideo stabilita sunt bona illius in Domino* (*Eccli.* XXXI). Ad justitiam namque principibus reputatur etiam cum temperant ab injuriis : et facultas delinquendi, est eis materia meritorum. Declinare a malo in eis magnum est, etiamsi magna bona non faciunt, dum tamen subditos indulgentia malorum non perimant. Nonne magnum est, quod beatitudinis quam habere videntur, eis si recte egerint, promittitur continuatio? Impossibile dicunt quidam, et hic florere cum mundo, et in æternum gaudere cum Christo : et sententia quidem vera est, si inter mundi flores, reputes lenocinia vitiorum. Atqui et reges florere

Digitized by Google

possunt, et mundialium florum dulcissimos et utilissimos in æternum carpere fructus. Quid autem beatius est, quam si de divitiis ad divitias, de deliciis ad delicias, de gloria ad gloriam principes transferantur, de temporalibus ad æterna?

Cap. XI. *Quæ sit alia merces principum.*

Nec tamen quod litteræ prima facies promittit excludo, quæ et longi temporis regnum promittit patribus, et ejusdem successionem protendit ad filios, qui sicut temporalis regni, ita erunt et æternæ beatitudinis successores. Scio enim quia lex carnali populo loquebatur, qui cor adhuc habens lapideum, incircumcisus mente, non carne, vitam ex magna parte nesciebat æternam, magnifaciens si ei bona terræ darentur, vel promitterentur in cibum. Carnaliter itaque sapienti facta est promissio carnis, et ei promissa est diuturnitas temporis, qui nondum spem conceperat æternæ beatitudinis, et temporale in successionem filiorum protenditur regnum illis, qui nondum quærebant æternum. Patri ergo temporaliter succedit filius, si patris justitiam imitatur. *Aufer*, inquit Salomon, *impietatem de vultu regis, et firmabitur justitia thronus ejus* (*Prov.* xxv). Si enim a vultu, id est a voluntate recedit impietas, totius regni opera, virga æquitatis, et cultu justitiæ dirigûntur. Unde illud : *Rex qui sedet in sole judicii, dissipat omne malum intuitu suo* (*Prov.* xx). Ecce quanto privilegio gaudeant principes, quibus ut de æterna beatitudine taceam, perpetuatur regni gloria, etiam in carne et sanguine suo. Gloriatur Dominus se virum invenisse secundum cor suum, et cum eum in regni apicem postmodum sublimasset, succedentium sibi filiorum curriculo, regnum ei perpetuum pollicetur. *De fructu ventris tui*, inquit, *ponam super sedem tuam, et si custodierint filii tui* mandata mea, quæ jam dedi, *et testimonia mea quæ* per me vel vicarios meos *docebo illos*, et ipsi *et filii eorum sedebunt super sedem tuam* (*Psal.* cxxxi), et ponam in sæculum sæculi sedem ejus, et thronum ejus sicut dies cœli. Si autem dereliquerint filii ejus legem meam, et in judiciis meis non ambulaverint, si justitias meas profanaverint, et mandata mea non custodierint, *visitabo in virga iniquitates eorum* (*Psal.* lxxxviii), ut translato regno de gente in gentem, et deletis his hæredibus, qui secundum carnem esse videntur in semine, transferatur successio ad illos, qui fidei et justitiæ inveniuntur hæredes. In eoque promissionis subsistit veritas, et rata permanent quæ ex ore Altissimi processerunt, quod justis regibus successione fidelium semen permanet in æternum. Hæc autem ut ad præsens de Christo, qui factus ex semine David secundum carnem, Rex regum est, et Dominus dominantium, nulla sit mentio, etiam secundum litteram, perpetuo arbitror obtinere, ut succedant parentibus filii, si eos in mandatis Domini fideliter fuerint imitati. Adeo siquidem, ut si omnibus recte dispositis, et in eo manentibus, A nulla videatur esse sollicitudo, vel officium præsidentis, constat his qui semel principem admiserunt, de semine illius successionem non defuturam, etsi non ob aliud, vel ad conservandam sanguinis claritatem. Quod et historiarum liquet exemplis. Fertur enim quod cum magnus Alexander ultimum littus Oceani perlustraret, Brachmanorum insulam debellare parabat. Ad quem illi in his verbis epistolam miserunt : « Audivimus, invictissime rex, prælia tua, et felicitatem victoriæ ubique subsecutam. Sed quid erit hujusmodi satis, cui totus non sufficit orbis? Divitias non habemus, quarum cupiditate nos debeas expugnare, omnium bona omnibus communia sunt. Esca est nobis pro divitiis, pro cultibus et auro, vilis et rara vestis. B Feminæ autem nostræ non ornantur, ut placeant; quem quidem ornamentorum cultum, potius oneri deputant, quam decori. Etenim nesciunt in augenda pulchritudine plus affectare, quam quod natæ sunt. Antra nobis duplicem usum præstant, tegumentum in vita, in morte sepulturam. Regem habemus, non pro justitia, sed pro nobilitate conservanda. Quem enim locum haberet vindicta, ubi nulla fit injustitia? » His verbis motus Alexander, nullam ratus victoriam, si eorum pacem perpetuam turbaret, in quiete sua dimisit. Et forte si eos bello fuisset aggressus, minime prævaluisset adversus innocentes, eo quod innocentia non facile superatur, et veritas suis viribus constans, de militia quantumvis armata triumphat. Sed quia C nihil est quod magis desiderent homines, quam ut in bonis suis habeant filios successores, ut qui propriam ex conditione prævident mortem, in propagine carnis suæ perpetuent vitam. Hoc principibus est promissum, unde maxime possunt ad cultum justitiæ invitari. Contingit enim eos qui de se ipsis securi sunt, de statu filiorum jugiter esse sollicitos. In eoque nimium charitatis ordo servatur, quod amorem, qui patriæ parentibus præcipue debebatur, pater transfundit in filios, dum filialis affectus paterni pectoris cellam solus exhaurit. Condigna quoque vice respondent parentibus filii, eumdem suis impartientes affectum, quo a parentibus accepti sunt, licet alium ordinem exigat charitas D ordinata, quem poetarum doctissimus prudenter expressit. Senem namque Anchisen eversa Troja in humeris pii filii collocavit, parentis Æneæ dextram dedit Ascanio, et marito conjux Creusa cohæsit, antecedentium pro muliebri infirmitate legens vestigia. Compatriotis omnibus ducem dedit, virum armis, et pietate præsignem. Alias enim dux esset inutilis, cum sine viribus regna acquiri non valeant, aut sine justitia retineri. Nunc vero omnium unica sollicitudo est, liberos, qualescunque sint, divitiis et honoribus potius, quam virtutibus insignire. Negligitur etenim quod onus reipublicæ imponatur. Expulso Superbo Tarquinio, qui regnavit in Urbe novissimus, cum Brutus primus consul liberos suos de revocandis in Urbem regi-

Digitized by Google

lus agere cognovisset, eos protraxit in forum, et in media concione virgis cæsos, tandem securi percuti jussit, ut plane publicus parens, in locum liberorum videretur populum adoptasse. Ego quidem, etsi parricidium perhorrescam, consulis non possum non approbare fidem, qui maluit salutem liberorum suorum periclitari, quam populi. Recte ne fecerit, judicent sapientes. Ego enim campum istum oratoribus late patere cognovi, et in eo declamatores in ancipiti materia sæpius desudasse, dum in absolutione parricidii fides laborat, et parricidalis impietas meritum fidei conatur exstinguere. Quod si me ad sententiam urges, respondeo quod in causa Smyrnensi areopagitas Cn. Dolabellæ invenio respondisse. Ad quem, provinciam Asiam proconsulari imperio obtinentem, mulier Smyrnensis adducta est, confitens se maritum, et filium, datis clam venenis, occidisse, eo quod illi filium ejus ex altero matrimonio optimum, et innocentissimum juvenem exceptum insidiis nequiter occidissent, sibi licitum esse asserens ex indulgentia legum, et jus ignorare, et suam, et suorum, et totius reipublicæ suæ, tam atrocem injuriam vindicare. Jus extra causam erat, cum de facto constaret, et de jure quæreretur. Cum ergo Dolabella rem in concilium deduxisset, non fuit qui, in causa, ut putabatur, ancipiti, manifestum veneficium, et parricidium auderet absolvere, vel vindictam, quæ in impios, et parricidas processerat, condemnare. Rem itaque ad areopagitas Atheniensium, tanquam ad judices graviores exercitatioresque rejecit. At illi, causa cognita, actores et ream mulierem centesimo anno adesse jusserunt. Sic autem neque veneficium, quod de lege non licuit, absolutum est, neque nocens punita mulier, cui ex sententia multorum venia poterat indulgeri. Hoc ita fuisse, nonus liber memorabilium dictorum vel factorum Valerii Maximi docet. Cæterum et Brutum, et mulierem deliquisse consentiam facile, eo quod excesserit medicina modum,

. . . . . nimiumque secuta est,
Qua morbi duxere manum.

Et licet magna fuerint crimina, præstantius fuerat eadem sine punientis crimine vindicari. Unde et infelicitatis testimonium Bruto perhibet etiam poeta laudator, ait enim in sexto Virgilius:

. . Natosque pater nova bella moventes,
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabat
Infelix, utcunque ferent ea facta minores.

At infortunium parricidii sic versu sequenti excusat, ut inanis gloriæ arguat veritatem, dicens:

Vincet amor patriæ, laudumque immensa cupido.

Sed, ne quis amodo Brutum imitetur, populum liberis præferens, frustra sollicitaberis, cum vel vitia liberorum saluti Reipublicæ præferantur, licet certum sit quod salutem populi liberis omnibus oporteat anteferri. In libro *Regum* arguitur Saul, quod cum facto voto de diurno jejunio, sub discrimine filius qui ante noctem contra votum sumeret cibum, Jonathas filius ejus mel, quod sceptro, id est hasta tetigerat, prægustasset, paterno motus affectu, contra religionis votum pepercit filio, cujus prævaricatione populus Israel ea die visus est corruisse. Heli quoque licet sanctus in se fuisse legatur, quia filiorum pepercit vitiis, aversa sella, fractis cervicibus corruens, exspiravit. Ut de cæteris taceam, quantum, quæso, publicam hominum dilexit, et quæsivit salutem, *qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis tradidit illum* (*Rom.* VIII), ut quæ meruerammus vincula, flagella, crucem sustineret immunis, et innocens morte turpissima condemnatus est. Regum scrutare historiam, ad hoc petitum regem a Deo invenies, ut præcederet faciem populi, et præliaretur bella eorum, et ad similitudinem gentium totius populi onera sustineret. Qui tamen non fuerat necessarius, nisi et Israel prævaricatus esset in similitudinem gentium, ut Deo rege sibi non videretur esse contentus. Si enim justitiam per se coluisset, si in mandatis Domini fideliter ambulasset, pro nihilo humiliaret Deus hostes eorum, et super tribulantes eos mitteret manum suam, ut solito Dei auxilio unus persequeretur mille, et duo fugarent decem millia. Hospitem meum Placentinum dixisse recolo, virum utique sanguine generosum, habentem prudentiam mundi hujus in timore Domini, hoc in civitatibus Italiæ usu frequenti celeberrimum esse, quod cum pacem diligunt, et justitiam colunt, et perjuriis abstinent, tantæ libertatis et pacis gaudio perfruuntur, quod nihil est omnino, quod vel in minimo quietem eorum concutiat. Cum vero prolabuntur ad fraudes, et per varias injustitiæ semitas, scinduntur in semetipsis, statim vel fastum Romanum, vel furorem Teutonicum, aliudve flagellum inducit Dominus super eos, et permanet manus ejus extenta, donec ipsi ab iniquitate per pœnitentiam revertantur. Quo solo remedio apud illos omnis cessat tempestas. Adjiciebat etiam quod merita populi omnem evacuant principatum, aut eum faciunt esse mitissimum, cum econtrario certum sit quod propter peccata populi permittit Deus regnare hypocritam, et impossibile esse ut diu regno gaudeat qui populi humiliatione et proprio fastigio superbe nimis exsultat. Sed illius dicebat protendi principatum, qui apud se de conscientia humilitatis semper in se angitur quasi regnaret invitus. Hæc mihi Placentinus hospes, et, ut credo, fidei consentaneum est. Tale aliquid invenitur in scriptis majorum. Cum enim Helius Romæ præfecturam splendidius ageret, ex senatore imperator creatus est: qui, eum obsecrante senatu, ut filium Cæsarem, quem habebat, Augustum appellaret: « Sufficere, inquit, debet, quod ego ipse invitus regnaverim cum non mererer. Principatus enim non sanguini debetur, sed meritis: et inutiliter regnat, qui rex nascitur, non meretur. Et procul dubio parenti: affectum exuit, qui parvulos suos importabili mole superjecta exstinguit. Hoc quidem est suffocare liberos, non promovere. Alendi prius sunt, et in vir-

Digitized by Google

tutibus exercendi; et cum in eo profecerint, ut probentur illos virtutibus antecedere, quos debent honore anteire, invitati ascendant, et se civium suorum nequaquam subtrahant votis. Quis enim illos ambigit aliis præferendos, qui quasi naturali probitatis privilegio ampliati, majorum titulis invitantur ad virtutem, et eorumdem beneficio futuræ bonitatis aliis faciunt fidem? » Hæc ille. Et quidem eleganter privilegium expressit principis, cui, ex antiquo munere Dei, succedunt filii indubitanter, nisi iniquitas subvertat principatum.

Cap. XII. *Ex quibus causis transferantur principatus, et regna.*

Celebre est illud Sapientiæ, quia *regnum a gente in gentem transfertur propter injustitias, et injurias, et contumelias, et diversos dolos* (*Eccli.* x). Nonne vides quam brevi subversum sit solium primi regis in populo Dei? Saul et Jonathas cum cæteris filiis, exigentibus culpis, in montibus corruerunt, ut thronus illius, qui de post fetantes electus est, firmaretur. Omnium historiarum percurre seriem, et regum successiones in brevi videbis, et quasi in exordio telæ, Domino præcidente, succisas. Et quo reges fuerint clariores, eo citius, si adversus Deum intumuerint, conculcatur semen eorum. Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum, certe nec fortitudo. Si ille insurgit, si persequitur, ad emendicata sacramentorum suffragia, et ad præsidia munitionum frustra decurritur, quia non est, qui de manu illius possit eruere. Quis Alexandro major in Græcia? Et tamen non suus legitur successisse, sed filius saltatricis. Quis Cæsareæ domus seriem nescit? Rarus eorum, aut nullus filium reliquit hæredem, et omnes in brevi post varia pericula, et cædes sui, et suorum plurimas diversis mortibus, et fere ignominiosis, quasi in momento deleti sunt, et descendentes ad inferos, successores habuerunt aut hostes aut ignotos: « Quid, obsecro, tam potentia regna, tam cito subvertit et transtulit? » Certe indignatio Dei, quam in se multiplex injustitia provocabat. Est autem, ut Stoicis placet, injustitia mentis habitus, quæ a regione morum exterminat æquitatem. Animam namque privare justitia, vel ex privativa particula nominis declaratur. In eo autem maxime justitia constat, si non noceas, et ex officio humanitatis prohibeas nocentes. Cum vero noces, accedis ad injuriam. Cum nocentes non impedis, injustitiæ famularis. Est autem contumelia, quando tumorem mentis in læsione alterius manifesta operis sequela comitatur. Eoque iniquitati servit, quod in eum, cui reverentia pro conditione officii vel naturæ consortio debetur, insolenter insurgit. Dolus autem est, ut diffinit Aquilius, cum aliud agitur, et aliud simulatur. Malus utique, quoties fit intentione nocendi. Differt autem plurimum dolus a contumelia, quoniam hæc superbe et manifesto, ille fraudulenter et quasi ab insidiis nocet. Hæc sunt, quæ cum incurrunt, cathedras subvertunt omnium potestatum, quia a contrariis perpetuatur principum gloria. Dolus namque ex timiditatis imagine infirmitatis notam habet, et fortitudini plurimum adversatur. Contumeliam prudentia reprimit, ingeminans jugiter, quid in terram et cinerem superbit terra et cinis? Injuriam temperantia non admittit, nolens inferre alii, quod sibi nollet ab alio irrogari. Et injustitiam justitia excludit, usquequaque faciens alii, quod faciendorum vellet ab alio fieri sibi ipsi. Hæ sunt quatuor virtutes, quas philosophi cardinales appellant, eo quod a primo fonte honestatis, quasi primi rivuli emanare credantur, et de se bonorum omnium fluenta propagare. Hæc forte sunt quatuor flumina, quæ de paradiso deliciarum Dei egrediuntur, ut irrigent omnem terram, quo fructum desiderabilem afferat in tempore suo. Utinam et ad me de fonte vitæ (divinam gratiam loquor) hujus plenitudinis pertranseant rivuli, ariditatis meæ inebriantes terram, ut succrescente fructu bonorum operum, saltem declinare valeam imminentis securis ictum, quæ, exigentibus culpis meis, ad radicem meam, quasi ad radicem infructuosæ arboris, posita est! Quodcunque lignum secus aquas istas positum est, non arescit. Quod vero vel radicitus non humectant, dissolvitur, et aridum perit tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ. Hinc quidem non duces exceptos arbitror, non potentes, quia regum gloria transferetur, si injusti, injuriosi, contumeliosi, inventi fuerint aut dolosi. Os siquidem Domini locutum est. Verumtamen salvo intellectu sapientiorum, non abs re est, ut opinor, quod nomina vitiorum, locutione plurali exposuit, et in ipsa pluralitate diversitatem quamdam prudenter inseruit. Ait enim, ut prædictum est: Quia *regnum de gente in gentem transferetur, propter injustitias, et injurias, et contumelias, et diversos dolos* Quod autem diversos in fine subjecit, puto communiter ad omnia referendum, et tam pleno concipiendum intellectu, ut non modo referatur ad diversas species vitiorum, sed et varias figuras personarum complectatur, et modos omnes, quibus a quocunque hæc vitia committuntur. Princeps enim tenetur de omnibus, et omnium auctor esse videtur, quia, cum omnia possit corrigere, eorum merito particeps est, quæ noluit emendare. Cum enim potestas publica sit, ut prædiximus, omnium vires exhaurit, et ne in se deficiat, incolumitatem omnium debet procurare membrorum. Quot autem in administratione principatus exstant officia, tot sunt principalis corporis quasi membra. Dum autem singulorum officia integritate virtutis, et suavitate opinionis conservat, quamdam quasi membris sanitatem procurat et decorem. Cum vero ex negligentia aut dissimulatione potestatis circa officia, sit virtutis aut famæ dispendium, quasi in membra ejus, morbi et maculæ incurrunt. Nec diu subsistit incolumitas capitis, ubi languor membrorum invalescit.

Digitized by Google

LIBER QUINTUS.

PROLOGUS.

Non solent ad unguem grandia sine mora lustrari, nec facile est provinciarum longitudinem et latitudinem in momento transcurrere. Sic res magna succincte quidem a sapiente interdum proponitur, sed nunquam perfecte sub angustia sermonis nimia explanatur. Quid autem in humanis rebus majus est principatu, cujus officium quodammodo omnia circumit, implet, et penetrat, et quasi robore virtutis suæ, totius Reipublicæ molem portat? Ejus itaque contemplatio tractum habet, et moram exigit, tum præ magnitudine sui, tum præ venustate, quam in capite Reipublicæ jucundum est omnibus contemplari. Modesta ergo brevitate, in inspiciendo corpore ejus immoremur, et quid super hoc Plutarchus censeat audiatur. Nam, deducta superstitione gentilium, fidelis est in sententiis, in verbis luculentus, et in sacrario morum tantus arbiter, ut facile præceptorem Trajani possis agnoscere. Si quid autem apud eum a fide dissentit, aut moribus, tempori potius, quam viro ascribatur. Si enim Virgilio licuit aurum sapientiæ in luto Ennii quærere, quæ invidia est ea, quæ ad eruditionem nostram a gentilibus scripta sunt, nostris communicare! His ergo omissis ad reliqua procedamus.

Cap. I. *Epistola Plutarchi instruentis Trajanum.*

Exstat epistola Plutarchi, Trajanum instruentis, quæ cujusdam politicæ constitutionis exprimit sensum. Ea dicitur esse hujusmodi.—Plutarchus Trajano salutem dicit. Modestiam tuam noveram non appetere principatum, quem tamen semper morum elegantia mereri studuisti. Quo quidem tanto dignior judicaris, quanto a crimine ambitionis videris esse remotior. Tuæ itaque virtuti congratulor, et fortunæ meæ, si tamen recte gesseris, quem probe meruisti. Alioquin te periculis, et me detrahentium linguis subjectum iri non dubito, cum et ignaviam imperatorum Roma non ferat, et sermo publicus delicta discipulorum refundere soleat in præceptores. Sic Seneca Neronis sui merito detrahentium carpitur linguis, adolescentium suorum temeritas in Quintilianum refunditur, et Socrates in pupillum suum fuisse clementior criminatur. Tu vero quidvis rectissime geres, si non recesseris a te ipso. Si primum te composueris, si tua omnia disposueris ad virtutem, recte tibi procedent universa. Politicæ constitutionis majorum vires tibi expressi, cui si obtemperas, Plutarchum vivendi habes auctorem. Alioquin præsentem epistolam testem invoco, quia in perniciem imperii non pergis, auctore Plutarcho.

A Cap. II. *Quid Respublica secundum Plutarchum, et quid vicem animæ in ipsa obtineat, aut membrorum.*

Sequuntur ejusdem politicæ constitutionis capitula, in libello qui inscribitur: *Institutio Trajani*, quæ pro parte præsenti opusculo curavi inserere, ita tamen ut sententiarum vestigia potius imitarer, quam passus verborum. Est ergo primum omnium, ut princeps se totum metiatur, et quod in toto corpore Reipublicæ, cujus vice fruatur, diligenter advertat. Est autem Respublica, sicut Plutarcho placet, corpus quoddam, quod divini muneris beneficio animatur, et summæ æquitatis agitur nutu, et regitur quodam moderamine rationis. Ea vero quæ cultum religionis in nobis instituunt, et B informant, et Dei (ne secundum Plutarchum deorum dicam) cæremonias tradunt, vicem animæ in corpore Reipublicæ obtinent. Illos vero, qui religionis cultui præsunt, quasi animam corporis suspicere et venerari oportet. Quis enim sanctitatis ministros Dei ipsius vicarios esse ambigit? Porro sicut anima totius habet corporis principatum: ita et hi, quos ille religionis præfectos vocat, toti corpori præsunt. Augustus Cæsar eo usque sacrorum pontificibus subjectus fuit, donec et ipse, ne cui omnino subesset, Vestalis creatus est pontifex, et paulo post ad deos relatus est vivus. Princeps vero capitis in Republica obtinet locum, uni subjectus Deo, et his qui vices illius agunt in terris, quoniam et in humano corpore, ab anima vegetatur caput et regitur. C Cordis locum senatus obtinet, a quo bonorum operum et malorum procedunt initia. Oculorum, aurium, et linguæ officia, sibi vindicant judices et præsides provinciarum. Officiales et milites manibus coaptantur. Qui semper assistunt principi, lateribus assimilantur. Quæstores et commentarienses, non illos dico qui carceribus præsunt, sed comites rerum privatarum, ad ventris et intestinorum refert imaginem. Quæ si immensa aviditate congesserint et congesta tenacius reservaverint, innumerabiles et incurabiles generant morbos, ut vitio eorum totius corporis ruina imminear. Pedibus vero solo jugiter inhærentibus, agricolæ coaptantur, quibus capitis providentia tanto magis necessaria D est, quo plura inveniunt offendicula, dum in obsequio corporis in terra gradiuntur, eisque justius tegumentorum debetur suffragium, qui totius corporis erigunt, sustinent, et promovent molem. Pedum adminicula robustissimo corpore tolle, suis viribus non procedet, sed aut turpiter, inutiliter, et moleste manibus repet, aut brutorum animalium

Digitized by Google

ope movebitur. Ponit in hunc modum, more suo, quam plurima, quæ diligentius diffusiore tractatu prosequitur, ad informationem Reipublicæ, et magistratuum eruditionem. Quæ omnia syllabatim exsequi, servilis interpretationis est, quæ potius affectat speciem, quam vires auctoris exprimere. Et quia apud ipsum de cæremoniis, et cultura deorum, plura quæ religioso principi putabat ingerenda, superstitiosius disputata sunt, his omissis, quæ ad idololatriæ cultum pertinent, perstringamus breviter sensum hominis, quo principem et officia Reipublicæ ad cultum justitiæ informabat.

Cap. III. *Quæ præcipue versentur in intentione Plutarchi: et de reverentia exhibenda Deo, et rebus sacris.*

In summa ergo quatuor sunt, quæ nititur Reipublicæ principibus inculcare: reverentiam Dei, cultum sui, disciplinam officialium et potestatum, affectum et protectionem subditorum. Deum ergo in primis asserit honorandum, deinde se ipsum colendum unicuique, ut, secundum quod Apostolus sentit (licet ille Apostolum non agnoscat), *unusquisque vas suum possideat in sanctificatione et honore* (*I Thess.* iv). Post, ut doctrinam præpositi totius disciplina domus redoleat, et tandem universitas subjectorum, de capitis præpositorum sibi incolumitate lætetur. Magnorum quoque virorum strategematibus et strategematicis utitur, quæ si per singula inserantur, tædiosa erunt lectori, et pro parte a fidei nostræ sinceritate recedent. Cæterum, quia sancti Patres, et principum leges, illius deducta tamen perfidia, videntur inhærere vestigiis, doctrinam ejus, sermone catholico et succincto, adjectis ex parte strategematicis ejus, attingamus. Porro ei initium a reverentia numinum est, nobis a Deo, qui ab omnibus generaliter amandus est, et colendus ex toto corde, ex tota anima, ex omnibus viribus suis. Probatio vero dilectionis, exhibitio operis est. Et licet per se ipsum possit amari, tanquam qui citra opem medii se infundat amanti, tamen ad cultum exteriorem alicujus medietatis interventus necessarius est, eo quod Deum nemo viderit unquam. Videndi vero nomen ad appellationem omnium sensuum utriusque naturæ dilatabis, quia præsentialiter et pure non sentiet eum homo, et vivet, nisi forte ea sensuum parte, quæ corporis nescit angustias, nec defectum temporis sentit, sed vivacitate sui, ex gratia permanet in æternum. Charitatem loquor, quæ non evacuatur, sed proficit, quanto ad eum, quem desiderat, familiarius accedit. Nam fides velum habet, et spes de gratiæ meritique fomento, conscientiam demulcente, voti sui lætitiam in futura protendit. Fides itaque et spes imitantur quidem sensum, subsistunt tamen citra, agentes interim quasi per speculum, et in ænigmate, donec earum species, immutata veritatis substantia, plenarie illucescat. Qui vero nullo potest sensu perspicue videri, facile nequit agnosci. Quod autem non agnoscitur, diligenter coli non potest, nisi per medium. Unde et Numam Pompilium cæremonias quasdam legimus indixisse Romanis et sacrificia, ut sub immortalium deorum prætextu, ad colendam pietatem, religionem et fidem, et cætera, quæ eis intimare volebat, ipsos facilius invitaret. Testantur hoc ancilia atque Palladium, sacra quædam imperii pignora, Janus bifrons, belli et pacis arbiter, focus Vestæ virginibus consecratus, quo in honore cœlestium siderum flamma, custos imperii, jugiter vigilaret. Sed et annus in menses duodecim dilatatus, fastorum et nefastorum dierum varietate depictus, pontifices, augures, et sacerdotiorum varii ritus, quibus ita barbariem occupavit, ut ab injuriis temperarent, feriarentur ab armis, justitiam colerent, et civilem sibi invicem impartirent affectum; eoque ferocem redegit populum, ut imperium, quod vi, ut dicitur, et injuria occupaverat, justitiæ et pietatis legibus feliciter gubernaret. Sed quid profero Numam, cum et patres fidei nostræ, veteris legis sacrificia asserant instituta, ne in dæmoniorum cultu populus occupatus, veræ religionis dedisceret cultum, ritu gentium sacrificia sua dæmoniis immolans, et non Deo? Colitur ergo Deus, aut affectu mentis, aut exhibitione operis. Sed affectus dilectionis ipsum pure attingit, licet aliquo sensu corporis vel animæ, dum peregrinatur a Domino, et mens mole corporis prægravatur, plene nequeat comprehendi; et certe eo amatur ardentius, et studiosius quæritur, quo altitudo et immensitas divitiarum potentiæ et sapientiæ suæ omnem exsuperat intellectum: virtute tamen tanta omnem creaturam circumit, penetrat, implet et protegit, ut nequaquam latere valeat quamlibet rationabilem creaturam. Ipsa quoque irrationabilia ipsum esse, et talem esse, et tantum, plurimis indiciis protestantur. Miro itaque modo sic intelligentiam sui infundit, ut subtrahat: sic subtrahit, ut infundat, et secundum mensuram beneplaciti sui sic operatur in singulis, ut cum intensionis et remissionis vices ignoret, etsi non per essentiam, qua omnem replet uniformiter creaturam, plus vel minus videatur inesse per gratiam. Nam per unionem in solo unigenito Virginis Filio esse fideliter approbatur. Est itaque nunc quasi singula in singulis futurus, ut scriptum est, omnia in omnibus electis. Et sicut natura ignis, collatione tamen dispari, quoniam ei nihil potest pariliter comparari, a sole diversos, pro corporum diversitate, producit effectus: sic illa (si tamen magna maximis conferre liceat) in multis multipliciter lucet. Solaris siquidem radius, si forte incidat in carbunculum, egrediens aut reverberans rutilus, vicinum facit aerem rutilare. Idem ignis in smaragdo virescit, firmamento puriori in sapphiro conformatur. Hyacinthi quoque speciebus efficitur concolor. In topazio, qui quo rarior est eo pretiosior est, omnium fere colore superbit. Si ei Irim objicias, Thaumantiadis repræsentabit imaginem. Aquæ superjectus, undat in lacunari, sed et ignem cœlestem in supposita trajicit per berillum. Vides

Digitized by Google

igitur in multis quam multa sit ignis natura. Sic in aliis est prudentia, fortitudo in aliis, temperantia in quibusdam, in quibusdam justitia, in nonnullis fides, longanimitas spei in aliis. In his est fervor charitatis: hic patientia laborum, illic dolorum consolatio, alibi perseverantia bonorum operum, quæ tamen singula in singulis est unus et idem Deus. At in futuro, quando immediata facie per gratiam ejus videbimus eum sicuti est, omnia in omnibus erit, quando nulli ad beatitudinem alicujus virtutis substantia deerit, cum ipse in omnibus futurus sit plenitudo virtutis, et cumulus beatitudinis: adeo quidem, ut juxta traditionem Patrum, tanta majestatis suæ plenitudine videatur adesse electis, ut nihil eis desit in ulla gratia, et ipse fere solus videatur in illis, et illius nomine censeatur, salva veritate substantiæ, et sine omni versabilitate naturæ. Hinc forte est illud: *Exsultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis* (*Psal.* CXLIX), cum sibi tunc pervia credantur esse corda sanctorum, et unusquisque non modo in sua, sed et in omnium conscientia glorietur. Sicut enim ignis, ut in prædicta moremur similitudine, ferri naturam penetrat, et accendit, ut nihil cernatur in eo nisi ignis, et sicut solaris radius illustrans aerem, solis vel radii censetur nomine, sic Deus omnes replebit electos, ut, omni infirmitate et mutabilitate absorpta, cum mortale immortalitatem, et corruptibile, incorruptibilitatem induerit, Deus fere solus in omnibus agnoscatur. Ad hanc nonnulli sententiam referunt, quod angeli jam futuræ beatitudinis participes, visi ab hominibus adorantur, eo quod in eis visa est quædam præsentia Deitatis, cum tamen creaturam a creatura adorari omnino non liceat. Sic etiam in facie Salvatoris aliquid Deitatis resplenduit, quando de funiculis facto flagello, vendentes et ementes ejecit de templo, docens omnem negotiationem exterminandam esse a domo orationis. In aliis vero etsi adsit Divinitatis præsentia, plenitudo ejus in præsenti nequaquam adest, sed usquequaque latere non potest. Est igitur in majestate mirabilis, venerabilis in sapientia, a bonitate amabilis, et hunc cultum citra omnem medietatem potest ei fidelis impendere creatura. Quid enim necesse est ad hoc ut eum timeamus, veneremur et diligamus? Et hic forte est funiculus triplex inter Creatorem et creaturam, qui facile solvi non potest. Sed omnium tenacissima est vis amoris. Charitas siquidem nunquam excidit, quæ si quis adhæret Deo, unitur ei, et cum eo unus spiritus est. Utique qui unitur ei, et sicut unus spiritus, sic familiaris est, et ab obsequio ejus quod est in spiritu, arceri non potest. Ille autem cultus, qui in exterioris operis exhibitione consistit, medio indiget, eo quod ad spiritum, corporalis nobis non patet accessus: quod et illum planum est docuisse, qui in Samaritana Ecclesiam instruens, ait: *Spiritus est Deus, et eos qui volunt adorare, in spiritu et veritate oportet adorare* (*Joan.* IV). Ut tamen ad thronum illius quocunque modo humilitatis nostræ conscendat infirmitas, et aliquam habeat materiam meritorum, sensualiter coli voluit, qui sensum dedit, et qui animam glorificabit, et carnem, utriusque fidelem expetit famulatum. Se quoque voluit etiam corporaliter honorari, ut quantavis tarditas infidelitatis, aut negligentiæ, excusationem non habeat.

CAP. IV. *De reverentia personarum, et rerum, et quot modis persona sit venerabilis.*

Reverentia ergo quæ corporaliter impenditur, aut in personis consistit, aut in rebus. Personarum vero ratio habetur aut a natura, aut ab officio, aut a moribus, aut a conditione, aut a fortuna. Natura parentes veneramur et liberos, et quos nobis caro conjunxit, utputa uxorem, cognatos et affines. Unde et gentium jure receptum est, eo quod peræque fit apud omnes gentes. Ad hoc etiam divino jure urgemur, qui scriptum novimus: *Honora patrem tuum et matrem, ut sis longævus super terram: et qui patri vel matri maledixerit, morte morietur* (*Matth.* XV). Liberos non multum oportuit commendari, eo quod *nemo carnem suam odio habuit* (*Ephes.* V). Sed nec uxorem, propter quam homo patrem relinquit et matrem, adhærens *uxori suæ*, ut sunt *duo in carne una* (*ibid.*). Non tamen in hac parte divinæ legis mandata desunt, etsi propter naturæ stimulum, qui satis urget, rarius inserantur, protenduntur tamen ad cognatos et affines, quos per se natura commendat. Officium vero est debitum exsequendi quæ unicuique ex institutis, aut moribus agenda sunt. Ex eo namque personis singulis proprii congruunt actus. In his autem quæ sic agenda sunt, alia ad publicum, alia ad suum cujusque pertinent statum. Ex quo liquet officiorum quædam publica, quædam privata convenienter dici. Privatorum vero tanta multiplicitas est, quanta fere est diversitas personarum. Publica quidem omnia referuntur ad duas species, aut enim a divino, aut ab humano jure descendunt. Hæc autem ex libris officiorum latius patent, sed pertinent ad præsentem articulum, ut publicis officiis reverentia impendatur. Tanta namque debetur eis, quanta est eminentia cujuslibet magistratus. Hanc quidem aut facit, aut indicat uniuscujusque competens jurisdictio, cum reverentia magistratuum, aut contemptus redundet in honorem, aut contumeliam subjectorum. Unde in constitutionibus principum, et magistratuum edictis, aut promulgationibus, per prolepsim plurium fit conceptio personarum, ut non tam personæ quam universitatis tota constitutio videatur esse, vel quævis alia promulgatio. Hoc etiam jura, vel canones ignoranti, ex usu quotidiano perspicuum est. Porro rationem officiorum, non modo canonum et legum scita, sed et ethicorum omnium præcepta exsequuntur. Mos autem est mentis habitus, ex quo singulorum operum assiduitas manat. Non enim si quid fit semel aut amplius, statim moribus aggregatur, nisi assiduitate faciendi vertatur in usum. Hic autem virtutes et vitia κοινε

Digitized by Google

complectitur, licet vitia non mores esse, sed a plerisque dicantur moribus obviare. In quo planum est, solas virtutes censeri nomine morum, cum bonos tamen, aut malos dicimus mores, vitia distinguimus et virtutes. Unde moratos a bono, sive morigeros, morosos vero a vitiis nominamus. Quod et ipsum plenitudinis nomen videtur innuere, cum nulli in carne contingat adesse satietatem morum, et multis adsit superfluitas vitiorum. Cum itaque a moribus qui reverentiam contrahere dicitur, ei virtutes quibus honor exhibendus est, inesse significatur. Quis enim non veneretur, et vereatur illum, quem prudentem, fortem, temperantem, credit et justum? Hinc est etiam consilium sapientis, ei qui timeri appetit, amari, honorari, et præferri, ut Deum timeat, amet, veneretur, et ei se tota devotione submittat. Conditionem quidam esse definiunt, fortuitum personæ statum, quo aut adversis deprimitur, aut extollitur prosperis, et alterutrius sortis naturam sui ipsius facie protestatur. Quale est quod alios veneramur ingenuos; aliis serviles contumelias irrogamus. Istorum divitias colimus; illorum contemnimus paupertatem. Naturam diffinire difficile est, ut asserit Tullius. Ego difficilius credo diffinire fortunam, eo quod hujus nulla, illius aliqua substantia est. Natura siquidem rebus originem præbet; quod nequaquam esset, si in veritate ipsa non esset. Quod enim omnino non est, alicui præstare non potest ut sit. At fortuna cum non sit, non potest diffiniri. In eo siquidem quod non est, non potest cuiquam constare quid sit. Efferant Epicurei præcipuas sententias suas, quas κυρίας δόξας vocant, quibus totius philosophiæ putant servire processum, et more suo fortunæ subjiciant universa. Ego in hoc, sicut et in plurimis, Plutarchum censeo audiendum, qui deam cæcam colendam esse negat, asserens eam nisi a cæcis coli non posse. Multa quoque proponit exempla, quibus liquet omnes cæcæ deæ cultores cæcatos, et præcipitatos tandem in foveam exterminii. Testatur hoc Galba, qui totam ætatem luculenter producens in senium, hujus deæ familiaritate et cultu in brevi elatus, et in breviori præcipitatus est. Qualiter autem, apud Suetonium quære. Queritur tamen præfatus philosophus, et in aure jam dicti principis lacrymabiliter ingemiscit, quod hæc vitio cæcitatis, et temeritatis probrosa dea, et omnibus ignominiosa numinibus, omnium deorum templa fœdaverit, et deorum omnium præripuerit cultum, ut præter ædes privatas, quas in orbe et urbe passim habet, rupem etiam Tarpeiam occupaverit, supremo Jovi coæquata, et publicæ Fortunæ imago aurea in Capitolio ab advenis, convenis, et indigenis, publice adoretur, et tantam præ cæteris habet auctoritatem, quod in tota ratione mortalium (ut dici solet) sola utramque paginam videtur implere. Videas eam ibi rota versare volubilem, quodque magis mirere, ejusdem rotæ impulsu de pectore Jovis sororum pensa præcipitat, et concul-

A cat. Quisquis enim fortunam statuit, fata præcipitat, et convellit.

Fata, inquit Stoicus, *regunt homines, fatum est [in partibus illis,*
Quas sinus abscondit.

Huic paradoxæ Stoicorum, κυρίαν δόξαν Epicuri reclamat. Fatalem, inquit, tolle necessitatem, quia,

Si fortuna volet, fies de rhetore consul;
Si volet hæc eadem, fies de consule rhetor.

Cæterum ut cum fortuna vel mitius agamus, sit inopinatorum eventuum forma, et licet conditioni videatur plurimum vicinari, eo quod fortuitorum concursus statum efficiat, quam conditionem esse prædiximus, in eo tamen plurimum differt, quod conditio nunc a natura, nunc ab officio, nunc a moribus est, nunc a variis figuris eventuum. Fortuna semper consistit in his quæ improvisa emergunt. Eam usquequaque nititur evacuare Plutarchus, et ex præmissis quatuor locis, naturæ, officii, morum, conditionis, totius reverentiæ manare credit originem. Superstitiosius tamen hoc infidelium more exsequitur. Unde nonnullas sententias ejus, sensu et sermone catholico curavi inserere. Ille quidem in cultum deorum eos præcipue asserit venerandos, qui ei familiarius et vicinius accedunt: aut natura, ut Liber Indorum domitor, Hercules, qui eo ipso in se Jovem protestatus est, quod angues jugulavit in cunis; aut officio, ut pontifices, præfectosque sacrorum; aut moribus, ut philosophos, qui mentis divinæ haustum investigatione et dispensatione sapientiæ indicant; aut conditione, ut quos favor numinis extulit, ut aliis præessent, ex causa potius familiari, quam officio publico. Sermo quidem perfidus est, et omni reprobatione dignus, sensusque verborum, qui philosophum non decet. Sed forte quid de natura deorum sentiret, in auribus corrupti populi proloqui non audebat, qui legerat combustos esse libros philosophi Pythagoræ, et ipsum actum esse in exsilium ab Atheniensibus, eo quod dubitaverat, an de diis vera essent, quæ vulgo dicebantur. Quid ergo contrarium auderet asserere, qui nec ipsam dubitationem erroris noverat impunitam? Est itaque verisimile quod morem auditoribus gesserit, et ut eos ab illicitis revocaret, aliquid indulsisse errori. Nam in doctrina morum, luculentissimus est. Eoque huic opinioni facilius acquiesco, quod Apostolus gentium, fide tamen et religione incolumi, omnibus omnia factus est, ut omnes lucrifaceret. Nos autem quibus de cœlo veritas illuxit, non deorum, qui nulli sunt, sed veri Dei ministris, et amicis, magnam reverentiam credimus exhibendam; sed et inimicis ejus interdum, quoniam hoc ipse præcepit, qui sæpe maximam ad eruditionem suorum, pessimis hominibus contulit potestatem. Unde illud: *Subjecti estote omni humanæ creaturæ propter Deum, sive regi, quasi præcellenti, sive ducibus, tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum* (*I Petr.* II); et illud: *Servi, subditi estote dominis vestris, non tantum bonis et*

Digitized by Google

modestis, sed etiam dyscolis (*ibid.*). Amici quidem fiunt Dei, aut gratia, cessantibus meritis, ut Jeremias, et Joannes sanctificati antequam nati, et gemma sacerdotum Nicolaus quarta et sexta feria semel lactens, in cunis; aut meritis ex gratia, ut qui facili via bonorum operum, sicut pœnitens latro, vel difficili et felici transitu merentur regna cœlorum, velut apostolorum chorus, et martyrum. Hos autem tres ordines innuit Maro :

Facilis descensus Averni.
Noctes atque dies patet atri janua Ditis :
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est : pauci, quos æquus amavit
Jupiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Dis geniti potuere.

(Virg., *Æn.* vi, 126)

Quos ergo morum elegantia divinæ videmus bonitati conformes, debemus tanquam verissimam et fidelissimam Dei imaginem venerari. Ministri vero sunt, quos dispositio divina vocavit, ut corripiendo et corrigendo vitia, aut virtutes inserendo, aut propagando, suam et aliorum procurent salutem. Qui vero ei in jure humano ministrant, tanto inferiores sunt his qui ministrant in divino, quantum divinis humana cedunt.

Cap. V. *Quæ pœna immineat his, qui ministris ecclesiæ locorumque venerabilium, injurias inferunt : et de privilegiis locorum venerabilium : et quod absolutio nec per vim extorqueri, nec subripi potest per fraudem.*

In his autem qui jura divina ministrant, Deus præ cæteris honoratur aut spernitur; cum illorum honorem, aut contemptum proprium reputet. Hinc est illud : *Ego dixi : Dii estis* (*Psal.* lxxxi); et : *Labia sacerdotis custodiunt scientiam, et legem requirunt ex ore ejus, quia angelus Domini exercituum est* (*Malach.* ii). Ipsa quoque Veritas ait : *Qui vos audit, me audit; qui vos recipit, me recipit, et qui vos spernit, spernit eum qui me misit* (*Luc.* x). Et propheta : *Qui tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei* (*Zach.* ii). Illa vero reverentia, quæ in rerum veneratione consistit, multiplex est. Aut enim corporales res sunt, ut ædes et loca sacra, et quæ piis dicantur usibus, et sacrificia quæ visibiliter exercentur. Aut incorporales, ut jura quæ sacris rebus competunt, quæ temerare, sacrilegium est morte piandum, aliave pœna gravissima, pro qualitate admissi. Rerum vero sacrarum immunitatem convellere, insurgere in Deum est, et quasi vindicare eum in servitutem. Et quidem de jure divino pro se possent multa proponi, sed ut æmulæ potestatis non obloquatur audacia, in hac parte statuta principum latius et benignius patent, quæ fidem Christianam venerantur, approbant, et ecclesiarum et ministrorum omniumque locorum venerabilium privilegia universa confirmant. Quis enim principis, cujus memoria in benedictione est, Arcadium loquor, constitutionem non audivit ? Si quis in hoc genus sacrilegii prorupit, ut in ecclesias catholicas irruens, sacerdotibus et ministris, vel in ipso cultu locove aliquid importet injuriæ, quod geritur a provinciæ rectoribus animadvertatur, atque ita provinciæ moderator, sacerdotum et Ecclesiæ ministrorum, loci quoque illorum et divini cultus injuriam, capitali in convictos sive confessos reos sententia noverit esse vindicandum. Nec exspectet ut episcopus injuriæ propriæ ultionem deposcat, cui sanctitas ignoscendi gloriam dereliquit, sitque cunctis laudabile, factas atroces sacerdotibus aut ministris injurias, veluti publicum crimen perse qui, ac de talibus ultionem mereri. Item : Placet clementiæ nostræ, ut nihil commune clerici cum publicis actionibus habeant, vel ad curiam pertinentibus, cujus corpori non sunt annexi. Et alibi : Si ecclesiæ venerabilis privilegia cujusquam fuerint vel temeritate violata, vel dissimulatione neglecta, commissum quinque librarum auri condemnatione plectatur. Quæ vero privilegia ecclesiarum locorumque venerabilium, et ministrorum sunt, divino fiunt et humano jure notissima, cum vel usu jam liqueat, quod non possunt nisi apud judices ecclesiasticos conveniri; et si quis in aliquem de clero violentas manus injecerit, anathemate feriatur, ut nisi per Romanum pontificem absolvi non possit. Hujus criminis alibi frustra quæritur venia, nisi articulus mortis forte immineat, quia nec per vim extorqueri, nec subripi potest per fraudem. Auctore Claudiano Theodosius ait :

. . . . . *Non extorquebis amari ;*
Hoc alterna fides, hoc simplex gratia donat.

Nihilominus verum est, quia non extorquebis absolvi, quod sola contritio cordis, confessio oris, et satisfactio operis promerentur. Utique non vis, sed gratia sola justificat impium, et fraus peccatori non prodest, quia Spiritus sanctus disciplinæ effugit fictum, nec habitat in corpore subdito peccatis. Alibi me dixisse recolo, quia, teste magno patre Augustino, simulata innocentia non est innocentia, sed duplex malitia, quia et malitia est, et simulatio. Æquitas quoque simulata non est æquitas, sed duplex iniquitas, quia iniquitas est et simulatio. Unde immoderato stupore confundor, cum frequentissime videam, nescio fideles an infideles dicam, in sacrilegio hujusmodi deprehensos, ad hoc totis viribus anhelare, ut et minis et terroribus urgeant sacerdotes ad absolutionem præstandam, quam nec isti fideliter dare, nec illi in contumacia utiliter accipere possunt. Sane facilius est utrumque involvi, quam alterum istorum expediri. Utrius tamen culpa sit gravior, non facile dixerim. Hæc de his quæ in politica constitutione Plutarchi, vicem animæ obtinent.

Cap. VI. *De principe qui caput est reipublicæ, et de electione ejus, et privilegiis, et præmio virtutis et culpæ; et quod beatum Job debeat imitari : et de virtutibus beati Job.*

Sequitur ut ejus imitantes vestigia de membris reipublicæ despiciamus. Dictum est autem principem locum obtinere capitis, et qui solius mentis regatur arbitrio. Hunc itaque, ut jam dictum est, dispositio divina in arce reipublicæ collocavit, et eum nunc arcano providentiæ suæ mysterio, cæte-

Digitized by Google

ris præfert, nunc quasi suorum judicio sacerdotum, nunc ad eum præficiendum totius populi vota concurrunt. Unde et in Veteri Testamento legitur, quia Moyses ordinaturus eum, qui præesset in populo, convocavit omnem synagogam, ut eligeretur astante populo, ne qua postmodum retractatio cuiquam, ne quis scrupulus resideret. Legitur in libro *Regum*, quod Saul rex futurus, apparens in facie populi, ab humeris sursum supereminebat universum populum. Quare, quæso, nisi quia quem oportet præesse aliis, pectore debet et ore prominere, ut quasi bonorum operum ulnis totius populi latitudinem amplexari valeat, et protegere tanquam dectior, sanctior, circumspectior, et omni virtute præstantior? Dicit enim Dominus ad Moysen: « Assume ad temetipsum Jesum filium Nave, hominem qui habet Spiritum Dei in semetipso, et impones manus tuas super eum, et statues coram Eleazaro sacerdote, et præcepta ei dato in conspectu totius synagogæ, et præcipe de ipso coram eis, et dabis claritatem tuam super illum, ut audiant illum filii Israel. » Audis evidenter ordinationem principis populi tam manifeste descriptam, ut pene expositione non egeat. Si eam tamen manifestius quæris, eam tibi auctore Domino, suo loco et tempore cum præceperis, explanabo, adjiciens indumentorum, et quorumdam sacramentorum significationes. Hic autem plane nulla est populi acclamatio, nulla consanguinitatis ratio, nulla propinquitatis habita contemplatio est. Mortuo Salphaat, filiæ paternam apud Moysen vindicant hæreditatem. Petitionem earum justam esse, Deus ipse testatur. Propinquis namque agrorum et prædiorum hæreditas relinquenda est, et, ut plurimum, actionum. Gubernatio vero populi, illi tradenda est, quem Deus elegerit, homini scilicet tali, qui habet Spiritum Dei in se, et præcepta Dei in conspectu ejus sunt, qui Moysi valde notus sit et familiaris, id est in quo sit claritas legis et scientia, ut possint eum audire filii Israel. Nec tamen licitum est favore novorum, recedere a sanguine principum, quibus privilegio divinæ promissionis, et jure generis debetur successio liberorum, si tamen (ut præscriptum est) ambulaverint in justitiis Domini. Si vero a via paulisper deflexerint, non statim usquequaque dejiciuntur, sed patienter corripiuntur in justitia, donec fiat conspicuum eos pertinaces esse in malo. Neque enim Roboam statim excussus est a solio patris, sed ex quo seniorum contempto consilio, recessit a via Salomonis, onus importabile volens imponere filiis Israel. Verumtamen scissum est regnum ejus, recedentibus decem tribubus post Jeroboam servum Salomonis, fueruntque regna divisa, dum regnum habuit Juda vel Israel. Sensit ergo de contumacia pœnam, de gratia Dei et privilegio sanguinis misericordiam, ut rex quidem maneret, sed magna regni parte mutilatus. Unde hoc illi? Quia adhæserat consiliis juvenum, contemnens vias et præcepta prudentiæ. Impossibile enim est, ut salubriter disponat principatum, qui non agit consilio sapientum. *Væ*, inquit, *terræ cujus rex puer est, et cujus consiliarii mane comedunt. Beata terra cujus rex nobilis est, et cujus principes vescuntur tempore suo, ad refectionem non ad luxuriam* (*Eccle.* x). Ibi enim sapientia esse non potest. Hinc sanctus Job: *Sapientia ubi invenitur, et quis est locus intelligentiæ? Nescit homo pretium ejus, nec invenitur in terra suaviter viventium. Non æquabitur ei labentium quidquam, trahitur enim sapientia de occultis* (*Job* xxviii). Longe utilius juvenes repulisset, acquiescens consilio seniorum, vitam beati Job habens regnandi formam. Audi ergo quid de se fateatur: *Quando lavabam pedes meos butyro, et petra fundebat mihi rivos olei. Quando procedebam ad portam civitatis, et in platea cathedram parabant mihi. Videbant me juvenes et abscondebantur, et senes assurgentes stabant. Principes cessabant loqui, et supponebant digitum ori suo. Vocem suam cohibebant duces, et lingua eorum gutturi suo adhærebat. Auris audiens beatificabat me, et oculus videns, testimonium reddebat mihi, eo quod liberassem pauperem vociferantem, et pupillum cui non erat adjutor. Benedictio perituri super me veniebat, et cor viduæ consolatus sum. Justitia indutus sum, et vestivi me sicut vestimento, et diademate judicio meo. Oculus fui cæco, et pes claudo. Pater eram pauperum, et causam quam nesciebam, diligentissime investigabam. Conterebam molares iniqui, et de dentibus illius auferebam prædam. Dicebamque: In nidulo meo moriar, et sicut palma multiplicabo dies. Radix mea aperta est secus aquas, et ros morabitur in messione mea. Gloria mea semper innovabitur, et arcus meus in manu mea instaurabitur. Qui me audiebant, sententiam exspectabant, et intenti tacebant ad consilium meum. Verbis meis addere nihil audebant, et super illos stillabat eloquium meum. Exspectabant me sicut pluviam, et os suum aperiebant quasi ad imbrem serotinum. Si quando ridebam ad eos, non credebant, et lux vultus mei non cadebat in terram. Si voluissem ire ad eos, sedebam primus. Cumque sederem quasi rex exercitu circumstante, eram tamen mœrentium consolator* (*Job* xxix). Ecce regnandi in viro justo ex magna parte expressa est formula, quam si per singula exsequi voluerimus, integri libri magnitudinem, insertarum virtutum series vel sola complebit. Diligens lector singula verba discutiet, quia in his omnibus, nec iota, nec apex a mysterio salutis vacat. Pauca tamen quæ in ipsa superficie verborum eminent, quanta potero brevitate perstringam. *Quando*, inquit, *lavabam pedes meos butyro, et petra fundebat mihi rivos olei*, cum in parata cathedra residerem in platea, abscondebantur juvenes, et mihi senes astabant. Innuit ergo quia rerum affluentia, gratiarumque concursus, ei prudentiam non excusserint, sed in his omnibus ex conscientia, et testimonio bonorum operum auctoritas inconcussa permansit. Egrediebatur enim ad portam qui latebris non egebat, et qui co-

Digitized by Google

cendi promeruerat sedem, senum prudentiam erigebat, levitate juvenili abscondita. Cessabant loqui principes, et lingua ducum gutturi adhærebat, non audentes grandia loqui, et imponere in humeris hominum onera importabilia, quæ nec superficie digiti tangi possunt. Docebat enim omnem virtutis laudem in actione consistere, cassumque esse splendorem verbi, cui non subest soliditas operis. *In omni opere*, inquit Salomon, *erit abundantia, ubi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas* (*Prov.* XIV). Principum vero et divitum est, alios in via morum præcedere, non quæ facienda sunt, aliis tumide intonare. *Auris audiens, et oculus videns beatificabat, me.* Instrumenta corporis eleganter expressit quibus sensus animæ maxime convalescit. Exteriorum namque notitia oculi et auris obsequio fidelissime transit ad animam, et thesauros cordis sæpius lingua incauta dispergit. Quod vero audiens et videns adjecit, sapientis judicium exprimit, juxta illud : « Beatus qui loquitur in aure audientis. » Non itaque beatificatum se dicit linguis hominum, quæ in alterutram partem vel amore, vel odio frequenter impelluntur. Sufficit ei testimonium conscientiæ, præsertim cum roboratum sit judicio sapientum. *Eo*, inquit, *quod liberassem pauperem, pupillum, et periturum, et consolatus sum cor viduæ.* In his enim maxime principalis claret auctoritas quæ a Domino instituta est, ad injurias propulsandas. Hæc quidem opera sunt misericordiæ, et erit nomen agentis ea, benedictum in sæcula. Sed nec credas eum remissiore clementia vitiis audaciam præstitisse : *Justitia*, inquit, *indutus sum, et diademate judicio meo. Causam quam nesciebam, diligentissime investigabam.* Oportet enim judicem cuncta rimari, et ordinem rerum plena inquisitione discutere, nec ante obviare alicui, quam causa sit legitimis rationibus plenissime limitata. Ut enim ait ethicus : « Ad pœnitendum properat, quisquis cito judicat. » *Conterebam molas iniqui.* Iniquus est, quisquis in judiciis sequitur non causam, sed prædam, qui sic munera dingit, ut sequatur retributiones. Et licet æquum sit, quod decernit ad pretium, avaritiæ serviens pergit in mortem.

Unde sequitur : *Et de dentibus illius auferebam prædam, dicebamque : In nidulo meo moriar.* Mentem itaque composuerat, qui rerum suarum amplitudine contentus erat. Nec avaritiæ aut ambitionis stimulo urgebatur, ut domum domui, agrum agro conjungeret, usque ad terminos loci, ac si solus habitaturus esset in superficie terræ. *Et sicut palma multiplicabo dies.* Rem admirandam! Aristoteles in septimo problematum, et Plutarchus in octavo Memorabilium dicit : « Si super palmæ, inquiunt, arboris lignum, magna pondera imponas, ac tantum graviter urgeas, et oneres, ut magnitudo oneris sustineri nequeat, non deorsum cedit, nec in terram flectitur, sed adversus pondus resurgit, et sursum nititur, recurvaturque. Propterea, inquit Plutarchus, placuit palmam signum esse victoriæ in certaminibus, quoniam ligni ingenium hujusmodi est, ut urgentibus opprimentibusque non cedat. » Ferunt item quod ramus ejus palmæ, quæ Græce dicitur *basileros*, avelli non potest, si trahatur, deorsum, sed si sursum producas cedit. Constat autem quia truncus palmæ, vel stipes a radice contrahitur, sed in superioribus dilatatur. Secus autem est in quavis arbore, quæ tanto magis turgescit, quod ad terram stipes vicinius accedit. Per palmam ergo significatur justitia invincibilis, quæ descensum non novit, sed solum ad superiora processum. Unde : *Justus ut palma florebit* (*Psal.* XCI). *Radix mea aperta est secus aquas*, Scripturarum utique et virtutum, de quibus supra : *Et ros*, scilicet gratiæ, *morabitur in messione mea.* Intellige bonorum operum, quorum manipulos electis reponet apud se in illa die justus judex. Unde sequitur : *Gloria mea semper innovabitur, et arcus meus instaurabitur*, quia

Est aliquid quo tendit, et in quo dirigit arcum

justus,

Nec passim sequitur corvos testaque lutoque.

Qui me audiebant, exspectabant sententiam, etc. Sæpe dictum, sententiam in bono semper accipiendam esse, juxta illud : *Sapientior videtur sibi piger septem viris loquentibus sententias* (*Prov.* XXVI). Audis in sapiente tria concurrere. *Intenti*, inquit, *tacebant ad consilium meum, verbis meis nihil addere audebant, stillabat super eos eloquium meum.* Res ardua desiderat attentionem, et virum gravem decet consilia meditari, ut quidquid agit, quidquid loquitur, sit pro consilio homini sapientiam affectanti. Est autem oris circumcisi illa proferre, quibus nihil liceat demi vel apponi. Est autem viro gravi turpissimum, si jugiter se fabulis et nugis immisceat, et inter congarrientes perstrepat, veluti rabulus anser admistus oloribus, et omnem materiam credat aptam esse litigiis :

Ambigitur quid enim Castor sciat, an docilis plus,
Brundusium Numici melius via ducat, an Appi.

Præterea quæ abundant, sui copiositate vilescunt, et cum multiloquio peccatum non desit, pauca prudenter loquentis sermo est pretiosus. Unde Socrates quærenti quo modo quis famam optimam compararet : « Si gesserit, inquit, optima, et locutus fuerit pauca. » Hoc est quod vir justus, et veritus delinquere in sermone, dicit stillasse eloquium suum. Qui enim non delinquit in verbo, hic perfectus est vir. *Si quando ridebam ad eos, non credebant.* Risus levitatis indicium, et quo patentior, eo impudentior, et reprehensibilior est. Ait enim : *Stultus in risu exaltat vocem suam* (*Eccli.* XXI); et Salvator flevit, qui utique risisse non legitur. Nec enim facile crediderim pronum esse ad cachinnum, qui sub tanta ambiguitate de risu loquitur. ut etsi riserit non credatur. *Et lux vultus mei non cadebat in terram.* Risit forte vir justus, sed eum in hilaritate, temporalis ineptia non resolvit, et quidquid terrenum erat in moribus, vultum verebatur au-

Digitized by Google

sterum. *Si voluissem ire ad eos, sedebam primus.* Prima siquidem cathedra dignus erat, qui alios tantarum virtutum itinere præcedebat. Cum sederet quasi rex famulantibus aliis, lacrymas mœrentium abstergebat. Jucunda siquidem conclusio; cum potestas publica sic studet præesse, ut in universitate sua tristem aliquem esse non patiatur. Qua vero arte id fiet, moralis campus subjectus exsequitur, tanta quidem amœnitate florum, et fructuum ubertate, ut si quis eum ingreditur, paradisi se deliciis gaudeat interesse. Miraris forte et attonitus obstupescis, quemquam in exsilio carnis hujus, tantæ dulcedinis esse participem, et cœlestium civium esse concivem. Sed an ita esse possit, ex operibus viri justi tu ipse dijudica. *Si negavi quod volebant pauperibus, et oculos viduæ exspectare* B *feci. Si comedi buccellam meam solus, et non comedit pupillus ex ea, quia ab infantia crevit mecum miseratio, et de utero matris meæ egressa est mecum. Si despexi prætereuntem, eo quod non habuerit indumentum, et absque operimento pauperem. Si non benedixerint mihi latera ejus, et de velleribus ovium mearum calefactus est. Si levavi super pupillum manum meam, cum viderem me in porta superiorem, humerus meus a junctura sua cadat, et brachium meum cum ossibus conteratur. Semper enim quasi tumentes fluctus super me timui Deum, et pondus ejus ferre non potui. Si putavi aurum robur meum, et dixi obrizo : Fiducia mea. Si lætatus sum super multis divitiis meis, et quia plurima reperit manus mea. Si vidi solem cum fulgeret, et lunam incedentem clare, et lætatum est in abscondito cor meum,* C *et oscalatus sum manum meam ore meo, quæ est iniquitas maxima, et negatio contra Deum altissimum. Si gavisus sum ad ruinam ejus qui me oderat, et exsultavi quod invenisset eum malum. Si non dixerunt viri tabernaculi mei, Quis det de carnibus ejus ut saturemur? Foris non mansit peregrinus, ostium meum patuit viatori. Si abscondi quasi homo peccatum meum, et cœlavi in sinu meo iniquitatem meam. Si expavi ad multitudinem nimiam, et despectio propinquorum terruit me, et non magis tacui nec egressus sum ostium. Si adversum me terra clamat, et cum ipsa sulci ejus deflent; si fructus ejus comedi absque pecunia, et animam agricolarum ejus* D *afflixi, pro frumento oriatur mihi tribulus, et pro hordeo spina* (*Job* xxxii). Annon credis eum ambulare in latitudine deliciarum Dei, qui de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta, sub imprecatione tanta de se ista fatetur? Quis istorum verborum desiderat interpretationem, aut in tanta virtutum luce non videt? Nimium plane hebes est, et obtusi ingenii, cui per se ista non lucent. In unum hic plurima congeruntur, quorum vel unum, orbem quemdam illustrare sufficeret. Si principes plura legere, vel audire fastidiunt, saltem hoc tantillum legant, audiant, et inquisitione diligenti discutiant dum imitentur. Sequitur enim in eodem : *Si audierint reges, et observaverint vocem Domini, complebunt dies suos in bono, et annos suos in gloria. Si autem non audierint, transibunt per gladium, et consumentur stultitia* (*Job* xxxvi). Videsne inutilium regum duplicem exitum? Aut enim per gladium transeunt, aut stultitia consumuntur. Et recte dicuntur transire per gladium, non finiri, eo quod gladius quasi quidam transitus est eis ad locum, ubi secundum multitudinem iniquitatum suarum, potentes potenter puniuntur. Sed et stultitia consumit impios, quia in depressione populi robur principis enervatur. Populus namque contritus, erigere vires principis non potest, aut non vult.

Cap. VII. *Quæ mala vel bona subjectis proveniant de moribus principum : quod et aliquorum strategematicis roboratur exemplis.*

Quasi, inquit, qui mittit lapidem in acervum Mercurii, sic qui dat insipienti honorem. Hoc a diversis diverso modo exponitur. Ego, sapientiorum venia impetrata, acervum credo Mercurii, in quo consistit ratio calculandi, quia Mercurius numen eorum est qui negotiationem exercent, et ratiociniis suis diligenter invigilant. Mittere ergo lapidem in acervum, quo regitur ratio calculandi, est totam turbare calculi rationem : et honorem conferre insipienti, est reipublicæ subvertere vitam. Et impossibile est, ut alios utiliter regat, quem proprius subvertit error. Ait enim : *Ubi non est gubernator, populus corruet* (*Prov.* xi). Et alibi : *Rex insipiens perdet populum suum, et civitates habitabuntur super sensum prudentium. Omnis potentatus vita brevis, languor prolixior gravat medicum. Brevem languorem præcidet medicus, sic et rex hodie est, et cras morietur. Cum enim morietur homo, hæreditabit serpentes, et bestias, et vermes* (*Eccli.* x). Nunquid, quæso, pauperes opprimuntur injuriis, attenuantur exactionibus, rapinis multiplicibus spoliantur, jubentur in se concurrere populi, et orbem concutere, ut potentibus isti succedant hæredes? Isti namque succedunt omnibus jure suo, nec desideratur solemnitas testamenti, ab intestato emergunt; velis nolis, hos habebis hæredes. In sæcularibus litteris fertur dixisse Plato : « Perinde est cum subditos opprimit magistratus, ac si caput corporis intumescat, ut a membris aut omnino, aut sine molestia ferri non possit. Hanc autem passionem sine gravissimo dolore membrorum tolerari vel curari, impossibile est. Si vero incurabilis fuerit passio, sic vivere quam mori miserius est. Miseris autem nihil utilius est quam utcunque finire miseriam. » Idem quoque dixisse legitur : « Cum in subjectos potestas sævit, idem est ac si tutor pupillum persequatur, vel eum suo mucrone jugules, ob cujus defensionem, ab eodem traditum tibi gladium accepisti. Rem namque publicam frui jure pupilli percelebre est, et eam tunc demum recte procedere, cum caput ejus se utile esse cognoscit, nisi fideliter membris cohæreat. » Hæc ille, et quidem eleganter et vere. Sed, ut mihi videtur, cohærentia fidelis et firma esse non.

Digitized by Google

potest, ubi non est unio tenax voluntatum, et quasi ipsarum animarum conglutinatio. Quæ si defuerit, hominum frustra sibi congruunt opera, cum dolus in perniciem pergat, sine affectu proficiendi. *Simulatores*, inquit Job, *et callidi provocant iram Dei, neque clamabunt, cum vincti fuerint. Morietur in tempestate anima eorum, et vita eorum inter effeminatos* (*Job* xxxvi). Operibus namque causam præstat nunc pudor, timore interdum. Sed junctura illa solidissima est, quæ ex adipe fidei et dilectionis procedit, in solo virtutis fundamento subsistit. Opera tamen quia morum argumenta sunt, gratiam pariunt, quia nihil utilius, nihil efficacius est ad statum magistratuum, et processum. Inde est illud imperatoris, aut (si mavis) versificatoris egregii, dum tamen idem eos sensisse non ambigas.

Sis pius in primis, nam cum vincamur in omni
Munere, sola deos æquat clementia nobis.
Neu dubie suspectus agas, neu falsus amicis,
Rumorumve avidus : qui talia curat, inanes
Horrebit strepitus, nulla non anxius hora.
Non sic excubiæ, nec circumstantia pila,
Quam tutatur amor; non extorquebis amari :
Hoc alterna fides, hoc simplex gratia donat.

Alexander cum hieme ducens exercitum, resideret ad ignem, recognoscere prætereuntes copias cœpit, cumque conspexisset quemdam prope exanimatum frigore, jussit eum sedere in loco suo, dicens : « Si in Persis natus esses, in regia sella resedisse capitale foret, sed in Macedonia nato conceditur. » Fertur et aliud de eodem, quod cum virgo eximiæ pulchritudinis, finitimæ gentis principi desponsata, inter captivas adesse nuntiaretur, ei abstinentia summa pepercit, ut ne illam quidem aspexerit. Qua mox ad sponsum remissa, universæ gentis per hoc beneficium sibi mentes reconciliavit. Sic humanitate suorum, alienorum animos sibi justitia devinxit. Simile est quod Scipio Africanus in Hispania egisse legitur, cui cum virgo nobilis omnium in se decoris admiratione convertens oculos, adducta esset, eam sponso nomine Alicio reddidit, adjiciens et aurum, quod parentes in redemptionem captivæ attulerant, ut esset virgini in dotem, aut marito in munus nuptiale. Itaque multiplici magnificentia universa gens victa, quæ forte alias cessura non fuerat, Romani imperii populo accessit. Camillo Faliscos obsidenti, magister ludi liberos Faliscorum tanquam ambulandi causa, extra murum eductos, tradidit, dicens retentis obsidibus, civitatem, necessario facturam imperata. Camillus vero non solum sprevit perfidiam, sed restrictis manibus post terga, magistrum virgis agendum ad parentes pueris tradidit, adeptus beneficio victoriam, quam fraude non concupierat. Nam Falisci ob hanc justitiam sponte se dediderunt. Exstat quoque ejusdem Camilli non ignobilior titulus. Cum enim post subactas civitates et triumphos insignes, militaris manus invidia concitata, damnatus et expulsus esset civitate, quasi præda communi iniquius distributa : irruentibus Senonibus Gallis in urbem, et Romanis undecimo milliario victis apud flumen Alliam, nec in ipsa urbe quidquam præter Capitolium servari posset, et hoc auro dato, ut Galli recederent, Camillus etiam ingratæ compatiens patriæ, eosdem cecidit, aurum abstulit, Romanorum aquilas reportavit. Unde in sexto Virgilii, inter cæteros Æneadas prædicit Æneas

referentem signa Camillum.

Itaque ab exsilio revocatus, tertio triumphans urbem ingressus est, et appellatus secundus Romulus, quasi alter patriæ conditor. Julius Hyginus in libro sexto *De vita rebusque virorum illustrium*, quod de Fabricio sequitur, refert. (Nam præcedentia Plutarchi in Institutione Trajani, et Julii Frontini in libro Strategematum sunt.) Venerunt ergo secundo legati Samnitum ad C. Fabricium, multas et magnas res memorantes, quæ bene ac benivole post redditam pacem Samnitibus fecerat, offerentes dono grandem pecuniam, et orantes ut eam acciperet et uteretur, eo quod multa ad necessitatem victus, et splendorem domus tanto viro deesse constaret. Nihil enim lautum, paratumque erat pro amplitudine hominis, et dignitate virtutis. Fabricius vero planas manus ab auribus et ad oculos, et infra, et deinceps ad nares, et ad os, et ad gulam, et deinde ad ventrem et ima, deduxit, et legatis in hæc verba respondit : « Dum omnibus his membris, quæ attigi, resistere atque imperare potero, mihi nihil omnino deerit, ideoque vobis reservate pecuniam necessariam usibus vestris, nec eam quibus necessaria, aut grata non est, ingeratis. Romani siquidem non curant habere aurum, sed imperare volunt habentibus aurum. » Hoc Julius Hyginus. Frontinus vero refert, quod ad Fabricium ducem Romanorum, medicus Pyrrhi Epirotarum regis pervenit, pollicitus se venenum daturum Pyrrho, dum merces sibi in qua operæ pretium foret, constitueretur. Quo facinore Fabricius egere victoriam suam non arbitratus, regi medicum detexit. Atque ea fide meruit, ut ad amicitiam Romanorum appetendam, compelleret Pyrrhum. Pace mea decertent in casu isto Valerius Maximus, et Claudius Quadrigarius, contendentes de nomine et officio proditoris. An Timochares fuerit juxta Valerium pater illius, qui in regis convivio pocula ministrabat; an secundum Quadrigarium Nicias medicus, non multum curo, dummodo constet consules Romanorum eo subegisse Pyrrhum, quod perfidiam fuerant aspernati. Epistolam vero consulum ad Pyrrhum, hanc fuisse Quadrigarius refert.—« Consules Romani salutem dicunt Pyrrho regi. Nos pro tuis injuriis continuo animo commoti, inimiciter tecum bellare studemus, sed cum muniis exempli et fidei. Ergo visum est ut te salvum velimus, quo sit, quem armis possimus vincere. Ad nos venit Nicias familiaris tuus, qui sibi a nobis præmium peteret, si te clam interfecisset. Id nos negavimus velle, neve ob eam rem quidquam commodi exspectaret, denuntia-

Digitized by Google

vimus. Simul etiam visum est, ut te certiorem fa- A
ceremus, ne quid hujusmodi, si accidisset, nostro consilio factum putarent civitates, scituræ quod nobis non placet promissis, aut pretio, aut dolis pugnare. Tu, nisi caves, jacebis. » Quid referam, quod cum ei regni medietatem Pyrrhus obtulisset, ut pacem conditionibus æquis admitteret, contemptus est. Sed nec regni medietatem acquievit accipere, ut amicitiam promitteret regi. Cum vero Cyneas vir præstantissimus, qui Romam missus fuerat reversus interrogaretur qualis Roma esset, respondit se regum vidisse patriam, eo quod fere omnes tales essent illic, qualis esset solus Pyrrhus in Epiro, vel reliqua Græcia. Audita ergo constantia Fabricii, inquit rex : « Hic est utique ille Fa-
B
bricius, qui difficilius a virtute, quam sol a cursu suo averti potest. » Imperator Cæsar Augustus Germanicus, eo bello quo victis hostibus Germanici cognomen meruit, cum in finibus copiarum castella poneret, pro fructibus locorum, quæ vallo comprehendebat, pretium solvi jussit, atque ita justitiæ fama omnium fidem astrinxit. Quid de continentia dicam, rerumque contemptu, quandoquidem Plutarchi strategematica nonnulla promisi? M. Catonem eodem vino, quo remiges, contentum fuisse traditur. Attilius Regulus, cum summis rebus præfuisset, adeo pauper fuit, ut se, conjugem, liberosque toleraret agello, qui colebatur per unum villicum. Cujus audita morte, scripsit senatui de
C
successore sibi creando, et destitutis rebus obitu servi, necessariam esse præsentiam suam. C. Scipio post res prospere in Hispania gestas, in summa paupertate decessit, ne ea quidem relicta pecunia, quæ sufficeret in dotem filiarum; quas ob inopiam publice dotavit senatus. Idem præstiterunt Athenienses filiis Aristidis post amplissimarum rerum administrationem in summa paupertate defuncti. Hannibal de nocte surgere solitus non quiescebat ante noctem, crepusculo demum socios ad cœnam vocabat, neque amplius quam duobus lectis discumbebatur apud eum. Idem cum sub Hasdrubale militaret imperatore, plerumque super nudam humum, sagulo tectus, somnos capiebat. Æmilianum Scipionem traditur in itinere cum amicis ambulantem, accepto pane vesci solitum. Item et de Alexandro
D
Macedone dicitur. Augustus Cæsar minimi cibi erat atque vulgaris. Fere secundarium panem, et pisciculos minutos, et caseum bibulum manu pressum, et ficus biferas, virides maxime, appetebat. Vescebaturque ante cœnam, quocunque tempore et loco stomachus desiderasset. Unde ipse in quadam epistola : « Nec Judæus equidem, mi Tiberi, tam diligenter Sabbatum servat, quam ego hodie servavi, qui in balneo post horam primam noctis, duas buccatas manducavi, priusquam ungi inciperem. » Iram quoque citissime remittebat, dum injuriantis animum videret immutatum, et sicut ipse dicebat, celerius quam asparagi coquantur. Hoc enim verbo rei festinatæ velocitatem solebat exprimere. In sermone siquidem et hoc, et quædam alia nobiliter usurpaverat, quod litteræ ejus antigraphæ ostendunt. In quibus cum aliquid nunquam futurum credebat, illud fore dicebat ad Kalendas Græcas. Masinissam nonagesimum ætatis annum agentem, meridie ante tabernaculum stantem, vel ambulantem, capere solitum cibos legimus. C. Curius cum victis ab eo Sabinis, ex senatusconsulto ampliaretur ei modus agri, quem consummati milites accipiebant, gregalium portione contentus fuit, malum civem dicens, cui non esset idem, quod cæteris, satis. Universi quoque exercitus sæpe notabilis fuit continentia, sicut ejus qui sub M. Scauro insignem gloriam meruit. Nam memoriæ tradidit Scaurus continentiam militarem :
B
« Pomiferam, inquit, arborem, quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postremo die concinentibus æneatoribus, et abeuntibus nobis, intactis fructibus exercitus reliquit indemnem. Auspiciis ergo imperatoriis Cæsaris Domitiani Augusti Germanico bello, quod Julius Civilis in Gallia moverat, Lingonum opulentissima civitas, quæ ad Civilem desciverat, cum advenientem ab exercitu Cæsaris populationem timeret, quod præter spem inviolata, nihil ex rebus suis amiserat, ad obsequium redacta, septuaginta millia armatorum tradidit mihi. » Lucilius Mummius qui Corintho capta non Italiam solum, sed etiam provinciam tabulis statuisque exornavit, adeo nihil ex manubiis
C
tantis in suum convertit usum, ut filiam ejus inopem senatus ex publico dotaverit. Constantia quoque cum ex pluribus strategematibus pateat, in virtute Romanorum maxime claret. Eorum siquidem magnificentia et virtute, si omnium gentium historiæ revolvantur, nihil clarius lucet. Declarat hoc amplissimi splendor imperii, quo nullum majus ab exordio, neque majoribus incrementis processu continuo dilatatum, humana potest memoria recordari. Nam et quietæ libertatis, justitiæ cultu, reverentia legum, finitimarumque gentium amicitiis, maturitate consiliorum, et gravitate verborum, et operum, obtinuerunt, ut orbem suæ subjicerent ditioni. Sed quia de constantia eorum cœpimus, unum de Strategematibus Julii Frontini, pro mul-
D
tis ponatur in medio. Cum itaque urbis mœnibus Hannibal assideret, ostentandæ fiduciæ gratia, supplementum exercitibus, quos in Hispania habebant, diversa porta miserunt. Idem agrum in quo castra Hannibalis erant, defuncto forte domino, venalem ad id pretii licendo perduxerunt, quo is ager ante bellum venierat. Hi dum ab Hannibale obsidentur, et ipsi obsiderent Capuam, decreverunt ne nisi ea capta, revocaretur inde exercitus.

Cap. VIII. *Quare Trajanus videatur omnibus præferendus.*

Nunc autem, ut in Trajano Plutarchi Strategematicis ponatur modus, tantæ fortitudinis et civili-

Digitized by Google

tatis fuit, ut Romani imperii fines, quod post Augustum defensum magis fuerat, quam nobiliter ampliatum, longe lateque diffunderet. Gloriam tamen militarem moderatione superavit, Romæ, et per provincias omnibus se æqualem exhibens, amicos salutandi causa frequentans, vel ægrotantes, vel festis diebus cum eisdem indiscreta vicissim habens convivia, vehiculis eorum, et vestibus indifferenter utens, publice et privatim ditans omnes, immunitates civitatibus largiens, relaxans tributa provinciis, nulli gravis, carus omnibus, adeo ut usque ad nostram ætatem, in senatu, non aliter principibus acclametur: Felicior Augusto, melior sis Trajano! Sic itaque memoriæ ejus delatum est, et opinio bonitatis ejus in tantum prævaluit, ut amicis laudantibus vel assentantibus occasionem magnificentissimi præstet exempli. Recte laudatur in Julio animi magnitudo invicti, et efficacia operis, cum illius mens, et manus ad fere impossibilia sibi suffecerint. Quantus in armata militia fuerit, non modo Galli, Britonesque primum ab eo subacti, sed tota civilis belli fortuna, et Cæsareæ domus series protestatur. In litteratorio studio tantus erat, ut quaternas simul dictaret epistolas. Quis in juris civilis peritia fuerit, veteres Romanorum indicant leges. Potentis ingenii vires quam jugiter in philosophia exercuerit, prædicat et extollit vel sola inventio Bissexti. Quod autem omnibus mirabilius est, amoribus, et negotiis simul operam dabat, et in singulis, quæ aggrediebatur, tantus erat, ut eis solis vacare crederetur, simul totus erat singulorum, et omnium. Laudes vero Augusti totus orbis concelebrat, et Titum amorem humani generis, suas scilicet delicias, jucunda memoria veneratur. Ego his omnibus Trajanum præferre non dubito, qui in solius virtutis cultu, regni constituit majestatem. Ethicum juxta qui recte fecerit, regem arbitratur. Tale est illud quod sub nomine Theodosii præcipit Claudianus:

Tu licet extremos late dominere per Indos,
Te Medus, te mollis Arabs, te Seres adorent,
Si metuis, si prava cupis, si duceris ira,
Servitii patiere jugum, tolerabis iniquas
Interius leges, tunc omnia jure tenebis
Cum poteris rex esse tui: proclivior usus
In pejora datur, suadetque licentia luxum,
Illecebrisque effrena favet, tunc vivere caste
Asperius, cum prompta Venus: tum durius iræ
Consulitur, cum pœna patet: sed comprime motus,
Nec tibi quid liceat, sed quid fecisse decebit
Occurrat, mentemque domet respectus honesti.

Ut vero in laude Trajani facilius acquiescant, qui alios ei præferendos opinantur, virtutes ejus legitur commendasse sanctissimus papa Gregorius, et fusis pro eo lacrymis, inferorum compescuisse incendia, Domino remunerante in misericordia uberi justitiam, quam viduæ flenti exhibuerat Trajanus. Cum enim memoratus imperator, jam equum ascendisset, ad bellum profecturus, vidua apprehenso pede illius, miserabiliter lugens, sibi justitiam fieri petiit, de his qui filium ejus optimum, et innocentissimum juvenem injuste occiderant: « Tu, inquit, Auguste, imperas, et ego tam atrocem injuriam patior? — Ego, inquit imperator, satisfaciam tibi cum rediero. — Quid, inquit illa, si non redieris? — Successor meus, ait Trajanus, satisfaciet tibi. » Et illa: « Quid tibi proderit, si alius benefecerit? Tu mihi debitor es, secundum opera mercedem recepturus. Fraus utique est, nolle reddere quod debetur. Successor tuus injuriam patientibus, pro se tenebitur. Te non liberabit justitia aliena. Bene agetur cum successore tuo, si liberaverit se ipsum. » His verbis motus imperator, descendit de equo, et causam præsentialiter examinavit, et condigna satisfactione viduam consolatus est. Fertur autem beatissimus Gregorius papa tandiu pro eo fudisse lacrymas, donec ei in revelatione nuntiatum sit Trajanum a pœnis inferni liberatum, sub ea tamen conditione, ne ulterius pro aliquo infideli Deum sollicitare præsumeret. Unde et merito præfertur aliis, cujus virtus præ cæteris ita sanctis placuit, ut eorum meritis, solus sit liberatus. Et hæc quidem de capite reipublicæ dicta sunt.

Cap. IX. *De his qui in republica obtinent locum cordis, et quod iniqui arcendi sunt a consiliis potestatum, et de timore Dei, et sapientia, et philosophia.*

Cordis locum, auctore Plutarcho, senatus obtinet. Senatus vero, sicut majoribus placuit, officii nomen est, et habet ætatis notam. Siquidem senatus dicitur a senectute. Eum vero Athenienses Areopagum dicebant, eo quod in illis totius populi virtus consisteret, et cum ab eis præclara plurima inventa sint, nihil salubrius, nihil gloriosius institutum est quam senatus. Quid enim nobilius est cœtu senum, qui emeriti a vulgaribus officiis, ad consilii et regiminis officium transeunt, et in marcido corpore exerunt mentis vires? Eo sapientiæ magis apti negotiis, quo in exercitiis corporis minus possunt. Eorum utique tantus honor exstitit apud Græcos, ut duces reipublicæ nusquam procederent, nihil egregium ageretur, quod senes instituti non inducerent, aut approbarent, et quod magis est ab initio urbis conditæ, nomina eorum aureis litteris scripta sunt. Ipsique patres conscripti appellati, qui alios sapientia, ætate, et effectu paterno præcedebant. Penes istos consiliorum erat auctoritas, et omnium publice gerendorum. Cæterum licet ab ætate nominis videatur esse origo, hanc ego arbitror tam corporis esse quam mentis. Ætas namque mentis sapientia est, in qua omnium officiorum consistit distributio, et artificium totius vitæ. Ars namque recte vivendi (ut Stoicis placet) ars artium est. Nullam vero esse artem maximarum rerum, cum in minimis quoque artem esse nullus ignoret, opinio est hominum parum considerate loquentium, et in maximis rebus errantium, omnia magis pro libito statuentium,

Digitized by Google

quam pro veritate. Est autem, ut antiquis philosophis placet, sapientia, rerum divinarum humanarumque princeps, et gerendorum omittendorumque scientia. Huic vero insistere philosophari est, eo quod philosophia sit studium sapientiæ. Ut ergo antiquis placuit, ad ostium sapientiæ philosophia pulsat, et cum ei apertum fuerit, anima rerum luce dulciter illustrata, nomen philosophiæ evanescit. Aut, sicut perspicacioribus visum est, voluntatis appetitus impletur, cum flos studii vergit in fructum. Nam philosophiæ finis, sapientia est. Sed nescio quonam pacto jam versamur in fine illius, cujus initium nondum agnovimus, quod in rebus omnibus potentissima pars esse censetur. Verumtamen qui finem novit, initium ignorare non potest, cum radix initii, per multiplices virtutis tramites, usque ad coronam finis, fructusque dulcedinem, vivacitatis suæ soliditate pertranseat. *Ecce*, inquit beatus Job, *timor Domini ipsa est sapientia, et recedere a malo intelligentia* (*Job* XXVIII). Aliam vero radicem sapientiæ nusquam invenio, cum in eo consentiant omnes, quod *initium sapientiæ timor Domini* (*Psal.* CV). Timor ergo initium, et in timore processus est, et omnium virtutum culmen, sive illud charitatem, sive sapientiam dicas, non usquequaque alienum est a timore. A filiali servilem divide: in hoc initium, in illo sapientiæ constitue profectum, et exinde perfectionem. Quocunque modo se luxus verborum extollat, verum est, quia sapientia initiatur in timore, et quod sanctus timor Domini permanet in sæculum sæculi. Manet itaque radix, et incrementis gratiæ invalescens in ramos virtutum proficit, et vis ejus ad fructum perfectæ charitatis usque pertingit, quæ pœnarum nescit aculeos, eum non sit metus in charitate, qui pœnam habet, et sit timoris indicium, quod bona opera jugiter facit, et justitiæ continens eamdem apprehendit. Metus ergo videtur cedere, dum gratia proficit ad virtutem; qui jam non timet serviliter, qui filiali affectu ad reverentiam, et bona opera incitatur. *Semper*, inquit beatus Job, *quasi tumentes fluctus super me timui Deum, et pondus ejus ferre non potui* (*Job* XXXI). Utique se non quandoque dicit timuisse, sed semper, et eum perfectum esse non dubitas, cui ipsius Domini testimonio, vir similis non erat in terra. Nec eum metu pœnarum, charitate deducta, credibile est a malis temperasse, quem in perfectione justitiæ fuisse non ambigis consummatum. Jam in commendatione timoris sermo processit, et nondum innotuit, quid sit timor. Sed utinam consistat in corde, cujus appellatio toties versatur in ore. Si enim mentem ille tetigerit, lingua efficacius, et sibi salubrius disputabit. Nam in ore frustra volvuntur verba, si virtutis deficiunt opera. Est autem timor Dei, sicut beatissimus papa Gregorius asserit, nihil eorum quæ agenda sunt, prætermittere. Hoc utique prætermittitur, quod nec opere, nec voluntate impletur. Quidquid enim vis, et non potes, factum Deus reputat, eo quod voluntas plena totius operis mercedem consequitur. Certum est autem, quia qui Deum timet, nihil negligit, et bona facit. Qui vero diligenter omnia investigat, et cognitis rebus, quæ sunt agenda exsequitur, procul dubio sapiens est, et aptissimus consiliis principum [seu a prælatione non est arcendus, si morum gravitate illustratur]. Ubi tanta morum gravitas innotuerit, ætatem corporis frustra quisque causatur. Hic est enim senex, quem præeligendum consiliis, sapientiæ monita docent. Ait enim: *Senectus venerabilis est, non diuturna, neque numero annorum computata* (*Sap.* IV). *Gloria senum canities* (*Prov.* XX). *Cani sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata* (*Sap.* IV). Beatus plane qui hanc apprehendit ætatem, ut de innocentia vitæ, conscientiæ suæ testimonio gaudeat. Sed dicis forte: *Quis est hic, et laudabimus eum?* (*Eccli.* XXX.) Utique non eum arbitror exspectandum dandis consiliis, qui peccatum non fecerit, sed quem peccare non juvat, qui peccatum oderit, virtute gaudeat, et eam magno desiderio concupiscat, hominem scilicet bonæ voluntatis.

Sed nec istud ad unguem resecandum est, benigniori potius ut dicitur Minerva, qui non simpliciter, sed aliorum collatione innocens videatur. Quis enim gloriabitur, se usquequaque castum habere cor, cum et astra munda non sint in conspectu illius, qui in angelis suis reperit pravitatem? Iniqui ergo arcendi sunt, superbi et avari, et omnis hujusmodi pestis hominum. Nihil enim perniciosius est iniquo divitis consiliario. *Omni*, inquit, *custodia serva cor tuum, quoniam ex ipso vita procedit* (*Prov.* IV). Est itaque providendum potestati, ne consiliarii ejus indigeant, ne aliena immoderatius concupiscant. Quod etiam ad eos usque protenditur, qui in corpore reipublicæ, interiorum obtinent vicem, quos quæstores et commentarienses, et rerum privatarum comites esse prædiximus. Hæc enim omnia ad satietatem reficienda sunt, et hanc ex necessitate, et usu, habita ratione personarum, oportet interpretari. Si enim reficiantur avidius, et minus digerant, generant morbos, aut incurabiles, aut difficiles. Impossibile siquidem est, quemquam justitiam et pecuniam sequi. Aut enim uni istorum quilibet adhærebit, et alterum contemnet, aut torquebitur altero, melioris expers. Avaro namque, teste sapientia, nihil scelestius, et nihil iniquius quam amare pecuniam. Hic enim animam suam venalem habet, et in vita sua projecit intima sua. Et forte ideo crates pectoris, costarumque soliditatem, et extremæ cutis claustrum, natura diligentissima parens, circumposuit intestinis, duo adversus omnem exteriorem violentiam fierent tutiora, et eis, quod necesse est, ministrat, nec unquam sine salutis suæ dispendio, exterioribus exponuntur. Oportet autem in republica hanc naturæ opificis servari imaginem, et his necessariorum copiam de publico ministrari.

Digitized by Google

CAP. X. *De lateribus potestatum, quorum necessitas explenda est, malitia reprimenda,* [(29) *et de causidicis, quorum lingua damnifica, nisi funibus argenteis vincta fuerit, de munerum acceptoribus, et quod munus est a manu, a causa, a tempore, a loco, vel modo.*]

Sed et in lateribus, his scilicet qui principibus debent assistere, hæc naturæ formula servanda est. Constat enim quia a convictu mores formantur. *Qui tangit picem inquinabitur ab ea* (*Eccli.* XIII),

Uvaque contacta livorem ducit ab uva.
(JUVEN., II, 81.)

Nec domi illorum justitiam esse credas, aut veritatem, aut pietatem, apud quos vides omnia esse venalia. Christus ipse exclusus est, et si pulsat ad ostium, non aperitur ei, fugiunt et fugant gratiam, qui omnia ad pretium, et gratis faciunt nihil. Si preces porrigendæ sunt, si causa examinanda, si exsecutioni mandanda sententia, si conficienda cautio, omnia nummus agit, veritas cæca est, pietas manca, dum

Quantum quisque sua nummorum servat in arca,
Tantum habet et fidei.
Contemnere fulmina pauper
Creditur atque deos, diis ignoscentibus ipsis.

J III, 143

Qui corruptior moribus, et corrumpentior muneribus, apud istos beatior est. Si principum manus evaseris, grandis tibi restat via, arcta, et ardua: antequam tortores extremos effugias, sudandum est tibi. Ecce instrumenta tua conficit Cossus, si eum salutare licuerit, pro magno reputa. Si schedulam non attuleris, frustra accedes. Si autem attuleris, inutilis est, nec acquiescet ut manus nobilis vitio membranæ degeneret. Quid multa? Suam necesse est comparari, cum nec opera, nec calamus, aut sepiolæ, aut nigræ loliginis succus, tibi constet inemptus. Sed et ipsas syllabas, et apices, nisi eum tibi propitium feceris, sic distorquebit, tot tibi verborum ponet tendiculas, ut pro pace bellum, pro quiete litigium, amici instrumento videatur inscribere. Si cingulum forte tibi venustius fuerit, si incisorium aptius, si quid in minuta supellectili decentius, rebus ejus connumera, nisi tibi perire velis operam, et impensam. Aut enim precibus extorquebitur, aut eas liberalitate prævenies. Tandem pileum qualecunque sit, asportabit amicus in memoriam tui. Jam a Cosso digrederis, sed tibi ignis purgatorius imminet, superest Veiento, quem multa sollicitabis instantia, et magno artificio gestus, precum, et munerum, ut te clauso labello respiciat. Tunc de singulis verbis in consilium itur, deliberationi præscribitur tempus, et apices singuli ponuntur in statera. Nisi eum præmulseris, occurret tibi non fideliter rei gestæ concepta series, aut stylus incultus oberit, aut a publica forma notarii vel scriniarii divertens benignitas, aut negligentia juris, et aliquis semper nodus pecunia vindice indigebit. Ut vero minimum lædat, longa exspectatione torqueberis, dum differtur quod negari non potest. Experto crede, in manus eorum millies incidi, et ut aliquid de fabulis mutuemur, portitor immitis Charon, qui nemini pepercit unquam, istis longe clementior est. Stipe siquidem, vel triente solet esse contentus. At isti asses integros sibi multiplicari jubent. Sed quid est, quod apud curiales omnia queror esse venalia, cum ea etiam quæ non sunt, rerum scilicet privationes, venalitio constet esse obnoxia? Non opus, non sermo, gratuitus est, non tacetur nisi ad pretium. Silentium namque res venalis est. Hoc forte a Demosthene acceperunt, qui cum Aristodemum actorem fabularum interrogasset, quantum mercedis uti ageret accepisset, et responderetur ei talentum: « At ego, inquit Demosthenes, plus accepi ut tacerem. » Causidicorum siquidem est lingua damnifica, nisi eam, ut dici solet, funibus argenteis vincias. Nec unum nisi forte potentissimus sit, proficit illaqueare muneribus, quia in quo unius tibi conciliatur gratia, aliorum invidia concitatur. Sibi namque præreptum arbitrantur, quod aliis erogatur. Hoc autem a maximis pertransit ad minimos, qui nisi mulceantur obsequiis, et reficiantur muneribus, sibi fieri injuriam suspicantur.

Maxima quæque domus servis est plena superbis,
(JUVEN., V, 66.)

et eadem cupidis plena est et avaris. Illi tamen perniciosius nocent inter omnes curiæ nugatores, qui sub prætextu honestatis et liberalitatis, miseriæ suæ solent ineptias colorare, qui nitidiores incedunt, qui splendidius epulantur, qui propriam ad mensam sæpius extraneos compellunt accedere, humaniores domi, foris benigniores, affabiliores in sermone, liberiores in sententiis, in proximorum cultu munifici, et omnium virtutum imitatione præclari. Ut enim ait ethicus: « Totius injustitiæ nulla est capitalior, quam eorum, qui cum maxime decipiunt, id agunt, ut boni viri esse videantur. » His utique et virtutis umbra licentiam facit, et unde vix oportuerat sperari veniam, gloriam assequuntur. Possunt impune plurima extorquere, qui parvo non possunt, imo non dignantur esse contenti. Notum quidem est, et generale proverbium, quia

Serviet æternum, qui parvo nesciet uti.

Ne tamen cum his me bellum inexorabile gerere putes, munera curiales licenter accipiant, dum non extorqueant impudenter. Pudor autem abjicitur, simul ac ad exactiones ventum est. Verbum, inquit, verecundum supplici ac submissa voce dicendum, Rogo, nec gratis tulit, qui cum rogaret accepit. His enim emit, qui rogat. Ad rei namque vel spei pretium, verecundiam vendidit. Munus vero justæ reprehensionis non habet notam, quod devotio liberalitatis obtulit, non improbitas deprecantis extorsit. Ita tamen ut iniquorum munera non acceptet, cum ingrati hominis sit, votis non fovere beneficium, et impium pro muneribus justificare, dicente

(29) Uncis inclusa om. ed. Paris.

Digitized by Google

Domino, sit iniquum. Utique beneficium accipere est vendere libertatem, et dedecens est servos esse qui debent aliis imperare. Verumtamen et causæ ratio habenda est et personæ, ut nec a turpi, nec turpiter accipiatur, quod ex loco, et tempore, et modo latius oportet inquiri. Nam plerumque a manu, plerumque a causa, a tempore interdum, interdum a loco, vel modo, splendent munera vel sordescunt. At improbitas curialium eo usque innotuit, ut de testimonio conscientiæ, de venustate morum, de odore opinionis, de sinceritate causæ, de torrente eloquentiæ, nisi pretio interveniente, quis frustra confidat.

Ipse licet venias Musis comitatus, Homere,
Si nihil attuleris, ibis, Homere, foras.

Non modo leones et tigrides, eloquentiæ beneficio lenisse dictus est Orpheus, sed apud ipsum Ditem vox dulcior peroravit, caneinque tricipitem exoravit causa favorabilior, ut admissam semel Eurydicem contra morem inferorum liceret educere. Tu vero licet Orpheus sis, aut Arion, vel ille qui solo testudinis sono, saxa, ut dicitur, emollivit, nihil apud curiales efficies, nisi plumbea eorum corda aureo vel argenteo malleo vanitatis vel cupiditatis incude emollias. Inclementiam Cerberi omnes abhorrent. Ego me credo vidisse ostiarios Cerbero duriores. Apud inferos tamen Cerberus unus est. Quot sunt diverticula Curialium, tot Cerberi sunt. Atrienses quoque Cerberos sustinebis, totamque familiam, quæ semper aut mordet, aut latrat. Omnes vero quotquot sunt, in uno medicos audierunt, dicentes: « Dum dolet accipe, facturi etiam si sibi expedire crediderint, ut doleat quod sanum est.» In uno tamen piissimos esse miraberis, quod querelas libenter audiunt, fovent humiliorum causas, et eo usque patrocinantur afflictis, dum exhauriant loculos pleniorum. Nam quocunque modo causa procedat, hoc semper agitur ut loculi impleantur, etsi avaritia nequeat satiari. Quisquis in istorum manus inciderit, si pœnitens invenitur, opinor hæc tormenta ei sufficere posse ad veniam. Nihil enim adeo grave est, quod hic expiari non possit. Quid enim miserius est, quam superbis assidere liminibus, prætergredientium tolerare fastum, et contemptibilium calcari contemptu, perferre molestias excussorum, et ab indignis quævis indigna perferre? Socrates, cum eum Alcibiades interrogaret, quare Xanthippem uxorem admodum morosam et jurgiosam, et quæ diu noctuque mulieribus scatebat molestiis, domo non abigeret, inquit: Cum talem domi perpetior, insuesco, et exerceor ut cæterorum quoque foris petulantiam, et injuriam facilius feram. Veteri celebratur proverbio: « Quia vacuæ manus temeraria petitio est, et profecto importunus precator est, qui dandas res ad verba confidit.» Utrobique enim, scilicet apud curiales et medicos, obtinet,

Pro solis verbis, montanis utimur herbis,
Pro caris rebus, pigmentis et speciebus.

A Inter alios tamen benigniores sunt, qui minimum possunt, licet fere omnes proni sint ad nocendum, quod cuivis longe facilius est, quam prodesse. Exerceant ergo nundinas suas, loculos alienos exhauriant, farciant suos, possideant quantum Pacuvius, montibus aurum exæquent, nec ament aliquem, nec amentur ab ullo, sint admirationi ignotis, dum domesticis sint odio, vel contemptui. Tale aliquid in veterum Romanorum scriptis invenies. Cum P. Cn. Græcinus, aut si alio potius dicitur nomine, argueretur ab amicis, quod uxorem formosam, castam, et nobilem repudiaret, respondit: « Et hic soccus quem cernitis, novus, elegans, et inspectoribus omnibus placens est, sed nemo scit præter me solum ubi me premat.» Legitur in libro *Numerorum*, quod B cum Madianitis fornicans Israel, indignationem Domini provocaverit, donec Phinees Zambri, filium Salomi cum succuba Madianitide, educto ense transverberavit, et in occasu nocentum quievit ira Dei. Factus est ergo sermo Domini ad Moysen dicens: *Tolle cunctos principes populi, et suspende eos contra solem in patibulis* (*Num.* xxv). Peccaverat quidem populus, et fornicatio principum non exprimitur, rapi tamen præcipiuntur principes ad patibulum, et in pœna eorum quies delinquenti populo reparatur, eo quod ex negligentia præsidentium sæpissime provenit excessus subditorum. Refert itaque potestatis istorum cohibere malitiam, et eisdem de publico providere, ut omnis grassandi occasio subtrahatur. Quod et in jure Romano antiquitus cautum est, alioquin auctor videbitur maleficii, quod prætermisso officio emendare contemnit. C His enim flagellis hominum, innocentiumque terroribus, quo præclarior et potentior, eo plenior et perniciosior curia est. Frequens etenim est, ut curia recipiat vel faciat vitiosos, apud quos invalescit audacia delinquendi, cum ex familiaritate potentum, vitiis indulgetur. Sed et de anteacta vita cujuscunque, frustra præsumitur, cum inter curiales vix possit innocentia retineri. Quis est enim cui virtutem non excutiant curialium nugæ? Quis est tantus, quis tam solidus, ut corrumpi non possit? Optimus est qui resistit diutius, qui validius, qui corrumpitur minus. Nam ut sit virtus incolumis, a curialium vita divertendum est. D Provide, quisquis hoc dixerit, et prudenter curiæ naturam expressit:

exeat aula,
Qui vult esse pius.

(Lucan., viii, 394.)

Unde eleganter fons Salmacis, infamia mollitiei insignis, eidem comparatur. Ut enim in fabulis est, unda illius aspectu decora est, gustu dulcis, suavis tactu, et omnium sensuum usu gratissima, sed tanta mollitie ingredientes enervat, ut viris effeminatis nobiliorem adimat sexum; nec ante quisquam egreditur, quam stupeat et doleat se mutatum esse in feminam. Aut enim cedens omnino sexus in deteriorem degenerat, aut veteris dignitatis aliquo manente vestigio, hermaphroditum induit, qui

Digitized by Google

quodam delinquentis naturæ ludibrio, sic utriusque sexus ostentat imaginem, ut neutrius retineat veritatem. Hac autem poetici nube figmenti nugarum curialium repræsentatur imago, quæ viros abjecta virtute emolliunt, aut virtutis imagine retenta pervertunt. Qui curialium ineptias induit, et philosophi, vel boni viri officium pollicetur, Hermaphroditus est, qui duro vultu et hispido muliebrem deturpat venustatem, et virum muliebribus polluit, et incestat. Res siquidem monstruosa est, philosophus curialis : et dum utrumque esse affectat, neutrum est, eo quod curia philosophiam excludit, et ineptias curiales philosophus usquequaque non recipit. Non tamen ad omnem curiam comparatio transit, sed ad illam duntaxat, quæ insipientis distemperatur arbitrio. Qui enim sapiens est, nugas abigit, componit domum, et universa illius subjicit rationi. Ut enim ait Sapientia : *Quæ communicatio sancto homini ad canem, aut luci ad tenebras? Omne animal diligit sibi simile, et omnis homo proximum suum. Omnis caro ad similem sibi conjungitur, et omnis homo sociabitur simili sibi. Si lupus agno aliquando communicavit sic peccator justo* (*Eccli.* XIII).

Cap. XI. *De oculis, auribus, et lingua potestatum, et de officio præsidis, et quod judicem oportet habere juris et æqui notitiam, voluntatem boni, et potestatem exsequendi, et quod juramento debet esse alligatus legibus, et a sordibus munerum alienus.*

Sequitur oculorum, aurium, et linguæ, collatio, quam in præsidibus provinciarum consistere superius dictum est. Præses igitur est qui in jure reddendo, provincialibus præsidet. Hic autem æqui et iniqui debet habere notitiam, et facultatem, et animum ejus, quod justum est, exsequendi. Nam sicut medico eventus mortalitatis imputari non debet, ita si quid triste per imperitam ejus contigerit, ei merito imputatur. Quod si novit, et non vult, non ex ignorantia, sed ex malitia condemnatur. Finis siquidem utriusque damnatio est: licet ignari mitius puniantur, nisi forte ignorantiam negligentia procuraverit. Nam si ignorantia invincibilis est, non affert mortem, sed ab innatis tenebris excusatur. Si vero scit, et vult æquitati servire, nec potest, non tam præsidis est culpa, quam principis. Sed ad religionem judicis hæc eadem pertinere, certissimum est, cum ipsum juris oporteat habere notitiam, voluntatem boni, vires exsequendi, et sacramento debeat esse legibus obligatus; ut sibi omnino illicitum noverit, ab earum sinceritate divertere. Nam de sapientia ejus, Sapientia docet. *Judex*, inquit, *sapiens judicabit populum suum, et principatus sensati stabilis erit. Secundum judicem populi, sic et ministri ejus, et qualis rector est civitatis, tales et inhabitantes in ea* (*Eccli.* X). Sed et vires necessarias esse, non tacuit, dicens : *Noli quærere judex fieri, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates, ne forte extimescas faciem potentis, et ponas scandalum in agilitate tua. Non pecces in multitudine civitatis, nec te immittas in populum, neque alliges duplicia peccata, nec enim in uno eris immunis. Noli esse pusillanimis in anima tua, exorare et facere eleemosynam non despicias. Ne dicas : In multitudine munerum meorum respiciet Deus, et offerente me Deo altissimo munera mea suscipiet. Non irrideas hominem in amaritudine animæ, est enim qui humiliat et exaltat circumspector Deus* (*Eccli.* VII). Ex his diligenti lectori occurret, quod voluntas boni non minus judici necessaria est, quam notitia, vel potestas, cum non modo de suis, sed ex alienis delictis teneatur, et duplici suorum et aliorum prematur onere, ut nec in multitudine munerum citra munditiam voluntatis sit ei fiducia ante Deum. Unde et Plato egregie quidem et luculenter (si tamen audiatur) eos, qui de reipublicæ gerendo magistratu contendunt, ita inter se versari asserit, ut si nautæ sub adversa tempestate decertent, quis eorum potissimum debeat gubernare. In quo fortunæ calculo, aut nullus, aut rarus, idemque temerarius est, qui sine arte et viribus vindicet magistratum. Et in eo quidem tempore nihil miserabilius vidi, quam judices scientiæ legis ignaros, bonæ voluntatis inanes, quos convincit amor munerum et retributionum, et id virium quod habent in obsequio avaritiæ, jactantiæ, aut carnis et sanguinis exercentes, et a necessitate sacramenti legitimi absolutos. Ex quo planum est, principes qui eis ordinariam jurisdictionem contulerunt, juris esse ignaros vel contemptores. Sed quidquid de peritia juris dicamus, aut de viribus exsequendi, judicem oportet esse religiosissimum, et qui omne iniquum morte ipsa magis oderit. Quia ergo præsides ordinariam habent jurisdictionem, vel juris dicendi potestatem, ipsorum et judicum aliorum una est speculatio, et quod de his dicitur, facile ad aliorum consequentiam trahitur. Est itaque primum quod ex necessitate officii utrisque indicitur, ut justitiæ in omnibus pareatur, et nihil eorum quæ facienda sunt, fiat ad pretium. Nam quod injustum est, usquequaque non licet, ut nec pro temporali vita fieri liceat. Quod vero justum est, mercedis interventu non indiget, cum per se fieri debeat, et iniquum sit vendere quod debetur. Justitiam ergo vendere iniquitas est; injustitiam, iniqua insania. Hæc siquidem ubique reprobata est, ut nusquam esse debeat, illa ubique debita est, ut sine scelere vendi non possit. Neque enim Balaam ex eo culpatur, quod populi Dei causam condemnaverit, aliudve dixerit, quam quod Dominus inspirabat, sed quia avaritia excæcatus est, infidelium causam instruens quomodo ad provocandum iram Dei delinqueret Israel, dictante malitia procuravit. Quærebat ergo quomodo juste justificaret causam impii, et quasi illuso Deo, gratiam ejus subtraheret electis. Aut si adversa justificari non posset causa, hoc saltem agebat, ut et ab ista recederet Deus. Compugnantibus namque

Digitized by Google

iniquis, vincere (ut dicitur) consuevit, qui viribus superior est. Balaamitas videas plurimos, qui licet iniquam nolint ferre sententiam, corrupti tamen muneribus, justitiam partis unius, in alteram quavis arte transferre moliuntur. Non facile dixerim utrum sit nequius, licet venditor æquitatis, malitiam fuco fallaciori coloret. Potest tamen videri nequior, qui officii sui principem et reginam, cui fides famulatur, quasi mercem in foro distrahit, ac si servus infidelis dominum vendat. Omnis enim magistratus, justitiæ famulus est. Constat enim quia æquitas alienatur a venditore, licet ad emptorem non transeat, et empta iniquitas sic ad emptorem transit, ut nequaquam a venditore recedat. Et quod in aliis contractibus non reperitur, solus ille justitiam vendit, qui non habet. Siquidem ante commercium relinquit sordidum venditorem. Nonne sordidus est, qui ad acceptas, vel oblatas sordes, conscientiam polluit, et non tam justitiam venalem habet, quam animam suam? Doctor gentium divitias, honores, et totius mundi variam supellectilem contemnit ut stercora, ut solum lucrifaciat Christum, ratus omnia, quæ dispendium saluti afferunt, sordibus aggregauda. Recte quidem et fideliter, eo quod nihil mundum, nihil honestum, nihil decens salutem impedit, sed sola turpitudo, quæ sicut dedecet, sic et immunda est, et certe inutilis, adeo damnosa, ut nullo temporali emolumento valeat compensari. Quid enim prodest homini, si universum mundum lucretur, faciens detrimentum animæ suæ? (*Luc.* IX.) Et vide, quia non dixit mundum inutilem ubi salus perditur, sed etiam ubi minuitur gloria. Quantumvis rutilent gemmæ, aurum splendeat, et omnibus lenociniis suis arrideat mundus, quidquid munditiam hominis perimit, sordidum; quod decorem animæ exstinguit, turpe; quod honestatem subvertit, ignominiosum est. Unde et apud antiquos, etiam salutiferæ veritatis ignaros, omne quod ex debito officii gratuitum esse oportet, si fiat ad pretium, in sordibus computantur. Ipsius quoque pretii sic dilatant interpretationem; ut non modo pecuniam, speciemve contineat, sed obsequium, omnemque operam, quatenus alias non debetur. Quod enim ex sordibus est, quid erit nisi sordidum? Non enim potest arbor mala fructus bonos facere, cum in eo vis naturæ consistat, ut similia ex similibus procreentur.

Cæterum quia præsidum, et aliorum judicum, communem esse inspectionem præmisimus, æquitatis, et publicæ quietis ministri sunt, quos tanto circumspectiores, et cautiores oportet esse, magisque sollicitos, quo illius reservantur examini, cujus prudentia circumveniri non potest, aut justitia corrumpi: illo obtinente, ut in quo judicio judicaverint, judicentur, et mensuram bonam et confertam, et coagitatam, et superefluentem in sinus suos a judice justo recipiant.

A CAP. XII. *De sacramento judicum, et collatione Pythagoræ et Alexandri, et in quibus rebus gratiam partibus possit facere judex, et de quæstionibus captiosis.*

Et quidem judices sacramento legibus alligantur jurati, quia omni modo judicium cum veritate, et legum observatione disponent. Ipso quoque jure cautum est, ut sacrorum Evangeliorum scripturæ terribiles, ante sedem judicialem deponantur, ibique ab initio litium, ad finem usque permaneant, nec amoveantur, nisi sententia recitata, quo totius consistorii latitudo, Dei ipsius repleta præsentia, omnibus ad sacrosanctas Scripturas metum incutiat, et reverentiam, et ab inquisitione veritatis omnis iniquitas propulsetur. Omnes quoque carnis et sanguinis, religio judiciaria, propellit affectus, evacuans iram et odium, metum et amicitiam: quia, ut ait Julius Cæsar, haud facile animus verum providet, ubi ista proficiunt. Hinc est illud proverbium, auctore Cicerone apud antiquos celeberrimum: exuit personam judicis, quisquis amicum induit. Æquitas enim cui judex obsequium debet, odii sinistram, aut amoris dextram nescit. Nam a veritate non licet in judiciis declinare. Ut vero plurimum indulgeatur amicitiæ, amico interdum dilationis gratiam facit. Hoc tamen ipsum raro, et non nisi causa cognita. Porro dum causa anceps est, dilatio protelatur, si non contentionis, saltem decisionis. Nam judicia festinata, pœnitentiam pariunt. Unde et Græci, cum urgentur ad sententiam antequam de causa liqueat, respondent patres suos solem apud antipodes non vidisse; sed exspectasse semper, donec et ipsis oriretur. Dicunt enim præproperum esse viatorem, qui antequam lucifer oriatur, crassis adhuc tenebris, luceque remota, diætam aggreditur. Sed nec judicem terreat auctoritas ligatorum, cum Pythagoræ in longissimum tempus sit dilata petitio, et Alexandri Macedonis in castrensi judicio sit causa damnata. Quod et ille acceptum habuit, judicibus agens gratiam, quorum in eo fidem probaverat, quod justitiam omni potentatui præferebant. Nihil vero præclarius de Alexandro illo, quem publica opinio magnum asserit, in aliqua historia meo judicio reperi. Mihi quidem semper, ut tamen pace eorum loquar, qui temeritatem virtuti præferunt, ditissimo Alexandro pauper Pythagoras major erit. Quod ut mecum conjicias, collationem Philippi et Alexandri, Trogo Pompeio, vel Justino compendiario ejus, si mavis, auctore, revolvamus. Ait ergo: « Fuit Philippus rex, armorum quam conviviorum studiosior, cui maximæ opes erant instrumenta bellorum, divitiarum quæstus, quam custodia solertior. Itaque inter quotidianas rapinas, semper inops erat; misericordia in eo et perfidia, pari jure dilectæ. Apud eum nulla ratio vincendi turpis, blandus pariter et insidiosus alloquio, qui plura promitteret, quam præstaret. In seria et jocos artifex, amicitias utilitate, non fide colebat. Gratiam fingere in odio, instruere

Digitized by Google

inter concordantes odia, apud utrumque gratiam quærere, solemnis illi consuetudo. Inter hæc eloquentia et insignis oratio, acuminis et solertiæ plena, ut nec ornatui facilitas, nec facilitati inventionis deesset ornatus. Huic Alexander filius successit, et virtute et vitiis patre major. Itaque vincendi ratio utrique diversa. Hic aperta, ille artibus bella tractabat. Deceptis ille gaudere hostibus, hic palam fusis. Prudentior ille consilio, hic animo magnificentior. Iram pater dissimulare, plerumque etiam vincere : hic ubi exarsisset, nec dilatio ultionis, nec modus erat. Vini nimis uterque avidus, sed ebrietatis diversa vitia. Patri mos erat etiam de convivio in hostem procurrere, se temere periculis offerre. Alexander non in hostes, sed in suos sæviebat. Quamobrem sæpe Philippum vulneratum prælia remisere, hic amicorum interfectorum convivio frequenter excessit. Regnare cum amicis ille volebat, hic in amicos regna exercebat. Amari pater malle, hic metui. Litterarum cultus, utrique similis. Solertiæ pater majoris, hic fidei. Verbis atque oratione Philippus, hic rebus moderatior. Parcendi victis, filio animus promptior et honestior. Frugalitati pater, luxuriæ filius magis deditus erat. Quibus artibus orbis imperii fundamenta pater jecit, operis tanti gloriam filius consummavit. Ast in uno non modo patris, sed omnium ingenuorum transcendit vitia, quod incontinentissimæ fuit invidiæ, adeo ut etiam paterni triumphi ei lacrymas extorquerent, ac si ei virtus paterna omnium gerendorum præriperet gloriam. Eos etiam aut propriis manibus interficiebat, aut rapi præcipiebat ad pœnam, qui paternæ virtutis præconia prædicabant. At Pythagoras apud philosophos tantæ exstitit auctoritatis, ut ad omnium quæstionum decisionem sufficeret, si in parte crederetur Pythagoras exstitisse. Tantum namque opinio præjudicata poterat, ut nihil convalesceret ab opposito, dum hoc ipse dixisse diceretur, et ex usu acquiescentium, vox *ipse* pronominis, Pythagoram indicabat. Cum enim simpliciter dicebatur, « Ipse hoc dixit, » ex præcepta auctoritate, teste Tullio, Pythagoram intelligi oportebat. Hic tamen tota auctoritate sua, nequaquam judicium flexit, sed adhuc interveniente dilatione, propter rei ambiguitatem pendet sententia. Thema quidem hujusmodi est : Evallus adolescens dives, eloquentiæ discendæ gratia, causasque orandi cupiens fuit. Hic in disciplinam Pythagoræ se dedit, promittens pecuniam quantam Pythagoras petierat, data medietate antequam ingrederetur, daturus alteram quo primum die causam apud judices perorasset, et vicisset. Postea cum diutius auditor, assectatorque Pythagoræ fuisset, facundiamque promovisset a studio, et transcurso tempore longiori, causantibus patrocinium denegaret, ut putabatur, ne doctoris impleret mercedem, habito consilio, litem cum eo Pythagoras contestatur. Cum ergo ad judices ineundæ constituendæque causæ venissent gratia, Pythagoras sic exorsus est : « Disce, inquit, stultissime adolescens, utroque id modo fore, uti reddas quod peto, sive pro te pronuntiatum erit, sive contra te. Nam si contra te lis erit data, merces debebitur mihi ex sententia, quia ego evicero : sin vero secundum te judicatum erit, merces mihi ex pacto debebitur, quia tu viceris. » Ad ea placide Evallus : « Opto, inquit, huic tuæ tam ancipiti captioni isse obviam, si verba non ipse facerem, atque alio patrono uterer. Sed magis in ista victoria, præludium est, cum te non in causa tantum sed in argumento quoque isto evicero. Disce ergo tu, magister sapientissime, utroque modo futurum uti non reddam quod petis, sive contra me pronuntiatum fuerit, sive pro me. Nam si judices pro causa mea senserint, nihil tibi ex sententia debebitur, quia ego vicero; si contra pronuntiatum fuerit, nihil tibi ex pacto debeo, quia non vicero. » Sic ab adolescente discipulo, magister eloquentiæ inclytus suo argumento confutatus, et captionis versutæ, et excogitatæ frustratus fuit. Tunc judices, ut antiquæ historiæ verbis utar, dubiosum hoc inexplicabileque esse quod utrinque dicebatur rati, ne sententia sua utramque in partem dicta, ipsa sese rescinderet, injudicatam reliquerunt, causam in diem longissimum protelantes. Nec multum refert ad propositum, Pythagoras, an Protagoras, sicut Quintiliano placet et Aulo Gellio, litigaverit, neque enim vis est in nomine, dum constet rem ambiguam sine temeritate diffiniri non posse. Sunt autem multæ captiosæ quæstiones, quæ tutius et commodius, præsertim in judiciis, differuntur, quam accelerentur. Unde et apud Dialecticos, genus hoc *Tractus* appellatur, et a Græcis dicitur Ζήτησις ubi, quidquid verum esse statueris, falsum reperitur. Et, si plerumque in his per exceptionem doli mali possit res temperari, et æquitas ipsa juris interdum queat mitigare rigorem, nisi urgentissima rerum necessitas cogat, in talibus sententiam expedit differre, quam ferre. Fere a puero didicisti, quia in quæstionibus quæ habent positiones implicitas, et quæ latenter involvunt contraria, laboriosa solutio est, nisi forte te antiquo Nestore reputes cautiorem. Ne credas somnio, Agamemnoni dictum est in somnis, dum in excidio Trojæ Græcia laboraret. Hujus quoque somnii interpretationem, Jovi censuerunt Græcorum sapientissimi reservandam. Laborantes vidi quamplurimos, dum quæritur an qui dicit, ego mentior, verum dicat. Sed neminem vidi qui Scyllam vitaret et Charybdim, nisi debilem aut propitium sustinuerit hostem. At in litigiosis disputationibus et declamationibus scholasticis, sine periculo isto ista versantur. Sed ubi ad forum ventum est, in quo inanis ostentatio ingenii conquiescit, et seria duntaxat agitantur, sine periculo litigatorum, aut judicis, in sententiæ calculo non erratur. Nec est, ut opinor, quidquam utilius, quam periculum differri, si omnino vitari non potest. Iniquissimum tamen est, jurgia protelari, cum alterutrius litigan-

Digitized by Google

tium periclitatur utilitas, et rei difficultas moram non contrahit. Quidquid igitur expediri potest, accelerandum est; quod consultiore tractatu indiget, differendum.

Cap. XIII. *Quomodo judicium debeat ordinari, et de conceptione sacramenti calumniæ, quod ex necessitate præstant actor et reus, et quid immineat illi, qui juramentum subire detrectat, et de sacramento advocatorum, et pœna calumniatorum, sive prævaricantium, aut tergiversantium.*

Ut vero rerum veritas citius illucescat, litigatores ipsos, personas videlicet principales, non ante ad litem judex admittet, quam ei præstito sacramento faciant fidem, quod justitiæ insistent, et calumniam omnem procul facient. Actor quidem juret, non calumniandi animo litem movisse, sed existimando bonam habere causam, et quod nihil in tota lite faciet calumniose, ut nec probatio, nec dilatio frustratoria exigatur, sed id solum quod justitia videtur exigere. Reus autem jurabit, quod putans se bona instantia uti, pervenit ad reluctandum, et quod in nullo totius litis articulo calumniose versabitur, id solum a judice, vel adversario exigens, quod pro veritate putat ex necessitate justitiæ exhibendum. Uterque vero juramenti sui extrema clausula hoc complectetur, ut jurent se nihil dedisse, aut promisisse, aut daturos esse, vel per se, vel per mediam personam, sive judicibus, sive aliis quibuscunque personis pro ea causa, exceptis his, quæ advocatis, et quibusdam aliis certis personis de juris indulgentia præstari licet. Quod si actor sic jurare recusaverit, exclusus a lite cadit ab actione, tanquam improbus litigator. Reus vero detrectans subire juramentum, habetur pro confesso, et sententiam damnationis exspectat. Sed et ipsi patroni causarum, quo fidelior possit esse examinatio, ab ipsa contestatione litis, juramento arctantur ad veritatem et fidem, jurantes quod cum omni virtute sua, omnique ope, quod justum et verum examinaverint, clientibus suis inferre procurabunt, nihil studii relinquentes prout cuique possibile est; et quod ex industria sua non protrahent lites. Nam eas oportet a judicibus infra biennium vel triennium terminari. Ipsos quoque advocatos pari distributione partibus exæquabit, sive eos petierint, sive non, ut æquo Marte possit causa procedere. Hæc autem paritas, et in virtutis merito, et vivacitate ingenii, consilii profunditate, et opinione scientiæ, et nominis auctoritate consistit, ut hæc omnia, si fieri potest, apud partes quadam æquitatis lance librentur. Quod si unius præ cæteris est fama hilarior, ex officio judicantis prout poterit parti adversariæ compensabitur. Qui tamen alicujus litigatorum arcana prænovit, non patrocinabitur adversario, nisi forte citra convenientiam judicis, separatim cum pluribus aliter tractaverit, ut alteri paris defensionis copia subtrahatur. Nec est qui a judice monitus sine excusatione probabili, possit cuicunque parti patrocinium denegare, nisi forum sibi præcludi velit, ut postmodum in causis agendis minime audiatur. Si vero prævaricatus fuerit advocatus, in convictum oportet, pro qualitate commissi, pœnam gravissimam exercere. Munus siquidem patrocinii fidelissime implendum est, et sine adversariorum injuria. Rationibus namque, non probris contendendum est, et ex edicto principis patitur opinionis dispendium, quisquis negotio derelicto, procax in adversarii sui contumeliam aut palam pergit, aut subdole. Sed licet patrono merces ex causa honorarii debeatur, concinnatorem vel redemptorem litium esse non licet, ut certæ partis emolumentum cum gravi damno litigatoris, et quadam deprecatione paciscatur. Quidquid autem patronus allegaverit præsente domino, perinde est habendum, ac si proferatur a domino, nisi ex continenti, id est infra proximum triduum contradixerit. Licet autem patronum vinci contigerit, in nullo læditur fama ejus, si nihil omisit ex contingentibus, et clientis sui justitiam fideliter fovit. Non enim cogitur patrocinari mendacio. Si quid vero læsionis affert causa, in litigantes cadit, sive civiliter, sive criminaliter actum sit. Hoc autem quidquid sit, sententia diffinitiva declarat, quæ reos condemnat, vel absolvit, et interdum in ipsos auctores consultissime acerbitatis effundit aculeos. Nam ut de civilibus taceatur, in quibus tamen est eadem invenire, accusatorum temeritas tribus modis detegitur, tribusque subjicitur pœnis. Aut enim calumniantur, aut prævaricantur, aut tergiversantur. Est autem calumniari, crimina falsa intendere. Prævaricari, vera abscondere. At in universum ab accusatione desistere, tergiversari est. Sed lege Remia calumniantes ad vindictam poscit similitudo supplicii, ita tamen ut postquam reus absolutus fuerit cum de accusatoris consilio et mente constiterit, si justo errore lapsus est, absolvatur. Si vero in evidenti calumnia deprehensus est, pœna legitima condemnetur. Quod ipsius pronuntiationis manifestatur verbo. Nam si pronuntiatum est, « Non probasti, » pepercit actori; si vero « calumniatus es, » condemnavit eum: et licet de pœna infamiæ nihil subjecerit, tamen potestas legis adversus eum exercebitur, adeo ut importet infamiam.

Cap. XIV. *De ratione instrumentorum.*

At in ipsa disquisitione consilii, tam in civilibus quam criminalibus causis, ad examinandas probationes, instrumentorum ratio habenda est. Et quidem instrumenta dicuntur omnia, quibus causa instrui potest, sive sint testimonia, sive testes: hæc tamen illis potiora sunt, eo quod testes testimoniis præferantur. Nam cum testes examinari possint, testimonia semper, et apud omnes eadem sunt. In ipsa vero testium examinatione, non potest ex regula aliqua diffiniri, quid magis judicem sequi oporteat. Si enim omnes testes ejusdem honestatis et æstimationis sint, et negotii qualitas, ac judicis motus cum his concurrerit, sequenda

Digitized by Google

sunt omnia testimonia. Sin vero quidam eorum aliud dixerint, licet in pari numero, credendum est quod naturæ negotii convenit, quod inimicitiæ aut gratiæ suspicione caret, confirmabitque judex motum animi sui ex argumentis et testimoniis, quæ rei aptiora, et vero proximiora esse compererit. Non enim ad multitudinem respici oportet, sed ad sinceram testium fidem, et testimonia, quibus potius lux veritatis assistit. Ipsis quoque præsumptionibus frequentissime stabit, donec probetur contrarium. Nam et Salomon, cum in litigio meretricum infantem dividi præcepisset, et altera eum mallet alteri vivum cedere, ipsa tamen reclamante : *Nec mihi nec tibi sit, sed dividatur, illi vivum infantem restituendum censuit, quæ non acquievit, ut vivus moreretur* (*III Reg.* III). Argumento siquidem probabili trahebatur, ut matrem crederet quæ diligebat; cum opinionem ejus, aut fidem, adversa probatio nequaquam evacuaret. Unde et D. Adrianus rescripsit, judicantis dilatans in examinatione testium facultatem; et verba quidem epistolæ sunt hæc : Tu magis scire potes quanta fides habenda sit testibus, qui cujus dignitatis, et cujus æstimationis sint, et qui simpliciter visi sint dicere, utrum unum eumdemque sermonem meditatum attulerint, an ad ea quæ interrogaveris, ex tempore verisimiliter responderint. Quæ argumenta, et quemadmodum, cuique rei probandæ sufficiant, nullo certo modo satis diffiniri potest. Alias numerus testium, alias dignitas et auctoritas, alias veluti consentiens fama confirmat rei, de qua quæritur fidem. Hoc igitur solum tibi respondere possim summatim, non utique ad unam speciem, probationis cognitionem statim allegari debere, sed ex sententia animi tui, te æstimare oportere, quid aut credas, aut parum probatum tibi opineris. Judici vero plurimum licet, dum in omnibus serviat veritati, quam si (ut solet) apud improbos periclitari cognoverit, ad professionem ejus qui necessarii fuerint, evocabit, et ad testimonium compellet invitos : his tamen exceptis, quos adversus certas personas testificari jura non cogunt.

Cap. XV. *Quæ pertineant ad religionem proconsulum, præsidum, et ordinariorum judicum, et quatenus xenia protendi liceat ; et de Cicerone, Bernardo, Martino, Gaufrido Carnotensi.*

Pertinet autem ad religionem præsidis, providere ne potentiores viri injuriis afficiant humiliores, ne defensores eorum calumniosis criminibus insectentur innocentes. Prohibebitque illatas exactiones, et violentias factas, et extortas metu venditiones, et cautiones, vel sine pretii numeratione, ne et ipse provinciam in præbendis hospitiis oneret, denique ne quis iniquum lucrum, vel damnum sentiat, præcavebit. Congruit enim bono et gravi præsidi, curare ut pacata et quieta sit provincia : quod facile obtinebit si sollicite agat, ut malis hominibus provincia careat, eosque conquirat. Nam et sacrilegos, latrones, fures, plagiarios conquirere debet, et prout quisque deliquerit, in eum animadvertere, receptatoresque eorum, sine quibus latro diutius latere non potest. Omni vero jus reddenti observandum est, ut in adeundo quidem facilem se præbeat, sed contemni non patiatur. Unde mandatis adjicitur, ne præsides in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant. Nam ex conversatione æquali, contemptio nascitur dignitatis. Et summatim ita jus reddi debet, ut auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat. Sed et in cognoscendo, nec excandescere adversus eos, quos malos putat, nec precibus calamitosorum illacrymari oportet. Id enim non est constantis et recti judicis, cujus motum animi vultus detegit. Quid enim in viro gravi deformius, quam si ad auram genæ pallent, cutis in rugas contrahitur, scintillant oculi, turbatur vultus; aut si sanguinem faciei ira accendit, et quasi excludit in superficiem, spumantia torquentur labia, brachia jactantur, saliunt pedes, corpus trepidat, et toto gestu non tam iratum exprimit, quam insanum. Certe cum tales video, compatior illis, mihique metuo, memor hominum, quos in Africa esse, in libro naturalis Historiæ apud Plinium didici. Dicuntur enim effascinare voce et lingua, ut si impensius forte laudaverint pulchras arbores, segetes amœniores, lætiores infantes, equos egregios, pecudes pastu et cultu optimas, repente moriantur, aut pereant. Fascinatio quoque oculorum exitialis est. Refert idem homines esse in Illyricis, qui interimant videndo, quos diutius irati viderint. Eosque ipsos mares, feminasque qui visu nocentes sunt, pupillas in singulis oculis habere bina. Apollonides quoque perhibet, in Scythia nasci feminas, quæ Bithiæ vocantur, et easdem in oculis binas habere pupillas, et perimere si quem visu forte iratæ aspexerint. Vereor ne his cognati sint judices iracundi. Tradunt etiam physiognomi, eos qui habent oculos maculosos, ad nequitiam proniores. Quæ vero de præsidibus, aliisque judicibus dicta sunt, debent et apud proconsules, quos nostrates vulgariter dicunt *justitias* esse *errantes*, obtinere. Et nomen quidem erroris, etsi non officio, personis tamen eorum convenit qui euntes post concupiscentias suas, in sectatu avaritiæ, et deprædatione popularium, a tramite æquitatis aberrant. Debent autem officia omnium esse gratuita, ut nihil ultra statutum exigatur, sed nec recipiatur. Sed forte quid statutum sit, quæris. Plebiscito continetur, ne quis præsidum munus donumve caperet, nisi esculentum poculentumve, et id quidem intra dies proximos prodigatur. Quod et ad proconsules, aliosque magistratus ex mandato principis transit. Non vero in totum debent xeniis abstinere, sed modum adhibere. Ut vero nec in totum abstineant, nec avare modum xeniorum excedant, divus Severus, et imp. Antonius elegantissime sunt epistola moderati. Cujus epistolæ verba sunt hæc : « Quantum ad xenia pertinet, audi quod sentimus. » Vetus

Digitized by Google

proverbium est : « Nec omnia, nec semper, nec ab omnibus. » Nam valde inhumanum est a nemine accipere; sed passim, vilissimum; et per omnia, avarissimum. Quod autem mandatis continetur, ne domum vel munus ipse proconsul, vel qui in alio officio erit, accipiat, ematve quid, nisi victus quotidiani causa, quod ad xenia jam non pertinet, sed ad ea quæ eduliorum excedant usum. Sed nec xenia producenda sunt, ad munerum qualitatem.

Licet enim patrocinium justum possit vendere advocatus, et peritus juris sanum consilium, judicium vendere omnino non licet. Cicero cum in Palatio domum vellet emere, et pecuniam in præsens non haberet, a Sylla qui tunc reus erat, mutuo sestertium vicies tacite accepit. Ea res priusquam emeretur, prodita est, et in vulgus exivit, objectumque est ei quod pecuniam domus emendæ causa a reo accepisset. Tunc Cicero inopinata exprobratione permotus, accepisse se negavit, dicens se domum non esse empturum. Atque adeo falsum est quod, inquit, objicitis, ut verum sit me pecuniam accepisse, si domum emero. Sed cum postea emisset, et hoc mendacium in senatu ei ab inimicis objiceretur, risit satis, atque inter ridendum : « Imprudentes, inquit, homines estis, cum ignoratis prudentis et cauti patrisfamilias esse, quod emere velit, se empturum esse negare, propter competitores emptionis. » Sic itaque, quod inficiari non poterat, urbano facetoque diluit dicto, rem magis dignam faciens risu quam crimine. Familiare siquidem habebat, ut quoties objectum turpe abnegare non posset, responsione joculari illud eluderet. Amplectendæ memoriæ, et imitandæ sanctitatis summus pontifex Eugenius, quem vidisti, nullum omnino munus hominis litigantis recipiebat, aut cui litem crederet imminere. Unde cum in adventu suo prior quidam modicæ facultatis, cujus causam nondum audierat, ei marcam auri devotione multa instanter offerret : « Nondum, inquit, domum ingressus es, et jam vis corrumpere dominum? Corruptionem namque vir sanctus credidit, quidquid offerebatur judici lite pendente. Bernardus Clarevallensis monachus, et sanctorum Cosmæ et Damiani diaconus cardinalis, Romæ degens in excelsis singulariter habitavit, excutiens manus suas ab omni munere, ut nondum natus sit, cujus aurum, vel argentum in munus acceperit. Quid referam Martinum, qui contra morem a legatione rediens pauper, cum ab episcopo Florentino equum, socio necessarium, magna compulsus instantia, accepisset, eumdem restituit donatori, ex quo eum ab initio dati muneris, causam in Romana Ecclesia ventilandam habuisse cognovit. Quod et plenius S. Bernardus Clarevallensis abbas, qui eum perfectius noverat, refert in libro doctrinali, quem ad S. Eugenium de contemplatione vel consideratione scribit. Taceo quod venerabilis Pater Gaufridus Carnotensis, legatus Aquitaniæ, provincialium munera non recepit, nisi in causa esculenti et poculenti, et hoc cum summa frugalitate; sed omnia quæ in xeniorum ratione offerebantur, ut stercora contemnebat. Testatur sanctus Clarevallensis, quod piscem, quem vulgo sturionem dicunt, a devoto quodam legationis suæ clerico gratis accipere noluit, nec ante acquievit offerentis improbitati, quam ei pro admisso xenio pretium numeraret.

Cap. XVI. *De crimine repetundarum, quo tenentur et præsides et judices, qui aliquid omnino accipiunt propter eas res quæ sibi sunt ex officio faciendæ : et de Samuele, qui docet juge sacrificium esse debere in domo judicis, quæ se ipsam oblatione justitiæ, et bonorum operum exhibet templum Dei.*

Sed crebrescentibus vitiis, etiam in clero sunt hodie continentiæ tantæ exempla rarissima, cum tamen de censura legum, summa continentia magistratibus omnibus sit indicta. Adeo quidem, ut qui ordinariam gesserit potestatem, quidquid ex vetere delegationis titulo profligaverit, cum dispendio pudoris atque fortunæ, id est honoris atque dignitatis, de propriis facultatibus intra provinciam positus inferre cogatur. Lege quoque Julia repetundarum tenetur, qui, cum aliquam potestatem haberet ob judicandum, vel non judicandum, decernendum vel non decernendum, aut ob denuntiandum testimonium, vel non denuntiandum, pecuniam acceperit; et in summa, quo magis aut minus quid ex officio suo faceret. Nec usu capi potest quod accipitur, antequam redeat in potestatem ejus a quo profectum est, aut hæredis. Venditiones quoque et locationes, pluris minorisve factas, lex ista rescindit, et ea damnati, testimonium publicum dicere, aut judices esse, aut postulare prohibentur. Et licet convicti extra ordinem hodie puniantur, plerumque damnantur exsilio, vel etiam durius, prout admiserint. Sed et ab hæredibus pœna repetitur. Inspice verba legis, et quanta indignatione crimen hoc persequatur attende. « Ut unius, inquit, pœna metus possit esse multorum, ducem qui male egit ad provinciam quam nudaverat, cum custodia competenti ire præcipimus, ut non solum quod egit, non dicam domesticus, sed manipularius et minister accepit, verum ut id quod ipse a provincialibus meis rapuit, aut sustulit, in quadruplum invitus exsolvat. » Itemque : « Omnes cognitores et judices a pecuniis atque patrimoniis manus abstineant, neque alienum jurgium putent suam prædam. Etenim privatarum litium cognitor, idemque mercator, statutam legibus cogetur subire jacturam. » Et illud : « Jubemus quoque et hortamur, ut, si quis forte honoratorum, decurionum, possessorum, postremo etiam colonorum, a cujuslibet ordinis judice fuerit aliqua ratione concussus, si quis sciat venalem de jure fuisse sententiam, si quis pœnam vel pretio remissam, vel vitio cupiditatis ingestam; si quis postremo quacunque de causa improbum judicem potuerit approbare, is vel administrante eo, vel post administrationem depositam in publicum prodeat, deferat crimen, delatum approbet, cum probaverit, et vi-

Digitized by Google

ctoriam reportaturus et gloriam. Utinam hæc vel audiantur a nostris, nam ut serventur optare vix audeo! Quos quoties diligentius intueor, concussores mihi potius videor videre quam judices, ac si ad hoc solum dati sint, ut provinciam spolient. Sed et leges ipsæ et consuetudines, quibus nunc vivitur, insidiæ sunt et laquei calumniantium. Verborum tendiculæ proponuntur, et aucupationes syllabarum; væ simplici qui syllabizare non novit! *Feci*, inquit, *judicium et justitiam, non tradas me calumniantibus me* (*Psal.* CXVIII); » ac si aperte dicat: Qui judicium pervertunt, et justitiam deserunt, tradantur calumniatori, qui filios Adam ante conspectum Domini accusat die ac nocte. Legitur in libro Regum ad universum Israel dixisse Samuelem: *Ecce audivi vocem vestram juxta omnia quæ locuti estis ad me, et constitui super vos regem. Et nunc rex graditur ante vos, ego autem senui et incanui. Porro filii mei vobiscum sunt. Itaque conversatus sum coram vobis, ab adolescentia mea usque ad diem hanc. Ecce præsto sum. Loquimini de me coram Domino, et coram christo ejus, utrum bovem cujusquam tulerim, aut asinum, si quempiam calumniatus sum, si oppressi aliquem, si de manu cujusquam munus accepi, et contemnam illud hodie, restituamque vobis* (*I Reg.* XII). O pudicum animum! o continentem manum! o judicem incorruptum, et vocem magnificam, admirandam, et imitandam universis, quæ de conscientia pura sic loquitur! *Loquimini de me coram Domino et Christo ejus*, qui in cœlo et terra judices judicant. *Loquimini*, inquam, *si bovem cujusquam aut asinum tulerim*. Utique villas et prædia, aut immensa pondera auri vel argenti, aut pretiosæ supellectilis onera non extorserat, qui magni reputabat judicem bovem oblatum accepisse vel asinum. *Si quempiam calumniatus sum, si oppressi aliquem.* Neminem injuste vexaverat, qui omnes calumnias excludebat, nec judicium ejus pervertebat caro vel sanguis, qui nullum unquam oppressit. Si enim in manus ejus quisquam inciderat, non eum judex, sed propria iniquitas opprimebat. *Si de manu cujusquam munus accepi, contemnam illud hodie, restituamque vobis.* Quid, quæso, expressius dici poterat? Ut in summa omnem avaritiæ suspicionem tollat, nullius muneris conscientiam docet se habuisse, paratus contemnere et restituere, si quid omnino exigi posset. Malebat enim illud restituere in præsenti, quam cum usuris reddere in futuro, et contemnere illud hodie, satius judicabat, quam in conspectu Dei et omnium electorum, ex ea causa in ævum contemptibilis apparere. Sed quid ad hanc constitutionem ejus respondit auditor? Audi. *Et dixerunt* (*ibid.*): Qui? Utique totus Israel. Nam ad omnes sermonem direxerat. *Non es calumniatus nos, neque oppressisti, neque tulisti de manu alicujus quidpiam* (*ibid.*). Si quis proconsulum præsidumve, aut tribunus, aut centurio, decuriove, aut omnino aliquis magistratus tale testimonium a provincialibus meruit, ad provinciam nostram, quæso, accedat, ut nostros doceat magistratus. Nam de vicecomitibus, et justitiis, quæ, ut vulgari nostro utar, recte dicuntur *erranties*, nihil tale auditur, eo quod diligunt munera, et sequuntur retributiones, nec liberant pauperem a potente, advenæ et pupillo non judicant, et causa viduæ non ingreditur ad eos. Porro nec judices ecclesiastici sequuntur Samuelem, sed sicut populus, sic et sacerdos. In commune conqueritur Sapientia: *Tenentes legem nescierunt me; principes facti sunt, et ego ignoravi* (*Jer.* II). Quod ut ab humilioribus liqueat, qui decani sunt, vel archidiaconi, nisi illi, ut Simon noster venerabilis doctor in lege Domini, dicere consueverat, *in quorum manibus iniquitates sunt, dextera eorum repleta est muneribus?* (*Psal.* XXV.) Felicissimum regem Anglorum, et Normanniæ, et Aquitaniæ adhuc invictissimum ducem, interroga quid etiam de suis sentiat, quos intrudit, et dicet, ut opinor: « Non est malum in clero, quod isti non faciant. » Episcoporum nomen et officium venerabile est, si tanta impleretur sollicitudine, quanta interdum petitur ambitione. Et diligerentur ut patres, timerentur ut domini, colerentur ut sancti, si exactionibus parcerent, et projicerent ex animo quidquid provenit ex calumnia, et omnem quæstum minime crederent pietatem. Cæterum sibi reverentiam subtrahunt et amorem, dum honores ambiunt, pecuniam cupiunt, et vel suas faciunt, vel alienas calumnias fovent. Et quidem nescio quomodo notam et pœnam omnem evadant qui exactionem totius calumniosi quæstus sibi ad minus bessem vindicant. Nam aut solidum assem usurpant sibi, aut ut multum, trientem duntaxat archidiaconis et aliis officialibus, ne dicam cum populo ministris iniquitatis, cedunt. Sed nec legati sedis apostolicæ, manus suas excutiunt ab omni munere, qui interdum in provinciis ita debacchantur, ac si ad ecclesiam flagellandam egressus sit Satan a facie Domini. Concutiunt angulos domus, ut prosternant filios et filias ejus, qui languores et dolores animarum curavit in cruce. Commovent et conturbant terram, ut videantur habere quod sanari oporteat. Hic tamen non de omnibus sermo est, sed de his qui, Patris voluntate contempta, serviunt suæ. Constat enim quia in omni officio domus Domini, sic relinquuntur quidam, ut alii assumantur. Vidi ego ipse in omnibus his, decanos scilicet, archidiaconos, episcopos et legatos, tanta sollicitudine operari in messe Domini, ut merito fidei et virtutis, recte videri posset vineam Patris in manu eorum prudenter et utiliter collocatam. At alii sic versantur, ac si ad Thebas in facinus excitandas mittatur ab inferis Thesiphone vel Megæra. Nam fere sic ab aula contra omnium vota fidelium, ad Ecclesiæ publica officia accesserunt. Apud hos

. . . *judicium nihil est, nisi publica merces,*
Atque eques, in causa qui sedet, empta probat.

Justificant impium pro muneribus, exsultant in rebus pessimis, lætantur cum mala fiunt:

Vixque tenent lacrymas, cum nil lacrymabile cernunt.
(OVID. *Met.* II, 796.)

Digitized by Google

Siquidem peccata populi comedunt, et vestiuntur eis, et in eis multipliciter luxuriantur. Acceptores personarum, et quasi quidam bonorum mallei : hoc enim didicerunt ab eis a quibus electi sunt. Ait Sapientia : *Venatio leonis onager in eremo, sic et pascua divitum sunt pauperes. Et sicut abominatio est superbo humilitas, sic exsecratio est divitis pauper. Dives commotus confirmabitur ab amicis, humilis autem cum ceciderit, expelletur et a notis. Diviti decepto multi recuperatores : locutus est superba, et justificaverunt illum. Humilis deceptus est, et insuper arguitur. Locutus est sensate, et non est ei datus locus. Dives locutus est, et omnes tacuerunt, et verbum illius usque ad nubes perducent. Pauper locutus est, et dicunt : Quis est hic? Et si offenderit, subvertunt illum* (*Eccli.* XIII). Et hæc quidem sunt judicia eorum, quos curia docuit, imo omnium qui justitiæ divitias præferunt, et nihil potius ducunt, quam habere divitias, quo tamen vix aliquid inutilius est. Nullus istorum exsultat, cum Christum videt in terris, nullus eorum est qui velit eum cum hominibus conversari, nullus qui ad bona opera proximorum decantet : *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (*Luc.* II). Hoc siquidem canticum est fidelium prælatorum, qui speciosis incedunt pedibus, et ex eo beatis, quod pacem portant, et pacem sanctimoniæ sociam, sine qua nemo videbit Deum. Dicunt et hi cum Sapientia, quia *bona est substantia, cui non est peccatum in conscientia, et nequissima paupertas in ore impii* (*Eccli.* XIII). Clamitant in plateis, quia *beatus vir qui inventus est sine macula, et qui post aurum non abiit* (*Eccli.* XXXI); ac si aperte dicant : Quisquis in munere cujuslibet magistratus, aurum quærit, maculam invenit, sine qua nec acquiri, nec esse potest apud avidum possessorem. Quis unquam pecuniam sine sordidatione manuum tractavit diutius? Ex ea tamen certe minus manus sordet quam animus. Nolo mihi malorum frigescant limina, aut de nare canina sonare hic littera videatur, non pono os meum in cœlum, ut de patribus, qui orbem judicant, et a nullo judicantur in terris, aliquid dicam, nisi plenum fide, charitate et reverentia. Dicam tamen quod verum est, adeo ut ei nemo fidelium audeat refragari, dicam quod ipsi prædicant. Dicam, inquam, quia non potest civitas abscondi supra montem posita, et nequaquam latere possunt notitiam publicam, quæ in conspectu gentium fiunt : siquidem

Omne animi vitium tanto conspectius in se
Crimen habet, quanto major qui peccat habetur.
(Juv. VIII, 140.)

Sal quoque infatuatum ad nihilum valet ultra, nisi ut projiciatur foras, et conculcetur ab hominibus, utpote vilis abjectio, quæ nec ad stercorationem agrorum prodest. Sol quoque orbem illustrat plenius, quia in eminenti est. Quid multa? Opera singulorum, testimonium perhibent de eis. Sic Samuel operum testimonio justificatus est. Sed ne videretur populus ei blandiri, et quasi ex timore vel fallacia falsæ innocentiæ, et inanis justitiæ, testimonium perhibere, populum religione juramenti ad professionem veri tamen arctandum censuit, dicens : *Testis est Dominus adversus vos, et testis christus ejus in die hac, quia non inveneritis in manu mea quidpiam. Et dixit populus : Testis* (*I Reg.* XII); ac si fidem Deo et regi suo debitam, religiosæ affirmationis obsidem faciant. Quod autem esculentum et poculentum acceperit, de Scriptura certum non habeo. Sic enim scriptum est : *Judicabat quoque Samuel Israel cunctis diebus vitæ suæ, et ibat per singulos annos circumiens Bethel, et Galgala, et Masphat, et judicabat Israelem in supradictis locis, revertebaturque in Ramatha. Ibi enim erat domus ejus, et ibi judicabat Israel* (*I Reg.* VII). Quid aliud videtur sonare littera, nisi quod provinciam ex officio circuibat, ad expletionem judicii, et revertebatur domum, ut de proprio satisfaceret necessitati? *Ædificavit etiam ibi altare Domino* (*ibid.*). Recte quidem, eo quod juge sacrificium esse oporteat in domo judicis, quæ cultu justitiæ, et morum honestate, et luce bonorum operum, se ipsam exhibet templum Dei. Ubi amodo non immolatur sanguis hircorum et vitulorum, nec cinis vitulæ inquinatos sanctificat ad emundationem carnis, sed per pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum Filium Dei, ubique locorum offerri debet

Compositum jus fasque animi, sanctique recessus
Mentis, et incoctum generoso pectus honesto.
(PERS., II, 73.)

Veri siquidem adoratores sic adorant Patrem in spiritu et veritate. Anne credis eum accepisse aliquid nomine sportularum? Hoc enim prætextu non tam judices quam judiciorum caupones, qui nequitiam suam honesta volunt palliare licentia, iniquitatem suam colorare nituntur, quærentes scilicet aliqua emolumenta negotiorum, quorum pro parte onera portant. Aut si emolumentum esse non licet, sit saltem compensatio sumptuum et damnorum. Hi tamen rari sunt. Quis enim erubescit dicere : Quid mihi dabis ut tibi justitiam faciam? Nam ut pro se ipsa exhibeatur, frustra exspectas. Nonne simile est, ac si dicatur, quid vultis mihi dare ut me ipsum abnegem, officium prodam, et Dominum vendam?

CAP. XVII. *Pecuniam contemnendam esse præ sapientia : quod etiam veterum philosophorum probatur exemplis.*

Leguntur plurimi philosophorum non modo divitias contempsisse, sed abjecisse, quasi impedimentum sapientiæ et virtutis. Fecit hoc Socrates, quem omnium philosophorum sectæ quasi prudentiæ et veritatis unicum fontem venerantur. Antisthenes quoque cum gloriose rhetoricam docuisset, audissetque Socratem, dixisse fertur ad discipulos suos : « Abite, magistrum quærite, ego enim jam reperi. » Statimque venditis quæ habebat, et publice distributis, nihil sibi plus quam palliolum reservavit. Hujus Diogenes ille famosissimus secta-

Digitized by Google

tor fuit, potentior rege Alexandro, et naturæ humanæ victor. Cum autem Antisthenes discipulorum nullum reciperet, et perseverantem Diogenem removere non posset, novissime ei minatus est clavam, nisi abiret. Tum ille subjecisse caput fertur atque dixisse : « Nullus tam durus baculus erit, qui me a tuo possit consortio separare. » Refert satyrus, qui virorum illustrium scribit historias, quod iste Diogenes palliolo duplici usus sit propter frigus, peram pro cellario habuerit, secumque portaverit, et quod clavam gerebat ob corpusculi fragilitatem, qua jam senex membra sustentare solitus erat, et *emorathios* vulgo sit appellatus, in præsentem horam poscens a quolibet et accipiens cibum. Habitavit autem in portarum vestibulis, et in porticibus civitatum, usquequaque profitens verum, et transeuntium abigens aut notans vitia, quæ mores fœdabant. Cumque se torqueret in dolio, se domum volubilem habere jocabatur, et se cum temporibus immutantem. Frigore enim os dolii vertebat in meridiem, æstate ad septentrionem; et ubicunque sol se inclinaverat, Diogenis simul prætorium vertebatur. Quodam vero tempore, cum in usum potandi calicem ligneum gereret, vidit puerum manu concava bibere, et elisit eum in terra dicens : « Nesciebam quod natura haberet poculum. » Nihil unquam de animi rigore remisit, in eodem vultus tenore etiam adversis interpellantibus perstitit, et ut plene Socraticum nosses, calcatis turbinibus fortuitorum, adversus omnem dolorem et miseriam uniformi duravit proposito. Dicebat enim hæc semper a philosopho aliena, et impotem sui animum, in quem fortunæ quidpiam licet. Virtutem ejus et continentiam, mors quoque indicat. Nam cum ad agonem Olympicum, qui magna frequentia in Græcia celebrabatur, jam senex pergeret febri in itinere apprehensus, occubuit in crepidine viæ. Volentibus autem amicis, aut in jumentum, aut in vehiculum tollere, non acquievit, sed transiens ad arboris umbram, ait : « Abite quæso, et spectatum pergite. Hæc nox aut me victorem probabit, aut victum. Si febrem vicero, ad agonem veniam; si me vicerit, ad inferna descendam. » Ibique per noctem eliso gutture, non tam mori se ait, quam febrem morte excludere. Deceptus opinione virorum fortium et exemplo, in extremæ difficultatis articulo, ne aliunde inferretur, mortem ultroneam credidit appetendam. Præjudicata siquidem opinio sapientioribus persuaserat in commune, ut mortem provocare mallent, quam turpe aliquid sustinere. Fecit hoc Cato, fecerunt et alii, qui fertum aut cicutam, aliudve toxicum præoccupantes, omnem et solam (ut putabant) turpitudinis effugiebant notam. Veritatis namque ignorantia eis patrocinari videtur ; sed crassa est et supina, quæ certa postponit incertis, et quidquid habetur optimum ex causa inani abjicit et expellit. Nec in eo fortitudinis nomen assequitur, quod se præ cæteris fraudulenta opinio consequi gloriatur. Utique fraudulenter et vane, quia, ut ait ille :

Rebus in adversis facile est contemnere vitam.
Fortius ille facit qui miser esse potest.

Nemo eorum qui mortem provocant excusabilis est. Excusabiliores sunt qui imminentem abhorrent. Quis enim cognovit consilium Domini, et an possit mortem impendentem quacunque ratione effugere? Sandrococtus a rege Alexandro interfici jussus, salutem celeritate pedum quæsivit. Ex qua fatigatione cum somno captus jaceret, leo ingentis formæ, ad dormientem accessit, sudoremque fluentem lingua ei detersit, et blande expergefactum reliquit. Hoc prodigio, primum ad spem regni, majestate ominis impulsus est. Molienti deinde bellum adversus præfectos Alexandri, elephantus infinitæ magnitudinis ultro se obtulit, et veluti domita mansuetudine, eum tergo suscepit, duxque belli, et prælator postmodum insignis exstitit. Andronicus quoque, damnatus ad bestias, cum leoni objectus esset, qui et vastitudine corporis, et impetu fervoris fremituque terrifico, sonoro quoque tono, comisque cervicum fluctuantibus, animos omnium oculosque in se converteret, illæsus evasit, eo quod ubi eum leo procul aspexit, repente quasi admirans stetit, ac deinde sensim et quasi jocabundus placide accessit ad hominem. Tum caudam more atque ritu adulantium canum, clementer et blande movit, hominisque se corpori adjungens, crura ejus et manus, prope jam metu exanimati, lingua leniter demulsit, cum homo inter illata atrocis feræ blandimenta, amissum animum recuperare posset, et vix paulatim oculos ad contuendum leonem aperire. Hoc se Apion in urbanis spectaculis Romæ vidisse refert, adjiciens quia, tunc facta quasi recognitione mutua, lætos, inquit, videres et gratulabundos leonem et hominem. Et hanc ob rem, et clamores populi maximos, accersitus est homo a Cæsare, et quare illi uni atrocissimus leo pepercerit, diligenter quæsitum est. Ille utique rem mirificam narrans ait : « Cum provinciam Africam proconsulari imperio meus dominus obtineret, ego ibi iniquis ejus, et quotidianis verberibus, ad fugam coactus sum, et quo mihi latebræ terræ illius forent a domino tutiores, in camporum et arenarum solitudines concessi. Et quasi aliud defuisset, consilium fuit quocunque modo mortem petere. Cum itaque sole medio rapido et flagranti, quamdam pro tempore caveam nactus essem latebrosam, in eam penetro, meque recondo. Nec multo post ad eumdem specum venit hic leo, debili, et cruento et crudeli pede, gemitus edens et murmura, dolorem cruciatumque vulneris ingemiscens, cum miserantia auditoris, si quis adesset. Atque illic primo quidem conspectu advenientis leonis territus sum, et quasi toto animo consternatus. Sed postquam introgressus leo, uti res ipsa apparuit, in habitaculum illud suum, me videt ingressum procul, et delitescentem, mitis et mansuetus accessit, et sub-

Digitized by Google

latum pedem ostendere mihi, et porrigere opis gratia, visus est. Ibi, inquit, ego stipitem ingentem, vestigio pedis ejus hærentem, revulsi, conceptamque saniem vulnere intimo expressi, accuratiusque jam sine magna formidine siccavi penitus, omnemque detersi cruorem. Ille tunc mea opera et medela levatus, pede in manibus meis posito, recubuit et quivit, atque ex eo die totum triennium ego et leo in eodem specu eodemque victu viximus. Nam si quas venabatur feras, membra opimiora ad specum suggerebat, quæ ego, ignis copiam non habens, meridiano sole tosta edebam. Sed ubi me, inquit, vitæ illius ferinæ jam pertæsum est, leone venatum profecto, reliqui specum, et viam ferme tridui permensus, a militibus visus, apprehensus, et ad dominum ex Africa Romam deductus sum. Is me statim rei capitalis damnandum, dandumque ad bestias procuravit. Intelligo autem hunc quoque leonem, me tunc separato captum, gratiam nunc beneficii referre et medelæ. » Solutus itaque est pœna Andronicus, et eidem leo totius populi suffragio donatus. Exinde amicantibus sibi homine et leone, et urbem peragrantibus et circumeuntibus, dicebant omnes : « Hic est leo hospes hominis, hic est homo medicus leonis. » Quærisne historias notiores? De lacu leonum exivit Daniel, et pueri de camino ignis evaserunt illæsi. Et apud omnes gentes ex gratia, præter opinionem, ab imminentibus malis liberati sunt plurimi. Unde nullus eorum, qui manus injecerunt sibi, satis excusatus est mihi, licet magnis præconiis ecclesiastica historia aliquos efferat, provocantes mortem, quia temporariam vitam apud se, quam pudicitiam periclitari malebant. At eos sic excusant infirmitas carnis, et ignorantia juris, et incendium charitatis, et forte mandatum familiare Dei, ut sic in simplicitate sua salventur, ut nequaquam ad consequentiam transeat, quod simpliciter præsumpserunt. Quis enim locus est fortitudini, si sic tædeat animam vitæ suæ, ut quasi patientia victa, et præcisa semita meritorum, quod præcipitur, aut nequeat, aut negligat sustinere? Apud sapientes sic vita contemnitur, quod turpitudinis pretium, etiam ætas altera sordet, sic diligitur, ut dum innocenter teneri potest, nullius difficultatis irruente articulo propellatur. Sic ergo servanda est vita, ut sit contemptui; sic contemnenda est, ut proficiat saluti. Sed quis est qui hodie contemnat animam, cum nullus, aut rarus sit, qui toto mentis hiatu pecuniam non concupiscat? Quidni?

Cum genus et formam regina pecunia donet,
Ac bene nummatum decoret Suadela Venusque,
(Horat. *Ep.* I, vi, 38.)

qui dives est, qui prosperatur in viis suis, sapiens et felix judicatur. Ad hoc alius uxorem ducit, alius quinque juga boum, aut villam emit, commutantes pro his animam suam. Cæcosque, et claudos et debiles reputant, quibus mundus nequaquam arridet, quos tamen ejectis divitibus in cœnam nuptialem Sapientia introducit (*Matth.* xxii), ubi inebriantur ab ubertate domus Dei, et torrente voluptatis æternæ potantur (*Psal.* xxxv). Interim quicunque non habet divitias stultus est, asinus, stipes, caudex, plumbum, aut si quid insensibilius est. Stultus ergo miserque est, si quis est pauper. Sed nec amari potest ab aliquo, quem mala fortuna premit, eo quod

Nulla fides unquam miseros elegit amicos,

et juste creditur quisque mala ferre, quæ sustinet, adeoque regnum pecuniæ invaluit, ut desperetur de fide judicis, qui repellit munera offerentis. Si pacisci detrectas, pollicentis videris odisse causam. Et fortasse affectu, vel munere esse crederis præcorruptus, si permanere vis incorruptus. Sententia vel opinio philosophorum omnino evanuit, dum sic omnes post divitias currant, ac si alibi laborum requies, dolorumque solatium inveniri non posset, ac si naufragi de profundo queant enatare facilius, si prægravi sarcina fuerint onerati. Sed quis unquam ulcerosus spinas congessit, ut volutatus in eis quiescat molliter? Profecto si ei perfecte crederetur qui ait, divitiæ sunt spinæ, minime tanto studio a sapientibus nostri temporis quærerentur. Ut ergo Publius Carpus ait, divites pauperibus miseriores sunt, eo quod a sapientia longius abeunt. Appetitus divitiarum sapientiæ exclusio est, et fuga virtutum; fecunda virorum paupertas, naturam optimam bene vivendi ducem imitatur, et virtutum parens et custos est, solaque securitatem parit, quæ sola nescit incentiva bellorum. Non habet jurgia qui contentionis causas ignorat. Trepidat orbis, et Cæsaream manum solus pauper non timet. Utique si ob aliam causam non fugerentur, aut contemnerentur divitiæ, nisi quia sapientiæ vias sepiunt spinis, eas oportuerat non amari. Nè tamen his qui paupertatis erubescunt vilitate sordescere, philosophorum sit molesta opinio, divitiarum non indicit fugam philosophia, sed inhibet appetitum. Mentem sui compotem quærit, et quæ in omni fortunæ calculo sufficiat sibi, ita tamen ut sufficientia ejus ex Deo sit. Sic auro tanquam fictilibus; fictilibus quasi auro utatur. Nam sicut opes admittuntur ad usum, sic a sapiente contemnuntur abusu. Sed forte supellex vilis videbitur ignominiosa magnatibus, et honoris splendorum res tenuis decolorat. Atqui longe præstantius est moribus splendere, quam rebus, nec rerum unquam specie illustrabitur, quem suæ turpitudinis macula dehonestat.

Fictilibus cœnasse ferunt Agathoclea regem,
Atque abacum Samio sæpe onerasse luto.
Fercula gemmatis cum poneret aurea vasis,
Et misceret opes, pauperiemque simul,
Quærenti causam respondit : Rex ego qui sum
Siciliæ, figulo sum genitore satus.
Fortunam reverenter habe, quicunque repente
Dives ab exili progrediere domo.
(Auson. *Ep.* viii.)

Digitized by Google

Res itaque non sunt in vitio, sed usus. Et est philosophantis animi fructus nobilis, generosa æquanimitas mentis. Nam si ex stupore est, ut æquanimiter omnia portet, mens ægra ab incolumitatis virtute degenerat. Cum vero philosophandi sint multæ semitæ, illa præ cæteris mihi videtur esse nobilior, et laudabilior,

Quæ sic prandet olus patienter, rebus ut uti
Noverit, et rerum quæ sic versatur in usu,

(Horat. *Ep.* I, xvii, 13.)

ut olus, et quælibet extremæ paupertatis xenia docta sit non fastidire. Fructus siquidem philosophiæ eximius est, ut noverit quis abundare, et penuriam pati, ut læto animo æquaniniter omnia portet, ut objecto solidæ virtutis obice, omnem fortunam exarmet. Profecto quisquis hæc assecutus est, non sperat aut extimescit, et in eum semper fortuna quælibet manca ruit. « Quid, inquit, curiosus philosophiæ perscrutator, tibi philosophia contulit? » Et Aristippus : « Ut cum omnibus, ait, hominibus intrepide fabularer. » Utique si honoris esset, aut pecuniæ, reive alterius cupidus, hoc minime posset veraciter respondere. Ad salutem tamen via tutissima est, divitiis et rebus aliis expedito. Difficillimum enim est, ut possessorum sui non impediant cursum. Quis nescit Hippodamiam prævolasse ad palmam, dum concertantium procorum cursum, projecto auro potuit retardare? Mansit itaque virgo invicta, donec ventum est ad pecuniæ contemptorem, qui in contemptu auri virginem superavit, aurum obtinuit, et ex eo (ut fingitur) certatricis puellæ cereos axes fecit, dum incorruptionis amor pecuniæ amorem absorbuit. Nonne hoc ipsum commendat judicium Dei, et eas contemptibiles facit, quod in egestate bonorum, ipsis iniqui affluunt? Fit tamen interdum nescio quo pacto, ut ad subversionem justorum, se eis ingerant, et quo diligentius excluduntur, ad ostium contemptoris studiosius pulsant. Quod beatus Eugenius munera cautius abigebat, ad eum undique multiplicibus confluebant. Hoc quoque fere ubique accidit, ut fugiant, dum quæruntur; dum fugantur, accelerant. Et hæc quidem via compendiosa, et honestissima est ad divitias. Cum enim divitiæ prudenter excluduntur, et vita æterna acquiritur, et cumulus divitiarum accedit. Et si hoc nimis arduum videtur aliis, vel a judicibus tam ecclesiasticis quam mundanis, qui professione aut sacramento justitiæ obligati sunt, impleri oportet. Utrorumque siquidem forma Samuel est, qui sic præfuit sacrificiis, ut non parceret sanguini impiorum; sic judicia utraque exercuit, ne ullum opprimeret, et de manu cujusquam nihil accepit. Hoc testatur conscientia Samuelis, attestatur et populus, et tamen non satis fit conscientiæ scrupulosæ, nisi sacramento suum populus testimonium roboraret. Ait enim : *Testis est Dominus adversus vos, et testis Christus ejus in die hac, quia non inveneritis in manu mea quidpiam. Et dixit : Testis.* Cuicunque obtestati provinciales tale testimonium perhibent, ad judicium omnipotentis, et omnia scientis Dei securus accedat. Provide namque causam instruit, qui in examine conscientiam producit, et diem humanum, quorum est judex conscius in excelso. Qui vero cum Samuele non discutiunt hic judicia sua, sed prompti ad excusationes in peccatis, quasi lotis manibus cum Pilato clamant : Mundus ego sum a sanguine justi hujus (*Matth.* xxvii), quia contra legem peccaverunt, et per legem damnabuntur. Sed et illi damnationis erunt participes, qui eos possunt cohibere nec volunt. Et de his quidem vatis dictum est sapienti. Proinde ad proportionem manuum, quam Plutarchus induxit, transeat stylus.

LIBER SEXTUS.

PROLOGUS.

Notum est illud ethici, quia

Æmilium circa ludum faber unus et ungue
Exprimet, et molles imitabitur ære capillos.
Infelix operis summa, quia ponere totum
Nesciet. Hunc ego me, si quid componere curem,
Non magis esse velim, quam naso vivere pravo,
Spectandum nigris oculis, nigroque capillo.

(Horat. *De art. poet.*, 32.)

Dum Plutarchi vestigia in Trajani institutione familiarius sequor, me ipsum hac imagine arbitror compellari, eroque ludibrio omnium, nisi diligentius persequar quod incœpi. Me enim in præsenti clientem ejus esse professus sum. Sequor ergo eum, et a capite reipublicæ cum eo usque ad pedes descendam, ea tamen conditione, ut si his, quibus jura permittitur ignorare, mordacior in hac parte apparuero, id non mihi, sed Plutarcho ascribant, aut sibi potius, qui regulam quam profitentur, et qua vivendum est eis, discere noluerunt. Nam quod de nostratibus dictum est, ea sola intentione adjeci, ut ad virtutis viam redeant vel inviti. Eos namque ad agenda sufficiunt animare tam exempla majorum, quam principis magnitudo invicti, cujus titulos nunc apud me in unum congero, ut cum aliorum tuba et lituí, et omne genus musicorum, laudes ejus pariter in unum conclamabunt, ego vir plebeius et indoctus, mei similibus præconia ejus fistula stridenti dispertiam. Nam quis a semipagano tibiam aurichalco junctam, et æmulam tubæ grandioris exspectet? Adero tamen, et me tantis solemniis ingeram, et quod ingenii vena subtrahit, devotionis copia supplebit.

Digitized by Google

Dum juga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadæ,
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.
(Virg. *Ecl.*, v, 76.)

Quod si duces in injuriam suam aliquid dictum putant, doceantur a principe, quia non in perniciem, sed salutem ægrotantium propinantur amaræ medicinæ. His præmissis, ad reliqua progrediatur oratio.

Cap. I. *Quod manus reipublicæ aut armata est, aut inermis; et quæ sit inermis, et de officio ejus.*

Manus itaque reipublicæ aut armata est, aut inermis. Armata quidem est, quæ castrensem et cruentam exercet militiam. Inermis, quæ justitiam expedit, et ab armis feriendo juris militiæ servit. Neque enim reipublicæ militant soli illi, qui galeis thoracibusque muniti, in hostes exercent gladios, aut tela quælibet, sed et patroni causarum, qui gloriosæ vocis confisi munimine, lapsa erigunt, fatigata reparant; nec minus provident humano generi, quam si laborantium vitam, spem, posterosque, armorum præsidio ab hostibus tuerentur. Militant et publicani, apparitores, et officiales omnium judicum. Sicut enim alia sunt officia pacis, alia belli, ita eadem necesse est per alios et alios expediri. Armata itaque manus in hostem duntaxat exercetur, at inermis extenditur et in civem. Porro utriusque necessaria est disciplina, quia utriusque solet insignis esse malitia. Usus quoque manuum capitis sui protestatur imaginem, quia, ut ait Sapientia : *Rex iniquus omnes ministros impios habet; et qualis rector est civitatis, tales sunt et inhabitantes in ea* (*Eccli.* x). « Oportet, inquit Pericles, collegam Sophoclem arguens, prætorem non modo manus, sed oculos habere continentes. » Est autem præsidentium continentia illa laudabilis, cum ab actionibus et injuriis continent manus suas, et cohibent alienas. Manus tamen utriusque militiæ, armatæ videlicet et inermis; manus est principis; et nisi utramque cohibeat, parum continens est. Et quidem arctius compescenda est inermis, eo quod cum armati præcipiantur abstinere ab exactionibus et rapinis, inermis etiam a muneribus arceatur. Si tamen pœna alicui irrogatur legitima, si exigitur aut accipitur quod jure statutum est vel concessum, nequaquam punitur aut reprehenditur. Hoc enim quidquid sit, exactionis nomen non recipit; neque cadit in muneris rationem, quod officiales accipere prohibentur. Quia vero officialium licentia major est, dum sub prætextu officii, spoliare possunt, aut vexare privatos, quod contra officium præsumunt, pœna feriendum est graviori. Ait enim beatus Laurentius, Mediolanensis episcopus : Quid est publicanus? Nonne caput rapinæ, et lex violentiæ? Quid est publicanus? Prædo sine pudore, medicus exterminii. Nonne immanior est furibus publicanus? Fur namque vel timens furatur : hic autem delinquit confidenter. Fur laqueos legis timet, hic quidquid fecerit, legem putat. Lex furem deterret ab illicitis; hic ad iniquum malitiæ suæ compendium, legem trahit. Quis eo iniquior, qui verbis justitiæ justitiam damnat, et armis innocentiæ, spoliat, vulnerat, occidit innocentes? Lege utique legem perimit, et dum alios urget ad legem, exlex est. Nam sicut prætor, etiamsi cum inique decernit, jus dicit, habito tamen respectu non ad id quod facit, sed ad id quod facere debet : sic et publicanus etiam, cum delinquit, jus videtur implere, habita tamen officii, non malitiæ ratione. Sed quid est officium publicani? Luca referente didicimus quia publicani venerunt ad Joannem, ut baptizarentur ab eo : et dixerunt : *Magister, quid faciemus? Respondens autem dicebat illis : Nihil amplius quam quod constitutum est vobis exigatis* (*Luc.* III). Ecce officium publicani exigere et recipere quod statutum est. Quidquid autem amplius est, a malo exigentis est et accipientis, non præbentis. Hoc autem ad omnium magistratuum officiales porrigitur, ut ab eis nihil amplius exigatur. Apparitores itaque licenter exigunt quod eis debetur ex sportulis, et omnium stratilatum ordines, salarium constitutum juste accipiunt. Concutere tamen et vexare non licet, ut extorqueantur et munera. *Ignis*, inquit beatus Job, *devorabit tabernacula eorum, qui munera libenter accipiunt. Concepit dolorem conventus eorum, et peperit iniquitatem, et uterus ejus præparat dolos* (*Job* xv). Publicanorum omnium a maximo usque ad minimum cœtus, concussioni nunc potius, quam justitiæ vacat, et ita in populum debacchatur, ut quod reliquit unus, alii non morentur auferre, ac si juxta conquestionem propheticam ad hoc constituti sint, ut residuum locustæ comedat bruchus. Et ut eis sit major licentia nocendi, unus in se plura coacervat officia, ut quod ab uno non accepit officio, tollat ab alio. Tradunt physiologi quod ex locusta nascitur bruchus, qui ita vocatur quousque alas habeat. Exinde succrescentibus alis, cum cœperit volitare, vocatur athelebus. Cum enim plenissime volare poterit, efficitur locusta. Iterum et multo gravior est bruchus, quam locusta, et athelebus, quia ei desunt alæ, nec cito potest abscedere. Ideoque quocunque venerit, fruges omnino consumit. Locusta tamen et athelebus quocunque venerint nocent, et forte in locis pluribus, sed tamen minus brucho, qui cum insederit non movetur, donec labores hominum omnino exhauriat. At in officialibus eumdem bruchum, athelebum invenies, et locustam, qui propinquis noceat et remotis, et illius cui semel insederit, fortunam devoret, nec ante abscedat, quam omnes ejus auferat facultates. Quis numerare potest quot pupillos officiosissime circumscripserit, et quot venales injuria fecerit agros, et quot apud nos licentia istorum suis nudatos bonis, sub imagine religionis aliove prætextu, non tam Romipetas et peregrinos, quam exsules fecerit? Utique jam fiunt ista palam, nec eos præsides aut proconsules cohibent, quia (ut dici solet) operibus lupi congra-

Digitized by Google

tulatur corvus, et ministro iniquitatis impius judex applaudit.

Hoc autem omnibus his usu innotuit, principes quorum infideles sunt socii furum, quos cum in maleficio viderint, currunt cum eis, adjicientes iniquitatis partem, ut lucri quamcunque recipiant portionem. Si misertus fueris pauperis, si occasum justitiæ fleveris, si decreveris subvenire, si obmutire audes, ut ad singula quæ dicunt, aut faciunt, non dixeris euge, euge, accusantibus Herodianis, læsæ majestatis reddes coram præside rationem. Cui nisi in omnibus aequieveris, Cæsari contradices, et quidquid dictet, nisi sic eat, et nisi sic stet, est in personam regis contraque coronam. Consurget, ingeminabitur, et usque ad nubes invalescet officialium clamor, replicantium voce magna : Hunc invenimus subvertentem populum, et prohibentem tributa dari Cæsari, negantemque Cæsarem regem esse, et ministris ejus universa de jure licere. Hunc invenimus evacuantem paternas leges, novas introducentem, et vetustissimæ consuetudinis contemptorem. Hujus rei testes sumus (*Luc.* XXIII). Quod si tuam purgare volueris innocentiam, aut pro justitia quidquam astruere, si Christum dixeris regem esse(*Joan.* XIX), cui magis oporteat quam hominibus obediri (*Act.* V), si Ecclesiæ ejus, quoniam hoc odiosissimum est, aliquod protuleris privilegium, continuo vociferantes intonabunt : Quid amplius desideratis testes? Ecce vos ipsi audistis blasphemiam. Quisquis asserit talia contradicit Cæsari (*Matth.* XXVI). Si vero judex innocentiam videns, justitiamque reveritus dissimulaverit, undique conclamabunt : *Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris* (*Joan.* XII). Ut unius pœna liberatio sit multorum, tolle et dele hunc, ut vivat et valeat Barrabas. Omnes enim sunt quasi corpus unum, quod sicut manifesta convincunt opera, ex patre diabolo est, cujus isti sunt membra. Egregie quidem de istis beatus Job ait : *Corpus illius quasi scuta fusilia et compactum squamis se prementibus. Una uni conjungitur, et ne spiraculum quidem incedit per eas. Una alteri cohærebit et tenentes se, nequaquam separabuntur* (*Job* XLI). Assistunt sibi, quia convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus, tantaque vigent auctoritate, ut quidquid dixerint ita obtineat, ac si inveniatur in actis. Attestatio eorum veritati præjudicat. Non est præter principem, cui liceat obviare eorum sententiis. Nisi eos princeps coerceat, licet omnes dicant quia pax est, non est utique pax, aut illa pax sola est, in qua est amaritudo amarissima. Nam cum alias habita moderatione inculpatæ tutelæ, vim vi repellere liceat, concutientibus, spoliantibus, torquentibus his, mutire non licet. Juris etenim videntur esse ministri. Excusatur qui aliquid ob tutelam proprii corporis fecerit, si tamen quavis injuria trahentibus his restiterit, dignus pœna qualibet judicatur. Si crinem turbatum et turpatum protrahit, si barbam vellit, si aures quasi nimium breves producit, si dat alapam, aut percutit pugno impie, si alterum eruit oculum, sustine patienter, nisi utrumque mavis amittere; quia quidquid præsumunt, Cæsaris dextra factum jactitant. Si telum manu gestas, si spontaneam detractas præbere cervicem, ventrem nudat, ostentat jugulum, cervicem extendit, et te provocat, ut si audes, Cæsaris intestina telo rimeris, et quo libuerit modo, manum mittas in Cæsarem. Se enim personam Cæsaris gerere gloriantur. At si hæc est dextera Cæsaris, quænam sinistra erit? Profecto factio istorum, non justitiam exsequitur, sed illudit, et non implet, sed evacuat legem : licet nonnulli sæva prærogativa verborum, adversus mentem legis suum fraudulenter tueantur errorem. Sapientes enim sunt, ut faciant mala. Cum vero provincialibus sit hæc pestis perniciosa, nulli perniciosior potest esse quam principi. Bona siquidem provincialium principis sunt. Ad necessitatem et usum principis, omnia quæ provincialium sunt, de jure exponuntur. Provincia tota quasi arca principis est, quam quisquis exhaurit, gravissime delinquit in principem, cujus extenuat facultates. Nam provinciales quasi quidam superficiarii sunt, et quoties usus exigit potestatis, rerum suarum non tam domini sunt, quam custodes. Si vero necessitatis non incumbit articulus, sua sint provincialium bona sua, quibus nec ipse princeps licenter abutitur. Si enim expedit reipublicæ ne quis re sua male utatur, abuti aliena usquequaque non licet. At cum per ministros iniquitatis et sceleris, et satellites Satanæ, viros Herodianos, fuerit exhausta provincia, si necessitas imminet, quibus utetur princeps? Proinde si sapit, in camo et freno maxillas eorum confringet (*Psal.* XXXI), ne videlicet more luporum, quos improba ventris agit ingluvies, vastare possint, et lacerare provinciam, et injuriam principis, quasi vires totius reipublicæ exhaurire. Alioquin et ipse in egestatem incidet, provincialibus omnibus odiosus, redditurus suo judici rationem in districto examine, de operibus manuum suarum, et de læsione provincialium, quos injuste, et quasi per fraudem sub umbra tuitionis manu spoliavit, et laceravit inermi.

CAP. II. *Quod militia delectum exigit, scientiam et exercitationem.*

Restat armata manus, quæ castrensem et cruentam, ut dictum est, exercet militiam. In hujus autem moderatione sapientia et justitia principis elucet plurimum. Ut enim ait Vegetius Renatus : « Nullus est quem oporteat, vel plura, vel meliora scire, quam principem, cujus doctrina debet omnibus prodesse subjectis. » Cum enim pacis itemque belli debeat opera moderari, legum reique bellicæ ipsum oportet habere peritiam. Et quidem de pacatis studiis aliqua superius dicta sunt, nunc manus armata discutitur, quæ sine delectu, scientia et exercitatione non convalescit. Quovis enim istorum cessante, non prodest inutilis manus. At in his scientia et exercitatio utiliora sunt. Scientia

Digitized by Google

enim rei bellicæ dimicandi nutrit audaciam. Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum exercitata paucitas ad victoriam promptior est, quam rudis et indocta multitudo exposita semper ad cædem. Quid enim Romanos gentium omnium fecit esse victores? Scientia utique et exercitatio, et fides, quam electi ex sacramento reipublicæ impendebant. Nam quid adversus Gallorum multitudinem Romana paucitas valuisset? Quid adversus Germanorum proceritatem brevitas potuisset audere? Hispanos quidem non tantum numero, sed et viribus corporis manifestum est præstitisse Romanis. Afrorum dolis atque divitiis semper impares exstiterunt. Unde adversus hæc omnia profuit tironem solertem eligere, et ut ita dictum sit, docere jus armorum, quotidiano exercitio roborare doctrinam, quæcunque possunt in acie et prœliis evenire, prænosse meditatione campestri, et in desides severitas vindictæ. Hoc memoratus auctor testatur, et fere verbis eisdem adjiciens inutilem esse militum nutritum tenere, et deliciis assuetum, præferens tanquam aptiorem plebem rusticam, quæ sub divo et in labore nutritur, solis patiens, negligens umbræ, balneorum nescia, ignara deliciarum, simplicis animi, parvo contenta cibo, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris. Cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre, consuetudo de rure est. Nunquid cantores, aleatores, aut aucupes, cum opus fuerit, ad hæc invenientur idonei? Plane et istos, et piscatores, dulciarios, linteones et omnes qui aliquid tractasse videbuntur ad gynæcea pertinens a militari officio sic repellit, ut fabros ferrarios, itemque lignarios, cervorum aprorumque venatores, in usum militiæ censeat eligendos. Nam et Hierobaal ut figuralium mysteria taceantur, domino mandante prohibitus est in multitudine timida et inexercitata habere fiduciam, et illos solos adversus Madianitas producere, quos robur animi, et exercitium corporis approbaret. Cum ergo Gedeon cunctis audientibus proclamaret. Qui formidolosus et timidus est revertatur, recesserunt ex populo viginti et duo millia virorum, et tantum decem millia remanserunt. Sed ab his decem millibus illos solos tanquam expeditiores ad bella judicium Domini præelegit, qui in siti sua velut canes festini lamberent, manu ad os projiciente aquas. His relictis, qui deflexo poplite biberant. In trecentis itaque viris facta est liberatio populi, hostes cæsi, captivati reges, et interfecti non tam militiæ quam malitiæ principes, percussitque Zebee, et Salmana in ore gladii, et tulit ornamenta et bullas, quibus colla regalium camelorum decorari solent, ornamenta quoque, monilia, et vestem purpuream, quibus reges Madian uti consueverant, sibique de tanta præda solas inaures aureas Ismaelitarum reservavit, cæteris ex ratione populo distributis. Vicit ergo innumerabiles hostium copias, inexpedita paucitate virorum fortium, quos non facile crediderim in de-

A liciis urbium aut regalibus epulis quotidianisque conviviis didicisse ut aquam lamberent, unde eos dominus præ cæteris censuit eligendos. Si tamen interdum necessitas exigit, urbanos delicatioresque ad arma compelli, ex quo primum nomen dedere militiæ, laborare, decurrere, portare pondus, et solem pulveremque ferre condiscant, parco victu utantur et rustico. Interdum sub divo, interdum sub papilionibus commorentur, tunc demum ad usum erudiantur armorum. Et, si longior expeditio emergit, in angariis plurimum detinendi sunt : proculque habendi ab illecebris civitatis, ut eo modo et corporibus eorum robur accedat, et animis. Nec inficiandum est, post Urbem conditam Romanos ex civitate semper profectos esse ad bellum; sed tunc B nullis deliciis fungebantur, sudorem cursu et campestri exercitio collectum, nandi usu juventus abluebat in Tiberi. Idem bellator, idemque agricola; sed genera tantum commutabat armorum. Quod usque adeo verum est, ut aranti Quintio Cincinnato dictaturam constet oblatam :

Quem trepida ante boves dictaturam induit uxor
Et sua aratra domum lictor tulit.

Ex agris ergo robur exercitus præcipue supplendum est. Ut enim ait, nescio quo pacto mortem minus timet, qui deliciarum minus novit in vita.

Cap. III. *De militibus gloriosis, qui militiæ inutiles sunt.*

Erubescent forte milites gloriosi, et qui Thrasonem comicum potius vita et moribus, quam pro- C fessione et nomine repræsentant, hæc armatæ militiæ munia, quæ non tam (ut eis videtur) disciplinam redolet militarem, quam ignominiosæ servitutis angustias. In eo namque militarem gloriam constare opinantur, si nitidiori splendeant habitu, ut lineas suas vestesve sericas sic perstringant et torqueant, ut quasi cutem cerussatam, aliisve fucis obnoxiam, carni faciant cohærere, si gradariis equis insideant mollius, si calamistrati, curative Acteo non cedant Apollini, et deliciis sint magis quam virtute præsignes. Eorum si forte construxeris aciem, castrum Thaidis quam Hannibalis tutius expugnabis. Quisquis eorum in aula jactantior est, cum ad prœlii discrimen acceditur, Lacones duce D Sanga turmatim præmittet ad pugnam, novissimos præsidii causa subsequens, cum funditoribus aliisque, qui in hostem tela eminus mittere quam manum conserere volunt. Cum vero sine vulnere et cicatrice (quod frequentius evenit) domum redeunt,

Tunc exhausta canunt prœlia Marte gravi.
Illic Æacides, illic tendebat Achilles.
Et pingunt fluido Pergama tota mero.

Et quisque mortes mille circa tempora sua errasse gloriatur. Exinde gloriam eorum ferre non poteris. Fabula hæc in annum centesimum protelabitur. Filii quoque qui nascentur et exsurgent, enarrabunt filiis suis. Si hastas aliquot, quas ad modum canabis fragiles, diligens inertia procuravit, quis fregerit, si aurum, minium, colorve alius, quo-

Digitized by Google

cunque ictu, casuve a clypeo excidit, hoc garrula lingua, si licuerit, memoriale facient in sæculum sæculi. Isti primos recubitus habent in cœnis, et quidquid Renatus noster de re militari tradiderit, epulantur, si fortuna permittit, quotidie splendide, omnemque laborem et exercitationem, quem non invincibilis necessitas ingerit, cane et angue deterius fugiunt, et quidquid imminet difficultatis, rejiciunt in subjectos. Inerim clypeos sic inaurant, sic exornant omnia instrumenta castrorum, ut quemlibet eorum non tam cultorem quam præsidem Martis credas. Cujus istorum aut clypeus detrahatur aut galea, spolia ejus ipsum Martem poterunt honorare.

Cap. IV. *Quarum rerum scientiam et exercitium oporteat habere milites, et quod eos otiari non licet. Et de Augusto, qui filias suas fecit institui in lanificio*

Egregie quidem Scipio Africanus, sicut in libro Stratagematum Julius Frontinus refert, cum scutum elegantius cujusdam vidisset ornatum, dixit non mirari se quod tanta cura ornasset, in quo plus præsidii, quam in gladio haberet. Sed nec fastum illorum perferre poteris, nisi fueris patientiæ grandioris. Nam ut ineptias eorum non rideas, nulla modestia poterit cohibere. Quis Octaviano Augusto felicior aut major? Filios etsi non genuerit, adoptavit, quibus etsi sufficere posset clarus sanguis ad gloriam, et bona hæreditaria magis ad copiam, quam ad usum, ea tamen diligentia instituti sunt, ac si sua retineri, vel aliena acquiri nequaquam possint, nisi per virtutem. Eos ergo ad gradum militarem, et cursum, et saltum fecit excitari, usumque natandi, et cæsim et punctim feriendi, et jaciendi missilia, et lapides manu vel funda docuit, et qualiter bellum omne aut sustineri debeat, aut inferri. Novit enim prudentissimus et diligens imperator, quia

Quo semel est imbuta recens servabit odorem
Testa diu,

(Horat. ep. I, 69.)

et quoa non tantum celerius, sed etiam perfectius imbuuntur, quæ discuntur a pueris. Deinde militaris alacritas, saltus, et cursus, ante comparanda est, et temperanda, quam corpus ætate pigrescat. Velocitas enim quæ percepta et firmata est exercitio, strenuum efficit bellatorem. Nec multum refert si cætera probitatis concurrant insignia, proceri sint, an staturæ brevioris. Utilius est enim milites fortes esse, quam grandes. Delectori suo fertur dixisse Pyrrhus : « Tu grandes elige, ego eos fortes reddam. » Ad tumulum Archemori dum ludos solemnes Græcia celebraret, Tydeum Capaneo præstitisse percelebre est, quia

Major in exiguo regnabat corpore virtus.

De exercitio Magni Pompeii memorat Sallustius, quod cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte, certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se et milites suos frequentibus exercitiis præparasset ad prælia. Recedendi, assultandi, insilendi ars non mediocris est, cujus beneficio illa servatur cautela, ut miles ad inferendum vulnus, sic insurgat in hostem, ut eidem ex aliqua parte non pateat ad plagam. Exercitium natandi percommodum est, cum in terrestri prælio vel navali, quod cui necessitas paret, nemini perspicuum sit, nec est promptum quempiam arte quam non didicit a periculis expediri. Missilium quoque usus maximus est, quibus hostis eminus læditur, aut terretur; et exercitio eorum, lacertis robur accrescit, et jaculandi peritia atque usus acquiritur. Hoc autem tanti exercitii assidua meditatio conferebat, ut in tumultu bellico utiliter versarentur intrepidi, qui in pace fuerant tam studiose instructi. Filias quoque legitur præfatus Augustus sic in lanificio fecisse institui, ut si præter spem eas in extremam paupertatem fortuna projecisset, vitam possent arte deductis facultatibus exhibere. Nam et nendi, texendi, et acum exercendi, vestesque formandi, fingendi, componendi, non modo artem, sed usum habebant et consuetudinem. Utique qui otia non indulgebat virginibus, nequaquam permittebat milites otiari, quorum professio instituta est ad laborem. Nec credo eum de molliori habitu militum gloriari, ad quem nisi severiori vultu et honestiori habitu accedere, filia non audebat. Lucanus brevi quodam præconio commendat Catonem, et militiam Romanorum, adjiciens inter cætera, quod ei vestiri fuerat pretiose

Hirtam membra super, Romani more Quiritis,
Induxisse togam.

(Lucan. II, 386.)

Quod profecto non diceret, nisi durioris togæ usus, de Quiritum consuetudine processisset. Sed modo *qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt* (*Matth.* IX), imo in castris, et sic ad bella procedunt, quasi ad nuptias dealbati. Magnis antiquæ militiæ privilegiis se tuentur, quoniam in eo imitantur plurimum quod jura ignorant. Et hoc quidem tolerabile esset, nisi æque divinas et humanas contemnerent leges, ut, velis nolis, Satiricum illud tibi frequenter occurrat,

Dinomaches ego sum, suffla : sum candidus, esto.
Dum non deterius sapiat Pannucia Baucis,
Cum bene discincto cantaverit ocyma vernæ ;

(Pers. IV, 20.)

Cap. V. *Duo esse præcipua quæ militem faciunt, delectum scilicet et instrumentum.*

Ne me tamen putes inimicari militiæ, et vitia personarum in officia retorquere, ego patrocinium ejus quovis renitente suscipio, et cum auctore domino, sufficientissime excusabo. Professio namque tam laudabilis est, quam necessaria, et quam nemo vituperare potest salva reverentia Dei, a quo est instituta. Veteris Instrumenti revolve seriem, et invenies ita esse ut dico. Nihil enim ad rem attinet, si isti prævaricantur, quoniam eis lex militiæ

Digitized by Google

posita non est, nec aliquis eorum, ut recte loquamur, miles est. Lege libros tam ecclesiasticos quam mundanos, quibus agitur de re militari; et manifeste invenies duo esse, quæ militem faciunt, electionem scilicet et sacramentum. Hæc enim duo communia sunt his qui spiritualem et corporalem militiam exercent. Hos enim ad ministerium altaris et cultum ecclesiæ vocat lingua pontificis, illos ad defensionem reipublicæ eligit lingua ducis. De quibus officiis, et locis, quales et qualiter ad alterutrum officium eligendi sint, majorum scripta declarant. Sed quia nunc sæcularis militia versatur in manibus, vel Vegetius Renatus super electione militum audiatur. Ait ergo : In hoc totius reipublicæ salus vertitur, ut tirones non tantum corporibus, sed etiam animis præstantissimi delegantur : vires regni et Romani nominis fundamentum, in prima delectus examinatione consistunt. Nec leve hoc putetur officium, aut passim quibuscunque mandandum, quod apud veteres inter tam varia genera virtutum præcipue constat esse laudatum. Juventus enim, cui defensio provinciarum imminet, et moribus excellere debet, et viribus. Honestas enim idoneum militem reddit, et verecundia, dum prohibet fugere, sæpe facit esse victorem. Quid enim prodest si exerceatur ignobilis, si pluribus stipendiis moretur in castris? Nunquam exercitus proficit in tempore belli, cujus in probandis tironibus claudicavit electio. Et quantum usu experimentisque cognovimus, hinc tot ubique ab hostibus illatæ sunt clades, dum longa pax militem incuriosius legit, dum inutiles quique civilia sectantur officia, dum indicti possessoribus tirones per gratiam aut dissimulationem probantium, tales sociantur armis, quales domini habere fastidiunt. A magnis ergo viris, magnaque diligentia, idoneos convenit eligi juniores. Cum vero diligens electio judicio fuerit approbata, signandi sunt, et ascribendi militiæ, qui ad eam invenientur idonei. Nam et velocitas requirenda est, et robur, et utrum armorum disciplinam quis ediscere valeat, et an habeat confidentiam militarem. Plerique enim quamvis non improbabiles videantur specie, tamen experimentis comprobantur indigni. Repellendi ergo minus utiles, et in locum eorum strenuissimi subrogandi. In omni enim conflictu, non tam prodest multitudo quam virtus. In qua exploranda, formanda et promovenda, ducis vertitur tam opera, quam judicium. Signatis namque tironibus, per quotidiana exercitia armorum est demonstranda doctrina, ut levi armatura et gravi, terra item et pelago, pedites sint an equites, strenuum militem possint implere.

Cap. VI. *Quæ mala proveniant nostris neglecto delectu militum, et qualiter Haraldus Walenses subegerit.*

Sed hujus disciplinæ usus in desuetudinem abiit, aut ex indulgentia longæ securitatis, aut irruente mollitie, et virorum animos frangente luxuria, aut ignavia juventutis, et inertia ducum temporis nostri. Quem enim invenies qui strenue docere possit quod ipse non didicit?

Nunc patimur longæ pacis mala, sævior armis
Luxuria incubuit, victumque ulciscitur orbem.
(Juven., vi, 291.)

Antiquas et modernas revolve historias, et plane invenies quia concussio populorum, armorum collisio, clades hominum, et plaga terribilis, luxuriam semper aut comitatur aut sequitur. Ne longe petantur exempla, Nivicollini Britones irruunt, et jam protendunt terminos suos, et egressi de cavernis suis, latebrisque silvarum, plana occupant, nobilium procerum videntibus ipsis impugnant, expugnant, et diruunt aut sibi retinent munitiones, eo quod juventus nostra

Quæ tecto gaudet et umbris,

nata fruges consumere, in lucem dormiens, scortationi honesta postponens officia, tota die insectans voluptatem, citharam, lyram, et tympanum, et vocem organi in conviviis magis agnoscit, quam lituum aut tubam in castris. In qua aut non fuit, aut erravit ducis electio, cessavit aut languit disciplina. Nam si manum conserere oporteat, in armatura levi parum habent fiduciæ, et in gravi minimum alacritatis. Hac itaque onerantur ut hostem sequi non possint; illa exanimantur, ut eum tanquam ad vulnus expositi nequeant sustinere. Depopulantur illi fines nostros : dum juventus nostra instruitur, et dum nobis miles armatur, hostis evadit, et, ut dici solet, dum canis mussitat, tutas latebras ingreditur lupus. Non est qui comprehendat abeuntem, aut insequatur hostem, eo quod impeditus nec sufficit, nec proficit adversus expeditum. Ille tamen non murorum, fossarumve petit præsidia, sed locum qui militi meo, sicut et sibi, etsi non æque notus, tamen accessibilis est. Utique tutus est illi, quia miles meus non in propria virtute, sed in præsidio confidit armorum. Anglorum recens narrat historia, quod cum Britones, irruptione facta, Angliam depopularentur, a piissimo rege Edwardo ad eos expugnandos missus est dux Haraldus, vir quidem armis strenuus, et laudabilium operum fulgens insignibus, et qui tam suam, quam suorum posset apud posteros gloriam dilatare, nisi meritorum titulos, nequitiam patris imitans, perfide præsumpto regno, decoloraret. Cum ergo gentis cognosceret levitatem, quasi pari certamine militiam eligens expeditam, cum eis censuit congrediendum, levem exercens armaturam, perornatus incedens, fasciis et præduro tectus corio, missilibus eorum leva objectans ancilia, et in eos contorquens nunc spicula, nunc mucronem exercens, sic fugientium vestigiis inhærebat, ut premeretur

. . . . . Pede pes, et cuspide cuspis,

et umbo umbone repelleretur. Nivium itaque collem ingressus, vastavit omnia, et expeditione in bien-

Digitized by Google

nium prorogata, reges cepit, et capita eorum regi, qui eum miserat, præsentavit, et usque ad miserationem parvulorum omnem masculum qui inveniri potuit interficiens, in ore gladii pacavit provinciam, et legem statuit ut quicunque Britonum exinde citra terminum, quem eis præscripsit, fossam scilicet Offæ, cum telo inveniretur, ei ab officialibus regni manus dextra præcideretur. Adeoque virtute ducis tunc Britones confecti sunt, ut fere gens tota deficere videretur, et ex indulgentia jam dicti regis mulieres eorum nupserunt Anglis. Videsne quantum electio ducis et exercitium juventutis militiæ conferant?

Cap. VII. *Quæ sit conceptio sacramenti militaris, et quod sine eo militare non licet.*

Verumtamen citra religionem sacramenti ex antiqua lege, nemo militiæ cingulo donabatur. Nam sicut apud Julium Frontinum legitur, L. Flacco et C. Varrone Coss. milites primo jurejurando facti sunt. Antea enim sacramenta tantummodo a tribunis rogabantur. Cæterum ipsi inter se conjurabant, se fugæ atque formidinis causa non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli petendi, hostisve feriendi causa, aut civis servandi. Et hoc dicebatur militiæ sacramentum, quod et Christianissimorum principum auctoritate firmatur, et usu. Conceptio vero juramenti, teste Vegetio, hujusmodi est. Jurant equidem milites per Deum, et Christum ejus, et Spiritum sanctum, et per majestatem principis, quæ secundum Deum humano generi diligenda est et colenda. (Nam cum quis legitimum accepit principatum, tanquam præsenti et corporali Deo, fidelis ei est præstanda devotio, impendendus pervigil famulatus. Deo enim vel privatus, vel militans servit, cum fideliter eum diligit, qui Deo regnat auctore.) Jurant, inquam, se strenue facturos omnia quæ præceperit princeps, nunquam deserturos militiam, vel mortem recusaturos pro republica cujus sunt conscripti militiæ. Cum vero hoc præstiterint jusjurandum, cingulo militari donantur, et privilegiis. Adeoque obtinuit ut electio et sacramentum militem facerent, ut sine electione nemo conscriberetur aut juraret, sine juramento nemo nomen militis aut officium sortiretur. In libro *Officiorum* M. Tullius refert, quod Pompilius imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu filius Catonis tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si pateretur in exercitu remanere, eum secundo obliget sacramento, quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scribit se audisse, eum factum dimissum esse a consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur ut caveat, ne prælium ineat; negat enim jus esse cum hoste pugnare qui miles non sit. Ecce quia vir sapientissimus militem non credebat, nisi eum qui sacramento ad militiam consecratur.

Cap. VIII. *Armatam militiam ad religionem ex necessitate teneri, sicut illam quæ in clero divinis obsequiis consecratur: et quod miles sicut honoris, ita et laboris nomen est.*

Sed ipsius juramenti verba revolve, et invenies armatam militiam, non minus quam spiritualem, ex necessitate officii ad religionem et Dei cultum arctari, cum fideliter et secundum Deum principi debeatur obsequium, et reipublicæ pervigil famulatus. Unde quod prædixi, qui nec electi sunt, nec jurati, etsi militum nomine censeantur, non magis in veritate milites sunt, quam sacerdotes et clerici, quos ad ordines ecclesia non vocavit. Miles namque sicut laboris, ita et honoris nomen est. Nemo vero sibi honorem sumit, sed qui vocatur a Domino (*Hebr.* v), de collato honore gloriatur. Moyses et fidelis populi duces, cum hostes oportuerat impugnari, eligebant viros fortes, et ad bella doctissimos. Electionem namque ista præveniunt. Qui vero non electus se ipsum militiæ ingerit, in se gladium provocat, quem propria temeritate usurpat. In constitutionem ergo perpetuam incidit, quia qui gladium accipit, gladio peribit (*Matth.* xxvi). Si vero in eo Ciceronis auctoritas recipitur, is non miles, sed sicarius recte nominatur. Nam in veterum scriptis sicarii dicuntur et latrones, quicunque lege non præcipiente, arma tractant. Arma namque, quibus lex non utitur, legem impugnant. Duos gladios sufficere imperio Christiano, Evangelii sacra testatur historia; omnes alii eorum sunt qui cum gladiis et fustibus accedunt, ut captivum capiant Christum, nomen ejus delere cupientes. Illi ergo quid habent militis, qui vocati ex sacramento non obtemperant legi, sed in eo militiæ suæ gloriam constare credunt, si contemptibile sit sacerdotium, si Ecclesiæ vilescat auctoritas, si ita dilataverint regnum hominis, ut Christi imperium contrahatur, si laudes suas prædicent, et se ipsos falsis præconiis mulceant et extollant, cum irrisione audientium, imitantes militem gloriosum. Horum virtus in eo maxime elucescit, si clerum, et inermem militiam, aut linguis, aut telis confodiant. Sed quis est usus militiæ ordinatæ? Tueri Ecclesiam, perfidiam impugnare, sacerdotium venerari, pauperum propulsare injurias, pacare provinciam, pro fratribus, ut sacramenti docet conceptio, fundere sanguinem, et, si opus est, animam ponere. *Exaltationes Dei in gutture eorum, et gladii ancipites in manibus eorum, ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis; ad alligandos reges eorum in compedibus, et nobiles in manicis ferreis* (*Psal.* cxlix). Sed quo fine? An ut furori, vanitati, avaritiæ serviant, an propriæ voluntati? Nequaquam. Sed *ut faciant in eis judicium conscriptum* (*ibid*), in quo quisque non tam suum, quam Dei, angelorum, et hominum sequatur ex æquitate et publica utilitate arbitrium. Ut faciant, inquam, quia sicut judicum est dictare-

Digitized by Google

judicium, ita et istorum faciendo exercere officium est. Utique *gloria hæc est omnibus sanctis ejus.* (*ibid.*) Nam et hæc agentes milites sancti sunt, et in eo fideliores principi, quo servant studiosius fidem Dei; et virtutis suæ utilius gloriam promovent, quo fidelius Dei sui in omnibus gloriam quærunt.

Cap. IX. *Quod fides Deo debita, sit cuivis homini præferenda, nec servatur homini, nisi Deo servetur.*

Nec refert, fideli quis militet, an infideli, dum tamen militet fide incolumi. Diocletiano et Juliano, et aliis impiis leguntur militasse fideles, et eis in defensione reipublicæ, tanquam principibus, fidem exhibuisse et reverentiam. Impugnabant enim hostes imperii, sed mandata Dei servabant. Sedebant principes et accusabant eos, illi exercebantur in justificationibus Domini, constanter loquentes, et agentes sine confusione mandata ejus cum omni fiducia. David quoque militasse legitur Achis, et fidem et reverentiam militantis implesse. Hæc autem omni militiæ formula præscribenda est et implenda, ut Deo primum fides debita, deinde principi et reipublicæ servetur incolumis. Et semper majora præjudicabunt minoribus, quia nec reipublicæ, nec fides principi servanda est contra Deum, sed secundum Deum, sicut habet ipsa conceptio militaris sacramenti. Unde plurimum miror, si quis princeps illis habeat fidem, quos videt Deo suo, cui, ut cætera taceam, etiam sacramento militiæ obligati sunt, fidem debitam non servare. Quonam morbo rationis laborat, qui eum sibi fidelem fore credit, quem videt esse corruptum et perfidum in illum cui plurimum debet? Sed timet principem. Certe si fortior supervenerit, prætimebit illum. Amatur forte princeps. At si benignior et beneficentior apparuerit, et illum præamabit. Non est quo se non vertat impius, qui hominem Deo præfert; nequaquam servabit fidem secundam, qui primam irritam facit.

Cap. X. *De privilegiis militum; et quod sacramento astricti sunt Ecclesiæ, et quare gladius offeratur altari.*

Recte vero militantium privilegia multa sunt, quæ de jure antiquo latius patent. Nam et uberiores sunt, et pluribus immunitatibus gaudent. Ab angariis et parangariis, et sordidis muneribus alieni. Jura quoque licenter ignorant, et licet in potestate sint, in castrensi peculio testari possunt, et ex publica sollicitudine, quod maximum est, non permittuntur egere, et in hunc modum plurima, quæ longum est enarrare. Licet autem sint qui sibi non teneri videntur Ecclesiæ ex sacramento solemni, quia jam ex consuetudine plerumque non præstatur, nullus tamen est qui sacramento tacito vel expresso Ecclesiæ non teneatur obnoxius. Et forte ideo cessat solemnitas juramenti, quia ad hoc omnis invitat et coarctat necessitas officii, et sinceritas fidei. Unde jam inolevit consuetudo solemnis, ut ea ipsa die qua quisque militari cingulo decoratur, ecclesiam solemniter adeat, gladioque super altare posito et oblato, quasi celebri professione facta, se ipsum obsequio altaris devoveat, et gladii, id est officii sui, jugem Deo spondeat famulatum. Neque necesse est ut hoc profiteatur verbo, cum legitima professio militiæ facto ejus videatur inserta. Quis enim in homine illitterato, et qui magis arma debeat nosse quam litteras, professionem exigat litterarum? Nam episcopi et abbates professione scripta vel dicta, ad fidem et obedientiam videntur arctari. Et revera arctantur, quia Deo mentiri non licet. Sane aut plus est, aut non minus, quod milites faciunt, qui non schedulam, sed gladium offerunt, et quasi primitias officii redimunt ab altari, unde Ecclesiæ in perpetuum famulentur. Nam sicut eis pro Ecclesia plurimum, ita contra Ecclesiam licet nihil. Refert Lucas quod milites ut baptizarentur accesserunt ad Joannem, interrogantes: *Magister quid faciemus et nos? Et ait illis: Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, et contenti estote stipendiis vestris* (*Luc.* III). *Fidelis sermo, et omni acceptione dignus* (*I Tim.* I), qui deceat præambulum gratiæ, præconem veritatis, Domini præcursorem. Noverat enim manum militarem promptam ad injurias, rapinis assuetam, et cui nunquam aut raro sufficiunt sua, quin appetat aliena. Concussione ergo prohibita, exclusit injurias, rapinas exterminavit, exclusa calumnia. Avaritiam quoque damnavit, dum præcepit unumquemque contentum esse stipendiis suis. Sicut enim dictum est, militem egere non licet, cui dum militat, militiæ suæ præstantur stipendia, et cum emeritus est, prædia, vel alimenta, quoad necessitas exigit, de publico providentur.

Cap. XI. *Quod milites durius castigandi sunt, si militiæ lege contempta, privilegiis abutuntur.*

Si vero contra prohibitionem Joannis, et legitimas sanctiones, in furta dilabitur et rapinas, durius castigandus est, ut qui semper ferrum, duraque tractaverit: et ita cohibenda est audacia ejus, ut in se ipso discat quanta animadversione feriendi sint, qui legem impugnant, quam susceperant defendendam. Sicut enim multis immunitatibus et eminentioribus privilegiis militia gaudet, ita acerbioribus pœnis subdenda est, si sua demeruisse privilegia convincatur. Nec in ea sibi parte prodest ignorantia juris, cum etsi jura publica permittantur, suum tamen officium non liceat ignorare. Licet enim sacerdos in ordinatione ordinis sui difficultatem ignoret, eo ipso quod sine contradictione oneroso succedit officio, suscepti tamen sacerdotii onera cogitur sustinere. Si vero negligit, aut malignatur, corripietur gravius; eo quod majori pœna digni sunt hi, quibus cum multum debeatur honoris, aut occulto, aut manifesto inveniuntur in crimine. Aliter tamen crimina, aliter puniuntur excessus, quoniam illa plerumque pœnam irrogant san-

Digitized by Google

guinis, hæc quasi medicinalem pro qualitate delicti exigunt curam. Ipsa vero nunc simplex est, nunc quasi quamdam acrimoniam miscet. Verumtamen cum in omni professione disciplina necessaria sit, nusquam magis quam in clero, et re militari. At res militaris, quæ minus exercetur in spiritu, acerbius est corporaliter punienda. Nihil est autem quod utrumque magis impugnet, quam luxuria, quia omnis intemperantia ordinationi plurimum adversatur. Porro ubi ordo non est, confusio locum habet, et nisi reprimatur correctionis stimulo, procul dubio ignominiam ex necessitate importat. Quid enim faciet fortiter, quem luxuria et intemperantia non tam exarmavit, quam exanimavit? Quartus liber Strategematicorum Julii Frontini refert, quod P. Scipio missus ad Numantiam, corruptum superiorum ducum secordia exercitum correxit, dimisso ingenti lixarum numero, redactis ad munus quotidiana exercitatione militibus, quibus cum frequens injungeret iter, portare complurium dierum cibaria imperabat, ita ut frigora et imbres pati, vada fluminum pedibus trajicere assuesceret miles, exprobrante subinde imperatore timiditatem et ignaviam, frangenteque delicatioris usus, ac parum necessaria expeditioni vasa. Quod maxime nobiliter accidit C. Nummio tribuno, cui dixisse traditur Scipio : « Mihi paulisper, tibi et reipublicæ semper nequam eris. » Q. Metellus bello Jugurthino similiter lapsam militum disciplinam, pari severitate restituit, cum insuper prohiberet alia carne quam assa elixave milites uti. Philippus, cum primum exercitum constitueret, vehiculorum usum omnibus interdixit, equitibus non amplius quam singulos lacones habere permisit, peditibus autem denis, singulos qui molas et funes ferrent. In æstiva exeuntibus, triginta dierum farinam collo portari imperavit. C. Marius recidendorum impedimentorum gratia, quibus maxime exercitus agmen oneratur, vasa et cibaria militis in fasciculos aptata, furcis præposuit, sub quibus et habile onus, et facilis requies esset. Unde proverbium natum est : « Muli milites Mariani. » Lysander Lacedæmonius egressum via quemdam castigabat. Cui dicenti ad nullius rei rapinam se ab agmine recessisse, respondit : « Ne speciem quidem rapturi præbeas, volo. » Publius Nasica in hibernis quamvis classis usus non esset necessarius, ne tamen miles desidia corrumperetur, aut per licentiam otii sociis inferret injuriam, naves ædificare instituit. Idem quoque Frontinus inter multa constantiæ insignia refert, quod Cassilini obsidente Hannibale tantam inopiam perpessi sunt, ut murem venisse centum denariis memoriæ proditum sit, ejusque venditorem fame periisse, emptorem autem vixisse, et in tanta angustia fidem servasse Romanis. Petilini a Pœnis obsessi, parentes et liberos propter inopiam ejecerunt, ipsi coriis madefactis, et igne siccatis, foliisque arborum, et omni genere animalium vitam trahentes, undecim menses obsidionem toleraverunt. Hispani Fabianum omnia eadem perpessi sunt, nec tamen oppidum Herculeia tradiderunt. Cyzicum cum oppugnaret Mithridrates, captivos ejus urbis produxit, ostenditque obsessis, arbitratus futurum, ut miseratione suorum ad deditionem compelleret oppidanos. At illi cohortati captivos ad mortem fortiter excipiendam, fidem servavere Romanis. Eglovinenses, cum a Juriaco his liberi et conjuges redderentur, præoptaverunt spectare supplicia pignorum suorum, quam a Romanis deficere. Numantini ne se dederent, fame mori præfixis foribus domuum suarum maluerunt, vicissentque Romanos, auctore Orosio, nisi illi sub Scipione pugnassent.

Cap. XII. *Quod varia animadversio procedit in eos qui duci non obtemperant, et quatenus debeat obediri, et in quibus mandatis locum habeat examinatio militaris; et in quibus non.*

In eos vero qui ducis aut legis non obtemperabant arbitrio, varia animadversio procedebat. Nam alii in fortuna, alii in fama, alii in sanguine puniuntur. Frontinum relege, et usquequaque ita esse invenies. Nam Aurelius Cotta consul, cum ad opus equites, necessitate cogente, jussisset accedere, eorumque pars detrectasset imperium, questus apud censores effecit, ut a patribus notarentur, deinde obtinuit ne eis præterita æra procederent. Tribuni quoque plebis de eadem re ad populum pertulerunt, omniumque consensu stabilita est disciplina. Q. Metellus Macedonicus in Hispania quinque cohortes, quæ hostibus cesserant, testamentum facere jussas, ad locum recuperandum remisit, minatus non nisi post victoriam receptum iri. Senatus, cum milites Publii Valerii turpiter fugati essent, decrevit ne ei auxilia submitterentur, nisi victis hostibus. His vero legionibus, quæ Punico bello militiam detrectaverant, in Siciliam velut relegatis, per septem annos hordeum ex senatusconsulto datum est. Appii Claudii sententia, senatusque consultum omnes, qui a Pyrrho rege Epirotarum capti, et postea remissi erant, equites ad peditem redegit, ad levem armaturam omnibus extra vallum jussis tendere, donec bina hostium spolia singuli referrent. Hæc Frontinus. At Plinius asserit, quia fuit hæc quoque antiquitus animadversio militaris, jubere ignominiæ causa militi venam solvi, et sanguinem dimitti. Cujus rei rationem, etsi in veteribus litteris non potuerit invenire, hoc tamen primo factum opinatur in militibus stupentis animi, et a naturali habitu declinantis, ut non tam pœna quam medicina videretur. Postea tamen ob pleraque alia delicta id factitatum esse credit, per consuetudinem, quasi minus sani viderentur omnes, qui contra officium delinquerent. Nam levioris culpæ non erat ignominiosa animadversio, etsi nec illa ex vigore disciplinæ militaris dissimulationi locum relinqueret. Veteres quoque Græcos annulum habuisse in sinistræ manus digito qui minimo proximus est celeberrime traditur. Romanos quoque homines aiunt

Digitized by Google

sic plerumque usitatos annulis, causamque hujus rei Apion in libris Ægyptiacis dicit, quod insectis apertisque corporibus, ut mos fuit, quas Græci ἀνατεμάς vocant, compertum est quemdam tenuissimum nervum ab eo uno digito, de quo diximus, ad cor hominis pertingere, ac pervenire: visumque esse eum potissimum digitum tali honore decorandum, qui continens, et quasi connexus cum principatu cordis videretur. Unde et quasi excordes arbitrati sunt curandos aut puniendos, qui in militare officium deliquissent. Ut redeam ad Frontinum: Crassus a Sempronio Asello, et plerisque aliis historiæ Romanæ scriptoribus, traditur habuisse quinque rerum bonarum maxima et præcipua: quod esset ditissimus, quod nobilissimus, quod eloquentissimus, quod juris consultissimus, quod pontifex maximus. Is cum in consulatu obtineret Asiam provinciam, et circumsidere atque oppugnare Leucas pararet, opusque esset summa atque procera trabe, qua arietem facerent, quo muri oppidanorum quaterentur, scripsit ad Magnum Gaium majorem Atheniensium sociorum amicorumque populi Romani, ut ex malis duobus, quos apud eos viderat, uter major esset ei mittere procuraret. Tunc Magnus Gaius comperto quamobrem malum desiderasset, non uti jusserat majorem, sed quem magis esse idoneum, aptioremque faciendo arieti, faciliorem-que portatu existimabat, minorem misit. Crassus eum vocari jussit, et cum interrogasset cur non quem jusserat, misisset, causis rationibusque quas dictabat spretis, vestimenta detrahi jussit, virgisque multum cecidit, corrumpi atque dissolvi ratus omne officium imperantis, si quis ad id quod facere jussus est, non obsequio debito, sed consilio non desiderato responderit. Quid, quæso, amplius in monachum arctioris regulæ dictasset abbas severus? In eo namque solo deliquerat, quod non paruerat mandato, etsi forte reipsa utilius esset quod fecit. Nam sicut in religione degentibus prælatorum mandata, dum præceptionem perpetuam non impugnant, a subjectis non oportet discuti, sed impleri, sic in re militari, circa mandata ducis, nulla est examinatio militaris, nisi forte quod præcipitur expressim saluti reipublicæ inveniatur adversum. Nam in eo non obtemperat nisi perfidus et impius miles. Quid enim iniquius, quid detestabilius, quam sine fidei reverentia aggredi quidquid dictaverit imperator? Nonne apud omnes vox funesta est, et crudelis, plenaque perfidiæ,

Pectore si fratris gladium, juguloque parentis
Condere me jubeas, plenæque in viscera partus
Conjugis, invita peragam tamen omnia dextra.
Castra super Tusci si ponere Tibridis undas,
Hesperios audax veniam metator in agros.
Tu quoscunque voles in planum effundere muros,
His aries actus disperget saxa lacertis.
Illa licet, penitus tolli quam jusseris urbem,
Roma sit

(Lucan., vi, 810.)

Quid nequius dici potuit, et unde magis deberet, si fidelis esset, Romanus imperator offendi? In eo namque sceleratus miles fidei suæ fidem facere studuit, unde se ipsum maxime infidelem et perfidum esse convincit. Magna quidem reverentia debetur duci, sed fidei religione servata. Quædam ita necessaria sunt, ut mandatum non exspectent; alia sic detestabilia, ut nullum omnino mandatum admittant. Media quidem quæ neque sunt necessaria bona, nec detestabilia mala, consistunt in arbitrio præsidentis. Velit nolit præfectus, ex necessitate boni, diligendus est Deus. Velit nolit præfectus, ex malitia iniquitatis, est adulterium declinandum. At militare, vel non militare, egredi vel non egredi, cæteraque quæ philosophi indifferentia reputant, ad præpositi diligentiam et reverentiam spectant. In his, nisi mandato præsidentis, oculum aperire, instar criminis est, aut ex scientia sua ad cujuscunque operis fructum manum irreverenter extendere. Sit cæcus in hac parte subjectus ut vivat, quia quacunque die quasi ex propria discretione ad arborem scientiæ, quam sibi et prælatis reservat Dominus, temerariam manum miserit, laqueum mortis incurrit. Quid enim bonum, aut malum in talibus sit, non licet judicare subjectis, dum plena reverentia præpositis exhibeatur, et fidelis obedientia mandatorum. Militem ergo in omnibus his, quæ ad statum publicum pertinent, nihil omnino tentare licet, nisi ducis jussu vel licentia quod ipse faciendum decreverit roboretur. Unde hi plerumque, qui ducum contempto vel non exspectato imperio, congredientes cum hoste reipublicæ victoriam contulerunt, sæpe non tam gloriam assecuti sunt de victoria, quam de temeritate vel negligentia pœnam. Quid ergo merebitur transfuga, stationisve desertor, si ex disciplina militari tanta severitate corripitur triumphator? In Strategematibus Julii invenitur Clearchum Lacedæmoniorum ducem dixisse imperatorem exercitui potius timendum esse, quam hostem, eo quod qui in prælio dubiam mortem timuerant, eos statione relicta certum manebat supplicium. L. Papilius Cursor, Fabium Rutilium, magistrum equitum, quod adversus dictum ejus, quamvis prospere, pugnaverat, virgis poposcit cæsum, securi percussurus, nec contentioni aut precibus militum concessit animadversionem, eumque profugientem Romam persecutus est: nec ibi quidem remissio prius supplicii metu, quam ad genua ejus, et Fabius cum patre provolveretur, et pariter senatus ac populus rogarent. Et ne eum credas hoc fecisse ex odio præcedenti, Manlius, cui Imperioso postea cognomen fuit, filium, quod is contra edictum patris, cum hoste pugnaverat, quamvis victorem, in conspectu exercitus virgis cæsum, securi percussit. Fuit autem disciplina militaris sicut reipublicæ necessaria, ita et omnibus gratiosa, adeo quidem ut Manlius filius, pro se adversus patrem exercitu seditionem parante, negaverit tanti esse quempiam, ut propter illum corrumperetur disciplina militiæ, et obtinuit ut ipsum puniri paterentur. Appius Claudius ex his qui loco

Digitized by Google

cesserant decimum quemque militem sorte ductum, fuste percussit. Fabius Rutilius consul, ex duabus legionibus quæ loco cesserant vicenos sorte ductos in conspectu militum securi percussit. Idem ternos ex centuriis quarum statio ab hoste perrupta erat addixit securi. Q. Fabius Maximus, transfugarum dextras præcidit. M. Cato tradidit in furto deprehensis inter commilitones dextras esse præcisas, aut si benignius in reum animadvertere voluissent, in principiis sanguinem missum. Seditio quoque securim provocat, ita tamen ut pro arbitrio ducis in pœna paucorum securitas et quies reipublicæ reformetur. Julius Cæsar, orta seditione militum, paucis percussis, castra sedasse legitur, et fidem militum reparasse.

Cap. XIII. *Quare cingulo priventur milites, et quod exauctoratus non habet aliquod cum gladio telove commercium, et quare gladius insertus est cingulo.*

Fit interdum ut ex delicto suo privetur miles militiæ cingulo, in his maxime, ubi sacrilegia committuntur. Veteri namque jure statutum est, et novo non est abolitum, ut qui, non servato militiæ sacramento, religionem quam profitetur, impugnat, cinguli amissione mulctetur. Fertur hoc edicto Julius compescuisse militem suum, quando urbem ingressis non licuit homines spoliare, aut templa deorum, quod ei postmodum, ingravescente seditione, improperant. Numinibus namque Romanis civibusque jurati oppugnare non poterant, quos sacramento militiæ susceperant defendendos. Sic quoque C. Curio bello Dardanico circa Dyrrachium, cum unam de quinque legionibus seditiosam vidisset, eam procedere jussit inermem, decinctamque in conspectu armati exercitus stramenta coegit secare. Postremo autem die similiter fossam discinctos milites facere, nullisque precibus legionis impetrari ab eo potuit, ne signa ejus submitteret, nomenque aboleret. Milites autem in supplementum aliarum legionum distribuit. Non enim restituebantur, qui meruerant privari cingulo, antequam eos præ cæteris virtutum merita insignirent. Milites, qui ex Cannensi pugna cedentes, in Siciliam fuerant relegati, postulaverant a M. Marcello consule, ut in prælium ducerentur. Ille senatum consuluit, senatusque negavit placere sibi eis committi rempublicam qui eam deseruissent. Marcello tamen permisit facere quod videretur; lege tamen præscripta, ne quis eorum munere vacaret, neve donaretur præmio, aut honore, aut reportaretur in Italiam, dum Pœni in ea fuissent. Dum vero cingulo spoliati sunt, eis nec æra procedunt, nec militaribus privilegiis gaudent, nec habent aliquod cum gladio telove commercium. Ideoque provida constitutione majorum est gladius insertus cingulo, ut collato honore cinguli, potestas quoque ipsius gladii aliquatenus intelligatur collata. Et recte cingulo decoratur, ad militiam quisquis accedit, quia eum expeditum esse ad munia reipublicæ, officii sui necessitas exigit. Accingi namque solet, cui gerenda imminent; et cui vacatio datur, licet esse discinctum. Unde illud in libro Regum: *Non æque gloriatur accinctus, ut discinctus* (*III Reg.* xx). Quia sollicitudo laboris imminentis gloriandi licentiam non admittit, et otiandi libertas et securitas quietis plerumque extollentiam parit. Cingulum ergo indicium est laboris, labor honoris meritum, ut liqueat omnibus, quod qui laborem indictum militiæ subire detrectat, honorem gladii in militari cingulo frustra portat. Ipsius quoque cinguli cassa est significatio, nisi fidem ejus roboret et solidet labor. Videas multos cinguli honore tumentes, sed nisi honorem laboriosa impleant merita, idem est ac si pro solida substantia quis vindicet spumam. Profecto dignus est privilegium perdere, qui concessa sibi abutitur potestate. Abutitur autem quis, vel non faciendo quod oportet, vel faciendo quod fieri non oportet, et cum utrumque sit malum, ut dicitur, peccatum delicto gravius esse solet. Delinquit enim qui non implet officium; sed plane peccat, quisquis committit contrarium. Albo siquidem nigrum magis opponitur, quam non album, et tristitia lætitiam magis impugnat, quam spes aut timor, quæ neque in lætitiæ rationem cadunt, nec ei maxime adversantur. Et cingulo quidem abutitur, tam ille qui non implet quod oportet ex militiæ sacramento, quam ille qui impugnat militiæ sacramentum. Delinquit tamen gravius, qui impugnat, sicut hostis verus ignavo milite odibilior est. Unde qui rempublicam et inermem manum militaribus armis impugnat, justissime exauctoratur, tanquam ille qui figuram hostilem induerit. Sed præ cæteris omnibus divino et humano jure gravius feriuntur sacrilegi, et hi qui variis perturbationibus impugnant Ecclesiam Dei, quibus lex non præcisionem dexterarum, sed pœnam irrogat capitalem. Si patrocinium illorum assumant Cicero, et Demosthenes, si in defensione eorum linguam acuat, et totius ingenii sui vires exhauriat Quintilianus, si jura viguerint, quod post Deum in manu principis est, fortunas eorum et capita, quin legitimis suppliciis feriantur, tueri non poterunt. Quod si gladium suum adversus tales non exerit princeps, in se ipsum procul dubio provocat gladium bis acutum, quem in ore suo gerit filius hominis, gladium utique, qui vivus et efficax est (*Hebr.* IV), qui corpus findit et animam, et mittit in gehennam; ad quem obtusus est omnis gladius, et omnis armatura fragilis, et fluida, et infirma, præter illam quam sola construit gratia in bonorum fabrica meritorum. Sunt autem plurimi, qui malorum clamore operum, quando militiæ consecrandi cingulum altari obtulerunt, videntur protestari se eo tunc animo accessisse, ut altari, et ministris ejus, sed et Deo, qui ibi colitur, bellum denuntiarent. Facilius crediderim hos malitiæ exsecratos, quam ad legitimam militiam consecratos.

Digitized by Google

CAP. XIV. *Quod disciplina militaris plurimum prodest, et quid militiam maxime frangit.*

Proinde necessaria est disciplina militaris, cujus quanta sit utilitas, non facile dixerim. Ut enim dictum est, Romanis adeo profuit disciplina, ut orbem suæ subjicerent ditioni. Alexander quoque Macedo, exiguam manum militarem suscepit a patre, sed doctam, qua assuefacta militiæ orbem terrarum aggressus, innumeras hostium copias fudit. Xerxes a trecentis Lacedæmoniorum ad Thermopilas vexatus, cum eos manu infinita, plurimisque suorum amissis, vix confecisset, in eo se deceptum dicebat, quod multos quidem homines haberet, viros autem disciplinæ tenaces nullos. Hoc equidem vere dixit, quod et fuga illa testatur, qua apud Salaminam turpiter victus, qui tot gentes in bella trahebat, ut duces non possent facile numerari, vix una nave evasit. Fertur enim quod duces exercitus ejus non consueverit præ multitudine aliter numerare, quam singulis telis receptis a singulis, ut ex numero telorum, ducum quoque numerus teneretur. Est autem dux usquequaque inutilis, apud quem disciplina non viget; et frustra sperat victoriam, qui animos manusque militum assidue non exercet. Miles subitus subito deserit ducem, et laborem ferre non sustinet, quem continuus non exercuit labor. Cæsaris animum fiducia roboravit, quod ei res erat adversus militem subitum, ducemque emeritum, et qui longa pacis quiete dedidicerat ducem. Sed et ubi victoria desperatur, ad spem vindictæ erigendus est animus. Est enim interdum

Una salus victis nullam sperare salutem,

(VIRG. *Æn.* II, 364.)

et ut eo victores putent, si non moriantur inulti. Magni namque muneris loco est, satiari ultione; et dispendium vitæ, vindictæ solatio compensari. Facile assumit pugnandi necessitatem, cui fugiendi imponitur difficultas. Audaciores sunt qui bellum inferunt, et sæpe alii dum honeste viriliterque mori cupiunt, feliciter vincunt.

Audentes namque *fortuna juvat,*

(ID. *ib.* X, 284.)

et ut pugnæ discrimen imminet,

Degeneres animos timor arguit,

(ID. *ib.* IV, 13.)

quo nihil ignominiosius est his, qui nomen et officium militiæ profitentur. Timidos namque gravissime lex militaris percellit. Duci quoque in re militari, diligentissime præcavendum est,

Ne Venus et vinum pugnantia pectora frangant.

Semper enim vincit luxuria, sed eos duntaxat, quos ante corrumpit. Eoque studiosius fugienda est, quo in clientelam suam acerrime sævit. Antiochus tantæ luxuriæ et superfluitatis instruxit exercitum, ut etiam gregarii milites auro caligas facerent, proculcarentque materiam, cujus amore populi dimicant. Gens quoque Parthorum sæpissime superatur, eo quod luxuriosissima est. Nam

Quidquid ad Eoos tractus, mundique teporem

A *Labitur, emollit gentes clementia cœli.*

(LUCAN. VIII, 365.)

Solent non in acie cominus præliari, sed quoad possunt, hostem eminus lædunt. Obsessas urbes mora et viribus nesciunt expugnare. Pugnant autem procurrentibus equis, aut terga dantibus, sæpius etiam simulantibus fugam. Signum his ex antiquo more non tuba, sed tympano datur. Nec pugnare diu possunt; quia intolerabiles essent, si quantus est eorum impetus, tanta esset perseverantia. Natura taciti; ad faciendum quam ad dicendum promptiores. In cibum parci, fides dicti promissique nulla. Principibus metu, non pudore vel religione parent. Principatus vero quem corrumpit luxuria, diu stare non potest. Aut si steterit, B opprimente judicio Dei, evomet quidquid immoderatio luxuriæ hausit. Modum siquidem sui nescit, nec ante intemperantiam reprimit, quam ex indulgentiore licentia in extremam turpitudinem prolabatur. Assyriorum discute plagas, et historiarum testimonio convinces, regna eorum impulsu luxuriæ esse subversa. Inter cætera refert Trogus, quod postremus rex Assyriorum regnavit Sardanapalus, vir muliere corruptior. Ad hunc videndum, quod nemini ante eum permissum fuerat, præfectus, cum admitti magna ambitione ægre obtinuisset, invenit eum inter scortorum greges purpuram colo nentem muliebri habitu, cum mollitie corporis et oculorum lascivia omnes feminas anteiret, pensa inter virgines partientem. Quibus visis, indignatus tali C feminæ tantum virorum iri subjectum, tractantesque ferrum et arma habentes parere, progressus ad socios, quid viderit refert. Negat se ei parere posse, qui se feminam mallet esse, quam virum. Fit ergo conjuratio. Qua ille audita, in aulam regiam se recepit. Ubi exstructa incensaque pyra, et se et divitias suas in incendium mittit: hoc solo imitatus virum. Et præcedentium quidem regum robur a luxuria emollitum est, deinde per singulos quasi per gradus invalescente mollitia, in hoc tandem effeminatum, fractum, et comminutum est. Imperium fere Romanum exhaustum est, et divulsum, Nerone imperante, cujus gula fere omnia devoravit, maculavit libido, exhausit avaritia, fregit ignavia, luxuria cum superbia exinanivit. Hic nul- D lam vestem bis induit, ut vel in aliquo cæteris singulari gloria prælucceret. Sed dum Roma permisit, totum orbem fecit inglorium. Quidquid aliorum quæsivit industria, hujus inertia fere amisit.

CAP. XV. *Romanos in disciplina præ cæteris viguisse, et in eis Julium Cæsarem floruisse præ cæteris.*

Sed cum omnium gentium exempla revolvo, disciplina Romanorum præ cæteris lucet. Mœsis quoque plurimum profuisse legitur disciplina, ut in paucitate sua finitimis superatis, cum Romanis ausi sint super imperio gentium dimicare. Quam feri autem extiterint, ex verbis eorum colligitur, quibus adversus Romanos pugnaturis, unus ducum ante aciem postulato silentio: « Vos, inquit, qui

Digitized by Google

estis? » Responsum est: « Romani gentium domini. » Et ille: « Ita fiet, inquit, si vos viceritis nos. » Gravi tandem conflictu pugnatum est, sed Romani vicerunt, et numero plures, et fortiores viribus, et exercitatiores usu, multis tamen amissis suorum, eo quod eis colluctatio fuerat adversus populum disciplinaliter eruditum. Verum in tota re militari nihil utilius, nihil clarius duce erudito. Nam virtus et industria ducis, efficaciam exercitus, sicut proverbialiter dici solet, quasi altera lance compensat. Cæsareos triumphos duci potius, quam exercitui vetustas ascripsit. Ut enim Solinus ait, quantum Senicius aut Sergius inter milites, tantum inter duces, imo inter omnes homines Cæsar dictator enituit. Hujus ductibus undecies centum viginti et duo millia hostium cæsa [nam quantum bellis civilibus fuderit, noluit adnotari]. Signis collatis quinquagies et bis dimicavit. M. Marcellum solus supergressus, qui novies et tricies pari modo fuerat præliatus. Ad hæc nullus celerius scripsit, nemo velocius legit, quaternas etiam epistolas perhibetur simul dictasse. Benignitate adeo præditus, ut quos armis subegerat, clementia magis vicerit.

Cap. XVI. *Quæ nostratibus mala proveniant ab indisciplinatione.*

Sed quid majorum virtutem replico, et revolvo? Defecit ætas nostra, et fere ad nihilum redacta est, honoribus intumescit, honorum nesciens gradus, vanitate nominum delectatur, contempta rerum vanitate et fructu. Aleator, auceps, quodque magis mirere, stulticines et qui nunquam virilia tractaverunt, sed neque nota habuerunt officia, cum ad opera lasciviæ pilo fruticante, cuteque indurata tanquam inhabiles reprobantur, militem induunt, primipilatum ducatumque affectant, et se ductores et doctores pollicentur officii, quod nunquam didicerunt. Porro nullum unquam imperium sic virtus ulla dilatavit, cujus isti non sufficiunt contrahere fines, aut omnino vires evacuare. Si mihi non credis, vel operibus crede. Pudet dicere, quod dolor est et ignominia sustinere. Dum armata nobis militia stertit, dum alienam expugnant pudicitiam, suam prostituunt, dum nobilium circumeunt domos, convivia explorant, ut epulentur quotidie splendide, dum ampullas projiciunt et sesquipedalia verba, sine cruore trucidantes Saracenos et Parthos, et si quid aliud hostili censetur nomine, dum hoc faciunt milites gloriosi. Nivicollinus indomitus insolescit, inermes Britones intumescunt, ipsosque qui dicuntur Palatini comites, et regum sanguine gloriantur, fere ad deditionem compellunt, et quasi tributarios faciunt. Non est qui cum eis velit manum conserere, aut qui velit æquo Marte quid valeant experiri. Armati inermes ad campestria provocant; sed inermes ad silvestria, quia de propria virtute diffidit, nemo nostrorum persequitur. Utinam memoriter tenuissent, quod de Cisalpinis Romana narrat historia, cujus verba sunt hæc: Cisalpinorum incolis animi ferarum, corpora plus quam humana erant. Sed experimento deprehensum est, quia virtus eorum sicut primo impetu major est quam virorum, ita sequens minor quam feminarum est. Alpina enim corpora humente cœlo educata, habent aliquid simile nivibus suis, cum mox incaluerint pugna, statim in sudorem eunt, et levi motu quasi sole laxantur. Alibi quoque Alpinarum gentium feritas facile vel per mulieres ostenditur, quæ deficientibus telis, infantes suos afflictos humi in ora militum adversa miserunt. Si essent plane qui impugnarent Nivicollinos nostros, procul dubio vincerentur. Sed, ut ait Amentius, non est qui faciat facienda, quæ fere perfici ultronea fortuna compellit. Armatam provinciam inermis imbellisque barbaries aggreditur, depopulatur et vastat, et qui domi suæ esurit, milite nostro cedente, de nostro satiatur, et in nostro facit luxuriæ diem festum. Nunquid enim non cedit miles, qui non repellit hostem irruentem, et imminentem? Si vero nec amor patriæ, nec rerum damna, nec salutis imminentis ab hoste dispendium, vel pudoris stimulus virtutem militiæ nostræ excitare debuerat, cui jam inermis et insolens Walensis insultat. Proverbialiter dici solet, quia misera terra est quam agaso vel mulio depopulatur. Quod si nulla exhortatione virili, nostri possunt milites ad virilia incitari, vel matres et uxores cedentium eos urgeant ad virtutem. Nam aliquid tale in priscis historiis invenitur. Cum enim irruentibus Medis, acies Persarum pulsata in fugam ageretur, et omnino deficiens, nec victorem respicere auderet, matres et uxores eorum passim obviam fugientibus currunt, et mulierum densata acie orant in prælium revertantur. Nolentibus, sublata veste, obscena corporis ostendunt, rogantes num in uteros matrum vel uxorum velint refugere. Hac repressi castigatione in prælium redeunt, et facta impressione, quos fugiebant fugere compulerunt. Utinam sic faciant uxores et matres nostrorum Marchiorum, dum quacunque occasione patriam servent incolumem, et labem pudoris amoveant.

Cap. XVII. *Nobis a nostratibus esse exempla virtutum, et quas civitates in Italia condiderit Brennus secundum antiquas historias.*

Verum quod a nostris nunc quærimus, jampridem præteriit, et eo usque majorum nostrorum virtus manavit ad alios, ut plenitudo divitis venæ a fonte videatur in rivulos defecisse. Neque enim a Romanis, et Græcis tantum nobis sunt exempla virtutis, nam et domesticis abundamus. Tradunt historiæ Brennum ducem Senonum, qui exercitum Romanorum apud flumen Alliam confecit, ipsamque urbem Romam irrupit et cepit, et cæsis patribus, et subacta Italia invasit Græciam, vastans omnia, universisque terribilis, usque ad Delphici Apollinis templum, quod situm est in monte Parnasso, processit, ipsiusque Apollinis appetens spolia, scurriliter jocatus ait: Locupletes deos largiri hominibus oportere, hunc, inquam, tradunt de majori Britannia, quæ

Digitized by Google

ab adventu Saxonum in insulam, appellatur Anglia, oriundum. Apud Trogum Pompeium in vicesimo reperitur, quod Senones Galli, commilitones Brenni, cum in Italiam venissent, Tuscos a suis sedibus expulerunt, in ea condiderunt urbes egregias, Mediolanum, Cornum, Brixiam, Veronam, Bergamum, Tridentum atque Vincentiam. Nam quod urbem Senensium senibus suis, et valetudinariis, armentariisque construxerint, non modo fides historiæ, sed celebris traditio est, ex eo quidem validior, quod Senenses et lineamentis membrorum, venustate faciei, et coloris gratia, moribus quoque ipsis ad Gallos et Britones, a quibus originem contraxerunt, videntur accedere, licet eos vetustas temporis, orbis plaga, situs regionis, convictus finitimorum, quibus sanguine et moribus diu permisti sunt, ex magna parte mutaverit. Nondum tamen colorem Gallicum, candorem scilicet, hæc omnia ad vicinorum similitudinem exterminasse sufficiunt. Græci namque lac γάλα dicunt, unde et γαλαξίας lacteus appellatur, et Galli quasi colore lactei et Galatæ, qui quandoque dicti sunt Gallo-græci, in finibus Græciæ, quos Gallorum militia occupavit. Mansit autem exercitus ille Brenno duce triumphator et semper invictus, donec insurgere ausus est in deos, ipsum Apollinis Delphici invadens templum. Ubi cum incolæ Dei opem suppliciter implorarent juvenem supra humanum modum insignis pulchritudinis in delubri culmine conspexerunt. Auditus est etiam stridor arcus et strepitus armorum. Subito etiam terræmotu pars montis abrupta, Gallorum stravit exercitum. Insecuta deinde tempestas est, quæ grandine et frigore saucios absumpsit. Dux ipse Brennus, cum dolorem vulnerum ferre non posset, pugione vitam finivit. Nec moveat quemquam (ut dictum est) in templo visum esse Apollinem, ad ducis invicti audaciam coercendam, delendumque exercitum, qui permittente Deo, exigentibus culpis hominum, multas deleverat nationes, cum certum sit aereas potestates plurimum nequitiæ suæ exercere in illos, qui sanæ fidei expertes sunt, et veræ religionis ignari. Eis namque gratia subtrahitur, daturque malignis spiritibus licentia nocendi, cum, nisi Domino permittente, omnino nocere non possunt, nec si velint: et sicut evangelico docetur testimonio, non impetrata licentia non audeant, aut queant irruere in gregem porcorum.

Cap. XVIII. *Exempla recentium historiarum, et quomodo rex Henricus secundus tempestatem et procellas regis Stephani serenaverit, et pacaverit insulam.*

Et quia Brenni historia alicui nimis forte remota videbitur ad monstrandam virtutem gentis, cui non natura, sed doctrina, exercitium, ars, et forte dux deest, accedo propius, et ea quæ fere sunt omnibus nota, compendioso sermone proponam. Enudus quanta virtute Anglorum, Dacos Danosve fregerit, motusque compescuerit Noricorum, vel ex eo perspicuum est, quod ob egregiæ virtutis meritum, quam ibidem potenter et patenter exercuit Cantia nostra, primæ cohortis honorem, et primos congressus hostium, usque in hodiernum diem in omnibus prœliis obtinet. Provincia quoque Severiana, quæ moderno usu et nomine ab incolis Wiltesira vocatur, eodem jure sibi vindicat cohortem subsidiariam, adjecta sibi Devonia et Cornubia. Ad tempora nostra descendo: Rex Anglorum, qui Rufus cognominatus est, armis quidem strenuus, sed parum religiosus, et qui persecutione sanctorum, et præcipue sancti Anselmi Cantuariensis, spiculum invidiæ quo suffocatus est, in se visus est provocasse; is, inquam, Cenomannum expugnavit, comitem cepit, nec tamen dignatus est eum carcerali custodiæ mancipare, tantoque operi attestabitur in perpetuum mons Barbatus, aut si alio nomine censere malueris, dicatur mons barbarus aut barbarorum. Transeo ad successorem ejus Henricum inclytum regem, qui leo justitiæ appellatus est, quem, sicut publice notum est, non modo urbes, sed et turres Galliæ timuerunt. Sed qualiter regem Francorum commisso prœlio fregerit et fugaverit, quia percelebre est, et victoriæ illius in utroque regno, qui publico prœlio interfuerunt, plurimi testes exstant, ne replicare notissima tædiosum sit, scienter prætereo. Normannorum ducem virum bellicosum, armis strenuum, qui Hierosolyma liberata redierat, sub umbra nominis, quomodo ceperit alieni regni ingressus terminos, referre supervacaneum credo, cum etiam juniores eumdem captum viderint in custodia publica, habita tamen æstimatione dignitatis et sanguinis. Testantur hoc Normannorum proceres, alii capti, alii incarcerati, alii exhæredati, in hodiernum diem. Sed et sepulcrum captivi ducis apud nos est. Postremo, ne longe petantur exempla, nepos illius totius ævi, si collatæ jam gratiæ virtutum in fine cohæserint merita, rex optimus apud Britannias, Normannorum, et Aquitanorum dux felicissimus, et primus tam amplitudine rerum, quam splendore virtutum, quam strenuus, quam magnificus, quam prudens et modestus, ab ipsa, ut ita dicam, infantia fuerit, nec ipse livor silere aut dissimulare potest, cum opera recentia, et manifesta sint, et a Britanniarum finibus ad Hispaniæ limites, virtutis suæ pretenderit et continuaverit titulos.

Scilicet ingenium, et rerum prudentia velox
Ante pilos venit, dicenda tacendaque callet,
Et potis est nigrum vitiis præfigere theta.

(Pers. iv, 11.)

Volens namque Deus gentis prævaricatricis punire malitiam, rupto fœdere, quod juramento procerum cum filia Leonis justitiæ firmatum fuerat, novorum permisit sublimari favorem, et in regno alieno regnare hominem contemptorem boni et æqui, cujus consilium infatuatum est ab initio, cujus causa in iniquitate et perfidia fundata est, negligentem disciplinæ, ut eo non tam regnante, quam concutiente

Digitized by Google

et collidente clerum et populum, provocarentur omnes ad omnia. Mensura namque juris vis erat. Invadens ergo regnum, exhæredavit, exclusit dominum, pro quo quidem, si fides esset in homine, et decessorum meritis, et ex necessitate juramenti sibi fuerat moriendum. Vicinas studuit corrumpere nationes, cum principibus matrimonia contraxit et amicitias, ne quo Dei beneficio parvulus, qui adhuc vagiebat in cunis, ad petitionem hæreditatis posset accedere. Plurima quidem adversus innocentiam machinabatur, sed in omnibus his mentita est iniquitas sibi. Eoque innotuit, quia Deus verax est, quod fidem, quam Deo suo, dominoque terreno non servavit, eam nequaquam reperit in subjectis. Eadem namque mensura remensum est ei, qua ipse aliis præmensus fuerat, ac si omnes apud Ennium didicissent,

Neque dedi, neque do infideli cuiquam fidem.

Sed cum multa male, pauca bene, illud quidem pessime egit, quod in contemptum Dei, in christos ejus manus injecit, non sine nota perfidiæ et proditionis, quam nefarii operis merito contraxit apud omnes, ut ad curiam ejus exinde nemo secure accederet. Non tamen solos, etsi primos ad perniciem sui cepit episcopos, sed omnibus quos suspectos habuit, proditionis suæ retendit insidias. At in captione episcoporum initium malorum fuit, et ab ea die non defuit gladius lateri ejus, et facta sunt semper novissima hominis deteriora prioribus. Quid multa? In diebus ejus multiplicata sunt mala in terra, ut, si quis ea summatim recenseat, historiam Josephi possint excedere. Verumtamen se illis pueri virtus opposuit, et fere ante ætatem aut munus militare, sic malignantium impetum fregit, ut Theodosio juniore, quem historiæ conferunt Alexandro, quandoque dictus sit non esse et munera nunquam inveniatur inferior. Nec mora, in primis adolescentiæ annis, impubes adhuc, militiam aggressus est, vultuque ferociori, et fortiori manu divini auxilii, hostium corda concussit et fregit. Statimque insurrexerunt in eum reges Francorum et Anglorum, collectis viribus suis, et utroque immanior hostis Eustachius ille, sororius regis Francorum, qui propriam agens causam, non tam patri, quam sibi, paternum diadema conservare nitebatur. Et eos quidem non modo viriliter Neoptolemus noster sustinuit, sed ex maxima parte potenter superavit. Unde tactus dolore cordis intrinsecus Eustachius, quem prædixi, quod in vita optimum fecit, rebus excessit humanis, quem, lætantibus bonis, et publicæ fortunæ congratulantibus, quoniam hic flagellum aliud patriæ imminebat, luxerunt

Ambubaiarum collegia, pharmacopolæ,
Mendici, mimi, balatrones, hoc genus omne.
(Horat. I, II, 1.)

Ne tamen obitus ejus gloriæ ducis nostri quidquam detraheret, deditionem Craumersiæ, in cujus subsidium cum patre venerat in manu valida, et numero ampliori vivus armatus, militum instructus copia, sustinuit præsens et vidit. Dux autem consilio unius præmonitus, inter castrum quod rex munierat, et regis copias, suum, sed longe minorem exercitum interjecit. Ne tamen hoc alienigenæ ascribant viribus suis, nostro præcipue milite nitebatur. Ad hoc demum exigentibus culpis perductus est, qui regnum occupaverat, ut cogeretur exhæredare filium, et duci cedere regni successionem, et totius regni proceres et militiam fidelitate præstita obligare. Transeo ad obsidionem Chinonis, quia ibi Anglos et Normannos, quos jam multiplex confœderatio univit, præcipuos et magis strenuos in captione castri exstitisse, nullus ignorat. Nam sileo de Nanneto, et toto minoris Britanniæ, quamvis grandis provincia sit, comitatu, qui rebellis esset in hodiernum diem, nisi robur gentis Anglorum esset formidini. Hoc ipsum aut veritus, aut amore et virtute allectus (incertum est enim) illustris Blesensium et Carnotensium comes castra, quæ pupillaris ætatis tempore amissa fuerant, ducatui Normannorum restituit. Longum est si inclyta gesta tanti principis enumerare contendam; quæ sicut omnes admirari necesse est, ita plene describere impossibile. Nec ego viribus meis arrogo, in quo, si juxta præcedentis gratiæ cursum sibi diu successerint prospera, sudare poterunt Orosius, Hegesippus, et Trogus. Cæterum adolescentiæ exitus ab aliquibus suspectus est, et utinam frustra a bonis timeatur.

Cap. XIX. *De honore militibus exhibendo, et modestia indicenda : et qui militiæ artem tradiderint, et generalia quædam præcepta eorum.*

Quid moror in commendatione gentis, quam de natura constat esse laudabilem? Beatus Eugenius eam ad quæcunque vellet applicari, dixit esse idoneam, et præferendam aliis, nisi levitas impediret. Sed sicuti Annibal negabat posse vinci Romanos nisi in patria sua, ita et hæc, dum peregrinatur, invincibilis est. Nam in sedibus suis facilius expugnatur. Hoc autem forte commune habent cum cæteris gentibus incolæ Britanniarum atque Italiæ. Si vero recte fuerint instituti, et doctrinam exercitatione firmaverint, honorati incedant, habeantur patriæ defensores, niteant cultu, qui tamen viros deceat, nam cultus lascivior nec in muliebri sexu vitio caret, aut nota. Crebro namque compertum est in bellis, militiæ lascivientem et splendidum apparatum, non tam civibus conferre victoriam, quam hostes invitare ad prædam. Unde et Annibal, cum apud regem Antiochum moraretur causa profugii, facetissime cavillatus est, rege ostentante exercitum insignibus aureis, et argenteis florentem, inducentem currus cum falcibus, et cum curribus elephantos, et omnem equitatum, frenis, ephippiis, monilibus, ac phaleris præfulgentem. Cum ergo rex contemplatione tanti ac tam ornati exercitus, gloriabundus Annibalem aspexisset : « Putasne, inquit, satis esse Romanis hæc omnia? » Tunc Pœ-

Digitized by Google

nus, illudens ignaviam, imbelliamque militum ejus pretiose armatorum : « Plane, inquit, satis esse credo, etsi Romani avarissimi sint. » Lepide quidem, breviter, et acerbe. Nam rex de numero exercitus, et de æstimanda æquiparatione quæsierat et illum liquet respondisse de præda. Denique si Naso a militia artis suæ arcet, et jubet esse procul juvenes inermes ut femina comptos, quis credat eos ad robustam militiam admittendos? Opifices artium singularum id rerum suarum præ cæteris ornant, a quibus se sciunt præ cæteris honorari. Unde liquet milites oportere armis, quam vestibus nitidiores esse. Æneas a digitis gemmas ad ensem, Virro ad pocula legitur transtulisse. Machabæos quoque constat clypeos inaurasse, et ex fulgore eorum fortitudinem gentium dissipatam. Eos tamen credibile est veste communi fuisse contentos. Nihil est quod minus deceat militem, quam cultus mollior, et deliciæ vestium exquisitæ, nisi forte cum Thrasone ad munitionem Thaidis expugnandam, Veneri devoverit militiam suam, Marte contempto. Sordes quoque vitandæ sunt, et mediocritati, quæ aureo incedit tramite, jugiter insistendum. Hoc autem volo ire persuasum nostratibus, si exerceantur, virtutem non deesse, quæ tamen frequenter intercidit, si non disciplina firmatur. Artem vero rei militaris, Lacedæmonii tradidisse dicuntur. Unde et Annibal Italiam petiturus, Lacedæmonium quæsivit ductorem armorum. Qui desiderat pacem, præparet bellum. Qui victoriam cupit, diligenter imbuat militem. Qui secundos optat eventus, dimicet arte, non casu. Nemo provocare, nemo offendere audeat, quem scit superiorem fore, si pugnet. Athenienses unum præ cæteris mandasse militibus, prisci loquuntur annales : Miles nondum emeritus exercitio et labori jugiter assuescat. Nam hæc solent in castris sanitatem, et in conflictu præstare victoriam. Iidem eam tradiderunt, quia in peditibus robur consistit exercitus, et parumper aptum esse militiæ, qui, nisi eques sit, pugnare non novit. Verumtamen nec exerceri, nec ad pugnam vocatur utiliter, cui stipendia non procedunt. Si enim subtrahas alimenta, tibi miles obsequium negabit, aut fidem. Fames enim, ut dici solet, pugnat interius, et sola hæc, quæ tutissima videntur, expugnat. Nescit plebs jejuna timere. Si vero alimenta processerint, nunc timore pœnæ, nunc præmiorum spe ad officium incitetur. Sint ubique campi ductores, et militarium exercitiorum magistri, et his ipsis æra proveniant, et videbis in brevi gentem in id virtutis esse reductam, quo vigebat quando maximus imperatorum Julius Cæsar,

Territa quæsitis ostendit terga Britannis.

Sed et deliberationes castrenses, fictitiæ tamen, frequentius agitentur, ut in his exercitatus miles, cum usus exegerit, quid maxime expediat, sciat eligere. Si vero res fuerit seria, lateat militem, eo quod militare præceptum est : quid fieri debeat tractato cum multis, quid vero facturus sis, cum paucissimis et fidelissimis, vel potius ipse tecum. Raro enim manet absconditum, quod ad notitiam multitudinis venit. Militaria quoque præcepta et exempla strenuorum, junioribus sæpe referenda sunt, ut his ad scientiam instituantur, illis accendantur et animentur ad virtutem. Nec tamen propositum meum est, rei militaris hic tradere artem, quæ quidem maxima est, et pernecessaria, et sine qua (ut verbis Plutarchi utar) mancus quilibet intelligitur principatus. Quam si quis ediscere voluerit, adeat Catonem Censorium, legat et illa quæ Cornel. Celsus, quæ Julius Hyginus, quæ Vegetius Renatus; cujus, eo quod elegantissime et diligentissime rei militaris artem tradidit, licet exempla præstrinxit, plura inserui : legat, inquam, quæ isti posteris præscribenda duxerunt. Hoc tamen in omnium artium utilitate versatur, ut nequaquam præceptis exercitium desit. Nam, sicut ait Cicero, in unamquamque rem dare præcepta facillimum est, sed eam efficaciter exsequi laboriosissimum. Quod vero in præceptis eloquentiæ ad Herennium scribens, de arte dicendi asseruit, eam scilicet inefficacem et inutilem esse sine usu et exercitatione dicendi, ad omnes artes arbitror transferendum, quatenus non firmantur usu, nec exercitio roborantur. Adeo quidem ut si artem usumque dissocies, utilior sit usus expers artis, quam ars quæ sui usum non habet. Nam et David in funda et lapide, quorum peritiam et usum habebat, allophylum stravit, et in baculo suo aggredi ausus est virum cunctis terribilem, et bellatorem ab adolescentia sua. Rejecitque loricam regiam et arma, quibus exercitatus non fuerat, ratus esse omnia impedimento militiæ, quorum usus exercitio non firmatur. Cæterum sicut ars sterilis est usus ignara, sic et usus imperfectus est, qui ex arte non provenit. Est ergo singulorum initium a natura, qua reluctante, et (ut dici solet) invita Minerva, nihil recte aggredimur. Progressus ab usu, ab arte perfectio, si tamen jugi exercitatione fuerit solidata. Obtinet hoc in liberalibus, virilibus et mechanicis, aut si quæ sunt, quarum nondum audierimus mentionem, ut ars infecunda sit sine usu, et usus temerarius sine arte. Militia ergo sine arte iners est, inofficiosa sine usu. Quocirca qui miles esse voluerit, prædiscat artem, eamque usu et exercitio firmet, ut cum electus fuerit, et militiæ sacramento ascriptus, reipublicæ et sibi utiliter vivat, et non sit, prout Plutarchus ait, manus manca. Iis enim verbis in institutione Trajani novissime usus est, cum a manibus prolapsus est ad pedes. Sequamur ergo eum, et sicut ipse ait, quasi soccos pedibus faciamus, ut non offendantur ad lapidem, obicemve alium, quem multiplex ingerit casus.

Cap. XX. *Qui sint pedes reipublicæ et de cura eis impendenda.*

Pedes quidem, qui humiliora exercent officia, appellantur, quorum obsequio reipublicæ membra per terram gradiuntur. In his quidem agricolarum

Digitized by Google

ratio verlitur, qui terræ semper adhærent, sive in sationalibus, sive in consitivis, sive in pascuis, sive in floreis agitentur. His etiam aggregantur multæ species lanificii, artesque mechanicæ, quæ in ligno, ferro, ære, metallisque variis consistunt, serviles quoque obsecundationes, et multiplices victus acquirendi, vitæque sustentandæ, aut rem familiarem amplificandi formæ; quæ nec ad præsidendi pertinent auctoritatem, et universitati reipublicæ usquequaque proficiunt. Hæc autem tot sunt, ut respublica non octipedes cancros, sed et centipedes pedum numerositate transcendat. Et quidem præ multitudine numerari non possunt, cum tamen non infinita sint per naturam, sed quia tam variæ figuræ sunt, ut nullus unquam officiorum scriptor, in singulas species eorum specialia præcepta dederit. Verumtamen quod generale est omnibus et singulis procuratur, ut legis scilicet limites non excedant, et ad publicam utilitatem omnia referantur. Debent autem obsequium inferiora superioribus, quæ omnia eisdem vicissim debent necessarium subsidium providere. Unde Plutarchus ea dicit in omnibus exsequenda, quæ humilioribus, id est multitudini, prosunt. Nam paucitas semper pluribus cedit. Ea ergo causa instituti sunt magistratus, ut a subditis injuriæ propulsentur, ipsaque respublica quasi illorum opificio calcietur. Est enim quasi discalciata, quando injuriis exponitur, quo nihil potest ignominiosius esse gerentibus magistratum. Afflictus namque populus, quasi principis podagram arguit et convincit. Tunc autem totius reipublicæ salus incolumis præclaraque erit, si superiora membra se impendant inferioribus, et inferiora superioribus pari jure respondeant, ut singula sint quasi aliorum ad invicem membra, et in eo sibi quisque maxime credat esse consultum, in quo aliis utilius noverit esse prospectum.

Cap. XXI. *Rempublicam ad naturæ similitudinem ordinandam, et ordinem de apibus mutuandum.*

Scripserunt de repub. etsi diverso modo, Cicero et Plato, cum alter qualis esse debeat disseruerit, alter qualis fuerit a majoribus instituta. Hanc tamen uterque et institutæ, et instituendæ præscripsit formulam, ut vita civilis naturam imitetur, quam optimam vivendi ducem sæpissime nominavimus. Alioquin, non modo incivilis, sed potius bestialis et bruta rite censebitur. Quæ sit autem naturæ institutio, ipsa rationis experientia monstrare sufficit. Poetarum doctissimus Maro, ad quem Plutarchus suum destinat Trajanum, ut civilem vitam ab apibus mutuetur,

Admiranda canit levium spectacula rerum,
Solæ communes natos, consortia tecta
Urbis habent, magnisque agitant sub legibus ævum;
Et patriam solæ, et certos novere penates:
Venturæque hiemis memores, æstate laborem
Experiuntur, et in medium quæsita reponunt.
Namque aliæ victu invigilant, et fœdere pacto
Exercentur agris, pars intra septa domorum,
Narcissi lacrymam, et lentum de cortice gluten,
Prima favis ponunt fundamina, deinde tenaces
A *Suspendunt ceras: aliæ, spem gentis, adultos*
Educunt fetus, aliæ purissima mella
Stipant, et liquido distendunt nectare cellas.
Sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti,
Inque vicem speculantur aquas, et nubila cœli:
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
Ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis
Cum properant, alii taurinis follibus auras
Accipiunt, redduntque, alii stridentia tingunt
Æra lacu, gemit impositis incudibus Ætna.
Illi inter sese magna vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum.
Non aliter (si parva licet componere magnis)
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quamque suo: grandævis oppida curæ,
Et munire favos, et Dædala fingere tecta.
At fessæ multa referunt se nocte minores,
B *Crura thymo plenæ: pascuntur et arbuta passim,*
Et glaucas salices, casiamque, crocumque rubentem,
Et pinguem tiliam, et ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
Mane ruunt portis: nusquam mora rursus, easdem
Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant.
Fit sonitus, mussantque oras et limina circum.
Post ubi jam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
Nec vero a stabulis pluvia impendente recedunt
Longius, aut credunt cœlo adventantibus Euris,
Sed circum tutæ sub mœnibus urbis aquantur,
Excursusque breves tentant: et sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram,
Tollunt, his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fetus nixibus edunt:
C *Verum ipsæ foliis natos, et suavibus herbis*
Ore legunt: ipsæ regem, parvosque Quirites
Sufficiunt, aulasque et cerea regna refigunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attrivere, ultroque animam sub fasce dederunt:
Tantus amor florum, et generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamvis angusti terminus ævi
Excipiat, (neque enim plus septima ducitur æstas)
At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.
Præterea regem non sic Ægyptus, et ingens
Lydia: nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes
Observant: rege incolumi mens omnibus una est;
Amisso, rupere fidem, constructaque mella
Diripuere ipsæ, et crates solvere favorum.
Ille operum custos, illum admirantur, et omnes
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes.
Et sæpe attollunt humeris, et corpora bello
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem

(Virg. *Georg.* IV, 153 et seq.)

D Reipublicæ omnes auctores percurre, rerum publicarum revolve historias, vita civilis tibi rectius et elegantius nusquam occurret. Essentque procul dubio beatæ civitates, si hanc sibi vivendi præscriberent formam.

Cap. XXII. *Quod sine prudentia et sollicitudine nullus magistratus subsistit incolumis, nec viget respublica cujus caput infirmatur.*

Loca quoque venerabilia, si apum insistant vestigiis, via compendiosissima, et expedita, proficiscuntur ad vitam. Vide apud Maronem fundamenta Carthaginis, et earum collatione beatæ urbis auspicia poteris admirari. Omnium namque laborem communem agnosces, et neminem otiari, ipsamque reginam, cujus ope civitatis structura consurgit,

Digitized by Google

etsi labori inferiorum manus suas nequaquam immisceat, oculos tamen impendit operi, et totius mentis exercet sollicitudinem. Nam sine prudentia et sollicitudine non modo respublica non procedit, sed nec minima consistit domus. Unde in commendatione Ulyssis Homerus ei comitem docet semper prudentiam adfuisse, quam ritu poetico Minervam nuncupavit. Imitator quoque illius, Maro, virum insignem armis et pietate describens, et quem dignum censuit, ut patrem faceret Romanorum, recte ei in gerendis omnibus Achatem sociavit, eo quod sollicitudo prudentiæ, quæ gerenda sunt, rectissime promovet, et viro circumspecto sic negotia sæpe procedunt, ut nullis insidiantium dolis præpediatur, et quasi invisibilis via gerendorum non publicata, ad finem intentionis perveniat destinatum. Eleganter equidem, cum nec res militaris, nec pietatis opus sine sollicitudine et prudentia valeat exerceri. Fidelis utique contractus est, cum sollicitudo prudentiæ sociatur, quia et ingenium perspicax retunditur otio, et sollicitudo non proficit, nisi divitis venæ fundamento nitatur. Alterius sic

Altera poscit opem res, et conjurat amice
(Horat. *De art. poet.* 411.)

Sed cujuslibet rei quantumlibet recta initia non procedunt, Minerva recedente. Procedat tibi poeta Mantuanus, qui, sub imagine fabularum, totius philosophiæ exprimit veritatem. Attende ergo novorum civium diligentiam :

Qualis apes æstate nova per florea rura
Exercet sub sole labor, cum gentis adultos
Educunt fetus, aut cum liquentia mella
Stipant, et dulci distendunt nectare cellas :
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
(Virg. *Æneid.* I, 432 et seq.)

Ita variis tenentur occupationibus cives, et dum sic coluntur officia singulorum, ut universitati prospiciatur, dum justitia colitur, fines omnium mellea dulcedo perfundit. Verumtamen nullius reipublicæ est diutina felicitas, nisi universitati prospiciat caput incolume. Quod si non noveras, vel Didonis docearis exemplo. Quanta enim levitate Æneas admittitur, quantam cito invenit gratiam homo ignotus, exsul, fugitivus, cujus causa ignota est, persona suspecta? Quanta curiositate exceptæ sunt ab auribus principum fabulosæ narrationes hominis, suam evacuantis culpam, propriam quærentis gloriam, et id captantis, unde posset auditorum subvertere mentes? Præcedunt ergo ad introitum hominis sermones blandi, illecebræ laudum conciliant hospitii gratiam, convivium accuratius instruit omnium captata sedulitas, fabulæ sequuntur convivia, venandi, multiplicisque luxuriæ levitas comitatur incestum. Pariunt hæc incendium, desolationem civium, et perpetuæ hostilitatis prorogant causas. Hic finis feminei et effeminati regni, quod licet virtutis habuerit fundamentum, succedentibus, prosperis minime potuit invenire processum. Leviter admissus est, qui, quamvis ex pietatis officio ut hospes non fuerat excludendus, opportunius tamen fuerat eum ut advenam, non quasi judicem introire.

Cap. XXIII. *Levitatem sicut loquendi, ita et audiendi vitandam : et quod finis voluptatis, pœnitentia est.*

Omnia, inquit, *fac cum consilio, et post factum non pœnitebis* (*Eccli.* XXXII). Præterea sicut principem levia proferre non decet, sic nec facilem quidem esse ad levia audienda. Ait enim Sapientia : *Princeps qui libenter audit verba mendacii, omnes ministros habet impios* (*Prov.* XXIX). Confabulationibus et conviviis se totis viribus immiscet Venus, cujus qui prima missilia libenter admittit, quin posterioribus gravius vulneretur, vix evadit.

Visus, et alloquium, contactus, et oscula, factum, sicut se præcedunt ordine, ita et ex necessitate doloris inferunt partum. Voluptatis siquidem finis, pœnitentia est. Si mihi non credis, vel Demostheni crede, qui satis urbane hoc Laidi dicitur respondisse. Hæc autem Lais Corinthia ob elegantiam venustatemque formæ grandem pecuniam demerebat. Conventusque ad eam divorum hominum ex omni Græcia celebres erant, nec admittebat nisi qui dabat, quæ poscebatur. Poscebat autem illa nimium quantum. Hinc natum est frequens illud proverbium apud Græcos : « Frustra quis Corinthum tendit ad Laidem, nisi queat, aut velit dare, quæ poscitur. » Ad hanc ille Demosthenes clanculo adit, et ut copiam sui faceret, petit. At Lais hoc quantum poposcit, quod nostratis nummi denarium faciat decies mille, æquaturque medietati talenti majoris, quod nostratis denarii viginti millia claudit. Tali petulantia mulieris atque pecuniæ magnitudine ictus, expavidusque Demosthenes avertitur, et discedens : « Ego, inquit, pœnitere tanti non emo. » Visne proximiora? Nosti quis dixerit, quia habet hoc voluptas omnis :

Stimulis agit furentes,
Apumque par volantum,
Ubi grata mella fudit,
Fugit, et nimis tenaci
Ferit icta corda morsu.
(Bœt. *De cons. philos.* Metr. VII.)

Initia namque cupidinis, dulcia sunt super mel et favum : at novissima ejus quovis absinthio amariora sunt. Quis est enim finis confabulationis conviviorum, et expletæ libidinis, nisi pyra incensa, et quæ in omnes cives desolationis incendia spargit?

Cap. XXIV. *Vitia potestatum ferenda sunt, eo quod in eis auspicia publicæ salutis constant, et quod dispensatores salutis sunt, sicut stomachus in corpore animalis nutritiva dispertit, et hoc ex sententia domini Adriani papæ.*

Vade, inquit Salomon, *ad formicam, o piger, ut providentia habeatur* (*Prov.* VI). At philosophus virum politicum mittit ad apes, ut ab illis suum discat officium : cui si Tyrii acquievissent, nequaquam luxuriæ indulsissent, et de gentis perpetua incolumitate gauderent. Sed quia vitium in muliere

Digitized by Google

domina radicavit, effeminati cives subduxerunt colla virtuti. Porro etsi in officio virtutum sit remissior principatus, colendus tamen est : et sicut apes in humeris regem suum attollunt, ita subjecti, quos pedes et membra prædiximus esse, dummodo vitiis perniciosus non sit, omnimodum ei exhibeant famulatum. Nam etsi laboret vitiis, ferendus et tanquam in quo salutis auspicia provincialibus exstant.

. . . Rege incolumi mens omnibus una;
Amisso, rupere fidem.

(Virg. *Georg.* iv, 212.)

Illyrici et Thraces, quotidiano exercitio indurati, gloria bellicæ laudis finitimos Macedones terrebant, qui prælio pulsi, rege suo regis defuncti filio in cunis prolato, et pone aciem posito, acrius certamen repetiere, tanquam ideo victi fuissent, quod bellantibus defuerant auspicia regis sui; victores futuri vel propterea, quod ex superstitione vel fide animum vincendi ceperant. Nam et miseratio infantis eos tenebat, quoniam si victi essent, captivum de rege facere videbantur. Conserto itaque prælio, magna cæde Illyricos fuderunt, ostendentes hostibus suis, priore bello regem, non virtutem Macedonibus defuisse. Quanti ergo esse debet jam provectus ætate et dignitate, si tanti habeatur utroque provehendus? Licet autem duriuscule videatur tractare populum, tamen auctoritas dignitatis, et officii utilitas debent provincialium animos mitigare. Memini me causa visitandi dominum Adrianum pontificem quartum, qui me in ulteriorem familiaritatem admiserat, profectum in Apuliam, mansique cum eo Beneventi ferme tres menses. Cum itaque, ut fieri solet inter amicos, sæpe super plurimis conferremus, et ipse quid de se, et Ecclesia Romana sentirent homines, a me familiarius, et diligentius quæreret, ego apud eum usus spiritus libertate, mala, quæ in diversis provinciis audieram, patenter exposui. Sicut enim dicebatur a multis, Romana Ecclesia, quæ mater omnium ecclesiarum est, se non tam matrem exhibet aliis, quam novercam. Sedent in ea Scribæ et Pharisæi, ponentes onera importabilia in humeris hominum, quæ digito non contingunt. Dominantur in clero, nec forma fiunt gregi, qui recto calle pergit ad vitam, pretiosam supellectilem congerunt, auro et argento onerant mensas, sibi etiam ab avaritia nimis parci. Nam pauper aut nullus, aut rarus admittitur, quem interdum non tam Christus, quam vana gloria introducit. Concutiunt ecclesias, lites excitant, collidunt clerum et populum, laboribus et miseriis afflictorum nequaquam compatiuntur, ecclesiarum lætantur spoliis, et quæstum omnem reputant pietatem. Justitiam non tam veritati, quam pretio reddunt. Omnia namque cum pretio hodie, sed nec cras aliquid sine pretio obtinebis. Nocent sæpius, et in eo dæmones imitantur, quod tunc prodesse putantur cum nocere desistunt, exceptis paucis, qui nomen et officium pastoris implent. Sed et ipse Romanus pontifex omnibus gravis, et fere intolerabilis est : præterea omnes arguunt, quod ruentibus et collabentibus ecclesiis, quas patrum construxit devotio, altaribus quoque incultis, palatia exstruit, et ipse non modo purpuratus, sed deauratus incedit. Palatia splendent sacerdotum, et in manibus eorum Christi sordidatur ecclesia. Provinciarum diripiunt spolia, ac si thesauros Cresi studeant reparare. Sed recte cum eis agit Altissimus, quoniam et ipsi aliis, et sæpe vilissimis hominibus dati sunt in direptionem. Et ut opinor, dum sic in invio erraverint, nunquam deerit eis flagellum Domini. Os siquidem Domini locutum est, quia quo judicio judicaverint, judicabuntur, et sua mensura remetietur eis. Antiquus dierum mentiri non novit. Hæc, inquam, Pater, loquitur populus, quandoquidem vis ut illius tibi sententias proferam. Et tu, inquit, quid sentis? Angustiæ, inquam, sunt undique. Vereor enim ne mendacii vel adulationis contraham notam, si solus populo contradixero. Sin autem, reatum vereor majestatis, ne tanquam qui os meum in cœlum posuerim, crucem videar meruisse. Verumtamen quia Guido Clemens Sanctæ Potentianæ Presbyter cardinalis populo testimonium perhibet, ei usquequaque contradicere non præsumo. Asserit enim in Romana Ecclesia quamdam duplicitatis esse radicem, et fomentum avaritiæ, quæ caput et est radix omnium malorum. Neque id quidem in angulo, sed considentibus fratribus, sancto Eugenio præsidente, quando adversus innocentiam meam Ferentini gratis excanduerant, hoc publice protestatus est. Unum tamen audacter conscientia teste profiteor, quia nusquam honestiores clericos vidi, quam in Ecclesia Romana, aut qui magis avaritiam detestentur. Quis Bernardi Redonensis, sanctorum Cosmæ et Damiani diaconi cardinalis continentiam, contemptumque pecuniæ, non miretur? Nondum natus est a quo munus acceperit. Quod tamen a communione fratrum sinceriore jure proveniebat, interdum accipere persuasus est. Quis non stupeat episcopum Prænestinum, qui scrupulum conscientiæ metuens, et a participatione bonorum communium abstinebat? Plurium tanta modestia, tanta gravitas est, ut Fabricio non inveniantur inferiores, quem, agnita salutis via, modis omnibus antecedunt. Quia ergo instas, urges, præcipis, cum certum sit quod Spiritui sancto mentiri non licet, fateor, quia quod præcipis, faciendum est, etsi non sitis omnibus operibus imitandi. Nam qui a doctrina vestra dissentit, aut hæreticus, aut schismaticus est. Sed Deo propitio, sunt qui non omnium vestrum opera imitentur. Paucorum ergo labes sinceris maculam, et universali Ecclesiæ infamiam ingerit. Et mea opinione ideo frequentius moriuntur, ne totam corrumpant Ecclesiam. Sed et boni rapiuntur interdum, ne malitia immutentur, et quia Roma corrupta, apud Deum his reperitur indigna. Tu ergo, qui id habes officii, quære et insere humiles, vanæ gloriæ et pecuniæ contemptores. Sed timeo ne,

Digitized by Google

dum pergis quærere quæ vis, ab imprudente amico audias quæ non vis. Quid est, pater, quod aliorum discutis vitam, et te ipsum minime perscrutaris? Omnes applaudunt tibi, pater omnium vocaris et dominus, et capiti tuo infunditur omne oleum peccatoris. Si ergo pater es, quare a filiis munera et retributiones exspectas? Si dominus, quare Romanis tuis timorem non incutis, et temeritate repressa, eos ad fidem non revocas? At urbem vis ecclesiæ tuis muneribus conservare. Nunquid eam sic Silvester muneribus acquisivit? In invio, pater, es, et non in via. Eisdem est conservanda muneribus, quibus est acquisita. Quod gratis accepisti, gratis dato. Justitia regina virtutum est, et erubescit quovis pretio permutari. Si gratiosa futura est, sit gratuita. Nequaquam prostituatur ad pretium, quæ corrumpi non potest. Integra est, et semper incorrupta. Dum premis alios, et tu gravius opprimeris. » Risit pontifex, et tantæ congratulatus est libertati, præcipiens ut quoties sinistrum aliquid de ipso meis auribus insonaret, hoc ei sine mora nuntiarem. Et cum plurima nunc pro se, nunc contra se respondisset, apologum hujusmodi mihi proposuit. Ait ergo : « Accidit ut adversus stomachum membra omnia totius corporis conspirarent, tanquam adversus eum qui voracitate sua labores omnium exhauriret. Non satiatur oculus visu, nec auris auditu, laboribus insistunt manus, pedes ab itinere callum induunt, ipsaque lingua utiliter sermonem et silentium moderatur. Omnia denique membra publicis invigilant commodis, et in tanta sollicitudine omnium et labore, solus quiescit venter; et cum omnia parata fuerint quæ labor multiplex acquisivit, solus omnia devorat et consumit. Quid multa? Condixerunt ut a laboribus abstinerent, et gravi inedia conficerent illum inertem et publicum hostem. Exacta est sic una dies, secuta est altera tædiosior. Tertia adeo perniciosa fuit, ut fere omnibus defectum indiceret. Urgente itaque necessitate, fratres iterum in unum convenerunt, acturi de salute sua, et hostis publici statu. Cum vero omnes assisterent, oculi languerunt, pes molem corporis non erexit, torpebant brachia, sed et ipsa lingua iners et deficienti palato sociata, causam communem exponere non præsumpsit. Ad cordis ergo consilium omnia redierunt, ibique habita deliberatione, ratio patefecit, quoniam hæc mala ingerebat, qui ante denuntiatus fuerat publicus hostis. Ex quo enim ei tributa subtracta sunt, et ipse quasi publicus dispensator, omnibus alimenta subduxit. Et quia nemo potest sine stipendiis militare, cum stipendia non procedunt, debilitatur et frangitur miles. Sed nec in dispensatorem poterat culpa refundi, qui quod non acceperat, minime potuerit aliis erogare. Longeque tutius esse, ut ei quod distribuat ministretur, quam illo evacuato omnia membra esuriant. Factumque est ita : suadente ratione impletus est venter, refocillata membra, et pax omnium reformata. Absolutus est itaque stomachus, qui licet vorax sit, et avidus alieni, non sibi tamen petit, sed aliis, quæ eo exinanito nequeunt sustentari. Tale est, inquit, frater, si recte attendas, in corpore reipublicæ, ubi licet plurimum appetat magistratus, non tam sibi quam aliis coacervat. Si enim exinanitus fuerit, nihil est quod membris valeat impartiri. Nam stomachi in corpore, et principis in republica idem officium est, juxta illud Q. Sereni :

Qui stomachum regem totius corporis esse
Contendunt, vera niti ratione videntur ;
Hujus enim validus firmat tenor omnia membra.
At contra ejusdem franguntur cuncta dolore.
Quin etiam, nisi cura juvet, vitiare cerebrum
Fertur, et integros illinc avertere sensus.

Noli ergo neque nostrum, neque sæcularium principum duritiam metiri, sed omnium utilitatem attende.

Cap. XXV. *De cohærentia capitis et membrorum reipublicæ : et quod princeps quædam imago Deitatis est, et de crimine majestatis, et de his quæ sunt in fidelitate servanda.*

Mihi vero satisfactum est, et persuasus sum devotos humeros supponere potestati, nec modo fero eam, sed grata est, dum Deo subjecta est, et illius ordinem sequitur. Alioquin si divinis reluctetur mandatis, et me theomachiæ suæ velit esse participem, libera voce respondeo : Deum cuivis homini præferendum. Sic ergo cohæreant inferiora superioribus, sic universa membra se subjiciant capiti, ut religio servetur incolumis. Rem politicam legitur Socrates instituisse, et in eam dedisse præcepta, quæ a sinceritate sapientiæ, quasi quodam fonte naturæ manare dicuntur. Hoc autem in summa colligitur, ut quæ in republica humiliora sunt, majorum officio diligentius conserventur. Institutionem Trajani, cujus mentio superius facta est, diligentius relege, et hæc latius conscripta invenies. Nobis autem hæc de unitate capitis et membrorum ad præsens dixisse sufficiat; hoc adjecto quod præmisimus, quod læsio capitis, ut prædiximus ad omnia membra refertur, et cujusque membri vulnus injuste irrogatum, ad capitis spectat injuriam. Cæterum quod adversus caput aut universitatem membrorum dolo malo malitia præsumit, crimen est gravissimum, et proximum sacrilegio, quia sicut illud Deum attentat, ita et istud principem, quem constat esse in terris quamdam imaginem Deitatis. Et ex eo quidem majestatis dicitur crimen, quod persequitur illius imaginem qui solus, sicut illustris comes Legecestriæ Robertus, modeste proconsulatum gerens apud Britannias, dicere consuevit, veræ et ingenuæ majestatis retinet veritatem. Puta cum quis adversus principis securitatem, aut populi, quid molitur, sive per se, sive per alium. In hujus autem persecutione omnibus æqua conditio est : et plerumque fit, ut nec mortis beneficio, in his etiam quos nemo convenit in vita, liberentur. Sed convictis mortuis illorum damnatur memoria, et bona successoribus auferuntur. Nam ex quo sceleratissimum quis consilium

Digitized by Google

cepit, exinde quodam modo sua mente punitus est. Ex quo quis tale crimen contraxit, neque alienare, neque manumittere posse constat, nec ei solvere jure debitorem. Famosi quoque, qui alias jus accusandi non habent, sine ulla dubitatione hic admittuntur; sed et milites, qui alias causas defendere non possunt. Nam qui pro pace excubant, magis magisque ad hanc accusationem admittendi sunt. Servi quoque dominos licenter deferunt, et liberti patronos. Hoc tamen crimen a judicibus non in occasionem ob principalis majestatis venerationem habendum est, sed in veritate. Nam et spectanda est persona an potuerit facere, et an fecerit, an cogitaverit, et an antequam hoc præsumpserit, sanæ mentis fuerit. Nec lubricum linguæ ad pœnam facile trahendum est : quanquam enim temerarii pœna sint digni, tamen et illis parcendum est, si non tale sit delictum, quod vel ex scriptura legis descendat, vel quod ad exemplum legis vindicandum est. Audiuntur et mulieres in læsæ majestatis quæstione. Nam conjurationem Sergii Catilinæ Julia mulier detexit, et M. Tullium consulem in judicium ejus instruxit. Tormentis quidem subdendi sunt, si hoc ratio necessitatis, aut utilitatis inducat, qui criminis ejus rei esse creduntur cum illis, quorum consilio atque instinctu ad accusationem visi sunt accessisse, ut ab omnibus commissis consciis vindicta possit instituta reportari. Sunt autem plurima, quæ majestatis informant crimen, ut si de morte principis tractetur, aut magistratuum, aut arma quis contra patriam tulerit, aut relicto principe de publico bello profugerit, aut concitatum in seditionem adversus rempublicam sollicitaverit populum : cujusve opera, dolove malo, hostes populi, reique publicæ, commeatu, armis, telis, pecunia, quave alia re adjuvantur, vel ex amicis hostes reipublicæ fiunt : cujusve opera, dolove malo factum erit, quo magis obsides pecunia dentur adversus rempublicam, quo minus etiam gens extraneæ regionis reipublicæ obtemperet, fecerit. Item qui confessum in judicio reum, et propter hoc in vincula conjectum, emiserit, et in hunc modum plurima, quæ longum, aut impossibile est enarrare. Sed quia formam fidelitatis in eo præ cæteris servari oportet, pauca sunt ex quibus quid non liceat, commodissime colligi potest. Necessarii namque contrarium, impossibile est, et ei quod oportet fieri, sola illicita contradicunt. Exigit autem fidelitatis forma, quæ necessario fidei sunt inserta, incolume, tutum, honestum, utile, facile, possibile. Ne cui fidelitate tenemur astricti, incolumitatem lædamus corporis, aut munitiones quibus tutus est detrahamus, aut præsumamus committere; unde honor aut illius utilitas minuamur : sed neque id quod facile est, difficile fieri licet; aut quod possibile est, impossibile. Præterea qui beneficium ab eo, cujus fidelis est, possidet, gerendis ejus auxilium et consilium debet. Unde quantum omnium Domino debeatur, sole clarius lucet, si tantum debetur his, quibus sola fidelitate tenemur astricti. Sed et pœna hujus criminis est tanta, ut non facile crediderim, nec a dominis insularum, qui frequentius tyrannidem induunt, severius quidpiam excogitari posse. Et ne a tyrannorum sævitia pœnæ severitas processisse credatur, ipsius modestissimi viri verba pro parte posuimus. Ait ergo : Quisquis cum militibus, vel cum privatis, vel barbaris etiam scelestam inierit factionem, aut factionis ipsius susceperit sacramentum, vel dederit, et de nece etiam virorum illustrium, qui consiliis et consistorio nostro intersunt, senatorum etiam, nam et ipsi pars corporis nostri sunt, vel cujuslibet postremo qui nobis militat, cogitaverit (eadem enim severitate voluntatem sceleris, qua effectum puniri jura voluerunt) ipse quidem ut majestatis reus gladio feriatur, omnibus bonis ejus fisco nostro addictis. Filii vero ejus, quibus vitam imperatoria specialiter lenitate concedimus (paterno enim debent perire supplicio, in quibus paterni, hoc est hæreditarii criminis exempla metuuntur) a materna vel avita, omnium etiam proximorum hæreditate ac successione habeantur alieni, testamentis extraneorum nihil capiant. Sint perpetuo egentes et pauperes, infamia eos semper paterna comitetur. Ad nullos unquam honores, ad nulla prorsus sacramenta perveniant. Sint postremo tales, ut his perpetua egestate sordentibus, sit et mors solatium, et vita supplicium. Denique jubemus etiam eos notabiles esse sine venia, qui pro talibus unquam apud nos intervenire tentaverint. Ad filias sane eorum, quotlibet numero fuerint, falcidiam. (30) Tantum ex bonis matris, sive testata sive intestata defecerit, volumus pervenire; ut habeant potius mediocrem filiæ alimoniam, quam integrum emolumentum et nomen hæredis. Mitior enim circa eas debet esse sententia, quas pro infirmitate sexus, minus ausuras esse confidimus. Uxores sane prædictorum recuperata dote, si in ea conditione fuerint, ut quæ a viris titulo donationis acceperunt, filiis debeant reservare, tempore quo ususfructus absumitur, omnia ea fisco nostro se relicturas esse cognoscant, quæ juxta legem filiis debeantur. Falcidia etiam ex his rebus filiabus tantum, non etiam filiis deputetur. Id quod de prædictis, eorumque filiis cavimus, etiam de satellitibus consciis ac ministris, filiisque eorum simili severitate censemus. Sane si quis ex his in exordio initæ factionis, studio veræ laudis accensus, ipse prodiderit factionem, et præmio a nobis et honore donabitur. Is vero qui usus fuerit factione, si tamen incognita ad hæc consiliorum arcana patefecerit, absolutione tamen et venia dignus habebitur.

Cap. XXVI. *Quod vitia ferenda sunt, aut tollenda, et a flagitiis distant : et generalia quædam præcepta de officio principis; et brevis epilogus quanta sit reverentia ei exhibenda.*

Hæc quidem pauca de multis excerpta, de sin-

(30) Hoc est, ni fallor, quarta pars bonorum, quam, ad minimum, hæredibus attribuebat lex Falcidia.

Digitized by Google

cera vena iuris. præsenti opusculo curavi inserere, quo et juris ignari, a majestatis crimine se ipsos longius amoverent his inspectis, et ne quisquam me ipsum calumnietur in aliquo adversus auctoritatem principis quidpiam præsumpsisse. Dici solet, quia sine læsione ungulorum, non facile removetur robur a subere : sed multo æquius et citius læditur, quisquis obsequium membrorum sejungit a capite. Vigeat semper excellentia capitis, quia in eo totius corporis consistit salus. Varro in Satyra quæ Menippæa inscribitur, et de officio matrimonii instituta est, ait : Vitium conjugis aut tollendum est, aut ferendum. Qui tollit vitium, commodiorem conjugem præstat : qui fert, se ipsum efficit meliorem. Sic principis et subjectorum vitia, aut ferenda sunt, aut tollenda. Horum quippe confœderatio affectum conjugis aut æquat, aut præcedit. Sed et ipsa Varronis verba, ferre et tollere, lepide quidem composita sunt. Apparet autem quia tollendi nomen, correctionis est nota. Constat ejusdem ejus esse sententiam, ut feratur, quod tolli non potest. Hoc tamen fidelis adjicit interpretatio, ut vitium intelligatur, quod honeste ferri potest, et religione incolumi. Vitia enim flagitiis leviora sunt, et sunt nonnulla quæ non ferri licet, aut quæ fideliter ferri non possunt. Ex causa fornicationis licenter divertit conjux a conjuge, et plerumque patronus est turpitudinis, qui crimen celat uxoris. Inde est forte : *Qui adulteram retinet, stultus et impius est* (*Prov.* XVIII). Hæc autem in mœchia corporali et spirituali, quoad aliquid, æque obtinent, etsi deterior sit spiritualis, et studiosius declinanda. Similiter et in membrorum compagine, ferendi aut tollendi Varronis est regula admittenda. Nam quin membra curari oporteat, nemo ambigit, sive in fomento olei, sive in austeritate vini, quod Samaritanus infundit vulnerato, procedat cura. Quod autem tollenda sint, ex eo liquet, quod scriptum est : *Si manus tua, vel pes tuus scandalizat te, abscinde eum et projice abs te. Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum et projice abs te* (*Matth.* XVIII). Hoc in membris omnibus principi arbitror observandum, ut non modo eruantur, abscindantur, et procul ejiciantur, si fidei aut publicæ saluti dentur in scandalum, sed ita conterantur, ut in exterminio unius, universorum incolumitas procuretur. Cui, inquam, parcet, qui etiam in oculos suos sævire præcipitur? Utique nec auris, nec lingua, aut si quid aliud in corpore reipublicæ degit, securum est, si insurgat in animam, ob gratiam cujus ipsi oculi effodiuntur. Cum autem Deus offenditur abusu criminum, aut Ecclesia conculcatur, totius animæ periclitatur salus. Quod ita alienum est ab officio principis, ut quoties ista proveniunt in republica, aut omnino non sentire credatur princeps, aut dormire, aut in diversorio esse. Sol eminet universis, ut cuncta videat, et dijudicet universa. Solem alterum, principem esse credo. Recte utique facit, cum

A *Ignavum fucos pecus a præsepibus arcet.*

(VIRG. *Georg.* IV, 167.)

qui alvearia spoliant, et quidquid dulce est ebibunt, aut asportant. Recte facit cum Ecclesiæ promovet culmen, cum religionis dilatat cultum, cum superbos humiliat, et exaltat humiles, munificus in egenos, in copiosos frugalior ; cum virtutes præmio, et vitia æqua pœnarum lance remunerat, cum justitia usquequaque ambulat ante eum, et ponit in via prudentiæ, aliarumque virtutum, gressus suos. Equidem

Sic petitur cœlum, non ut ferat Ossan Olympus,
Summaque Peliacus sidera tangat apex.

(OVID. *Fast.* I, 307.)

Inquit Sapientia : *Ne gloriosus appareas coram rege,* B *et in loco magnorum ne steteris* (*Prov.* XXV). Eoque spectat sapientis edictum, ut quisquis non humiliatur in facie principis, merita confusione obductus, gloria quam usurpavit, dignus est spoliari. Honorum siquidem distributor est, et dum recte ministrat principatum, penes eum est perpetua dispensatio munerum. Recte quidem ministrat, cum eo præsidente, lætantur populi, et in regno æquitatis totius terræ latitudo exsultat. Perpetua, inquam, quia, ut scriptum est, *rex qui judicat in veritate pauperes, thronus ejus in æternum firmabitur* (*Prov.* XXIX). Quis ergo honorem detrahat ei, quem audit a Domino perpetuo munere honoratum? Plane in insensibilem principis statuam quidquam C præsumere, quandoque crimen exstitit majestatis, et morte acerbissima, prout veteribus placuit, puniendum. Quis ergo in imaginem Dei, qui est princeps, malitia præsumente impune offendit? Proinde consiliosissimum est illud Sapientis : *In cogitatione tua, regi non detrahas, et in secreto cubiculi tui ne maledixeris diviti, quia aves cœli portabunt vocem tuam, et qui habent pennas annuntiabunt sententiam* (*Eccle.* X). Nunquid ergo quidquam licebit in opere, aut verbo, cum et ipsa cogitatio, cubiculique secretum, et sententia cordis arceatur, ne quid moliatur, aut concipiat adversus principem?

CAP. XXVII. *Quod Gnathonici pervertunt omnia, nec vera fateri patiuntur, et quod eis exemplo Marsiæ eorum detrahendum est, si sapiant divites : et quod calumniatores pauperum Deus ipse persequitur.*

D Cæterum si Gnathoni creditur, quisquis non arridet ditibus, etiam cum malefecerint, aut non applaudit in pessimis eorum, videtur aut invidere fortunæ, aut officio non differre. Nam apud Gnathonicos veritatis eloquium, crimen est majestatis. Impetrata tamen venia, unum pro membris in auditu capitis insero, non tamen ego, sed Spiritus sapientiæ, Spiritus veritatis, Spiritus sanctus : *Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, et ipse clamabit, et non exaudietur* (*Prov.* XXI). Non equidem exaudietur a capite suo, quoniam caput ejus Christus est, et in Christo Deus, et Deus Christus, qui liberat pauperem a potente, et confringit omnia intumentia regna terrarum, lapis præcisus de monte

Digitized by Google

sine manibus, eripiens inopem de manu fortiorum ejus; egenum et pauperem a diripientibus eum. Si ergo quisquam, quicunque sit ille, insurgit in eos, quorum patronus, imo Pater est Christus, procul dubio in se ipsum provocat lapidem, quo irruente, comminuta est statua, quam vidit Nabuchodonosor, quæ regnorum varii splendoris et roboris seriem figurabat. Nec proficit in tortura pauperum, multiplicare vota, et quasi Deus muneribus corrumpi queat, eum simulatis potius quam veris ab impœnitente eleemosynis attentare, cum sapientia protestetur, quia ruina est homini devorare sanctos, et post vota retractare. Et illud: *Hostiæ impiorum abominabiles Domino, quia offeruntur ex scelere* (*Prov.* XXI): et qui offert sacrificium de rapina pauperis, quasi filium immolat patri. Nec mihi imputetur, si de manu eorum fraternus sanguis exquiritur, aut operum suorum reportant præmia in eadem mensura quam ipsi intulerunt: quoniam non ego, sed Altissimus dicit et facit hæc omnia. Ego quidem non tantum bonis et modestis, sed etiam dyscolis arbitror serviendum in omni humilitate et reverentia, fideliter tamen et in cultu potestatis Deum venerandum, a quo est instituta. Unde et Hebræi præcipiuntur orare pro Babyloniis, quia in pace principum, quies est populorum, et Christus ipse Cæsari tributa a fidelibus censuit esse solvenda. Omnia tamen pervertit Gnatho, et eo judice veri professio, majestatis crimini coæquatur, dignus plane cui alumnus Apollinis, id est sapientiæ cultor, pellem detrahat exemplo Marsiæ, qui dum contendit

Phœbum superare canendo,

(VIRG. *Ecl.* V, 9.)

victus indumento naturæ spoliatur. Eum namque adulatorum factio imitatur, et infelicem Satyrum implet, dum numina sua (fortunatos loquor) vanis laudibus velut instrumentis musicis, non tam superare molitur, quam excæcare. Semper quidem juvenescit in vitio, quæ nunquam gravitate sensuum maturatur, levis, lasciva, loquax, et quæ ad omnem auram, quavis arundine citius agitatur.]

CAP. XXVIII. *Auctoritate Socraticorum quando quis de suo commendatur, et quando aliena sit laudatio.*

Et licet hi tibicines vanitatis, aliorum supplantationi semper insistant, in commendatione illius quod maxime suum cujusque est, aut rarius occupantur, aut minus. Tunc enim quisque maxime, et de suo commendatur, cum ad sapientiæ laudes lingua prædicantis accedit. Cætera namque omnia aliena sunt. Suum cujusque, quod sapit. Suum, inquam, non tamen a se, sed ab eo cujus munus est, quidquid laudem meretur in homine. Et hic quidem non meus est sermo, sed quem omnium sapientum cœtus concelebrat, et quem in libro, qui inscribitur de Deo Socratis, facile est invenire. Cujus verba propter elegantiam sensuum, et orationis lepidam venustatem, curavi inserere, ut his quæ scribuntur, promptius adhibeatur fides, cum de purissimo fonte majorum eadem profluxisse constiterit. Ait itaque Apuleius: Nihil æque miror, quod cum omnes et cupiant optime vivere, et sciant non alia re vivi quam animo, nec fieri posse, quin, ut optime vivas, animus colendus sit, tamen homines animum suum non colant. At, si quis velit acriter cernere, oculi curandi sunt, quibus cernitur. Si velis perniciter currere, pedes curandi sunt, quibus curritur. Itidem si pugillare valide velis, brachia vegetanda sunt, quibus pugillatur. Similiter in omnibus cæteris membris sua cuique cura pro studio est. Quod cum facile omnes perspiciant, nequeo satis mecum reputare, et perinde ut res est, admirari, cur non etiam animum suum ratione excolant. Quæ quidem ratio vivendi, omnibus æque necessaria est, non ratio pingendi, nec ratio psallendi, quas quivis bonus sine ulla animi vituperatione, sine turpitudine, sine labore contempserit. Nescio ut Sibimenias tibiis canere, sed non pudet me tibicinem non esse. Nescio ut Apelles coloribus pingere, sed non pudet me non esse significum. Et idem in cæteris artibus, si omnes persequar, licet tibi nescire, nec pudet. Enimvero dic sodes, nescio bene vivere ut Socrates, ut Plato, ut Pythagoras vixerunt, nec pudet me nescire bene vivere. Nunquam hoc dicere audebis. Sed in primis mirandum est, quod ea quæ minime volunt nescire, discere tamen negligunt, et ejusdem artis simul disciplinam et ignorantiam detrectant. Igitur quotidiana eorum æra dispungas; et invenies in rationibus multa prodige profusa, et in semet nihil: in sui dico dæmonis cultum, qui cultus non aliud quam philosophiæ sacramentum est. Plane quidem villas opipare exstruunt, et domos ditissime exornant, et familias numerosissime comparant. Sed in istis omnibus, in tanta affluentia rerum, nihil est, præterquam dominus ipse, pudendum. Nec injuria. Cumulata enim habent, quæ sedulo percolunt. Ipsi autem sordidi, indocti, incultique circumeunt. Igitur illas species, in quas patrimonia sua profuderunt, amœnissimas, et exstructissimas deprehendas, villas æmulas urbium conditas, domos vice templorum exornatas, familias numerosissimas, et calamistratas, opiparam supellectilem, omnia affluentia, omnia ornata præter ipsum dominum: qui solus, Tantali vice, in suis divitiis inops, egens, pauper, non quidem fluentem illum fugitivum captat, et fallacis undæ sitim, sed veræ beatitudinis, id est secundæ vitæ, et prudentiæ fortunatissimæ, sitit et esurit. Quippe non intelligit æque divites spectari solere, ut equos mercamur. Neque enim in emendis phaleras consideramus, et balthei polimina inspicimus, et ornatissimæ cervicis divitias contemplamur. Si ex aura et argento, et gemmis, monilia variæ gazæ dependent, si plena artis ornamenta capiti et collo circumjacent, si frena cælata, si ephippia fucata, si cingula aurata sunt: si istis omnibus exuviis amolitis et amotis, equum ipsum nudum, et solum cor-

Digitized by Google

pus ejus et animum contemplamur; ut sit ad speciem honestus, ad cursuram vegetus, et ad vecturam validus. Jam primum in corpore si sit

Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga,
Luxuriatque toris animosum pectus honestis.
(Virg.)

Præterea si duplex agitur per lumbos spina. Volo enimvero non modo perniciter, verum etiam permolliter pervehat. Similiter igitur et in hominibus contemplandis noli illa aliena æstimare, sed ipsum hominem penitus considera : ipsum, ut meum Socratem pauperem, exspecta. Aliena autem voco, quæ parentes pepererunt, et quæ fortuna largita est, quorum nihil laudibus Socratis mei admisceo : nullam generositatem, nullam prosapiam, nullos longos natales, nullas invidiosas divitias. Hæc enim cuncta, ut dico, aliena sunt. Sata Prothaonio gloria est, qui talis fuit, ut ejus nepotem non puderet. Ergo omnia similiter aliena numeres licebit. Generosus est? parentes laudas. Dives est? non credo fortunæ. Magis ista dinumero. Validus est? ægritudine fatigabitur. Perdix est? abibit in senectutem. Formosus est? exspecta paulisper et non erit. At enim bonis artibus doctus, et apprime est eruditus, et quantum licet homini, sapiens et boni consultus. Tandem aliquando ipsum virum laudas. Hoc enim nec a patre hæreditarium est, nec casu pendulum, nec a suffragio adminiculum, nec a corpore caducum, nec ab ætate mutabile. Hæc omnia meus Socrates habuit, et ideo cætera habere contempsit. Quin igitur et te ad studium sapientiæ ingeris, vel propera saltem, ut nihil alienum audias in laudibus tuis; sed ut, qui te volet nobilitare, æque laudet, ut Accius Ulyssem laudat in Philotheca, primo ejusdem tragœdiæ suæ principio :

Inclyte, parva prædite patria;
Nomine celebri, claroque potens
Pectore, Achivis classibus auctor,
Gravis Dardaniis gentibus ultor,
Laertiade.
(Fragm. p. 327.)

Novissime patrem memorat. Cæterum omnes laudes ejus viri audistis. Nihil inde nec Laertes sibi, nec Anticlea, nec Acrisius vindicat. Hæc tota, ut vides, laudis hujus propria Ulyssi possessio est. Nec aliud te in eodem Ulysse Homerus docet, qui semper ei comitem voluit esse prudentiam, quam poetico ritu Minervam nuncupavit. Igitur hac eadem comitante, omnia horrenda subiit, omnia adversa superavit. Quippe ea adjutrice Cyclopis specus introiit, sed egressus est. Solis boves vidit, sed abstinuit. Ad inferos demeavit, sed ascendit. Eadem sapientia comitante, Scyllam præternavigavit, nec ereptus est, Charybdi consertus est, nec raptus est. Circes poculum bibit, nec mutatus est. Ad Lotophagos accessit, nec remansit. Sirenas audiit, nec accessit.

Cap. XXIX. *Quod pro merito principis formatur populus, et ex merito populi, formatur principatus, Deoque placido creatura quælibet mansuescit, et servit homini.*

Hæc Apuleius eleganter quidem et splendide : et utinam audiatur. Si enim in sui ipsius cultu quisque laboret, et quæ exteriora sunt, reputet aliena : profecto optimus erit status singulorum et omnium, vigebitque virtus, et ratio prævalebit, regnante undique mutua charitate, ut sit caro subjecta spiritui, et spiritus plena devotione Domino famuletur. Quæ si processerint, nec tumore capitis onerabuntur membra, nec destitutione membrorum, aut ignavia languebit caput. Ista siquidem a peccati infirmitate proveniunt. Nam et inferiorum delicta, bonum principem demerentur, et peccata superiorum subditis sunt occasio et auctoritas delinquendi. Unde illud : *Omne caput languidum, et omne cor mœrens, a planta pedis usque ad verticem capitis non est in eo sanitas* (*Isa.* I). Mansuescit itaque princeps ab innocentia populi, et populares motus reprimit innocentia principalis. Placido namque Deo, omnis creatura mitis est, et servit homini, et eo indignante, omnis creatura armatur in ultionem ejus. Corvus Eliam pavit. Ursus famulatum impendit prophetæ. Ut parcat Danieli, ferocitatem naturæ dediscit leo, et collectam nescit esuriem. Unda siccis justorum calcatur pedibus. Adversus pueros succensus ignis in fornace non proficit. Ad votum fidei, aer imbres, et terra fructum negat, et cœlum ipsum in impios evomit ignes suos.

Cap. XXX. *Brevis epilogus adversus Gnathonicos.*

Cæterum dum ista prosequimur, nobis insidiantur Gnathonici, ut in invidiam felicium, quæcunque sunt dicta, retorqueant. Ut mendacii, aut temeritatis nos reos faciant, mentiuntur nos legem imposuisse principibus, et colla eorum jugo importabili onerasse. Veritas siquidem inimica est illis, et inimicitias divitum procurant amatoribus veritatis, quorum ut gratiam consequantur, nihil in verbo aut opere erubescunt. Ad singula clamat Gnatho, seu bona, seu mala sint, pulchre, bene, recte.

Pallescit super his, etiam stillabit amicis
Ex oculis rorem, saliet, tundet pede terram,
Ut qui conducti plorant in funere, dicunt,
Et faciunt prope plura dolentibus ex animo, sic
Derisor vero plus laudatore movetur.
(Horat. *De art. poet.* 429.)

Et nescio quomodo omnes ipsos etiam probos expugnant, et qui adulatorum nequitiam detestantur, a quibus etsi non sit laus quæsita, nihilominus oblata delectat. Istis, dum veritati insisto, nequaquam placere possum, sed nec ob eorum gratiam dignor non acquiescere veritati. Non est tamen quod mihi possint opponere, nisi quod mihi et illis non convenit, et quod interdum alicui amicorum, dum in manibus eorum labitur, in aure suggero,

Ne te decipiant animi sub vulpe latentes.
(Id. *ib.* 437.)

Hi quidem imperatores sunt curialium nugatorum, quorum si unum offenderis, omnibus aliis reus eris. Gnathonicorum ergo consilio convenerunt ambitiosi, invidi, superstitiosi, et similes, dicentes sibi bella parari, et me in eos velle (ut dici solet) caninam facundiam exercere, cum tamen id minime propo-

Digitized by Google

suerim, nisi aut eorum injuriis urgeat, aut auctoritate superioris amici, ad hoc stylum, licet hebetem, impellentis. Est quidem quod magis affectat animus, ut curialibus cedens nugis, illis quibus placent, faciam locum. Nam, ut de aliis taceam, non possum ferre Quirites Gnathones, qui sibi nil actum credunt, dum aliquis restiterit, cujus oculos non obducant ad tenebras, reprobato oleo peccatoris. Quod si quis effugerit, non tam Gnathonis, quam principalium virorum censetur hostis. Valeat ergo curia cum tolerabilibus nugis, dum Gnathonicorum factio abeat, semper in malam rem, et fiant semper novissima illius deteriora prioribus. Cæteros dies suus exspectat, et otium, etsi infecundi pectoris angustia, et oris ariditas infacundi non habeat penes se, quod possit omnibus impartiri. Tu quando ambitiosos, et invidos, cæterosque, domi nostræ latentes, egredi velis, si tamen præmissi libelli placuerint, exspectanti denuntia, et in verbis tuis calcaribus urgebuntur, ut in publicum prodeant. Non enim omnes aggrediendi sunt pariter, nec posset consertus eorum cuneus facile expugnari, cum nec ipsæ cohortes leviter in numerum cadunt.

Non mihi si centum linguæ sint, oraque centum,
Omnia nugarum percurrere nomina possem.

(Virg. *Æn.* vi, 626.)

LIBER SEPTIMUS.

PROLOGUS.

Egressus aula curialium, declinassem consortia nugatorum, nisi me in ipso limine abeuntem, tuæ præceptionis detinuisset auctoritas. Cum enim tibi cordis mei angustias denudarem, et de temporis ac vitæ jactura conquererer, omnia me, quoad Deus aliud revelaret, statumque meum reformaret in melius, forti animo perferre præcepisti, suadens ut more laborantium, qui cantilenis et vocum dulcedine, laboris tædia propulsant aut minuunt, rerum temporisque dispendia compensarem. Nam et itinerantibus via facilior videtur et brevior, si jucundæ narrationis sensibus, aut vocis dulcissimæ modulis recreetur. Sic et me lectionis, aut alterius officii studio jubes insistere, et si aliud non conceditur, de me ipso, et variis fortunæ formis conqueri, saltem mihi et Musis. Grandis enim profectus est ad philosophiam aspiranti, virtutis in se deplorare defectum. Ad hæc quid tibi respondeam, comicus suggerit, quia

Omnes cum valemus, recta consilia ægrotis damus.
Tu autem si hic sis aliter sentias.

(Terent. *Andr.* II, i, 9.)

Sic, sic a captivatis, quorum organa in salicibus suspensa sunt, quæruntur verba cantionum, quæ cantari omnino nequeunt, aut non solent in terra aliena. Licet enim virtus injurias captivitatis ignoret, aut suo privari non possit officio, rarus est admodum, qui philosophicis et curialibus officiis sufficiat morem gerere, cum hæc sibi plerumque constet plurimum adversari. Unde rem fere impossibilem videris imperare, præsertim cum ego sim homo sub potestate constitutus, et invitus faciam plurima necessitate obsequendi, et in his quæ propriæ voluntatis et sapientiæ instinctu gerenda sunt, mihi vix tempus indulgeatur ad pauca. Dies et nox necessariis et alienis occupationibus transiguntur, ut nec rei familiari curam impendere liceat; et tu hortaris ut scribam? Homo quidem imperitus sum scientia et sermone, et unum quod non accepi aliis erogabo?

Navem si poscat sibi peronatus arator,
Luciferi rudis, exclamet Melicerta perisse
Frontem de rebus.

(Pers. v, 102.)

Si itaque vis ut scribam, da, vel potius ab eo qui scientiarum dominus est, scientiam impetra, unde scribam, da tempus expeditum, et necessitatum domesticarum exclude molestias.

Nam si Virgilio puer et tolerabile desit
Hospitium, caderent omnes a crinibus hydri.

(Juv. vii, 70.)

Præterea vereor ne dum ad obsequium devotus accingor, dispendium pudoris faciens, æmulorum provocem linguas, qui mala aliena facillime carpunt, et bona difficillime imitantur. Quod autem, si aliud non licet, vis ut de fortunæ calculo, mihi et Musis querar, suadente quidem mentis angustia, facillimum est, cum, teste Gregorio Nazianzeno, nihil suavius videatur hominibus quam aliena loqui, vel aliena curare, sed a compositæ mentis arbitrio videatur alienum. Decet enim sapientem mentem componere, ut ad omnem fortunæ impetum, querelis exclusis, scutum rationis quasi volubile prætorium philosophantis opponat. Qui enim cum status sui qualitate rixatur, nisi forte de peccati corruptione languidus ingemiscat, nondum philosophantis ingressus est viam. De me quidem merito queri possum, qui exigentibus culpis meis, in id miseriæ projectus sum, ut in flagella paratus videar, et os meum nocte doloribus perforetur, et qui me comedunt, non quiescant. Cum ergo dolor meus in conspectu meo sit semper, putasne possit calami, vel stridentis fistulæ suavitate mulceri? Faciam tamen utrumque, auctore Domino, quod hortaris, et inter varias opes et delicias nationum, quibus affluis, jejuni pectoris, et aridæ linguæ qualiacunque munuscula tuo nomini consecrabo. Non enim de subtilitate sententiarum, aut verborum venustate præsumo, sed de sinceritate devotionis vitæ, cum quovis oratore contendam: certus quod eam præ auro sapientum,

Digitized by Google

et eloquentium argento acceptabis, discipulus illius, qui duo minuta viduæ, pomposis oblationibus divitum prætulit. Erit etiam favore digna simplicitas, et non quem sensum prima facie verba significent, sed ex quo sensu, vel ad quem sensum fiant, fidelis lector, attendes. Sic enim nugis seria immiscentur, et falsa veris, ut ad summæ veritatis cultum, omnia ex proposito referantur. Nec moveat, si qua eorum, quæ hic scribuntur, aliter inveniantur alibi, cum et historiæ in diversis gestorum casibus sibi invicem reperiantur contrariæ, sed ad unum utilitatis et honestatis proficiunt fructum. Nam periculum veri statuendi mihi non facio; sed quæ apud diversos auctores legi, ad utilitatem legentium, sine invidia communicare proposui. Nam et Apostolus, non quæcunque scripta sunt, vera sunt, ait, sed : *Quæcunque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt* (*Rom.* xv), licet universitas eorum, de quibus loquitur, ad illa sola possit arctari, quæ in lege scripta sunt et prophetis, de quorum veritate nemo ambigit, nisi qui fidei catholicæ non concordat. Quædam vero quæ in libris auctorum non reperi, ex usu quotidiano et rerum experientia, quasi de quadam morum historia excerpsi. Si qua vero ad gravioris philosophiæ exercitationem videntur accedere, academicorum more investigandi animo potius, quam pervicacia contendendi, sic constet esse proposita, ut in examinatione veri, suum cuique judicium liberum reservetur, et inutilis scribentium censeatur auctoritas, ubi sententia potior refragatur. Propositum tamen est, in his præcipue versari, unde perniciem error non contrahit, et ad illorum definitionem præsumptione temeraria non assurgere, in quibus sine periculo non erratur. Nemo autem in injuriam suam reputet quidpiam dici, cum nulla sit derogatio personarum, sed fugiendorum sola concussio vitiorum. In quo quidem me præstitum ire obsequium, tam malis quam bonis arbitror, dum in his approbatur quod faciunt, et hi notatis vitiis possint proficere, ut probentur. Sed hæc hactenus. Cur autem academicos præ cæteris placeat imitari, sermo succinctus aperiet.

Cap. I. *Quod academici modestiores fuerint aliis philosophis, quos temeritas excæcavit, ut darentur in reprobum sensum.*

Antiquos quidem philosophos floruisse ingeniis, et studio profecisse, jam non celebris opinio est, sed omnibus in commune persuasa sententia. Ad res enim ex natura fere incomprehensibiles, studio et exercitatione viam sibi fecit ingenium, et illorum beneficio plurima publicata sunt posteris, quibus gaudemus et miramur inventis. Mundum dimensi sunt, cœlum suis regulis subjecerunt, naturæ varias scrutati sunt causas, et universitatis opificem, defæcatis quodam modo sunt oculis contemplati. Quasi ergo mole Gigantea subvecti, et jam non humanis viribus roborati, intumuerunt, indixeruntque bellum gratiæ Dei, de vigore rationis libero confisi arbitrio, ac si secundum fabulas, A essent cœlo captivo virtutum, quibus efferebantur, brachia injecturi. Dejecti sunt itaque dum allevarentur, et dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt; et obscuratum est insipiens cor eorum, ut qui omnia fere pernoverant, perniciosissime errarent in maximis; et variis distracti opinionibus, etiam numina ignorarent. Si cui vero fabularum instrumenta vilescunt (licet et ab hoste doceri sapientis animus non detrectet, cum peculiaris populus Dei auro, argento, vestibus, et toto Ægyptiorum ornatu resplendeat); si gentilium, inquam, figmenta vilescunt, sic dum in campo Sennaar fundamenta Babylonis jacit impietas, dum turris elationis, et contradictionis machina in cœlum erigitur, de alto præcipitii a Deo facta est linguarum divisio, subtractoque impiis verbi commercio, ex necessitate secuta est secessio populorum. Sic et philosophi, dum ingenii sui machinas, suo quodam theomachiæ genere in altum erexerunt, vere eis incommutabilis et indeficientis veritatis subtracta est unitas; et ignorantiæ nebulis obvoluti, eorum quæ ab una et singulari veritate vera sunt, maximam notitiam perdiderunt, uti in sensum reprobum dati esse convincerentur ab operibus suis, et tanquam recedente duce, spiritu scilicet veritatis, dispergerentur in varias sectas erroris, et insanias falsas. Et eo quidem miseriores effecti sunt, quod in his defectum suum minime agnoscebant. Hinc est, quod dum Pronoen suam Stoicus veneratur, omnia necessitatis lege constringit. Epicurus econtra, dum rerum tuetur libertatem, dispositionem evacuat, et omnia casibus fluctuare contendit. E regione consistunt utriusque cultores, et de singulis fere rerum articulis dimicant; et quasi Palladis sacramento astricti, solas paradoxas loquuntur, aut κυρίας δόξας, et eas usquequaque veras esse confirmant. Academici vero vitantes præcipitium falsitatis, in eo quidem modestiores sunt, defectum suum minime diffitentur, et in rerum ignorantia positi, fere de singulis dubitant. Quod quidem longe tutius est, quam incerta temere definire. Academicorum quoque juvat opinionem, quod non modo Heraclides Ponticus, et Cicero noster, in summa ingeniosorum virorum laude recepti, tandem ad eos transierunt; sed et alii plures, quos percurrere longum est. Nonne ergo præferendi sunt aliis, quos et asserendi modestia, et tantorum virorum commendat auctoritas?

Cap. II. *De errore academicorum : et quos eorum liceat imitari, et quæ sunt dubitabilia sapienti.*

Non tamen omnes, qui academicorum censentur nomine, hanc dico modestiæ regulam tenuisse; cum et professio scissa sit, et pro parte tam risui pateat, quam errori. Quid enim ineptius quam fluctuare in singulis, et nullius rei habere certitudinem, et nomen philosophi profiteri? Nam qui de omnibus dubitant, eo quod nihil habeant certum, tam a fide, quam a scientia alieni sunt. Licet enim fides ad scientiæ bravium non perveniat, dum quasi

Digitized by Google

per speculum veritatem absentium contuetur, habet tamen certitudinem, caligine ambiguitatis exclusa. Porro si de singulis academicus dubitat, de nullo certus est, nisi forte et hoc ipsum incertum habeat, an contrariis existentibus, in eodem, circa idem, posset et dubius et certus esse. Sed an dubitet, incertum habet, dum hoc ipsum nescit, an nesciat. Cum vero in eo homo cæteris animalibus præstet, quod ratione viget, et intelligentia (nam in sensibus, qui licet animæ sint, corporis esse dicuntur, facile superatur, neque lynci valeat æquari perspicacia oculorum; sus auditu prævalet, vultur aut canis odoratu, gustu simia, aranea tactu). Cum, inquam, discernendi et intelligendi viribus homo præcedat, quis præstantiorem bestiis, aut potius quis non inferiorem, et, ut ita dicam, quis brutiorem non credat hominem, cui ratio non discernit, intellectus non sapit; cum et bruta ad quamdam rationis imaginem quodammodo videantur assurgere? Nam et canis suos discernit affectus, beneficiorum memor est, familiaritatem cum homine ab experientia rerum et usu contrahit, et amicitiæ præ cæteris, quasi fidem familiaribus exhibens, rationis et intellectus quodam nobilitatur ingenio. Sed et injuriarum memoria camelo tenaciter residet, et rhinoceros, qui et unicornis est, virginis integritatem sic agnoscit, ut duntaxat illius fere amplexibus capiatur. Odorem pantheræ cætera sequuntur animalia; et quod mirabilius est, pisces in gurgitibus ad speciem auri conveniunt: unde et sævientis luxuriæ imperator Nero, aureis, ut dicitur, retibus piscabatur. Quid multa?

Torva leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam,
Florentem cytisum sequitur lasciva capella.

(Virg. *Ecl.* II, 62.)

Et in hunc modum voluptate sua trahuntur plurima: quod, ut credo, evenire non posset, si de affectibus suis vel bruta animalia dubitarent. Qui ergo ad singula nescii sunt, qua temeritate vel impudentia, philosophandi professionem arripiunt? Nam sicut ab eo quod notum est, notio, sic et ratio ab eo, quod ratum est, id est certum et firmum, grammatice denominatur. Et profecto inanis est ratio hominis, cui nihil persuaderi potest, quin semper et in omnibus opinionum lubrico vacillet. Quid enim ei philosophia confert, qui semper fluctuat opinionibus; et cui, in ostendenda felicitatis via, rationis lumen exstinguit, et quasi oculum eruit, ut cautius et rectius pergat viator, cui ostensura est viam? Nonne et plurimum obest illi qui excæcatur? Quid potius sequetur, qui tanta contrarietate distrahitur? Sane ad patriam nemo pervenit, nisi qui unam sequitur viam; et qui omni verbo aurem accommodat, nunquam quietus erit. Nonne similior est lethargico, aut insipienti, sive insano, quam philosopho, qui cum somnii meminerit, an dormierit dubitat, et cum cibo satiatus est, an jejunus sit, nescit, et nullius eorum quæ egit vel in proximo, scientiam habet? Deinde, quanam vir in philosophiæ investigatione proficiet, cui ratio nihil persuadeat, quod teneat, aut sequatur, sed est ad omnia semper incertus? Talis utique academicus, cum nec brutis animalibus valeat adæquari, nec dignus est hominis, nedum philosophi, vel honore, vel nomine. Et quidem adversus istorum ineptias, magnus pariter et fidelis doctor Ecclesiæ Augustinus, sed et Cicero, validis rationibus et sermone elegantissimo copiosius disputant. Verumtamen ad illos, qui de singulis dubitant, quæ sapienti faciunt quæstionem, Cicero, se ipso teste, transivit; nec eos noster Augustinus persequitur, cum et ipse in operibus suis, academico temperamento utatur frequentius, et sub ambiguitate proponant multa, quæ alii confidentius, nec magis temerarie disputanti, non viderentur habere quæstionem. Mihi tamen non videtur quisquam eo loqui securius, qui ita circumspectus est in verbo, ne prolabi possit ad falsa. Sunt autem dubitabilia sapienti, quæ nec fidei, nec sensus, aut rationis manifestæ persuadet auctoritas, et quæ suis in utramque partem nituntur firmamentis. Talia quidem sunt quæ quæruntur de providentia, de substantia, quantitate, viribus, efficacia, et origine animæ; de fato, de facilitate naturæ, casu, et libero arbitrio; de materia et motu, et principiis corporum, de progressu multitudinis, et magnitudinis sectione; an terminos omnino non habeant, an eos duntaxat ἀλόγους tandem inveniant. De tempore et loco, de numero et oratione, de eodem et diverso, in quo plurima attritio est, de dividuo et individuo, de substantia et forma vocis, de statu universalium, de usu et fine, ortuque virtutum et vitiorum: an omnes virtutes habeat, qui unam habet: an omnia peccata sint æqualia, et æqualiter punienda. Item de causis rerum et adjunctione earum, vel repugnantia, de affluxione et defluxione Oceani, de ortu Nili, de humorum in animalibus corporibus augmento et diminutione ad motum lunæ, de variis latentis naturæ secretis: de officiis et figuris causarum, quæ in contractibus, aut quasi contractibus, maleficiis, aut quasi maleficiis, aut aliis rerum formis varie oriuntur, de natura et operibus ejus: de veritate, et primis rerum initiis, in quibus humanum ingenium defleit, an angeli omnino sua non habeant, aut qualia habeant corpora, et quæ pie quæruntur de ipso Deo, qui totius naturæ rationalis excedit investigationem, et super omnia, quæ mente possunt concipi, exaltatur. Possent in hunc modum enarrari quamplurima, quæ sic dubitationem sapientis admittunt, ut tamen dubitatio ipsa vulgum prætereat. In his itaque facile crediderim academicos tanto modestius dubitasse, quanto eos temeritatis præcipitium diligentius præcavisse reperio. Adeo quidem, ut cum apud scriptores in locis non passim dubiis, verba quodammodo ambigua, qualia sunt hæc, si forte, fortasse, et forsitan, proferuntur, academico dicantur usi temperamento, eo quod temperatiores aliis academici fuerint, qui

Digitized by Google

omnem veriti sunt temerariæ definitionis subire notam, et præcipitium falsitatis.

Cap. III. *Unde dicti sint academici : aut quis timor, aut passio mentis, secundum A. Gellium et Stoicos, in sapientem cadat.*

Academici quidem dicti sunt ab academia, unde Plato exstitit oriundus, qui eumdem suæ nativitatis locum, et studendi usu, et discipulorum frequentia, meritorumque suorum celebritate fecit insignem. Illum vero locum cæteris prætulit, eo quod ad incutiendum timorem, quo vitia reprimerentur, et agnita conditione sui, modestia fidelius reservaretur, maxime visus est ex frequenti terræ motu, quo sæpe colliditur, esse idoneus. Timor enim sicut modestiæ cognatus est, ita familiaris est sapienti. Non ille tamen qui mentem turbat, et quasi turbine quodam rationis et intelligentiæ præstringit oculum, sed qui componit animum, et quasi humilitatis fomes, hominem reddit ad omnia virtutis officia aptiorem. Unde in libris Noctium Atticarum scribit Aulus Gellius, vir elegantis eloquii, et multæ scientiæ, se aliquando navigasse cum quodam philosopho, eoque nobili inter Stoicos. Illis autem ex magna parte in sententiam sedit, timori locum non esse in animo sapientis, cum omnia ex necessitate proveniant, stultumque sit timere, quod vitari non potest : et econtra unicum sit remedium, ut vir prudens fortitudinis vires præparet, et robore patientiæ, quasi solidissimo animo invicti clypeo, omnia tela necessitatis excipiat. Cum ergo navigium turbato mari, ventorum vehementia, cœloque minaci periculosissime jactaretur, philosophus vi timoris expalluit. Deinde cum tempestate transacta securitas præbuisset colloquendi, ut fit, et congarriendi locum, sociorum unus dives, luxuriosus, Asiaticus, cœpit compellare philosophum, et illudere ei, eo quod contra professionem suam timore palluerat, cum ipse, qui minime philosophabatur, mansisset intrepidus in eo, quod impendebat, exitio. At ille Aristippi Socratici responsum retulit, qui cum in re simili similiter, et a consimili argueretur, respondit : illum pro anima nequissimi nebulonis merito non fuisse sollicitum : se autem debuisse timere pro anima Aristippi. Divitis ergo quæstione depulsa, accessit Aulus Gellius, non exagitandi animo, sed discendi, familiariter quærens, quænam esset causa timoris sui, cum præceptum sit disciplinæ Stoicorum ne mortis timeatur adventus, quam constat esse indubium terminum vitæ. Ille autem, cum discendi aviditate gnaviter accensum vidisset hominem, librum Epicteti Stoici de mantica protulit, in quo scripta erant ea, quæ congruebant decretis Zenonis et Chrysippi, qui dicuntur fuisse principes Stoicorum. Cum ergo librum in manibus Aulus Gellius tenuisset, invenit Stoicis placuisse, non esse in potestate hominis, ut visa, quæ phantasias appellant, in animum veniant, aut recedant, et cum venerint ex terribilibus rebus, aut contra, necesse asserunt moveri animum etiam sapientis, ut paulisper metu trepidet, tristitia contrahatur, dilatetur lætitia, cupiditatibus moveatur, tanquam his passionibus prævenientibus rationis et mentis officium, nec tamen ideo conscientiam mali in mente versari, nec approbari ista, aut eis aliquem indulgeri consensum. Hoc enim esse volunt in potestate : idque interesse censent inter animum sapientis et stulti, quod stultus consensu mentis passionibus cedit, sapiens autem, licet eas necessitate patiatur, retinet tamen de rationabiliter appetendis vel fugiendis, veram et firmam inconcussa mente sententiam. Hæc quidem illi auctore A. Gellio, et pro parte eleganter et vere. Errant tamen, si istarum passionum, quæ necessariæ sunt, repressionem et castigationem citra gratiam viribus suis ascribunt, eo quod solius miserentis Dei est, non utique currentis hominis aut volentis, ut hæ in usum justitiæ convertantur. Hoc autem sufficiat demonstrare, quod timore modestia dispensatur, et philosophandi prima sternitur et disponitur via. Siquidem scriptum est, quia initium sapientiæ, et finis modestiæ, timor Dei.

Cap. IV. *Unde dicatur philosophia : et de Samio Pythagora, et doctrina ejus, qui Italicis philosophandi auctor exstitit.*

Ipsum vero philosophiæ nomen, a Pythagora Italico inventum est, qui tantæ fuit auctoritatis apud antiquos, ut præjudiciali opinione, sententias omnium superaret, esset que satis ad quamlibet sententiam roborandam, si hoc ipse dixisse diceretur. Ipsa namque vox pronominis, usurpatione quadam, proprii nominis explebat officium. Fuit autem hic natione Samius, negotiatoris divitis filius, cui nomen Maratus erat ; sed parente longe ditior erat, eo quod negotiatio patris tanta nequivit acquirere, quanta filius contemnere maluit, quam habere. Magnis itaque sapientiæ formatus incrementis, Ægyptum primo, mox Babyloniam, ad perdiscendos siderum motus, originemque mundi spectandam, profectus, summam scientiam consecutus erat. Inde regressus Cretam et Lacedæmona, ad cognoscendas Minois et Lycurgi inclytas ea tempestate leges, contenderat. Quibus omnibus instructus, ad Crotoniorum urbem applicuit omnino resolutam, et solius virtutis opera indigentem. Fortunæ siquidem indignantes oderant arma, quæ adversus Locrenses infeliciter sumpserant, mutassentque vitam luxuria, nisi eis Pythagoras philosophus obstitisset. Ex quo patet, quantum bonus præstet homini, cum unius personæ auctoritas, jam lapsum ad frugem melioris vitæ revocaverit populum. Laudabat ergo virtutem quotidie, et vitia luxuriæ denudabat, et casuum urbium perditarum enuntiabat causas. Tantum quoque studii ad frugalitatem multitudinis provocabat, ut aliquos ex his luxuriatos esse incredibile videretur. Matronarum vero separatam a viris doctrinam, et puerorum a parentibus, frequenter habuit. Docebat nunc has pudicitiam et obsequia in

Digitized by Google

viros, nunc illos modestiam et litterarum studium. Inter hæc, velut genitricem virtutum, frugalitatem omnibus ingerebat. Consecutusque disputationum assiduitate erat, ut matronæ auratas vestes, cæteraque dignitatis suæ ornamenta, quasi luxuriæ instrumenta, deponerent, eaque omnia delata in Junonis ædem, ipsi deæ consecrarent, præ se ferentes vera ornamenta matronarum pudicitiam non vestes esse. In juventute quoque quantum profligatum sit, victi feminarum contumaces animi manifestant. Sed trecenti ex juvenibus, cum sodalitii juris sacramento separatam a cæteris civibus vitam agerent, quasi cœtum clandestinæ conjurationis habentes adversus Pythagoram, civitatem in se converterunt, quæ eos, cum in unam domum convenissent, cremare voluit, in quo tumultu sexaginta ferme periere, cæteri in exsilium profecti sunt. Ab hoc itaque philosophorum genus Italicum nomenque philosophiæ exortum est. Tantus autem exstitit in illa parte philosophiæ, quæ speculativa vocatur, ut ei quisquam philosophantium vix potuerit adæquari. Tantus in innocentia, ut ab omnium animantium temperasse credatur edulio. Tantus in cultu justitiæ, ut populos illius partis Italiæ, quæ antiquitus Magna Græcia dicta est, etiam post mortem nominis ejus auctoritas rexerit. Cum vero antea sapientes dicerentur, qui videbantur aliis præstantiores esse, interrogatus quid se profiteretur, philosophum se esse respondit, id est studiosum, vel sapientiæ amatorem, quoniam sapientem profiteri, arrogantissimum videbatur. Denique cum ad propulsandam labem morum, viginti annos egisset Crotonæ, Metapontum migravit, ibique decessit. Cujus tanta admiratio fuit, ut ex domo ejus templum facerent, ipsumque pro Deo colerent, nacti forte occasionem ex verbis ejus dicentis domum philosophantis esse sacrarium sapientiæ, et verissimum Dei templum. Traditur etiam persuasisse hominibus, esse animas immortales, et post dissolutionem corporis, vitæ præcedentis præmia recepturas. Impie tamen fabulam mille annorum primus dicitur induxisse.

Cap. V. *De Ionico genere philosophorum, et auctoritate Socratis, et dogmate Platonis, et opinione ejus post mortem.*

Alterum vero philosophorum genus est, quod Ionicum dicitur, et a Græcis ulterioribus traxit originem. Horum princeps fuit Thales Milesius, unus illorum septem, qui dicti sunt sapientes. Iste cum rerum naturam scrutatus, inter cæteros emicuisset, maxime admirabilis exstitit, quod astrologiæ numeris comprehensis, solis et lunæ defectus prædicebat. Huic successit Anaximander ejus auditor, qui Anaximenem discipulum reliquit et successorem. Diogenes quoque ejusdem auditor exstitit, et Anaxagoras, qui omnium rerum quas videmus, effectorem divinum animum docuit. Ei successit auditor ejus Archelaüs, cujus discipulus Socrates fuisse perhibetur, magister Platonis, qui, teste Apuleio, prius Aristoteles dictus est, sed deinde a latitudine pectoris Plato, et in tantam eminentiam philosophiæ, et vigore ingenii, et studii exercitio, et omnium morum venustate, eloquii quoque suavitate et copia subvectus est, ut quasi in throno sapientiæ residens, præcepta quadam auctoritate visus est, tam antecessoribus quam successoribus philosophis, imperare. Et primus quidem Socrates universam philosophiam ad corrigendos componendosque mores flexisse memoratur, cum ante illum omnes physicis, id est rebus naturalibus perscrutandis, maximam operam dederint. Probe quidem et sapienter, cum ad utilitatem suam oporteat omnia retorqueri, parumque prosit novisse opera Dei, quæ sunt omnia valde bona, et Creatori suo consequenter similia, nisi quis id præcipue agat, ne ipse sit malus. Præclara igitur vitæ mortisque fama Socratis, philosophiæ suæ reliquit plurimos sectatores, qui partiti sunt verba ejus in varias sectas, de quibus in sequentibus pauca dicentur. Porro tantæ multitudinis dissidentiam Plato, qua præeminebat auctoritate, cohibuit, et in se attentionem omnium diutius provocavit et tenuit. Sunt qui Platonem credant non vel Aristonis, vel Aristidis filium, sed augustiore conceptu natum, eo quod Apollinis figuratio, matri ejus Perictioni se miscuerit, quam constat a Solone sapientissimo, fundatore legum Atticarum, traxisse originem. Natus est autem mense qui apud Atticos Thargelion dicitur, die qua apud Delon Latona peperisse creditur Apollinem et Dianam; pridie quidem Socratem genitum ferunt. Talis ergo, et de talibus oriundus, non solum Heroum virtutibus præstitit, sed æquiparasse dictus est deorum potestates. Nam Speusippus domesticis documentis instructus, et pueri ejus aere in percipiendo ingenium, et admirandæ verecundiæ indolem laudat, et pubescentes primitias labore atque amore studendi imbutas refert, et in viro harum incrementa virtutum convenisse testatur. Ex eisdem genitoribus Glaucus et Adamantus ei fratres fuerunt. Doctores habuit in prima litteratura Dionysium, in palæstra Aristonem Argis oriundum. Tantosque progressus ei exercitatio contulit, ut Pythiæ luctando certamina vicerit. Picturæ non aspernatus artem, tragœdiis quoque et dithyrambis se utilem finxit. Jamque carminum confidentia elatus, certatorem se profiteri cupiebat, nisi Socrates humilitatem hujus cupidinis ab animo ejus expulisset, et veræ laudis gloriam ei curasset ingerere.

Et antea quidem Heraclidis secta fuerat imbutus; verum cum se Socrati dedisset, non solum ingenio atque doctrina cæteros Sacraticos vicit, sed etiam labore et elegantia sapientiam illustravit, eique recta assertione sensuum et majestate verborum, plurimum adhibuit dignitatis. Socrate siquidem excedente, se ad Pythagoræ contulit disciplinam, quam etsi ratione diligenti et magnifica videbat instructam, rerum tamen continentiam et castitatem magis

Digitized by Google

cupiebat imitari. Deinde Theodorum Cyrenensem adiit, ut geometriam disceret. Inde Ægyptum petiit, ut astrologiæ vacaret, ibique a plerisque creditus est didicisse oracula prophetarum. Unde rursus in Italiam rediit, et Pythagoreum Tarentinum Archytam secutus est; atque ad Indos, Medos, magos animum intendisset, nisi eum procedere vetuissent bella Galetica. Quapropter inventa Parmenidæ et Zenonis diligentius exsecutus, quæ apud magnos philosophos admirationi fuerant singula, in libris suis collegit universa, docens primus studia philosophiæ non modo non esse contraria, sed invicem necessaria sibi, eo quod mutuis auxiliis universa consistunt. Multi auditorum ejus utriusque sexus in philosophia floruerunt. Patrimonium in hortulo, qui academiæ junctus erat, in duobus ministris, et patera qua diis supplicabat, reliquit. Auri tantum habuit, quantum puer auricula gestaverat in nobilitatis insigne. Tres adventus ejus ad Siciliam, mali diversis opinionibus carpunt; sed primo ut historiam naturæ cerneret in Ætna, et incendiorum intelligeret rationem, illuc profectus est; secundo petitu Dionysii, ut Syracusanis assisteret, et ut municipales provinciæ illius disceret leges; tertio ut fugientem Dionem restitueret patriæ suæ, venia a Dionysio impetrata. Sed in his omnibus adeo diligens exstitit, ut a studiis aut officiis philosophiæ, nullo unquam tempore suspenderetur. Itaque cum studium philosophiæ partim in actione, partim in contemplatione versetur, Socrates activam exercuit, mores instituens, quibus fideliter ad beatitudinem vita transigitur : Pythagoras contemplativæ institit, per quam ingenium exercetur, et propagatur scientia : proinde Plato utramque jungendo alteri, philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit, ethicam, physicam, et logicam, id est moralem, naturalem et rationalem, qua verum disterminatur a falso, et sine qua disseri nequeunt, quæ vel in actione, vel in contemplatione versantur. Putatur a nonnullis, quod in peregrinatione sua Jeremiam prophetam viderit, audieritque in Ægypto, et legerit Scripturas propheticas. Sed supputata ratio temporum, quæ in Chronicis continentur historiis, docet eos nequaquam contemporaneos exstitisse, cum ortus Platonis vix ætatem illam apprehenderit, et interlabentibus centum septem annis tempus quo prophetavit Jeremias, attigerit, et Scripturæ propheticæ, post mortem Platonis, annis ferme sexaginta, regnante Ptolemæo, qui litterarum studiosus, a Hierosolymis septuaginta ascivit interpretes, Ægyptum intraverint. Opinio tamen illa convaluit, quia in libris Platonis inveniuntur multa dictis consona prophetarum. Nam in Timæo, dum causa mundi subtilius investigat, manifeste videtur exprimere trinitatem, quæ Deus est, efficientem causam constituens in potentia Dei, in sapientia formalem, finalem in bonitate, quæ sola induxit eum, ut omnem creaturam bonitatis suæ participem faceret, prout natura cujusque capax beatitudinis esse potest. Unam tamen in his visus est intellexisse et docuisse substantiam, dum opificem universitatis et formatorem Deum unum esse asseruit, quem ob insigne bonitatis, et dulcis affectus, dixit omnium genitorem, quem propter infinitatem majestatis, potentiæ, et sapientiæ, et bonitatis suæ, tam est invenire difficile, quam inventum digne profari impossibile. Eumdem quoque remuneratorem sperantium in se esse, et colentium se, videtur astruere, dicens sapientem esse cultorem Dei philosophum, qui animo et voto accedit ad sapientiam, et eum esse amatorem Dei; qui sicut constitutæ universitatis causa est admirabilis, ita bibendæ felicitatis idem est fons indeficiens et singularis. Moyses auctor est, quia in principio creavit Deus cœlum et terram, et in medio earum aquam collocavit et aerem. Plato quod ab initio, ut mundus, qui solidus et visibilis futurus erat, videri posset et tangi, Deus jecit duo prima mundani corporis fundamenta, ignem et terram, et eis concordi proportione sociata insolubili vinculo interjecit, nisi tamen voluntas conditoris, quæ sola tantæ firmitudinis nexus fidelissimus est, ut dissolvantur, admittat. Omne siquidem quod vinctum est, natura dissolubile est, sed ut bonæ conciliationis fœdus pereat, non est voluntas Dei, volentis bona duntaxat. Ait Moyses : Qui est, misit me ad vos, et illum singulari verbo, et prærogativa significatione censuit esse, qui semper idem est, ut ei nec præteritum transeat, nec futurum immineat, sitque immunis omnium motuum. Nam illa subsistendi dedignatus est verbo, quæ cum tempore festinant ad non esse, et singulis momentis per varios motus sui proficiscuntur in mortem. Et de homine quidem planum est, quia vita ejus non status est qui verbo substantivo debeat exprimi, sed transitus de utero ad tumulum, et quasi fuga aut umbra existendi. Plato quidem id quoque solum proprium dicit esse, quod semper est idem, nec motibus variatur. Quæ vero sunt obnoxia motui, non quidem sunt, sed videntur esse, et nequaquam manent, sed jugiter evanescunt et fugiunt, nec exspectant appellationem. Sunt præterea Platonicis et nostris multa communia, ut sint omnino inexcusabiles, dum veritatem Dei in mendacio detinent. Magnus Pater Augustinus auctor est, (si tamen quæ sub nomine ejus concepta legi, recolo fideliter), quod in libris Platonicorum inventum sit, quod beatus evangelista Joannes altius cœlo intonuit, et ultra quam humana mens percipere queat, licet auris utcunque possit audire; inventum est, inquam, quod ait ab initio Evangelii : *In principio erat Verbum* (*Joan.* I.) etc. usque ad locum quo ait : *Et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt* (*ibid.*). Ego quidem, nisi in Patrum scriptis legeretur, nequaquam alicui infidelium concessum crederem, ut os in tantæ lucis oraculum aperiret, quam oculus mundanus non sufficit intueri. Apostolorum tamen et familiaritatis intimæ privilegium astruit, quod ver-

Digitized by Google

bum fidei boni operis perseverantia illustravit, cum philosophi evanuerint, non modo in cogitationibus, sed operibus suis. Scripsit libros plurimos, et politici hominis merita contemplationum repressit, et contemplationis acumen actionis necessitas non exstinxit. Si liber, qui de dogmate ejus est, contemnitur, in laudem ejus Origenes, Hieronymus, Augustinus omnium philosophorum attestationibus freti sufficiunt. De morte ejus diversi diversa scripserunt, sed probabilius est eum, qui innocenter vixerat, et philosophiæ præcepta pro viribus fuerat insecutus, vitam risui non cessisse. Nam quod de eo nonnulli tradunt, quia verecundia motus emisit spiritum, eo quod nautarum propositam non potuit solvere quæstionem, constat nominis errore compositum. Quidquid enim de eo Græcorum loquuntur fabulæ, hoc de Homero, non Platone Valerius Maximus refert. Ex eo tamen et hoc vulgatum est, quia fuerunt qui Homerum æquivocum Platonis dicerent, propter excellentiam sapientiæ, sermonis elegantiam, et latitudinem pectoris. Nam viros nobiles certum est polyonymos exstitisse. Decessit autem octoginta annis et uno expletis, in tanta reverentia omnium, et integritate auctoritatis, ut diu dubitatum fuerit, diis an semideis esset potius aggregandus. Sed et cum ætate illa deficiente, merita virtutum ejus, tanquam incredibilia, quodammodo ad antiquitatis fabulas vergerent, ipsum inter semideos venerandum Labeo scribit, ut quiddam majus homine, minus Deo fuisse doceatur.

Cap. VI. *De Aristotele, et opinione ejus, et studiis: et quod variis disputationibus dubitationem Academicorum movit: et de regula eorum.*

Sol e cœlo visus est cecidisse, qua die philosophorum princeps Plato rebus excessit humanis, et quasi lucernam mundi exstinctam defleverunt, qui ad thronum sapientiæ, cui ille diu præsederat, sua arbitrabantur studia præferenda. Sed cum ei Aristoteles discipulus, vir excellentis ingenii, et Platoni impar eloquio, sed multos facile superans, in docendi officium successisset, quasi matutinum sidus effulsit hominibus, et quibusdam multiplicis philosophiæ præceptis, velut variis sapientiæ radiis illustravit orbem, et tanquam oculorum detersa caligine, ad contuendam veritatis speciem, mentes hominum reparavit. Sectam hic Peripateticam condidit, sic utique dictam, quod deambulans disputare consueverat, plurimosque discipulos præclara fama excellens et arte suadendi, vivo adhuc præceptore in suam hæresim congregavit. Tractavit quidem omnes philosophiæ partes, et præcepta dedit in singulas, sed præ cæteris sic rationalem redegit in jus suum, ut a possessione illius videatur omnes alios exclusisse. Ita tamen in aliis viguit, ut commune nomen omnium philosophorum, antonomasice, id est excellenter sibi proprium esse meruerit. Sicut enim *urbs* Romam, Maronem *vocta* exorimit.

A sic et philosophi nomen circa Aristotelem utentium placito contractum est. Fuit autem facundus eloquio, sed uberior sensibus, et doctus omnium sententiis obviare. Hic est qui primus studiorum genera, in acroaticum et exotericum dicitur distinxisse. Nam et familiares et quasi domestici admittebantur in acroatica; exoterica vero non modo extraneis, sed hospitibus patebant, et peregrinis. Fuerunt qui eum Incubi dæmonis filium crederent, propter agilitatem corporis, perspicaciam ingenii, et gloriæ appetitum, quam multiplici industria omnibus præripere consueverat. Testatur de eo Valerius Maximus, quia supremæ vitæ reliquias senilibus ac rugosis membris in summo litterarum otio vix custodiens, adeo valenter pro salute patriæ incubuit,
B ut eam ab hostilibus armis solo æquatam, in lectulo Atheniensi jacens, Macedonum de manibus, quibus objecta erat, eriperet. Ita urbe strata atque eversa, Alexandrique familiaritate qua restituta est, Aristotelis notum est opus. Licet autem nominum et verborum turbator habeatur, non modo subtilitate, qua cunctis celebris est, sed mira suavitate dicendi evaluit, adeo quidem, ut Platoni merito proximus fuisse videatur. Eum laudis fuisse avidissimum, vel ex eo constat, quod cum Theodocti discipulo libros artis oratoriæ ut eos ederet concessisset, moleste ferens postea, tantum laudis et gloriæ titulum se alii cessisse, proprio volumine quibusdam rebus insistens, planius sibi de his in Theodoctis libris dictum adjecit. Unde Valerius Maximus: Nisi me tam latæ et tam patentis scientiæ verecundia teneret, dicerem dignum philosophum, cujus stabiliendi mores altioris animi philosopho traderentur. Cæterum gloria ne ab his quidem, qui contemptum ejus introducere conantur, negligitur. Nam et voluminibus nomina sua diligenter adjiciunt, ut quod professione levant, usurpatione memoriæ assequantur. Hic est cujus disputationibus effectum est, ut Academia moveatur magis rationum quam collisione ventorum. Licet enim Peripateticus non Academicus censeatur, eo tamen sollicitante, de singulis maxime cœperunt Platonici, qui relicti erant, fere de omnibus dubitare. Siquidem post mortem Platonis Chrysippus (30*) sororis ejus filius, et Xenocrates dilectus ejus discipulus, in scholam, quæ Academia vocabatur, eidem successerunt, et ob hoc ipsi et successores eorum Academici vocabantur a loco, sicut Platonici a magistro. Ex quibus valde nobilitati sunt Græci, Plotinus, Jamblichus et Porphyrius catholicæ veritatis, ut dicitur, pessimus impugnator. In utraque vero lingua, Græca scilicet et Latina, nobilis exstitit Apuleius Afer, vir magnus in primis, et qui venustate morum, et dicendi copia, Socraticum fontem, et torrentem Platonicum, facile redoleat, vel tenuiter sapienti. Ab his fluxerunt et alii multi, qui dubitabilia discutere sic ut nulli præjudicaretur,

(30*) Edit. Paris., *Eusippus!*

Digitized by Google

maluerunt, quam ausu temerario definire, maxime cum occultam crederent veritatem eorum, de quibus in utramque partem probabiliter disputatur. Unde et Academicorum antiquissima regula est, ut quisque quod sibi occurrit probabile, suo jure defendat.

Cap. VII. *Quod alia sensus, alia rationis, alia religionis auctoritate probantur: et quod fides in omni doctrina aliquod stabile initium vindicat, quod probari non debet: et quod alia per se doctioribus innotescunt, alia rudibus: et quatenus dubitandum sit: et quod pertinacia veritatis inquisitionem plurimum impedit.*

Sunt enim nonnulla, quæ sensus rationis, aut religionis persuadet auctoritas. Horum dubitatio infirmitatis, erroris notam habet, aut criminis. Quærere enim an sol splendeat, albeat nix, ignis caleat, hominis est sensus indigentis. At vero an ternarius binario major sit, ipsumque totum et medietatem ejus contineat, quærere: et an quaternarius sit duplus binario, indiscreti est, et cui est ratio otiosa, aut deest omnino. Qui vero an Deus sit deducit in quæstionem, et an idem potens, sapiens sit, an bonus, non modo irreligiosus, sed perfidus est, et pœna docente dignus est instrui. Sunt enim in omnibus philosophicis disciplinis quædam prima, et, ut ita dicatur, Cratini verbo, primitiva principia, de quibus, eodem auctore, dubitare non licet, nisi his quorum labor in eo versatur, ne quid sciant. Nam sicut quædam se corporeis sensibus ingerunt, ut apud sensatos latere non possint: quædam subtiliora sunt, ut nisi familiarius adhibita, et prospecta diligentius, et pertractata sint, non sentiantur: sic sunt aliqua tanta sui luce perspicua, ut latere non possint rationis aspectum, sed communiter videantur ab omnibus; magis tamen et minus, pro capacitate, et viribus singulorum. Alia quædam sunt, quæ quasi quodam scrutinio indigent, et quia istorum consecutiva sunt, diligentius perscrutantem latere non possunt. Et his tamen, et illis, quædam videntur anteriora esse, quæ ratio philosophiæ quasi in fidei fundamento constituit, petens, ut in spe proficiendi ea sibi gratuitos concedantur. Sic et geometriæ primo petitiones quasdam, quasi totius artis jaciunt fundamenta, deinde communes animi conceptiones adjiciunt: et sic quasi acie ordinata, ad ea quæ sibi sunt demonstranda procedunt. Sed et petitiones ipsæ adeo consentiunt rationi, ut protervire videatur, quisquis eas vel hosti non concedit. Hic tamen nequaquam agitur de his, quæ ad cultum religionis pertinent, quoniam et ibi nonnulla quodammodo petuntur, quæ, ut fides amplius mereatur, experientiam rationis excedunt; sed hæc ipsa, etsi ratio non urgeat, debentur pietati. Ut enim sacramentis, ubi ratio deficit, adhibeatur fides, multis beneficiis, magnisque miraculis promeruit Christus, cui non credi impium est, sicut a probabilibus dissentire pertinaciter, protervum est. Quis enim, nisi insanus, aut protervus, negaverit, quin ab omni puncto ad omne punctum oppositum possit linea recta protendi? Nam sicut in ædificiis necesse est aliquid fixum esse et stabile, cui erigenda structura possit inniti: sic in omni doctrina aliquod stabile initium procedendi, necessitas consultissimæ rationis exposcit. Alioquin quidquid opifex adjicit, nutat, ac si in lubrico arenæ, aut bituminis quis ædificet aut scribat in fluminis lapsu. Nam incertis certiora faciunt fidem. Si ergo nihil sequitur, nisi aliud antecedat, si motus omnis a quiete procedit, quis potest ei probationis esse processus, qui nusquam quiescit, aut nulli acquiescit? Ei namque, cui omnia probabilia sunt, nihil probari potest. Sed eorum quæ perspicua sunt, alia sunt omnibus nota, alia doctioribus tantum, unicuique secundum propriam facultatem. Nam numerum omnem parem esse, vel imparem, ita publice notum est, ut nec puerea lateat, quibus licentia ætatis indulget

Ludere par impar, equitare in arundine longa,
Ædificare casas, plostello adjungere mures
(Horat. *Sat.* II, 3.)

Hoc autem quod omnis multiplex quoto loco dista ab unitate, tot super particulares sui generis antecedit, his duntaxat innotuit, qui numeris operam impenderunt. Mathematicus autem consultior novit, quia diversa sunt id quod est, et esse rei. Et sic in singulis disciplinis, quædam suis opificibus innotescunt, quæ non modo vulgo, sed aliis philosophis occultantur. Habet et religio quælibet principia sua, quæ aut ratio communis, aut pietas persuasit, quibus proficit in cultu Dei, et morum exercitio, ad beatitudinem obtinendam. Est autem unum omnium religionum principium, quod pietas gratis et sine ulla probatione concedit, Deum scilicet potentem, sapientem, bonum, venerabilem et amabilem esse. Nam Epicureorum Deum esse negantium, et casui subjicientium omnia, jam pridem auctore Deo homine, explosa sententia est. Obviare ergo principiis, aut rebus per se notis, sive de his ambigere, insensati est, aut vecordis, sive quod deterius est, criminosi. Sed nec de his dubitare licet, quæ ex principiis consequuntur, dum ea tamen sequi planum sit. Interim namque sunt quæstionibus agitanda, dum illorum ad principia vel consecutiva eorum, cohærentia pateat. Nam de singulis istorum dubitare non est inutile. Et quidem in talibus, donec apprehenderent veritatem, Academicorum probabilium disceptatio vertebatur. Quid enim refert, aut quorum interest, si qui semper et omnia quærebant, discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes, quia nihil certum habere noverant? Hanc ergo legem Academicorum præscribit Cicero, ut cui philosophandi propositum est, dum res obscura est, quærat; dum probabiliter elucescit, veritati acquiescat. Ait enim: Nos qui sequimur probabilia, nec ultra id quod probabile occurrit, progredi possumus, et refellere sine iracundia, et refelli sine pertinacia parati sumus. Hæc enim duo inventioni veritatis plurimum adversantur, si aut vera dicenti quis succenseat, aut perti-

Digitized by Google

naciter in falsitatis defensione laboret. Nam ut ait ethicus :

Impedit ira animum, ne possit cernere verum.

Et veritas ipsa incarnata recessit ab eis, qui in Corazaim et Bethsaida Spiritui sancto pertinacius restiterunt. Sed et Judæos pertinacia excæcavit, ut adhuc oculos eorum velum templi teneat, quod Domino patiente scissum est a summo usque ad deorsum.

Cap. VIII. *Quod virtus unica via est philosophandi, et eundi ad beatitudinem : et de tribus gradibus accedentium, et de tribus sectis philosophorum.*

Verumtamen, quia non « omnes omnia possunt, » et *spiritus ubi vult spirat* (*Joan.* III, 8), et frequens est, ut eorum quæ a doctoribus proferuntur, multitudinis sit multiplex intellectus, ex verbis Socratis et Platonis, sectæ multæ profluxerunt, omnes tamen ad unum, sed quasi per varias semitas properantes. Illud autem quo omnium rationabilium vergit intentio, vera beatitudo est. Nemo etenim est, qui non velit esse beatus ; sed ad hoc quod desiderant, non una via omnes incedunt. Una tamen est omnibus via proposita, sed quasi strata regia, scinditur in semitas multas. Hæc autem virtus est. Nam nisi per virtutem, nemo ad beatitudinem pergit. Citra virtutis opera forte quis, et procul dubio sine operibus ad beatitudinem trahitur, sed eo nullus, nisi virtutis passibus pergit. Virtus ergo felicitatis meritum est, felicitas virtutis præmium. Et hæc quidem bona sunt summa, alterum vitæ, alterum patriæ. Nihil enim virtute præstantius, dum exsul peregrinatur a Domino, nihil felicitate melius, dum civis regnat et gaudet cum Domino. Sunt autem hæc omnibus aliis præstantiora, quia virtus omnia agenda, felicitas omnia optanda complectitur. Felicitas tamen virtuti præstat, quia in omnibus præstantius est, propter quod aliquid, quam quod propter aliquid. Non enim felix est quis ut recte agat ; sed recte agit, ut feliciter vivat. Unde et Socraticum illud in Saturnaliorum libro laudatur: Multos homines propterea velle vivere, ut ederent et biberent ; se bibere atque esse, ut viveret. Unum igitur et singulare summum omnium bonorum beatitudo est, sed ab eo est aliud quodammodo quorumdam collatione summum, et eo ipso superius aliis, quod ad aliud, quod vere singulariter et unice summum est, familiarius accedit. Cæterum ad neutrius apprehensionem, nisi philosophia duce, humana infirmitas convalescit. Quisquis enim sine ea ad beatitudinis viam tendit, quasi cæcus in lubrico tendens, ad alta præsumptuosus cadit. Unde eam divinarum et humanarum rerum compotem esse Chrysippus asseruit, nec unquam satis posse laudari, quæ vitia expellit, virtutes ostendit et confert, et in humana infirmitate divinam quodammodo reparat integritatem. Et ut sensum suum expressius proferat, omnes qui non ab illa, vel ad illam vigilant, quod tamen ab illa est, brutis animalibus dicit esse conformes, imo et stupendum contra naturam miraculum, in corporibus humanis brutos homines esse. Tria vero genera hominum, qui homines sunt : alios enim brutos esse asseruit. Alii enim jam jucunditate sapientiæ perfruuntur, et hi sapientes sunt ; alii accedunt ut fruantur, et hi sunt philosophi ; alii aspirant ad accedendum, scilicet qui nondum sunt, et esse philosophi concupiscunt. Constat enim esse quam plurimos, qui nondum philosophantur, et vitam philosophorum si non opere, saltem desiderio æmulantur. Ego sententiam ejus tanto securius approbo, quanto eam mihi videre videor sancti Spiritus auctoritate subnixam, dicente Propheta : *Concupivit anima mea desiderare justificationes tuas in omni tempore* (*Psal.* CXVIII). In quo mihi tres præmissos ordines manifeste videtur expressisse. Cum enim Plato sapientem dicat esse cultorem Dei, quis alius habendus est sapiens, quam ille qui moratur in justificationibus Domini, et mulcente se conscientia bonorum, operum, veræ felicitatis saporem, tota mentis aviditate jam prægustat et sentit ? Procul dubio nequaquam illius expers est, cui agnita beatitudo dulcescit ; et ei expetibilium cumulus adest, qui in vita gustat, et videt quam suavis est Dominus. Philosophus autem, cujus intentio dirigitur illuc, ut sapiat, eodem auctore amator Dei est et vitia subigens, rebus agnoscendis applicat animum, ut his agnitis ad veram beatitudinem possit accedere. Hæc enim hominem beatum faciunt, si et vitiorum solvantur vincula, et quasi quibusdam gradibus contemplationis, lucidum et indeficientem fontem boni detur invisere. Nam

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.
(Virg.

Et, ut ait poeta, (nobis enim undecunque proveniant, placent incitamenta virtutum)

Felices animæ, quibus hæc cognoscere primum
Inque domos superas scandere cura fuit.
Credibile est illos pariter vitiisque jocisque
Altius humanis exeruisse caput.
Non Venus et vinum sublimia pectora fregit,
Officiumque fori, militiæve labor.
Non levis ambitio, perfusaque gloria fuco
Inagnarumque fames sollicitavit opum.
Admovere oculis distantia sidera nostris,
Ætheraque ingenio supposuere suo.
Sic petitur cœlum, non ut ferat Ossan Olympus,
Summaque Peliacus sidera tangat apex.
(Ovid. *Fast.* I, 297.)

Nullum tamen officium est militiæ aut domi, quod non philosophia pertractet, quippe quæ sola excludit vitia, et sine qua nil recte inter homines geri potest. Sicut autem morari in justificationibus, id est in expletione mandatorum Dei, sapientem facit (nam et propheta dicit : *A mandatis tuis intellexi*) (*Psal.* CXVIII), sic animum explendis aptare, ea demum philosophia verissima est. Sed sunt qui nondum explent, aut aptantur explendis, approbant tamen, quod suspiciunt in aliis, et illis, auctore Deo, desiderant conformari. Est ergo gradus eminentissimus eorum, qui in justificationibus occupantur; medius,

Digitized by Google

quorum animus expeditus est a vitiis, ut ex amore occupetur in illis; infimus, qui desiderant expediri, ut hoc ipsum concupiscere possint. Qui etsi non sint, desiderant tamen esse philosophi. Horum personam induerat propheta, dicens: *Concupivit anima mea desiderare justificationes tuas in omni tempore.* Ejus namque tanta est pulchritudo, quod si, ut ait Plato, videri posset oculis corporis, amore sapientiæ mirabiliter homines inflammaret, adeo quidem, ut primo aspectu necesse esset omnes in amorem incidere. Hanc amat et exquirit a juventute sua fidelis anima, cujus senectus constat in gravitate morum; et puerilis ætas, in ignorantia, et lubrico vitiorum. « Super salutem, inquit, et omnem pulchritudinem dilexi sapientiam, et proposui pro luce habere illam: venerunt mihi omnia bona pariter cum illa. » Si ergo bona omnia sapientiæ accessoria sunt, et philosophia studium sapientiæ, profecto philosophandi contemptus bonorum omnium exclusio est. Unde colligitur, quod quanto quis philosophiæ diligentius insistit, eo fidelius et rectius ad beatitudinem pergit. Nam virtutes, quibus itur in singulis officiis, illa dispensat. Sed quia veteres, licet ex parte animas crederent immortales, vitæ æternæ, quæ post istam futura est, nondum instructionem acceperant: summum bonum in virtute constituerunt, quo plane nihil melius est, nisi frui eo, cui summe bonus, et summum bonum est. Usus enim virtutis optimus est, et utendi Deus ipse est fructus. Cum vero virtus sola beatum faciat, ad thronum ejus, sumpta occasione, ex traditionibus doctiorum per varios calles ascendere conati sunt. Stoicus enim ut rerum contemptum doceat, in mortis meditatione versatur. Peripateticus in inquisitione veri volutatur: in voluptatibus Epicurus: et licet ad unum tendant, varias sententias, quasi vias beatitudinis auditoribus suis aperiunt. De quibus dubitare et quærere liberum est, donec ex collatione propositorum, quasi ex quadam rationum collisione, veritas illucescat. Sed de his latius in sequentibus dicetur. Nunc sufficiat ostendisse, in quibus academicos vacillantes liceat imitari.

Cap. IX. *De arrogantia multitudinis imperitæ: et qualiter legenda sunt ea, quæ prodesse poterunt, et obesse: et quod ingenio vel exercitio sine gratia sapientia non contingit.*

Pauci tamen sunt qui academicorum imitatores esse dignentur, cum unusquisque pro libitu potius, quam ratione, eligat quod sequatur. Alii namque propriis, alii doctorum opinionibus, alii multitudinis consortio distrahuntur. Quid enim dubitat, qui juratus in verba magistri, non quid, sed a quo quid dicatur attendit? Quidvis enim elatrat acriter, et quo imbuta est puerilis ætas, de intimis philosophiæ abditis erutum putat. Paratus et de lana caprina contendere, credens inopinabile, si quid ignotum, auribus ejus insonuit, nec rationibus acquiescit, quem doctoris captivavit opinio. Quidquid enim ille protulit, authenticum et sacrosanctum est. Ille tamen contradicit citius, et pertinacius reluctatur, qui in paucitate rerum addiscenda, consumpsit ætatem, et tanta verborum angustia premitur, ut si verbum unum aut duo subduxeris, elinguis fiat, et quavis statua taciturnior. Marmoreum putes, et in auditorio Pythagoræ, aut monachorum claustro, non tam usum quam necessitatem silentii didicisse. Si quis istorum in manus tuas forte erudiendus inciderit, merito facies quod Timotheum, qui in arte tibiarum excellebat, fecisse refert Quintilianus in libro De institutione oratoris. Hic quidem duplas mercedes exigebat, et accipiebat ab his, qui fuerant male præinstituti, quam si omnino rudes accederent. Error enim duplicem laborem exigit, cum et delenda sint perversæ institutionis semina, et bonæ fidelius sint insorenda. Suspice ad moderatores philosophorum temporis nostri illos qui altius præconantur, quos auditorum multitudo circumstrepit, diligenter attende eos in regula una, aut duobus aut pauculis verbis invenies occupatos, aut ut multum pauculas quæstiones aptas jurgiis elegerunt, in quibus ingenium suum exerceant, consumant ætatem. Eas tamen non sufficiunt enodare, sed nodum, et totam ambiguitatem cum intricatione sua per auditores suos transmittunt posteris dissolvendum. Eo loci ut congrediaris invitant, instant, postulantque conflictum: si differs manum conferre, si paululum moraris, insiliunt. Si accedis, si tandem invitus congrederis, si premis, latebras quærunt, variant faciem, verba distorquent, præstigiis conformantur, lubricum et volubilem Protea mirabaris rediisse, nisi quod teneri facilius potest, si in eo perstiteris, ut quocunque verba defluant et volvantur, quid velint intelligas, et quid sentiant in tanta varietate verborum, et tandem vincientur sensu suo, et capientur in verbo oris sui, si substantiam eorum, quæ dicunt, attigeris, firmiterque tenueris. Ea tamen, de quibus maxime disceptatur, inutiliora, et aliis viliora sunt, cum patuerint. Si progrederis, si pudet, et piget in nugis diutius occupari, ad diverticula propositæ quæstionis relabitur, et quasi ad sinum matris recurrens, more Antei, ab eo, in quo genitus et nutritus est, vires reparare contendit. Sic circumit, tot facit anfractus, ut ad usitata recurrat, ac si labyrinthum oporteat circumiri.

. . . . Serpente ciconia pullos
Nutrit, et invento per devia rura lacerta,
Illi eadem sumptis quærunt animalia pennis.
Vultur jumento et canibus crucibusque relictis,
Ad fetus properat, partemque cadaveris affert.
Hic est ergo cibus magni quoque vulturis, et se
Pascentis, propria cum jam facit arbore nidos.
Sed leporem aut capream famulæ Jovis, et generosæ
In saltu venantur aves, tunc præda cubili
Ponitur: inde autem cum se ma ura levabit
Progenies, stimulante fame festinat ad illam,
Quum primum rupto prædam gustaverit ovo.

(Juven., xiv, 75)

Si ergo eos a verbis suis suspenderis, fere in

omni facultate, inopiæ eorum poteris misereri. Sunt enim qui præstare videantur in singulis; sunt qui partes philosophiæ vindicent universas: nec minus tamen sunt in singulis philosophiæ copia destituti. Sunt qui ab una perfectionem sperent, sunt qui universis invigilent, inopes singularum. Non facile tamen dixerim, quos magis credam esse erroneos, cum nec ab una perfectio constet, et nemo fideliter queat omnibus inservire. Qui tamen ab una petit omnes, ineptior est. Arrogantior qui omnes profitetur. Imo ad omnia occupari desidis est; sed fastidientis, et non proficientis, omnia circumire. Cæterum, qui multa percurrit, ut eligat cui sit potius insistendum, circumspectus est, et, aliis examinatis, præelectioni suæ fidelius servit. Eo forte spectat præceptum ethici, legere libros præcipientis. In libello quoque quo parvuli initiantur, ut virtutis instructio, et usus teneris ebibitus animis, facile nequeat aboleri (quoniam et testa diutius servat odorem ejus,

Quo semel est imbuta recens,)

ait vel Cato, vel alius (nam auctor incertus est)

Multa legas facito, perlectis perlege multa.

Quo quidem aliquid esse utilius ad scientiam aspiranti, facile non crediderim, præter observantiam mandatorum Dei, in qua singularis et unicus indubitanter est philosophandi profectus. Sic tamen omnia legenda sunt, ut eorum aliqua cum lecta fuerint, negligantur, reprobentur nonnulla, aliqua videantur in transitu, ne sint omnino incognita: sed præ omnibus majori diligentia insistendum est, quæ aut politicam vitam, sive in jure civili, sive in aliis Ethicæ præceptis instituunt, aut procurant corporis aut animæ sanitatem. Cum enim illa quæ præcipua est inter liberales disciplinas, sine qua nemo recte docere vel doceri potest, sit in transitu, et quasi a limine salutanda, quis in aliis censeat immorandum, quæ aut intellectu difficiles, aut effectu inutiles et perniciosæ, non faciunt hominem meliorem? Nam et ea ipsa, quorum usus necessarius est, si hominem immoderatius occupaverint, perniciosissima sunt. Poetas, historicos, oratores, mathematicos probabilis mathematicæ, quis ambigit esse legendos, maxime cum sine his viri esse nequeant, vel non soleant litterati? Qui enim istorum ignari sunt, illiterati dicuntur, etsi litteras noverint. Cum tamen quasi in jus suum vindicant animum, etsi polliceantur notitiam rerum, virtutis tamen dedocent et submovent cultum. Unde Cicero cum de poetis ageret, ut diligentius audiatur, exclamat: Clamor et approbatio populi, quasi magni cujusdam et sapientis magistri, et qui ad commendationem sufficiat plausu suo, quos vult facit authenticos. At illi, qui tantis laudibus efferuntur, quantas obducunt tenebras! Quos invehunt metus! Quas inflammant cupiditates! Hi stupra, adulteriaque conciliant, varias doli reparant artes, furta, rapinas, incendia docent, quæ sunt, aut fuerunt, imo quæ fingi possunt, malorum exempla proponunt oculis multitudinis imperitæ. Quæ incendia cœli succensi, aut maris inundatio, aut terræ hiatus, tantas fecit populorum strages, quantas isti faciunt morum? Comicus qui præ cæteris placet, in eunucho refert adolescentis libidinem inflammatam, cum tabulam pictam videret continentem, quo pacto deus, qui cœli templa sonitu concutit, per impluvium auro misso, inclusam turre, et septam custodibus, corruperit Danaen. Similes in singulis picturas videt, miratur, et laudat multitudo. Nam quæ virtutis incitamenta sunt, rarus spectator attendit

Quæ res in se neque consilium, neque modum
Habet ullum, eam consilio regere non potes.
In amore hæc omnia insunt vitia: injuriæ,
Suspiciones, inimicitiæ, induciæ,
Bellum, pax rursum. Incerta hæc si tu postules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.
Et quod nunc tute tecum iratus cogitas
Egone illam? Quæ illum? Quæ me? quæ non? Sine modo
Mori me malim, sentiet qui vir siem.
Hæc verba una mehercle falsa lacrymula
Quam oculos terendo misere vix vi expresserit
Restinguet: et te ultro accusabis, et dabis ei
Ultro supplicium.

TERENT. *Eun.* I, 1 42.)

Ad depellendum meretricum contumelias ratio evidens est, quam servus inducit: sed quidquid in hanc partem loquuntur, ita accipitur, ac si insanum amatorem revocet servus. Eos tamen alibi commendat plurimum idem Cicero dicens: Poetas et varios scriptores artium, aut rerum gestarum, solus ille contemptibiles facit, qui non veretur contemni. Nam et virtutis habent usum, et philosophandi materiam præbent. Notant enim, non docent vitia, et aut utilitatis causa grata sunt, aut voluptatis. Sic autem per morum discrimina transeunt, ut virtuti faciant locum. Nam per tela, per ignes, per maris varias procellas, per tot motus, seditiones et insidias populorum, Scyllam pertransiit et Charybdim, ut ad patriam suam saltem in senectute Ulysses repedaret. Socios variis exsilii amisit casibus, sed eos aut fortunæ violentia, aut naturæ infirmitas, aut animi voluptas absumpsit. Horum tamen omnium jucunda relatio est. Nam vel amici prævisus casus, etsi amarus sit, proficit ad cautelam. Et quo familiosior [familiarior] fuit cum labente societas, eo casus quemque magis absterret. Siquidem exemplis sæpe magis proficitur, quam præceptis. Mala enim vitantur facilius, quo fidelius præcognita fuerint. Vix, et quodammodo solus, evasit Ulysses, sed ad philosophiæ jucunditatem, et quasi proprias voluptates, pauciores evadunt. Consonat ei, si Lyricum conticente lyra dignaris audire, Flaccus, aut si mavis Horatius, qui plus honestatis et utilitatis se apud Mæonidem invenisse gratulatur, quam plurium Stoicorum sit præceptis expressum. Ait enim:

Digitized by Google

Trojam belli scriptorem, Maxime Lolli,
Dum tu declamas Romæ, Præneste relegi :
Qui quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid
Pulchrius et melius Chrysippo et Crantore dicit. [non,
[*Cur ita crediderim, nisi quid te detinet, audi.*]
Fabula, qua Paridis propter narratur amorem
Græcia barbariæ lento collisa duello,
Stultorum regum et populorum continet æstus.
Antenor belli censet præcidere causas.
Quid Paris? ut salvus regnet, vivatque beatus,
Cogi posse negat.
Seditione, dolis, scelere, atque libidine, et ira,
Iliacos intra muros peccatur et extra.
Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi.

(Horat. *Ep.* I, II, 1.)

Ego autem in illorum sententiam facillime cedo, qui non credunt sine lectione auctorum, posse fieri hominem litteratum. Litterarum tamen copia nequaquam philosophum facit. Gratia siquidem est, quæ ad sapientiam sola perducit. In summa siquidem copia litterarum, aut ignorantia interdum, aut negligentia veritatis est, sine qua impossibile est quemquam fieri sapientem. Unde et doctor ille Ecclesiæ, cujus nemo satis memor esse potest, Augustinus, Varronem arguit, quem tamen ut litteratissimum fuisse docent, ait post cætera, quibus singulari præconio commendatur : Denique et ipse Tullius, huic tale testimonium perhibet, ut in libris Academicis dicat, eam quæ ibi versatur disputationem, se habuisse cum M. Varrone, homine, inquit, omnium facile acutissimo, et sine dubitatione doctissimo. Non ait eloquentissimo vel facundissimo, quoniam revera in hac facultate multum impar est, sed omnium facile acutissimo, et indubitanter doctissimo. In primo autem libro, cum ejusdem Varronis litteratoria opera prædicaret : Nos inquit, in nostra urbe peregrinantes, errantesque tanquam hospites, tui libri quasi domum reduxerunt, ut possemus aliquando qui, et ubi essemus, agnoscere. Tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum jura, tu sacerdotum; tu domesticam, tu publicam disciplinam, tu sedium, regionum, locorum, tu omnium divinarum, humanarumque rerum nomina, genera, officia, et causas aperuisti. Iste igitur vir tam insignis excellentisque peritiæ, qui tam multa legit, ut ei aliquid scribere vacasse miremur, tam multa scripsit, quam multa vix quemquam legere potuisse credamus. Iste, inquam, vir tantus ingenio, tantusque doctrina, si rerum velut divinarum, de quibus scribit, oppugnator esset atque destructor, easque non ad religionem, sed ad superstitionem diceret pertinere, nescio utrum tam multa in eis ridenda, contemnenda, et detestanda conscriberet. Cum ergo viri acutissimi, et sine ulla dubitatione, Cicerone teste, doctissimi, superstitio scriptis propriis eam convincentibus arguatur, constetque superstitionem falsitatis vitio, virtuti, quæ in sola veritate consistit, esse oppositam, et sapientiam sine virtute esse non posse, quis ex sola lectione, nisi adsit gratia illustratrix, creatrix, vivificatrixque virtutum, credat posse, fieri hominem sapientem

A Cap. X. *Omnes scripturas esse legendas : et de benedictione quæ primigenis data est, et filiis Noe : et quod rationi auctoritas nullius sentiendum præjudicet.*

Omnes tamen Scripturas legendas esse probabile est, nisi sint reprobatæ lectionis, cum omnia non modo quæ scripta, sed etiam quæ facta sunt, ad utilitatem hominis, licet eis abutatur interdum, instituta credantur. Nam et angeli quodammodo propter animam, et mundus corporeus secundum assertionem Patrum, ad corporis usum institutus est. Ab initio benedixit Deus homini, dicens : *Crescite et multiplicamini, et replete terram, et subjicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus cœli, et universis animantibus quæ moventur super terram.*
B (*Gen.* I). Et adjiciens omnem herbam afferentem semen, et universa ligna in usu suo (nam a carnis edulio, ante diluvium creduntur abstinuisse) concessit eis in cibum. Illis quoque quos a peste diluvii arca, præfiguratrix Ecclesiæ, liberaverat, benedixit, et legem dedit, dicens : *Crescite et multiplicamini, et replete terram*, et terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terræ, et super omnes volucres cœli, cum universis quæ moventur in terra : omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt, et omne quod movetur et vivit, erit vobis in cibum. Quasi olera virentia tradidi vobis omnia, excepto quod carnem cum sanguine non comedetis. Ecce quia primigenis, et filiis Noe, eadem benedictionis collata est gratia, eadem auctoritas dignitatis, eadem et ciborum fere concessa
C est indulgentia. Augmentum namque, et multiplicatio, gratiæ dilatationem exprimit : dominium terræ, et bestiarum terror, privilegium potestatis, victualium universitas, et indicium libertatis. Omnia siquidem munda mundis. Nec recolo hujus benedictionis privilegium alio indultum tempore, quam quo innocentia per creationem data est, aut per medicinam sacramenti vel pœnitentiæ reparata. Nam et his statim post diluvium, et illis ante peccatum, ideo forte dictum est, *crescite et multiplicamini*, ut illius duntaxat augmentum, et multiplicatio acquiratur, quod Deus homini contulit per naturam, aut reformavit per gratiam. Hoc autem et crescere
D jubetur in se, et quodammodo multiplicari in sobole. In se quidem ad meriti profectum, in sobole, numerosa quadam propagatione virtutum. Cum vero natura sit vitiata per culpam, ut crescere aut multiplicari jubeatur, non memini. Licet autem quæ præmissa sunt, stare queant ad litteram, cum omnia in usum vitæ hominis cedant, et ea ipsa, quæ videntur esse mortifera etiam visu, odoratu, auditu, nedum tactu vel gustu, qualia sunt nocentius venenosa, cibus sint hominis, aut ejus vertantur in cibum : poterit tamen et alium sensum scrutator mysticus invenire. Sensum tamen historicum roborat, quod pisces sanissimos, et feras, quarum carnes utilissimæ sunt, videmus crebro venenatissima reptilia devorare, et ipsa venena inferuntur medi-

Digitized by Google

camentis, quibus non modo natura sustentatur humana, sed etiam infirmitas convalescit. Cum vero primum sit excutiendus sensus historicus, quicunque animum vel ad fidem, vel ad opera fidei, quæ sunt boni mores, magis informat, laudabilior et plane utilior est. Hoc enim lectione semper quærendum est, ut homo se ipso melior jugiter fiat. Verum cum littera præcedens, utiliter ad multa possit referri, et ad hoc posse aptari consentio, ut per gratiam ex benedictione Dei collatam, ad virtutis incrementum et multiplicationem, liberum excitetur arbitrium, et virtutibus multiplicatis per gratiam, adjiciatur subjectio terræ, quam cum in se ipso homo subjecerit, dominium sui, aliorumque consequitur, ut cunctis animantibus prælatus, timorem et tremorem incutiat omnibus, quæ moventur in terra. Sunt ergo ei cuncta in cibum, quia in omnibus creaturis, ei verba salutis suæ loquitur Dominus. Plane cibatur in cunctis, quibus ad vitam vel mores componendos, vita hominis proficit. Constat enim quod omnis ædificatio morum a Domino est, et cum quis ad virtutem, aut ab opere, aut a verbo, aut quocunque modo instruitur, concessis sibi a Domino utiliter cibatur. Omnis enim instructio salutis, quodammodo verbum Dei est; et a quocunque veritas doctrinæ proferatur, acceptanda est, eo quod veritas incorrupta semper et incorruptibilis est. Ante diluvium et post, dum sanguine, in quo sedes est animæ, abstineatur, concessus est omnium usus; et ante baptismum et post, dummodo peccatum vitet, nemo undecunque instrui prohibetur. Si apostolus est aliquibus odor mortis in mortem, quid prohibet et vasa mortis alicui prodesse ad vitam? Cum ergo dicitur: quidquid vis, præter sanguinem, comede, perinde est ac si quadam imagine dicatur, dummodo vitia fugias, quod volueris lege. Sicut in escis carnalibus quædam sunt quæ digeruntur utiliter, quædam vertuntur in crudos humores, alia per vim expulsivam ejiciuntur omnino, quædam sunt quæ sanis, si tamen modeste sumantur, conferunt; et obsunt ægrotativis: quædam debilioribus faciunt, minus tamen conducunt sanis et sanativis. Nam hæc ipsa non adeo naturam corroborant: delicatiora siquidem minus nutriunt, magis communia, et alimenti, ut ita dixerim, pinguioris. Sic et in libris sunt quæ omnibus prosunt, dum tamen legantur modestia dispensante, ut quæ nihil continent nisi ædificationem fidei et morum. Sunt quæ solidioribus animis faciant, habenda quidem procul a lectione simplicium; sunt quæ natura bonæ mentis omnino ejiciat; sunt quæ digerat in usum morum aut eloquentiæ; sunt quæ indurent animam, et in fide et bonis operibus solam faciant eruditatem. Vix autem invenietur scriptum, in quo si non in sensu vel in verbis, non reperiatur aliquid, quod prudens lector emittit. Cæterum libri catholici tutius leguntur et cautius; et gentiles simplicioribus periculosius patent: sed in utrisque exerceri fidelioribus ingeniis utilissimum est. Nam exquisita lectio singulorum, doctissimum; cauta electio meliorum, optimum facit. Ut enim in libro Saturnaliorum, et in epistolis Senecæ ad Lucilium legitur, apes quodammodo debemus imitari, quæ vagantur, et flores carpunt, deinde quidquid attulere disponunt, et per favos dividunt, et succum varium in unum saporem, mistura quadam et proprietate spiritus sui, mutant. Nos quoque quidquid diversa lectione quæsivimus, convertamus in usum virtutis, ut omnia in ordinem gerendorum, rationis judicio digerente, coalescant. Nam et in animo melius distincta servantur, et ipsa distinctio, non sine quodam fermento, quo conditur universitas, in unius saporis usum varia libamenta confundit, ut etiamsi apparuerit unde sumptum sit, aliud tamen esse, quam unde sumptum noscetur, appareat, quod in corpore nostro facere videmus, sine omni opera nostra, naturam. Alimenta quæ accipimus, quandiu in sua qualitate perseverant, et solida innatant, malo stomacho oneri sunt. At cum ex eo quod erant, mutata sunt, tum demum in vires transeunt. Sanguis enim ex divino mandato diducitur, dum vitia declinantur. Pastor ecclesiæ reptilia et immunda macture præcipitur, et comedere: quod licet ad vocationem gentium proprie referatur, vel exempli conformitate docere potest ut, jugulatis erroribus, gentilium dogmata nequaquam horreamus. Dum innocentiam, frugalitatem, contemptum mundi docent Pythagorici, audiantur; dum animas, quas in cœlum evexerunt, retrudunt in corpora bestiarum, juguletur vel Plato. Nam in eo Pythagoram nimis secutus est, quod sicut mortuos ex vivis, ita ex mortuis reciproce vivos fieri docuit, et per varia corpora pro morum qualitate migrare. Unde illud:

Ipse ego, nam memini, Trojani tempore belli
Panthoides Euphorbus eram, cui pectore quondam
Hæsit in adverso gravis hasta minoris Atridæ.

(Ovid. *Met.* xv, 160.)

Sic ergo legantur, ut auctoritas non præjudicet rationi; nam et urtica, dum legitur rosa, quandoque manum tangentis urit. Sapientia siquidem fons quidam est, de quo egrediuntur flumina quæ irrigant omnem terram, et non modo hortum deliciarum divinæ paginæ replent, sed etiam ad gentes pertranseunt, ut nec etiam Æthiopibus omnino desint. Inde sunt floridi, redolentes, et fructiferi gentium horti, quos si forte simplex lector ingreditur, semper poetici illius meminerit,

Qui legitis flores, et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

(Virg. *Ecl.* III, 92.)

Nam et poma Hesperidum, quæ draco pervigil servat, nullus asportat ignavus, aut qui Scripturas non quasi vigilans legerit, sed quasi dormitans somniaverit, ac si ad finem legendorum, uteus calcaribus, properet. Certum est quia fidelis lector, et prudens, et qui litteris ex amore invigilat, vitia

Digitized by Google

semper excludit, et in omnibus accedit ad vitam. Hinc est illud doctoris doctorum Hieronymi : Ama scientiam Scripturarum, et carnis vitia non amabis.

Cap. XI. *Quid sit vere philosophari : et ad quem finem omnis Scripturarum vergat intentio.*

Hoc autem revera philosophari est, et hic est multæ lectionis jucundissimus et saluberrimus fructus. Ipsa siquidem rerum omnium continet disciplinam, et omnium moderatrix, universis humanæ vitæ actibus, et verbis, et cogitationibus modum, et terminos ipsa constituit. Est tamen cui nec ipsa novit terminum præfinire. Est cui in eo præscribit modum, ut non habeat modum. Quidquid agit aut loquitur, illuc tendit, quod apud recte philosophantes non habet terminum. Nam et ejus substantia in eo consistit, ut illud nequaquam terminetur. Si enim secundum Platonem, philosophus Dei amator est, quid aliud est philosophia, nisi divinitatis amor? Hoc est utique quod terminari non vult, ne et ipsa, quod non expedit, finiatur. Quod enim finitur, esse desinit : et si amor Dei exstinguitur, philosophiæ nomen evanescit. Sic et incarnata sapientia Dei, cum multis præscribat modum, Deum sine modo præcipit diligendum : nisi quia charitati modus ille præscribitur, ut Deus sine termino amoris diligatur. Qui enim ait : *Diliges proximum tuum sicut te ipsum* (*Matth.* XIX), idem præmisit : *Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo, ex tota anima tua, ex tota mente tua, et ex omnibus viribus tuis* (*Matth.* XXII). Idem quoque adjecit : *In his duobus mandatis, universa lex pendet et prophetæ* (*ibid.*). Si ergo omnia quæ scripta sunt prophetis famulantur et legi, id est si omnis doctrina illuc tendit, ut homo subjectus sit legi Dei, quis ambigit ad regnum charitatis universa referri? Qui vero philosophando charitatem acquirit, aut dilatat, summum philosophantis assecutus est finem. Hæc est itaque vera et immutabilis philosophantium regula, ut sic in omnibus legendis aut discendis, agendis, aut omittendis, quisque versetur, ut proficiat veritati et charitati. Ipsa vero nunquam inanis aut sola est, sed honestatem, modestiam, cum sobrietate pudicitiam, et aliarum venerabilium virtutum cœtum in ipsum hominem, quem pietati consecrat, quasi in templum Domini introducit. Quidquid aliorsum vergit in artibus, sive quibuscunque Scripturis, non philosophiæ dogmata, sed inanes fabulæ sunt, et figmenta eorum, super quorum impietatem ira Dei de cœlo revelatur. Quidquid illi garriant, recte philosophanti ineptum videtur, insipidum et insulsum. Audi, non me, sed prophetam dicentem de talibus : *Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua* (*Psal.* CVIII). Loqui ergo vera et justa, philosophantibus et non philosophantibus commune est. Vera et falsa loqui, bona et mala docere, non philosophantium est. Sed et recta duntaxat interdum docet vanus philosophi imitator; sed qui recta quæ docet sequitur, vere philosophus est.

Cap. XII. *De ineptiis nugatorum, qui sapientiam verba putant : et quod aliter legendi sunt libri divini, aliter gentiles libri.*

Errant utique, et impudenter errant, qui philosophiam in solis verbis consistere opinantur. Errant qui virtutem verba putant, ut lucum ligna. Nam virtutis commendatio consistit ab opere, et sapientiam virtus inseparabiliter comitatur. Unde constat, quia illi qui verbis inhærent, malunt videri quam esse sapientes. Plateas circumeunt, terunt limina doctiorum, quæstiunculas movent, intricant verba, ut suum et alienum obducant sensum, paratiores ventilare quam examinare si quid difficultatis emersit. Verentur tamen prodere imperitiam suam jactatores sapientiæ, non amatores, et id quod nesciunt, pravo pudore nescire, quam quærere et discere malunt, præsertim si adsunt alii, quibus notum [arbitrentur quod ipsi nesciunt; fastum tamen] eorum ferre non poteris : de omni materia loquuntur subito, dijudicant omnes, culpant alios, se ipsos prædicant, jactant se invenisse de novo, quod tritum est ab antiquis, et testimonio librorum per ætates multas ad tempora nostra perductum. Verba multiplicant, ut sæpe minus intellecti sint onere, et multitudine verborum, quam rerum difficultate. Cum enim ne intelligeretur effecit, arbitrantur se meruisse, ut præ cæteris philosophus videatur. Et sæpe qui paucissima novit, proponit plurima, quæ nec ipse Pythagoras sufficeret explanare. Interdum eadem replicat et revolvit. Et quia non habet, quo divertat, laborat misere, idem terit, « et easdem circinat auras; » dum enim procul audis, tertium Catonem e cœlo miraberis cecidisse : quemlibet enim hominem, attulisse videbitur. Si professionem quæras, aut artem, est :

Grammaticus, rhetor, geometres, pictor, aliptes,
Augur, schœnobates, medicus, magus : omnia novit,
(Juv., III, 76.)

et esuriente Græculo longe præstantior. Nam et si jusseris, ibit in cœlum, et Dædalo doctior, te ipsum quo volueris incolumem per inane trajiciet. Accede ut docearis, quid in scriptis suis auctores senserint diligenter inquire, excute litteram; statim increpabit duritiam tuam, et asino Arcadiæ te dicet tardiorem. Plumbo hebetior es, dum quid in littera latet interrogas. Littera inutilis est, nec curandum est, quid loquatur. Si instas, moneberis fugere, quoniam perniciosa est, et occidit. Cave ne serpens sis, quterram comedit omnibus diebus vitæ suæ. Aut ludendum, aut fabulandum; aut disceptandum est tibi. Nam qui verbosior est, videtur doctior. Nec curandum est, unde, aut quid, de quo sentiat, aut proferat aliquis, dum loquatur. Nec refert qua quisque ratione nitatur, dum non instantiam, sed umbram ejus quisque dare sufficiat. Quid verum aut falsum, quid probabile aut quid non probabile sit, frustra quæritur, cum omnibus imago probabilium præferatur. Statue quod volueris, statim illud aliqua si-

Digitized by Google

militudo evacuat. Nam quod obtinet in uno simili, velis nolis in alio obtinebit. Constat tamen quod vero simile est, non statim esse verum, et quod falsum videtur, non semper falsum esse. Si propositorum similium dissimilitudinem niteris aperire, rem inanem aggrederis. Aut enim te vel clamore præpediet, aut superfluam operam deridebit; cum omnium similium aliquam dissimilitudinem esse oporteat. Alioquin non tam similia, quam eadem merito esse dicentur. Docere cur ita non sit, non modo frivolum, sed irrisione dignissimum judicatur. Statim quæritur an velis concionari. Dicunt se ut Peripateticum, non Hermagoram audiant, convenisse; cum tamen deambulatione et circumitione viarum potius, quam diligenti investigatione rerum, Peripateticos imitentur. Si tamen hæc ad copiam eloquentiæ comparandam exerceatur disceptatio, et similia et dissimilia conquirantur, exercitium quidem laudabile est, et quo aliud esse conducibilius juventuti, non facile dixerim, dummodo fallaciarum nube multiplici, sibi nequaquam perstringi oculos patiantur. Nihil enim utilius, nihil ad gloriam aut res acquirendas commodius juventuti, quam eloquentia, quæ ex eo plurimum comparatur, si rerum in mente, et in ore copia sit verborum. Verba namque proferre rebus incognitis, desipientis potius quam docentis est, aut discentis. Multos videbis hujusmodi, qui totum longo detinent sermone diem, et nihil omnino dicunt, aut minimum. Tu defessus es audiendo, et is nisi verbosior esset, loquendo perfatigari potuerat; quo tamen tendat, aut quid velit, nondum intelligis. Tu finem exspectas, ille nondum initium fecit. Perfer tamen, ut videas qua exiturus sit; recollige tandem, quæ contexuit, et occurrent tibi

.....Velut ægri somnia, vanas
Fingentis species, ut nec pes, nec caput uni
Reddatur formæ.

Turbati cerebri hominem credas, et qui ex defectu rationis linguam continere non possit. Putes eum noctes continuare insomnes, et sopita ratione, melancholiam solam in eo excitatam. Si forte miseratione ductus, ei modestiam persuaseris, succendetur, et qualibet in quemvis finget opprobria, compatientibus et deridentibus æque conviciabitur; nec amicus nec hostis ab eo, nisi conputus abscedet. Si cœpisti, perferas necesse est, aut procacis linguæ sustinebis injurias. Desiste ergo, nisi sordida lingua malueris inquinari. Nam et immunda quo magis moventur, eo amplius fetent. Viri prudentis dictum agnosces, quia

Vesanum tetigisse timent, fugiuntque poetam,
Qui sapiunt, agitant pueri, incautique sequuntur.

Licet autem apud privatos, aut serio viventes, homo hujusmodi rectissime videatur inutilis, commodus tamen est in cœtu multitudinis, quæ hilaritatis et jocularis lætitiæ materia gaudet. Optimum enim instrumentum est ad risus conciliandos, et efficacior quovis mimo. Ut venenum ejus effugias, patientiam indicas auribus, morem geras insano, qui nulli parcit, et si eum forte vis reprimere, benignissime obsecra, ut in docendo aut disputando sententiæ plus apponat, et eam verborum deductione compenset. Nam qui verba rebus, et res temporis opportunitati contemperat, modestissimam totius eloquentiæ regulam tenet. Illa vero copia laudem parit, cui veritas virtuti, et omnibus officiis amica consentit. Multa siquidem et fallacter loqui, nugigeruli est, et famam omnino negligentis, et in se virorum gravium provocantis odium et contemptum. Nam et spiritus sapientiæ auctor est, quia qui sophistice loquitur odibilis est. Non mediocris tamen utilitas est, in deprehendendis importunitatibus sophisticis, sine quarum notitia quisquis ad examinationem veri et rerum ventilationem progreditur, quasi miles inutilis est, qui adversus exercitatum, et instructum hostem, procedit exarmatus. Licet ergo ad exercitium colloquentem vicissim fallere, et quasi in campidoctorum schola, inter cives jocularem militiam exercere; sed ubi se colloquentium intentio, ad philosophiæ sobrietatem exigit, importunitates sophisticæ delitescunt. Et si forte ab alterutra parte emerserint, sic a sapientibus corripiuntur, sicut in republica inter contrahentes, dolus malignantium coercetur. Cæterum verba rebus, res temporibus contemperare, et intervenientes fallacias prudenter arguere, non paucorum dierum est, aut levis opera. Unde plurimi accedentes, retrorsum abeunt, et aliquam vestium philosophiæ portiunculam præferentes, gloriantur apud indoctos, ac si in jurisdictionem eorum tota concesserit. Ut enim ait quidam (verbis namque manentibus nomen excidit)

Cartio quisque duas postquam scit jungere partes,
Sic stat, sic loquitur velut omnes noverit artes.

De generibus et speciebus novam affert sententiam quæ Boetium latuit, quam doctus Plato nescivit, et quam iste felici sorte in secretis Aristotelis nuper invenit. Veterem paratus est solvere quæstionem, in qua laborans mundus jam senuit, in qua plus temporis consumptum est, quam in acquirendo et regendo orbis imperio consumpserit Cæsarea domus, plus effusum pecuniæ, quam in omnibus divitiis suis possederit Cresus. Hæc enim tandiu multos tenuit, ut cum hoc unum tota vita quærerent, tandem nec istud nec aliud invenirent. Et forte ideo, quia curiositati non sufficiebat in eis, quod solum potuit inveniri. Nam sicut in umbra cujuslibet corporis, frustra soliditatis substantia quæritur; sic in his quæ intelligibilia sunt, duntaxat et universaliter concipi, nec tamen universaliter esse queunt, solidioris existentiæ substantia nequaquam invenitur. In his ætatem terere, nihil agentis, et frustra laborantis est. Nebulæ siquidem sunt rerum fugacium, et cum quæruntur avidius, citius evanescunt. Expediunt hanc auctores multis modis, variisque sermonibus; et dum indifferenter verbis usi sunt, varias opiniones invenire visi sunt, et litigiosis hominibus multam contendendi materiam reliquerunt. Inde est quod sen-

Digitized by Google

sibilibus, affisque singularibus apprehensis, quoniam hæc solà veraciter esse dicuntur, ea in diversos status subvehit, pro quorum ratione in ipsis singularibus specialissima generalissimaque constituit. Sunt qui more mathematicorum, formas abstrahunt, et ad illas quidquid de universalibus dicitur, referunt. Alii discutiunt intellectus, et eos universalium nominibus censeri confirmant. Fuerunt et qui voces ipsas genera dicerent esse et species; sed eorum jam explosa sententia est, et facile cum auctore suo evanuit. Sunt tamen adhuc qui deprehenduntur in vestigiis eorum, licet erubescant auctorem vel sententiam profiteri, solis nominibus inhærentes, quod rebus et intellectibus subtrahunt, sermonibus ascribunt.

Magno se judice quisque tuetur

et ex verbis auctorum, qui indifferenter nomina pro rebus, vel res pro nominibus posuerunt, suam astruit sententiam vel errorem. Oriuntur hinc magna seminaria jurgiorum, et colligit quisque quo suam possit hæresin confirmare. A generibus et speciebus nequaquam receditur, sed eo applicabit, undecunque institutus sit sermo. Poeticum illum te subito miraberis invenisse pictorem, qui ad omnia quæ necessitas exigit, scit fortasse « simulare cupressum. » Desipit ita Rufus in Nævia, a qua eum, teste Coquo, necessitas avertit. Nam

Quidquid agit Rufus, nihil est nisi Nævia Rufo;
Si gaudet, si flet, si tacet, hanc loquitur.
Cœnat, propinat, poscit, negat, innuit, una est
Nævia: si non sit Nævia, mutus erit.

Res illa ad philosophandum videtur aptior, in qua liberior est licentia fingendi quod volueris, et minor ex rei difficultate, aut disceptantium imperitia, certitudo. Sæpe sicut ad hostem impediendum, facilius salebras et angustias transeundi miles cautus observat; sic difficiles quis aut a Scripturis, aut a rationibus excitat quæstiones, aut si aliud propositum est, ex industria in eas, quasi ex incidenti prolabitur. Et si satisfacere non sufficis, quia nemo est, qui omnia, quæ etiam ab imperitis quæruntur, sufficiat explanare, statim annuit oculis, distorquet vultum, brachium jactat, clamat, salit, et transfiguratur gestibus, qui in quovis histrione vel mimo videantur inepti. Non utique satisfacies, nisi ei respondeas verbis suis, et id tantum dicas quod consuevit audire. Ipse tamen licet scrupulosior sit, totius est solutionis ignarus. In uno tamen fortasse sibi prospexit cautius, quod in marsupio omnia, quibus inflatur, ingessit. Facile tamen, et quasi acu vesicam hanc perforando, quidquid loquacitatis in follibus imperiti gutturis resonabat, interdum uno sapientis verbulo acquiescit. Nec illos ad philosophandum crediderim aptiores, qui omni verbulo longam orationem subjiciunt, ac si ad omnia quæ quæruntur, sermo sit ad populum faciendus. Regulariter si quidem proditum est, quod qui plus vel minus respondet quam quæritur ab eo, lineam recte disputandi ignorat. Cæterum cum quis docendus est, A illa sunt dicenda duntaxat, quæ solutionis propositorum adminiculum præstant. Unde illos, qui in singulis legunt omnia, et dum unum quæritur, nituntur omnia expedire, planum est recte docentium formulam non tenere. Aut enim nesciunt quis sit docendi modus, aut dissimulatione officii venditant forte ingenia sua. Et ut ait Cicero, non quid proposita disciplina, sed quid ipsi possunt ostentant. Qui ergo Porphyriolum omnibus philosophiæ partibus replent, introducendorum obtundunt ingenia, memoriam turbant. Et qui instituendus erat, tanta gravitate concutiunt, ut onus reputet importabile, quod suscepit. Divinæ paginæ libros, quorum singuli apices divinis pleni sunt sacramentis, tanta gravitate legendos forte concesserim, eo quod the-
B saurus Spiritus sancti, cujus digito scripti sunt, omnino nequeat exhauriri. Licet enim ad unum tantummodo sensum accommodata sit superficies litteræ, multiplicitas mysteriorum intrinsecus latet. Et ab eadem re sæpe allegoria fidem, tropologia mores variis modis ædificat. Anagoge quoque multipliciter sursum ducit, ut litteram non modo verbis, sed rebus ipsis instituat. At in liberalibus disciplinis, ubi non res, sed duntaxat verba significant, quisquis pro sensu litteræ contentus non est, aberrare mihi videtur, aut ab intelligentia veritatis, quo diutius teneantur, se velle suos abducere auditores. Plane, Porphyriolum ineptum credo si ita scripsit, ut sensus ejus intelligi nequeat, nisi Aristotele, Platone et Plotino perlectis. Valeat quicunque me
C in aliquam disciplinam disponit introducere compendio tali. Ego siquidem illum sequar, qui litteram aperit, et quasi superficie patefacta, sensum, ut ita dicam, historicum docet.

Cap. XIII. *Quæ sint necessaria et quasi claves philosophandi, et quod simplicitas amica est veritati: et quid sit luctari cum angelo, vel citare eum. Et quid sit aut prosit, ad vocationem sapientiæ, relinquere patriam.*

Quæ vero sint discendi claves, quæ philosophantibus ad intuendam speciem veritatis, quam eo tendentis expediunt, senex Carnotensis paucis expressit. Et licet metri ejus suavitate non capiar, sensum approbo, et philosophantium mentibus credo fideliter ingerendum. Ait ergo :

D *Mens humilis, studium quærendi, vita quieta*
Scrutinium tacitum, paupertas, terra aliena,
Hæc reserare solent multis obscura legendo.

Humilibus namque dat gratiam Dominus, et illis veritatis intelligentiam confert, qui timore initiati, ei in dilectione Dei, et exsecutione mandatorum suorum fideliter adhærent. Nam ex testimonio sapientis : *Qui confidunt in Domino intelligent veritatem* (*Psal.* III); *superbis* autem *resistit Deus* (*Jac.* IV). Quis eo invito philosophabitur? aut eo renitente in aliquo obtinebit? Humilitas est, ut nec personam docentis contemnat quis, aut quamcunque scientiam, nisi forte quam religio reprobavit. Si, ut dici solet, invita Minerva nihil recte aggredimur, quis ad scien-

Digitized by Google

tiam sine eo perveniet, qui scientiarum dominus est, et in quo sunt omnes sapientiæ thesauri absconditi? Hac itaque moliri arduum nimis est, et difficilius, et longe majus, quam, ut fabularum utamur verbis, clavam eripere de manu Herculis. Imo certe longe minus est quoniam nihil est; si tamen quod omnino nihil est aliquo majus aut minus est. Quisquis ergo viam philosophandi ingreditur, ad ostium gratiæ ejus humiliter pulset, in cujus manu liber omnium sciendorum est, quem solus aperit Agnus, qui occisus est, ut ad viam sapientiæ et veræ felicitatis servum reduceret aberrantem. Frustra quis sibi de capacitate ingenii, de memoriæ tenacitate, de assiduitate studii, de linguæ volubilitate blanditur. Quia si hæc in invio fuerint, quo efficaciora videntur, eo longius aberrabunt. Nam et equus quo velocius aberrat, eo tardius domum, quisquis insidet redit. Est autem humilitati conjuncta simplicitas, qua discentium intelligentia plurimum adjuvatur. Humilitas enim his, quæ scribuntur a doctoribus, acquiescit; et simplicitas, si qua secus ac oportuit dicta videntur, in partem meliorem, fidei interpretatione retorquet. Ineptus enim est, qui Scripturis, a quibus instruendus est, appetit dominari, et captivato sensu earum, ad intellectum suum eas nititur trahere repugnantes. Nam in his quærere quod non habent, proprium sensum obstruere est, non addiscere alienum. Nonne et discipulorum oculi tenebantur, ne sapientiam, quæ eos comitabatur ex ardore agnoscerent? Quia tardi erant ad intelligendum quæ prophetæ loquebantur, quærentes quod aberat a mentibus prophetarum, et non attendentes Christum qui latebat in littera? Sed quia charitatis ardenti studio quærebant, quod latebat, sapientia quæ quærebatur adfuit, et aperuit oculos eorum, ut intelligerent Scripturas, et suam, viso Domino, arguerent tarditatem. Sic enim prodest quærendi studium, si aviditas ipsa sciendi referatur ad Christum. Sed nec ipse, nisi in fractione agnoscitur, quia mens Scripturarum, nisi refectio fidei aut morum detur animæ, omnino non videtur. Quisquis enim ad voluptatem suam ingenii aut studii viribus, Scripturarum integritatem attentat, quasi a sacrario philosophiæ exclusus, ab intelligentia veri alienus exstat. Nam et Sodomitæ, dum angelos correptores malitiæ, et viri justi hospites corrumpere voluerunt, cæcitate percussi sunt: et circa parietem aberrantes, palpando in meridie crassis tenebris obvoluti, justo Dei judicio submersi sunt. Sic dum elati et maligni oberrant ad parietem Scripturarum, sensum fidelem, qui in domo simplicis, cum quo est sermocinatio Dei, et qui correptorem malitiæ videt angelum, non attingunt. Angelus siquidem Scriptura est, quam Deo mittente constat ad increpandam malitiam hominum, in mundi Sodomam descendisse. Audite, inquit, verbum Domini, principes Sodomorum, auribus percipe verba mea, populus Gomorrhæ. Serviendum est ergo Scripturis, non dominandum. Nisi forte quis se ipsum dignum credat, ut angelis debeat dominari. Utique viri justi eos adorasse et cibum ministrasse leguntur: et eis humana temeritas vult præferri? Cibantur autem fidei et bonorum operum cibis. Nam et magni consilii Angelum ad puteum sic cibavit mulier Samaritana. Et forte eos adorasse non proderit, si cibus subtrahatur. Nonne quærendi studio viguisse scribitur patriarcha, qui scalam videns, cujus summitas cœlos tangebat, angelos ascendentes et descendentes vidit, et ipsum Dominum innixum scalæ, et cum angelo donec aurora illucesceret, luctaminis certamen exercuit: nec ante, ab angelo fatigatus, acquievit ut cederet, quam femore altero debilitatus, benedictionis gratiam voti compos accedente angelo reportaret. Hæc ei in spiritu, aut in figura contigerunt; sed nobis, Apostolo teste, figuralia serviunt. In via ergo peregrinationis nostræ, apprehendamus angelos Scripturarum, et infatigabili certamine luctantes cum eis, non cedamus, donec nos veritatis aurora illustret. Nec solam nosse sufficiat veritatem, nisi femore amoris temporalium marcescente, eo veræ virtutis aditum de benedictione angelica facilius consequamur, quo magis æternorum amore excitato, in appetitu temporalium claudicamus. Eo enim lucta ista perducit, ut triumphantis hominis testimonio, Deus ipse, qui summa veritas est, facie ad faciem videatur. Quidquid enim boni in fide, aut operibus apparet, imago quædam visionis divinæ est. Et recte aurora sine benedictione non expedit Angelum, quia notitia veritatis sine gratia bonæ operationis, sanæ conscientiæ non habet fructum. Porro ad studium quærendi, non modo domesticis, sed etiam extraneis animamur exemplis. Nam Solon, qui summo sapientiæ fervore semper flagraverat, supremo die, assidentibus amicis et conferentibus, jam fere mersum fatis caput erexit, interrogatusque cur hoc fecisset, respondit, ut cum istud quidquid est, de quo disputatis, percepero, moriar. Migrasset profecto ex hominibus inertia, si eo animo vitam ingrederentur, quo eam Solon egressus est. Carneades laboriosus et diuturnus sapientiæ miles, in studio xc explevit annos: ei siquidem idem vivendi et philosophandi finis fuit. Cato octogesimum et sextum agens annum, animo tamen juvenili, virili robore, gravitate senili, in republica agens, ut nec memoriam tardiorem, aut laterum infirmitatem, aut quassatam carnem, et membra torpentia, aut linguam impeditam quisquam animadverteret. Græcis etiam litteris appetivit erudiri, qui sero, et fere senex, Latinas didicit. Cum vero sibi eloquentiæ gloriam comparasset, id egit, ut juris quoque civilis peritissimus haberetur. Ejus vero proles mirifica, et patre Catone digna, adeo doctrinæ cupiditate flagravit, ut ne in curia quidem, qua senatus cogebatur, temperaret sibi, quominus Græcos libros lectitaret. Qua quidem industria ostendit aliis tempora deesse, alios superesse temporibus. Vitam quietam necessariam esse, vel ethicus docet, qui

Digitized by Google

studentis inane exercitium reputat, si ad ostium ejus prementium se tumultuum turba pulsat. Ait enim:

Quis locus ingenio, nisi cum se carmine solo
Vexant, et dominis Cyrrhæ Nysæque feruntur
Pectora nostra, duas non admittentia curas?
Magnæ mentis opus, nec de lodice paranda,
Attonitæ, currus et equos, faciesque deorum
Aspicere, et qualis Rutilum confundat Erinnys.

(Juven., vii, 62.)

Nam quod turba veritatis lumen impediat, cæcus evangelicus docet, quem turbæ præcedentes et sequentes increpabant pariter, ut taceret. Siquidem dicente Domino, qui versatur in turbis, turbatur erga plurima, quo nihil studiis aut bonis moribus exercendis est perniciosius. Si enim studium, ut Ciceroni placet, est vehemens applicatio animi, ad aliquid agendum magna cum voluntate, profecto mens quæ turbata ad plura distrahitur, nequaquam in uno virtutis opere fideliter occupatur. Sed studii tunc exercitatio plurimum proficit, cum virtus in singulis, quæ legit aut audit homo, tacito apud se veri judicii scrutinio convalescit. Ibi namque ratio cuncta examinat, et fructum omnium appendit in statera. Cæterum vita quieta esse non potest, si naturæ necessaria subtrahuntur; et econtra si luxuriat animus in deliciis, rerum affluentia lumen orationis exstinguit. Unde fecunda virorum paupertas, et veræ humilitatis custos, et socia virtutis, præmissis adhibetur, ut luxuriam moderatrix ista compescat, et stimulis suis hominem sui memorem, officio virtutis jugiter instare compellat. Honesta quidem res est, ut ait sapiens, læta paupertas, nec tamen est paupertas, si læta, sed Cræsi divitiis potior. Unde Democritus, cum divitiis censeri posset quæ tantæ fuerunt, ut pater ejus exercitui Xerxis epulum dare ex facili potuerit, quo magis vacuo animo studiis litterarum esset paratus, parva admodum summa retenta, patrimonium suum patriæ donavit. Athenis autem compluribus annis moratus, omnia temporum momenta, ad percipiendam et exercendam doctrinam conferens, ignotus illi urbi vixit, quod ipse quodam volumine testatus est. Crates quoque ille Thebanus, projecto in mare non parvo auri pondere: « Abite, inquit, pessum, malæ cupiditates, ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis. » Sed et Anaxagoras, cum a diutina peregrinatione, patriam repetisset, possessionesque desertas vidisset: « Non essem, inquit, ego salvus, nisi istæ perissent. » Socraticum fertur oraculum, neminem locupletem fieri ut doceat, nisi se ad discendum pauperem et egenum credat; semper enim discentibus plura deerunt, quæ scitu jucunda aut necessaria sunt. Terram alienam philosophia exigit, et suam interdum alienam facit, imo alienam facit suam, et nullo unquam gravatur exsilio. Hoc est quod domesticas, et quæ carnis sunt, abigit sollicitudines, ut homo totus quodammodo versus in spiritum, omne quod sapientiæ profectum impedit, reputet alienum. Ubique tamen domi, et ubique in patria, quia ubique locorum apud se, et ubique apud sapientiam commoratur. Et forte huc patriarcham invitat Dominus, dum eum exire de terra et de cognatione sua præcipit, ut in peregrinatione proficiens, multiplicetur in gentem magnam, ipsamque terram acquirat feliciter quam relinquit, dum ad vocationem sapientiæ, omnia quæ sunt mundana contemnit. Siquidem virtus modestæ paupertatis exercitio crescit, et fortitudo facilius divitiis, quam laboribus expugnatur. Qui vero in cognatione temporalium, quibus quodammodo ingenitus est, pedem sui figit affectus, servit et minoratur, et jure dominii feliciter acquiruntur omnia, quæ mundi cordis affectione, quasi mentis pede calcantur. Sed quis est, qui hanc arduam viam vel intrare disponat? Angelum forte quis aggreditur, aut quis, si aggreditur, perseverat? Nec tamen sine discrimine colluctandi, videtur facies veritatis, et nisi pauperis exsilii amaritudo præcedat, Rachelis et Liæ conjugatio non dulcescit, nec succrescit soboles numerosa, nisi in virtutis baculo Jordanem labentium solitudo transierit, et in duabus turmis spiritualium et corporalium bonorum in patriam dives regreditur, qui etiam inter cognatos exsul, in puræ contemplationis et rectæ operationis labore diutius sudavit. Qui vero alia via philosophari nituntur, errant, et urgente fame primogenita distrahent, si tamen invenerint germanum, qui vel lenticulam sapientiæ, pretii nomine largiatur. Est enim, ut fertur dixisse Aristippus, indulgere vitiis, a legendi studio temperare.

Cap. XIV. *De septima clave discentium*

In libro Quintiliani de institutione oratoris, septima discentium clavis ponitur, amor docentium, quo præceptores ut parentes amandi sunt et colendi. Sicut enim illi corporum, ita et isti quidem sunt genitores animorum, non quidem de se sapientiæ propagando substantiam, sed quasi sapientiam in auditorum mentibus gignunt, in melius reformando naturam. Et hæc quidem pietas, studio plurimum confert. Nam et libenter audiunt, quos amant, et dictis credunt, et eis esse similes concupiscunt, et pio faciente affectu, in ipsos cœtus scholarium læti alacresque conveniunt. Emendati non irascuntur, laudati non erubescunt, ut sint et ipsi charissimi studio merebuntur. Nam ut doctorum officium est docere, sic auditorum se præbere dociles. Alioquin neutrum sine altero sufficit. Nam sicut hominis ortus ex utroque gignentium est confectus, et frustra sparseris semina, nisi ea præmollitus foverit sulcus: ita eloquentia coalescere nequit, nisi sociata tradentis accipientisque concordia. Hæc quidem Quintilianus in præceptis eloquentiæ, sed nihilominus sunt ad institutionem sapientiæ applicanda. Profecto nec eloquentia, nisi præceptis sapientiæ comparatur. Et in forum illorum, qui aures audiendi habent, non modo ridiculosus, sed quodammodo vesanus, irrumpit, quemcunque philosophia, ut loqueretur diligentius

Digitized by Google

non instruxit. Septem alias claves, quas ad intelligentiam Scripturarum, Tychonius posuit, in lucem profert liber, qui De doctrina Christiana inscribitur, sed nequaquam istis obviant, omnes potius versantur in una istarum. Eas namque studium quærendi complectitur. Cæterum de traditione gentilium, sermo fuerat institutus, ita tamen ut ad institutionem fidelium ex proposito referatur. Una tamen est et singularis, et quasi clavium clavis, clavis illa quæ aperit, et nemo claudit, claudit et nemo aperit, et sine qua ad intelligentiam veri nullus accedit, quam quisquis aut non apprehendit, aut non tenet, potius eum insanire crediderim quam philosophari.

Cap. XV. *In quo Epicurus, et sui, summum bonum constituant : et quod per multos labores itur ad voluptates.*

Multa quidem sunt, et difficilia, quibus philosophantium probatur virtus, quia ad summum non est iter nisi per ardua. In spe tamen proficiendi omnia mansuescunt, et dum laboris pensatur utilitas, mens ad omnia roboratur. Et quidem ad summum tendunt omnes, sed via dispari. Nemo tamen, ut opinor, illuc sine labore pertingit, aut tendit. Cum enim sint tres philosophantium sectæ, quæ et ipsæ scinduntur in semitas multas, omnes, etsi dissimiliter, laborant tamen assequendo finem quem statuunt. Siquidem Epicurus et totus grex sodalium ejus, vitam beatam asserit, quæ tanta semper jucunditate lætatur, ut tristitiæ et perturbationis non interveniat vel tenuis motus. Vera quidem definitio est, et qua nihil potest esse rotundius. Ab ea tamen plebs, quæ eum sequitur, deflexit in voluptates, reputans se earum usu beatissimam esse futuram. Mihi tamen persuaderi nequit hoc aliquem hausisse de fonte Socratico, qui tantam morum docuit puritatem, ut a posteris creditus sit, non humanum modo, sed divinum spiritum habuisse. Sed quia facile est aure vel ore insipientium, dicta optima depravari, ad compendium immunditiæ tracta sunt, quæ virtutis esse debuerant instrumentum. Caro siquidem opinata est (nam hoc utique cordatus homo non sentit) quod amore jocisque nil est jucundius, nil suavius parasitica vita, aut eorum qui epulantur quotidie splendide, qui vino æstuant, splendidis utuntur vestibus : denique omnia quæ mens, lingua, manus appetit, cogitare, loqui, et facere, et in nullo contraire sibi, aut motum reprimere propriæ voluntatis, vitam esse hominis vera et summa felicitate gaudentis. Sed nunquid hinc sine labore venitur? Quot obices, ne sic vivatur, varietas humanæ sortis interjacit? Ut rebus namque utaris ad libitum, opulentia necessaria est. His enim egenus non utitur ita, quod desunt, aut parcit sæpe, ne desint ; sed ponantur adesse. Inter multos competitores, et tanta currentes aviditate, eos fortior asportabit. Viribus itaque opus est, ut serventur. Exigitur ergo et potentia. Nunquid hæc gratis, id est sine labore, et sollicitudine acquiruntur! Sed in his contemni durum quidem est et intolerabile, eo quod amor commodi innatus est homini, ut etiam qui non agit ut bonus sit, bonus videri velit, et in æstimatione sui aliorum credit errare judicia. Nam ut bonus sit, non commodi quidem, sed justi amor efficiet. Quæritur ergo reverentia conviventium, sed hæc ipsa nisi famæ beneficio protendatur, leviter evanescit. At illa quæ gloriam parit et prorogat, ex multis surgit articulis, sed maxime a virtutum exercitio convalescit. Patet ergo quam laboriosus sit transitus ad beatitudinem per voluptates. Qui sufficientiæ causa divitias congerunt, ut potentia nitantur, amplitudines quærunt, dignitates ad reverentiam et fugam contemptus, et conciliandæ celebritatis gratia, aspirant ad gloriam. His tamen omnibus non ea vita, quam Epicurus describit, acquiritur, et quæ tristitiæ sit et totius perturbationis ignara. Aut enim hæc in unum quemlibet non concurrunt, aut non conferunt, quos pollicentur effectus. Imo et sæpissime, tanquam e regione consistant, quærentium votis contraria operantur. Si mihi non credis, liber De consolatione philosophiæ revolvatur attentius, et planum erit hæc in contrarium cedere. Et licet liber ille verbum non exprimat incarnatum, tamen apud eos qui ratione nituntur, non mediocris auctoritatis est, cum ad reprimendum quemlibet exulceratæ mentis dolorem, congrua cuique medicamenta conficiat. Nec Judæus quidem, nec Græcus sub prætextu religionis, medicinæ declinet usum, cum sapientibus in fide, et in perfidia desipientibus, sic invidiæ rationis confectio artificiosa proficiat, ut nulla religio quod miscet abominari audeat, nisi qui rationis expers est. Sine difficultate profundus est in sententiis, in verbis sine levitate conspicuus, orator vehemens, efficax demonstrator : ad id quod sequendum est, nunc probabiliter suadens, nunc quasi stimulo necessitatis impellens. Si huic, ut necesse est, acquieveris, videbis ista laboriose nimis quæri ob aliud et id cujus quæruntur gratia, ex eis minime provenire. Illud tamen, cujus quæruntur gratia, verius et compendiosius poterat inveniri, si non aliunde quam a se quæreretur. Sed jam fere malitia invalescente non quæritur, sed neglectui ducitur præ istis, etiam si occurrat. Nam cum omnia bona sapientiæ accessoria sint, ipsamque constet super salutem et omnem pulchritudinem appetendam, ipsa cæterorum collatione vilescit, et sola sunt accessoria ejus in pretio. Quis enim philosophatur ut sapiat? Nam ut rebus abundent, aut temporaliter floreant, videbis multos, etsi non philosophentur, tamen philosophos imitari. Cæterum facilius est ut divitiæ philosophantem impediant, quam ut philosophiæ quidpiam conferant. Deo enim et Mammonæ fideliter non servitur. Ne verearis ut quis patriam deserat, ut paupertatem spontaneam amplectatur, ut studio vacet: nam philosophia ipsa labor videtur inutilis, nisi fructus opulentiæ consequatur. Alios ut sciant, cu-

Digitized by Google

riositas excitat. Alios, ut scire videantur, elationis stimulo vanitas urget. Alios ad quæstum pestifera cupiditas inflammat. Rarus est qui charitatis aut humilitatis pede sapientiæ vias scrutetur, ut doceatur aut doceat. Nam ad immundæ voluptatis, aut vanæ utilitatis ineptias, omnia referuntur. In his enim finis est animæ aberrantis. Philosophia interim viaticum est, paucorum tamen, quia alia via longe videtur esse compendiosior. Nam, ut dici solet, amor ingenii nunquam hominem divitem fecit.

Cap. XVI. *De amore divitiarum, et quod in eis anima non quiescit.*

Qui solas divitias congerere curant, nihil in vita potius credi volunt via, quam cæteris prætulerunt. Ut eis indigentia expleatur, diversa probantur a diversis. Nullum grave periculum est, si spes dolosi nummi refulgeat. Ipsam fere naturam vincit amor pecuniæ, et res pene impossibiles ad possibilem redigit facultatem. Avaro nihil vile videtur, aut sordidum, et sibilante populo, se ipsum consolatur, imo et sibi applaudit, simul ac nummos contemplatur in arca. Petronianum illud ingestum omnibus credas :

Quisquis habet nummos, secura naviget aura,
Fortunamque suo temperet arbitrio.
Uxorem ducat Danaen, ipsumque licebit
Acrisium jubeat credere quod Danaen.
Carmina componat, declamet, concrepet omnes
Et peragat causas, sitque Catone prior.
Jurisconsultus paret, non paret, *habeto*
Atque esto quidquid Servius et Labeo.
Multa loquor, quidvis nummis præsentibus opta,
Et veniet; clausum possidet arca Jovem.

(Petr., *Sat.* 131.)

Dum itaque quæstum faciat, nulla pars mundi videtur inaccessibilis, et ipsius torridæ æstum, major avaritiæ ignis exsuperat. Inde est quod hic « mutat merces, surgente a sole, ad eum quo vespertina tepet regio. » Hic toto impetu fertur in hostem,

. . . *concurritur, horæ*
Momento aut cita mors venit, aut victoria læta.

(Horat., *Sat.* I, 1, 8.)

Alius superbis gaudet assidere liminibus, ut ex familiaritate majorum facilius ad opes, quæ desiderantur, accedat. Si potest, versatur in aliquo ministerio; sin autem, sufficit vel in matricula curialium esse conscriptum. Sola siquidem conscriptio quæstuosa est. Ut minimum, locum parcimoniæ facit, qua nullum vectigal utilius. Suis enim commodissime parcit, quem loculi exhibent alieni. Militatur in curia usque ad canos, imo et illos consumit curia. Vix est, ut quem curia perduxit ad canos, domum redeat vel exclusus. Si migraverint, fame pereunt, quia ut ait Sidonius, eos non tam bonus pascit, quam panis alienus. Suavior enim est, et quiddam ab alieno innatæ dulcedinis habet. Nescit uti suo, qui semper abusus est alieno. Si honesta finiuntur officia, parasiti partes non erubescit explere, vel mimi. Quævis indigna patietur antequam exeat. Apud Varronem Trebrium cogites A discumbentem. Nam et huic idem propositum, et semper eadem mens est,

Ut bona summa putet, aliena vivere quadra,

et ea patienti perferre animo,

. . . . . *quæ nec Sarmentus, iniquas*
Cæsaris ad mensas, nec vilis Galba tulisset.

Innumerabiles viæ sunt, quibus palam aut clanculo properatur ad quæstum : et quem non subigit amor pecuniæ, interdum superat cupiditas specierum. Equos, vestes, aves armatas, venaticos canes, numerosos greges armentorum, et pecorum, et variam mundi supellectilem (quoniam per singula currere vires humanas excedit) plerique pecuniæ præferunt, et totius hominis vires exhauriunt, in acquirendis his aut tenendis. Nam in his duobus articulis furor totius avaritiæ constat, quod immoderatius appetit aliena, aut sua tenacius servat. Et quidem immoderatius appetit, quisquis quod deest, legem necessitatis excedens, et usus, exposcit. Tenentur quoque avidius quæ usui subtrahuntur. Ea vero quæ sine usu possessoribus elabuntur, inutilia sibi esse quis dubitat? Avaritiam vel ex eo non modo fugiendam, sed detestandam constat, quod a cœlestibus procul sectatores suos, a consortio divinitatis, et usu cœlestis beatitudinis removet, et elongat. Omnia siquidem quæ cœlestibus viciniora sunt, minus cupiunt, et congregant pauciora. Volatilia cœli neque serunt, neque metunt, neque nent, neque congregant in horreis, nec penum construunt, sed omnem excludunt sollicitudinem crastini. Econtra mures et reptilia congerunt in futurum. Et generationes perhibentur esse, quibus terra est in cibum, et eædem parce vivunt, timentes ne quando eis terra deficiat, in quam tamen ipsæ procul dubio resolventur. Sentiat unusquisque quod vult, ego avarum posse fieri compotem voti non credo, nisi forte et Epicurus famelicum, et siti aridum, et languentem, plenæ voluptatis jucunditate frui consentiat. Siquidem uterque famelicus est; sed perniciosius esurit avarus, qui semper indiget, et satiari non potest. Major enim est hiatus mentis, quam corporis : et nisi se ipsum Deus infundat, omnino nequit impleri. Nam cum natura spiritualis virtute propria sic corporalia comprehendat, ut nulla quantitate distendatur, nec res una loco præoccupato, alterius impedimento sit, quo minus illa comprehendatur, et quo plura concipiuntur, eo pluribus locus est, luce clarius est, quod res corporalis animam, quæ spiritus est, implere non potest. Totus enim mundus angustus est ad animæ quantitatem. Ex quo patet, quod in eo toto anima non quiescit, nisi forte in angusto clausum ergastulo, spinis suppositis incubantem, Epicurus quiescere molliter opinatur.

Cap. XVII. *De ambitione, et quod cupiditas stultitiam comitatur : et quis sit ortus tyrannidis : et de diversis vitiis ambitiosorum.*

Declinare nituntur aliqui, etsi non maculam, odibilem tamen avaritiæ notam. Nam et ab alienis

Digitized by Google

videntur abstinere, et suis, cum res exposcit, libere uti parati sunt. Eis tamen de fonte malorum oritur alicujus vitii vena, quæ semitas eorum a tramite veræ felicitatis deflectat. Sicut enim in horto deliciarum, de uno fonte oriuntur flumina quæ fecundant suavissimi odoris agrum, cui Dominus benedixit : sic in loco horroris et vastæ solitudinis, in terra scilicet oblivionis, quam illi inhabitant, qui sui obliviscuntur in mundo, velut stupidus ludorum vanitate captus in theatro, quasi de fonte uno, omnium capita pullulant vitiorum. Hic autem puteus cupiditatis est. Eam vero sic Patrum diffinit auctoritas, ut dicatur cupiditas esse amor eorum, quæ quis amittere potest invitus. Sociatur enim ei stultitia comes, suadens id amari et quæri, quod teneri non potest. Et est stultitia eorum quæ scienda sunt, vitiosa ignorantia. Sic eam liber magni Augustini *De libero arbitrio* pingit. Si enim nesciatur quod sciri non potest, in nomen stultitiæ minime cadit. At cum sui ignorantia quis tenetur, transit ad stultos. Si in bonis, quæ minora patenter sunt, majoribus præfert, stulte judicat. Si vitia sequens, partem suam deteriorem faciat, stultitiæ maledictione damnatur. Si ergo error fuerit cupiditate succensus, præcipitii multiplex via patet, cum ab errore sit, ut homo, quid sit sequendum ignoret, et ipsum in invio abeuntem, fornax cupiditatis inflammet. Et quidem adhuc prævalent verba iniquorum, dum homo propriæ cognitionis ignarus, et debitæ subjectionis detrectans jugum, fictitiam quamdam affectat libertatem, ut possit vivere sine metu, et impune quod voluerit facere, et quodammodo jam esse sicut Deus. Non tamen quod divinam velit imitari bonitatem, sed Deum, dando impunitatem malis, ad suam vult malitiam inclinari. De radice ergo superbiæ subrepit ambitio, potentiæ scilicet cupiditas et honoris, ut hinc vires habeat, ne prematur, hinc proveniat reverentia, ne vilescat. Nemo enim est qui non gaudeat libertate, et qui vires, quibus eam tueatur, non optet. Nihil enim est quod non in permutationem ejus veniat, si locus adsit. Servitus enim quædam imago mortis est, et libertas securitas vitæ. Inde est quod ad conciliandam potentiam effunduntur opes; et quanto quis potentiæ cupidior est, tanto eas facilius expendit. Cum vero potentiam nactus est, erigitur in tyrannidem, et æquitate contempta, naturæ et conditionis consortes, inspiciente Deo, deprimere non veretur. Et licet omnes occupare non possint principatus et regna, a tyrannide tamen omnino immunis est aut nullus, aut rarus. Dicitur autem quia tyrannus est, qui violenta dominatione populum premit; sed tamen non in populo tantum, sed in quantavis paucitate, potest quisque suam tyrannidem exercere. Nam etsi non populo, tamen quatenus quisque potest, dominatur. Non enim de his institutus est sermo, qui sunt omnino animi defæcati, et subjectione continua gaudentes, alicui in vita præesse refugiunt. Vita potius politicorum excutienda est. Quem mihi dabis inter illos, qui non velit vel unum potentia anteire? Quis est qui nolit sibi jus esse in aliquem? Quis est qui sic subditum tractet, sicut se vellet tractari, si subderetur? Dum ergo ambitio invalescit, calcata æquitate, procedit injustitia, et tyrannidis procurans ortum, omnia quibus illa crescit, exsequitur. Qui ergo suis non prævalet, viribus nititur alienis. Est videre quamplurimos aucupes potestatum, honorum procos, adhærere potentibus, et se reipublicæ muniis immiscere, tentantes viam qui se possint e latere, vel ex adverso in altum tollere, quo præ aliis possint, aut saltem posse ratione consortii videantur. Effundunt patrimonia, labores immensos aggrediuntur, et perferunt, instare obsequiis, et blanditiis sollicitare, quos captant, non verentur. Nullum ergo officium gratuitum est, non dux aut judex, centurio aut decanus, sed nec præco, nec caupo, nisi ad pretium fiet. At hæc in profanis tolerabilia, dum quæ publica sunt, ambitio non corrumpat. Nam quæcunque publica sunt, pietati debent et fidei consecrari. Cæterum hæc ambitiosiora sunt, et vix, aut nunquam gratis in aliquem cadunt. Sed poterunt de his, quæ sunt ab institutione Trajani superius dicta, sufficere. Domesticas calamitates, et thalamum sapientiæ expositum fornicatoribus, et sanctuarii interioris recessum, in prostibulum permutatum, sine gemitu et lacrymis nequeo deplorare. Domus namque orationis, negotiationis, Domino prohibente, facta est domus, et templum fundatum in lapide adjutorii, in latronum speluncam versum est. Siquidem ecclesia data est in direptionem, aliis palam, aliis clam occupantibus eam. Nam et ipsa occupanti conceditur, eo forte quod in nullius bonis est. Non est enim inventus, nisi perrarus, qui accindatur gladio super femur suum, ad præsumptionem ambitionis reprimendam. Illa namque machinas multiplices erigit, ut eam expugnet, nemine defendente. Alius enim de nobilitate confisus, aut viribus potestatum, violenter in sancta irruit, et si forte pulsat ad ostium, parietem aut limina suffodere non veretur. Nam et seditionem concitabit in Moysen, et alienum ignem in templum infert, et vasa sanctuarii contaminabit. Alius sperans in multitudine divitiarum, Simone ducente ingreditur, non inveniens ibi, qui eum et pecuniam suam jubeat ire in perditionem. Alius in muneribus ad Petrum reformidat accedere, clanculo tamen per impluvium auri, ac si per tegulas Jupiter elabatur in gremium Danaes, sic in sinum ecclesiæ procus descendit incestus. Alius obsequio quasi muneris ignarus, adest; ac si obsequia non cedant in muneris rationem. Profecto nullum majus est munus, quam cum homo se ipsum hominis devovet servituti. Alium collusione quadam vocantis liberalitas prævenit; sed postmodum collatam gratiam suo Giezi plenius compensabit. Alius agit ne ipsum pul-

Digitized by Google

sare oporteat, sed ad ingrediendum compellatur invitus, et quasi obnubilans lucernam Dei, ut eum impune irrideat fraudulentus. Diu siquidem alius simulavit. Ambitionem namque multis indiciis prodidit, et se divitem, potentem, insignem velle fieri confessus est, sed alia via, sed in alio statu, sed in minori periculo, majore libertate. Voluit esse nobilis inter laicos, aut certe magnus in clero. Ob hoc principum virorum quæsivit gratiam, familiaritatem iniit, ab eis quascunque suscepit functiones. Scriniis forte prælatus est, aut consignandi suscepit officium, aut cimelii custodiam, aut publici claves ærarii, aut ratiocinii varias cautiones, aut si quid aliud nequit, ut corbibus præficeretur obtinuit. Non tamen quod ad eum pertineat de egenis, aut de pauperibus curam gerat, sed quia fur est, et loculos habet, quos avaritia solvit ad tempus, ut sub imagine pietatis, eos sacrilegus farciat, et de mendicitate, et de morte egentium privatas sibi divitias paret. Si enim veræ compassionis moveretur affectu, sua fidelius et utilius pauperibus erogaret, quam ad dispensationem alieni mercator impurus accederet. Jam palam emuntur omnia, nisi modestia venditoris impediat. Adeo enim sacris altaribus avaritiæ profanus imminet ardor, ut hæc omnia quasi quædam parodica præemantur, et quia per se non veniunt in commercium, licite et juste creduntur acquiri si præempta fuerint, aut coempta. Quid enim? Nunquid in forum approbante prætore non veniunt, quæ jure antiquo sic possidentur a laicis, ut transeant ad hæredes, et titulo donationis, aut permutationis, alienentur ab eis? Jus ergo advocationis, aut patronatus ecclesiæ, quid prohibet distrahi? Nam quod beatus Ambrosius hæresim Simoniacam committi dicit in talibus, provinciale decretum interpretantur esse, et quod in sola Italia, et inter Lombardos debeat obtinere. At constitutio apostolica, inhibens ne illi, qui, dum ecclesias ambiunt, quo facilius subintrent, jus advocationis quærunt, admittantur in ecclesias, quarum advocatio fraude quæsita est, ad timorem dictum referunt, et nequaquam esse perpetuum, sed pro loco et tempore dispensandum. Ut enim ait beatus Cyrillus in epistola Ephesinæ synodi, dispensationis modus nulli unquam displicuit sapientum. Si dispensationis modum quæris, probabilis est quidem, si erga divites, erga nobiles, erga potentes, et regales, aut curiales, rigor canonum temperatur. Nam « de moribus ultima fiet mentio, » et istis canonum rigiditas nequaquam posita est. Justitiæ quidem liberi sunt, et eo ducuntur spiritu, ut necesse non habeant esse sub lege. Statuat ergo lex quod placuit latori : nam isti privilegii principalis gaudentes beneficio, quidquid ambiunt sibi competere opinantur. Episcopos ad prima officia obligant, et de futura successione pacisci non verentur. Restat ergo ut tristi pactio repleatur eventu, et illius quisque animetur et armetur in necem, cujus ambit successionem. Si enim cedere moretur, adversantur, vexant, et multipliciter concutiunt possessorem. Possessio namque parit adversario actionem in rem. Si vero quispiam prælatorum suæ conditionis memor, eis pro voto non obaudierit, « amaras illico audit historias, » eo quod indignum, et contumeliosum omnino reputant, si turpis et inhonesta petitio repulsam alicubi patiatur. Interim ergo alarum suarum feruntur remigio, nidificant in provinciis singulis, vix quot nidos habent, vel ipsi sciunt, diurna ad propagandas alicujus orbis plagas eis præparantur hospitia, et in tanto numero, vix hospitiolo uno donatur horridulus comes. Nam si quis hoc fecerit, probatæ liberalitatis est. Utique et insignis prudentiæ, si quis tot quocunque modo conquirit, ut quasi ritu Memphitico, quotidianas hostias novis possit altaribus immolare. Nolunt tamen sacerdotio onerari, aut servire altario, qui de altario vivunt, ne, ut populus arguit, dicam luxuriantur, sed personatus quosdam introduxerunt, quorum jure ad alium onera, ad alium referuntur emolumenta. Et cum Apostolus dicat, *Qui non laborat, non manducet* (*II Thess.* III), qui minimum meretur, plus percipit, et in labores alienos otiosus aut flagitiosus ingreditur. Quis ergo dicat in hac emenda licentia, cum non res sacra sit, sed profana, Simoniam posse committi? Huc enim, ut vulgo dici solet, per argenteum pontem transitur a sordibus, quæ transeuntem vel ponte aureo persequuntur.

Cap. XVIII. *Quod ambitiosi dissimulant se velle quod maxime appetunt : et quibus excusationibus propositum tegant.*

Sed ecce ad aliquem istorum promovendum, aut cogitur, aut circumvenitur ecclesia, ut dicat hosti domestico : *Amice, ascende superius* (*Luc.* XIV). Stupidi itaque obstupescunt, nomen dignitatis abhorrent, refugiunt onus, et ut avidius impellantur, more, ut dicitur, arietis, ut fortius feriat recedentis, cum suspiriis, gemitibus et singultibus interrumpentibus simulatas lacrymas, retrocedunt. Notum siquidem est quia sedes hæc trahit et impellit invitos, et quos notat ambitio repellit. Nituntur ergo rationibus et auctoritatibus docere, quare eos episcopari non deceat. Non sum, inquit, medicus, et in domo mea non est panis, nec penes me thesauri sunt, unde in necessitatis articulo, nova et vetera, indigentibus proferam. Possum itaque uti excusatione prophetica, quoniam loqui nescio, et quia puer ego sum, etsi non ætate, revera scientia et levitate morum. Sordidis vestibus ab initio indutus sum, et eas nunquam sanguine Agni, aut vestibus studui dealbare. Quomodo ergo sancta tractabo pollutus, aut, quod sacerdotem oportet, polluta mundabo? Nam legem indesinenter contempsi, et Sanctum Dei, increpante Ezechiele, polluere non cessavi. Mea ergo promotio, populi dejectio est. Ruina siquidem populi, sacerdotes mali. Facti sunt enim in laqueum populi, existentes in

Digitized by Google

specula, et sicut rete extensum ad involvendas animas. Terret me Aggæus, parabola mystica sacerdotii periculum exprimens, et manifeste docens, quia populus a sacerdotum moribus facilius vitia contrahit, quam virtutes. Interroga, inquit, sacerdotes legem, et dic eis : Si sacrosancta vel vas sanctum contigerit alicujus vestimentum, si sanctificant eum ex eo quod contingit? Et cum dixissent sacerdotes quia non sanctificat, dixit ad eos rursum : Si immunditia contigerit vestimentum mundi, utrum polluat eum? Et dixerunt, quia polluit. Tolerabilius ergo est me unum propriis consumi vitiis, quam in multos vitiorum diffundi pestem. Ad hæc si persona esset usquequaque laudabilis, si non essem curiæ nexibus illigatus, me Michæas durissime repellit ab aditu, non ferens Sion ædificari in sanguinibus, et Hierusalem in iniquitate principum suorum. Hic aut nulla est, aut compulsa, aut simulata electio.» Hanc quoque partem protensa disputatione prosequitur. Postremo se promoveri non posse sine suspicione Simoniacæ pravitatis, cum ob hoc jus, et auctoritatem sigilli, aut cimelii, aut scrinii, emisse videatur, licet alia mente ad obsequium potestatis, sicut præsens testatur dies, qua delatum honorem respuit, teste conscientia accesserit, affectans ut per hoc sine onere sortiretur honorem. Apostolicas quoque sanctiones replicat et revolvit, quibus pridem statutum est, ut a sacris ordinibus et omni promotionis spe arceantur, qui cujuslibet sæcularis curiæ emunt officia, aut qui viles, aut serviles obsecundationes principibus præstant, aut quorum electio non est a clero in ecclesia, et sine prænominatione cujusque mundanæ potestatis canonica celebrata : quos, si aliter electi fuerint, sub periculo anathematis universalis Ecclesia prohibet consecrari. Unus principum nostrorum, nominis siquidem immemor sum, in causa simili egregium facinus egisse memoratur. Henricus fuit an Robertus, non multum refert. Cum ambitiosus quidam monachus ad abbatiam, quam peremerat, vocaretur, et ille modestiam simulans, ut avidius peteretur, onus refugeret, recusaret honorem, et se palam tantæ rei fateretur indignum : «Plane, inquit princeps, indignus es, quia eam clam, data mihi tanta pecunia (summamque expressit) emisti. Sed quandoquidem per me non stat, quo minus pactio impleatur, liberum me haberi justum est, et tu domum redeas; et qui dignus est, destitutæ præficiatur ecclesiæ.» Sed nunc longe aliter succedit excusatori ambitioso. Hæc enim, et alia quam plurima, multiplicat, ut credatur nolle quod appetit, et tandem gratis accipere, quod præemit. Unde tanquam vir modestiæ singularis capitur, trahitur, et ad cathedram conclamantibus turbis, concinentibus choris, multitudine pressus deducitur. Nec prodest ignobilitatem prætendisse carnis, aut sanguinis, eo quod imperatori non quæritur successor, sed piscatori; fabri filio, non Augusto. Scientiam accurata excusatio prodit, et religio-

A sus esse convincitur ex eo quod invitatus ascendere diutius recusavit; visus est enim noluisse, qui distulit. Quæ vero de canonibus sibi opposuit, habita ratione loci, temporis et personæ, simili via tendentium ad honores socia multitudo dispensat. Si de præsentibus niti nequeunt, aut præteritis, futurum vaticinantur profectum. Sic callidus mango, dum qui durius provehit equum, aut pullum probitatis incognitæ gradarium promittit in futurum, et fractis gressibus mollius incedentem propensiori laude in stabulum incauti mercatoris extrudit.

Cap. XIX. *De his qui impudentius irruunt, sine dissimulatione ambitionis, quos neque ratio, nec auctoritas reprimere potest.*

Consistunt e regione quam plurimi, nequaquam B dissimulantes propositum, sed ambitionis quasi, ut dici solet, insignia præconantes, prædictorum derident ignaviam, velut militum, qui militiæ suæ titulos non audeant profiteri. Hi licet impuri sint, et nec vitam suam velint erigere, nec sciant instruere alienam, immundis, ut dicitur, pedibus, certatim irrumpunt in Sancta sanctorum, panes Dominicæ propositionis, et carnes Agni immaculati assas igne passionis in cruce, non modo illotis, sed pollutis (si liceat) manibus tractaturi. Hi sunt qui licet primo aditu, ac januis habeantur indigni, continuo tamen tendunt ad sacerdotium, festinant ad tribunal, et repulsis cæteris, sic sacris altaribus incubant, ut jam non ad formam, et exemplum præbendum plebi, ordo ille videatur institutus, sed C esse occasio quædam in abundantia et securitate vivendi. Nec putatur officium districto Dei judicio obnoxium, ad secura quædam, et nusquam discutienda administratio. Credas illud poeticum voce præconis omnibus sonuisse :

Occupet extremum scabies.

Inde est quod omnes, quasi in stadii agone, contendunt, anhelantibus singulis, ne episcopatum accipiat alter. Votis ergo, etsi non re, plures numero sunt rectores, quam illi quos regunt. Nam qui regi velint perpauci sunt, cum quisque ut emancipetur a jugo rectoris proprii, totis viribus quærat. Privilegio siquidem apostolico, aut regio præcepto, plurimi tuti sunt, ne judicibus suis obtemperent, ne D justitiam faciant, ne legi Dei subjecti sint. Non reprehendo clementiam apostolicæ sedis, sed hanc indulgentiam ejus, Ecclesiæ Dei non arbitror expedire. Nihil tale in illa gloriosa familia Christi legimus, licet et in illis contentio facta sit, quis eorum videretur esse major. Nullam emancipationem hujusmodi ab apostolis factam meminimus, licet Paulum et Barnabam audierimus ab invicem discessisse. Nullam in illa superna civitate, quæ sursum est mater nostra, contradictionis materiam credimus, sed nec hic esse debere, nisi urgentissima ratio flagitet. De his enim (ut pace multitudinis, et eorum qui illius fovent iniquitatem, loquar) dicam quod sentio, ne quid subtraham veritati, aut probabilitati. Dico ergo quod indubitanter

Digitized by Google

credo, quod hi, qui efferente superbia, hujusmodi emancipationes quærunt, a cervice sua jugum Christi, et patris ejus, si fieri posset, excuterent. Plus dico, imo et quantum est in ipsis excutiunt, et divinæ ordinationi fallaciter contradicunt. Nusquam ergo illud Apostoli : Non omnes prophetæ, non omnes magistri sunt. Omnes enim prophetæ et magistri sunt. Ita ut secundum antiquum proverbium merito dicatur, quod et Saul inter prophetas. Et revera, sicut ait Gregorius Nazianzenus, nulla historia tradidit, vel tantum in Ecclesia fuisse numerum ministrorum, vel tam utiliter congregatum. Unde religioni et doctrinæ Christianæ grave opprobrium nascitur, quod sacerdotia vel ministeria ambitione potius, et ad gratiam, quam meritorum judicio deferuntur. Omnes itaque currunt, sed cum eo ventum est, unus accepit bravium. Ille qui in cursu ambitionis aliis velocior exstitit, et qui præcucurrit citius Petro, et quovis discipulorum Christi. Ascendit enim illico, et omnem celeritatem festinatæ vocationis prævenit. Hi sunt qui crebris muneribus visitant potestates, laterales et familiares eorum sollicitant, ecclesiarum primis se commendant, applaudant omnibus, et etiam magnarum domuum non modo officiales, sed cinifiones rogant, ut, cum locum viderint, meminerint sui. Hi sunt amici omnium, et qui non se, sed amicos in se desiderant promoveri. Hi sunt qui vitam scrutantur alienam, negligunt suam, infulatorum annos dinumerant, canis lætantur, physicos et genethliacos de fatis præsidentium consulunt, librant humores, et quasi in statera appendunt elementa viventium ; et quos diutius superesse conspexerint, ætatem Nestoris dicunt excedere, et cervi aut cornicis jam implere mensuram. Debiles ætate vel morbo concutiunt, etiam sinceros criminibus incrustant simulatis, et quasi hæredipetæ vacillantium cathedris insidiantur, turpique interveniente commercio occupatarum sedium sæpe illicitas impetrant sessiones. Hi sunt qui de se coadjuvandis et promovendis, nefarias obligationes interponunt; et tandem cum ad rem ventum est, immemores fidei contra fidem datæ, se ipsos ambitionis et invidiæ stimulis impediunt et repellunt. Si ergo plerumque dum competitorum rixa crudescit, sapientia Dei, per occultam et rectam dispositionis suæ viam, fidelem incognitum introducit, de quo nequaquam præcesserat sermo vel cogitatio : illa tamen ex contingentibus nihil omittunt, nisi forte in eo contingentia prætermittant, quod ambiendo modum excedunt, si tamen in eo aliquis est modi excessus, ubi nullus est omnino modus. Pulsant itaque et præcipitant potestates, si obsequia non sufficiunt, si intercessiones non prosunt, vires suas ambitio exerit, suæ et alienæ facultatis divitias ostendit, jam palam loquitur, et in montem elationis ascendit et clamat : *Hæc omnia tibi dabo*, si a fundamento fidei *cadens*, promoveris me (*Matth.* iv). Hoc siquidem cadere est, cum certum sit ex auctoritate sanctorum Patrum, quod per hæresim Simoniacam, a sinceritate fidei corruit quisquis in spiritualibus, id est rebus sacris et ecclesiasticis, mercimonium avaritiæ committit. Nec refert quod pecunia intercedat, in contractu, vel ante, vel post, cum omni tempore negotiantes in talibus damnatio Simoniacæ pravitatis involvat. Cum enim perpetuo prohibitum sit ob hoc accipere vel dare quidpiam, nunquam dare vel accipere erit licitum, quod est usquequaque prohibitum. Ut enim ait Tharrasius patriarcha, dare est quandocunque dare, et accipere quandoque accipere. Egregium quiddam in talibus accidit in Apulia temporibus meis. Regnante Rogero Siculo, contigit vacare ecclesiam Avellanam Campaniæ, Apuliæ, et Calabriæ. Robertus jam dicti regis cancellarius præsidebat, vir quidem in rebus gerendis strenuus, et sine magna litterarum copia acutissimus. In primis provincialium facundissimus, eorum non impar eloquio, verendus omnibus privilegio potestatis, et morum elegantia venerabilis, eoque mirabilior in partibus illis, quod inter Longobardos, quos parcissimos, ne avaros dicam, esse constat, faciebat sumptus immensos, et gentis suæ magnificentiam exhibebat : erat enim Anglicus natione. Ad eum itaque viri tres accesserunt, abbas quidam, alter archidiaconus, et tertius laicus quidam præpositus regis, fratris sui clerici causam agens, singuli clam pro jam dicto episcopatu grandem pecuniam offerentes. Quid multa? Adhibitis familiaribus seorsum cum unoquoque eorum convenit de pretio. Emptio ergo et venditio undique perfecta est, de solutione implenda sufficientissime cautum, pignoribus et fidejussoribus datis, diesque præfixus est electioni solemniter celebrandæ. Cum itaque ad diem archiepiscopi, episcopi, et multæ venerabiles personnæ convenissent, præfatus cancellarius competitorum causas, et quid cum unoquoque eorum egisset, exposuit, dicens, se exinde ex episcoporum sententia processurum. Damnatis ergo competitoribus Simoniacis, pauper monachus, et totius rei ignarus, canonice electus, approbatus, et introductus est. Illi tamen coacti sunt solvere id in quo se obligaverant, usque ad novissimum quadrantem. Utinam ita agatur cum procis nostris, qui omnes sedes olfaciunt, attentius quidem et curiosius quam odora vis aut sagacitas canum, formellas leporum, aut ferarum latebras deprehendat ! Si mihi crederetur, sic excluderentur et illi, qui dissimulata ambitione cedunt, ut validius irrumpant in sedem, a qua, sicut ipsi fatentur, fuerant repellendi. Siquidem justum erat, ut de se sibi contra se crederetur. Quid enim in eis lateat, nemo fidelius novit. Plures tamen incontinenter ambiunt, et impudenter. Frustra enim, ut quemque eorum excipias, aliquem oppones titulum, quia clamore conductitio prævalente delebitur, concurrentibus exemplis et sanctionibus Patrum. Ignobilis est: sed nec Petrus patricius exstitit, aut alicubi de claritate sanguinis gloriatur. Minor est : Jeremiam et præcursorem Domini habet auctores. Puer est; et monstrat senie-

Digitized by Google

res a Daniele puero condemnatos. Illitteratus est : nec scholas frequentasse leguntur apostoli. Conjugatus est: et Apostolus unius uxoris virum præcipit eligendum. In injuriam matrimonii sui suam reliquit uxorem: et Joannes a nuptiis ad Evangelium traditur revocatus. Opicus, aut potius elinguis est; sed Aaron vices Moysi, qui erat impeditioris linguæ, etiam sacerdotium legitur ministrasse. Si moderniora desiderantur exempla, Valerius Vincentio fidei et morum doctor exstitit, et exemplar martyrii. Scorta sectatus est; sed Osee, mandante Domino, amplexibus meretricis adhæsit. Insipiens est; sed per insipientiam mundi decrevit Deus salvare credentes. Percussor est; sed Petrus gladium exerens, servi principis sacerdotum auriculam amputavit. Meticulosus est; sed Jonas ad Ninivitas veritus est accedere, Thomas ad Indos. Tenetur functionibus publicis alligatus; sed Matthæus de telonco assumptus est. Vinolentus est, et deditus gulæ; sed Dominus ipse dictus est potator vini, vorator carnium. Non acquiescit majoribus; sed et Paulus in faciem restitit Petro. Contentiosus est: et inter discipulos Jesu facta contentio memoratur. Garrulus est et linguosus; facundus habeatur, quoniam et apostolus sic dictus est semini-verbius. Militiam armatam exercuit: sed Martinus Juliano legitur militasse. Vir sanguinum est; sed Moyses Ægyptium interfecit, et abscondit in sabulo. Manifestum est homicidium; et Samuel præsente populo regem pinguissimum interfecit. Perfidus est et perjurus; sed et Petrus perfidiam perjurio cumulavit. Mutus est; sed hoc Zachariam a sacerdotio non exclusit. Cæcus est; sed et Paulus videre non poterat, quando eum Ananias Domino consecravit. Exigentibus culpis depositus est; sed multi tales restituti sunt, et postmodum Ecclesiæ Dei plurimum profuerunt. Surdus est; sed hoc præconari legem Dei non prohibet. Prædicator enim quæritur, non auditor. Leprosus est; sed de pastore pastorum Ecclesia recolit. Quia nec speciem, nec decorem habens apparuit, qui excludendus videretur tanquam leprosus, et nec humano dignus aspectu. Persona despicabilis est; sed in simili repulsæ titulo, adversus Martinum non audivit Ecclesia defensorem. Errat in fide; hoc fecisse dicitur Cyprianus. Valetudinarius est; sed Gregorius in summo languore Romanam optime gubernavit Ecclesiam. Superbus et vanus est; sed talis fuit Bricius Turonensis. Corpore et membris debilitatus est; sed hoc egregio confessori Paphnucio legitur accidisse. Condemnationem ambitus tulit; sed et filiorum Zebedæi petentium primatum, est petitio reprobata. Hæresim quandoque docuit; sed Augustinus se Manichæum fuisse fatetur. Coluit idola, sed et Marcellinus martyr insignis in papatu, thurificare compulsus est. Forte nondum est Christianus, sed dum A catechumenus esset, beati Ambrosii fuit, ut traditur, electio celebrata. Persecutus est Ecclesiam Dei, sed et Paulus ex persecutore factus est prædicator. Electio deest, sed et apostoli non petentibus populis missi sunt. Non vacat sedes in quam posset intrudi, accedat præcedenti. Nam et Augustinus Valerio Hipponensi non tam successisse quam accessisse describitur. Avarus est, dispersa poterit congregare; et inutiliter non distrahet congregata. Ut paucis universa complectar, ad omnia ineptus est, sed Samson in mandibula asini Philisthiim expugnavit. Potens est et nunc Deus de lapidibus suscitare filios Abrahæ. Ad hæc dubium esse non debet quod cathedra episcopalis sanctos recipit, aut sanctos facit. Nam et cum Saul inunB ctus esset in regem, insiliit in eum Spiritus Domini, prophetavitque, et mutatus est in virum alium. Caiphas quoque licet sacrilegus, et qui cum Judæis conspiraverat in necem Salvatoris, cum esset pontifex anni illius, prophetavit, ut constet ipsum ab officio prophetiæ, gratiam, quam demeruerat, accepisse. Cum ergo sedes suavis, et dulce lignum, gratis et sine labore omnia desiderabilia conferant, nonne superflua sollicitudo est, dies laboriosos, et noctes insomnes ducere, ut ad sacrarium philosophiæ accedant?

Dulcius est jacuisse toro, tenuisse puellam,
Threiciam digitis increpuisse lyram.

(Ovid., *Amor.* II, xi, 31.)

C Aut si hoc nimis videtur esse arduum, quoniam tactus lyræ sonum eliciens, suum laborem habet, et industriam exigit, tutius est exsultare quiescentem ad sonum lyræ, et vocem organi, et portas omnium sensuum voluptatibus aperire. Interim philosophantium studia deridentur, si quid auditur incognitum, quasi profanum sit, condemnatur, aut si minoris est, contemnitur. Nam ut ratione aut auctoritate reprobetur, frustra exspectas. Si ratione vel auctoritate niteris, consuetudinem qua abutuntur, et quam fecerunt, objicient. Dicique procerum alter ad alterum :

Hoc est cur pallet, cur quis non prandeat hoc est;
Doctoresque tuos curto centusse licetur (32).

D Et psallunt in sobrios hi qui bibunt vinum. Nec tamen ambitione tanta episcopalis dignitas duntaxat oppugnatur, eo quod jam summis et minimis eadem est dominandi præsidendique libido. Qui enim aspirare non audet ad cathedram, pari aviditate et eisdem machinis præfecturas, archidiaconatus, et alias aggreditur dignitates. Indulge ei modicum, audebit ampliora, procedet paulatim, reminiscens, quod

Audentes fortuna juvat,

et timor animos convincit esse degeneres. « Nemo repente turpissimus fuit. » Si paululum successerit

(32) Apud Pers. Satyr. v, 191, legitur:
Et centum Græcos curto centusse licetur,
hoc est: exigua pecuniæ summa, quæ ne centum quidem asses conficiat.

Digitized by Google

eis, nihil est quod se fieri posse non sperent. Tandem itaque quod petitur, obtinetur, sed ut dici solet, Deo irato

Tunc crassos transisse dies, lucemque palustrem,
Et sibi jam miseri vitam gemuere relictam.
(Pers., v, 60.)

Novam ergo concipiunt sollicitudinem, et seram, eo quod temporis jactura reparari non potest. Quod in claustralium pluteis continetur, excutiunt, litteratorum expilant scrinia, corrogant schedulas, verborum flosculos legunt, oratiunculas conquirunt, et modis omnibus elaborant, ut videantur scire quod nesciunt. Nam ut sciant, aut in virtute proficiant, nondum solliciti sunt. Umbram duntaxat virtutis affectant, quam semper virtuti prætulerunt. Utique nihil miserius est, quam in alieno fulgore gloriari: et eo constat esse inopem debitorem, qui solutionem celebrare non potest, nisi novi gratia creditoris. Verumtamen sic tempus redimere gestiunt, ut tibi satyricus recte videatur illis occurrere, cum improperio ingerens,

Udum et molle lutum es, jam nunc properandus, et acri
Fingendus sine fine rota: tibi luditur, effluis amens.
Contemnere, sonat vitium percussa, maligne
Respondet, viridi non cocta fidelia limo.
(Id., III, 23.)

Hæc enim non modo adversus prælatos Ecclesiæ, sed omnes qui ante docendi officium præsumpserunt, quam discipuli formam impleverint, ad pigritiam excitandam, quasi stimulum libertas veritatis educit. Unde ergo nova et vetera proferent, qui semper æque nova et vetera contempserunt? Nec est quod error concurrentium sub prætextu multitudinis excusetur, quia vivendi forma a conviventium similitudine nequaquam trahitur, sed a verbo Dei, in cujus via beati ambulant, et recto calle ad veræ felicitatis patriam pergunt. Neque enim quod a multis peccatur, peccatum non est; sed ideo gravius, quia multum. Nec delinquentis culpam socia minuit multitudo, sed prægravat, eo quod viribus suis, ne corrigatur, obstat. Ne tamen adversus justitiam Dei ambitiosorum multitudo prævaleat, non modo divina, sed humana jura armantur. Lex et prophetæ, Evangelium, et omnes regulæ Patrum, illorum detestantur audaciam. Nihilominus tamen adversus Dominum eriguntur. *Erubesce, Sidon, ait mare* (*Isa.* XXIII): et tu, clerice, quid sentis, cum laicus legis fere ignarus ambitionem tuam arguit et compescit? Obstupesce, propheta, cum asina te sessorem suum revocat, et tuos convincit errores. Brutum animal, homo stupidus, angelum videt tenentem gladium, id est spiritum, qui latet in littera, et tu cæcus in tanto lumine Scripturarum insanus ruis in mortem? Erubesce ergo, obstupesce, subsiste, et a maledictione, ad quam avaritia stimulante festinas, recede, et qui contemnis Moysen et prophetas, vel asinam, quam ambitionis tuæ calcaribus urges, audi. Miraculo siquidem opus est. Balaam etenim non corripitur, nisi asina loquatur. Nonne erubescis, quod te sic excæcavit, sic pessundedit sui ipsius ignara ambitio, ut propheticis et divinis oraculis ruditum asinæ præferas? Terreris forte, et contremiscis in vocem asinæ, sed nequaquam compungeris. Hoc enim divini verbi munus est, et donum illius, qui solus in mentibus electorum ignem charitatis accendit. Unde liquet, quia inutiliter asinam audit, quicunque verbi Dei contemnit vocem. Audi tamen et asinam utilia suadentem, quia et in ea ad eruditionem tuam spiritus loquitur. Prævidet angelum cohibentem illicitos gressus tuos, et eum ostendit tibi. Qua via ad honores ecclesiasticos ascendendum sit, quæ via sit fugienda, canones docent. Contemnis tamen, quia in via mandatorum Dei non vides angelum tenentem gladium, ut occidat te. Eadem incedit asina homo tui collatione stolidus et tardus, et qui verbi et exempli tui calcaribus urgendus est, ut faciat legem, videt angelum, timet, subsistit, et consilium Dei tibi enuntiat. Loquitur in casu isto. Tu miraculum venerare, et singula verba ejus repone, et exculpe in tabulis cordis tui.

Cap. XX. *De legibus sæcularium principum, quibus curiales et officiales arcentur ab honoribus ecclesiasticis: et quibus exemplis Dathanitæ et Abironitæ nitantur obtinere.*

Ait ergo imperator Justinianus: «Maxima sunt in omnibus dona Dei de superna collata clementia, sacerdotium et imperium: illud quidem divinis ministrans, hoc autem humanis præsidens, ac diligentiam exhibens: ex uno eodemque principio utraque procedentia, humanam exornant vitam. Idcoque nihil sic erit studiosum imperatoribus, sicut sacerdotum honestas, cum utique pro illis ipsi semper Deo supplicent. Nam si hoc quidem inculpabile sit, undique et apud Deum fiducia erit plenum. Imperium autem recte et competenter exornet traditam sibi rempublicam, erit consonantia quædam bona, omne quidquid utile est, humano conferens generi. Nos igitur maximam habemus sollicitudinem circa vera Dei dogmata, et circa sacerdotum honestatem, quam illis obtinentibus credimus, quia per ea maxima nobis dona dabuntur a Deo, et ea quæ sunt, firma habebimus, et quæ nondum venerunt, acquiremus. Bene autem universa geruntur et competenter, si rei principium fiat decens, et amabile Deo. Hoc autem futurum esse credimus, si sacrarum regularum observatio custodiatur, quam justi, laudati, adorandi inspectores, et ministri verbi Dei tradiderunt apostoli, et sancti Patres custodierunt, et explanaverunt. Sancimus igitur sanctas per omnia sequentes regulas, dum quispiam sequenti omni tempore, ad ordinationem episcopatus perducitur, considerari prius ejus vitam secundum sacrum Apostolum, si honesta, si inculpabilis, et undique irreprehensibilis sit, et in bonis testimonium habeat, et sacerdotem decens, et neque ex officiali, aut ex curiali veniat fortuna. Neque ex idiota mox clericus, deinde parvum aliquid præteriens

Digitized by Google

ep scopus appareat, sed aut in virginitate degens a principio, aut uxorem siquidem habens, ex virginitate ad eum venientem, neque filios odibiles. Alioquin qui præter hæc aliquid agit, et ipse cadat sacerdotio, et qui eum ordinat extra episcopatum sectabitur hanc legem offendens. Sed neque inerauditus existens sacrorum dogmatum, ad episcopatum accedat. Prius autem aut monasticam vitam professus, aut in clero constitutus, non minus mensibus sex, uxori tamen non cohærens. De cætero autem nulli permittimus a positione legis uxorem habenti, talem imponi ordinationem. Sicut bonam gratiam, vel gloriam in eo, qui ordinandus est, quærimus; ita etiam in eo calumniam, qui frustra accusavit, punimus. Si autem aliquis dicat conscium se esse alicujus illicitorum ei, non prius mereatur episcopi ordinationem, quam querelæ examinatio fiat, et undique innoxius appareat. Quod si post hujusmodi contradictionem, non passus is qui ordinem facit, legitimam examinationem imponi causæ, currat ad ordinationem, sciat quod ab eo fit, pro nihilo esse, sed is qui contra legem fit cadat sacerdotio, et qui sine probatione ordinationem imponit, et ipse similiter cadat sede sacerdotali.» Item Leo : «Si quemquam ad episcopatus gradum provehi, Deo auctore, contigerit, puris hominum mentibus, nuda electionis scientia, sincero omnium judicio proferatur. Nemo gradum sacerdotii pretii venalitate mercetur. Qualiter quisque mereatur, non quantum quisque dare sufficiat, æstimetur. Profecto enim quis locus tutus, et quæ causa poterit esse excusata, si veneranda Dei templa pecuniis expugnentur? Quem murum integritati, aut vallum fidei providebimus, si auri sacra fames veneranda penetralia proserpit? Quid denique cautum esse poterit, aut securum, si sanctitas incorrupta corrumpitur? Cesset altaribus imminere profanus ardor avaritiæ, et a sacris adytis repellatur piaculare flagitium. Itaque castus et humilis eligatur nostris temporibus episcopus, ut locorum quocunque pervenerit, omnia vitæ propriæ integritate purificet. Non pretio, sed precibus ordinetur antistes, tantum ab ambitu debet esse sepositus, ut quæratur cogendus, rogatus recedat, invitatus effugiat. Sola illi suffragetur necessitas excusandi. Profecto enim indignus est sacerdotio, nisi fuerit ordinatus invitus. Cum sane quisquis hanc sanctam et venerabilem antistitis sedem pecuniæ interventu subiisse, aut si quis ut alterum ordinaret vel eligeret, aliquid accepisse detegitur, ad instar publici criminis, et læsæ majestatis accusatione proposita, a gradu sacerdotii retrahatur. Nec solum deinceps honore privari, sed perpetuæ quoque infamiæ damnari decrevimus, ut eos, quos facinus par coinquinat et æquat, utrosque similis pœna comitetur.» Item Justinianus Novella : «Præ omnibus istud observare sancimus, ut nullus per suffragium alicujus muneris episcopus ordinetur. Si quid autem tale committatur, ipsi dantes et accipientes, et eorum mediatores damnationi subjiciantur. Et præterea qui dat, et qui accipit, et mediator, sacerdotii aut cleri honore removeatur. Quod autem pro hac causa datum est, ecclesiæ illi vindicetur, cujus voluit sacerdotium comparare. Si forte laicus mediator pro hac causa aliquid acceperit, in duplum id ecclesiæ restituat.» Idem : «Sed neque quemlibet venerabilis domus gubernatorem, aut aliam quamcunque sollicitudinem ecclesiasticam agentem, dare aliquid illi a quo constituitur, aut nulli personæ liceat, pro commissa sibi gubernatione. Qui vero dat aut accipit aut mediator fit, clero nudabitur, acceptis vindicandis venerabili loco. Si autem sæcularis sit qui accipit, aut mediator est, quod datum est, duplum eidem venerabili loco ab ipso præbeatur.» Idem : «Sancimus cum opus fuerit episcopum ordinare, clericos mox in tribus decreta facere personis propositis sacrosanctis Evangeliis, dicentes in ipsis decretis, quia neque propter aliquam donationem, aut promissionem, aut amicitiam hos elegerunt. Sed et scientes eos rectæ fidei, et honestæ vitæ esse, et litteras nosse; et quia, neque uxorem, neque concubinam, neque filios habent, neque hos curiales aut officiales esse.» Idem : «Sed neque curialem aut officialem clericum fieri permittimus : unde ex hoc venerabili clero injuria fiat, nisi forte monasticam vitam aliquis eorum non minus XXV annis impleverit. Tales enim ordinari præcipimus, quarta propriæ substantiæ sibi retenta, reliquis partibus curiæ et fisco vindicandis, si in clero constituti, monacho condecentem vitam impleverint.» Idem : «Ab episcopis Deo amabilibus secundum divinas regulas religiosos clericos cum multa fieri inquisitione, et boni testimonii viros ordinari sancimus, litteras omnimodo scientes, eruditos, sed nullos magis in sacris ordinationibus diligimus, quam cum castitate viventes, aut cum uxoribus non cohabitantes. Hæc quidem sæculi principes. Nam licet Ecclesiæ doctores hæc latius prosequantur; quoniam nimis videntur ardua, quæ dicuntur ab ipsis, vilescunt. Utique qui vel istos non audit, cæcior est Hypsea, et Dulichio remige surdior, et qui merito præcipitandus est, prostratus ab angelo, quem contemnit, in infernum inferiorem. Nadab et Abiu igne suo succensos, et extra tabernaculum elatos, Domino mandante, audieras; sed hi templum Domini et Sancta sanctorum, Moyse repugnante, id est lege Domini prohibente, nituntur irrumpere. Successit eis soboles numerosa, replet atrium domus Domini, alienum ignem accendunt. Adolere thura nituntur prohibiti, et Dathanitarum et Abironitarum societate contracta, irruunt in Moysen, scindentes Ecclesiam, sacerdotium perturbantes, seditionem facientes in populo, nisi ad sacerdotium permittantur accedere. Cum enim sibi conciliaverint gratiam potestatum, de jure patere sibi asserunt universa; eo quod princeps, ut dicunt, legibus non subjicitur,

Digitized by Google

et quod principi placet legis habet vigorem. Cum ergo populus ei, et in eum omnem auctoritatem suam contulerit, ei obviare crimen majestatis est, et manifesta subversio principatus. Siquidem sacrilegii instar est, dubitare an is dignus sit, quem princeps elegerit. Nec temeritatis effugit notam, et bene cum eo agitur, si vel pœnam, quisquis ex quacunque causa voluntatem principis evacuare parat. Nullas leges credunt civilibus præferendas. Has Anacharsis Scytha telis araneæ comparavit, quæ muscas et culices detinent, sed volatilia transmittunt grandiora. Sic et jura civilia, humiliorum reprimunt voluntates; sed profecto potentioribus cedunt. Nam ex transgressione vel contemptu legitimam eis non irrogant pœnam, sed nec interpellatos quidem cauta dissimulatione prætereunt. Ad hæc conquisita tyrannorum exempla proponunt, quibus persuadeant potestatibus universa licere. Maxime tamen sicubi locorum fuerint, ubi inveterata consuetudo obtineat, etiam si rationi adversetur et legi. Narrant quis tyrannus domesticum suum, aut familiarem, in quam ecclesiam sine electione intruserit, quis clerum, ut ignotum et indignum eligeret, terroribus et damnis impulerit, quis Ecclesiam Dei vendiderit palam, quis metropolitanum compulerit reprobabilem consecrare, quis episcopos religiosos in exsilium egerit, aut actos ab illis, coegerit exsulare, quis Ecclesiam et res sacras oneraverit muneribus sordidis, quis indignis suppliciis torserit religiosos, quis vilipenderit et pessundederit clerum, quis in provincias induxerit ferale judicium, quis leges et canones exterminaverit a finibus suis; quis induxerit silentium episcopis, ut quævis flagitia impune et sine ulla reprehensione committeret, quis adversus Ecclesiam Romanam diutius et perniciosius intumuerit, quis omnia non tam sua quam perversa lege tractaverit, quis tandem consueverit libito licitum coæquare. Si quis autem in his commemorandis copiosior est, et in explenda malitia nequior, sincerioris est fidei, et efficacioris industriæ. Qui vero pro veritate fidei, aut sinceritate morum de jure divino aliquid loquitur, aut superstitiosus est, aut invidus, aut (quod capitale est) principis inimicus.

Si dicas quia ignis qui per septuaginta annos Babylonicæ captivitatis sub aqua vixerat, demum exstinctus est, Antiocho vendente Jasoni sacerdotium, aut quod beatus Gregorius testatur, quia pestilentiæ, et fames, concussiones gentium, collisiones regnorum, et quam plurima adversa terris proveniunt, ex eo quod honores ecclesiastici ad pretium, vel humanam gratiam conferuntur personis non meritis. Si dicas Ozam percussum a Domino, eo quod arcam nutantem præsumebat erigere. Si regnante Ozia rege leproso, siluisse dixeris Isaiam, et, eo mortuo, vidisse Dominum sedentem super solium excelsum. Si dixeris opera tabernaculi humeris et plaustris levitarum duntaxat immi-

A nere, et si qua sunt in lege Dei similia, bene agetur tecum, si non mutilatus retrudaris in carcerem, aut in exsilium propellaris. Undique conclamaberis, et tam ambitiosi, quam fautores eorum extremæ damnationis vitæ non verebuntur ferre sententiam. Unum tamen remedium tibi Dominus procurabit, quod cujusque sapientis et timentis Deum conscientia consonat verbis tuis. Inde est quod sententia eorum de te, Domino auctore, non semper obtinet. Si enim ipsis creditum fuerit, tu quasi læsæ majestatis reus, hostis publicus judicaberis. Diceris utique publica evacuare judicia, et dum professionis propriæ zelator, ecclesiasticam erigis libertatem, sapientiam subvertis principum, et eos quasi stultos et contemptibiles reddere

B machinaris. Satius erit ut diadema detraheretur principis capiti, quam principalis et egregiæ partis reipublicæ dispositio, quæ in religione versatur, illius subtrahatur arbitrio.

Non privata cupit, Romana quisquis in urbe
Pompeium transire parat.

Et forte arrogantius privatorum vota transgreditur qui sub imagine libertatis principibus appetit dominari. Nam si quis principum superstitioni hujusmodi acquiescat, insipiens est, et ab illustrium regum virtute degenerat. David tamen, sicut Regum narrat historia, et omnis Israel ludebant coram Domino in omnibus lignis fabrefactis, et citharis, et tympanis, et lyris, et sistris, et cymbalis; licet ei non defuerit ejusmodi increpator.

C Historia namque memorata prosequitur: *Et egressa Michol filia Saul in occursum David, ait: Quam gloriosus fuit hodie rex Israel, discooperiens se ante ancillas servorum suorum, et nudatus est quasi nudetur unus de scurris. Dixitque David ad Michol: Vivit Dominus, quia ludam ante Dominum, qui elegit me, potius quam patrem tuum, et quam omnem domum ejus; et præcepit mihi ut essem dux super populum Domini in Israel, et ludam, et vilior fiam plus quam factus sum, et ero humilis in oculis meis, et cum ancillis de quibus locuta es, gloriosior apparebo. Igitur Michol filiæ Saul non est natus filius usque ad diem mortis suæ* (*II Reg.* vi). David vero sedit rex in domo sua, et dedit ei Dominus requiem

D undique ab universis inimicis suis. Videsne quam diligenter puniri docet historia hinc contemptum religionis, cum arrogantia tumoris, inde devotionem fidei, et humilitatis cultum remunerat? Nam et David quietem regni assequitur, et Michol pravæ increpationis merito sterilis obit, et nullum inclyti generis, et felicis matrimonii reliquit fructum. Recte quidem, cum et Michol *omnis aqua*, vel *ex omnibus* interpretetur. Siquidem multitudinis imperitæ consilium, et quæ populare judicium sequitur, fructus boni nec jucunditatem, nec memoriam habet. Verumtamen cum istos consiliarios magnatorum audieris, nequaquam suspicaberis Michol sine sobole decessisse. Omnes enim filios Michol esse miraberis, et si non carnem, spiritum

Digitized by Google

ex traduce illius putabis processisse. Et quo istud facilius tibi persuadeas, hi qui divinam evacuare nituntur, ut suam statuant, auctoritatem, sine liberis moriuntur, aut eos relinquunt degeneres et ignavos. Procul dubio quisquis ecclesiasticam deprimit libertatem, aut punitur in se, aut punitur in sobole. Amittunt ergo filii etiam propria, cum his quæ, favore eorum, paterna impietas occupavit.

Cap. XXI. *De hypocritis, qui ambitionis labem, falsa religionis imagine, nituntur occultare.*

Licet autem populi temeritas, aut licentia potestatum, præceptis legitimis, et divina institutione reprimi possit, ambitio tamen dominari non potest. Si enim in manifesto non audet, clanculo serpit, et fraudulenter ingreditur. Si fores Ecclesiæ muneribus non aperiat, si nec sua, nec aliena violentia reserantur, confugit ad artes fallaciæ suæ, omnia quæ libertatem impugnant, quæ doctorum statuta convellunt, et quæ religioni contraria sunt, tota libertate spiritus detestatur. Sinonem, ut simplices et credulos circumveniat, miraberis rediisse. Simulat et dissimulat, et

astutam gerit sub pectore vulpem.

(Pers., v, 117.)

Stoico quovis liberior est, Catone rigidior. Est quoque interdum simplicior Paulo doctore gentium, sollicitior, ferventior Petro; et ei vivere Christus est, et mori lucrum : nec gloriatur in aliquo, nisi in cruce Christi, quam jugiter portat in corpore, ut spiritus salvus sit, dissolvi duntaxat cupiens, et esse cum Christo. Mortificat ergo carnem cum vitiis et concupiscentiis; et non sicut cæteri hominum, cum hominibus degens, vitam agit angelicam, et in cœlestibus conversatur. Jejunant hi continue, sine intermissione orant, clare tamen, et ut audiat hospes, asperis et sordidis vestibus induuntur, et populum increpant. Arguunt clerum, de moribus corrigendis sollicitant principatus et potestates, testimonium sibi acquirentes justitiæ, si vitæ detrahant alienæ. Ut vero fraus sub honestatis specie convalescat, laudabilium virorum collegia expetunt, arduas subeunt professiones, ostentant difficilia, et familiarius sibi propitii, possibilia et quæ humaniora sunt, exsequuntur. Sic ergo Basilii, Benedicti, Augustini, aut si hoc parum est, apostolorum et prophetarum fatentur successores; vestes Carthusiensium, Cisterciensium, Cluniacensium, induunt, et qui dignantur esse canonici, gloriantur in laneis tunicis et pellibus agninis. *Veniunt* enim *in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces* (*Matth.* vii); sed, ut ait Dominus, evidentissime cognoscuntur a fructibus suis. Non tamen a fraude istorum, religionis veræ diminuitur gloria. Nam indubitanter omnibus constat, quia nomina quæ profitentur, et quorum pollicentur officia, honestissima et fidelissima sunt. Nam religio in his adeo vera, adeo probata consistit, ut nullius reprehensionis aculeos reformidet. Siquidem Carthusienses, quasi avaritiæ triumphatores, præcipui ubique clarescunt. Cistercienses B. Benedicti, quem omnium justorum spiritu plenum fuisse constat, præcepta et vestigia sequuntur ad unguem. Cluniacenses, religionis formam multis provinciis tradiderunt. Et canonicis sufficere debet ad plenissimam laudem, quod regulam eorum oportet omnes clericos imitari. Eremitæ quoque baptistam Salvatoris, et filios prophetarum, institutionis suæ habent auctores. Fratres Templi, Machabæorum exemplo, ponunt animas suas pro fratribus suis. Xenodochi, sive hospitalium procuratores, apostolorum sequuntur vestigia, et ad perfectionis cumulum aspirantes, in eo fidelissime audiunt Christum, quod vivunt innocenter, et omnia quæ habent, pauperibus erogant. In his tamen omnibus fideles inveniuntur, et reprobi, nec ob id religionis aut professionis veritas deformatur. Quæ enim professio est, aut quæ legitur unquam fuisse societas, in quam macula non irrepserit? Angelum apostatam legimus, in primis fratribus parricidium, prophetam reprobum, apostolum proditorem, discipulos Christi perfidos, nec tamen corrumpitur puritas persistentium angelorum, aut minus sancta est societas invicem diligentium fratrum, aut prophetiæ gratia est in electis culpabilis, aut apostolatus in fidelibus contemptibilis, aut disciplina Christi per varios errores aberrantium est infamis. Sicut ergo angelus Satanæ transfigurat se in angelum lucis, et apostoli pseudo ad auctoritatem apostolicam aspirabant potius, quam ad vitam : sic et hypocritæ ad supercilium Pharisæorum confugiunt, dilatantes phylacteria, et magnificantes fimbrias; et quæ in lege Dei scripta sunt, nolunt contingere digito, nisi ut videantur ab hominibus, a quibus honoris aut alterius remunerationis mercedem exspectant. Inde est quod facie pallorem ostentant, profunda ab usu trahunt suspiria, artificiosis et obsequentibus lacrymis subito inundantur, obstipo capite, liminibus interclusis, coma brevi, capite fere raso, voce demissa, labiis ab oratione mobilibus, incessu tranquillo, et quasi gressu quadam proportione composito, pannosi, obsiti, sordes vestium, et affectatam vindicant vilitatem, ut eo facilius ascendant, quo se studiosius videntur in locum novissimum dejecisse, et qui sponte sua decrescunt, crescere compellantur inviti. Hi sunt qui, si quid maculæ inhæsit Ecclesiæ dum peregrinatur, publicis aspectibus detegunt, ut ipsi ab omni macula videantur immunes. Hi sunt qui beneficia, quæ necdum sanctis collata sunt, prædicant auferenda. Hi sunt qui potestatibus persuadent, ut propter vitia personarum, jure suo priventur ecclesiæ. Decimationes et primitias ecclesiis subtrahunt, et ecclesias ipsas accipiunt de manu laicorum, episcopis inconsultis. Hi sunt qui prædia avita subtrahentes indigenis, vicos et pagos redigunt in solitudinem, et in suos usus vicina quæque convertunt, ecclesias diruunt, aut in usus revocant

Digitized by Google

sæculares. Quæ domus orationis fuerat, aut efficitur stabulum pecoris, aut opilionis, aut lanificii officina. Et quidem majora impune faciunt, et quasi cornibus geminæ potestatis, Ecclesiam, in cujus sinu quiescunt et proteguntur umbra, ventilare non cessant. Ad Ecclesiam namque Romanam confugiunt, quæ mater pietatis, religioni consuevit providere quietem. Implorant opem ejus, protectionis impetrant clypeum, ne cujusquam possint malignitate vexari, et ut se possint plenius exhibere, et charitatis implere munus, ne decimas dent, apostolico privilegio muniuntur. Procedunt ulterius, et quo sibi plura impune liceant, a jurisdictione omnium ecclesiarum se ipsos eximunt, et efficiuntur Romanæ Ecclesiæ filii spirituales. Ita tamen, ut pro foro rei ubique conveniant; sed tamen conveniri non possunt, nisi Romæ vel Hierosolymis. Deinde sæcularium potestatum implorant auxilium, et eis divinam gratiam pollicentur. Fiuntque mediatores Dei et hominum, et eos qui venia indigent, suis aggregant societatibus, confessiones excipiunt, et claves Ecclesiæ usurpantes, aut subripientes Petro, ligare præsumunt et solvere, et Domino prohibente, falcem mittunt in messem alienam. Potentiores tamen et ditiores, favore vel mercede recepta, facilius exonerant, et peccatis alienis humeros supponentes, jubent abire in tunicas et vestes pullas, quidquid illi se commisisse deplorant. Amplificant misericordiam Domini, qui neminem vult perire, quam sicut apertam et patentem pœnitentibus, sic solis desperantibus præclusam esse, pronuntiant. Indulgent interim his, qui criminibus ardentius, et tenacius involvuntur, peccare in spe, dum tamen sibi in redemptionem eorum, aliquid prærogent; et audacter promittunt veniam, eo quod sicut aqua ignem, ita eleemosyna peccatum exstinguit. Pœnitentia quoque nunquam sera est, si tamen vera. Consentiunt ergo moribus iniquis, et popularem provocantes affectionem, assentationibus obturant aures hominum, ne increpationes audiant prælatorum. Ad hæc rumusculos inquirunt, tumultibus gaudent, dissidentium secreta explorant, et eadem nunc ad amicos perferunt, nunc ad hostes, utrisque grati, utrisque perfidi, magis tamen ad ista videntur idonei, quia ab imagine religionis minus habentur suspecti. Quid in palatio, quid in foro, quid in agris expediat, quid in castris, soli creduntur nosse, quia universa hæc præ cæteris videntur curare, qui istis jugiter immiscentur. Si conveniant patres in curia, cives in foro, milites in expeditione, si denique concilium, aut synodus convocetur, præcipuam sedium partem præoccupabit umbratilis ista religio. Claustrorum fracta credas repagula, exhausta ptochia, vel xenodochia, et a locis venerabilibus examina conviventium evolasse. Adeo quidem se religionis species turbis, et publicis aspectibus ingerit. Primas cathedras, recubitus primos, primas salutationes usurpant, et si eas differas, vehe-

A mentissime indignantur. Si eis obloqueris, religionis inimicus et veritatis diceris impugnator. Feras itaque patienter, si injurias et damna intulerint, qui licentiam omnium, apostolica et regia auctoritate obtinuisse videntur. Nam et hoc meritis eorum deberi creditur. Sane *qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit.* (*Rom.* XIII.) Nec ego apostolicæ majestati, et regiæ arbitror reluctandum. Miror tamen, ut fidelium pace loquar, quidnam sit, quod decimas, et jura aliena usurpare non erubescunt? Inquient forte, religiosi sumus. Plane decimas solvere religionis pars est, et eas a Deo populus duntaxat religiosus exigitur. At qui eas exigunt, irreligiosi sunt. Vos autem quis constituit judices super eos? Aut qui estis ut exerceatis judicium in

B servos alienos? Unusquisque suo domino stat, aut cadit. Stabunt autem. Sumus, inquiunt, tuti apostolico privilegio, cujus beneficio de nutrimentis animalium et laboribus nostris decimas retinemus. Nempe apostolis omnia licent; sed omnia ab apostolicis fieri nequaquam expedit. Esto quod illi vobis hoc licenter concesserint; vos an recte petieritis, videatis. Nempe qui petit, ut quod debet, non faciat, justitiæ spontaneus non obedit. Nunquid de nutrimentis Abel Dominum non respexit? Cain fruges obtulit; recte quidem, quia Domino debebantur, sed in partitione iniqua, dum divisioni aliquid subtrahit, peccatum committit. Acceptantur præ illo munera ejus, qui fetus animalium cum Domino partitur. Et forte de animalibus redduntur

C rectius, quia sine cultura et cura nostra proveniunt. Plus enim laboris est in frugibus serendis et metendis. Non coguntur dare de suis. Quis enim de laboribus alienis redditurus est rationem? Quid multa? Multis et longis allegationibus videntur astruere quoniam alios decimas dare non prohibent, dum ipsi ab eis dandis immunes sint, quia adeo religiosi sunt, quod in ea parte derogare possunt constitutioni divinæ, et in eo licenter minus grati sunt gratiæ Dei, quo eam amplioribus beneficiis experiuntur. Quæ enim ex sola gratia proveniunt, ut sunt fena, et sponte nascentia, non censentur obnoxia religioni. Primo quidem dum religio paupertate gaudebat, et in aliorum necessitates

D aut usus effundebat viscera inopiæ suæ, indulta sunt privilegia professionibus, quæ necessitate cessante, et frigescente charitate, potius avaritiæ, quam religionis instrumenta creduntur. Ecce enim quia omnes hi privilegiati, quæ sua sunt quærunt, et Jesus, qui prædicatur in publico, aut omnino abest, aut in abditis latet.

Inde est, quod cum ad iniquum compendium avaritiæ privilegia trahi conspiceret B. Adrianus, volens ea omnino revocare, licentiam eorum hac moderatione compescuit, ut quæ de laboribus usurpant, circa novalia duntaxat interpretetur. Sic enim gaudere poterunt privilegiis, sine gravi dispendio juris alieni. Unum tamen est quod tantus Pater utcunque sustinuit; et quia Patrum canoni-

Digitized by Google

bus refragatur, mirabile est in oculis nostris. Milites namque Templi, sui favore ecclesiarum dispositionem vindicant, occupant personatus, et quodammodo sanguinem Christi fidelibus ministrare præsumunt, quorum fere professio est humanum sanguinem fundere. Non equidem quod eos viros sanguinum dicam, qui pene soli inter homines legitima gerunt bella, cum et David non propter bella, quæ legitime exercebat, vir sanguinum dictus sit, sed propter Uriam, cujus sanguinem innocenter effudit. Ut enim in canonibus cautum est, laicis quamvis religiosis, nulla de rebus ecclesiasticis legitur attributa facultas. Esset utique veræ religionis indicium, si ab illius rei dispositione temperarent, quam sibi, Domino prohibente, tractare non licet. Sed nec de rapinis, non dico ecclesiarum, sed nec quorumcunque fidelium, munus hospitalitatis implendum arbitror, quia panem sacrilegum odit Dominus, et aspernatur oblationes quæ offeruntur ex sanguine : et quoties invocatur a talibus, claudit aures suas, ut non pateant ad preces eorum.

De his quæ in fraudem justitiæ Dei committuntur a talibus, ad præsens nequaquam sermo est institutus : licet omnino iniquum sit, quod amore pecuniæ illecti, ecclesias, quas episcopi clauserunt, aperiunt. Divina suspensi celebrant, sepeliunt mortuos, quos rejicit Ecclesia, et semel in anno faciunt, ut toto anno erroneus populus ad vocem Ecclesiæ obsurdescat, et qui coerceri non potest, emendari contemnit. Circumeunt ergo ecclesias, collegiorum suorum merita præconantur, abolitiones criminum portant, et interdum prædicant Evangelium novum, adulterantes verbum Dei, quod annuntiant non ad gratiam, sed ad pretium, viventes ad voluptatem non ad veritatem : et tandem cum in latibulis sero conveniunt, die de virtute locuti, clunem agitant errore et labore nocturno. Si sic itur ad Christum, fallax et vana est doctrina Patrum, quæ arctam et arduam monstravit viam, homini tendenti ad vitam. Cum vero istis ecclesia indignetur, nulli omnino æquius commoventur, quam viri vere, religiosi, in quorum injuriam hæc omnia refunduntur. Succenset populus ; sed religiosæ professiones adversus hanc hypocrisis labem justius amaricantur. Non enim hoc fecisse dicuntur hypocritæ, sed Cisterciensis, aut Cluniacenses, aut alii, quorum hi ventiloqui, aut ventriloqui habitum induunt, et vitam mentiuntur. Nam claustrales, qui plane vere religiosi sunt, dum professionibus serviunt, ab hac malitia immunes sunt. Nulla vita fidelior, nulla simplicior, nulla felicior, quam eorum, qui in claustris fideliter degunt, et humiliter abjectione sua gaudentes, obedientes prælatis suis in omni subjectione et reverentia, nec appetentes sub obedientiæ nomine dominatum, aut fraudandi, aut vagandi, aut otiandi licentiam, vasa sua possidentes in sanctificatione et honore, præstolantes in silentio et patientia salutare Dei, a detractione et A murmure alieni, excipientes ab ore Domini inquiete verbum, quod salvare potest animas suas, grata miscentes cum Deo colloquia, et quasi terrestres angeli, sunt totius mundanæ perturbationis ignari. Si quid autem est, quod eos contristare videatur, ad charitatem fraternam referendum est, quia et in cœlis angeli nostris quodammodo lapsibus compatiuntur, et super uno peccatore, pœnitentiam agente, congaudent. Cum vero philosophos imitari nostro tempore, quo virtus exinanita est, et Astream relictis hominibus ad cœlos constet rediisse, sit arduum, vita claustralium virtutem philosophorum incomparabiliter antecedit, aut quod melius crediderim, rectissime et tutissime philosophantur. Qui vero ad explendas necessitates eorum egrediuntur humiliter, et in eis fideliter versantur, et si B non securiorem, plane utiliorem exercent ; et vitam, maxima laude digni et reverentia, nequaquam ad Epicureorum vel hypocritarum factionem accedunt. Nam hypocritas Epicureis rectissime aggregabis, qui philosophiam profitentur, et propriæ serviunt voluntati. Cum lites foveant, privilegiis abutantur, serviant cupiditati, charitatis officia nequaquam exerceant, propriam quærant gloriam, nonne secundum carnem ambulant, licet se spirituales mentiantur ; merito exspectantes interitum carnis, participes futuri gehennæ illius, cujus et nequam spiritus est, et quia inani gloria intumescens, Altissimo conformari voluit aut præferri, dejectus et præcipitatus est in lacum damnationis C æternæ? Sane insani sunt, qui hac via incedunt, et miserabiliores omnibus gentibus, qui et præsentis vitæ bonis privantur, et æternæ, maxime cum ille, qui pro peccatoribus peccatum sustinuit fieri, et familiarem se exhibuit publicanis, et meretricibus, cum hypocritis pacem habere nequiverit, qui non indigebant justitia ejus. Quod planum est his, qui altercationes, quas cum Pharisæis exercuit, diligenter attendunt. Nituntur tamen Pharisæorum exemplo locum tenere primum.

Cap. XXII. *De eisdem : et de Ezechia, qui thesauros, quos ostentavit, amisit.*

Difficillimum, aut impossibile asserunt sapientes, in præsenti gaudere cum mundo, et in æternum D exsultare cum Christo : et plane miserrimum est torqueri cum mundo, et in æternum cum diabolo flagellari. Si ergo et in hac vita tantum sperantes sunt hypocritæ tristes, qui exterminant facies suas ut probi hominibus appareant, et quasi præcinentibus tubis, justitiæ suæ opera præconantur, a Domino frustra retributionem exspectant, quoniam in præsenti *receperunt mercedem suam* (*Matth.* v). De his enim qui verbo et habitu tenus honorant Dominum, ex sententia ejus constat, quoniam ipse elongatur ab eis ; eo quod cor eorum ab eo elongatum est ; sed et ipsa opera eorum dispendium salutis afferunt, et Babyloniorum principi Satanæ famulantur. Omnia enim quæ ostentationis gratia fiunt, proficiscuntur in mortem. Regum narrat historia, quod

Digitized by Google

cum Ezechias rex Hierusalem per manum Isaiæ filii Amos signum incolumitatis et salutis a Domino accepisset, umbra horologii retrorsum cedente decem gradibus, quod naturæ videtur adversum, cum umbra procedere soleat, non redire; *misit Berodach Baladam filius Baladam rex Babyloniorum litteras et munera ad Ezechiam : audierat enim quod ægrotasset Ezechias. Lætatus est autem in adventu eorum Ezechias, et ostendit eis domum aromatum, et aurum, et argentum, et pigmenta varia : unguenta quoque, et domum vasorum suorum, et omnia quæ habere poterat in thesauris suis. Non fuit quidquam quod non monstraret eis Ezechias in domo sua, et in omni potestate sua. Venit autem Isaias propheta ad regem, et dixit ei : Quid dixerunt viri isti, aut unde venerunt ad te? Cui ait rex : De terra longinqua venerunt, de Babylone. At ille respondit : Quid viderunt in domo tua? Ait Ezechias : Omnia quæ sunt in domo mea, viderunt. Nihil est quod non monstraverim eis in thesauris meis. Dixitque Isaias Ezechiæ : Audi sermonem Domini. Ecce dies venient, et auferentur omnia quæ sunt in domo tua, et quæ condiderunt patres tui, usque in diem hanc, in Babylonem. Non remanebit quidquam,* ait Dominus. *Sed de filiis tuis qui egredientur de te, quos generabis, tollentur, et erunt eunuchi in palatio regis Babylonis* (*IV Reg.* xx).

In superficie quidem historiæ secundum Hebræos, auctore Hieronymo, veritas liquet cum Ananias, Azarias, Misael, cum Daniele captivati sunt in Babylonem, ibique castrati, ut in regis palatio, secundum morem gentium, ministrarent : nisi forte repugnet, quod pueri sine macula a rege jubentur introduci, ut linguam Chaldæorum discerent, et constet quod non modo thesauri regis Judæ in Babyloniam translati sunt, sed magna pars vasorum templi Domini in Hierusalem asportata legatur, et profanata. Eleganter tamen cum Dominus regi miraculum indulsisset, Babyloniorum dicuntur nuntii cum muneribus accessisse. Quia tunc præcipue quis sollicitatur a nuntiis confusionis, quando per admirabilem clementiam Dei virtus clarius innotescit. Sed tunc imprudentis est exsultare, quia hi non modo suspecti habendi sunt, sed quasi hostes perniciosissimi studiosius devitandi, quia timendi sunt etiam cum dona ferunt. Qui ergo aromata bonorum operum, virtutis aurum, argentum eloquentiæ, cogitationum pigmenta, unguenta misericordiæ, et utensilium suorum aptitudinem ostentat et decorem, et si qua in thesauris bonæ conscientiæ cautius et utilius reponuntur, audiat verbum Domini, sciatque pro certo, quia omnia quæ militare videbantur ad gloriam, confusionis stipendium et mortis acceptura sunt. Ipsaque etiam filiorum successio, Babyloniorum castratur principi, quia ea quæ alias meritum virtutis habent et fructum, dum inanis gloriæ causa fiunt, inutilia sunt auctori. Justus enim remunerator hypocritas spernit, et solius veritatis in bono cultum acceptat, cujus oculi nullo fuco, nulla malitia præstringi possunt, quia videt in abditis, et cordium profunda scrutatur. Species discernit a rebus,

Ne qua sub ærato mendosum tinniat auro.

(Pers., v, 106.)

Unde et hypocrisis nomen accepit, quæ quidem Epicureorum indubitata species est.

Cap. XXIII. *Quod Carthusienses, dum moderationis habenis avaritiam cohibent, et Magni Montis nova religio, dum omnia mundana contemnens, et de crastino non cogitans repellit omnia, avaritiam excludit, ab hypocritarum nota et nomine longius absunt : et qui sunt sæculares aut religiosi : et quæ regalia activorum, et quæ otiosorum : et quis sit finis hypocriseos.*

Hypocritarum autem nomen et notam cautissime et fidelissime declinant Carthusienses, et Magni Montis nova professio, in antiquæ virtutis culmine, Salvatore prævio, solidata. Siquidem Carthusienses, cupiditati suæ, imo necessitati, limites præfixerunt, et moderationis habenis omnem avaritiam cohibent, et interdum ipsi necessitati aliquid subtrahunt, ne sub obtentu illius quidpiam avaritia moliatur. Magni procul dubio viri, et inter præcipuos numerandi, cum non modo professiones, sed jam senescente mundo, in tanta multitudine labentium sæculorum, pauci processerint homines, qui sanctitatis sibi aliquos præscripserint terminos. Necesse est semper deesse aliquid curtæ rei, et ipse hiatus desiderii aliquid ulterius jugiter affectantis, imperfectionis signum est. Signum dico, defectum potius dixerim conscientiæ manifestum. Quodam igitur modo, eoque glorioso, perfectus est, qui prævidet unde valeat satiari : quod etsi neminem vel admodum paucos gentilium assecutos credam, huic tamen nonnullos institisse proposito, certum habeo, cum et ethnicus dicat : « Certum voto pete finem, » sine quo in infinitum animi humani conatus protenditur, et in id quod omnino nequeat apprehendi. Porro Magni Montis incolæ vitam præarduam elegerunt, et non modo avaritiæ, sed ipsius naturæ quodammodo domitores, omnia necessitatis imperia excluserunt, abjecerunt sollicitudinem crastini, omnia mundi oblectamenta contemnere parum est apud eos, quacunque ad portas eorum quis pulset imagine, excluditur et confusus abscedit : in eas quippe solus Christus ingreditur, cujus innituntur gratiæ : jactantes cogitatum suum in eum, qui parvulos enutrit, et *dat jumentis escam, pullisque corvorum* (*Psal.* cxlvi); lilia vestit agri, et omnibus sperantibus in se, aut constitutionis suæ obtemperantibus legi, necessaria præstat, ut nihil desit his, qui se ejus non subtraxerunt voluntati. Totam ergo sollicitudinem suam, et omnem in eum projiciunt, cui de fidelibus cura est, adeoque prudentiæ devitant angustias, ut vita eorum tota nonnullis tentatio videatur. Sancti siquidem Patres genus tentationis diffiniunt, cum quis agendorum habenas divino duntaxat committit miraculo, humano nondum auxilio destitutus. Cæterum ego vitam placentem Deo arbitror cupiditatis ignaram, insistentem inno-

Digitized by Google

centiæ, et pervigilem in opere charitatis. Quid ergo in his aut in illis, sibi palliata hypocrisis vindicabit cupiditate deducta? Regula namque verissima est, quod de radice charitatis non oriuntur mala, et de cupiditatis planta nequaquam bona provenient. Nec est quod displiceat Deo, ubi sinceræ voluntatis victima immolatur : aut quod eum non offendat, si in qualibet pingui oblatione, propriam ei quis subtraxerit voluntatem. Ergo qui suam voluntatem facere disponit, irritat Dominum, et qui sua postposita illius se subjicit voluntati, Altissimum placat. In eo siquidem solo veræ justitiæ summa consistit. Unde illud in Evangelio : *Judicium meum*, inquit Dominus, *justum est, quia non facio voluntatem meam, sed ejus, qui misit me* (*Joan.* v). Moyses quoque in Levitico : *Omnis oblatio, quæ offertur Domino, absque fermento fiet, nec quidquam fermenti; ac mellis adolebitur in sacrificio Domini* (*Lev.* III). Superbiæ namque fermentum offertur et mellis, cum quis neglecta humilitate et amaritudine mandatorum, quidpiam offert ad nutum propriæ voluntatis. Qui vero mandatis legitimis propriam subjicit voluntatem, quidquid offerat, tumorem fermenti et mellis, a sacrificio prohibitam scilicet excludit dulcedinem. Isti itaque propriæ voluntatis immemores, quærentes jugiter quomodo placeant ei, cui se probaverunt, laudem, quæ ab hominibus est, contemnentes ; nec habentes, nec volentes habere divitias, quam dicendi sunt habere cum hypocritis portionem? Quod tamen miraberis, jam ad Carthusienses divertisse dictus est aliquis, ut a sanctorum consortio evocatus ascenderet, et postea conversus retrorsum, quid quæsierit operum testimonio declarasse. At ille judicem suum habet, nec tamen unquam committere potuit, ut sanctissimæ professionis gloriam denigraret. De Magno Monte neminem adhuc assumptum audivi, sed utinam aut nunquam assumatur, aut talis, qui nullo decoloret actu hominum singularis eminentiæ venustatem. Alii Basilium, alii Benedictum, hi Augustinum, at isti singularem magistrum habent Dominum Jesum Christum. Licet autem istas duas professiones, minus tamen quam meruerint, commendaverim, nihil, Deo teste, in suggillationem aliorum, in professionibus suis recte incedentium, protuli. Sancti sunt utique Cisterciensis, Cluniacenses sancti; sancti monachi et canonici regulares, et in his, sicut stella a stella differt in claritate, sunt alii aliis sanctiores, et quamvis professionem professio antecedat, in quavis earum forte reperientur, qui possint sanctis superioribus adæquari. Plane virginum primus gradus et singularis gloriæ titulus est : in continentibus tamen, et conjugatis, forte sunt aliqui multis virginibus præferendi. Confessoribus martyres præferendos catholica confitetur Ecclesia, et tamen nonnullos confessores, aliquibus martyribus forte quoad aliquid, non verebitur coæquare. Nec est quod se aliquis sæcularium, mei scilicet similium, jam dictis professionibus confe-

A rat, quia vix est ut quispiam talis vel ignavo cœnobitæ possit æquari. Si quis enim in nobis, a Septembris Idibus usque ad Pascha, jejunet omni die, nocturnis adsit vigiliis, jugiter abstineat ab esu carnium, omnem Veneris immunditiam nesciat, horis competentibus nunquam desit, aut raro, et hoc ex justa causa, sobrietatis limites non excedat, cautam ponat silentii custodiam ori suo, et diurnos excessus deleat satisfactione quotidiana, et quod præcipitur incunctanter, et sine mora expleat, et non modo verborum, sed et verberum acrimoniam sufferat patienter, ut coram tondente se obmutescat; quis non eum quasi virtutis egregiæ, et singularis meriti hominem admiretur, et cum reverentia præconetur, tanquam revera apostolicum virum, et

B expressum Christi imitatorem? Hæc autem etiam ignavi, ex necessitate tamen, faciunt cœnobitæ. Nam in eo a studiosis differunt, quod illi ex dilectione exercent ea, ad quæ isti stimulo necessitatis urgentur, et sæpe inviti. Sunt tamen in habitu communi, quos sæculares non audeo nominare, cum nihil sæculare sit dicendum in talibus, nisi quod sæculo nequam amoris fœderantur affectu. Sicut enim præputium nihil est, et circumcisio nihil, sed observatio mandatorum Dei ; sic, ut religiosorum pace dicam, monachatus nihil est, et canonicatus nihil, mandatorum observatione deducta. Hæc igitur tandem prosunt, si quis legem observet. Si vero sine his quispiam observat legem, eum nequaquam

C dixerim sæcularem. Verumtamen geramus morem religiosis, sint sæculares interim, quos vestis pulla ab aliis non discernit. Nulla enim jactura nominis, nisi sæcularis sit et vita. Indignantur aliqui quod de religiosis ego habitu sæcularis, et conversationis peccator ista pronuntio, et dum commendo cœnobitas, me aliis detrahere criminantur. Adversus hos non Cæsarem, sed Benedictum appello, qui sicut Gyrovagos et Sarabaitas arguit, sic manifeste commendat cœnobitas.

Auctor mihi Hieronymus est, licet eum nonnulli monachorum minus benigne audiant, eo quod clericos ad aliquid visus est prætulisse ; auctor est, inquam, quod vestis nequaquam religionis differentiam faciat, sed in omni habitu qui timet Deum, et

D operatur justitiam, acceptus est illi. Idem quoque ait : Vestes pullas æque vita ut candidas. Ornatus ut sordes pari modo fugienda, quia alterum delicias, alterum gloriam redolet. Nam absque lineo amictu incedere, sed pretium linearum vestium non habere, laudabile est. Et manifeste videtur exprimere sectam temporis nostri, hominum scilicet, qui irregularem quamdam regulam profitentur, quos an ex verbis ejus possis agnoscere, audi quid incontinenti subjungat. Alioquin, inquit, ridiculum et plenum dedecoris est, referto marsupio quod sudarium et orarium non habeas gloriari. Sunt qui pauperibus parum tribuunt, ut amplius accipiant, et sub prætextu eleemosynæ quærunt divitias; quæ magis venatio appellanda est, quam eleemo-

Digitized by Google

syna. Sic bestiæ, sic aves, sic capiuntur et pisces. Modica esca in hamo ponitur, ut in eo matronarum sæculi protrahantur. Est utique melius non habere quod tribuas, quam ut tribuas petere impudenter. Non habent fratres hospitales, vel alii quod hic de me querantur. Qui enim hæc loquitur, doctor Ecclesiæ est, et forte ad eos Hieronymus non respexit. Ipsi, licet ego noverim, noverunt regulam suam. Novi tamen regulam veritatis, qua mihi constat, quia religio munda et immaculata apud Deum et patrem, hæc est, visitare pupillos et viduas in tribulatione eorum, et immaculatum se custodire ab hoc sæculo. Hæc autem politicorum omnium est: et bene cum istis agitur, si eam fideliter servant. Porro in sacro otio Dei degentium, regulam in se Propheta exprimit, dicens: *Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris est mihi ne commovear; propter hoc lætatum est cor meum* (*Psal.* xv). Et Maria exempta a turbis, et in Evangelio, sedens secus pedes Domini ut audiret verbum ejus. At ut de hypocritis sermo claudatur, quid beatus Job de his pronuntiet proferatur in medium. *Hoc*, inquit, *scio a principio, ex quo positus est homo super terram, quod laus impiorum brevis sit, et gaudium hypocritæ adinstar puncti. Si ascenderit usque in cælum superbia ejus, et caput ejus nubes tetigerit, quasi sterquilinium in fine perdetur* (*Job.* xx).

Cap. XXIV. *De invidis et detractoribus.*

Ecce quam miser est finis hypocritarum, qui, sacro testante eloquio, perdentur ut sterquilinium, quo nihil immundius est. Frustra ergo affectaverunt umbram bonorum operum, nam si bona essent, revera nequaquam perderentur. Ut desideria carnis implerent, quæ adversus spiritum concupiscit, multa sustinuerunt in fame et siti, in frigore et nuditate, et similibus, quibus Christi pretiosum emi poterat margaritam. Non enim in sola immunditia, vel gula consistunt opera carnis, cum Apostolus ad Galatas loquens, ea in multis vitiis manifesta esse convincat, ut *sunt fornicatio, immunditia, avaritia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ dissensiones*, hæreses, *sectæ, invidiæ, homicidia, ebrietas, comessationes, et similia.* (*Gal.* v.) Quæ qui committunt, regnum Dei non possidebunt. Sive ergo ad finem immunditiæ et luxuriæ, sive ad inanis gloriæ vel avaritiæ exitum, opera referantur, quia privantur fine suo, mortem incurrunt. Unde idem Apostolus: *Non efficiamini*, inquit, *inanis gloriæ cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes* (*Gal.* v). Sane vitia quibus falsa justitia innotescit, prudenter et eleganter expressit, cum arrogantiæ tumor facile provocet, unde sibi provenire victoriam opinatur, et livor illis invideat, quos superiores putat esse, vel pares. Quo quidem nihil crediderim esse miserius, licet nulla miseria minus moveat misericordiam (et hoc recte) quam calamitas eorum, qui sponte beatitudinem abjecerunt. Quis enim compatiatur eis, qui a felle malitiæ malunt A esse miseri, quam beati? Patribus siquidem prideu placuit beatitudinem consistere in virtute, et nullam sine charitate posse esse virtutem. Cujus utique fructus jucundissimus est, Apostolo testante, et qui operibus carnis hæc opera spiritus, quæ ad vitam proficiunt evidenter opponit; quæ sunt *charitas, pax, patientia, longanimitas, bonitas, gaudium, mansuetudo, continentia, castitas* (*ibid.*). Qui ergo hos virtutis ramos a terra cordis sui succidunt, et radicem charitatis, de qua oriuntur, exterminant, quanam via ad beatitudinem pergunt? Plane nihil est, quod magis charitatem impugnet, quam venenum invidiæ. Est autem invidia, ut philosophis placuit, tristitiæ ex apparenti prosperitate alicujus initium. Si enim de tyranni vel perversi civis B apparenti quis prosperitate tristatur, nequaquam deturbatur invidiæ macula. Nam et bonis displicet, cum in perniciem multorum bene succedit his, qui ad mala creduntur proniores. Si ergo livor bonis affligitur alienis, planum est quod a charitate plurimum distat, quæ sua non quærit, sed quæ proximorum. Charitas in bonis nihil suum, in malis reputat nihil alienum; malis compatitur alienis, bona sua diffundit in proximos. Nam et animos unit, ut idem velint, idemque nolint. Ait magnus Pater Augustinus: Tolle invidiam: meum tuum est, et tuum meum. Et forte non erit aliquid meum, vel tuum, sed omnia nostra erunt. Ipsa enim est quæ, quod sibi vult abesse, idem proximo C abesse desiderat, et si non absit, infeliciter cruciatur, et sæpe in eo quod non desiderat, dum illud proximo videt abesse, torquetur. Recte quidem, cum et ethnicus dicat, quia

Justius invidia nihil est, quæ protinus ipsum
Auctorem rodit, excrucians animum.

Nec leve tormentum credas, quo nullum gravius potuerunt « Siculi excogitare tyranni. ». Pestem hanc, licet poetici nube figmenti, Naso depinxit eleganter quidem et vere:

Pallor in ore sedet, macies in corpore toto:
Nusquam recta acies, livent rubigine dentes,
Pectora felle virent, fuffusa est lingua veneno.
Risus abest, nisi quem visi fecere dolores,
Vixque tenet lacrymas, quia nil lacrymabile cernit.
Nec fruitur somno, vigilantibus excita curis.
D *Sed videt ingratos, intabescitque videndo*
Successus hominum, carpitque, et carpitur una,
Suppliciumque suum est.

(Ovid., *Met.* II, 775.)

Non est autem minus vera descriptio, licet rei incorporali corporis compositionem auctor ascribat, cum in eo figuræ, sarcophegia, vel sarcographia dicitur, vis consistat, quod rebus incorporalibus corporis lineamenta licenter attribuit. Hoc quidem potius attendendum, quod nulla vis beneficii aut naturæ, flammam restinguit invidiæ. Nam et Palladis viribus et forma, motam describit invidiam, et sororis felices thalamos, soror stimulata ferre non potuit, et ut promissam numini vel germanæ fidem servaret, nullo pretio potuit inclinari.

Sæpe mori voluit, ne quidquam tale videret.

Digitized by Google

Ad parricidii facinus, in fratrem patriarchas excitavit invidia, ut nec impune revelare licuerit gratiam, quam spiritus innocenti monstrabat in somnis. Ergo servitute damnatur innocens frater, pater orbitate, et ut dispositionem gratiæ Dei evacuet, in se famem, servitutis jugum, calamitatem exsilii, calumnias Ægyptiorum, sævitiam Pharaonis a justo Judice iniquitas impetravit. Manus Joseph in laboribus servierunt, et successio eorum in luto et latere, ipsisque paleis reputatur indigna. Videas multos ejusdem livoris stimulis urgeri, ut quos possunt obices opponant gratiæ, et dispositionem Altissimi nitantur impedire. Si forte quasi somniando conjiciunt alicujus provectum, obstant, reluctantur, ut quasi fratrem Ismaelitis exponant; si non occidant, incrustant ipsam sinceritatem, et ut proprium prætexant scelus, innocentis tunicam ostendunt cruentatam. Hanc enim in multis video descriptionem, qui ad omnia felicioris auræ momenta uruntur, sibique vellent adversari fortunam, dum alii gravius læderentur. Et ut Æsopo, vel Aviano credas, videbis qui sibi oculum alterum erui gaudeat, dum utroque privetur proximus. Nec est qua via declines invidiam, nisi miserrimus fias. Celebre namque est ab antiquo proverbium : quia sola miseria nescit invidiam. Fortunaque hominis miserrima est, cui non invidetur. Fertur Plato, cum ei condiscipuli inviderent, Socratem interrogasse, qua ratione posset hominum declinare invidiam. Cui Socrates : « Esto, inquit, ut Thersites. » Dum ergo torquentur invidi, alios miseriæ suæ volunt esse participes, undique quærentes ut noceant, et ipsam innocentiam, quamdam putant esse mortis imaginem. Unde Maro, ut ab uno discas omnes, notans invidum ait :

Et si non aliqua nocuisses, mortuus esses.

Quo nihil minus decet philosophum, aut virum auctoritate vel moribus gravem. Unde Socrates, non ille antiquus, sed quem auctorem gestorum Cassiodorus in tripartita laudat Historia : « Quod, inquit, Julianus tonsores et coquos a palatio expulit, non modo imperatoris, sed et philosophi opus egit. » Ut autem detraheret, atque dilaceraret, neque philosophi, neque principis fuit. Cum enim ex quacunque causa cessant opera, decurritur ad malitiam detrahendi. Hæc est utique indubitata proles invidiæ, et charitatem abesse manifesto indicio protestatur. Et nunc quidem bona aliena pervertit, nunc minuit : mala autem fingit quæ non sunt; aut magnificat et extollit, si qua sunt. Charitas non agit perperam, at hæc sola perversitate lætatur. Cum Apostolus vitia gentium multa enumeret, novissime, et quasi in culmine malorum, sive profundo rectius dixerim, posuit detractores, eosque, tanquam singulari nota, divinæ bonitatis hostes exprimens, quasi solos Deo odibiles esse, pronuntiat. Verumtamen illos Deo odibiliores inter cæteros esse crediderim, qui latenti odio, ut magis noceant, eisque credatur fidelius, laudes prædicant alienas, amicitiam simulant, subjicientes tamen in calce sermonis vel modicum, quod præcedentibus titulis adversetur :

Felix et nato, felix et conjuge Proteus :
Et cui, si demas jugulati crimina Phoci
Omnia contigerant.

Nunquid tanti parricidii labes, omnes non modo fortunæ dotes, sed quamvis magnificos virtutis titulos grandes non oblitterat? Tale est illud oratoris : Julium Fortunatum fateor virum fortem, et quem constat strenue egisse quamplurima : quo tamen pacto judicium repetundarum apud judices justos evaserit, mirarer quidem, si vis eloquii ejus mihi esset incognita. Hoc nonne venenum est, et quodammodo spem boni operis, et ut ita dicam, virtutis vitam exstinguit? Et quidem gnathonicis, id est adulatoribus, multa superius dicta sunt; sed quos deteriores dixerim, gnathonicos, an detractores? non satis liquet. Utrumque tamen vitium apud antiquos invenio morte mulctatum. Nam et Athenienses Timagoram inter officia salutationis, Dario regi, more gentis illius adulantem, capitali supplicio affecerunt; et Lacedæmoniorum senatus, Caristolum interimi jussit, eo quod magnorum virorum carpere facta maluit, quam palam constantia virili arguere. Hoc enim apud bene compositos semper licuit, ut quisque suo judicio uteretur, palamque reprehenderet, quod nequaquam recte factum videretur. Siquidem hanc reprehendendi licentiam, charitate subnixam, libertas approbat, et tyrannica duntaxat rabies perhorrescit, et impedit. Cæterum detractores et invidos sic in curia videbis abundare, ac si in eam, quasi totius orbis sentinam, confluxerint. Non est cœtus conviventium, nisi religiosissimus sit, quem livoris stimulus non attingat. Ubique tamen qui illustrioribus clarescunt meritis, acrius invidiæ toxicato dente roduntur.

Urit enim fulgore suo qui prægravat artes
Infra se positas, exstinctus amabitur idem.

(Horat., *Ep.* II, i, 13.)

Sed præ cæteris servi dominos, prælatos subditi insequuntur. Nam sicut servorum, ita et subditorum genus plerumque querulum est, et aut se injuste premi, aut indigne remunerari studia, aut officia male administrari causatur. Raroque invenies, qui in aliquo non detrahat præsidenti, etsi interdum omnia recte gerantur. Comicos relege, revolve tragicos, familiam fere semper patrifamilias videbis ingratam. At non modo in curia, sed in schola, sed in claustro, sed in Capitolio morem hunc, si tamen domestica vitia sunt moribus aggreganda, miraberis obtinere. Venerabilis Pater Gilbertus Herefordensis episcopus, mihi referre consuevit claustralium morem, quem in se ipso se fatebatur expertum. Cum enim monasterium ingressus esset, fervens adhuc igne, quem de novo conceperat, magistratuum suorum ignaviam arguebat. Nec mora, promotus in modico, miseratione complicium motus est. Nondum tamen pepercit majoribus. Paulo post ad prio-

Digitized by Google

res ascendit : prioribusque compatiens, carpere non cessavit abbates. Factus est et ipse abbas, et propitius in coabbates, episcoporum cœpit vitia intueri. Tandem et ipse episcopus, coepiscopis parcit. Nec tamen ipsum invidiæ vitio arbitror laborasse, sed vir prudens, quod hominibus quodammodo ingenitum est, eleganter expressit. Et forte hoc sibi præfatus Pater imposuit, ut sic laborantium turbæ sponte consertus, benignius audiretur. Sane Julius Cæsar, audita Catonis morte, tandem compassus est laboribus et ærumnis exstincti, et egregium civem rebus humanis deflevit exemptum. Publice tamen confessus est, quod et Cato virtuti ejus inviderat, et quod ipse Catonis gloriæ invidebat. Quæ vero ad gratiam sine invidia via expeditissima sit, senex docet in Andria, dum filium omnibus obsequi, neminem lædere refert. Ait quoque sequendæ beatitudinis pater Augustinus, quia dentem caninum vel evitabit cautissima humilitas, vel retundet solidissima veritas. Alia siquidem virtute, nemo detractionis declinat aculeos, liberæ tamen reprehensionis medelam, sana mens minime aspernatur. Licet jure convicia puniantur, famosique libelli. Nam

Si mala condiderit in quem quis carmina, jus est
Judiciumque :

et adversus conviciatores jam pridem « lex est accepta, chorusque » de inepta licentia præsumentium, et abutentium,

Turpiter obticuit, sublato jure nocendi.

(Horat., *De art. poet.*, 284.)

Cap. XXV. *De libertatis amore et favore : et de his, qui libere dicta, patienti animo majores tulerint : et de differentia lædoriæ et scommatis.*

Libertas ergo de singulis pro arbitrio judicat, et quæ sanis videt moribus obviare, reprehendere non veretur. Nihil autem gloriosius libertate, præter virtutem, si tamen libertas recte a virtute sejungitur. Omnibus enim recte sapientibus liquet, quia libertas vera aliunde non provenit. Unde, quia summum bonum in vita constat esse virtutem, et quæ sola grave, et odiosum servitutis excutit jugum, pro virtute, quæ singularis vivendi causa est, moriendum, si ingruit necessitas, philosophi censuerunt. At hæc perfecte sine libertate non provenit, libertatisque dispendium, perfectam convincit non adesse virtutem. Ergo et pro virtutum habitu quilibet et liber est, et, quatenus est liber, eatenus virtutibus pollet. Econtra vitia sola servitutem inducunt, hominemque personis et rebus indebito famulatu subjiciunt : et licet servitus personæ quandoque miserabilior appareat, vitiorum servitus longe semper miserior est. Quid est itaque amabilius libertate? Quid favorabilius ei, qui virtutis aliquam reverentiam habet? Eam promovisse omnes egregios principes legimus, nec unquam calcasse libertatem, nisi manifestos virtutis hostes. Quæ favore libertatis sunt introducta, noverunt jurisperiti, et quæ ob illius amorem magnifice gesta sunt, historicorum testimonio perceleberrime est. Cato venenum bibit, ascivit gladium : et ne qua mora protenderet vitam ignobilem, injecta manu dilatavit vulnus, sanguinem generosum effudit, ne regnantem videret Cæsarem. Brutus arma movit civilia, ut Urbem eximeret servituti. Ipsaque sedes imperii, miserabili maluit bello semper affligi, quam dominum, licet mitissimum, sustinere. Transeo ad infirmiorem sexum. Conjuges Teutonorum, ob amorem pudicitiæ rogantes victorem Marium, ut dono mitterentur Vestæ virginibus, se quoque promittentes concubitus futuras expertes; cum minime audirentur, proxima nocte laqueis sibi spiritum eripuerunt eliso gutture, ne servirent, aut pudicitiæ dispendium paterentur. Si singula hujusmodi referre voluero, tempus, antequam exempla, deficiet. Libertatis itaque usus eximius est, eique soli displicet, qui moribus servilibus vivit. Quæ libere dicuntur aut fiunt, sicut timoris, ita et temeritatis expertia sunt, et dum recta via inceditur, laudem merentur et gratiam. At cum sub imagine libertatis, temeritas spiritus sui profudit vehementiam, reprehensionem incurrit; vulgi quidem auribus gratior, quam sapientissimi cujusque animo probabilior, utpote frequentius tuta venia aliena, quam providentia sua. Viri tamen optimi, et sapientissimi est, habenas laxare libertati, et quælibet dicta ejus patienter excipere. Sed nec operibus se opponit, dum virtutis jacturam non incurrat. Cum enim per se ipsam virtus quæque resplendeat, patientiæ titulus gloriosiori fulgore clarescit. Privernatium quidam, cum interrogaretur qualem pacem habituri essent captivi Privernates, sibi impunitate donata, respondit consuli Romanorum, si bonam dederitis, perpetuam, si malam, non diuturnam. Qua voce libertatis, non modo veniam rebellionis obtinuerunt Privernates, sed etiam beneficium civitatis Romanæ, quia sic in senatu loqui Privernas ausus est. Philippus quidam adversus ordinem senatorum libertatem exercuit, segnitiemque pro rostris exprobrans, alio sibi senatu opus esse dixit, nec tamen senatoria gravitas moveri potuit, sicut nec prudentia Philippi consulis, cum ei a reo diceretur, cui lictoris præceperat injici manum : « Non es, inquit, mi Philippe, mihi consul, quia nec ego tibi senator sum. » Magni Pompeii inter cæteros in hac parte virtus enituit. Cum enim Cneius Piso, Mallium Crispum reum ageret, eumque evidenter nocentem, Pompeii gratia eripi videret, juvenili impetu ac studio ad accusationem provectus, multa et gravia crimina præpotenti defensori objecit. Interrogatus deinde ab eo cur se præses quoque non accusaret : « Da, inquit, et tu præses reipublicæ te, si postulatus fueris, civile bellum non excitaturum, et ego etiam de tuo, priusquam de Mallii capite, in consilium judices mittam. » Ita eodem judicio duos sustinuit reos, accusatione Mallium, libertate Pompeium, et eorum alterum lege peregit, alterum professione, qua solum poterat. Cn. Lentulus Marcellinus consul, cum in contentione de Magni Pom-

Digitized by Google

peli nimia potentia quereretur, assensusque ei clara voce populus esset : « Acclamate, inquit, Quirites, acclamate, dum licet, jam enim vobis intumescente Pompeio id facere non licebit : impune tamen tam eximii civis pulsata potentia est, hinc invidiosa querela, hinc lamentatione miserabili. » Eidem candida fascia crus alligatum habenti, Favonius : « Non refert, inquit, qua in parte corporis sit diadema. » Res ejus regias exprobrans cavillatione panni exigui. Sed is neutra in parte mutato vultu, utrumque cavit, ne aut hilari fronte libenter agnoscere potentiam, aut tristi iram profiteri videretur. Idem cum Helvio Formiano libertini filio improperans, quod redierat ab inferis, ut Lucium Libonem, amicum Pompeii, accusaret : « Ab inferis, inquit, Helvius in Libonem venio accusator; sed dum illic moratus sum, vidi quamplurimos in diversa ætate, et sexu innocentes, ibidem de te gravissime conquerentes, quos ipsos per hanc importabilem bonis potentiam tuam nequiter condemnaveris, » et omnia Pompeii perversa et reprehendenda, audientibus cunctis exposuit. Itaque eodem tempore et fortissimum erat Pompeio maledicere, et tutissimum. Unde et Deiphilus tragœdus inter agendum populo, directa in Pompeium manu : « Miseria, inquit, vestra Magnus est. » Item C. Carbone consule jubente obsides dari a Placentinis, Marcus Castutius libertate inflammatus, nec minis, nec viribus cessit, imo consuli dicenti se habere gladios, respondit, et ego annos. Servius Galba pro Pompeio obligatus, cum in foro conveniretur : « Cai, inquit, Cæsar, pro Pompeio genero quondam tuo, tertio ejus consulatu pecuniam spopondi, quo nomine nunc appellor. » Quid agam? An dependam? Palam atque aperte ei bonorum Pompeii venditionem exprobrando, ut a tribunali submoveretur meruerat, sed illud ipsa mansuetudine mitius pectus, æs alienum Pompeii, ex suo fisco solvi jussit. Pisistratus Atheniensium tyrannus, cum eum uxor hortaretur, ut capitale supplicium sumeret de adolescente, qui filiæ ejus amore succensus, eam in via publica obviam fuerat osculatus, respondit : « Si eos qui nos amant interficimus, quid faciemus his quibus odio sumus? » Vox quidem, cive dignior, quam tyranno, quæ et filiæ laudabiliter tulit injuriam, et laudabilius suam. Idem a Thrasippo amico conviciis in cœna sine fine laceratus, et animum et vocem ab ira cohibuit : et licet eum Thrasippus impetu temulentiæ sputo in os ejus injecto resperserit, filios et familiam ab ultione retraxit, posteroque die supplicem, et voluntariam de se mortem exigentem, data fide, in pristinæ gradum amicitiæ recepit. Nobilissimis civibus, fortunæ tamen disparis, a senatu Hispania provincia delegabatur, audiente Servio Sulpitio humili viro, sed liberrimi spiritus. Cum ergo senatui etiam populus præstitisset assensum, neutrum mitti mihi placet, inquit Sulpitius, quoniam alter nihil habet, alteri nihil est satis; æque malam licentis imperii magistram judicans inopiam atque avaritiam. Romanum quoque consulem, Brutum, Lusitaniæ imperatorem, legatus Cinniorum, adversus Romanum imperium arma tractantium, verbi gravitate movisse potuerat, nisi Romanus esset, quoniam huic populo præ cæteris moderatio semper amica fuit. Cum enim Cinnii ad redemptionem libertatis invitarentur, legatus ferrum sibi a majoribus, quo urbem tuerentur, relictum esse respondit, non aurum, quo ab imperatore avaro emerent libertatem. Paschelius Junius, vir summa libertate, multaque scientia, et domi forisque clarus, sed in solo philosophandi studio, interrogatus quid sibi tantam daret, quæ vellet dicendi licentiam : duo respondit, quæ homines horrent : senectutem et orbitatem. Quid enim timebit senex orbus? Pyrrhus percunctatus est eos, qui in convivio Tarentinorum parum honoratum sermonem de se habuerant, an, quæ audierat, vera essent. Tum ex his unus : « Nisi, inquit, vinum nobis defecisset, ista quæ tibi relata sunt, præ his quæ dicturi eramus, ludus ac jocus fuissent. » Tam urbana crapulæ excusatio, tamque simplex confessio veritatis, iram tyranni convertit in risum. Inserit se viris, liberi spiritus mulier, barbari sanguinis, quæ a Philippo rege temulento damnata, tumultui mœrens : « Provocarem, inquit, ad Philippum, sed sobrium. » Sic ergo excussit crapulam oscitanti, et præsentis animi ebrium resipiscere, causaque diligentius inspecta, coegit justiorem ferre sententiam. Syracusana quædam sola, quotidie tempore matutino, votis expetentibus, a diis salutem gravissimi et importabilis tyranni Dionysii devotissime exorabat. Quod ut is cognovit, non debitam sibi admiratus benevolentiam, ad se vocatam, cur, aut quo suo merito hoc faceret, interrogavit. Tum illa : « Certa est ratio, inquit, propositi mei. Puella enim cum gravem tyrannum haberemus, carere eo cupiebam. Quo interfecto, aliquanto tetrior arcem occupavit : ejus quoque finiri dominationem, magni æstimabam. Tertium te, superioribus importuniorem, cœpimus habere rectorem. Timens itaque ne si et tu assumptus fueris, etiam tibi succedat deterior, caput meum pro salute tua devoveo. » Tam facetam audaciam Dionysius, etsi teterrimus, tamen punire erubuit. Quid enim securum erit, si etiam virtutes, inter quas præcipuum fere locum libertas obtinet, puniuntur?

Romani ergo, sicut aliis præstantiores, ita et reprehensionis patientiores exstiterunt, adeo quidem, ut dummodo in conviviis et locis minus sobriis caveatur, quisquis eam justam tamen horret ac refugit, sobrietatis videatur ignarus. Nam, etsi contumeliam habeat evidentem, vel absconditam, patientia reprehensionis apud sapientes longe gloriosior est, quam pœna. Inde lœdoriarum et scommatum, etiam adversus viros summa potestate præditos, exercitium, licentiosum magis quam licitum est. Est autem, ut in libro Saturnaliorum Eustachius docet, lœdoria, quæ exprobrationem et

Digitized by Google

directam contumeliam continet. Scomma quidem morsus est figuratus, quia sæpe vel fraude, vel urbanitate tegitur, ut aliud sonet, aliud intelligas; nec tamen semper ad amaritudinem pergit, sed nonnunquam his, in quos jacitur, et dulce est. Quod genus maxime vel sapiens, vel alius urbanus exercet, præcipue inter mensas et pocula, ubi facilis est ad iracundiam provocatio. Nam sicut in præcipiti stantem, vel levis tactus impellit, ita vino vel infusum, vel aspersum, parvus quoque dolor incitat in furorem. Ergo cautius in convivio abstinendum scommate, quod tectam intra se habet injuriam. Tanto enim pressius hærent dicta talia, quam directæ lœdoriæ, ut hami angulosi, quam directi mucrones, tenacius infiguntur. Maxime quia dicta hujusmodi risum præsentibus movent, quo velut assensus genere, confirmantur injuriæ. Est autem lœdoria hujusmodi : « Oblitusne es, quia salsamenta vendebas? » Scomma autem, quod dictum est, contumeliam esse relatam, tale est : « Meminimus, quando brachio te emungebas. » Nam cum res eadem utrobique dicta sit, illud tamen lœdoria est : quod aperte objectum exprobratumque est : hoc scomma, quod figurate. Sunt scommata minus aspera, quæ quasi edentatæ belluæ sunt morsus. Ut Tullius in consulem, qui uno tantum die consulatum peregit : « Solent, inquit, esse flamines diales, modo consules diales habemus. » Et in eumdem : « Vigilantissimus est consul noster Camus, qui in consulatu suo somnum non vidit. » Eidemque exprobranti sibi quod ad eum consulem non venisset : « Veniebam, inquit, sed nox me comprehendit. » At de usu lœdoriæ, vel scommatis, et civilitate, dicetur in sequentibus; nunc ostendisse sufficiat, quia arguere licitum est, quod æquum est esse correctum. Unum tantum de scommatibus Alexandri, quasi in calce libelli hujus, superioribus annectam. Cum enim rex Darius uno et altero prælio virtutem ejus expertus, partem regni, Tauro monte tenus, et filiam in matrimonium, cum decies centum millibus talentum polliceretur, eique Parmenion, vir magnus inter Alexandrinos, dixisset se, si Alexander esset, usurum hac conditione, respondit : « Et ego si Parmenion essem, eadem uterer : » tacite quidem consiliarii timiditatem arguens, voce duabus victoriis respondente, dignaque cui tertia, sicut evenit, tribueretur. Liberum ergo fuit, et semper licitum libertati, parcendo personis, dicere de vitiis, quoniam et jus est, quo licet veras expromere voces, et quod etiam servis adversus dominos, dum vera loquuntur, Decembrem indulget libertatem. Tunc ergo non impetrata venia, quæ ipso jure competit, linguas acuunt, et quidquid eos toto anno urit, impune redargunnt, palam detegentes, et crimina, dum tamen expletis Saturnalibus, citra veniam nequaquam ad accusationem dominorum patronorumve prosiliant. Utor ergo libertate Decembris, et jussis tuis obtemperans, quod me et te urit, beneficio juris communi fidenter arguo, non necesse ratus, veniam impetrare, in his quæ publicæ serviunt utilitati, et tuæ sunt placita voluntati.

LIBER OCTAVUS.

PROLOGUS.

Solent qui mare enavigant, illis habere gratiam et referre, quorum beneficio pericula evaserunt. Accenduntur ignes, clamores excitantur, eriguntur et signa, quibus Scyllæa vorago, turbo Charybdis, saxa latentia, tractus et tenacitas Syrtium, a navigantibus queant salubriter declinari. Sic et his, qui ea imminere denuntiant, quibus salus periclitatur humana, rectissime gratia debetur ex merito : et qui eam merentibus non rependit, ingratus beneficii, dignus est salutis dispendium sustinere. Nemo autem est, qui salutem vitiis nesciat impediri, eaque ex amore proximorum notari ad fugam, publice interest. Vita siquidem humana, quodvis freto procellosior est, nec possunt vitari discrimina, nisi suis denuntientur indiciis. Ad hanc vero operam, publicæ utilitatis, et tuæ jussionis stimulis urgeor, licet in me nihil agnoscam, quod attentionem provocet auditorum. Homo undique immunitus et imminutus, cui nec vita ad conscientiam, nec ad doctrinam scientia, nec opera suppetunt ad exemplum. Unde in mea plurimis conclamatur ut taceam, dicentibus quod nec etiam virtutis speciosa laus est in ore peccatoris. Hoc hi soli faciunt, quibus vitia placent, currentes in mortem, nemine revocante, aut qui salvantur inviti. Nam quibus bona placent, non a quo, sed quid dicatur attendunt, et ex causis, dicentis dicta pensantes, gratum habent quidquid undecunque elicitum proficit ad virtutem. Non ergo quis, sed quid, quave de causa scribam, diligens lector attendat, et ubi male dicta invenerit, sincerus judex, et nec invidiæ, nec odii, nec alterius affectionis motu concussus, testimonium de malo perhibeat, et ubi bene dixero, non me cædat. Mihi tamen pro minimo est, si innocentiæ meæ gratis detrahitur a perversis, quos emendari vellem, si me tamen benignitatis tuæ favor exceperit. Quidquid autem a præsentibus patiar, spero, auctore Deo et charitate, qua urgeor ad scribendum, mihi præstante fiduciam, quod labori meo gratia non deerit posterorum. Odio siquidem, vel amore, in partem alterutram præsentium plerumque judicia prolabuntur. Nihil equidem præsenti operi ex proposito inseretur, quod non sit ratione,

Digitized by Google

vel præcedentium scriptorum auctoritate subnixum. In quibus tamen quid sequendum sit, lectoris relinquitur arbitrio, ut procul a nomine meo faciam vitium, et notam mentiendi. Sed hæc hactenus. Nunc transeamus in Epicureorum castra, et quod ibi pro certo fuerit exploratum, in medium proferatur. Nam ad eorum sectam indubitanter pertinere noscuntur, qui in omnibus propriæ serviunt voluntati.

Cap. I. *Quod Gnathonica subest Thrasonianæ : et de septem principalibus vitiis, et sequela eorum, secundum beatum Gregorium : et quod inanis gloria nobilem habet ortum.*

In tota ergo Epicureorum familia insignis est Thraso; et licet non exierit primus, aut omnium primus habendus est, aut non minimus inter primos. Et namque, licet ineptus sit, tota Gnathonicorum factio famulatur. Et forte comicus idèo Gnathonem introduxit servum militis gloriosi, ut eleganter innueret, quoniam et in vita hominum et in assertione morum subest Gnathonica Thrasonianæ. Altera tamen pendet ex altera, adeo quidem, ut invicem sine se esse non possint. Nam et Gnathonis opera inutilis est, si non sit miles gloriosus, et forte Thrasonis arrogantia conquiesceet, si non eam fallacia Gnathonis exceperit. Comici forte contemnis eunuchum, sed in eunucho fere omnium vitam expressit. Et eo quidem liberius et elegantius omnes arguit, quo cautius fictitio argumento, sine læsione personarum, vitia denudavit. Si nobiliorem quæris auctorem, multi procedunt cenodoxiæ repressores. Est autem cenodoxia, ut Patribus placuit, inanis gloria, quæ mentem inflat et aures, et nihil aliud emolumenti de soliditate virtutis mortalibus affert. Cum autem superbia sit totius peccati initium, hanc de se primam sobolem gignit. Ab hac enim virulenta radice superbiæ, septem principalia vitia oriuntur, quæ quidem principalia dicuntur respectu minorum, quæ ex his, velut hydræ capitibus, multipliciter pullulant. Quorum ut nomina et figuræ fidelius teneantur, qualiter hanc pestiferam arborem beatissimus papa Gregorius depingit in Moralibus, si vacat, paulisper attende. Primos ergo ramos hujus plantæ sic distinguit, ut sit primus, inanis gloria, secundus invidia, tertius ira, quartus tristitia, quintus avaritia, sextus ventris ingluvies, luxuria septimus. Unde et Salvator, quia nos his superbiæ vitiis captivos doluit, ad spirituale liberationis prælium septiformis gratiæ spiritu plenus venit. Cum vero vitiorum quinque spiritualia sint, duo carnalia, unumquodque eorum tanta sibi cognatione jungitur, ut non nisi alterum de altero generetur. Habentque rami singuli ramusculos de se procedentes, tanta quidem amplitudine dilatatos, ut mundum fere totum, in malignum positum, pene operiant. Nam de inani gloria, inobedientia, jactantia, hypocrisis, contentiones, pertinaciæ, discordiæ, et novitatum præsumptiones oriuntur. De invidia, odium, susurratio, detractio, exsultatio in adversis proximi, afflictio autem in prosperis nascitur. De ira, rixæ, tumor mentis, contumeliæ, clamor, indignatio, blasphemiæ proferuntur. De tristitia, malitia, rancor, pusillanimitas, desperatio, torpor circa præcepta, vagatio mentis circa illicita prodeunt. De avaritia, proditio, fraus, fallacia, perjuria, inquietudo, violentiæ, et contra misericordiam obdurationes cordis egrediuntur. De ventris ingluvie, inepta lætitia, scurrilitas, immunditia, multiloquia, hebetudo sensus, circa intelligentiam propagantur. De luxuria, cæcitas mentis, inconsideratio, inconstantia, præcipitatio, amor sui, odium Dei, affectus præsentis sæculi, horror autem vel desperatio futuri generatur.

Sed quomodo ab invicem principalia prodeant, idem doctor exponit. Prima namque superbiæ soboles, dum oppressam mentem corruperit, mox invidiam gignit, quia nimirum dum vani nominis potentiam appetit, ne quis alius hanc adipisci valeat, intabescit. Invidia quoque iram generat, quia quanto interno livoris vulnere animus sauciatur, tanto etiam mansuetudo tranquillitatis amittitur. Et quia quasi dolens membrum tangitur, idcirco oppositæ actionis manus, velut gravius pressa sentitur. Ex ira quoque tristitia oritur, quia turbata mens quo inordinate se concutit, eo ad dicendum mala confugit : et cum dulcedinem tranquillitatis amiserit, nihil hanc nisi ex perturbatione subsequens mœror pascit. Tristitia quoque ad avaritiam derivatur, quia dum consilium cor bonum in semetipso intus amiserit, unde consolari debeat foris quærit. Et tanto magis exteriora bona adipisci desiderat, quanto gaudium non habet, ad quod intrinsecus recurrat. Et quidem singula eorum suæ perniciei afferunt fructum, cum inanis gloria Deum, invidia proximum, ira auferat et se ipsum : tristitia solatii fit ignara, avaritia dum per exteriora vagatur, edacitatis suæ maceratur jejunio. Ut vero maciei suæ indigentiam expleat, prolabitur ad duo carnis vitia quæ sequuntur. In quibus liquet quod de ventris ingluvie luxuria nascitur, dum in ipsa distributione membrorum, ventri genitalia videantur esse subnexa. Unde dum unum inordinate reficitur, aliud procul dubio ad contumelias excitatur. Hæc quidem Gregorius, imo per Gregorium Spiritus sanctus. Ex quo constat ei qui ad salutem tendit, primam superbiæ sobolem exstinguendam. Quæ si paulisper succreverit, omnium vitiorum frutices de se, ut prædictum est, gignit. Nam, etsi sit apud aliquem quandoque præcipua, nequaquam possibile est, ut sit sola. Si enim quempiam inanis gloria stimulat, necesse est, ut per abrupta vitiorum præceps ruat. Hoc est autem quod nobile censetur vitium, adeoque humanæ fragilitatis demulcet ingenium, ut vix sit vel a præclaris mentibus alienum. Nam et ortum nobilem habet, suique dispendii processum nescit, antequam a fastigio corruat, quod optavit. Nam et de se invicem vitia

Digitized by Google

oriuntur, at inanis gloria etiam in virtute originis suæ figit radicem. In quo enim quisque præ cæteris pollet, in eo nisi adsit moderatrix gratia, facilius intumescit.

Cap. II. *Quod rarus est contemptor gloriæ; et de tribus locis a quibus laudis materia trahitur: et quæ sit laus vera, quæ perfecta, quæ neutra; et de moderatione largitionum.*

Vix tamen est, qui vanæ gloriæ non insistat, et eam quæ ab hominibus est, non concupiscat laudem. Ad hanc alii virtute, alii virtutis imagine, alii naturæ, aut fortunæ beneficio proficiscuntur. Ex his enim tribus locis, placuit oratoribus laudis esse materiam. Nam et ab animo, aut corpore, aut ab extrapositis peti debet. Porro animi bona, aut corporis, aut naturaliter insita sunt, aut studio comparata, aut causaliter et casualiter accesserunt. At in his certi sunt gradus pro dignitate eorum in quibus consistunt, et quibus petuntur. Primus siquidem commendationis gradus est, qui ab animi dote provenit. Secundus et medius, qui corporis valetudinem approbat et venustatem. Tertius, idemque novissimus, qui exteriorum continet laudem. Quod et Apuleium docuisse, superius retuli. Et laus quidem animi vera est, sæpeque perfecta, si tamen ei tenaciter bona, quæ in ipso commendantur, inhæserint, adeo quidem, ut sint inseparabilia. Certum est enim quia invito auferri non possunt. Alias quidem vera fortasse, sed perfecta esse non potest. Corporis autem verisimilis est commendatio, sed perfecta nunquam. Nam bona ejus queunt semper auferri invito. Natura enim ejus, et debilitari potest jugiter, et corrumpi. Adventitiorum vero perfunctoria gratia est, et nec veram nec perfectam habent laudem, imo nec verisimilem. Sufficiat eis si vel probabilem imitentur. Siquidem in utramque partem flectuntur facile. Et nisi possidentium juventur usu, non tam ad laudem sunt, quam ad vituperium proniora. Nam divitiæ, et potentiæ, et gratia, cum plurimum virium dent, in utramque partem certissimum faciunt experimentum morum, fitque possessor morum ab eis quandoque melior, interdum pejor. Cæterum opera ipsa mentis aut corporis, etsi simpliciter bona, vel absolute mala sint, vituperationem interdum, aut laudem contrahunt, pro arbitrio judicantis. Unde et interesse plurimum putat Aristoteles, ubi, quidque laudetur, aut vituperetur. Nam plurimum refert, qui sint audientium mores, quæ publice recepta persuasio, docetque in rhetoricis, ut illa maxime quæ probant esse in eo qui laudabitur publice, credant; aut in eo contra quem dicitur, ea quæ omnes oderunt, eritque quoties quid fieri poterit, singulorum docenda utilitas. Quod enim expedit, omnes approbant, etsi honestum aliud aliis videatur. Studia litterarum minus honoris merentur Lacedæmone quam Athenis: forte plus patientia, fortitudo. Illis rapto vivere honestum est, aliis cura legum, frugalitas apud Sybaritas fortassis odio foret. Veteribus Romanis summum luxuria crimen. Ejus quoque, qui laudatur, habenda est ratio, cum operibus necessariis gratuita recte facta laudem præripiant, et pro ratione personarum, res plerumque habeatur vel honesta, vel turpis. Si ergo recta via, id est virtute, sibi quis laudem conciliat, suo laudis innititur fundamento. Si vero aliunde gloriam quærat, plane desipit, nec ad eam, quam videtur affectare, pertinget. At inter ipsa virtutis opera censentur gloriæ amplioris, quæ de liberalitatis aut magnanimitatis fonte proveniunt. Ea enim favore populari, clarius efferuntur, et videntur esse præcipua, quæ magis ardua sunt, vel quæ pluribus prosunt. In his tamen longe liberalitas antecellit, quæ et animi indignationem mitigat, detrahentium linguas obtundit, cohibet etiam manus hostiles, et a facie hominum operit multitudinem peccatorum. Qui ergo linguas hominum aut captant, aut metuunt, effundunt patrimonia sua, mittunt in vulgus missilia, convivia exstruunt, pusillis et majoribus adulantur, et plerique porcum potius agentes, quam hominem, comessationibus et ebrietatibus insistunt, mimos et histriones fovent, nequissimas artes remunerant, admittunt nebulones, maledicorum excitant linguas ad implendam procacitatis suæ malitiam, dum silentium eorum, aut virulenta dicacitas, male merito donatur præmio. Sunt qui in his maximum, et vere solum divitiarum reputant usum, si multiplicent ollas carnium, convisceratione exerceant quotidianas, si nec modum convivii, nec numerum noverint convivarum, nec aliquam habeant regendæ familiæ rationem. Quam si forte videris convenisse, forum convocatum credas, non prandentium aut cœnantium turbam. Hoc tamen apud ditissimos, licet et manus inferior, in eo pro modulo suo præpotentium vestigia imitetur. Quisquis enim famæ petitor est, vires suas excedit, et non quid possit, sed quid aliis placeat, attendit, et illud festinat implere. Sed esto, ut ad famam potius quam ad conscientiam quis liberalitatem exerceat, quia nulli virtuti præcludenda est via, mimos tamen, et professiones obscenas fovere beneficiis, illicitum est et infame. Refert Valerius quod civitas Massiliensium tantæ gravitatis custos exstiterit, ut nullum aditum mimis daret in scena, quorum argumenta majore ex parte stuprorum continerent actus, ne talia spectandi consuetudo, etiam imitandi licentiam faceret. Nunquid ergo honestum est illos a Christianis, imo et clericis audiri in cœna, qui nec a gentilibus audiebantur in scena? Lacedæmonii libros Archilochi e civitate sua exportari jusserunt, quod eorum parum verecundam ac pudicam lectionem arbitrabantur. Noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus noceret, quam ingeniis prodesset. Itaque maximum poetam, aut certe summo proximum, quia domum sibi invisam obscenis maledictis laceraverat carminum, exsilio mulctarunt. Simili fere sententia, condemnata est

Digitized by Google

lascivia carminum in Nasone. Nunquid licitum est audiri in poculis, quod jejuna sobrietas non audebat audire? Eadem civitas omnibus, qui per aliquam religionis simulationem alimenta inertiæ quærebant, clausas habebat portas, mendacem et fucosam superstitionem submovendam esse existimans. Hi tamen qui superstitionis sibi conscii sunt, præcipuam partem vindicant apud eos qui laudis amore macerantur. Porro sicut avarum a largo, ita et prodigum quadam contrarietate differre censuerunt, qui duo unius opinati sunt esse contraria, quantitate alterum, alterum qualitate. Siquidem magnanimitati timiditas adversatur qualitate mali, dum audenda metuit; et audacia quantitate, dum plus quam audenda præsumit. Prodigalitas itaque eroganda, et non eroganda profundit in eas res, quæ nullam sunt omnino, aut brevem habituræ memoriam. Hanc autem effusionem, Cicerone auctore, commendasse dictus est Theophrastus in libro, quem de divitiis scripsit, In quo multa præclare, illud absurde, quod multum in laudanda magnificentia, et apparatione popularium munerum, taliumque sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Quanto Aristoteles gravius et verius has pecuniarum reprehendit effusiones, præsertim cum neque necessitati subveniant, nec augeant dignitatem, ipsaque illa delectatio delinitæ multitudinis ad breve exiguumque tempus sit, eaque a levissimo quoque. In quo tamen ipso una cum satietate, memoria quoque moritur voluptatis. Bene etiam colligit hæc pueris, et mulierculis, et servis, et servorum simillimis liberis grata esse, gravi vero homini, et ea quæ fiunt certo judicio ponderanti, nullo modo posse probari. Valerius Maximus, sed et Cicero refert, quod in Alexandro, qui largitione benevolentiam Macedonum sectabatur, hanc profusionem pecuniæ Philippus arguerit, et epistolæ quidem verba sunt hæc : Quod te malum rationis in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putes, quos pecunia corrupisses? An tu ideo agis ut Macedones non te regem suum, sed ministrum et præbitorem putent? Quod quidem regi sordidum esse non ambigis, et corruptelam, quam largitionem potius dici. Fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper exspectandum paratior. Quid autem est stultius, quam quod facias, libenter curare, ut id diutius facere non possis? Largitiones immoderatas rapinæ sequentur : cum enim dando egere cœperis, bonis alienis manus cogeris inferre. Itaque cum benevolentiæ comparandæ causa sis prodigus, non tanta studia assequeris eorum quibus dederis, quanta eorum odia quibus ademeris. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut omnibus pateat; sed utrinque modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Et quidem eleganter sive philosophus, sive alius popularis hujus profusionis immoderationem cohibuit, quæ quidem gloriam videtur afferre, sed more

A meretricio cum res defecerint, evanescit. Nam gratiæ, quam non virtus, sed fortuna conciliat amor meretricis rectissime comparatur.

Cap. III. *Quod omnis professio suos Thrasones habet : et de personis, quæ ad similitudinem eunuchi Terentiani sint apud inaniter gloriantes : et quod vana gloria meretricis more loculos sequitur.*

Est, ut diximus, in quavis professione invenire militem gloriosum, qui obsequiis et muneribus suam Thaidem, id est nomen celebre, et quasi famæ gratiam captat. Sed ei nec Gnatho, ut decipiat, nec Phædria, qui laudem præripiat, nec qui dona corrumpat adolescens, aut servus Parmeno, qui desipientem irrideat, deest. Apud eunuchum comici audi Gnathonem, et an ipsum in familia gloriantium

B videas, diligenter attende.

Est, inquit, *genus hominum, qui esse primos se [omnium rerum volunt,*
Nec sunt : hos consector : hisce ego non paro me ut [rideant.
Sed his ultro arrideo, et eorum ingenia admiror simul.
Quidquid dicunt, laudo; id rursum si negant, laudo [id quoque.
Negat quis? nego; ait? aio : postremo imperavi ego- [met mihi
Omnia assentari, is quæstus nunc est multo uber- [rimus.

(Terent. *Eun.* II, II, 18.)

Talemne vidisti alicubi? Imo nec quempiam illorum qui felices esse videntur, sine hujusmodi mancipio agnovisti, adeoque scitum hominem ubique reperies, « qui homines ex stultis, ut ait Parmeno,

C prorsus insanos faciet. » Vide et quid de se sentiat Thraso.

Istud, inquit, *est datum*
Profecto, ut grata mihi sint quæ facio omnia :
Vel rex semper maximas
Mihi agebat gratias, quidquid feceram. Alius non item.
Me semper habebat in oculis, omnem credebat exer [citum,
Consilia, et ubi eum satietas
Hominum, aut negotii si quando odium ceperat,
Requiescere ubi volebat.
Ubi illam expueret miseriam ex animo,
Tum me convivam solum abducebat sibi.
Invidere omnes mihi
Mordere clanculum, ego flocci pendere.
Illi invidere misere. (Id. *ib.* III, I, 11)

Ego alios palam reprehendebam, alios mordaciter irridebam, ut

D *Risu emorerentur omnes qui aderant.*
Denique metuebant omnes jam me.

(Id. *ib.* II, 42.)

Profecto magnus hic est in oculis suis, et non est ei similis in tota comœdia. Dignus est ergo qui intromittatur ad Thaidem, excluso Phædria, qui in ea non minus insanit. Dolet exclusus, a servo docetur sobrio, ut recedat a meretrice, bonoque sit animo, quia si ad ignem accesserit, calescet plus satis, nec patiatur contumelias meretricum, quæ una falsi lacrymula, quam oculos misere terendo, vix vi expresserint, restringent amantis bilem, et ultro accusantes id agent, ut ultroneum supplicium præstent. Nam sapienter amare nemo facilius potest, quam ratione insanire. Hujus ergo Phædriæ

Digitized by Google

et Thaidis ea conditione interest verbis ut quod verbum audierit taceat, et contineat optime; sin falsum aut vanum, aut fictum, continuo palam effundit :

Plenus rimarum est, hac atque illac effluit.

(Id. *ib.* I, II, 25.)

Utrumque arguit, irridet utrumque, quando alterum fallere, alterum videt irrevocabiliter insanire. Ait ergo exclusus et gemens præ dolore :

O Thais utinam esset mihi
Pars æqua amoris tecum, ac pariter fieret, ut
Aut hoc tibi doleret, aut ego istud abs te factum nihili [penderem!

(Id. *ib.* 14.)

Ad hæc Thais :

Non crucia te obsecro, anime mi Phædria,
Non pol quemquam plus amem, aut plus diligam,
Eo feci, sed ita erat res, faciendum fuit.

(Id. *ib.* 15.)

Planè

Credo, inquit Parmeno, *misera præ amore exclusit [hunc foras.*

(Id. *ib.* 18.)

Quid multa? Id agit fallacia meretricis, ut unus amantium alteri priores partes cedat per aliquot dies, dum deterius rebus amissis emungatur admissus. Mos est enim gerendus Thaidi, quæ profusiores et perditiores admittit. Interim quid donare queant, aut mittere, exclusi deliberant. Nam potissimus est apud eam, qui novissima mittit. Ubi vero priorem emunxerit, redit alter, exclusoque priore, delegat ei mœstam doloris sui provinciam. Insanit ergo miles, et in impetu doloris potius vel moriendum esse decernit, quam in se contumeliam tam insignem accipiat. Familiam convocat, disponit bellum, et prostibulum collectis viribus expugnare decernit. Progreditur, mente et ore revolvit injuriam. Loquitur grandia, et minis fervet; sed cum ad conflictum accedit, memor amoris pristini, præceptum recolit militare, quo ex auctoritate Scipionis liquet, quia « omnia prius consilio experiri, quam armis » sapientem decet. Thaidem ergo suam ex pacto sic convenit, jure non viribus agens. Primum :

Thais hoc mihi responde, cum tibi do istam virginem, [dixtin hos dies mihi soli dare te?

(Id.)

Thais :

Quid tum postea?

Concedere videtur, quæ non negat. Thraso :

At mihi ante oculos coram amatorem adduxti tuum.

Et illa :

Quid cum eo litigas?

Ecce quia amicæ patrocinio, nec verba miscere cum rivali licitum est :

Cum eo, inquit, *clam te subduxti mihi.*

Et illa :

Libuit, inquit. *Pamphilam ergo redde huc, nisi eam [mavis eripi.*

(Id.)

Æquum et justum videtur petere, cum repeti possit, quod ob causam datum est, si ea secuta non fuerit. Quid multa? Ad clamorem meretricis contribules, convicaneique conveniunt, turba fit, conviciatur miles, petenti viribus et jure resistitur, denuntiaturque furcifero omnium ineptissimo, ut linguam manusque contineat, quia si quidpiam turbæ fecerit, aut moliminis, sibi loci, diei, tortorisque memoria inustione signorum, promittitur, in eum protendenda. Interrogantem se Thais quærere jubet qui respondeat sibi. Miles opera et re perdita, cogitur redire inglorius. Et hunc fructum reportant miseri amatores; eo tamen addito, quod alius rebus, quas illi perdiderunt, abutitur. Et, quo magis doleant, qui eas meretrici subripuit, sibi successisse non putat, nisi stultitiam et infortunia amantium, suosque successus in auditu omnium præconetur et publicet. Audi Chæream occultum dare Pamphilæ corruptorem. Quid meretrice decepta, loquatur egrediens.

Num quis hic est? Nemo est. Num quis hic me se- [quitur? nemo homo est.
Jamne erumpere hoc licet mihi gaudium? Proh [Jupiter,
Nunc est profecto, interfici cum me possum perpeti :
Ne hoc gaudium contaminet vita ægritudine aliqua.
Sed neminem hic curiosum intervenire nunc mihi
Qui me sequatur, quique jam rogando, obtundat, [cruciet, eneset,
Quid gestiam? aut quid lætus sim? quo pergam? [unde emergam? ubi siem
Vestitum hunc nactus? quid mihi quæram? sanus [sim, an insaniam?

(Id. *Eun.* III, 5, 1.)

Interrogatus hæc omnia : « Imo ego, inquit, te obsecro Antipho, ut audias omnia, audias diem festum, jucundum eventum, suavem fortunam, in ævum omnibus historiam memorandam. » Et sui quoque furoris subtexuit dolos. In summa totius argumenti eo ad præsens universa hæc arbitror posse referri, ut constet pro certo, quia amicitiæ prostitutæ fides haberi non debet. Nam quæ venit a sinceritate animi, fidelis, certa, et fixa est; quæ ab arca vel loculis, fluida, incerta, erronea, et deficiente viatico emarcescit.

Cum fortuna manet vultum servatis amici,
Cum cecidit, turpi vertitis ora fuga.

Omnis enim res quæ in commercium venit, ab uno transit ad alium, et ditiorem et avidiorem comitatur emptorem. At foro isto nihil iniquius est, quo rem semel emisse non proderit, nisi semper ematur, et ubi quisque rem ab alio venditam vindicat, nisi et ipsi de pretio satisfiat. Quis enim popularem favorem vendiderit? Si publice habendus est, ematur ab universis. Singulis enim non licet publica bona distrahere. In proverbii quoque consuetudinem venit : quia incauta largitio non habet fundum. Præterea quem popularis favor ad munera extulit, si forte Thrasonis more emptam celebritatem exigit, contumeliis affectum, honore spoliatum, Thais altera fama, et quavis Thaide minus fida, a præempto honoris gradu arcet, deprimit, et repellit. Insultat rivalis, sobrius correptor ex-

Digitized by Google

sultat, Gnatho vix submurmurat, dum tamen spes est, aut silet omnino si desperat, et ad alios transit, quia ei consilium est, semper felicioribus adhærere.

Cap. IV. *Quod nullum vitium pejus avaritia, nec amari posse qui suspectus est avaritiæ : et de duplici fonte liberalitatis : et uter sit potior : et de Considio et Gillia.*

Nec tamen, etsi prodigalitas videatur in culpa, locum arbitror avaritiæ relinquendum. Nullum enim vitium deterius est, nullum detestabilius, præsertim in his qui principatum, aut magistratum aliquem in republica gerunt. Non enim res ipsa, sed etiam opinio ejus vitanda est; et omnino impossibile est, ut fidelis videatur alicui, aut amore dignus, qui ex merito apud graves et circumspectos viros avaritiæ suspicionem incurrit. Cum vero laus et favor humanus, quasi a duplici fonte proveniant, operæ scilicet et pecuniæ, facilior est hæc, præsertim locupleti. Sed illa lautior et splendidior et dignior viro forti et claro. Nam qui virtutis opera et industria liberales erunt quo pluribus profuerint, eo plures ad benefaciendum habebunt adjutores. Deinde benefaciendi consuetudine paratiores erunt, et tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Si tamen arca suppeteret, nihil gloriosius est ea liberalitate, quæ consistit in donis : maxime cum et Socrates, ut dicitur, interrogatus quænam esset substantia beatitudinis, dignis donare respondit. Ego quidem Socraticam definitionem sic interpretandam arbitror, ut dignitas in accipientium necessitate credatur esse, vel meritis. Illis enim qui promeruerunt, donare justum est; et eis qui indigent, subvenire pium : ita tamen ut id respiciatur in singulis, quod in facie sapientis sine rubore et nota valeat denudari. Siquidem imitari debemus eum, *qui solem suum facit oriri super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* (*Matth.* v). Si enim pauper histrionem videamus, aut mimum, non debemus utique fovere malitiam, sed correptam, et si fieri potest emendatam, fraternæ charitatis jure oportet sustentari naturam. Expedit enim omni petenti tribuere, vel affectum mentis vel solatium charitatis. Interdum tamen increpare pigrum, meretricem, vel histrionem confundere salubrius est, quam quod exigunt elargiri. Quid moror? Quidquid charitas erogat remuneratur a Domino. Quod dispensat vanitas, evanescit. In Quinto Considio saluberrimi exempli, nec sine parvo ipsius fructu, liberalitas, referente Valerio, adnotata est : qui, Catilinæ furore ita consternata republica, ut ne a locupletibus quidem debitæ pecuniæ, propter tumultum, pretiis possessionum diminutis, solvi creditoribus possent : cum centies atque quinquagies sestertii summam in fenore haberet, neque de sorte quemquam debitorum suorum, neque de usura a suis passus est conveniri, quantumque in ipso fuit, amaritudinem publicæ confusionis, privata tranquillitate mitigavit. Opportune, mirificeque testatus se nummorum suorum, non civilis sanguinis esse feneratorem. Nam qui nunc præcipue nundinatione delectantur, cum pecuniam domum cruentam retulerunt, quam improbando exsultent gaudio, cognoscent, si diligenter senatusconsultum, quo Considio gratiæ actæ sunt, legere non fastidierint. Subnectit huic Agrigentinum Gilliam, quem propemodum ipsius liberalitatis præcordia constat habuisse. Erat opibus excellens, sed multo etiam animo, quam divitiis, locupletior. Semperque in eroganda potius, quam in corripienda pecunia occupatus, adeo ut domus ejus quasi quædam munificentiæ officina crederetur. Illinc enim publicis usibus apta monumenta exstruebantur, illinc grata publicis oculis spectacula edebantur, illinc epularum magnifici apparatus, labentique annonæ subsidia criebantur. Et cum hæc universis, privatim alimenta inopia laborantibus, dotes virginibus, paupertate pressis subsidia, detrimentorum incursu quassatis solatia erogabantur : hospites quoque tum urbanis penatibus, tum etiam rusticis tectis benignissime excepti, variis muneribus ornati dimittebantur. Quodam vero tempore, quingentos simul Gelensium equites, vi tempestatis in possessiones suas compulsos, aluit ac vestivit. Quid multa? Non mortalem aliquem, sed propitiæ fortunæ benignum esse diceres sinum. Ergo quod Gillias possidebat, omnium quasi commune patrimonium erat, pro cujus salute et incrementis, tum Agrigentina civitas, tum etiam vicinæ regiones votis excubabant. Colloca ex contraria parte, arcas inexorabilibus claustris obseratas, nonne præstantiorem aliquando existimes illam impensam, quam hanc custodiam? Denique quidquid sapientia disponit, approbatur; quod temeritas præsumit, veræ laudis fructum nequaquam assequitur.

Cap. V. *De duobus naturalibus affectibus, scilicet amore justi, et amore commodi : et de sequela eorum, amore scilicet libertatis, et amore dominandi : et de comparatione Cæsaris et Catonis : de Alexandro, Aristotele, Augusto et Platone : et de his qui via devia ad gloriam pergunt.*

Quos quidem affectus in homine ab initio exstitisse sacræ Scripturæ designat auctoritas, appetitum scilicet justi, et commodi appetitum. Quorum alter in voluntate, alter in necessitate consistit, et quanto appetitus justi qui in voluntate est, amplius crescit, tanto melior est, et dignus ampliori beatitudine. Nam nimis velle quod justum est, nemo potest, nisi forte quis queat esse justus nimium, aut beatus. Porro si appetitus commodi mensuram necessitatis excedat, vergit ad culpam, et cupiditatis conscius, sibi vitiorum parit originem. Alter ergo istorum, quoniam militat charitati, quærit quæ Dei sunt : alter in propria utilitate versatur, postponens quæ Dei sunt, aut proximorum. Ab hoc duplici fonte mores oriuntur. Recti quidem, si faciat quis alii, quod sibi vult fieri, et ab eo abstineat alii inferendo, quod sibi nollet ab alio irrogari. Distorti vero, si quis alium lædat, vel non prosit, cum

Digitized by Google

possit, quæ quidem utrinque multipliciter fiunt. A priore quidem amor libertatis, amor patriæ, et tandem extraneorum amor. Nam libertatem non amare non potest, qui se ipsum et patriam amat: et in gradu suo extraneum, quicunque sincera charitate diligit proximum. Siquidem in eo consistit charitas ordinata. Ab altero vero cupiditas dominationis procedit, et laudis et gloriæ, et adeo invalescit, ut ex opinione multorum, res tamen parum consideratæ examinantium virtutibus connumeretur. Nam qui rectum sapiunt, hoc vitiis majoribus aggregant, licet ab imperitis, qui tamen sapientum censentur nomine, virtutes subesse videantur. Unde et veteres primique Romani, prout eorum docet et commendat historia, laudis avidi, pecuniæ liberales erant. Ingentem gloriam appetebant divitiis spretis, et honestatem utilitati quantælibet præferebant. Hanc quidem gloriam ardentissime dilexerunt, eo totam referentes vitam et mortem. Cæteras cupiditates hujus unius vigente cupiditate presserunt. Ipsam denique patriam suam, quoniam servire videbatur inglorium, dominari vero atque imperare gloriosum, prius omni studio liberam, deinde dominam esse concupierunt. Prius enim pro libertate, deinde pro dominio certatum est. Fuerunt tamen quibus justitia, quantum gentili dabatur, sufficiebat, cupiditate deducta. Aliis nihil satis erat, sed sub imagine magnanimitatis vel impossibilia præsumentes, laudem maximam consequebantur, et gloriam. Longe igitur virtus Catonis videtur veritati propinquior fuisse, quam Cæsaris. Quod ex ipsa sententia ejus facile liquebit. « Nolite, inquit, existimare majores nostros armis rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus nunc. Quippe sociorum atque civium, præterea armorum et equorum major copia nobis quam illis est. Sed alia fuere quæ illos viros magnos fecerunt, quæ nobis nulla sunt. Domi industria, foris justum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulentiam. Laudamus divitias, sequimur inertiam. Inter bonos et malos, discrimen nullum. Omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum, ubi vos separatim sibi quisque consilia capitis, ubi domi voluptatibus, hinc pecuniæ aut gratiæ servitis. Eo fit ut impetus fiat in vacuam rempublicam. » Paucorum igitur virtus ad gloriam, honorem, imperium, vera via, id est ipsa virtute nitentium, etiam a Catone laudata est. Hæc erat domi industria, quam Cato commemorat, ut ærarium esset opulentum, tenues res privatæ. Unde corruptis moribus vitium econtrario posuit, publice egestatem, privatim opulentiam. Ipse Tullius hoc dissimulare non potuit in eisdem libris, quos de republica scripsit, ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit alendum esse gloria, et consequenter commemorat majores suos multa mira atque præclara gloriæ cupiditate fecisse. Huic ergo vitio non solum non resistebant, verum etiam id excitandum et accendendum esse censebant, putantes hoc reipublicæ expedire.

In libris quoque philosophiæ idem Tullius hanc intulit universalem generalemque sententiam: « Honos alit artes, et gloria accenduntur omnes ad studia, jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur. » Huic ergo cupiditati melius est resistere sine dubitatione, quam cedere. Ut enim ait beatus Augustinus in Libro *De civitate Dei*: « Tanto quisque est Deo similior, quanto et ab hac immunditia mundior. » Quæ in hac vita, etsi non funditus eradicatur ex corde, quia beatos et proficientes animos tentare non cessat, saltem cupiditas gloriæ superetur dilectione justitiæ. Nam sanius videt, qui et amorem laudis vitium esse cognoscit. Nec solius Augustini, sed etiam gentilium sententia est, gloriam hanc nihil aliud esse, quam ventosi quodammodo spiritus tumorem, fumo simillimum. Nam et fumus oculorum obtundit aciem, et quo magis ascendit, citius deficit; et quo magis dejicitur, amplius solidatur. Cum enim ad excelsa pervenerit, evanescit. Recte quidem, eo quod a principe totius vanitatis traxit originem. Nimio sui capiuntur amore, qui dum « nubes et inania captant, » et nescio quid in manu solidum apprehendere moliuntur, obliviscuntur sui, cum tamen nihil aliud quam se oculis contueantur iniquis. Nolunt enim apprehendere quod sunt, et illud ad emendationem vero judicio intueri; sed phantasticas duntaxat vanæ opinionis sequuntur umbras. Siquidem alios spernunt præ se, et aspirant ad impossibilia, de fallaci rerum præsumentes imagine. Sic Narcissus in fabulis, dum vana sui imagine capitur, abit in florem, et dum se ipsum, imprudenter aspicit, flos sine fructu pueriliter evanescit. Multorum quoque fuit opinio, et eorum qui in veteri philosophia præ cæteris floruerunt, Alexandrum, et Aristotelem, a numinibus esse progenitos, eo quod in omnibus propriam quærebant gloriam. Platonem quoque propter divinam quodammodo, qua eminuit, sapientiam, et Augustum propter potentiam fortunamque tranquillam, a diis traxisse originem tradiderunt. Et quidem in contrarium rectius collegissent eos aut divini non esse generis, aut deorum filios esse degeneres, nisi quia dii gentium dæmonia sunt, et incubi dæmones vanitatis et malitiæ suæ certa indicia, si quem tamen gignunt, relinquunt in sobole. Nam et verus Dei Filius Deus homo, propriam non quærit gloriam in omnibus quæ gloriose fiunt ab eo, sed Patris, eoque illustratur gratia ampliori, quod ad eum, ex quo sunt omnia, bonorum operum gloriam refert. Sic et vere sapiens omnis, vere potens, et vere bonus, ad unicum omnium bonorum fontem, sua omnia laudabilia refert, summam scilicet creatricem, et individuam Trinitatem. Alexandri pectus laudis insatiabile, qui Anacharsi comiti suo, ex

Digitized by Google

auctoritate Democriti præceptoris, innumerabiles mundos esse referenti : « Heu me, inquit, miserum, quod nec uno quidem adhuc potitus sum! » Plane, miser, dignusque miseria, cujus virtutes omnes absorbuerat laudis insatiata et insatiabilis fames una. Insultant ei tragœdiæ antiquorum, eo quod angusta homini possessio fuit, quæ deorum omnium domicilio sufficit. Sed tamen licet appetitus gloriæ semper videatur in culpa, error eorum perniciosior est, qui vel sceleribus innotescere magni duxerunt. Pausanias cum Hermoclea percunctatus esset, quonam modo subito clarus posset evadere, atque is respondisset, si occidisset aliquem virum illustrem, futurum ut in gloriam ejus id ipsum redundaret, continuo Philippum interemit, et quidem quod petierat assecutus est. Nam et se parricidio notum posteris reddidit, et celebri supplicio patibuli cui affixus est, corona aurea, quam Myrtalis, quæ et Olympias dicta est, capiti ejus pendentis imposuit, nullum dante solatium. In vindictam tamen pudicitiæ per injuriam prostitutæ Philippo non puniente, sed deridente injuriam, potest, auctore Trogo, aliquatenus crimen sacrilegii excusari. Inventus est qui Dianæ Ephesinæ templum vellet incendere, ut pulcherrimo opere consumpto, nomen ejus per totum terrarum orbem diffunderetur, furoremque suum detexit impositus eculeo: et nisi Theopompi magnæ facundiæ ingenium eum suis comprehendisset historiis, bene consuluerant Ephesii, decreto communi statuentes, ut teterrimi hominis memoria aboleretur silentio. Simili quidem videntur gloriam affectare, imo majori insania, qui non Ephesinæ Dianæ templum religiosis moribus excidendum, sed templum Spiritus sancti, homines totos, animas scilicet et corpora, ut per hoc hominibus innotescant, luxuriæ vastant incendiis. Nam ab eo laudem appetunt, et plerumque assequuntur honorem, unde æquius fuerat ignominiam sustinere et pœnam.

Cap. VI. *De luxuria et libidine, et quinquepartito mortis introitu : et quorum sensuum sit voluptas perniciosior : et triplici genere convivarum secundum Portunianum, et pernicie gulæ : et de convivio Didonis et Evandri, apud Virgilium.*

Eatenus jam sermo processit, ut aut virtutem aut publicam fere opinionem oporteat impugnari. Imminet enim jam colluctatio adversus carnem et sanguinem, et fores videmur liberalitati præcludere, et jucunditatem auferre dè vita, cum geminæ vias luxuriæ, Epicureis reclamantibus, coarctamus. « Est enim blandum, ut ait Valerius, luxuria malum, quam accusare aliquanto facilius est, quam vitare. » Nam et volumen quod propheta vorare præcipitur, in ore quidem dulcescit ut mel, sed amaricatur venter cum ipsa dulcedo verborum digerenda est in usum operum. Est autem libido cognata et conjuncta luxuriæ, cujus sequela immunditia, finis indubitatus confusio est. Præcedat ergo sermone, quæ origine et causa prior est. Licet autem per quinque sensuum portas lenocinia luxus æque introeant, voluptas aurium ad munditiam magis videtur accedere, et quæ ex gustu, vel tactu provenit, sordidior est, et olfaciendi et videndi delectatio medium locum tenet. Nam neque satis interdum habet munditiæ, nec ad sordes perniciosissimas usque prolabitur. Siquidem mores per oculorum fenestras ingreditur, cum quispiam delectatur circensibus, certamine athletarum, histrionum mobilitate, mulierum formis, splendore gemmarum, vestium, metallorum, aliorumque quibus libertas animæ captivatur. Rursus si auditus vario organorum cantu, vocumque flexionibus mulceatur ad carmina poetarum, comœdiarum et tragœdiarum actus, mimorum urbanitates, et strophas et quidquid hujusmodi per aurem incedit, virilitatem mentis effeminat. Odoris autem suavitas, et diversa thymiamata, et amomum, et muscus, peregrini muris pellicula, quod dissolutis moribus faciant, nemo nisi dissolutus negat. Nam peregrinos odores non nisi dissolutis et amatoribus convenire, comicus et coquus docent. Porro ciborum aviditas avaritiæ mater est, et animum quasi quibusdam compedibus degravatum tenet in terra. Ergo propter brevem gulæ voluptatem, terræ lustrantur et maria, et ut mulsum, vinum, pretiosusque cibus fauces pertranseat, totius vitæ opere desudatur. Ipsi quoque muri Hierusalem, etsi videantur in petra solidati, tandem ruunt et complanantur æquati solo, Nabuzardan coquorum principe imperante: Tactus autem alienorum corporum, et feminarum ardentior appetitus, vicinus insaniæ est. Quidquid sensus quilibet moliatur, ludus ac jocus est, præ his quæ affert, ut verbis comici utar, hujus rabies. Hinc enim cupimus, irascimur, gestimus, æmulamur, solliciti sumus, et expleta voluptate, per quamdam pœnitudinem rursus accendimur, quærimusque facere, quod cum fecerimus, iterum pœniteamus. Ergo cum per has portas, quasi quidam cunei perturbationum, ad arcem nostræ mentis intraverint, ut ait beatus Hieronymus, ubi erit libertas, ubi fortitudo ejus, ubi de Deo cogitatio, maxime cum recordatio tactus depingat sibi etiam præteritas voluptates, et rememoratione vitiorum cogat animam pati, et quodammodo exercere quod non agit? Forte hinc est, quod cum Apostolus vitiis omnibus censuerit reluctandum, adversus fornicationem non congressum, sed fugam indicens : *Fugite*, inquit, *fornicationem* (*I Cor.* VI). Nam hæc fere, dum exercetur, Domini immemor est, et præterita, dum ad memoriam redit, pestiferas excitat voluptates.

Ut de cæteris taceam, quos simplicitas egit in culpam, philosophus acutissimus, et litteratissimus Christianus, et ferventissimus in fide Origenes, sicut ecclesiastica refert historia, se ipsum castravit, fornicationem efficacissime fugiens, imo et omnem, quæ fingi posset, præcavens suspicionem, ut exinde sine nota cum virginibus habitaret. Quod autem mirabilius est! leguntur quidam philosopho-

Digitized by Google

rum sibi etiam oculos effodisse, ne exteriorum illecebris caperentur. Utique admirando boni et honesti fervebant zelo, etsi recti scientiam non haberent. Scitum est, et scitu dignum Aristotelis dictum, quo voluptatem initia oblivioni mandanda asseruit, et solos exitus recordandos. Fessas enim, pœnitentiæque plenas, quo minus avide repetantur, subjicit animus, et quod in eis jucundum est, ne redeant, jubet abscondi. Dicat Apostolus quod voluerit, quia fornicationem fugere, et gulæ servire, aut omnino impossibile, aut difficillimum est. Nam et illa pars gulæ, quæ corpori vires adimit, nequaquam mœchiæ expers est. Venerem Bacchus plerumque expugnat, et tamen in sacello voluptatis nemine reclamante conveniunt. Si Bacchus obtinuerit, Venerem, non voluptatem exstinguit. Aut nulla ebrietas, aut tanta sit, ut tibi vires eripiat: si qua est inter utramque, nocet. Utrobique a Deo creditur, sed qua magis aberretur, non facile dixerim. Sed jam alterum erroris nomine non censetur, quia avaritiæ propellit notam, et ingenitæ liberalitatis habere videtur imaginem. Cum autem liberalitatis effectus nunc a loco, nunc a tempore, nunc a quantitate, nunc a personis, nunc ab usu, et assiduitate exercendi, laudetur: illa præcipue commendabilis creditur, quæ in alimentis, et his quibus natura indiget, aut vita civilis ornatur, clarius enitescit. Ergo qui omnes admittit ad mensam, exactissimæ liberalitatis est. Plane quidem, eoque liberalior, quo plures admittit. Sed hoc calculo paucissimi colliguntur. Proximus est, qui etsi non omnes admittat, eos quos introducit sic cibat, sic potat, sic in tricliniis fulcit, et locat discumbentes in sedilibus, ut nihil vel excogitari lautius possit. Multiplicantur fercula, cibi alii aliis farciuntur, condiuntur hæc illis, et in injuriam naturæ, innatum relinquere, et alienum coguntur afferre saporem. Conficiuntur et salsamenta. Garo nihil vilius est, nisi complurium polliceatur effectus, et indicia specierum. Egregium tamen est in hujusmodi, quod mimis, et histrionibus, et rumigerulis placet. Hæc enim non ad veritatem, sed ad opinionem omnia fiunt. Coquorum sollicitudo fervet arte multiplici, eliciuntur jura, quid quo die geri oporteat, et quotidianis ministrari conviviis domesticus dictator nocte dieque deliberat. Undecunque conquerit irritamenta gulæ, et unde palati vires excitet hebetati, nihil arbitrans expeditum, nisi cum intemperantiæ fuerit satisfactum. Sunt et qui poculis fercula subruant, et quasi Homerici auctoritate decreti incentivum ingenii, et fomitem virtutis, et quemdam hilaritatis fontem opinantur, si se omnino mero sicerave proluerint. Phæacum ergo more consurgunt, et qui in exhauriendis poculis perditior est, potior judicatur. Dici solet, quia alcator quanto in arte doctior, tanto nequior; et plane qui bibacior est, alios malitia et iniquitate transcendit.

Immolavit Israel apostatans a salutari suo, filios et filias suas dæmoniis, et isti dum ingurgitatione vini aut siceræ spiritum deprimunt, exstingunt scintillulam rationis, se totos immundiitiæ prostituunt, et bacchantium spiritui devovent, quidnam possunt familiarius immolare? Cæterum sunt qui ista contemnant. Quoniam hæc vulgarium, et (ut ita dicam) plebeiorum conviviorum videtur esse professio. Siquidem alia philosophica, alia civilia, alia dicuntur esse plebeia. In his laudi plerumque dicitur, si sic tua prodigas semel, ut trimenstruo toto esuriens conviva impudens, mensas circumeas alienas. Hoc quidem sæpe prodigalitatis, interdum et avaritiæ nota est. Nam, ut dici solet, avarus cum incipit, modum excedit. Poteris videre quamplurimos, qui fere anno toto parcimoniæ student, et ad purgandam avaritiæ labem, epulones convocant, et parasitos, et collegium nugatorum, qui alienæ nidore culinæ capiuntur, et quos magis honorare voluerint, majoribus oneratos minoribus poculis ingurgitant et distendunt, et donec rabidam orexin excutiant, aliquid amicitiæ aut festivitati credunt esse subtractum. At hoc ab omni urbanitate adeo procul est, ut barbariei vitiis familiarius sit, quam vitæ civili. Siquidem conviviorum civilium ratio media est, ut etiam sobrietatem exhilaret, et in satietate opulentia crapulam vitet. Nam et abundantiam cibi et potus habet, et quasi copiæ cornu dispensans omnia, sic parcit ut effundat, sic effundit ut parcat, et quam habet penes se rationem non negligit quidem, sed, ut ait Portunianus, « fides rationem non ostentat impensæ. » Nihil enim molestius est, quam si triclinii præsul in convivio sedere videatur ad calculum. Unde non satis mihi videntur esse civiles quidam de liberalitate inepta gloriantes, qui singulis noctibus cum servis sui calculum ponunt, et quod effuderunt usu vel abusu diurno, quasi nocturnis lacrymis deflent. Suboriuntur lites, accedunt minæ, arguuntur aut furti, aut insipientiæ servi, et quasi re male administrata, ejiciuntur et torquentur interdum, quandoque quod effundere jussi sunt, refundere compelluntur: et conscii turbantur omnes, dum dominus pecuniam quæ evasit, suspiriis et dolore prosequitur. Sæpe etiam evenit, ut qui ad requisita naturæ ingressus est, ibidem quo verecundia fugit humanum aspectum, cum ministris exactissimam sumptuum habent rationem. Recte quidem, quia nullus locus tractandis sordibus eis magis videtur accommodus. Sane non quod sordidum dixerim, si diligens paterfamilias id agit, ut ei ratio constet impensæ: si tamen hoc gradus aut dignitas personæ non adimit. Sed in eo vitam terere, et tota mente versari, et sic quidem ut alius sit, et alius videatur, nequaquam arbitror a sordibus alienum. Et quidem conviviorum civilium, teste Portuniano, regula est, ut his plurimum pro more condegentium liceat, sobrietate hilari non soluta. Nam conviventibus sic morem geri oportet, ut licentia lætior nequaquam in turpitudinem luxuriæ proruat. Illa siquidem quasi omnium ventium hostis teter-

Digitized by Google

rima et acerbissima, vitanda est. Diogenes tyrannos et subversores urbium, bellaque vel hostilia, vel civilia, non pro simplici victu olerum pomorumque, sed pro carnibus et epularum deliciis asserit excitari. Rectius quidem bellorum hostilium, vel civilium matrem et altricem luxuriam, quæ non in sola gula placanda consistit, posuisset, sed totum intellexit in parte, dum illam quæ in cibo, et potu, et Venere, et cultu splendido constat, ad gulæ speciem coarctavit. Nam et his præcipue luxuria eminet, et perniciosius nocet, quorum meditatio, et juge exercitium est, ut epulentur quotidie splendide. Hæc enim intemperantia bonos mores subvertit, et totius hominis saluti præjudicat, et nisi coerceatur, prorsus humani corporis fabricam solvit. Auctor est Hippocrates, crassa et obesa corpore cum crescendi modum impleverint, necessariam esse sanguinis demptionem, ut habeant in quæ rursus crescere possint. Alioquin plenitudinis distentæ satietas in paralysin, et pessima genera morborum erumpit. Impossibile est enim in uno statu corporum permanere naturam, sed motu suo crescere vel decrescere necesse est : et nisi crescendi capax sit animal, omnino subsistere nequit.

Ferunt et Galenum semper decimæ diei abstinentiam, loco efficacissimæ et saluberrimæ medicinalis cura indixisse; nec facile posse, nisi corruptioris naturæ fuerit, morbis gravioribus subjacere, qui decima quaque die ab omni cibo abstinet, aut simplicissima diæta transigit vitam. Sunt adhuc qui sextam feriam in jejunio sine cibo transigant, vel eo utantur minimo : quod quidem et religioni et incolumitati, sicut experti loquuntur, certissime servit. Refert Pompeius Trogus quod teterrimus Siciliæ tyrannus Dionysius, dum gulæ et edacitati deditus erat, oculorum lumen amiserit. Nihil enim est quod certiorem aut citiorem inducat caliginem jugi ingluvie : quia, ut ait Portunianus, « edacitas cibos terit, sed oculos vorat. » Galenus, auctore Hieronymo, et doctissimus interpres Hippocratis, dicit in exhortatione medicinæ, athletas, quorum vita et ars sagina est, nec vivere posse, nec diu esse sanos, animasque eorum ita nimio sanguine et adipibus, quasi luto, involutas, nihil tenue, nihil cœleste, sed semper de carnibus et ructu cogitare, et ventris ingluvie. Legimus etiam quosdam morbo articulari, et podagræ humoribus laborantes, proscriptione bonorum ad simplicem mensam, et pauperes cibos redactos, convaluisse. Caruerant enim sollicitudine dispensandæ domus, et epularum largitate, quæ et corpus frangunt, et animam. Irridet Horatius appetitum ciborum, qui consumpti relinquunt pœnitentiam.

Sperne voluptates : nocet empta dolore voluptas.

(Horat. *Ep.* I, II, 55.)

Et cum in amœnissimo agro, in morsum voluptuosorum hominum, se crassum pinguemque describeret, lussit his versibus :

Me pinguem, et nitidum bene curata cute vises,
Cum ridere voles Epicuri de grege porcum.

(Id. *ib.* IV, *extr.*)

Sed et ex vilissimis cibis vitanda satietas est. Nihil enim ita obruit animum, ut plenus venter, et æstuans, et huc illucque se vertens, et in ructus, vel in crepitus ventorum efflatione respirans. Quale illud jejunium, aut qualis refectio post jejunium, cum pridianis epulis distendimur, et guttur nostrum mediatorium efficitur latrinarum. Dumque volumus prolixioris inediæ famem quærere, tantum voramus, quantum vix alterius diei nox digerat. Itaque non tam jejunium appellandum est, quam crapula, ac fetens et molesta digestio. Hæc quidem Hieronymus. Et licet jejunii faciat mentionem, etiam religione deducta, frugalitatis maximas et saluberrimas commendat utilitates. Hoc autem eleganter et vere ait Portunianus, neminem civiliter convivari, nisi qui in cibo sibi et potu, frugalitatis et modestiæ præscribit formam. Immoderatio cibi et potus, dispensatricem omnium officiorum temperantiam abigit. Ea impellente fit homo ad audiendum tardus, velox ad loquendum, et velox ad iram. Fit ad libidinem pronus, et ad quævis flagitia præceps. Qui modestiam deserit, ad plebeiam convivandi consuetudinem facile prolabitur a civili. Innuit hoc Maro Homericæ perfectionis fidelissimus imitator, qui dum a rege Phæacum Ulyxem exceptum recolit, Æneam naufragum in convivium Didonis introducit, et Phæacum et Afrorum luxuriam, in uno convivio eleganter expressit :

Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ,
Crateras magnos statuunt, et vina coronant.
Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria, dependent lychni laquearibus aureis
Incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
Hic regina gravem gemmis auroque poposcit,
Implevitque mero pateram, quam Belus et omnes
A Belo soliti : tum facta silentia tectis,
« Jupiter (hospitibus nam te dare jura loquuntur)
Hunc lætum Tyriisque diem, Trojaque profectis,
Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
Adsit lætitiæ Bacchus dator, et bona Juno.
Et vos o cœtum Tyrii celebrate faventes. »
Dixit, et in mensa laticum libavit honorem,
Primaque libato summotenus attigit ore.
Tum Bitiæ dedit increpitans : ille impiger hausit
Spumantem pateram, et pleno se proluit auro.
Post alii proceres : cithara crinitus Iopas
Personat aurata, docuit quæ maximus Atlas.
Hic canit errantem lunam, solisque labores :
Unde hominum genus, et pecudes, unde imber, et ignis :
Arcturum, Pleiadasque Hyadas, geminosque triones.
Quid tantum oceano properent se tingere soles
Hiberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
Nec non et vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem.

(Virg. *Æn.* I, 727.)

Videsne delicati instituta convivii, processum, et exitum? Superflua siquidem præcessisse, et luxum epularum gravem fuisse indicat, quod præmisit :

Digitized by Google

Postquam prima quies epulis.

Qui alibi parcioris mensæ sobrietatem notans, et quæ solis necessariis gaudet, ait:

Postquam exempta fames epulis.

(Id. *ibid.* 220.)

verum quia cibus homines tacitos efficit, potus loquaces, strepitum, et cætera luxus insignia, quæ de licentia bibendi proveniunt, prudenter adjunxit. In ipsa quoque agapetarum consuetudine planum est invenire superstitionem, qua numinis sollicitatur gratia, et quasi religiosis precibus invitatur, qui luxu et immunditia, piis mentibus inimica, procul abigitur. Siquidem aut Deus sobrius non est, aut ei ebrietates displicent. Sine mensura bibitur ad mensuram, et is cæteris prævalet, qui aut gula, aut dolo stravit, aut vicit compotatores.

Invenies illic qui Nestoris ebibat annos.
Quot sit per calices facta Sibylla senex.

Potus quidem animum a curis redimit, solvit mentem, conceptam lætitiam dissimulare non potest. Prorumpit in cantica, et ab eis ad libidinem vergit. Cithara crinitus lopas, non stultissima vel bucolica personat amatorum, sed ea quæ civilis conventus venustatem deceant, et philosophici majestatem. Utinam in Christianis cœtibus rememorentur illa, quæ in luxurioso Didonis convivio crinitus et incompositus lopas personuit! Utinam bucolica vel stulticinia amatorum conquiescant in domo sapientis, et ea in auditu omnium resonent, quæ aut prosint, aut sine turpitudine et corruptione demulceant? Et quidem eleganter innuit in cantico citharœdi poeta doctissimus veterum gravitatem: qui in cœtu civili nihil admittebant, nisi quod naturæ aut morum instructione polleret. Plausum convivii varius sermo prosequitur, eoque Veneris munia procurante, mens ebria longum, insolubilem, et pestiferum bibit amorem, quem definivit philosophus esse concupiscentiam coeundi. Campanam luxuriam urbi fuisse perutilem, historicorum testimonio celebre est. Invictum enim armis Hannibalem, illecebris suis complexa, Romano militi vincendum tradidit.

Illa vigilantissimum ducem, illa exercitum acerrimum, dapibus largis, abundanti vino, unguentorum fragantia, Veneris usu lasciviore ad somnum et delicias evocavit. Ac tum demum fracta et contusa Punica feritas est, cum Seplasia, et Albania casta esse cœperunt. Quid ergo his vitiis fœdius et damnosius, quibus virtus atteritur, victoriæ relanguescunt, sopita gloria in infamiam vertitur, animique pariter et corporis vires adeo expugnantur, ut nescias ab hostibusne, an ab illis capi perniciosius habendum sit? Urbs Volumniensium opulenta divitiis, ornata moribus et legibus ordinata, caput curiæ habebatur. Sed postquam luxuria prolapsa est, in profundum injuriarum et turpitudinis decidit, ut servorum se insolentissimæ dominationi subjiceret, qui primi admodum pauci senatorum ordinem intrare ausi, mox universam rempublicam occupaverunt, testamenta ad arbitrium suum scribi jubebant, convivia cœtusque ingenuorum fieri vetabant, ducebant filias dominorum. Postremo lege sanxerunt, ut strupra sua in viduis aut in nuptis impunita essent; ac ne qua virgo ingenuo nuberet, cujus castitatem non ante aliquis ex numero ipsorum delibasset. Æsopus tragœdus furiosæ luxuriæ depingit juvenem, quem constat aceto liquefactos grandis summæ uniones potionibus aspergere solitum, ut amplissimum patrimonium posset una sorbitiuncula deglutire. Metellus Pius ab his, qui res memorabiles scribunt, arguitur, quod se aris et thure patiebatur ab hostibus excipi, lætoque intuebatur animo Attalicis aulæis in adventu suo contectos parietes, et immanibus epulis ludos apparatissimos sinebat interponi, et in veste palmata convivia celebrabat, dimissasque lacunaribus, velut cœlesti capite recipiebat coronas. Et ubi ista? Non in Græcia, neque in Asia, quarum luxuria vel ipsam severitatem corrumpere, solet sed in horrida et bellicosa provincia, et quæ Romanorum exercituum oculos Lusitanis telis præstringere consuevit. Xerxes opum regiarum ostentatione eximia, eo usque luxuria gaudebat, ut edicto præmium ei proponeret, qui novum voluptatis genus reperisset, qua et deliciis dum nimis capitur, cum amplissima ruina imperii apud Salaminam vix una nave evasit. Sed quia luxuriosum muliebris intemperantiæ convivium apud Maronem accepisti, frugalioris mensæ sobrietatem, et continentiorem cœtum, Ænea apud Evandrum officio humanitatis excepto, invenies. Siquidem conderantur viri, rex pacis dexteram dat, humanitatis verba officiosissimus hospes præloquitur.

Hæc ubi dicta, dapes jubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili.
Præcipuumque toro, et villosi pelle leonis
Accipit Æneam, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim, aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, oneranique canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis, et lustralibus extis.

(Virg. *Æn.* viii, 175.)

Ibi cuncta sunt aurea, et universa suo nitore præfulgent. Hic sedile gramineum, acernum solium, et quæ virum fortem deceat, spoliati leonis pellis villosa. Hic lecti juvenes necessaria: ibi famulæ superflua et perniciosa ministrant. Ibi vix tandem ab epulis quies indulgetur: hic eximitur fames, et edendi epulis frugalibus comprimitur ardor. Ibi crinitus lopas luxuriantium lætificat cœtum: hic aræ sacerdos refectionem sobriam consecrat religioni. Hic post mensam seria tractantur, et ad erigendam rempublicam exigitur virile robur: ibi ut luxuriæ faveant, fusis precibus invitantur et numina. Latæ sunt ergo, sicut in Saturnaliorum libro legitur, ad luxuriam reprimendam leges plurimæ, quarum perfunctoriam mentionem in calce civilis convivii, nec tædiosum erit ponere, nec omnino inutile.

Digitized by Google

Cap. VII. *De cibariis et sumptuariis legibus veterum, ad intemperantiam coercendam : et differentia earum secundum Portunianum : et de intemperantia Antonii, et frugalitate Julii Cæsaris : de Augusto, et Nerone, et C. Caligula, et Vitellio et Metello.*

Prima ergo omnium ad populum lex Orchia pervenit, præscribens summam, et numerum convivarum : verumtamen immoderationem sumptuum nequaquam cohibuit, quin unicuique liceret pro arbitrio bona sua inter paucos consumere. Secuta est ergo lex Fannia, quæ in sumptibus modum fecit, scriptaque est in omnes, ut non solum cives urbani, sed omnes ubique Italiæ lege sumptuaria tenerentur. Nam in eo Didiæ legis vis consistit. At istis adjecta est et Licinia, quæ numero convivarum, et quantitati sumptuum, et cautioni locorum, dierum et temporum, præscripsit regulam : ne quotidianis liceret exsultare conviviis, dies certos præfiniens, quibus permissum est convivari. Ergo etiam sobrietate sæculi, præscriptione legum coercetur impensa cœnarum. Siquidem ab initio cœpit radix luxuriæ pullulare. Unde et vetus verbum est : « Leges bonæ ex malis moribus procreantur. » Lex quoque Cornelia sumptuaria, est adjecta prioribus, in qua non convivorum magnificentia prohibita est, nec gulæ modus factus, sed minora pretia rebus imposita. Sed quibus rebus? Quam exquisitis et pene incognitis generibus deliciarum? Quos illic pisces, quasque illic offulas nominat, et tamen pretia illis minora constituit. Ausim dicere, ut vilitas edulium animos hominum ad parandas obsoniorum copias incitaret, et gulæ servire, etiam qui parvis essent facultatibus, possent. Ergo apprime luxuriosus et prodigus videri potest, cui hæc tanta in epulis vel gratuita ponantur. Præterea Lucius Sylla, Lepidus consul, Anius Restio, leges traduntur tulisse cibarias. Sic enim sumptuarias leges Cato appellat. Differunt tamen, quod cibariæ gulam jugulant, sumptuariæ alcrimodam, ut ait Portunianus, luxuriam cohibent. Hoc autem magnæ libertatis laudibus effert, quod cum multæ leges de cœnis et sumptibus ferrentur ad populum, castigatissime illius vigor diu obtinuit, quæ nil obscenum habet, quia nil probat occultum. Præcepit enim ut patentibus januis pransitaretur, et cœnitaretur, ut sic oculis civium testibus factis, luxuriæ modus fieret. Hoc autem ideo tuto probat Portunianus, quia apud populum castigatum, et posterioris respectum aurium, laudi erat frugalitas, et paupertas non poterat esse contemptui vel rubori. Nec verecundum erat ut ad cœnam alienam quisquam invitatus impudenter irrueret. Supervenire enim fabulis non evocatos, haud equidem turpe existimatur. Verum sponte irruere in convivium aliis præparatum, nec Homero sine nota, vel in fratre memoratum est. Cæterum leges illæ valvipatæ, seu valvifragæ, licet Portuniani judicio optimæ fuerint, obstinatione tamen luxuriæ, et vitiorum invicta concordia, nullo abrogante irritæ factæ sunt. Antonius etsi nulli sumptuariæ legi patuerit, legem tamen de cohibendis sumptibus tulit. Homo quidem temerarius, sed manu invalidus, et luxuriæ deditus usquequaque, sumptuumque merito, Magno Pompeio successit ex decreto Caii Cæsaris : de quo triumphatore orbis, vilis adulator, et homo vitiis sordidus triumphavit. Captus est tamen Cæsar virtutis imagine, eo quod profusione pecuniæ, et conviscerationibus, et latronum, et histrionum stipatu, magnificus vulgariter videbatur. Ergo bene agitur cum principibus popularibus, qui ex necessitate coguntur, ad custodiam famæ, vilissimis nebulonibus adulari. Nam in republica nemo tyrannorum, Cæsare magis accessit ad principem. Licet enim rempublicam oppressisset, populus tamen Romanus omnia quæ ipse decreverat, approbavit, forte veritus seditionem, et civilis belli recidivam passionem. Opinio tamen prævaluit, ut quia summa virtute, id est clementia, præditus fuerat, statuta ejus quasi ex magna parte benigniora populus approbaret. Unde in laudem ejus Cicero ait : « Nulla de virtutibus tuis nec admirabilior, nec gravior misericordia est. » Pium ergo animum egregiæ virtutis imagine facile supplantavit Antonius. Hic enim, cum quidquid mari, aut terra, aut etiam cœlo gigneretur, ad satiandam ingluviem suam natum existimans, faucibus ac dentibus suis subderet, eaque re captus de Romano imperio facere vellet Ægyptium regnum : Cleopatra uxor, quæ vinci a Romanis nec luxuria dignaretur, sponsione provocavit insumere se posse in unam cœnam sestertium centies. Id est mirum Antonio visum. Nec moratus sponsione contendit. Dignus culina Numacius Plancus, qui tam honesti certaminis arbiter electus est. Altera die Cleopatra pertentans Antonium, pollucibilem sane paravit cœnam, sed quam non miraretur Antonius : quippe qui omnia, quæ apponebantur, ex quotidianis opibus agnosceret. Tunc regina arridens phialam poposcit, cui nonnihil aceti acris infudit, dimisitque festinabunda illuc unionem ex altera aure demptum, et eumdem mature dissolutum, uti natura est ejus lapidis, absorbuit. Et quamvis eo facto sponsione vicisset, quippe cum ipsa margarita centies sertertium, sine contentione evaluisset, manum tamen ad alterius auris unionem similiter admovit, nisi Numatius Plancus, judex severissimus, superatum Antonium mature pronuntiasset. Ipse autem unio cujus fuerit magnitudinis, inde colligi poterat, quod qui superfuit, postea victa regina, et capta Ægypto, Romam delatus dissectusque est, et factæ ex una margarita duæ, impositæque simulacro Veneris, ut monstruosæ magnitudinis, in templo, quod Pantheon appellatur. Sed his, et similibus, demeruit intemperantissimus et flagitiosissimus, non populi Romani, sed virtutum publicus hostis, ne edictum quod triumviratus tempore de sumptibus posuit, legis nomen habeat, aut vigorem. Locum

Digitized by Google

autem, imo et necessitatem legibus fuisse cibariis, vel ex eo constat, quod cibariorum delegendorum regulam luxuria adinvenit.

Testatur hoc M. Varro, qui enumeratis, quæ in quibus Italiæ partibus optima ad victum gignantur, pisci Tiberino his verbis tribuit palmam, in libro undecimo Rerum humanarum. « Ad victum optimum fert ager Campanus frumentum, Falernus vinum, Cassinas oleum, Tusculanus ficum, mel Tarentinus, piscem Tyberis. » Hæc Varro. Sed inter eos præcipuum locum lupus tenuit, et quidem is qui inter duos pontes captus esset. Id ostendunt cum multi alii, tum etiam C. Titius, vir ætatis Lucinianæ, in oratione, qua legem Fanniam suasit: cujus verba ideo ponenda sunt, quia non solum de lupo inter duos pontes capto erunt testimonio, sed etiam mores, quibus tunc plerique vivebant, facile publicabunt.

Describens enim homines prodigos, in forum ad judicandum ebrios commeantes, quæque soleant inter se sermocinari, sic ait: « Ludunt alea studiose, delibuti unguentis, scortis stipati. Ubi horæ decem sunt, jubent puerum vocari, ut comitium eat percunctatum, quid in foro gestum sit, qui suaserint, qui dissuaserint, quot tribus jusserint, quot venerint. Inde ad comitium vadunt, ne litem suam faciunt: dum eunt, nulla est in angiportu amphora, quam non impleant, quippe qui vesicam plenam vini habent. Veniunt in comitium tristes, jubent dicere quorum negotium est. Narrant: Judex testes poscit, ipsus it mictum. Ubi redit, ait se omnia audivisse. Tabulas poscit, litteras inspicit, vix præ vino sustinet palpebras. Eunti in concilium, ibi hæc oratio: Quid mihi negotii est, cum istis nugatoribus? Potius quam potemus mulsum mistum cum vino Græco. Edimus turdum pinguem, bonumque piscem, lupum germanum, qui inter pontes captus fuit. » Hæc Titius. Sed et Plinius sui temporis eleganter tetigit gulam. Cum enim scriberet de pisce acipensere, qui licet rarus esset, pretium ejus viluerat, post præmissa subjecit: « Nullo in honore nunc est, quod equidem miror, cum sit rarus inventu. » Sed non diu stetit hæc parcimonia. Nam temporibus Severi principis, Sammonicus Serenus vir sæculo suo doctus, subjiciens verba Plinii: « Non est dubium, ait, piscem hunc nullo in honore Trajani temporibus exstitisse; verum ab eo dici apud antiquos fuisse in pretio. Ego autem testimoniis palam facio, vel eo magis quod gratiam ejus video ad epulas quasi postliminio rediisse. Quippe qui indignatione vestra, cum intersim convivio sacro, animadvertam hunc piscem a coronatis ministris cum tibicine introferri. Longum erit si omnia quæ leges cibarias induxerunt, vel a cibariis legibus nata sunt, voluero enarrare; cum nec luxus morum sermone valeat comprehendi, et sint plurima sæculo nostro incognita, quæ illi vel verbis exprimere, vel exercere moribus potuerunt. Sicut enim

Græcia capta ferum victorem cepit, et artes
Intulit agresti Latio,

(Horat. *Ep.* II, 1, 156.)

sic omnium gentium mores boni et mali Romanum victorem persecuti sunt. Siquidem numina, imo dæmonia gentium, superstitiosius quam religiosius advocabant, magnamque sibi visi sunt assequi religionem, quia nullam respuerant falsitatem. Deos tutelares non tam pio quam impio cultu, omnibus subtrahebant, ut omnes in una urbe collecti, in illius custodia jugiter vigilarent. Sic et quæ ubique locorum placuisse audierant, in urbem trajecerunt, ut esset unde possent gratiam omnium in se, et gloriam provocare. Simile aliquid fecisse visus est rex Anglorum Willelmus primus, cujus virtuti Normannia Cenomannis, et tandem major Britannia cessit. Assumpto namque regni diademate, et pace composita, legatos misit ad exteras nationes, ut a præclaris omnium domibus quidquid eis magnificum aut mirificum videretur, afferrent. Defluxit ergo in insulam opulentam, et quæ fere sola bonis suis est in orbe contenta, quidquid magnificentiæ, imo luxuriæ potuit inveniri. Laudabile quidem fuit magni viri propositum, qui virtutes omnium, orbi suo volebat infundere. Sed in eo arbitratu laudabilius exstitisset, si in gentem quam armis vicerat, et quam luxuriæ prævicerat magnitudo, legem temperantiæ promulgasset. Sane fructuosius esset, eam roborare verbo et opere, quam lasciviendi ab auctoritate multorum magnorumque propagare audaciam. Secus egisse C. Cæsarem pace urbi reformata, refert Portunianus; qui sumptuariæ legis insistens vestigio, domum civilem potius quam imperatoriam, in mensa prima, tribus solemnibus pulmentis, sive ferculis, statuit esse contentam, dum tamen tellaria parenthetica, pro necessitate aut dignitate personarum, et aut exercenda liberalitate, aut solemnitate diei, primis mensis licuerit immiscere. Solemnia quidem pulmenta sunt, quæ in omnes pertranseunt, et a Græcis Catholica, hoc est universalia nominantur. Parenthetica vero, quæ ex causa necessitatis, aut urbanitatis, in præceptam aliqua ratione veniunt partem: sic dicta, eo quod solemnibus, id est universalibus, particulariter soleant interponi. Nec enim pulmenta in olere aut legumine duntaxat constare certum est, tum ex multis, tum ex eo quod patriarcha Isaac de venatione filii sui sibi pulmentum fieri imperavit. Significant autem bellaria omne genus mensæ secundæ, quoniam ibi solent apponi quæ pulchriora sunt et delicatoria. Utitur autem hoc nomine M. Varro: « Bellaria, inquit, ea maxime mellita sunt, quæ mellita non sunt. » Quod forte eo referri potest, quod utenti gratiora sunt ea quæ necessitas appetit, quam quæ irritatio gulæ invenit. Sed forte pusilli videtur animi, qui ad hunc modum primæ mensæ luxuriam cohibet, aut qui facit in talibus legis sumptuariæ mentionem. Nec tamen Cæsare major est, aut magnificentior quispiam eorum, qui morum re-

Digitized by Google

rumque jactura exercent gulam. Luxuriæ obsequuntur, serviunt vanitati, et nequitiam aut negligentiam suam nituntur liberalitatis imagine consolari. Quis Cæsare Augusto frugalior, qui in summo fastigii culmine secundario pane et pisciculis, quos vulgo asparagos, vel spinaticos, vel ripileones vocant, contentus erat, et non nisi necessitate urgente comedebat, vel amico! Quis Nerone gulosior aut sumptuosior? Et tamen hic nunquam magnus, aut laudatus erit alicui sapienti, non magis quam C. Caligula aut Vitellius, sed etiam minus. Nam et hic prandia, et cœnas, et comessationes immodice frequentabat. Famosissima super cæteras fuit cœna, in qua invitatus a fratre fuit, habens duo millia lectissimorum piscium, septem millia avium. Hanc quoque exsuperavit ipse in dedicatione patriæ, quam ob immensam magnitudinem, clypeum Minervæ appellavit. In hac phasianorum et pavonum cerebella, linguas phœnicopterum, murenarum lactes ex certis maris partibus petitarum commiscuit. Nunquid Julio vel Augusto major est Metellus pontifex luxuriosus, cujus cœnam facilius est referre quàm intelligere? Nam et ipse famosam, imo infamem fecit cœnam, et anticœnium, vel, ut ait Portunianus, paracœnium, tanta instruxit luxuria, ut non modo splendorem cœnæ civilis, sed etiam Ægyptium luxum excederet. Siquidem cœnam hanc apposuit ante cœnam, echinos, ostreas erudas quantum vellent, peloridas, spondilos, turdum, asperagos, subtus gallinam altilem, patinam ostrearum, balanos nigros, balanos albos, iterum spondilos, glycomaridas, urticas, ficedulas, bumbos, capragines, apri ungues, altilia et farina involuta, ficedulas, murices, et purpuras, in cœna summa sinciput aprinum, patinam piscium, patinam suminis, anates, querudulas elixas, lepores saginatos, altilia assa, amulum, panes piscentes. Quis tunc luxuriam accusaret aliorum, quando tot rebus facta fuit cœna pontificum? Nam et ipsa eduliorum genera vel dictu turpia sunt, et nostratibus, licet nimis in luxus splendore glorientur, pro parte inaudita. Si quis ea nosse desiderat, recenseat Saturnalia, percurrat Portuniani civilia instituta. Ne tamen vitiorum longe petantur exempla, majorum erroribus suos nostra ætas adjecit. Memini me ipsum in Apulia divitis cujusdam interfuisse cœnæ, quæ ab hora diei nona fere, usque ad duodecimam noctis, et hoc quidem tempore æquidiali, protracta est. In hanc itaque Canusinus hospes, Constantinopolitanas, Babylonicas, Alexandrinas, Palæstinas, Tripolitanis, Barbarorum, Syras, Phœniciasque congessit delicias, ac si Sicilia, Calabria, Apulia, Campaniaque non sufficiant convivium instruere delicatum. Copiam rerum, ministerii disciplinam, sedulitatem obsequii, urbanitatem hospitis plenius et melius referet vir singularis eloquii, et qui omnibus, quos viderim, trium linguarum gratia præstat. Is quidem est Joannes thesaurarius Eboraci. Nam et ipse interfuit. Sed, quod sine rubore fidelium dici vel audiri non potest, infidelibus, teste Macrobio, plura turpia et luxuriosa videbantur, quæ sæculo nostro placent, et obtinente luxu, magnifica appellantur. Nam Titius in suasione legis Fanniæ objicit sæculo suo, quod porcum Trojanum mensis inferant; quem illi ideo sic vocabant, quasi aliis inclusis animalibus gravidum, sicut Trojanus ille equus gravidus armatis fuit. Cœnam Trimalchionis apud Petronium, si potes, ingredere, et porcum sic gravidari posse miraberis, nisi forte admirationem multiplex, ignota et inaudita luxuria tollat. Et multa quidem, quæ nos usu vel abusu edocti non miramur, visa sunt admiranda, imo et stupenda majoribus. Nam et porcum jam non Trojanum, sed domesticum dicimus, et in hunc modum faciendo quamplurima facimus esse Trojana. Unde M. Varro in libro tertio De agricultura : « Hoc quoque nuper institutum est, saginari et lepores, cum exceptos e leporario concludant in caveis, et loco clauso faciant pingues. Sed et cochleas luxus effecit saginatas. » Hæc Varro. Nihil autem istorum luxus jam habet notam, sed est civilitatis insigne, quidquid incentivum est gulæ.

Cap. VIII. *De convivio philosophico, ei quod et civile connexum est : et de sumptuariis legibus ejus.*

A civili ad philosophicum transeamus. Licet his qui rerum substantiam perspicacius intuentur, philosophicis civilia videantur esse connexa. Siquidem philosophia rerum omnium moderatrix, a conviviis non potest abesse civilibus, cum nihil omnino officiosum sit, aut civile, quod non illa pertractet. Ipsa est quæ universis præscribit modum, et dum disponit officia, etiam plebeis et vulgaribus interesse dignatur. Alioquin nihil aliud recte procedit, nisi et ipsa rebus asserat, quod verbis docet. Quid enim prodest verbis inanibus ventilare in scholis virtutis officia, si non actibus et vita solidentur? Dicuntur tamen esse plebeia, quæ ad modestiam minus accedunt, et quasi philosophiæ soluta legibus ab indisciplinatione, aut esuriem invehunt a parcitate, aut a luxu et aviditate furorem. Si apud Nasidienum convivæ conveniant, sordidus displicet apparatus, domus incomposita susurriis incrustatur, et avaritia illius, qui tricliniis præest, convivarum irrisoriam provocat gulam, ut cum Aliphanis vinaria tota inverterint, submurmurent invicem illud Horatii

Nos, nisi damnose bibimus, moriemur inulti.
(*Sat.* II, VIII, 34).

Hoc enim modis omnibus agitur, ut paterfamilias, cui impensa perit et opera, damnificetur. Si autem apud Cepheum discumbatur, opulentia et defectus rationis ad insaniam vergit, et facillime fit a Baccho concursus ad Martem. Hoc enim in fabulis exprimunt illa convivia Centaurorum, ubi Bacchi non cessant munera, donec eliciant sanguinem. Hæc quidem sunt vulgarium conviviorum commercia, et quæ philosophiæ non temperantur arbitrio. Quos si videris citra modestiam convenire, non fabulosos Centauros crede, sed veros. Semiferi enim sunt, et aura spiritus sui, aut spiritus Bacchi, inaniter in-

Digitized by Google

tumescunt. Nam quæ a plebeis, id est tenuioribus, celebrantur, interdum civilia, interdum philosophica sunt, nisi forte Socratis, Alcibiadis, Epicteti, aliorumque philosophorum convivia incivilia opineris. Civilia tamen sunt, ut morem sequamur nostrum, qui pinguiori Minerva utimur, non quidem dissoluta, sed liberioris licentiæ, et opulenta magis et quæ ad communem lætitiam, salva tamen modestia, magis quam ad philosophicum rigorem accedunt. Ab his ergo Nasidianitæ arcentur, et quicunque supercilii gravitate, et inamœno vultu admissorum hilaritatem offendit. Quidquid enim in olla ferveat, aut in culina paretur, aut congestum sit in promptuario, aut in mensa resplendeat, insipidum est, et insulsum, si non hilaris vultus indicio saporem ingerat charitatis. Nam et Jupiter, ut in fabulis est, pauperis hospitii acceptavit convivium, et magnas reputavit delicias quod devota Philemonis angustia ministravit. Et quidem de illo dictum est, sed obtinet apud omnes, quia

super omnia vultus
Accessere boni, nec iners pauperque voluntas.
(Ovid., *Met.* VIII, 79.)

Est ergo civiliter convivari, hilari vultu, larga manu, diligenti officio amœnare convivium, et quod in usum suppetit, habita ratione personarum, loci et temporis, singulis dispensare, non quidem ex tristitia vel ex necessitate, cum hilarem datorem et Deus diligat. In usus istorum licet et Catio

Ponere signa novis præceptis, qualia vincant
Pythagoran, Anytique reum, doctumque Platona.
(Horat., *Sat.* II, IV, 2.)

Porro convivia philosophica omnino castigata, et suis regulis limitata sunt, ut qui versantur in his, possint nulla cibi et potus impediente molestia, suis officiis inservire. Sobria enim sunt, et omni luxuria castigata, non impediunt Socratem ne positivam justitiam exsequatur : a naturali inquisitione Platonem non revocant, memoriam rerum gestarum non excutiunt Critiæ. Timæus non prohibetur causas rerum omnium aperire, nec aliquis a quocunque virtutis officio retardatur. Hic nec tristitiam, nec vultum nubilum contingit in bonis ducere, nec Crassum illum, quem Cicero auctore Lucilio, semel in vita risisse scribit, magnopere admirari. Adsunt utique voluptates, sed quæ lascivia careant. Adest gravitas, sed quæ lætitiam non excludat. Habent autem et hæc convivia suas sumptuarias vel cibarias leges : non tamen ut rebus, sed ut personis parcant. Res enim quatenus utilitas, aut honestas exposcit, effundere non verentur. Siquidem in eis nil sapienti charum est, præter usum. Videtur autem beatus Hieronymus ad custodiam sobrietatis, cujus jucundissima et utilissima voluptas est, egregiam statuisse cibariam legem. Ait ergo : « Adesse debet ratio, ut tales et tantas sumamus escas, quibus non oneretur corpus, nec libertas animæ prægravetur : quia et comedendum est, et deambulandum, et dormiendum, et digerendum, et postea inflatis venis incentiva libidinis sustinenda. Luxuriosa res est vinum, et contumeliosa ebrietas. Omnis autem qui cum his miscetur, non erit sapiens. Nec tales accipiamus cibos, quos aut difficulter digerere, aut comesos magno partos et perditos labore doleamus. Olerum, et pomorum, ac leguminum, et facilior apparatus est, et arte impendiisque coquorum non indiget, et sine cura sustentat humanum genus. Moderateque sumptus, quia nec avide devoratur, quod irritamenta gulæ non habet, leviori digestione concoquitur. Nemo enim uno et duobus cibis, hisque vilibus, usque ad inflationem ventris oneratur. Quæ diversitate carnium, et saporis delectatione concipitur, cum variis nidoribus fumant patinæ, et ad esum sui expleta esurie quasi captivos trahunt. Unde et morbi ex saturitate nimia concitantur, multique impatientiam gulæ vomitu remediantur, et quod turpiter ingesserunt, turpius egerunt. » Sed forte nimis austerus videtur esse Hieronymus, et cujus edicto difficillimum sit parere. Esto, liceat contemni Hieronymum, Stoicorum vilescat auctoritas, excludantur Peripatetici, dum vel Epicurus voluptatis assertor audiatur. Testantur enim, ut de nostris taceam, Seneca, et multi alii clari inter philosophos, quos ille omnes libros suos repleret oleribus, et pomis, et vilibus cibis, dicens esse eis vivendum, quia carnes et exquisitæ epulæ, ingenti cura et miseria præparentur, majoremque pœnam habeant in quærendo, quam voluptatem in abutendo. Corpora autem nostra, cibo tantum et potu indigere. Ubi aqua et panis sit, et cætera his similia, ibi naturæ satisfactum. Quidquid supra fuerit, non ad vitæ necessitatem spectare, sed ad vitium voluptatis. Bibere et comedere, non deliciarum ardorem, sed sitim famemque restringere. Qui carnibus vescuntur, indigere etiam his, quæ non sunt carnium. Qui autem simplici victu utuntur, eos carnes non requirere. Sapientiæ quoque operam dare non possumus, si mensæ abundantiam cogitemus, quæ labore nimio et cura indiget. Cito expletur naturæ necessitas : frigus et fames simplici vestitu, et cibo expelli potest.

Hoc quidem Epicurus, licet a turpi sequacium grege contraxerit infamiæ notam. Porro Aristoteles docet a quibus sit voluptatibus præcipue abstinendum : « Cum enim de quinquepartito sensuum fonte voluptas oriatur, illam quæ est gustus et tactus, id est cibi et ventris, solam hominibus communem dicit esse cum belluis, et idcirco in pecudum ferorumque animalium numero habetur, quisquis hac voluptate ferarum occupatur. Cæteræ ex tribus aliis sensibus proficiscentes, hominum tantum propriæ sunt. Quis ergo habens aliquid humani pudoris, voluptatibus istis duabus, coeundi atque comedendi, quæ homini cum suo atque asino communes sunt, gratuletur? » Hoc Aristoteles. Socrates autem dicebat multos homines propterea velle vivere, ut ederent et biberent; se bibere atque esse, ut viveret. Unde satyricus :

Digitized by Google

Summum crede nefas animam præferre pudori,
Et propter vitam vivendi perdere causas.

(Juven. *Sat.* viii, 83.)

Refert Valerius vini usum olim Romanis feminis fuisse ignotum, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur, quia proximus a libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consuevit. Convivium etiam solemne majores constituerunt, idque charistia appellatum est, cui præter cognatos et affines nemo interponebatur, ut si qua inter necessarias personas querela esset orta, apud sacra mensæ, et inter hilaritatem animorum, et fautoribus concordiæ adhibitis, tolleretur. Senectuti juventus ita cumulatum et circumspectum honorem reddebat, tanquam majores natu adolescentium communes patres essent. Quocirca juvenes ita senectutem dio, ut aliquem ex patribus conscriptis, aut propinquum, aut paternum amicum, ad curiam deducebant, affixique valvis exspectabant, donec reducendi officio fungerentur. Qua quidem voluntaria statione, et corpora et animos ad publica officia impigre sustinenda roborabant. Brevique processu in lucem virtutum suarum verecunda laboris meditatione ipsi doctiores erant. Invitati ad cœnam, diligenter quærebant quinam ei convivio interessent, ne senioris adventum discubitu præcurrerent. Sublataque mensa, priores consurgere et abire patiebantur. Ex quibus apparet cœnæ quoque tempore, quam parco, et quam modesto sermone, his præsentibus, soliti sint uti majores natu in conviviis. Ad tibias egregia superorum opera carmine comprehensa pangebant, quo ad ea miranda virtutem alacriorem redderent. Quid hoc splendidius, quid etiam utilius certamine? Pubertas suum canis decus reddebat, defuncta viri cursu ætas, ingredientes actuosam vitam favoris nutrimentis prosequebatur. Quas Athenas, quam scholam, quæ alienigena studia, huic domesticæ disciplinæ prætulerim? Inde oriebantur Camilli, Scipiones, Fabricii, Fabii, et Marcelli. At, ne singula Romani imperii lumina percurrendo, sim longior, inde superioris cœli clarissima pars divi Cæsares effulserunt. Hæc Valerius. Sed et ipse Plato, cum esset dives, pro tempore tamen et conditione, et toros ejus Diogenes lutatis pedibus conculcaret, ut posset vacare philosophiæ, elegit academiam, villam ab urbe procul, non solum desertam, sed etiam pestilentem, ut cura et assiduitate morborum, libidinis impetus frangeretur : discipulique sui nullam aliam sentirent voluptatem, nisi earum rerum, quas discerent. Est autem via omnibus præclusa disciplinis, si comes sapientiæ sobrietas amovetur. Quam utique tenere non possunt, qui clamitant apud insulsos « omnia siccis dura esse proposita. » Ego quidem novi hominem longe inferiorem Platone, nisi quia Christianus est, nec licitum arbitror Christiano præferre vel Platonem : novi, inquam, hominem ægrotativum, morborum incursu assiduo, dum tamen non excresceant super id quod ferre potest, A gaudentem, ut carnis lascivia conteratur, et spiritus erigatur, et roboretur in agnitionem Dei, contemptum mundi, et exercitium virtutis, et id solum desiderantem, dum sensus animæ et corporis serventur incolumes, et ipse violentia ægritudinis a gerendis non revocetur, aliquod flagellum, leve tamen, et infirmo tolerabile, de manu Domini exspectantem, et amplectentem. Platonici ergo, et Stoici in templorum lucis et porticibus versabantur, ut admoniti augustioris habitaculi sanctitate, nihil aliud quam de virtutibus cogitarent. Hanc autem meditationem non habent illi, *quorum Deus venter est* (*Philip.* iii), et exspectatio in confusionem, quorum gloria stercus, et ignis, et vermis. Videtur et Apostolus his, quos ad veram erudit philosophiam, B sumptuariam præscribere legem, dicens : *Habentes victum et vestitum, his contenti simus* (*I Tim.* vi). Cæterum ut cum mei similibus, pinguiori Minerva utens, mitius agam, omnia quæ usus necessitatis, aut veræ honestatis alicujus in se, aut in suis, adhibita ratione, et deducta abutendi licentia exigit, in alimentorum et indumentorum rationem cadant. Nam et hoc philosophia clientibus suis indulget, et solius immoderationis cohibet intemperantiam.

Cap. IX. *Quod etiam in sacra Scriptura sunt optimæ civilitatis regulæ : et quod nihil virtute civilius : et quæ sunt regulæ civilitatis in conviviis observandæ : et de verecundia.*

Dictum est philosophiam totius civilitatis, et omnium agendorum esse magistram, et eorum quæ in C conviviis exercenda sunt, officia dispensare. Cum sint ergo plura civilitatis præcepta, illius qui omnibus philosophis et sapientibus antecellit, et qui quovis philosopho civilior est, civilis regula videtur merito anteponenda posterioribus. Ait ergo : *Cum invitatus fueris ad nuptias, noli locum præoccupare primum, ne forte honoratior te sit invitatus, et dicat tibi, qui te invitavit : Da huic locum, et tunc incipias cum rubore novissimum locum tenere. Sed recumbe in novissimo loco, ut cum te viderit, qui te invitavit, dicat tibi : Amice, ascende superius, et erit tibi gloria coram simul discumbentibus* (*Luc.* xiv). Deinde hunc articulum, quasi generali loco confirmans ait : *Omnis enim qui se exaltat humiliabitur, et qui se humiliat exaltabitur* (*ibid.*). Et licet religionis potius D quam civilitatis videatur edictum, ego religionis formam a civilitate non divido, cum nihil civilius sit, quam cultui virtutis insistere. Cæterum nec valvifragam admittit legem, nec lætitiam excludit, nec lautiorem refugit apparatum, gulæ tamen irritamenta non quærit. Ait enim : *Tauri mei et altilia occisa sunt* (*Matth.* xxii). Et ubi redeunti prodigo pater pius jucundum instruxit convivium, ad conciliandam lætitiam, symphoniam admisit et chorum. Occisus est vitulus saginatus, et ne vestis abjecta convivium devenustet, annulus et stola ministrorum officio in usum nudi et ornatum promitur de conclavi. Sicut autem dignis liberalitatis ostia patent, ita sunt turpibus præcludenda. Nam et fatuæ virgines, licet pulsent ad januam, ob stultitiæ

Digitized by Google

notam repulsam patiuntur, ne forte ejiciantur admissæ. Constat enim quod

Turpius ejicitur, quam non admittitur hospes, (Ovid.)

et tamen sine nota ejicitur, si sua turpitudine deformet convivium. Siquidem et ille ejectus est, qui vestem non habuit nuptialem. Hæc autem licet mysticum habeant intellectum, nihilominus in ipsa superficie civilitatis præferunt rudimenta. Nam et illud quidem fideliter sonat ad litteram, quod Apostolus præcipit: *Si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, cum hujusmodi nec cibum sumere* (*I Cor.* iv). Ad hoc ergo est liberali domui janua, ut lascivos, criminosos, et infames excludat. Ad hoc janitorem habet, aut ostiarium, ne quis insulsus irruat, et ut sit qui dignos et admittendos reverenter excipiat, honeste alloquatur, solatietur ignotis, instruat novitatis ignaros, et cum opportunitas fuerit, ad dominum introducat. Est et rerum copia sine luxu; jucunditas sine lascivia; et usus rerum licentiosus, imo liber, sed virtute incolumi. Nam convivium Herodis, aut Pharaonis, dum immoderatam ad gestus saltatricis, aut fervorem vini, lætitiam concipit, fine tragico exit, et homicidio maculatur. Hoc etiam nec gentilium gravitas approbat. Valerius auctor est, quod Porcius Cato Lucium Flaminium sustulit a numero senatorum, quia aliquem damnatum impie securi percusserat, tempore tamen supplicii, sed ad arbitrium et spectaculum convivantis mulierculæ, cujus amore tenebatur allectus. Sed et Lucius Flaccus, et collega ejus, censores, Duronicum senatu moverunt, quod legem de coercendis conviviorum sumptibus latam, tribunus plebis abrogaverat, mirifica notæ causa. Quam enim impudenter Duronius rostra conscendit, illa dicturus! «Freni sunt injecti vobis, Quirites, nullo modo perpetiendi. Alligati et constricti estis amaro vinculo servitutis. Lex enim data est, quæ nos frugi esse jubet. Abrogemus ergo illud horridæ vetustatis rubigine obsitum imperium. Etenim quid opus est libertate, si volentibus luxu perire non licet!» Est et alia in sacris litteris civilitatis nota, ut ab initio gratiarum præcedant actiones. Nam et illud constat, quod liberalissimus, et civilissimus, aut facetissimus paterfamilias, qui de quinque panibus satiavit quinque millia convivarum, panem antequam frangeret, benedicere consuevit. Sed et illud celebre est sapientis, quod philosophia, quæ unicum munus est deorum, et disciplina disciplinarum, honoranda est antiloquio. Civile quoque est, et sacris litteris consentaneum, aut omnino silere in mensa, ut audias ad profectum, aut unde proficiant alii, aut sine culpa lætentur, doctum proferre sermonem. Siquidem et inter comedendum Dominus parabolas, aut verba vitæ frequenter auditoribus miscet. Sunt autem nimis tristia, et fere civilitatis ignara, ubi citra voluptatem audiendi, solus venter impletur, aut ubi clamore anserino et ineptis fabulis, convivia perstrepunt. Nec est qui musicam arceat, cum ars innocens sit, adeo quidem, ut eam Socrates discere in senectute curaverit.

A *Cantabunt mihi Damœtas, et Lyctius Ægon*,

civile est:

Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus,

(Virg. *Eclog.* v, 71.)

ad plebeia transit. Illa ergo quæ aptiora sunt, et vitiis magis adversa, proferenda sunt verba, et quæ luxuriam jugulant, amota tamen vel tenui suspicione avaritiæ. Licet enim intemperantibus sit sopita vena ingenii, non omnino exstinctam esse, correctus Polemio testis est. Hic autem perditæ luxuriæ adolescens Athenis fuit, neque illecebris ejus tantummodo, sed et ipsa infamia gaudens. Cum e convivio, non post occasum solis, sed post ortum surrexisset, domumque rediens, Xenocratis philosophi patentem januam vidisset, vino gravis, unguentis B delibutus, sertis capite redimito, perlucida veste amictus, refertam turba doctorum hominum scholam ejus intravit: nec contentus tam deformi introitu, consedit; et ut clarissimum eloquium, et prudentissima præcepta temulentiæ lasciviis elevaret. Orta deinde, ut par erat, omnium indignatione, Xenocrates vultum in eodem habitu continuit, omissaque re, quam disserebat, de modestia ac temperantia loqui cœpit. Cujus gravitate sermonis resipiscere coactus Polemio, primum coronam capiti detractam projecit: paulo post brachium intra pallium reduxit. Procedente tempore oris convivalis hilaritatem deposuit. Ad ultimum totam luxuriam exuit, uniusque orationis saluberrima medicina sa- C natus, ex infami ganeone maximus philosophus evasit. Peregrinatus est itaque hujus animus in nequitia, nec habitavit: divertit paulum, sed nequaquam domicilium fixit. Postremo unum est ad quod totius philosophici cœtus tendit intentio, scilicet finis honestus, lætus exitus et jucundus, qui plane evenire non poterit, nisi philosophia omnibus officinis, et omnium ministris officiorum custodem adhibeat verecundiam, quæ parens est, ut ait Cassianus, omnis honesti consilii, solemnium officiorum tutela, magistra innocentiæ, cara proximis, accepta alienis, privatas negligens facultates, ut communes amplificet, omni loco, omni tempore præ se favorabilem gerens vultum. Adeo quidem, ut etiam inverecundis feratur accepta. Athenis quidam ultimæ senectutis, D cum spectatum ludos in theatrum venisset, eumque nemo e civibus sessum reciperet, ad Lacedæmoniorum legatos forte pervenit, qui hominis ætatem, canos ejus et annos, assurgendi officio venerati sunt, sedemque ei inter ipsos honoratissimo loco dederunt. Quod ubi fieri populus aspexit, maximo plausu alienæ urbis verecundiam comprobavit. Ferunt tunc unum e Lacedæmoniis dixisse: «Ergo Athenienses quid sit rectum sciunt, sed id facere negligunt.»

Cap. X. *Regula convivandi, sensu, et fere verbis Macrobii, sumpta de libro Saturnaliorum: et de scommatibus: et de cavenda ebrietate: et de observantia convivantium: et de C. Claudio Cæsare dicente, quod sicut nautæ scopulum fugiunt, sic fugiendum est infrequens et insolens verbum.*

Videntur autem forte parum civilia, et superstiti-

Digitized by Google

tiosa nimis, quæ de sacris apicibus proferuntur. Cæterum ut mitius agamus nobiscum, gentilium philosophorum convivandi regula in medium proferatur. Et quidem plures in hanc partem officiorum præcepta dederunt, sed ad præsens pauci sufficiunt. Inter alios Saturnaliorum liber primus occurrit, talis, si inspiciatur recte, et tantus, ut nihil aliunde oporteat mutuari. Eum ergo in præsenti capitulo non tam vestigiis, quam passibus decrevimus imitari, et ex opulentia promptuarii sui, cellulæ nostræ supplere angustias. Siquidem conspicuus est in sententiis, in verbis floridus, et tanta morum venustate redundans, ut in institutione convivii et dispensatione, Socraticam videatur dulcedinem propinare. Ait ergo : Scio philosophiam, quæ rerum omnium moderatrix est, hoc primum observaturam, ut secum æstimet præsentium ingenia convivarum, et si plures peritos, vel saltem amatores sui in convivii societate repererit, sermonem de se patietur agitari. Quia velut paucæ litteræ mutæ, dispersæ inter multas vocales, in societatem vocis facile mansuescunt, ita rariores imperiti, gaudentes consortio peritorum, aut consonant si qua possunt, aut rerum talium capiuntur auditu. Si vero plures ab institutione disciplinæ ejus alieni sunt, prudentibus qui pauciores intererunt, sauciet dissimulatione sui, et patietur loquacitatem majori parti amicitiorem sanare, ne rara nobilitas a plebe tumultuosiore turbetur. Et hæc est una de philosophiæ virtutibus. Quia cum orator non aliter nisi orando probetur, philosophus non minus tacendo pro tempore, quam loquendo, philosophatur. Sic ergo pauci qui aderunt doctiores, in consensum rudis consortii, salva et inter se quæstione migrabunt, ut omnis discordiæ suspicio facessat. Nec mirum, si doctus faciet, quod fecit quondam Pisistratus Athenarum tyrannus. Qui cum filiis suis rectum dando consilium non obtinuisset assensum, et ideo esset in simultate cum liberis : ubi hoc æmulis causam fuisse gaudii comperit, ex illa discordia sperantibus in domo regnantis nasci posse novitatem, universitate civium convocata, ait, succensuisse quidem se filiis, non acquiescentibus patriæ voluntati, sed hoc postea sibi visum esse paternæ aptius pietati, ut in sententiam liberorum ipse concederet. Sciret igitur civitas, sobolem regis cum patre concordem. Hoc commento spem detraxit insidiantibus regnantium quieti. Ita in omni genere vitæ, præcipueque in lætitia convivali, omne quod videtur absonum, in unam concordiam soni, salva innocentia, redigendum est. Sic Agathonis convivium, quia Socratas, Phædros, Pausanias et Herisimacos habuit, verbum nullum nisi philosophicum sensit. At vero Alcinoi, vel Didonis mensa, quasi solis apta deliciis, habuit hic Iopam, illa Polyphemum citharæ canentes. Nec deerant apud Alcinoum saltatores viri, et apud Didonem Bitias sic hauriens merum, ut se totum superflua ejus infusione proluerit. Nonne si quis aut inter Phæacas, aut apud Pœnos, sermones de sapientia erutos, convivalibus fabulis miscuisset, et gratiam illis cœnibus amicam perderet, et in se risum plane justum moveret ? Ergo prima ejus observatio erit æstimare convivas. Deinde ubi sibi patere locum viderit, non de ipsis profunditatis suæ inter pocula secretis loquetur, nec nodosas et anxias, sed utiles quidem, faciles tamen, movebit quæstiones. Nam sicut inter illos, qui hoc exercitii genus habent in medilis saltare conviviis, si quis ut se amplius exerceat, sodales vel ad cursum, vel ad pugillatum lacessiverit, quasi ineptiis relegabitur ab alacritate convivii : sic apud mensam quandoque philosophandum est, ut crateri liquoris ad lætitiam nati adhibeatur non modo nympharum, sed musarum quoque admistione temperies. Nam si, ut fateri necesse est, in omni conventu aut tacendum est, aut loquendum ; quæramus, silentiumne conviviis, an opportunus sermo conveniat. Si enim, ut apud Athenas Atticas Areopagitæ tacentes judicant, ita inter epulas oportet silleri ; non est ultra quærendum inter mensas philosophandum sit, necne. Si vero non erunt muta convivia, cur ubi sermo permittitur, honestus sermo prohibetur ? Maxime cum non minus, quam dulcedo vini, hilarent verba convivium. Quid hoc, inquis, ad philosophiam ? Imo nihil tam cognatum sapientiæ, quam locis et temporibus aptare sermones, personarum, quæ aderunt, æstimatione in medium vocata. Alios enim relata incitarunt exempla virtutum, alios beneficiorum, nonnullos modestiæ, ut et qui aliter agebant, sæpe auditis talibus, ad emendationem venirent. Sic autem vitiis irretitos, si et hoc in conviviis exegerit loquendi ordo, feriet philosophia non sentientes, ut Liber pater thyrso fecit, per obliquationem circumfusæ hederæ latente mucrone, quia non ita profitebitur in convivio censorem, ut palam vitia castiget. Cæterum his obnoxii repugnabunt : et talis erit convivii tumultus, ut sub hujusmodi invitati videantur edicto :

Quod superest, lætis bene gestis corpora rebus
Procurate viri, et pugnam sperate parati.

(Virg., *Æn.*, IX, 158.)

Ergo si opportunitas necessariæ reprehensionis emerserit, sic a philosopho proficiscetur, ut et tecta et efficax sit. Quid mirum si feriat sapiens, ut dico, non sentientes, cum interdum sic reprehendat, ut et reprehensus hilaretur ? Nec tantum fabulis suis, sed interrogationibus quoque vim philosophiæ nihil ineptum loquentis ostendet. Hanc ergo nullus honestus actus, locusve, cœtus nullus excludat, quæ ita se aptat, ut ubique sic appareat necessaria, tanquam abesse illam nefas fuerit. Et post pauca, lœdoriæ et scommatis differentiam facit, quæ sic interdum proferuntur a sapiente, ut non modo amaritudine careant, sed afferant tempestivam dulcedinem. Deinde interrogandi civilitatem, vel facetiam docet. Qui vult ergo amœnus esse consultor, ea interroget, quæ sunt interrogato facilia responsu, et quæ scit illum sedula exercitatione didicisse. Gaudet

Digitized by Google

enim quisque provocatus ad doctrinam suam in medium proferendam, quia non vult latere, quod didicit, maxime si scientia, quam labore quæsivit, cum paucis illi familiaris, et plurimis sit incognita, ut de astronomia, vel dialectica, cæterisque similibus. Tunc enim videntur consequi fructum laboris, cum adipiscuntur occasionem publicandi quæ didicerant sine ostentationis nota; qua caret, qui non ingerit, sed invitatur ut proferat. Contra magnæ amaritudinis est, si coram multis aliquem interroges, quod non opima scientia quæsivit. Cogitur enim aut negare se scire, quod extremum verecundiæ damnum putant, aut respondens temere se eventui veri falsive committere. Unde sæpe nascitur inscitiæ proditio, et hoc omne infortunium pudoris sui imputat consulenti. Nec non et qui obierunt maria et terras, gaudent cum de ignoto multis, vel terrarum situ, vel sinu maris interrogantur, libenterque respondent, et loca describunt, modo verbis, modo radio: gloriosum putantes quæ ipsi viderant, aliorum oculis objicere. Quid duces vel milites, quam fortiter a se facta semper dicturiunt, et tamen tacent arrogantiæ metu. Nonne hi si ut hæc referant invitentur, mercedem sibi laboris æstimant persolutam, renumerationem putantes inter volentes narrare quæ fecerant? Adeo autem id genus narrationis habet quemdam gloriæ saporem, ut si invidi vel æmuli forte præsentes sint, tales interrogationes obstrependo discutiant, et alias inserendo fabulas, prohibent illa narrari, quæ solent laudem creare narranti. Pericula quoque præterita, vel ærumnas penitus absolutas qui evasit, ut referat gratissime provocatur. Nam qui adhuc in ipsis vel paululum detinetur, horret admonitionem, et formidat relatum, ut Virgilius:

Forsan et hæc olim meminisse juvabit.

(*Æn.*, I, 207.)

Juvat si quem dicere jusseris amici sui repentinam felicitatem, quam sponte non audebat dicere, vel tacere, modo jactantiæ, modo malitiæ metu. Qui venatibus gaudet, interrogatus de silvæ ambitu, de ambage lustrorum, de venationis eventu. Religiosus si adest, da illi referendi copiam, quibus observationibus meruerit auxilia deorum, quantus illic cæremoniarum fructus, quia et hoc genus religionis existimant, numinum beneficia non tacere. Adde quod volunt se amicos numinibus æstimari. Si vero et senex præsens est, habes occasionem qua plurimum illi contulisse videaris, si eum interroges, vel quæ ad illum omnino non pertinent. Est enim huic ætati loquacitas familiaris. Ut vero ad scommata redeamus, illa quæ plus urbanitatis, et minus amaritudinis habent, sunt interjacienda conviviis, ut sunt illa quæ de nonnullis corporum vitiis aut parum, aut nihil gignentia doloris, ut si in calvitium cujusquam dicas, aut nasum, vel curvam erectionem, seu Socraticam depressionem. Hæ enim quanto minoris infortunii sunt, tanto suavius lædunt. Contra oculorum orbitas non sine excitatione commonitionis objicitur. Quippe Antigonus rex Theocritum Chium, de quo juraverat quod ei parsurus esset occidit propter scomma ab eodem de se dictum. Cum enim quasi puniendus ad Antigonum raperetur, solantibus eum amicis ac spem pollicentibus, quod omnimodo clementiam regis experturus esset, cum ad oculos ejus venisset, respondit: « Ergo impossibilem mihi dicitis spem salutis. » Erat autem Antigonus uno orbatus oculo, et importuna urbanitas maledicacem luce privavit. Nec negaverim philosophos quoque incurrisse per indignationem hoc genus scommatis. Nam cum regis libertus, ad novas divitias nuper erectus, philosophos ad convivium congregasset, et irridendo eorum minutulas quæstiones scire se velle dixisset, cur et ex nigra, et ex alba faba, pulmentum unius coloris edat: Aridices philosophus indigne ferens: « Tu nobis, inquit, absolve, cur et de albis, et de nigris loris, similes maculæ gignantur. » Commendat scomma et conditio dicentis, si in eadem causa sit, ut si alium de paupertate pauper irrideat, si obscure natum, natus obscure. Nam Tarseus Amphias cum ex hortulano dives esset, et in amicum quasi degenerem nonnulla dixisset, mox subjecit: « Sed et nos de eisdem seminibus sumus, et omnes pariter lætos fecit. » Illa vero scommata directa lætitia eum, in quem dicuntur, infundunt, ut si virum fortem vituperes quasi salutis suæ prodigum, et pro aliis mori volentem. Aut si objeceris liberali, quod res suas profundat, minus sibi quam aliis consulendo. Sic et Antisthenem Cynicum magistrum suum solebat, velut vituperando, laudare. « Ipse me, aiebat, mendicum fecit ex divite, et pro domo ampla, fecit habitare in dolio. » Melius autem ista dicebat, quam si diceret: « Gratus illi sum, quia me philosophum, et consummatæ virtutis virum fecit. » Ergo cum unum nomen scommatis sit, diversi in eo continentur effectus. Ideo apud Lacædemonios inter cætera exactæ vitæ instituta, hoc quoque exercitii genus a Lycurgo institutum est, ut adolescentes et scommata sine morsu dicerent, et ab aliis in se dicta perpeti discerent. At si quis eorum in indignationem ob tale dictum prolapsus fuisset, ulterius ei in alterum dicere non licebat. Verum quia lætitiæ in conviviis frequenter insidiatur ira, ab hujusmodi dictis temperandum est, et quæstiones convivales in omnes proponendæ sunt, aut solvendæ. Quod genus veteres ita ludicrum non putarunt, ut et Aristoteles de ipsis aliqua conscripserit, et Plutarchus, et Apuleius cum Frontone. Nec contemnendum sit, quod tot philosophantium meruit curam. At in exercitio rhetorum, oratorumve foro, longe commodiorem habent scommata locum. Quippe ubi motus adversarii sæpe proficit ad triumphum. Unde et hoc Ciceroni perfamiliare fuisse traditur. Ipsis quoque lædoriis crebro in contentionibus fori locus est, dum tamen ad pro-

Digitized by Google

bra non perveniant : quæ etsi non quiescant favore litigantis, cessare tamen debent ob reverentiam judicis, et auditorum. Offenditur enim

...Quibus est equus, et pater, et res,

si quis, nisi evidentissima ratione, ad probra prosiliat. Sed et qui ea sustinet patienter, favorem omnium a temperantia visus est meruisse. Convivia ergo lædorias excludunt, ne felle earum tota convivalis dulcedo amarescat. Ad id quod hilaritatem conciliat, modestiæ consciam, undique conquirendum. Jocus enim comis, et venustus convivantium risus, omnibus parentheticis jucundior est. Siquidem eleganter, licet in persona derisoris, ethicus ait : « Sed convivatoris, uti ducis ingenium, res adversæ nudare solent, celare secundæ. » Sed et vini indulgentia, licet dici soleat, quia « siccis Deus omnia dura » proposuit, modum habet, etsi fuerint qui Platonis auctoritate ea passim crediderint haurienda.

Laudibus arguitur vini vinosus Homerus.
(Horat. *Ep.* I, xix, 6.)

Et Plato ab eisdem vinosus convincitur exstitisse. Certum est utrumque eorum vini laudasse usum, quod et naturam roborat, et acuit ingenium, et ad res gerendas animum remissum accendit. At Platonem inter minuta et modesta pocula, jucundiorem liberalioremque invitationem probasse fidelius traditur, quæ fieret sub quibusdam quasi arbitris, sobriisque magistris conviviorum. Et hoc est quod in primo, et secundo de legibus, non inutile viris esse decernit. Nam et modicis honestisque inter bibendum remissionibus, refici integrarique animos ad instauranda sobrietatis officia existimavit, redditosque sensim lætiores, ad intentiones rursus capessendas fieri habiliores, et simul si qui penitus in his affectionum cupiditatumque errores inessent, quos celaret alios pudor reverens, ea omnia sine gravi periculo libertate per vinum data detegi, et ad corrigendum medendumque fieri opportuniora. Atque hoc Plato ibidem dicit : Non diffugiendas esse hujuscemodi exercitationes adversus vini violentiam propulsandam. Neque ullum unquam continentem prorsus, aut temperantem satis fideliter visum esse, cui vita non inter ipsa errorum pericula, et in mediis voluptatum illecebris explorata sit. Nam cui licentia, gratiæque omnes conviviorum incognitæ sunt, quique illarum omnino expers sit, si eum forte ad participandas hujusmodi voluptates aut voluntas tulerit, aut casus induxerit, aut necessitas impulerit, mox deliniri, et capi, neque mentem ejus animumque consistere. Congrediendum igitur, et tanquam in acie quadam cum voluptariis rebus, cumque ista vini licentia cominus decernendum, ut adversus eos non fuga, nec absentia simus tuti, sed vigore animi et constanti præsentia, moderatoque usu temperantiam continentiamque tueamur, et calefacto simul refectoque animo, si quid in eo vel frigidæ tristitiæ, vel torpentis verecundiæ fuerit, abluamus. Poterit auctoritas Platonis movere complures, sed mihi nimis arduus, et temerarius infirmioribus animis videtur, cum Bacchо, imo et cum quavis voluptate congressus. Si Loth vir justus, et dignus qui de Sodomorum eriperetur incendio, impellente vini stimulo corruit in incestum; si Noe femora denudavit, fide et perseverantia boni subtractus diluvio, alter humani generis pater et salutis opifex, quis tuto congreditur, nisi forte se ipsum tantis ducat patribus præferendum ? Ut tamen Platonis non reluctemur edicto, congredi cum voluptate sit fortius, dum tamen tutius sit fugere, et illius declinare conflictum. Nec memini quemquam me invenisse de provocatoribus voluptatum, quem non legerim cecidisse. Eo forte spectant figmenta poetica, quæ orgia sine furore transacta non recolunt, nec erubescunt sacra Bacchi cruore, parricidiis, et multiplicibus flagitiis maculare. Est præterea in conviviis observandum, ut instruendæ familiæ, et domus regendæ cura, et servilis obsequii moderatio, uni alicui demandetur; ne quid ineptum et imparatum appareat, ne quid stupendum, aut erubescendum emergat, ne dominum oporteat ad se gerendorum revocare sollicitudinem, et ut dici solet, quasi in humeris portare convivas. Vitet etiam, qui conviva comis esse voluerit, consiliandi consuetudinem, verbique secreti faciendi morem, eo quod in conviviis, id est in jucundo amicorum convivantium cœtu, debent omnia esse nuda, et in amore et fide nihil debet esse absconditum, sed si fieri posset, oculos in pectora sua invicem mutuo transferre conspectu. Nullus enim locus, actitandis consiliis, aut vix ullus ineptior est. Siquidem verba secreta solent assidentibus exclusis esse molesta. Nam ipsa exclusio habet imaginem diffidentiæ. Sed et in his, quæ palam dicentur, fideliter exsequendum erit, quod in primo libro de analogia scripsit C. Claudius Cæsar, vir excellentis ingenii, magnæque prudentiæ. Ait enim : « Tanquam scopulum nautæ fugiunt, sic fugiendum est infrequens atque insolens verbum. » Et quidem numerum convivarum expresserunt antiqui, ut nec pauciores essent, quam Gratiæ, quæ clauduntur ternario, nec plures quam Musæ, id est novem, aut in summa, Gratiarum et Musarum explerent numerum, ad duodenarium ascendentes. Obtinuit tamen apud eos qui rectius intuentur, ut in his officium patrisfamilias latissime pateat.

Cap. XI. *De molestiis et oneribus conjugiorum, secundum Hieronymum et alios philosophos : et de pernicie libidinis : de mulieris Ephesiæ, et similium, fide.*

Sicut ergo sobrietas in conviviis necessaria est, ita rebus omnibus necesse est adesse modestiam. Siquidem de saturitate libido, de libidine immunditia, et multiplex pernicies generatur. At ex his nihil nisi dolor pœnitudinis sequitur : et bene agitur cum mœrentibus, si fructuosa sit pœnitudo. Unde hebetati cordis videtur opinio, quæ sine ex-

Digitized by Google

pletione libidinis, diffinit perfectam non esse voluptatem. Traditur hoc sensisse Epicurum. Sed quidquid gregis illius grunniant sues, tam immundam, et tam funestam vocem nulli philosophorum arbitror placuisse, nedum Epicuro; qui tantus fuit, ut inter philosophos propriam fecerit sectam. Sunt ejus, auctore Seneca, egregia multa, quæ passim possunt apud philosophos inveniri, et pro parte expressa sunt, et congesta in libro, qui de vestigiis, sive de dogmate philosophorum inscribitur. Sileni senis inveterati videtur amentia, potius quam sententia philosophi, et est certe asello cui insidebat brutior, cui hoc nequitia potuit suadere. Id ipsum forte innuunt figmenta gentilium, quæ delirum senem vino æstuantem, aliis naturæ obtemperantibus, et quiete fessa recreantibus corpora, Lotide præ cæteris captum referunt, et tandem cum omnium irrisione, quem nec ætas, nec verecundia refrenabat, asini sui ruditu revocatum. Omnis ergo voluptas libidinis turpis est, ea excepta, quæ excusatur fœdere conjugali, et indultæ licentiæ beneficio, quidquid erubescentiæ poterat inesse, abscondit. Unde et nuptiæ a nubendo dici majores tradiderunt, quia pudenda humanæ infirmitatis nubit, id est abscondit, ut ait Nonnius Marcellus, indulgentia legis. Inolevit etiam consuetudo, ut quos in commercium carnis ecclesiæ jungit auctoritas, pallio velentur altaris, aut alio ab ecclesia constituto, ut torus qui Christo conciliante construitur, sic in fide castitatis, fragilitatis suæ maculas contegat, ut totius sit probri, aut confusionis ignarus. Præferuntur et faces, lampades, et luminaria accendunturque, quia geminum torum, qui palam, et non sua urgente libidine, sed honesta consentientium voluntate sternitur, decus boni conjugalis illustrat. Nam Hymenæus lucem amat, et alacer pharetra puer Cupido, furtivam succedens flammam, latebras et angulos quærit. Licet autem honesta sit, et utilis copula maritalis, angustiæ quam lætitiæ fecundior est. Parit enim in dolore vel filios: nec aliquem producit fructum, quem non amaritudo præcedat, aut sequatur. Unde, referente Valerio, Socrates humanæ sapientiæ quasi quoddam terrestre oraculum, ab adolescentulo quodam consultus, utrum uxorem duceret, an se omni matrimonio abstineret, respondit, eum, utrum eorum fecisset, acturum pœnitentiam. « Hic te, inquit, solitudo, hic orbitas, hic generis interitus, hic hæres alienus excipiet. Illic perpetua sollicitudo, contextus querelarum, dotis exprobratio, affinium grave supercilium, garrula socrus, lingua subcæsoria alieni matrimonii, incertus liberorum eventus. » Non passus est juvenem in contextu rerum asperarum, quasi lætæ materiæ facere delectum. Concinit in hunc modum totus recte philosophantium chorus, ut si qui Christianæ religionis abhorrent rigorem, discant [illegible] ethnicis castitatem. Non tamen quod conjugalitati, sed centesimum, aut sexa- licet de radice tricesimi orian- tur, minime arbitror tricesimo componendum. Zeno, Epictetus, Aristoteles, Critolaus, et Epicureorum quamplurimi traduntur posteris hanc publicasse sententiam.

Fertur, auctor Hieronymo, aureolus Theophrasti liber de nuptiis: in quo quærit, an vir sapiens ducat uxorem. Et cum diffinisset, si pulchra esset, si bene morata, si honestis parentibus orta; si ipse sanus et dives, sic sapientiam aliquando inire matrimonium, statim intulit: Hæc autem raro in nuptiis universa concordant. Non est igitur uxor ducenda sapienti. Primum enim impediri studia philosophiæ, nec posse quemquam libris et uxori pariter inservire. Multa esse quæ matronarum usibus necessaria sint; pretiosæ vestes, aurum, gemmæ, sumptus, ancillæ, supellex varia, lecticæ, et exedra deaurata. Deinde per totas noctes garrulæ conquestiones. Illa ornatior procedit in publicum, hæc honoratur ab omnibus, ego in conventu feminarum misella despicior. Cur aspiciebas vicinam? Quid cum ancillula loquebaris? De foro veniens quid attulisti? Non amicum habere possumus, non sodalem. Alterius amorem, suum odium suspicatur. Si doctissimus præceptor in qualibet urbium fuerit, nec uxorem relinquere, nec cum sarcina ire possumus. Pauperem alere difficile est; divitem ferre, tormentum. Adde, quod nulla est uxoris electio, sed qualiscunque obvenerit habenda, si iracunda, si fatua, si deformis, si superba, si fœtida, quodcunque vitii est, post nuptias discimus. Equus, asinus, bos, canis, et vilissima mancipia, vestes quoque et lebetes, sedile ligneum, calix et urceolus fictilis probantur prius, et sic emuntur. Sola uxor non ostenditur, ne ante displiceat, quam ducatur. Attendenda est semper ejus facies, et pulchritudo laudanda, ne, si alteram aspexeris, se æstimet displicere. Vocanda domina, celebrandus natalis ejus, jurandum per salutem illius, ut sit superstes optandum, honoranda nutrix ejus et gerula. Servus paternus et alumnus, et formosus assecla, et procurator calamistratus, et in longam securamque libidinem exsectus spado, sub quibus nominibus adulteri delitescunt. Quoscunque illa dilexerit, ingrati etiam amandi. Si totam ei domum regendam commiseris, serviendum est. Si aliquid tuo arbitrio reservaveris, fidem sibi haberi non putabit, et in odium vertetur ac jurgia, et nisi cito consulueris, parabit venena. Anus, et aurifices, et ariolos, et institores gemmarum, sericarumque vestium, si intromiseris, periculum pudicitiæ est; si prohibueris, suspicionis injuria. Verum quid prodest etiam diligens custodia, cum uxor servari impudica non possit: pudica, non debeat? Infida enim custos est castitatis necessitas, et illa vere pudica dicenda est, cui licuit peccare, sed noluit. Pulchra cito adamatur, fœda facillime concupiscit. Difficile custoditur quod plures amant. Molestum est possidere, quod nemo habere dignetur. Minore tamen miseria deformis habetur, quam formosa

Digitized by Google

servatur. Nihil tutum est, in quo totius populi vota suspirant, alius forma, alius facetiis, alius ingenio, alius liberalitate sollicitat. Aliquo modo expugnatur, quod undique incessitur. Quod si propter dispensationem domus, et languoris solatia, et fugam solitudinis ducuntur uxores, multo melius dispensat servus fidelis obediens auctoritati domini, et dispensationi ejus obtemperans, quam uxor, quæ in eo se æstimat dominam si adversus viri fecerit voluntatem, id est quod placet, non quod jubetur. Assidere autem ægrotanti magis possunt amici, et vernulæ beneficiis obligati, quam illa, quæ nobis imputet lacrymas suas, et hæreditatis suæ spe vendat illuviem, et sollicitudinem jactans, languentis animum desperatione conturbet. Quod si languerit, coægrotandum est, et nunquam ab ejus lectulo recedendum, aut si bona fuerit, et suavis uxor, quæ tamen rara avis est, cum parturiente gemimus, cum periclitante torquemur. Sapiens autem nunquam solus esse potest. Habet secum omnes qui sunt, quique unquam fuerunt boni, et animum liberum quocunque vult transfert. Quod corpore non potest, cogitatione complectitur. Et si hominum inopia fuerit, loquetur cum Deo. Nunquam minus solus erit, quam cum solus fuerit. Porro liberorum causa uxorem ducere, ut vel nomen nostrum non intereat, vel habeamus præsidia senectutis, et certis utamur hæredibus, stolidissimum est. Quid enim ad nos pertinet recedentes e mundo, si nomine nostro alius non vocetur, cum et filius non statim patris vocabulum referat, et innumerabiles sint, qui appellantur eodem nomine? Aut quæ senectutis auxilia nutrire domi, qui aut prior te forte moriatur, aut perversissimis moribus sit, aut certe cum ad maturam ætatem pervenerit, tarde ei videaris mori? Hæredes autem et meliores, et certiores, sunt amici, et propinqui, quos judicio eligas, quam quos, velis nolis, habere cogaris. Licet certa hæreditas sit, dum advivis, bene uti substantia tua, quam tuo labore quæsita, in incertos usus relinquere. Hæc et hujusmodi Theophrastus, quæ vel sola matrimoniorum angustias, et calamitates exquisitæ dulcedinis sufficiunt explanare. Sic refertur dixisse P. Clodius, quia improbe Neptunum accusat, qui iterum naufragium fecit. At non illud inelegantius diceretur, quia improbe Venerem accusat adversam, qui secundam ducit uxorem. Quis enim ei compatietur, qui semel solutus a vinculis, revolat ad catenas. Plane indignus est libertatis honore, et quiete, qui ad excussum servitutis recursit jugum. Unde monstris simile est, quod hi qui non modo philosophiæ, sed et religionis sibi vindicant nomen, arceri nequeunt ab amplexibus mulierum. Sæpe enim qui antequam nomen profiteretur alteratrum, si tamen hæc, religio scilicet et philosophia, numerum faciunt, cum sine religione nemo recte valeat philosophari, continentissime vixit: cum in aliquem gradum promotus est, nactusque quietem, primæ et summæ delibe-

A rationis acumen exercet in eligenda uxore vel ducenda; aut quod nequius est, vicinorum matrimonia sollicitare, et corrumpere non veretur. Erumpit interdum inverecunda intemperies mulierum, quia, ut scribit Herodotus, mulier cum veste deponit et verecundiam. Erumpit, inquam, impudens, et in facie erubescentium populorum, genialis tori revelat et denudat arcana, et de mariti frigiditate conqueritur, allegans hanc sufficientem et evidentem repudii vel divortii causam, quod semivir est, et inutilis matrimonio, qui non est promptus ad coitum. Eleganter quidem Gaufridus de Heroum villa, familiaris meus, unius talium in causa hujusmodi confudit audaciam. Cum enim ei patronus datus esset a judice, celebraturo, ut
B putabatur, divortium, et mulier generosa audientibus amicis et suffragatoribus, advocato, ut fit, diligentius merita causæ suæ expoueret, scrutatus est ab ea vir prudens, an alium maritum quandoque habuerit. Quod cum illa negasset, quæsivit iterum an adhuc virgo esset, dicens hoc sibi inquisitu, et scitu pernecessarium, ne a discreto judice caperetur occasione aliqua in sermone. Illa vero hoc, verecunde tamen, eo quod sibi non bene credebatur, asseruit. Et ille: « An simul de noctu dormire consueverint, et se invicem osculari et amplexari maritus et ipsa, inquisivit. » Quæ omnia cum illa fateretur: « Unde ergo, inquit patronus, nosti, virgo pudicissima, prudentissima, pudoratissima,
C quod efficacem tecum virum non impleverit, et totius matrimonii jura persolverit? Quis te docuit, quid sit coitus, ut eum tecum coiisse neges, inter tot oscula, tot amplexus, qui te pro libitu quoties voluit pertractavit licentia maritali? Nam et quædam animantia certum est se invicem osculando misceri; alia se tenuiter tangendo concipiunt; et sunt quæ suo gravidante calore, ab aere temperato impræguantur, et pariunt. » Hic illa tandem erubuit, hoc solum dicens, se quid ad hujusmodi captiones hisceret, non habere. Sed bene cum philosophantibus, id est cum clericis agitur, quod nemo eorum frigidus est, aut in judicio perfusus hujusmodi macula.

Cicero rogatus ut, post repudium Terentiæ, so-
D rorem Hirtii duceret, omnino facere supersedit, dicens se non posse et uxori, et philosophiæ pariter operam dare. Philippum regem Macedonum, contra quem Demosthenis *Philippicæ* tonant, introeuntem ex more cubiculum, uxor exclusit irata. Qui exclusus tacuit, et injuriam suam versu tragico consolatus est. Gorgias rhetor librum pulcherrimum de concordia, Græcis tunc inter se dissidentibus, recitavit Olympiæ. Cui Melanthius inimicus ejus: « Hic nobis, inquit, de concordia præcipit, qui se, uxorem, et ancillulam, tres in una domo, concordare non potuit. » Æmulabatur quippe uxor ejus ancillulæ pulchritudini, et castissimum virum quotidianis jurgiis exagitabat. Unde ut cesset invidia, et quies matrimoniis reformetur, ditioribus in con-

Digitized by Google

snetudinem versum est, ne quam habeant in domo pulchriorem. Socrates cum duarum uxorum jurgia vellet reprimere, in eum novissime verterunt impetum, et male multatum, fugientemque diu persecutæ sunt, et a solio in quo morabantur, postmodum lotio perfuderunt. In muliebrem levitatem ab auctoribus passim multa scribuntur. Fortasse falso interdum fluguntur plurima, nihil tamen impedit « ridentem dicere verum, » et fabulosis narrationibus, quas philosophia non rejicit, exprimere quid obesse possit in moribus. Ex his enim liquet, quam facile ament, quanta oderint levitate, quam cito obliviscantur affectuum, et naturæ immemores, interdum in filios armentur, interdum in viscera sua. Sunt aliquæ pudicissimæ, licet satyricus dicat, quoniam

Rara avis in terris, nigroque simillima cyano,

(Horat.)

mulier exactæ castitatis. Et tragicus, nullam esse feminam tam pudicam, quæ non peregrina libidine usque ad furorem incendatur. Matrona quædam, referente Petronio, Ephesi tam notæ erat pudicitiæ ut vicinarum quoque gentium feminas ad spectaculum sui evocaret. Hæc ergo cum virum extulisset,, non contenta vulgari more funus prosequi, crinibus sparsis et turbatis, aut nudatum pectus in conspectu frequentiæ plangere, in conditorium etiam prosecuta est defunctum, positumque in hypogato, Græco more, corpus custodire ac flere totis noctibus diebusque cœpit. Sic afflictantem se, ac mortem inedia persequentem, non parentes potuerunt abducere, non propinqui. Magistratus ultimo repulsi abierunt. Comploratoque singularis exempli femina ab omnibus, quintum jam diem sine alimento trahebat: assidebat ægræ fidissima ancilla, simulque et lacrymas commendabat lugenti, et quotiescunque defecerat positum in monumento lumen, renovabat. Una igitur in tota civitate fabula erat, solum illud affulsisse verum pudicitiæ amorisque exemplum, omnis ordinis homines confluebantur. Cum interim imperator provinciæ latrones crucibus jussit affigi, secundum illam casulam, in qua recens cadaver matrona deflebat. Proxima ergo nocte cum miles, qui cruces servabat, ne quis ad sepulturam corpus detraheret, notasset sibi et lumen inter monumenta clarius fulgens, et gemitum lugentis audisset, vitio gentis humanæ, concupiit scire quis, aut quid faceret. Descendit itaque in conditorium, visaque pulcherrima muliere, primo quasi quodam monstro, infernisque imaginibus turbatus subsistit. Deinde ubi et corpus jacentis aspexit, et lacrymas consideravit, faciemque unguibus sectam, ratus scilicet, id quod erat, desiderium exstincti feminam pati non posse, attulit in monumentum cœnulam suam, cœpitque hortari lugentem, ne perseveraret in dolore supervacuo, ac nihil profuturo gemitu pectus diduceret. Omnium eadem esse, scilicet idem domicilium, et cætera, quibus exulceratæ mentes ad

A sanitatem revocantur. At illa ignota consolatione percussa, laceravit vehementius pectus, raptosque crines super pectus jacentis imposuit. Non recessit tamen miles, sed eadem exhortatione tentavit dare mulierculæ cibum, donec ancilla humi (certum habeo) odore corrupta, primum ipsa porrexit ad humanitatem invitantis victam manum. Deinde refecta potione et cibo, expugnare dominæ pertinaciam cœpit, et : Quid proderit, inquit, tibi hoc, si soluta inedia fueris, si te vivam sepelieris, si, antequam fata poscant, indemnatum effuderis spiritum?

Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?

(Virg.)

Vis tu reviviscere, reluctantibus fatis, exstinctum?

B Vis discusso muliebri errore, quandiu licuerit lucis commodis frui? Ipsum te jacentis corpus admonere debet ut vivas. Nemo invitus audit, cum vivere cogitur, aut sumere cibum. Itaque mulier aliquot dierum abstinentia sicca, passa est frangi pertinaciam suam. Nec minus avide replevit se cibo, quam ancilla quæ prior victa est. Cæterum scitis quid plerumque tentare soleat humanam satietatem. Quibus blandiliis impetraverat miles ut matrona vivere vellet, eisdem etiam pudicitiam ejus aggressus est. Nec deformis, aut infacundus juvenis castæ videbatur, ancilla gratiam conciliante, ac subinde dicente:

Placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem quorum consederis arvis?

C (Virg.)

Quid diutius moror? Ne hanc quidem partem corporis mulier abstinuit, victorque miles utrumque persuasit. Jacuerunt ergo una, non tantum illa nocte, qua nuptias fecerunt, sed postera etiam, ac tertia die, præclusis videlicet conditorii foribus, ut quisque ex notis ignotisque, ad monumentum veniens, putasset exspirasse super corpus viri pudicissimam uxorem. Cæterum delectatus miles et forma mulieris, et secreto, quidquid boni per facultates poterat, coemebat, et prima statim nocte ferebat in monumentum. Itaque unus cruciati parentes, ut viderunt laxatam custodiam, detraxerunt nocte pendentem, et supremo mandaverunt

D officio. At miles circumscriptus cum desidet, ut postero die vidit unam sine cadavere crucem, veritus supplicium, mulieri quid accidisset exponit, nec se exspectaturum sententiam judicis, sed gladio jus dicturum ignaviæ suæ, commendans, modo perituro locum provideret, et fatale conditorium familiari ac viro faceret. Mulier non minus misericors quam pudica : Nec istud, inquit, dii sinant, ut eodem tempore duorum mihi charissimorum hominum duo funera spectem. Malo mortuum impendere, quam vivum occidere. Secundum hanc rationem jubet ex arca corpus mariti sui tolli, atque illi, quæ vacabat, cruci affigi. Usus est miles ingenio prudentissimæ feminæ. Posteroque die populus miratus est, qua ratione mortuus isset in crucem.

Digitized by Google

Tu historiam, aut fabulam, quod his verbis refert Petronius, pro libitu appellabis. Ita tamen ex facto accidisse Ephesi, et Flavianus auctor est. Mulieremque tradit impietatis suæ, et sceleris parricidalis, et adulterii pœnas luisse. Non quidem solus est in mulierum ineptiis ridendis, aut exprimendis Petronius. Scribit beatus Hieronymus, quia totæ Euripidis tragœdiæ in mulieres maledicta sunt, et quod Epicurus, quanquam Metrodorus discipulus ejus Leontion habuerit uxorem, raro dicit sapienti iniunda conjugia, quia multa incommoda admista sunt nuptiis. Et quomodo divitiæ et honores, et corporum sanitates, et cætera quæ indifferentia nominamus, nec bona, nec mala sunt, sed velut in medituillio posita, usu et eventu vel bona, vel mala fiunt : ita et uxores sitas in bonorum malorumve confinio. Grave ergo esse viro sapienti venire in dubium, utrum bonam an malam ducturus sit. Si ergo tanta est molestia nuptiarum, quæ procul dubio bonæ sunt, et a Domino institutæ, ut eas sapiens reformidet, quis nisi demens eam approbet voluptatem, quæ illicita est, et tota versatur in sordibus, quam homines culpant, et Deus procul dubio condemnabit? Nam cum hæ duæ voluptates, scilicet gulæ et Veneris, quodammodo brutorum sint, altera porci immunditiam, altera et hirci videtur habere fetorem. Ut enim pudicitia inter virtutes eminet, sic petulantia in vitiis abjectissima est : et cum illa utrumque deceat sexum, muliebrem tamen magis exornat. Siquidem doctissimi viri vox est, pudicitiam inprimis esse retinendam, qua amissa omnis virtus ruit. In hac muliebrium virtutum principatus est. Hæc pauperem commendat, divitem extollit, deformem redimit, exornat pulchram. Bene meretur de majoribus, quorum sanguinem sobole furtiva non vitiat : bene de liberis, quibus nec de matre erubescendum est, nec de patre dubitandum est : bene in primis de se, quam a contumelia alieni corporis vindicat. Captivitatis nulla major calamitas est, quam ad alienam libidinem trahi. Viros consulares illustrat eloquentia, in nomen æternum transfert gloria militaris, triumphosque novæ gentis consecrat. Multa sunt, quæ per se clara ingenia nobilitant, mulierum proprie virtus, pudicitia est. Hieronymus testis est, quod antequam religio Christiana fulgeret in mundo, unicubas semper habuisse inter matronas decus; per illas Fortunæ muliebri sacra fieri solitum : nullum sacerdotem bigamum, nullum flaminem bimaritum. Hierophantas quoque Atheniensium diutissime cicutæ sorbitione castrari, et postquam in pontificatum fuerint allecti, viros esse desinere. In immensum pagina protendetur, si ea perstrinxero, quæ in hac parte tragici, oratores, comici, satyrici, poetæ, ut de philosophis, ethicis et theologis taceam, prodiderunt. Sed tamen nec omnes istos arbitror suffecisse ad hanc, non dico malitiam deleandam, aut reprimendam, sed nec ad exponendam. Si dixero quod multi sunt experti, quia

A *Nec melior, pedibus silicem quæ concutit atrum,*
Quam quæ servorum vehitur cervice suorum.

(Juven., vi, 349.)

hoc in injuriam mulierum dictum, malitia calumniabitur. Nihil enim melius, nihil utilius muliere pudica, nihil eorum quæ possunt excogitari jucundius his, qui continere non possunt, aut nolunt. Sed desipientis est ab his laudem spectare, quæ veniam rectius merentur quam gloriam, si tamen moderationis bono fuerint temperata. Alioquin non venia, sed pœna, sed ignominia, utriusque libidinis maculam prosequetur : nisi forte decorus habendus sit, qui in hircum transformatur aut suem.

Cap. XII. *Quod brutis et insensibilibus quidam appetunt conformari : et quanta humanitate cum servis vivendum sit : et de trium reliquorum sensuum voluptate.*

B Nulli utique animantium generi rectius conformantur, qui summum bonum vitæ in gustandi et tangendi voluptate, ne dicam luxuria, posuerunt. Cæterum hoc aliorum sensuum luxuriam non excusat, cum manifesta sit humanæ dignitatis abjectio, si non hirco aut sui, sed leoni et pardo, sed pantheræ aut satyro, sed pavoni, philomenæ, aut psittaco, sed cuicunque brutorum aut insensibilium studeat coæquari. Siquidem ad angelicam puritatem rectius aspirabit, qui in ea creatus est dignitate originis, ut in cumulo veræ et æternæ beatitudinis, perfectioni angelicæ possit esse conformis.

C Nam et Patrum inconcussa sanxit auctoritas, quia natura humanæ mentis solus Dominus dignior est, et quod omnia hæc, quæ humanus miratur error, ut homini serviant, ab eo facta sunt, qui hominem fecit, ut æternitatis et beatitudinis suæ participem faceret. Quis ergo præsidentis Domini non vilipendat arbitrium, si servilem et abjectam affectat conditionem? Non tamen quod servos dicam habendos esse contemptui, nisi servilibus vitiis vivant. Sicut enim vera et unica libertas est servire virtuti et ipsius exercere officia; ita unica et singularis servitus est, vitiis subjugari. Errat plane quisquis aliunde conditionem alterutram opinatur accidere. Siquidem omne hominum genus in terris simili ab ortu surgit, eisdem constat et alitur elementis,

D eumdemque spiritum ab eodem principio carpit, eodemque fruitur cœlo, æque moritur, æque vivit. Unde et Prætextatus in *Saturnalibus* Evangelum reprimens, his utitur argumentis : « Servi, inquit, sunt, imo homines. Servi sunt, imo conservi. Si cogitaveris, tantumdem in utrosque licere fortunæ, tam tu illum videre liberum potes, quam ille te servum. Nescis qua ætate Hecuba servire cœperit, qua Crœsus, qua Darii mater, qua Diogenes, qua Plato ipse? Postremo quid ita nomen servitutis horremus? Servus est quidem, sed necessitate, sed fortasse libero animo servus est. Hoc illi nocebit, si ostenderis quis non sit. Alius libidini servit, alius avaritiæ, alius ambitioni, omnes spei, omnes

Digitized by Google

timori. Et certe nulla servitus turpior quam voluntaria: At nos jugo a fortuna imposito subjacentem, tanquam miserum, vilemque calcamus. Quod vero nos nostris cervicibus inferimus, non patimur reprehendi. Invenies inter servos aliquem pecunia fortiorem; invenies Dominum, spe lucri oscula aliorum servorum manibus infigentem. Non ergo fortuna homines æstimabo, sed moribus. Sibi quisque dat mores, conditionem casus assignat. Quemadmodum stultus est, qui empturus equum non ipsum conspicit, sed statum ejus ac frenos; sic stultissimus est, qui hominem aut ex conditione, aut ex veste æstimandum putat. Non est, mi Evangelc, quod amicum tantum in foro, et in curia quæras, si diligenter attenderis, inveniès et domi. Tu modo vive cum servo clementer, comiter quoque, et in sermonem illum, et in necessarium nonnunquam admitte consilium. Nam et majores nostri, omnem dominis invidiam, omnem servis contumeliam detrahentes, dominum patremfamilias, servos familiares appellaverunt. Colant ergo te potius servi tui, mihi crede, quam timeant, nec tibi parum videatur esse quod diis satis est. Nam qui colitur, etiam amatur. Nec potest amor cum timore misceri. Unde enim putas arrogantissimum illud manasse proverbium, quo jactatur, totidem nobis hostes esse, quot servos? Non habemus hostes illos, sed facimus, cum in illos superbissimi, contumeliosissimi et crudelissimi sumus, et ad rabiem nos cogunt venire deliciæ, ut quidquid non ex voluntate responderit, iram furoremque provoçet. Domi enim nobis animos induimus tyrannorum, et non quantum decet, sed quantum licet, exercere volumus in servos. Nam ut cætera crudelitatis genera præteream, sunt qui dum se mensæ copiis, et aviditate distendunt, circumstantes servos movere labra, nec in hoc quidem, ut loquantur, permittunt. Virga omne murmur compescitur, et ne fortuita quidem verberibus excepta sunt. Tussis, sternutamentum, singultus, magno malo luitur. Sic fit, ut isti de domino loquantur, quibus coram domino loqui non licet. At illi quibus non tantum præsentibus dominis, sed cum ipsis erat sermo, quorum os non consuebatur, parati erant pro domino porrigere cervicem, et periculum imminens in caput suum vertere. In conviviis loquebantur, sed in tormentis tacebant. »

Hæc Prætextatus : et de fide servorum multa et præclara subjungit, et quæ essent in quantavis nobilitate sanguinis gloriosa, et cuivis imitanda. Nihil enim decorum est, quod non a virtute profluxerit, et se invicem turpitudo et vitium infausto ambitu circumscribunt. In hoc autem solo vitiorum impulsu quisque prolabitur ut eorum se dejiciat et devoveat servitutl, quibus natus est imperare. Qui ad spectacula confluunt, aut evocant ad se spectacula inhonesta, aut se ipsos affectatis nugis volunt esse spectaculo insipientium, quoniam hæc lenocinia vanitatis recte sapienti placere non possunt, oculorum capiuntur illecebris, et licet mitius elidantur, corruunt tamen a dignitate conditionis suæ, et ad eam, quam diffitentur, servilem relabuntur. Quid ergo aliud faciunt mimi, histriones, parasiti, et hujusmodi monstra hominum, nisi quod ineptam convincunt felicium servitutem ? Sed et illi qui voculis capiuntur, licet aurium sensus purissimus et defæcatissimus sit, serviunt quidem, jugo tamen premuntur mitiori, si alias non prævaleant vitia. Nam et ab olfactu vix aliquis omnino capitur, nisi forte Lotophagum vivat. Non aliquid adversus cantores, aut musicos struo, cum teste Quintiliano, Valerio, Flaviano, et aliis multis, Socrates etiam in senectute didicerit musicam, credens si musica deforet, sibi cumulum sapientiæ defuturum. In ea tamen nimium occupari, citra philosophicam gravitatem est. Nunquid enim virum decebit sapientem, præsertim quod etiam in sexu muliebri turpitudinis non effugit notam? Nam et Sallustius Semproniam reprehendit, non quidem quod saltare, et psallere, sed quod optime scierit. Ait enim, psallere et saltare elegantius quam necesse est probæ. Optime tamen cantare, si citra levitatem posset haberi, plane desiderabile est. In omnibus enim quæ simpliciter expetibilia sunt, quo intensiora sunt in qualitate boni, eo expetibiliora sunt. Sed ex adjunctis possunt nonnulla esse suspecta. Lucius Sylla vir tanti nominis, optime cantasse traditur, sed dotem, libidinis et crudelitatis nota perstrinxit. Catoni quoque visum est bene cantare, non serii hominis esse. Unde nimirum Marcum senatorem non ignobilem, Cecilium spaciatorem, et Fescennium vocat, eumque staticulos dare his verbis, ait : « Descendit de cantherio, inde staticulos dare, ridicularia fundere. » Et alibi : « Præterea cantat ubi collibuit, interdum Græcos versus agit, jocos dicit, voces denuctat, staticulos dat. »

Porro illa voluptas aurium grata est honestati, quæ virtutis est amica, aut non est conscia turpitudinis. Oculorum vero voluptas histriones introduxit, et mimos : quod et Scipio Africanus Æmilianus, in oratione contra legem judiciariam Tiberii Gracchi, non mediocriter reprehendit. Docentur præstigias inhonestas, cum cinædulis, et sambuca, psalterioque eunt in ludum histrionum, discunt cantare, quæ majores nostri ingenuis probro ducier voluerunt eunt, inquam, in ludum saltatorium inter cinædos virgines, puerique ingenui. Hæc cum mihi quisquam narrabat, non poteram animum inducere, ea liberos suos homines nobiles docere. Sed cum ductus sum in ludum saltatorium, plus mediusfidius in eo ludo vidi pueris virginibusque ducentis. In his, quod me reipublicæ maxime misertum est, vidi unum filium petitoris, puerum bullatum, non minorem annis duodecim, cum crotalis saltare. Croton Græce *pulsus* dicitur, et inde cymbala sic dicuntur; vel musicum notat instrumentum, quod in sono vocem eiconiæ imitatur : nam ipsa apud Ægyptios crotalus appellatur. Cro-

Digitized by Google

tala quoque dicuntur sonoræ sphærulæ, quæ, quibusdam granis interpositis, pro quantitate sui et specie metalli, varios sonos edunt. Quam saltationem impudicus servulus honeste saltare non posset.

Patet ergo quanto affectu ingemuerit Africanus, quod vidisset cum crotalis saltare filium petitoris, id est candidati, quem ne cum quidem spes et ratio adipiscendi magistratus, quo tempore se, suosque, ab omni probro debuit vindicare, potuerit coercere, quo minus faceret, quod scilicet turpe non habebatur. Nam et ab eo tempore quo optimis moribus in Urbe vivebatur, scilicet inter duo bella Punica, ingenui filii senatorum in ludum saltatorium commeabant, et illic crotala gestantes saltare discebant. Adeo quidem, ut ab heroicis conviviis nequaquam arceretur ludus saltatorius. Nam et Socraticum symposium ab auctoritate philosophorum, qui illic convenerant, celebre est, et tamen non defuit qui sub illorum supercilio peteret psaltriam intromitti, ut puella, supra naturam mollior, canora dulcedine, et saltationis lubrico, exerceret illecebris philosophantes. Cæterum histriones non inter turpes habitos, Cicero auctor est, qui, sicut Furius Albinus refert, Roscio et Æsopo familiariter usus est, adeo quidem, ut res rationesque eorum sua solertia tueretur. Quod cum ex aliis multis, tum ex epistolis ejus declaratur. Nam illa oratio celebritate sui innotuit, in qua populum Romanum objurgat, quod Roscio agente tumultuarit. Et quidem constat cum ipso histrione contendere solitum, utrum ille sæpius eamdem sententiam variis gestibus efficeret, an ipse per eloquentiæ copiam, sermone diverso pronuntiaret. Quæ res ad hanc artis suæ fiduciam Roscium abstraxit, ut librum conscriberet, quo eloquentiam cum histrionia compararet. Is est Roscius, qui etiam Syllæ charissimus fuit, et annulo aureo ab eodem dictatore donatus est. Tanta autem fuit gratia et gloria, ut mercedem diurnam de publico mille denarios sine gregalibus solus acciperet. Æsopum quoque ex pari arte ducenties sestertium reliquisse constat. Sed utinam, si histriones videntur ob auctoritatem Ciceronis, et prædictorum heroum, in cœtum sapientium admittendi, eligantur Roscio similes, et Æsopo, qui etsi non facere, quod tamen illi noverant, vel intelligere libros sciant, et amatores sint potius, quam impugnatores litterarum, quas nemo unquam sapiens, aut bonus odio habuit. Ciceronem refert Valerius litteras contempsisse, et in contemptu ipso fuisse fontem abundantissimum litterarum, ob hoc forte quod studium negotiis postponebat. Nam institit eis etiam, dum contempsit: ipseque contemptus Ciceronis, multorum studio studiosior est. Non facile tamen crediderim, ad hoc quemquam impelli posse litteratum, ut histrionem profiteatur, licet facile inveniantur quamplurimi, quos non pudet agere, et implere sordidum histrionem. Gestus siquidem exprimunt, rerum utilitate deducta.

A Fertur beatus Hieronymus tres a mensa clericos exclusisse, quia ipsos incompositos vidit, turpe ducens honesto et gravi viro, in ejus consortio aliquem incompositum inveniri. Et quidem hoc laude majori dignum est, quam si, ut ab eis laudaretur, admitteret. Licet autem aliqua sit voluptas oculorum in talibus, vix sine turpitudine exerceri poterit, vel admitti. Est et illa voluptas in viro gravi notabilis ex causa luxuriæ, quæ ornatam suum in pretio vestium, aut colore, aut forma, aut usus novitate consistere opinatur. Ut enim ait ethicus:

Malthinus, tunicis demissis, ambulat: est qui
Inguen ad obscenum demissis usque facetus.
(Horat., *Sat.* I, II, 25.)

B Alter solis lineis brumæ horrores excludit, et dum omnia gelu constricta rigent, tenui sudat in cyclade, et illius delicias, etiam bombycinus urit pannus, aut premit. Hic cæpa tunicatior, densatis pellibus et epitogiis, chlamidi penulam superducit, et quasi conglobatus in orbem rotulari, quam incedere, magis idoneus est. Ille nunc utitur penula, nunc campestri: id solum agens, ut aliis dissimilis habeatur. Ille tantas exquisiti ornatus affectat munditias, ut nimio splendore cultus operosi, ad sordes videatur accedere. Quidquid enim dedecet, et quodammodo polluit, aut potius expellit honestatem, sordidum est, et habendum in sordibus. Non tamen arguitur quod necessitas introducit, quia non omnes omnia possunt, et est cujus natura exigit, unde alius oneratur, aut quod omnino ferre non potest. Hoc autem philosophia præcipit observari, ut quisque in omnibus fugiat notam, indicens actioni rectitudinem, ne sit reprehensibilis; sermoni cautelam, ne sit contemptibilis; habitui modestiam, ne sit notabilis. Intemperantiam namque nota convincit. In hodiernum diem arguitur intemperies Hortensii, a quo isti dealbati adhuc dicuntur Hortensiani, non quod primus, sed quod præcipuus talium fuerit, adeo ut sufficerit ad notam sæculi sui; vir utique alloquio et professo mollis, et in præcinctu ponens omnem decorem suum. Fuit enim vestitu ad munditiem curioso, et ut bene amictus iret, faciem quærebat in speculo. Ubi se intuens, togam corpori sic applicabat, ut rugas non forte, sed industria locatas, artifex nodus astringeret, et sinus ex composito defluens, modum lateris ambiret. Is quondam cum incederet elaboratus ad speciem, collegæ de injuriis diem dixit, quod sibi in angustiis obvius offensu fortuito, structuram togæ destruxerat, et capitale putavit, quod in humero suo, locum ruga mutasset. Nihil tale sapientem decet, aut virum probum: imo et matronæ honestæ, et virgines nupturæ, facilius et felicius ob dotes formæ, tantam cultus sui sollicitudinem erubescunt. Mirum itaque est, qua impudentia ætatis nostræ:

Cultus gestare decoros,
Vix muribus rapuere marea.
(Lucan. I, 164.)

Digitized by Google

Quid ergo quod milites? Quid quod clerici? Siquidem hæc omnia fallacem meretricis fucum, et malitiam imitantur. Quid ergo viro cum speculo, nisi in eo casu, quo illud Platonem gestasse testis est Flavianus, ut videret in eo quantum peregrinatio, studii fervor, acumen temporis, processus ætatis, de naturali statu mutasset, faciei indicio, quæ bona, et mala fidelissime protestatur? Hoc quidem egit, ut servaret, aut relevaret naturam, ne labore, et diæta insueta corrumperetur. Ut autem ad alia transeamus, quis istorum, qui dotes brutorum affectant, brutus esse dignetur? Aut cui non præponderare videbitur, si collatam sibi præ illis conferat rationem? Nunquid virium amator, leo vellet esse, aut pardus? Dicunt physiologi, quod lyncis aut pantheræ odorem animalia cætera sequuntur : istos tamen qui musco, et speciebus exoticis placant olfactum, et provocant, velle, si possent, non arbitror in pantheram aut lyncem transformari. Non utique credam, quod qui satyrum induit, satyrus esse velit; sed nec illi qui se ipsos poliunt, pavonis in se poterunt transformare colores. Concinant hi, et totius musicæ melos pro viribus expleant, nemo eorum philomenam æquabit, aut psittacum. Nonne ergo indecens et probrosum est humanæ celsitudini, si postposita dote sua, in qua prævalet, ad alienas, in quibus superatur, aspirat? Verum si moderatio adhibeatur, in his interdum sensuum voluptatem versari, sapienti non arbitror indecorum, ut sæpenumero dictum est, nihil decorum est sine modo. Nam et otiari interdum sapienti familiare est, non tamen ut virtutis exercitium evanescat, sed quo magis vigeat, et quodammodo recreetur. Siquidem Lælius et Scipio, illud par amoris insigne, simul lectitabant, et sicut remissionis eorum certissimus testis Scævola auctor est, civilibus fatigati negotiis, pila ludebant. Idem quoque Scævola aleæ et calculis interdum vacasse traditur, cum bene ac diu jura civium, cæremoniasque deorum ordinasset. Ut enim in rebus seriis Scævolam, ita in lusibus hominem agebat, quem rerum natura continui laboris patientem esse non sinit. Idque vidit Socrates, qui nullam sapientiæ partem dicitur habuisse ignotam; ideoque non erubuit tunc, cum interposita arundine cruribus suis, cum parvulis filiolis ludens, ab Alcibiade risus est. Homerus quoque, cœlestis vates ingenii, non aliud sentit, vehementissimis Achillis manibus canoras fides aptando, nisi ut earum militare robur, levi pacis studio, relaxaret. In summa, histrioniam, saltatoriam, et hujusmodi lenocinia exercere, levitatis aut turpitudinis est. Sed delectari in eis, nunc ad otia, nunc ad flagitia accedit. Si enim modeste fiat ad recreationem, sub otiandi licentia excusatur; si ad lascivientis animi voluptatem, cadit in crimen. Hæc autem facillime distinguit, loci, temporis, modi, personæ, et causæ superius memorata discretio, quam forte nimis revolvere posset lingua verbosior, sed eam mens cauta revolvere nimis, A aut continere non potest. Hæc est enim fons et origo totius modestiæ, sine qua nihil recte in officiis exercetur. Ab hac alios alia decere vel dedecere certum est.

Nam quod turve bonis Seio, Titioque, decebit
Crispinum.

Perspicui ergo erroris est, ad fundamentum famæ et gloriæ, consumere vitam in talibus, quæ aut otiosæ occupationes sunt, aut flagitiosa negotia. Profecto sic delinquentium particeps est, qui eorum lasciviam exhibet, et auctor videtur esse luxuriæ alienæ, qui eam mavult sumptibus prosequi, vel favore, quam persequi increpatione adhibita, et sumptibus denegatis. Siquidem Ambrosius auctor est, quia qui talibus donat, peccatum grande committit. Hoc enim fovet in eis, in quo nequissimi B sunt.

Cap. XIII. *De frugalitatis commendatione, et nota Quintiliani in Senecam : et quomodo vivendo frugaliter possit avaritiæ suspicio devitari.*

Luxuriam persequi videor ad laudem frugalitatis, mihique ab insulsis, inepte viventibus, et indiscrete loquentibus, illud Publii Clodii subsannando ingeritur, quia frugalitas boni rumoris inserta est. Hi sunt, qui dum luxuriam vitare nolunt, vel nequeunt, quidquid pro virtute dicitur, avaritiæ patrocinium putant. Secus quidem est. Luxuriam per se turpem nemo ambigit, et licet frugalitas sit tanquam virtutum, bonorumque operum origo laudabilis, non tamen omnibus placet, nec credunt avaritiam malitiæ fomitem posse vitari, nisi et frugalitas fugiatur. Nempe indoctorum hæc opinio est. Ut enim ait ethicus : C

Dum vitant stulti, vitia in contraria currunt
(Horat. *Sat.* I, II, 24.)

recedentes a medio vitiorum, quæ regio virtutis est. Sunt tamen quibus frugalitas est inhibenda, ut quorum natura proclivior est ad avaritiam. Sunt tamen quibus est indicenda calcatius, ut qui sua prodigunt, et ratione contempta effundunt, non discernentes quid usus sit vel abusus. Quo quidem temperamento usum esse Servium Opidium Canusinum in ultimo elogio, cum filios peste contraria videret occupatos, refert Horatius. Simpliciter tamen constat frugalitatem in bonis numerandam, D utpote illam, quæ Saturno regnante regna aurea temperavit, et eorumdem omnia dispensavit officia. Hæc est quæ Astream, et pudicitiam in terris diutius tenuit, donec eas, invalescente luxu, regnante Jove, ad superos contigit evolasse. Nos hæc fabula respicit, ut sciamus sine frugalitate non posse justitiam, aut pudicitiam conservari. Siquidem necessitas exercendi luxus excludit justitiam, et exercitii voluptas pudicitiam propellit. Ait enim : « Qui festinat ditari, non erit innocens. » Illud tamen Clodii nequaquam denigrat frugalitatis honorem, sed videtur potius commendare decorem. Constat enim nequaquam malum esse, quod in patrocinium, et excusationem sinistri rumoris assu-

Digitized by Google

mitur. Sic fuscus color nigrum extenuat; et quod turgidum est, nomine plenitudinis honoratur. Est autem frugalitas virtus moderatrix utendi et abutendi ignara. Nihil gelide ministrat aut timide, sed ei tamen ratio constat impensæ. Rebus quidem, sed sibi magis parcit. Nihil aut minimum subtrahit usui, sed luxuriæ nihil omnino indulget. Siquidem diligentissima est. Possunt ad commendationem ejus sufficere quæ Zeno, quæ Socrates, quæ Plato, quæ Aristoteles, quæ omnium philosophorum chorus de frugalitate servanda tradiderunt. Sed quia hæc pervetusta sunt nomina, aut eorum non sunt præcepta celebria, vel Seneca noster audiatur, qui eam tantis laudibus effert, ut quisquis aliquid omnino adjicere tentaverit, otiari quam aliquid agere rectius videatur. Sunt tamen qui eum contemnere audeant, Quintiliani auctoritate freti, suum ex eo nobilitantes judicium, si ei detrahant, qui plurimis placet, ut apud indoctos eorum gloriam videantur præcedere, quorum virtutem nequeunt imitari. Mihi tamen desipere videntur, qui quemcunque secuti, non venerantur eum, quem et apostoli familiaritatem meruisse constat, et a doctissimo Patre Hieronymo in sanctorum catalogo positum. Ut tamen et de Quintiliani possis judicare judicio, verba ipsius, quæ scriptoribus enumeratis, in sugillationem Senecæ posuit, hæc sunt: Ex industria Senecam in omni genere eloquentiæ versatum distuli, propter vulgatam falso de me opinionem, qua damnare eum et invisum quoque habere, creditus sum. Quod accidit mihi dum corruptum, et omnibus vitiis fractum dicendi genus, revocare ad severiora judicia contendo, cum jam solus hic fere in manibus adolescentum fuerit. Quem non equidem conabar omnino excutere, sed potioribus præferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cum diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse, in quibus illi placerent, diffideret. Amabant eum magis quàm imitabantur, tantumque ab illo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares ac saltem proximos illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia, et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quæ poterat. Deinde cum se jactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat. Cujus et multæ alioquin, et magnæ virtutes fuerunt, ingenium facile et copiosum, plurimum studii, multa rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab iis, in quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem fere omnium studiorum materiam. Nam et orationes ejus, et poemata, et epistolæ, et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius vitiorum insectator fuit. Multæ in eo, claræque sententiæ, multa etiam morum genera legenda, sed in eloquendo corrupta pleraque, atque, eo perniciosissima, quod abundabant dulcibus vitiis. Velles enim eum suo ingenio, dixisse alieno judicio. Nam si nil æqualium contempsisset, si non concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset, consensu potius eruditorum, quam puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque jam robustis, et severiore genere satis firmatis legendus vel ideo, quod exercere potest utrumque judicium. Multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt. Eligere vero curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet; quod voluit, effecit. Hæc in Senecam Quintilianus; sed an recte senserit, sapientiorum judicio derelinquo. Hoc tamen quod ei ascribit, multam morum scilicet elegantiam, etsi in eloquendo corruptam, nequaquam arbitror detrahendum. Moralia ergo ejus præcepta admittantur et eo genere loquatur quisque, quod cæteris præfert, et planum erit virtutum rivulos de purissimo fonte frugalitatis oriri. Legantur epistolæ ejus, libri de beneficiis, aut clementia, illi quoque quos decem oratorum sententiis sub imagine declamationum scholarium illustravit, et hi quos de naturalibus quæstionibus edidit, et quos de philosophia parum diligentes arguit Quintilianus; ubique fidelis custos virtutis, ubique vitiorum hostis occurrit, tantus utique, ut eum Fronto, secundum quosdam nepos Plutarchi, cujus meminit in primo Juvenalis sic:

Frontonis platani, convulsaque marmora clamant;
(Juven. i, 12.)

semper eum, inquam, sic asserat universos exterminare errores, ut aurea videatur sæcula reformare, et deos ab humano genere exsulantes, ejus opera revocatos, hominibus contracta societate miscere. Consentiam facile litteratiorem exstitisse Quintilianum, et acumine, et gravitate dicendi præcedere. At ille diligentior est, et quantum in rhetoricis vincitur, tantum vincit in ethica. Ipse quoque Quintilianus in magnis et præcipuis bonis frugalitatem ducit, et in commendatione ejus tantus est, ut vel solus possit sufficere. Quis tamen est qui non laudet? Quis non eam necessariam credit? Ne tamen a luxuriosis arguar avarus frugalitatis laudator, eam liberalitati credo et fateor cohærere. Cicero mihi testis est, et Julius Cæsar, et alii, quos nemo tenacitatis insimulare præsumet. Adversus hanc multa superius dicta sunt, et liberalitatis officia ex libris Officiorum facile innotescent. Ut tamen liberalitatis ingenuæ facies denudetur, modus ille largiendi nobilior et laudabilior est, et absque omnium contradictione optimus, qui spem remunerationis excludit. Siquidem ad retributionem dare, a liberalitate alienum est, et consentaneum avaritiæ. Nam fenerator ut plus recipiat, interdum aliquid prælargitur. Unde coquus:

Munera quod senibus, viduisque, ingentia mittis,
Vis te munificum, Gargiliane, vocem.
Sordidius nihil est, nihil est te spurcius uno,
Qui potes insidias dona vocare tuas.
Sic avidis fallax indulget piscibus hamus,
Callida sic stultus decipit esca feras.
Quid sit largiri, quid sit donare docebo,
Si nescis, dona, Gargiliane, mihi.
(Mart., iv, 54.)

Digitized by Google

Vis hominem videre liberalem? Vis veram et fructuosam largitatem audire? Deflecte oculos ad eum qui vermibus scatens, jacet in sterquilinio, et testa fluentem de corpore saniem radit. Audi quid loquatur vir justus, timens Deum, et recedens a malo: non utique dicit: Cithara, et lyra, et psalterium, et sambuca, et omne genus musicorum in conviviis meis. Non dicit: Epulabar quotidie splendide, gustus per omnia clementa quærens, sollicitudine multa contrahens, unde conficerentur stercora, aut venter distentus facile in libidinem dispumaret. Non dicit: Induebar purpura et bysso, opereve plumario, affectans quod in locis acus complexum pectine serum, falsis inanis vitæ obduxit imaginibus, et vestibus fulgebam deauratis, circumdatus varietate. Non dixit: Ad me confluebant undique

Mendici, mimi, balatrones, hoc genus omne,
(Horat. *Sat.* I, II, 2.)

venatores clamosi, dulcorarii mendaces, histriones vani, et parasiti edaces, meretrices dolosæ, rumigeruli, falsiloqui, et relatores, aut concentores inanium fabularum. Non dicit: Leones, ursos alebam et simias, et hujusmodi monstra, aut probra naturæ. Quid ergo? Nonne hæc sunt, quibus nostræ ætatis liberalitas illustratur? Nunquid fere sine his largitas esse potest? *Humerus*, inquit, *meus a junctura sua cadat, et brachium meum cum ossibus conteratur, si negavi, quod volebant, pauperibus. Si oculos viduæ exspectare feci, si comedi buccellam meam solus, et non comedit pupillus ex ea. Si foris mansit peregrinus, et ostium meum non patuit viatori. Si despexi prætereuntem, eo quod non habuerit indumentum, et absque operimento pauperem. Si non benedixerunt mihi latera ejus, et de velleribus ovium mearum calefactus est* (*Job.* XXXI). Uter tibi videatur liberalior, hic, an Antonius, qui liberalitati satisfieri non posse credidit, nisi gulam, et totius luxuriæ vitia procuraret? Videsne quia multiplici potest via avaritiæ suspicio frugaliter declinari? Hospitalitatis bonum commendat Apostolus, per quod Deo adeo officiosi hospites placuerunt, ut etiam angelos hospitio recipere mererentur.

Abraham descendentibus in via viris occurrit, exercendæ liberalitatis optans gratiam, angelos in hospitium, humilitate victos et precibus, introducit. Eis tamen incentiva gulæ nequaquam apponit, nec vitulum quem de armento tollit, impendiis rerum, et coquorum arte fecit esse Trojanum. Loth quoque luxuriæ punitores angelos, devotione urgente, in domum suam egit, et licet eis ad gulam, aliamve luxuriam non serviret, nihil tamen defuit charitati: adeo quidem, ut et Sodomitarum furori virgines filias, quam hospites mallet exponere. Cum in domo Tobiæ dies festus ageretur: *Vade*, inquit, *et adduc aliquos de tribu nostra, timentes Deum* (*Tob.* II); neque enim diem festum agi posse putabat, nisi aliquem ad domesticum cœtum charitas adjecisset. Sed in omnibus his est eadem ordinatæ dispensatio charitatis. Quos enim per viam descendentes aspexit Abraham, illis potiorem præstant auctoritatem, qui in via morum, lege scilicet Domini gradiuntur. Et recte descendentes scribuntur, quos ad visitationem, et præbendam materiam promerendi, ad conspectum fidelis patrisfamilias gratia destinavit. Sic et iste primo tribum suam agnoscit, quæ Dominum specialiter agnoscebat, et in ea ipsa illos cæteris præfert, non quos sanguis, aut lenocinia mundi exinaniti commendant, sed quos divinus timor illustrat. Non utique ventriloquos et vaniloquos vir sanctus ascivit, sed eos qui Dei, quem colebat, imaginem præferebant. Sed nunquid diei festivitas, fratrum cœtus, aut opulentia eduliorum, a gerendis pro more sanctum hominem retardavit? Utique in ipsa lætitia convivantium increpatus a fratribus, Hebræum, quem ab impiis perculsum audierat, post solis occubitum, quia ante non licuit, profectus est sepelire. Nec veritus est offensam principis, dum expleret officium charitatis; illi plane consimilis, qui in se, et sobole, quam in hospitibus recipere maluit a concivibus luxuriosis insignem injuriam. Discipuli quoque persuasionibus usi sunt, ut Dominum, volentem ire longius, hospitio detinerent, et nobis hospitalitatis formam præscribentes exemplo, coegerunt eum, visique sunt ei locum cessisse primum, quem postmodum agnoverunt Dominum in fractione panis. Alias namque delicias, nisi quas forte necessitas exigebat, ei non legimus fuisse appositas. Britannia quoque nostra produxit Albanum, ab officio hospitalitatis insignem, qui se ipsum maluit tyrannorum exponere telis quam hospitem quem susceperat Christianum. Quid de fidelibus loquor? cum et infideles consueverint, etiam adversus hostes, et proprio periculo patrocinari, quos infra quatriduum hospitio suscepissent. Criminis enim contrahebat notam, quisquis ante quintum diem hosti, id est peregrino, humanitatis patrocinium denegabat. Auctore siquidem Cicerone, ob æquitatem hospitibus exhibendam, hostis dicebatur antiquitus, quem modo dicimus peregrinum. Cui quisquis fuerit inhumanus, de jure antiquo iniquus est. Declarant hoc legum tabulæ, et titulus juris, qui est statutus dies cum hoste. Qui vero humanitatem exhibet hospiti, et charitatem implet, nihil eorum subtrahit, quæ ratio permittit exponi. Effundit quidem in hospites viscera sua, sed memor officii, si discretus est, ad turpia non impellit, nec urget quempiam in id, in quod se nollet urgeri. Est itaque in hospitem peregrinum omnis humanitas, et sobria liberalitas exercenda, et indigenæ hospiti gratiam pleniorem referre debet, tenaci beneficiorum memoria peregrinus. Hanc quoque gratiam nec adversæ religionis, nec præcedentis inimicitiæ titulus perimit. Nam et beatus Gregorius Neocæsariensis episcopus, cum urgente temporis et procellæ angustia, in Alpibus interceptus, in fanum Apollinis, qui ibi ab indigenis colebatur divertisset, et a sacerdote loci, licet profano officiosissime exceptus esset hospitio, memor

Digitized by Google

officii et hospitii, Apollinem quem suspenderat a responsis, et ludificationibus animarum, sacerdotis precibus relaxavit. Siquidem apud Eusebium Cæsariensem in ecclesiastica historia poterunt hæc plenius inveniri. Eoque referente constat, quod sacerdos querulus beatum Gregorium prosecutus, et agens adversus eum ingratitudinis, et exprobrans humanitati suæ iniquo pondere esse repensum, hanc a sancto viro ad Apollinem suum epistolam reportavit. — Gregorius Apollini : « Permitto te redire ad locum tuum, et agere quæ consuevisti. » Cum ergo idolo sacerdos epistolam reddidisset, solutus dæmon responsis more solito ludificare cœpit. Unde sacerdos admiratus illius majestatem, cujus servi humiles possunt sic etiam diis gentium imperare, et verbo suspendere et torquere, contempto Apolline suo, sequensque Gregorium adhæsit ei; factusque est discipulus Christi, qui sacerdos Apollinis fuerat: ita in fide et religione profecit, ut beato Gregorio credatur in regimine Neocæsariensis Ecclesiæ successisse. Et sic quidem sedulitas hospitis humane prius, deinde salubriter remunerata est. Postremo etsi urbanitatis in hospites exercendæ apud ethicos nulla regula esset, beatus Benedictus in capitulo de hospitibus, frugalem humanitatem non modo religiose, sed etiam comiter et urbane videtur exprimere. Hoc tamen quod in libro consuetudinum Cisterciensium apud plerosque legitur et tenetur, quod ad duos articulos spectat hospitalitatis instituendæ, ab omni civilitate, ne dicam humanitate, alienum est. Si tamen verum est, hoc in tantæ perfectionis consuetudinibus inveniri, ut nec carnes apponantur hospitibus, nec propter eos aliquid ematur, cum et ipsa jejunia propter hospitem perfectio solvat, et in multis de rigore suo plurimum indulgeat charitati. Ethnicus quoque in eo fidelius et familiarius videtur insistere virtuti, quod statuit, ut ea quæ intus sunt, hospitibus hilari modestia apponantur,

Quodque domi non est, et habet vicinus, ematur.

Crediderim satius esse et perfectius, ut se ipsam paululum virtus solvat, modesteque desipiat. Nam et in loco desipere, ut ait ethicus, interdum dulce est, et tam virtuti consentaneum, quam humanitati. Augustinus quoque, et Hieronymus ad hanc rem pertinentia multa proponunt. Sed et beatus Gregorius electionem cujusdam, quasi avari reprobat, eo quod audierat eum ad charitatem domi suæ exercendam, neminem invitasse. Nec tamen crediderim quod tantus pater luxuriosum convivium vellet instrui invitatis. Quis ergo ambigit avaritiam posse frugaliter declinari? Aut quis audebit Abraham, Loth, Tobiam, et Job avaritiæ nota respergere? Beati Job descriptionem audisti. Nunc si vis, audi quomodo M. Cœlius describit Antonium : « Ingredientes, inquit, ipsum offendunt temulento sopore profligatum, totis præcordiis stertentem, ructuosos spiritus geminare, præclarasque contubernales ab omnibus spondis transversas incubare, et reliquas circumjacere passim, quæ tamen examinatæ terrore ab hostium adventu percepto, excitare Antonium conabantur : nomen inclamabant, frustra cervicibus tollebant, blandius aliæ ad aurem, aliæ vehementius invocabant, nonnullæ etiam feriebant. Quarum cum omnium vocem tactumque nosceret, proximæ cujusque collum amplexu petebat, neque dormire excitatus, neque vigilare ebrius poterat, sed semisomno sopore, inter manus centurionum concubinarumque jactabatur. » Hæc quidem aut vera fuerunt aut verisimilia. Nihil enim his neque credibilius fingi, neque vehementius exprobari, neque manifestius ostendi potuit. In summa ergo aut virtuti insistendum est, aut de gloria desperandum. Gloria siquidem aliunde non provenit.

Cap. XIV. *Quod nihil ad gloriam fructuosius est laude et favore bonorum, et maxime scriptorum: et quod turpium familiaritas non tam prodest quam obest: et quod uno benefacto vel dicto gloria propagatur.*

Interest sane inter cupiditatem gloriæ humanæ, et cupiditatis ardorem. Nam licet proclives sint, ut qui humana gloria nimium delectantur, etiam damnari ardenter affecteat: tamen qui veram, licet humanarum laudum, gloriam concupiscunt, dant operam bene judicantibus non displicere. Refert enim plurimum quis, cui, et unde placeas. Nec est ab eo laudari gloriosum, cujus familiaritas ignominiam redolet. Laus unius studiosi multis profecit, et suffecit ad gloriam: et multorum sæpe commendatio, infamiam peperit. In rhetoricis locus est celebris a convictu, morumque similitudinem indicat: et ab ea amicitiæ et commendationis manare originem, sæpe traditum est. « Nolo, inquit sapiens, ab his laudari, quorum laus vituperium est, nec ab his culpari vereor, quorum criminatio laus est. » Cum ergo histriones, mimi, parasiti, et hujusmodi ineptiæ hominum nihil, indice vita, laudabilium probent, nonne perspicua desipientiæ est, illorum, ut quis fulgeat, aucupari favorem, qui sordibus obsiti sunt, et quorum gratia nisi per turpia acquiri non potest? Hujusmodi monstris hominum amplissimum patrimonium Pompeii, et fere totius orbis opes contulit Marcus Antonius; et tamen eorum præconiis non clarescit, sed eo sordidior occurrit posteritati. Si unius sapientis, si scriptoris egregii gratiam meruisset, aliquid celebre illius manasset ad posteros. Virgilius Marcelli, citra magna virtutum merita, perpetuavit gloriam, et poetica licentia fidem pervertens historiæ, Didonem, licet pudicissima fuerit, hospitis, quem ex ratione temporum videre non potuit, incesto amore posteris persuasit fuisse correptam. Nisus et Euryalus nostram non attigissent ætatem, nisi eos oblivioni divina Maronis carmina subduxissent. Implet adhuc promissi fidem, et nomina eorum situ non patitur aboleri.

Vivite felices, si quid mea carmina possunt
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo.

(Virgil.)

Quid est ergo, quod qui scurrarum, viliumque

Digitized by Google

mancipiorum ignominiæ tanto sumptu conducunt gratiam, honestis viris, peritisque, et maxime scriptoribus, placere non appetunt? Nunquid suas ineptias transmitti nolunt ad posteros? Ignotus esset Lucilius, nisi eum epistolæ Senecæ illustrarent. Laudibus Cæsareis plus Virgilius, et Varus, Lucanusque adjecerunt, quam immensum illud ærarium, quo urbem et orbem spoliavit. Nemo prudentiam Ithaci, aut Pelidæ vires agnosceret, nisi eas Homerus divino publicasset ingenio. Unde nihil mihi videtur consultius viro, ad gloriam properanti, fidelium favore scriptorum. Nihil stultius quam captare Tigellium, qui nec suam potis est redimere famam.

Sunt autem multa in moribus bona, de quibus multi bene judicant, quamvis ea multi non habeant, et quo rariora, eo præclariora sunt. Per ea ergo nituntur quidam ad gloriam, ad imperium, ad dominationem. Quisquis autem sine cupiditate gloriæ, qua veretur homo bene judicantibus displicere, dominari atque imperare desiderat, etiam per apertissima scelera quærit plerumque obtinere quod diligit. Proinde qui gloriam concupiscit, aut vera via nititur, aut certe dolis et fallaciis contendit, volens videri bonus esse, quod non est. Et ideo virtutes habenti, magna virtus est contemnere gloriam, quia contemptus ejus in conspectu Dei est, judicio autem non aperitur humano. In laudatoribus autem suis quamvis parvipendat quod eum laudant, non tamen parvipendit quod amant. Nec eos vult fallere laudantes, ne decipiat diligentes. Ideoque instat ardenter ut potius ille laudetur, a quo habet homo, quidquid in eo jure laudatur. Qui autem gloriæ contemptor, dominationis est avidus, bestias superat sive credulitatis vitiis, sive luxuriæ. Tales quidem, teste magno Patre Augustino, Romani fuerunt. Nam cum eorum vitia percurruntur, gens nulla deterior; cum virtutes, nulla potior invenitur. Alias tamen gentes non crudeli dominio, sed mansueto subjugaverunt imperio. Et quod moderatio acquisivit, aut crudelitas, aut luxuria perdidit. Non enim existimationis amissa, dominationis cupiditate caruerunt. Sed hujus vitii summitatem, et quasi arcem quamdam, Nero Cæsar primus obtinuit, cujus tanta fuit luxuries, ut nihil ab eo putaretur virile metuendum: tanta crudelitas, ut nihil molle habere crederetur, si esset ignotus. Nemo eo gulosior, nemo cantorum, et histrionum, similiumque magis gaudebat consortio, nemo luxuriosior. Siquidem ut se vindicaret a cultu et liberalitatis imagine, nullam vestem bis induit. Quis tamen adeo perditus est, ut ipsum laudet?

Demosthenes antequam virtus eloquii ejus innotuisset, cultus operosioris dicitur appetisse nitorem; sciens quia purpura causidicum vendit. At postquam notitiam et famam assecutus est eloquentiæ, toga contentus est, dicens se velle sibi a se potius quam a nitore vestium, aut cultu exquisito constare gloriam.

Omnis Aristippum decuit color, et status, et res,
Quolibet indutus celeberrima per loca vadit.
(Horat.)

Quem enim proprius attollit honos, vilitas aliena non deprimit. Emendicatum laudis videtur esse suffragium, quod ab extrinsecis pendet. Profecto unius egregiæ virtutis titulo quisque magis clarescit, quam splendidissimo luxuriæ instrumento, et omni lenocinio vanitatis. Cum ergo virtus omnis a se polleat, justitia clarius enitescit. Hujus rei Themistocles testimonio est, et exemplo. Qui cum saluberrimo consilio Athenienses in classem migrare coegisset, Xerxeque rege, et copiis ejus Græcia pulsis, ruinas patriæ in statum pristinum reformaret, et opes clandestinis molitionibus ad principatum Græciæ capessendum nutriret, dixit in concione se habere rem deliberatione sua provisam, quæ si sortiretur effectum, nihil majus aut potius populo Atheniensi futurum asseruit, sed eam vulgari non oportere, postulans aliquem dari, cui tacite exponeretur. Ei ergo datus est Aristides, vel, ut aliis placet, Aristoteles, etsi supputata ratio temporis indicet, Themistoclem et Aristotelem coævos non fuisse. Is autem postquam cognovit eum velle incendere classem Lacedæmoniorum, quæ subducta erat apud Gytheum, ut ea consumpta dominatio maris ipsis cederet, processit ad cives, et retulit Themistoclem ut utile consilium, ita minime justum animo volvere. E vestigio universa concio clamat, id quod justum non est, minime expedire, eumque jussit desistere ab incepto. Sic ergo edicto civium antelata est justitia prudentiæ, imo et non esse prudentiam, sed potius calliditatem, cui justitia adversatur. Zaleucus, urbe Locrensium a se saluberrimis atque utilissimis legibus munita, cum filius ejus adulterii crimine damnatus, secundum jus ab eo constitutum, utroque oculo privari debuerit, ac tota civitas in honorem patris necessitatem pœnæ adolescentulo remitteret, aliquandiu repugnavit. Ad ultimum populi precibus evictus, prius suo eruto, deinde filii oculo, usum videndi utrique reliquit. Ita debitum supplicii modum legi reddidit, æquitatis admirabili temperamento, se inter misericordem patrem, et justum legislatorem partitus. Nonne memoria talium fidelius inhæret mentibus auditorum, quam si nebulonum aluissent exercitum, aut mutatoria vestium imperitæ multitudinis aspectibus ingessissent? Age: quid Solonis prudentia meruit? « Felicitatis, inquit, judex, dies ultimus est, et appellationis honorem sapienti confirmat rogus. Siquidem rerum initia debentur fortunæ, philosophiam solus consecrat finis. Idem, nihil homini metuendum, nisi ne philosophiam finis excludat. » Unde cum ex amicis quemdam graviter mœrentem, videret, perduxit in arcem, hortatusque est, ut per omnes subjectorum ædificiorum partes oculos circumferret. Deinde: « Cogita nunc tecum, inquit, quam multi luctus sub his tectis, et olim fuerint, et modo versentur, et in sequentibus sæculis sint

Digitized by Google

futuri, et mitte mortalium incommoda tanquam propria deflere. Quia si recte intendas, urbes nihil aliud sunt, quam humanarum cladium miseranda consepta. » Rex etiam ille subtilis judicii, quem ferunt, auctore Valerio, traditum sibi diadema priusquam capiti imponeret, recentem pannum diu considerasse atque dixisse: « O nobilem magis, quam felicem pannum, quem si quis penitus cognoscat, quam multis sollicitudinibus, et periculis, et miseriis sit refertus, ne humi quidem jacentem tolleret. Aristophanes quoque non oportere, inquit, in urbe nutrire leonem, sin autem alitus sit, obsequi ei convenire. » Monet enim ut præcipuæ nobilitatis et concitati ingenii juvenes refrenentur: nimio vero favore, ac profusa indulgentia parci, quo minus potentiam obtineant, ne impediantur quidem, quod stultum et inutile sit eas obtrectare vires, quas ipse roveris. Aristoteles quoque Callisthenem auditorem suum ad Alexandrum mittens, hortatus est, ut cum eo nunquam, aut jucundissime loqueretur, quo scilicet apud regias aures vel silentio tutior, vel sermone esset acceptior. At ille dum Alexandrum Persica salutatione exsultantem objurgat, et mores ejus studet componere, vita privatus est. Idem Aristoteles de semetipso in neutram partem loquendum esse dicebat, quoniam laudare se vani, et vituperare se, stulti est. Agesilaus cum adversus rempublicam Lacedæmoniorum ortam seditionem de nocte comperisset, leges Lycurgi continuo abrogavit, quæ de indemnatis supplicium sumi vetabant. Comprehensis autem et interfectis sontibus, evestigio easdem restituit, simul utrumque providens, ne salutaris animadversio vel injusta esset, vel jure impediretur. Hannibal, navali prælio victus, timens amissæ classis pœnas dare, offensam avertit astutia. Nam ex illa infelici pugna, priusquam nuntius mali domum veniret, unum ex amicis misit Carthaginem. Qui curiam ingressus, statim quæsivit, an cum Romanorum copiis, quæ supervenerunt, oporteret dimicari. Senatu vero acclamante: Oportet! « Dimicavit, inquit nuntius, et superatus est, non relinquens eis liberum, ut damnarent factum, quod ipsi judicaverant faciendum. » Gorgias Leontinus Isocratis, et complarium magni ingenii virorum præceptor, ea innocentia vixit, ut centesimo et septimo anno interrogatus, quare tandiu in vita vellet manere: « Quia nihil, inquit, habeo quod senectutem meam accuset. » Hoc credo accidisse ex gratia, et multa peritia litterarum, quibus ætate sua præstabat, adeo ut primus in conventu poscere ausus sit, quæ de re quisque audire vellet: unde et ei in templo Delphici Apollinis universa Græcia, statuam ex solido auro posuit, cum cæterorum ad id tempus auratas collocasset. Occurrent multa hujusmodi, quæ laudis veræ poterunt præstare materiam, si quis antiquorum vafre dicta vel facta strategemata, et strategematica quoque recenseat. Cæterum quia sæpe strategematum mentio facta est, et res nomine non usquequaque cunctis innotuit: Valerius Maximus strategemata sic diffinit, ut dicat quia est pars calliditatis egregia, et ab omni reprehensione procul remota, cujus opera, quia appellatione vix apte exprimi possunt, Græca pronuntiatione strategemata appellantur. Proprie tamen strategemata sunt, quæ ad rem pertinent militarem. Nam et ab eo dicuntur stratilates. Quæ vero contra propriæ appellationis notam ad res alias pertinent, Julio Frontino teste, strategematica appellantur. Distat enim strategematicum a strategemate, quomodo genus a specie differt. Redit iterum Publ. Clodius, ut ipsius pauca subjiciam, quorum vel minimum dixisse, majus est, et fructuosius ad gloriam, quam fecisse quod faciunt, qui se ipsos eviscerant ob inanem laudis amorem. Ait ergo

Beneficium accepit dando, qui digno dedit.
Feras, non culpes, quod mutari non potest.
Cui plus licet, quam par est, plus vult quam licet.
Comes facundus in via pro veliculo est.
Frugalitas miseria est rumoris boni.
Hæredis fletus sub persona risus est.
Furor fit sæpius læsa patientia.
Improbe Neptunum accusat, qui iterum naufragium fecit.
Nimium altercando veritas amittitur.
Pars beneficii est, quod petitur si cito neges.
Ita amicum habeas, ut posse inimicum fieri putes.
Veterem ferendo injuriam, invitas novam.
Nunquam periculum sine periculo vincitur.
Necesse est multos timeat, quem multi timent.

(P. Syr. ap. *Gell.* xvii, 6.)

Postremo vel tenui virtutis indicio, sive in verbo, sive in opere, fama protenditur, et virtute relicta, quantuslibet sumptus non tam gloriam quam ignominiam parit.

Cap. XV. *Honestatem aut solam, aut præ cæteris expetendam, et in ea tota liberalitati locum esse præcipuum, et econtra avaritiam gloriæ plurimum adversari.*

Sicut autem gloria, quæ est, ut Ciceroni placuit, frequens fama cum laude, a radice virtutis oritur, et ipsius lumine duntaxat illustratur, ita ignominia, confusio, et si quid aliud dedecet, a vitio trahit originem, et provectum. Sive enim aut sola honestas bonum sit, ut Stoicis quibusdam placet, sive præcipuum, et præ cæteris expetendum, sicut asserunt Peripatetici, hoc usquequaque indubium est, quia nihil expetendorum adversatur honesto. Laudantur cætera, et non insipienter optantur, ut bona valitudo, clarus sanguis, rerum copia, sed nihil istorum turpem aut inhonestum hominem facit esse laudabilem. Siquidem de valetudine bona vires, de viribus temeritas, de temeritate violentia, de violentia stimulus ultionis, quasi odii et bellorum fax accensa inflammatur, sequiturque justitiæ contemptus, legum prævaricatio, et concussio inquieta publici status. Clarus sanguis elationem parit, potentiam affectat, conculcat inferiores, pares contemnit, superiores habere dedignatur, loquitur grandia, totus tumet alto magnoque sanguine, tanquam fecerit ipse aliquid propter quod nobilis esse debeat sui immemor, eorum quæ retro esse videntur obli-

Digitized by Google

viscitur, et se in anteriora sine cultu virtutis, A ridiculus Thrasonis imitator extendit. Inquit ethicus :

Malo pater tibi sit Thersites, dummodo tu sis
Æacidæ similis, Vulcaniique arma capessas;
Quam te Thersitæ similem producat Achilles.

(Juven. viii, 269.)

Nolo tamen ut in injuriam suam dictum noster Simonides opinetur, atavis quidem editus regibus, et Capitolinis generosior, et Marcellis, et omnibus ad podium spectantibus: et quasi a purioribus et felicioribus ovis exclusus eruperit, germanis et uterinis, ut ei attestantur, longe nobilior est. Crediderim facile quidquid sincerum, et defæcatioris naturæ in massa generis ejus ab initio exstitit, in ipsum, ut quasi gentis suæ stella præfulgeat, con- B fluxisse, quod vero fæculentius et obscurius, resedisse in germanis et uterinis. Lætantur tamen sicut in claritate illius, sic in propria abjectione, ne nobilitate generis, cum res exegerit, ex causa cognationis prohibeantur cum finitimis matrimonio copulari. Cesserunt ergo Simonidæ reges, et præsides, principes, tribuni, centuriones, et primi provinciarum sua mediocritate contenti, nituntur virtute sua, nihil in officiis legitimis vile ducunt, aut ignominiosum; et culinæ, si res exegerit, non dedignantur habere memoriam, aut peritiam exercere. Recolunt quia animalia muta non generosa putat quis, nisi fortia

.....nempe volucrem
Sic laudamus equum, facili cui plurima palma
Fervet, et exsultat rauco victoria Circo.
Nobilis hic quocunque venit de gramine, cujus
Clara fuga ante alios, et primus in æquore pulvis.
Sed venale pecus Corythæ posteritas, et
Hirpini, si rara jugo victoria sedit,
.....Dominos pretiis mutare jubentur
Exiguis, tritoque trahunt epirhedia collo.

Siquidem

Nobilitas sola est, atque unica virtus.

(Juven. *Sat.* viii, 110.)

Ergo generositas, et clari sanguinis lumen, etsi ea magnum quid esse per se Simonides glorietur, nihil aliud sunt quam morum manifestatio : gloriosa quidem, si boni fuerint, ignominiosa si mali. Hoc tamen unum meo judicio, quidquid ille sentiat, bonum habet generositas, quod necessitatem indicit probitatis. At rerum copia nunc avaritiam accendit, nunc in exitium et exterminium sui luxuriam instruit. Hujus

.....Ingeniosa gula est :

hæc

Ad prædam strepitumque lucri suffragia vertit,

(Petr.)

ut sit

Venalis populus, venalis curia patrum.

Hæc vires solvit, et utrumque sexum frangit in Venerem, legis et naturæ imperio reluctatur. Hanc abrogat, exstinguit, et sepelit. Hanc infatuat, enervat et subvertit. Lex ergo ipsi non est, et ei natura fere otiosa et ebria est,

Quærit se natura, nec invenit. Omnibus ergo
Scorta placent, fractique enervi corpore gressus,
Et laxi crines, et tot nova nomina vestis,
Quæque virum quærit.

Sed utinam in hac dominatione luxuriæ inveniantur viri, vel mulieribus similes, naturæ tamen aut legi obtemperantibus. Ex his patet, quia nec valetudinis, nec generositatis, nec copiæ est laus prima, sed virtutis, cujus hæc instrumenta sunt, et ideo appetenda. Siquidem non decet naturam, quæ virtutem aut solam, aut fecit præ cæteris expetendam, ei non expetenda fecisse instrumenta. In eoque rectius videntur sentire Peripatetici, quod cum virtutem suis fateantur ad exercitium gerendorum egere instrumentis, ipsa quoque instrumenta, etsi propter aliud, fatentur expetenda : B Stoicis tamen placet sibi virtutem sufficere ad beatitudinem : nec ego eos erroris arguo, sed expeditiorem dico per instrumenta virtutem. Cæterum ut alias dixisse me memini, cum omnis virtus gratiosa sit, liberalitas gratissima est, eo quod plurimis prodest; et certe nisi facultas adest, effundit viscera, id est proprium largitur affectum. Alioquin *quomodo*, juxta apostolum, *in eo charitas manet* (*I Joan.* iii), qui pulsante necessitate proximi, mentis viscera claudit? Econtra ingratissimum et odiosissimum vitium, quod nec effectu prodest aliis, nec affectu. Hæc est avaritia latentium indagatrix lucrorum, manifestæ prædæ avidissima vorago, neque habendi fructu felix et cupiditate C quærendi miserrima.

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?

(Virg. *Æn.* iii, 56.)

Heriphile viri vitam auro distraxit. Suam Philippo vendidit Græcia libertatem. Et in ipsam Valerius Maximus his exemplis invehitur. « Cum admodum locupleti L. Munitio Basilio falsum testamentum quidam in Græcia subjecisset, ejusdemque confirmandi gratia, potentissimos civitatis nostræ viros M. Crassum et Q. Hortensium, quibus Munitius ignotus fuerat, tabulis hæredis inseruisset, quanquam evidens fraus erat, tamen uterque pecuniæ cupidus, facinoris alieni munus non repudiavit. Quantam culpam, quam leviter retuli! Lumina curiæ, ornamenta fori, quod scelus vindicare de- D buerant, inhonesti lucri captura invitati, auctoritatibus suis texerunt. Verum aliquanto majores vires in Q. Cassio exhibuit; qui in Hispania Sillium et Albinum Purnium occidendi sui gratia, cum pugionibus deprehensos, quinquagies sestertium ab illo, ab hoc sexagies pactus dimisit. Anne dubites si alterum tantum daretur, jugulum quoque suum æquo animo illis fuisse præbiturum? Cæterum avaritia ante omnes Vitii Septimuli præcordia possedit : qui cum C. Gracchi familiaris fuisset, caput ejus abscindere, et per urbem pilo fixum, ferre sustinuit, quia Opimius consul auro ipsi repensurum edixerat. Sunt qui tradant liquato plumbo eum cavatam partem capitis, quo ponderosius es-

Digitized by Google

set, explesse. Fuerit ille seditiosus, bono perierit exemplo, clientis tamen scelesta fames, in has usque jacentis injurias, esurire non debuit. Odiis merita Septimuli avaritia : Ptolemæi autem regis Cyprorum risu prosequenda. Nam cum anxiis sordibus magnas opes corrupisset, propterque eas periturum se videret, et ideo omni pecunia imposita navibus in altum processisset, ut classe perforata, suo arbitrio perirent, et hostes prædа carerent, non sustinuit mergere aurum et argentum, sed futurum necis suæ præmium, domum revexit. Procul dubio hic non possedit divitias, sed a divitiis possessus est : titulo rex insulæ, animo pecuniæ miserabile mancipium. » Hæc Valerius. Sed possunt etiam nequiora avaritiæ inveniri exempla. Siquidem prophetæ oculos cupiditas excæcavit, et pecunia corruptus Apostolus, Dominum innocentem crucifigendum tradidit manibus impiorum. Potest quidem deturpari verbis, sed non satis, quia deformior est et turpior, quam ut ore humano possit exponi. Ideoque autem est avaritia studiosius declinanda, quia tenacius inhæret ab imagine utilitatis, et perniciosius nocet ab exterminio charitatis. Inde est quod ridiculam et miserandam cum senibus contraxit familiaritatem, ut quo minus egent, avidius concupiscant, et quo rebus sunt citius carituri, eas parcius ministrent utilitati. Nam et manus in juventute porrecta ad dandum, in senectute contrahitur, et quæ in juventute contracta est, aut nunquam, aut raro in senibus dilatatur. Cum vero eis beneficio naturæ libertas vicina immineat, se ipsos vano timore miserrimæ subjiciunt servituti. Siquidem Diogenes ait : « Indigentia naturæ fortunam non timet. » Beatus quoque Hieronymus : « Grandis, inquit, exsultatio est animæ, cum parvo contentus fueris, mundum habere sub pedibus et omnem ejus potentiam, epulas libidinosas, et ea propter quæ divitiæ comparantur, vilibus mutare cibis et grossiori tunica compensare. » Hæc quidem laudabilia sunt, si non fiant ad famam, sed ad conscientiam, quæ omnia æquanimiter portat. Ut enim ait Xenophon : « Conscientia justi, scit maledicta contemnere. » Usus ergo rerum laudabilis aut culpabilis est, rerum duntaxat differentia est. Unde Diaspenis, pecunia profuso decus, avaro supplicium est. « Fugienda sunt, inquit Macrobius, omnibus modis, et abscindenda igne et ferro, totoque artificio separanda languor a corpore, imperitia ab animo, luxuria ventre, a civitate seditio, a domo discordia, et in commune a cunctis rebus intemperantia.

Cap. XVI. *De quatuor fluminibus, quæ de fonte libidinis oriuntur Epicureis, faciuntque diluvium, quo fere mundus mergatur : et de aquis contrariis, et vestibus Esau.*

Eo quidem hæc universa concurrunt, ut ostendatur quietum statum in rebus publicis aut privatis nisi a fonte sapientiæ, quidquid sentiat Epicurus, provenire non posse. Hanc enim esse hortum deliciarum uberrimum, superius dictum est, de quo quatuor virtutum flumina oriuntur. E diverso et Epicureorum hortus fontem suum habet libidinem, qui et ipse parturit flumina, quæ irrigant universam hanc vallem lacrymarum et miseriæ, in quam ejectus est exsul, qui quod libuit, et quod licuit, facere præelegit. Et quidem quasi unus rivus est amor habendi, quo ad sufficientiam rerum copia quæritur, in quo avaritia laborat præter licitum possidere, vel scire. Alter vero luxuriæ lenocinia diffundit, et defluit in varias voluptates, dum ad tranquillitatis, et lætitiæ gaudia tendens aspirat. Tertius vires colligit, quibus tueatur naturæ libertatem, et cujusvis molestiæ propulsare possit injurias : et cum viribus abundaverit, prosilit in odibilem tyrannidis venam. Quartus ab appetitu celebritatis et reverentiæ, dum eminentiam quærit, fallaciter intumescit. Hæc sunt quatuor flumina, quæ infundunt et circumeunt orbem, et de fonte perversæ voluntatis scaturiunt, qui sedem habent in imo, et originem contrahunt a luto vanitatis. Cum autem excreverint, diversos ex se pariunt rivos, et quasi intumescentibus aquis diluvii, mundum obruunt, animantia perimunt, et sic omnia delent, ut terra videri possit in solitudinem redigenda, nisi quia paucas, id est octo animas, resurrectionis scilicet filios, domus Domini arca conservat. Hi sunt utique, quos ex omni carne Dominus præelegit. Verumtamen qui sunt in diluvio aquarum multarum, ad eum non approximabunt. Et quidem amor commodi, de quo prædictum est, has quasi in mare altum fundit aquas, et invalescente malitia, velut cataractis cœli apertis, varias pluit Dominus, in augmentum diluvii, delinquendi occasiones ; permittens ut subtracta gratia, *qui in sordibus est, sordescat* (*Apoc.* XXII) amplius, et quem proprio committit arbitrio, quasi ulciscens ferit. Non quod appetitum commodi, si temperatus sit, dicam esse culpabilem, aut copiam rerum sufficientem, aut lætitiam mentis, aut naturalem libertatis amorem, aut eminendi meritum ducam in crimine ; sed nihil istorum quod pollicetur, affert ; eo quidem modo quo quæritur, contrarium potius operatur effectum. Hæc autem omnia bona sunt, si eis, docente gratia, recte filius adversus carnem luctans et sanguinem, et a patre gaudii et exsultationis benedicendus, utatur, et eisdem quasi florido, frugifero, et jucundo induitur vestimento. Si vero sanguineus, fraterque carnalis, contemnens matris gratiæ familiaritatem, hæc omnia morum indumenta usurpet, nec fragrant, nec decent, nec pascendo reficiunt. Et hoc est forte quod vestes Esau placuisse scribuntur in Jacob, et eis aut non usus, aut odorem suavitatis dedisse patri non scribitur Esau. Nam dum bonis abutitur, sensibus integris gratus esse non potest. Ergo vana bonorum species nec satiat, nec lætificat, nec liberat, nec exaltat. Porro adversus luxuriam, avaritiam, cenodoxiam, quædam superius dicta sunt : virium affectatio quodammodo hactenus mansit intacta, quæ, etsi libertatis et cel-

Digitized by Google

situdinis videatur afferre suffragium, a veritate utriusque perniciosius abducit errantem. Hæc est enim quæ perniciosissimam inducit pestem, et tyrannidis procurans ortum, compagem quietis et pacis, qua nihil salubrius est, molitur exstinguere. Siquidem hæc flumina charitatem exstinguunt his, quibus vita negatur. In his Tantalus laborat in fabulis citra satietatem, et sermo propheticus degentium in his aquis increpat sitim. *Sitientes* ergo *ad aquas* invitat appositas, quæ a spiritu profluunt *absque commutatione*, gratis accepturos a gratia *vinum et lac. Quare*, inquit, *appenditis argentum non in panibus : et laborem vestrum non in saturitate ? Audite audientes me, et comedite bonum, et delectabitur in crassitudine anima vestra* (*Isa.* LV). Non utique in illa, in qua delectationem non habet anima, sed caro; in illa in qua recalcitravit dilectus, incrassatus, impinguatus, dilatatus, sed in qua benedicitur filius ut in rore supervenientes gratiæ, et pinguedine liberi arbitrii voluntatem Dei prudenter intelligat, potenter impleat, toleret patienter. Hæ itaque impinguantes et dulces aquæ sunt, et quæ alias omnes temperant, quia his salsuginem earum absorbuit lignum crucis, et dulcoravit eas, et sapientiæ cœlestis infusio, easdem in salutem animarum et satietatem fecit esse potabiles. Hæ quoque liberant, totius tyrannidis incursum impediunt aut premunt, aut puniunt. Non ergo vanæ vires, sed veritas liberat in æquitate consistens, et licet vanitas promittat liberationem, vere liberi nequaquam sunt, nisi quos filius liberaverit. Tu naturæ, gratiæ et gloriæ distingue libertatem, et invenies nullam earum de vanitate contingere, nec tibi conditio magis servilis occurret, quam tyranni. Si enim *ubi Spiritus Domini, ibi libertas* (*II Cor.* III), miserrima profecto servitute deprimitur, quem spiritus nequam exagitat.

CAP. XVII. *In quo tyrannus a principe differat, et de tyrannide sacerdotum : et in quo pastor, fur et mercenarius ab invicem differunt.*

In quo princeps differat a tyranno, dum revolveretur auctore Plutarcho institutio Trajani, superius dictum est, et quæ principis sint officia, aut reipublicæ membra, diligenter expositum. Unde facilius et paucioribus poterunt innotescere, quæ e regione dicenda sunt de tyranno. Est ergo tyrannus, ut eum philosophi depinxerunt, qui violenta dominatione populum premit, sicut qui legibus regit princeps est. Porro lex donum Dei est, æquitatis forma, norma justitiæ, divinæ voluntatis imago, salutis custodia, unio et consolidatio populorum, regula officiorum, exclusio et exterminatio vitiorum, violentiæ et totius injuriæ pœna. Hæc autem aut violentia, aut dolo impugnatur, et quasi aut leonis immanitate vastatur, aut draconis supplantatur insidiis. Quocunque autem modo id fiat, planum est gratiam oppugnari, et Deum quodammodo provocari ad prælium. Princeps pugnat pro legibus et populi libertate; tyrannus nihil actum putat, nisi leges evacuet, et populum devocet in servitutem.

A Imago quædam divinitatis est princeps, et tyrannus est adversariæ fortitudinis, et Luciferianæ pravitatis imago. Siquidem illum imitatur, qui affectavit sedem ponere ad aquilonem, et similis esse Altissimo, bonitate tamen deducta. Si enim bonitati studeret esse conformis, nequaquam potentiæ aut sapientiæ gloriam præripere moliretur. Remunerandi tamen auctoritate aspiravit fortasse coæquari. Imago deitatis princeps, amandus, venerandus est et colendus; tyrannus pravitatis imago, plerumque etiam occidendus. Origo tyranni iniquitas est, et de radice toxicata mala et pestifera germinat, et pullulat arbor, securi qualibet succidenda. Nisi enim iniquitas, et injustitia charitatis exterminatrix tyrannidem procurasset, pax secura, et quies perpetua, in ævum populos possedisset, nemoque cogitaret de finibus producendis. Essent etiam, sicut magnus Pater testis est Augustinus, ita regna quieta, et amica pace gaudentia, sicut in composita civitate diversæ familiæ, aut in eadem familia diversæ personæ. Aut forte, quod credibilius est, omnino regna non essent, quæ, sicut ab antiquis liquet historiis, iniquitas per se aut præsumpsit, aut extorsit a Domino. Et quidem non soli reges tyrannidem exercent, privatorum plurimi tyranni sunt, dum id virium quod habent, in vetitum efferunt. Nec moveat quod reges tyrannis visus sum sociasse, quia, licet rex dicatur a recto, quod principem decet, tamen appellatio ejus abusu cadit in tyrannum. Inde est illud :

Quod potuit populus quemquam perducere liber,
Ascendi, supraque nihil nisi regna reliqui
(VIRG.).

Et illud :

Spes mihi pacis erit, dextram tetigisse tyranni.
(VIRG. *Æn.* VII, 166.)

Et si officium contra officium, et recte vivendi regulam dici licet, sententia unius omnium aperit officia, imo vitia tyrannorum. Photinus is est (a quo et ipsi possunt non immerito appellari Photiniani), primus in monstris pelleæ domus, id est inter alia portenta Ægypti, immunditia et crudelitate insignis, qui Pompeium letho damnare ausus, aut potius mores tyrannorum sueta præsumptione exprimens, ait :

Jus et fas multos faciunt, Ptolemæe nocentes.
Dat pœnas laudata fides, cum sustinet, inquit,
Quos fortuna premit : fatis accede, deisque,
Et cole felices, miseros fuge : sidera terra
Ut distant, ut flamma mari, sic utile recto.
Sceptrorum vis tota perit, si pendere justa
Incipit : evertitque acies respectus honesti.
Libertas scelerum est, quæ regna invisa tuetur,
Sublatusque modus gladii; facere omnia sæve
Non impune licet, nisi cum facis, exeat aula
Qui volet esse pius : virtus et summa potestas
Non coeunt, semper metuet, quem sæva pudebunt.
(LUCAN. VIII, 405.)

Ergo respectus honesti et justi, minimus, aut nullus est, in facie tyrannorum, et sive ecclesiastici, sive mundani sint, omnia posse volunt, contempentes quid potentiam antecedat hanc aut sequatur.

Digitized by Google

Utrisque tamen hoc persuaderi vellem, divinum nondum exspirasse judicium, quod primigenis, et semini eorum inflictum est : quod, quia noluerunt cum possent, inflictum est, ne possint etiam justitiæ obtemperare cum volunt. Nam et proverbio dici solet : « Quia qui non vult cum potest, non utique poterit cum volet. » Hujus verbi etiam magnus Basilius auctor est. Rogatus enim a muliercula, ut pro ea principi intercederet, chartam ejus accipiens sic scripsit principi : « Paupercula hæc accessit ad me, dicens, posse me apud te. Si ergo possum, ostende. » Et dedit mulieri chartam. Quæ abiens dedit epistolam principi; legensque eam princeps, rescripsit hæc : « Propter vos, o Pater sancte, volui misereri mulierculæ, sed non potui, pro eo quod tributis subjacet. » Sanctus vero rescripsit ei : « Siquidem volens non potuisti, bene utcunque se res habet; si autem potens noluisti, ducet te Christus ad indigentium chorum, ut quando voles, non possis. » Sed organo suo quæ semper electis adest veritas, nequaquam defuit. Nam in brevi princeps idem, imperiali indignatione tentatus, ductus est vinctus inter captivos, vel pœna sua satisfaciens injuste oppressis. Oratione tamen Basilii, post sextum diem de abductione liberatus est, descendente signo imperiali, sicut vir sanctus optaverat. Itaque et tyranni nomine rex, et e converso interdum principis nomine tyrannus appellatur; juxta illud : *Principes tui infideles, socii furum* (*Isa.* I). Et alibi : *Principes sacerdotum, et seniores populi concilium fecerunt in unum, ut Jesum dolo tenerent, et occiderent* (*Matth.* XXVI), qui utique justo legis judicio debuerat liberari. Nam et in sacerdotio inveniuntur complures, id tota agentes ambitione, et in omnibus artibus ejus, ut sub prætextu officii, suam possint tyrannidem exercere. Habet enim et respublica impiorum caput et membra sua, et quasi civilibus institutis, legitimæ reipublicæ nititur esse conformis. Caput ergo ejus tyrannus est, imago diaboli : anima hæretici, schismatici, sacrilegi sacerdotes, et ut verbo Plutarchi utar, præfecti regionum impugnantes legem Domini. Cor consiliarii impii, quasi senatus iniquitatis. Oculi, aures, lingua, manus inermis, judices et leges, officiales injusti. Manus armata, milites violenti, quos Cicero latrones appellat. Pedes, qui in ipsis humilioribus negotiis præceptis Domini, et legitimis institutis adversantur. Hæc quidem omnia possunt a superioribus facillime comprehendi. Mihi vero indignari non debent sacerdotes, si et in eis fatear inveniri posse tyrannos. Alioquin quorsum est illud propheticum : *Fili hominis, prophetiza de pastoribus Israel, prophetiza, et dices ad eos : Hæc dicit Dominus Deus : Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Nonne greges pascuntur a pastoribus? Lac comedebatis, lanis operiebamini, et quod crassum erat occidebatis, gregem autem meum non pascebatis. Quod infirmum fuit non consolidastis, et quod ægrotum, non sanastis, quod fractum est, non alligastis, quod abjectum, non* A *reduxistis, quod perierat, non requisistis, sed cum austeritate imperabatis eis, et cum potentia; et dispersæ sunt oves meæ, eo quod non esset pastor, et factæ sunt in devorationem omnium bestiarum agri, et dispersæ sunt* (*Ezech.* XXXIV). Quid sibi aliud adesse docet, Ezechielis hæc et imprecatio, et increpatio, nisi pastoribus abesse quæ adesse debuerant, et adesse quæ abesse oportuit? *Propterea hæc dicit Dominus : Ecce ego ipse super pastores, et requiram gregem meum de manu eorum, et cessare eos faciam, ut ultra non pascant gregem meum, nec pascant amplius pastores semetipsos et liberabo gregem meum de ore eorum, et non erit ultra in escam eis* (*ibid.*). Nonne tyrannidem sacerdotii videtur exprimere manifestam, et vitam illorum depingere, qui in B omnibus quæ sua sunt, quærunt, et quæ Jesu Christi sunt, post tergum faciunt? (*Philip.* II.) Siquidem non meum, sed alienum est, et profecto intemeratæ veritatis oraculum, quo apud familiarem Altissimi inter mercenarium pastorem, et furem, differentia manifesta præscribitur. *Bonus enim pastor animam suam ponit pro ovibus suis* (*Joan.* X). Cujus si quæris officium, apud jam dictum per prophetam invenies : *Ecce ego ipse requiram oves meas, et visitabo eas, sicut visitat pastor gregem suum, in die quando fuerit in medio ovium suarum dissipatarum. Educam eas de nube, et congregabo de caligine, inducam eas in terram suam, et pascam eas in montibus Israel, in rivis, et in cunctis sedibus terræ, in pascuis uberrimis, in montibus excelsis erunt pascua* C *earum, requiescent in herbis virentibus, et in pascuis pinguibus pascentur super montes Israel. Pascam eas, et accubare faciam, quod perierat requiram, quod abjectum erat reducam, quod confractum fuerat, alligabo, et quod infirmum erat consolidabo, et quod pingue et forte custodiam* (*Ezech.* XXXIV). Hæc est enim diligentia, qua gregibus debent invigilare pastores. Quod autem subjungit : *Et pascam illas in judicio et justitia* (*ibid.*), ei utique respondet quod præmisit. sed cum austeritate imperabitis eis et cum potentia. Scriptum est enim quia *pondus et pondus, mensura et mensura, utrumque abominabile est apud Deum* (*Prov.* XX). Apud homines tamen qui negotiationem exercent, grandis videtur esse pru- D dentiæ, sed tamen illicitæ, quæ calliditas et dolus est, si alio pondere vel mensura sua distrahant, et aliis comparent aliena. At in prælato ratio exigit æquitatis, ut quod aliis imponit onus, ipse præferat, et quod docere voluerit, opere studeat adimplere. Hoc est enim in judicio et justitia pascere, et non in austeritate et pœnitentia imperare. Quod utique faciunt, qui humeris hominum alligant onera gravia et importabilia, et digito suo ea contingere recusant. Unde sequitur :

Et cum purissimam aquam biberetis, reliquam pedibus vestris turbabatis, et oves meæ his, quæ conculcata pedibus vestris fuerant pascebantur, et quæ pedes vestri turbaverant, hæc bibebant. Propterea ecce ego ipse judico inter pecus pingue, et macilen-

Digitized by Google

tum, pro eo quod lateribus et humeris impingebatis, et cornibus vestris ventilabatis omnia infirma pecora, donec dispergerentur foras (*Ezech.* XXXIV). = *Mercenarius autem* oves quidem vel specie pascit, sed quia omnia facit ad pretium, si *lupum* videat irruentem, *dimittit oves et fugit, quia non pastor, sed mercenarius est*, nec quidem ovium, sed lucri curam habet (*Joan.* X). Canis utique mutus latrare non valens (*Isa.* 56), ut vel clamore et tumultu lupum absterreat venientem. Siquidem eum timet, qui temporalium diripit facultatem, et eum non attendit, qui animam cruciaturus est in gehenna. Cæcus siquidem est ad grandia, et quæ nullius sunt perhorrescit. De his inquit : *Væ prophetis insipientibus qui sequuntur spiritum suum, et nihil vident. Quasi vulpes in desertis, prophetæ tui, Israel, erunt. Non ascendistis ex adverso, neque opposuistis murum pro domo Israel, ut staretis in prælio in die Domini* (*Ezech.* XIII). Nihil enim in eis libertatis est, ut mundi potestatibus obloquantur, nihil virtutis, ut veritatem in periculo tueantur : in omnibus lucrum, in nullis, aut paucis quærunt salutem animarum. Dum in suis obtineant, dum ad ambitionis aut avaritiæ succedat votum, eorum quæ Christi sunt, jactura contemnitur ; Fiat pax in diebus eorum, sint *fetosæ oves, boves crassæ, promptuaria plena* (*Psal.* CXLIII), cibis et vasis onusta mensa in admirationem intuentium splendeat, variæ et pretiosæ supellectilis operosus cultus abundet, honorentur et colantur a turbis, ditentur, visitentur a subditis in muneribus, sit denique liberum, impune, et sine nota facere quidquid libido dictaverit : ad singula dicant : *Euge, euge* (*Psal.* XXXIV), ut, juxta increpationem prophetticam, *luto absque paleis* (*Ezech.* XIII) livisse peccati indurati parietem videantur, qui, præcipiente Domino, fuerat fodiendus ut rueret, et abominationes pessimæ a domo Domini disperirent. Hi sunt qui *consuunt pulvillos sub capite universæ ætatis* (*ibid.*), cervicalia supponentes ut capiant animas, et lac comedant, lanis operiantur ovium, quas quasi in somnum negligentiæ vel audaciæ induxerunt. *Fur* autem convincitur ab operibus suis, quia *non venit nisi ut furetur, et occidat, et mactet, et perdat* (*Joan.* X). Inimicus utique perniciosus et apertus, qui nec rem pastoris habet, nec speciem, et nec ad lucrum pascit, sed suum lucrum reputat, etiam cum occidit. Pastori itaque debetur amor, quia diligit. Mercenario patientia, quia videtur amantem imitari.

Furi vero non debet Ecclesia, nisi pœnam. Si sciret paterfamilias, qua hora fur veniret, vigilaret utique, et non sineret perfodi domum suam. *Vocem pastoris audiunt oves, et sequuntur* (*ibid.*). Vocem mercenarii interdum audiunt ; sed eum, quia non vadit ad vitam, sequi contemnunt. Vocem furis aspernantur, horrent et fugiunt, quia in manu ejus vident, et in ore audiunt opera mortis. Siquidem non modo fur est et latro, sed lupus rapax, sequipeda leonis, qui *rugiens circumit, quærens quem devoret* (*I Petr.* V). Quis ergo illum non repellat, aut saltem fugiat, qui ad hoc ovile ingreditur, ut mactet et occidat ? *Si quis*, Apostolus inquit, *episcopatum desiderat, bonum opus desiderat* (*I Tim.* III). Sed nescio quo pacto res in contrarium versata est, ut cum omnes fere desiderent episcopari, cum quod appetunt adepti fuerint, otio marcent ; aut, quod turpius est, in vanitatis operibus occupantur. Quanta curratur ambitione, volui quidem superius, sed ut se res habet, plene non potui explanare ; et profecto quam inutiliter multi versentur in gradu optato, referre difficilius potero. Unum tamen scio, quia non ea aviditate currunt, ut pro aliis animas ponant, qui fortunæ munuscula, vel, quod rectius dixerim, gratiæ Dei temporalia dona, in hunc tamen concessa usum, ut promereantur æterna, recusant in necessitate fratribus erogare. Hanc tamen esse pastoralis officii formam, præmonstravit tam exemplo quam verbo pastorum princeps. Ergo tanto currentes ambitu, mercenarii properant, aut fures fieri. Bene tamen agitur cum ovibus, quæ illius custodiæ demandantur, qui eas vel ad pretium pascat. Nam et in ipsis mercenariis, gradus et differentiæ sunt. Laxant quidem omnes retia in capturam ; sed hi in capturam animarum et rerum, illi res piscantur duntaxat, contempto periculo animarum. Et sæpe turbant omnia, quo piscandi ad votum uberior succedat occasio. Miraberis variam supellectilem, et Crœsi, ut dicitur, facultates apud eos, qui prædicant pauperem Christum, et quia suis non coguntur stipendiis militare, evangelizant, ut comedant, et evangelistarum stipendiis abutantur. Calicem quidem in quo Joseph augurari consueverat, in sacci sui ore revolvunt, sed non descendit in manus. Lingua siquidem sacerdotis, calix est ejus, qui in veritate est, et præfiguratione nominis interpretatur salvator mundi, institutus ut vaticinetur abscondita, et fidelium mentes potest eo spiritu, quo repleti discipuli, verbum fidei et salutis eructantes, in Judæa ebrii reputati sunt, dispensantes granum frumenti, quod in terram cordis eorum ceciderat, et jam in castitate eloquii eorum, fructum plurimum Domino germinabat. Alii quidem sine Evangelio de Evangelio vivunt, et bene si vivunt tantum, ut non etiam luxurientur. Hos vero mercenarios dixerim, qui non laborant ut manducent, sed sine labore non manducare, quod necessitatis est, sed otiari et luxuriari desiderant. Omnibus quidem qui pastoris exercent officium, gratia debetur et reverentia, et qui Christum quacunque ratione annuntiant, et lucrum faciunt, cum sua tamen, et pro sua utilitate, animarum pastoribus et salutis dispensatoribus aggregentur, sintque amici, sint et venerabiles, et Patrum lætentur honore ; etsi mercenarii sunt, mercede sua me nunquam privabuntur auctore. Utinam sit in istis, qui verbum Dei loquatur, qui ædificet Ecclesiam Dei, vel ad lucrum ! Non invideo lucro, si opera antece-

Digitized by Google

dant. Qui vero sic inhiant lucris, ut quæ Christi sunt, universa contemnant, et sic nec hæresim doceant, nec contentionibus Ecclesiam scindant, nec pastoris nec mercenarii, digni sunt nec honore, nec nomine. Non loquor de legatis. Ecclesiam Romanam, quæ parens (auctore Deo) et nutricula fidei, et morum est, et non potest ab homine judicari et argui, cœlesti privilegio munita, relinquo intactam : nec enim credibile est, quod ea committere præsumant vel dignentur, quæ de jure gentilium in præsidibus provinciarum, et proconsulibus, id est legatis Cæsaris constat esse illicita. Qua vero impudentia hoc attentare audeat discipulus crucifixi, vicarius Petri, pastor animarum, quod vigente infidelium disciplina, vicarius imperatoris sub officio consulis, rector corporum præsumere non audebat? Pœna repetundarum ex superioribus liquet, et tam institutis legum, quam historiarum exemplis sæculo nostro innotuit, et quod nisi in causa esculenti et poculenti judici a provincialibus accipere non licebat, ita tamen ut accepta nequaquam cederent in muneris rationem.

Quis ergo credet, quod Patres Ecclesiæ, judices orbis, et, ut ita dicam, clarissima lumina mundi, diligant munera, sequantur retributiones, provincias concutiant, ut excutiant loculos, exinaniant alienos, ut solident suos, verbis prædicent paupertatem, et criminibus ad divitias properent, bonorum spiritualium damnent commercia, ut cum eis duntaxat in talibus contrahere liceat, id agentes ut omnibus sint terrori, amentur a nullo, quietem doceant, ut faciant rixas, humilitatem indicant et simulent, ut vindicent fastum, alienam pulsantes, et suam foventes avaritiam, dictantes largitatem, tenacitati insistentes; et, ut paucis loci hujus anfractus et volumina spatiosa complectar, cum sceleratis et flagitiosis omnibus ponentes portionem, aut flagitia vindicantes in solidum, ut videantur concilium vanitatis, iniqua gerentium in synagoga, ecclesia malignantium, in quorum manibus iniquitates sunt, et dextera eorum repleta est muneribus? Absit ut hoc quisquam audeat suspicari! ne cadat in quemquam tantum scelus, ut os suum ponat in cœlum, et Patrum quæ non sunt pudenda denudet. Omnia eorum alba sunt et decora, nihil in eis est, quod canino morsui pateat, aut sannam, ut satyricus ait, posticam vereatur. Si tamen quispiam hoc præsumpserit, ei uno validissimo respondebitur argumento, cui resistere et contradicere non audebunt omnes adversarii nostri. Quo? inquis. Opera, inquam, quæ ipsi faciunt, testimonium perhibent de eis. Si locum quæris, effectum quo de causæ sinceritate constet, attende; cujus enim opus bonum est, ipsum quoque bonum est. Si auctorem? eum qui ait : *A fructibus eorum cognoscetis eos. Non enim potest arbor mala fructus bonos facere;* aut conversim, *arbor bona fructus* A *malos* (*Matth.* VII). Possent pro eis, si quis tamen est, qui eis censeat detrahendum, plura proponi; sed in defensione eorum hoc unum sufficiat. Constat enim quia apostolorum oportet adorare vestigia; et illos esse ut Patres honorandos, colendos ut dominos, qui eorum possident sedem et imitantur vitam. Illos potius hæc pagina respicit, qui plumis vehuntur pensilibus, in saturitate disputant de jejuniis, et quod verbis astruunt, operibus destruunt : in curru eunuchi reginæ Ethiopum clausis oculis Scripturas loquuntur, et lectitant, et eum qui *sicut ovis ad occisionem* ductus est, *et os suum coram se tondente non aperuit* (*Isa.* LIII), respicere dedignantur, aut nequeunt, nec discipulum veritatis interpretem, B donec descendant ad aquas, quibus mundentur ab operibus mortuis, dignantur colligere. Utique licet Scripturarum insideant rotis, et pennatorum animalium impetu perferantur, lingua eorum cum de superioribus disputaverit, terram lingit : nec Scripturas intelligunt, quia cor eorum non aperit scientiarum Dominus, qui aperuit, sicut in Actibus apostolorum scriptum est (*cap.* XVI), cor Lydiæ purpurariæ, ut audiret ea, quæ dicebantur a Paulo, quæ fidelius humili obedientia mandatorum, quam disputatione verbosa Deum timentibus innotescunt. Fur autem quis sit, duplici ratione colligitur. Nam ille qui de conversatione terrena, per superbiæ scalam, ambitionis et vitiorum gradibus innitentem, in ovile ascendit, Christo contempto, id est neglecta recta via et plana, sinuosis anfractibus liminaria suffodit, aut parietum juncturas irrumpit, aut per tegulas infusus illabitur, profecto fur est et latro. Qui vero Christo aperiente ostium, id est ecclesia vocante ingreditur, et postmodum sub umbra pastoris, efficitur persecutor, id est spoliat, maciat, occidit et perdit, fur indubitatus est. Tu vide in quo gradu ponendi videantur, quibus non sufficit divini juris licentia tondere et devorare pecus, nisi sæcularium legum implorent auxilia, et officiales principum facti, ea committere non verentur, quæ facile alius quilibet publicanus erubescat. Interim voluptati servient, aut avaritiæ; et qui eos elegerunt, vel admiserunt in custodiam sui, depopulantur et premunt, mortemque eorum desiderant, quos foveri oportebat in carne et spiritu. Tenent profecto memoriter illud propheticum : *Ecce constitui te super gentes, et super regna, ut evellas, et destruas, et disperdas, et dissipes, et ædifices, et plantes* (*Jer.* I). Quæ vero plantata invenerunt, nituntur evellere, ut ædificent sibi domum Domini in muneribus manus, aut linguæ, aut obsequii, aut eos substituant explantatis, quos elegit affectio carnis, id est aut genitos a se, aut sibi ab aliis carnaliter genitos. Immensum hic aperitur opus, et via calamo dilatatur; sed subsisto parcens articulis, qui publicis aspectibus ingeruntur. Si quis autem hic quidpiam dici durius calumniatur, si ea quæ Patribus

Digitized by Google

dicta sunt, legerit, mihi facile veniam indulgebit. Si enim tyrannus sæcularis, jure divino et humano perimitur, quis tyrannum in sacerdotio diligendum censeat, aut colendum? Quod si istud videtur acerbum, illum qui non nisi vera loquebatur et dulcia, in patrocinium advoco beatum Gregorium, qui acerbius ista persequitur. Et ut cætera taceam, hoc ipsis omnibus notum est, quia scire prælati debent, quod cum ipsi delinquunt, tot mortibus digni sunt, quot ad subditos, perditionis exempla transmittunt.

Cap. XVIII. *Ministros Dei esse tyrannos : et quid tyrannus : et de moribus C. Caligulæ, et Neronis nepotis ejus, et exitu utriusque*

Ministros Dei tamen tyrannos esse non abnego, qui in utroque primatu, scilicet animarum et corporum, justo suo indicio esse voluit, per quos punirentur mali, et corrigerentur, et exercerentur boni. Nam et peccata populi faciunt regnare hypocritam, et sicut Regum testatur historia, defectus sacerdotum, in populo Dei, tyrannos induxit. Siquidem primi patres et patriarchæ, vivendi ducem optimam naturam secuti sunt. Successerunt duces a Moyse sequentes legem, et judices qui legis auctoritate regebant populum, et eosdem fuisse legimus sacerdotes. Tandem in furore Domini dati sunt reges, alii quidem boni, alii vero mali. Senuerat enim Samuel, et cum filii ejus non ambularent in viis suis, sed avaritiam et immunditias sectarentur; populus, qui fortasse et ipse meruerat ut ei tales præessent sacerdotes, a Deo quem contempserat, sibi regem extorsit. Electus est ergo Saul, regis tamen jure prædicto, id est qui filios eorum tolleret, ut faceret aurigas, et filias ut panificæ fierent, et focariæ, agros et prædia, ut ea pro libito distribueret servis suis, populumque totum servitutis premeret jugo. Idem tamen Christus Domini dictus est, et tyrannidem exercens, regium non amisit honorem. Incussit enim Deus timorem omnibus, ut eum quasi ministrum Domini, cujus quodammodo gestabat imaginem, venerarentur. Amplius quidem adjiciam, etiam tyranni gentium reprobati ab æterno ad mortem, ministri Dei sunt, et Christi Domini appellantur. Unde propheta : *Ingredientur portas Babylonis duces*, videlicet Cyrus et Darius. *Ego enim mandavi sanctificatis meis, et vocavi fortes meos in ira mea, et exsultantes in gloria mea* (*Isa.* XIII). Ecce quia sanctificatos vocat Medos et Persas, non quod sancti essent, sed Domini adversus Babylonem implebant voluntatem.

Alias quoque: *Ecce ego adducam*, inquit, *Nabuchodonosor, servum meum, et quia bene mihi servivit apud Tyrum, dabo ei Ægyptum* (*Ezech.* XXIX). Omnis autem potestas bona, quoniam ab eo est, a quo solo, omnia, et sola sunt bona. Utenti tamen interdum bona non est, aut patienti, sed mala, licet quoad universitatem sit bona, illo faciente qui bene utitur malis nostris. Sicut enim in pictura fuscus aut niger color, aut aliquis alius per se consideratus, indecens est, ettamen in tota pictura decet : sic per se quædam inspecta, indecora et mala, relata ad universitatem, bona apparent et pulchra, eo omnia sibi adaptante, cujus omnia opera valde sunt bona. Ergo et tyranni potestas bona quidem est, tyrannide tamen nihil est pejus. Est enim tyrannis, a Deo concessæ homini potestatis abusus. In hoc tamen malo, multus, et magnus est bonorum usus. Patet ergo non in solis principibus esse tyrannidem, sed omnes esse tyrannos, qui concessa desuper potestate in subditis abutuntur. Porro si potestas accedat sapienti, qui rerum omnium novit et habet usum, omnibus bonis grata est, et omnibus utilis. Si vero cadat in insipientem, etsi bonis quibus, omnia cooperantur in bonum, mala esse non possit, molesta tamen ad modicum temporis est. Nam eam utrisque contingere manifestum est, licet exigente malitia temporis nostri, qui in nos flagellum Domini jugiter provocamus, malis, id est insipientibus, sæpius concedatur. Quid enim in rebus humanis, Romano imperio potentius, potest ulla memoria recordari? Si temporum series ab Urbe condita revolvatur, illud inveniuntur mali gessisse frequentius. Quis enim C. Caligula, Augusti tertio successore, tetrior, aut immanior, præter Neronem, qui antecessores et successores omnes turpitudine vitæ et inauditis flagitiis superavit? Hic autem Caligula, omnium flagitiosissimus, tamen rexit, aut potius torsit imperium, ea quidem credulitate, ut propriæ invidens felicitati, de conditione suorum temporum quereretur, eo quod nullis insignirentur calamitatibus publicis. Ille siquidem ortu suo pacaverat sæcula, qui delere venerat contradictionis et mortis imperium. Licet enim hæc immensitas pacis ascriberetur Augusto, Christo tamen potius ascribenda est, qui civis Romanus indictione census ascriptus est, regnante Augusto. Siquidem evangeliorum et historiarum veridica relatione constat, quia sub eo natus est auctor unicus pacis, Deus homo, Virginis filius Christus, cujus æterna dispositio ad veram pacem, et felicissimi regni beatitudinem conscripsit electos, cujus adventus multis prænuntiatus est, et patefactus indiciis. Nam, ut Orosius refert, cum Cæsar, Julio interfecto, ex Apollonia rediens urbem ingrederetur, hora circiter tertia, repente, liquido ac puro sereno, circulus ad speciem cœlestis arcus orbem solis ambiit : et hoc octavo Idus Januarii die, qui dicitur Epiphaniorum, creditur accidisse, quo Cæsar primum Jani portas, sopitis finitisque bellis civilibus, clausit, et Augusti adeptus est nomen, apicem declarans imperii, ut penes unum doceretur summa rerum et potestatum esse, quam monarchiam nominant Græci.

Refert idem historicus, quod, cum a Sicilia rediens, receptis legionibus a Pompeio et Lepido, triginta millia servorum dominis restituisset, et omnia superiora populi debita donanda, litterarum etiam monumentis abolitis, censuisset, in diebus

Digitized by Google

ipsis fons olei largissimus, de taberna meritoria per totum diem defluxit, illum utique manifeste adesse imperio nuntians, qui servos diaboli, peccatores justo Dei dominio subdere venerat, et pauperum misereri. Cum ergo a facie Christi silerent omnia, et tantas miserationes Altissimi obstupesceret mundus, summa rerum et potestatum in tertium ab Augusto ad Caligulam cecidit. Cujus ferocia, ut brevibus liqueat, exclamasse fertur : « Utinam populus Romanus unam tantum cervicem haberet! » Et quia hostis deerat, magno et incredibili apparatu profectus est hostem quærere. Otiosisque viribus Germaniam Galliamque percurrens, in ora Oceani circa prospectum Britanniæ substitit, Romamque reversus est belli deficiente materia, et nullo expleto negotio, nisi quod Belinum Britannorum regis filium, quem pater expulerat, cum paucis in deditionem accepit. Infestissimus quidem Judæis exstitit, et sacra Hierosolymorum loca profanari, et statuis repleri jussit, et se coli ut Deum. Pilatum Judææ præsidem tantis coarctavit angoribus, ut sua se transverberans manu, malorum compendium, mortis celeritate quæsierit. Sorores, quas Caligula primum stupro polluerat, damnavit exsilio, et post, omnes simul exsules jussit occidi. Ipse autem a suis protectoribus occisus est. In secreto ejus inventi sunt duo libelli, continentes lectissimorum nomina civium, quos morti destinaverat : eratque alterius inscriptio, gladius, alterius, pugio. Arca quoque ingens multiplicium venenorum inventa est, quibus, Claudio Cæsare jubente, demersis, maria ipsa, magno piscium exitio protestante traduntur infecta. Successit avunculo Caligulæ, Claudio tamen interposito, Nero Cæsar, rerum vitiorumque successor, imo transgressor, petulantiam, libidinem, luxuriam, avaritiam, crudelitatemque scelere quovis exercuit. Teste namque Orosio, percitus petulantia, omnia pene Italiæ et Græciæ theatra perlustrans, assumpto etiam varii vestitus dedecore, Cerycas, id est cornicines, citharistas, tragœdos et aurigas, sæpe visus est superasse. Libidinibus quoque tantis exagitatus est, ut ne a matre quidem, vel sorore, ullave consanguinitatis reverentia abstinuisse referatur; virum in uxorem duxerit, ipse a viro ut uxor acceptus sit. Luxuriæ tam effrenatæ fuit, ut retibus aureis piscaretur, quæ purpureis funibus extrahebantur; frigidis et calidis lavaret unguentis : nullam vestem bis induit, nec unquam minus mille carrucis confecisse traditur iter. Denique urbis Romæ incendium voluptatis suæ spectaculum fecit, per sex dies septemque noctes ardens civitas regios pavit aspectus. Horrea quadro structa lapide, magnæque illæ veterum insulæ, quas discurrens flamma adire non poterat, magnis machinis quondam ad externa bella præparatis, labefactæ atque inflammatæ sunt, ad aditorum mansiones, hostorumque diversoria, infelici plebe compulsa. Quod ipse ex altissima Mæcenatiana turre prospectans, lætusque flammæ, ut aiebat, pulchritudine, tragico habitu heliofeles odam sonat sacerdotales hymnos civitatis, in qua solis splendor colitur, decantabat. Avaritiæ autem tam præruptæ exstitit, ut post hoc incendium urbis, quam se Augustus ex lateritia marmoream reddidisse jactaverat, neminem ad reliquias rerum suarum adire permiserit. Cuncta quæ flammæ quoque modo superfuerant, ipse abstulit : centies centena millia sestertium annua a senatu conferri sibi imperavit : plurimos senatorum, nulla exstante causa, bonis privavit : negotiatorum omnium sub una die, tormentis quoque adhibitis, omnem penitus censum abstorsit. Crudelitatis autem rabie ita effrenatus est, ut plurimam senatus partem interficeret, equestrem ordinem pene destitueret. Sed ne parricidiis quidem abstinuit, matrem, fratrem, sororem, uxorem, cæterosque omnes cognatos et propinquos, sine hæsitatione prostravit. Auxit hanc molem facinoris ejus, temeritas impietatis in Deum. Nam primus Romæ Christianos suppliciis et mortibus affecit : ac per omnes provincias pari persecutione excruciari imperavit. Ipsumque nomen exstirpare conatus, beatissimos Christi apostolos Petrum cruce, Paulum gladio interfecit. Mox acerbissime miseram civitatem obortæ undique oppressere clades. Nam subsequente autumno tanta urbi pestilentia incubuit, ut triginta millia funerum in rationem Libitinæ venirent. Britannica deinde clades evestigio accidit, qua duo præcipua oppida, magna civium sociorumque clade et cæde, direpta sunt. Præterea in Oriente magnis Armeniæ provinciis amissis, Romanæ legiones sub jugum Parthicum missæ, ægreque Syria retenta est. In Asia tres urbes, hoc est Laodicea, Hierapolis, Colossæ, terræmotu conciderunt. Hæc Orosius fert; cujus verbis et sensu eo libentius utor, quod scio Christianum, et magni discipulum Augustini, propter religionem fidei nostræ, veritati diligentius institisse. Hæc quidem possunt et apud alios historicos inveniri diffusius, qui tyrannorum atrocitates, et exitus miseros plenius scribunt. Quæ si quis diligentius recenseri voluerit, legat ea quæ Trogus Pompeius, Josephus, Hegesippus, Suetonius, Q. Curtius, Corn. Tacitus, T. Livius, Serenus, et Tranquillus, et alii historici, quos enumerare longum est, suis comprehenderunt historiis. Ex quibus facile liquebit, quia semper tyranno licuit adulari, licuit eum decipere, et honestum fuit occidere, si tamen aliter coerceri non poterat. Non enim deprivatis tyrannis agitur, sed de his qui rempublicam premunt. Nam privati legibus publicis, quæ constringunt hominum vitas, facile coercentur. In sacerdotem tamen, etsi tyrannum induat, propter reverentiam sacramenti, gladium materialem exercere non licet, nisi forte cum exauctoratus fuerit, in Ecclesiam Dei cruentam manum extendat, eo quidem perpetuo obtinente, ut ob eamdem causam non consurgat in eum duplex tribulatio. Præter rem tamen non videtur, si hæc, quæ dicta sunt, aliquibus astruamus exemplis.

Digitized by Google

Cap. XIX. *De morte Julii Cæsaris, et aliorum gentilium tyrannorum.*

Occurrit ergo in primis domus Cæsarea, qua nihil potentius aut gloriosius, nulla ætate recolit mundus. Siquidem Julius Cæsar primus orbem, prudentiæ et rei militaris viribus, acquisivit. Homo perpaucorum, et cui nullum expresse similem adhuc edidit natura mortalium. Licet enim Cicero eum alicubi criminetur, quod citra omnem utilitatis aut honestatis speciem, delectabatur injuriis, adeo ut in eum ipsum peccare juvaret: idem tamen tantis laudibus eumdem effert, ut deorum censeat munus ex virtutibus temperatum, Romano indultum imperio, utpote qui nec prosperis extolli, nec adversis frangi noverit, magnificus sine crudelitate, sine temeritate magnanimus. Quamvis enim si alius esset, posset temerarius videri, Cæsar tamen audax videri non debet, cujus voluntas deorum aspirante favore, semper infra potestatem fuit. Nemo ferum expertus est Cæsarem, nisi superbia rebellaret. Provocatus injuriis, pronus fuit ad veniam. Quos vicit viribus, prudentia antecessit. Excessus vero ejus videbantur sperare, et ad justitiam aspirare. Quod ex eo conjici potest, quod nullum tempus sibi voluit esse philosophiæ expers. Iis videtur Orosius pro parte consentire. Cum enim in Ægypto magna pars militum ejus cecidisset, et ipse, sicut Lucanus meminit, cogeretur respicere Scevam, qui singulari virtute eminens inter Cæsarianos, obsedit,

. . Muris calcantem mœnia Magnum,

insistentium Ægyptiorum vi pressus Cæsar, scapham ascendit, qua mox pondere sequentium gravata et mersa, per ducentos passus ad navem una manu elata, qua chartas tenebat, natando pervenit. Hic tamen quia rempublicam armis occupaverat, tyrannus reputatus est, et magna parte senatus consentiente, strictis pugionibus occisus in Capitolio. Sed et ibi honestatis memor exstitit. Ut enim animadvertit se strictis pugionibus peti, toga caput obvolvit, simul sinistra manu sinum ad ima deduxit, quo honestius caderet. Successor ejus Augustus felicissimus omnium, se sub interminatione pœnæ dominum prohibitus est appellare, et civem gerens, tyrannidis rem declinavit, et notam. Tiberius autem a Julio tertius, veneno obiit, cujus morte ita lætatus est populus, ut terram matrem, et deos manes orarent, ne mortuo sedem ullam darent nisi inter impios. Et licet veneficium detestabile semper fuerit, venenum, quo ille exstinctus est, orbis censuit esse vitale. Signum veneni certum habitum est; quod cor inter ossa cremati inventum est incorruptum. Ea enim rerum æstimatur natura, ut tinctum veneno, igne confici nequeat. Tertius tyrannus C. Caligula, occisus est a domesticis suis. Tiberius Claudius, quintus a Julio, etsi tyrannidem vitaverit, manifestis, ut alter Tiberius, veneni signis exstinctus est. At Nero sextus, a Julio, omnium immanissimus et vilissimus, hunc exitum habuit. Postquam enim deformitate veterum officiorum, et angustiis flexurisque viarum offensus, ut prædictum est, urbem incendit, ab omni populo, sicut Suetonius refert, desertus est: et cum ingressus in cubiculum quæreret percussorem, et non inveniret, omnes quippe discesserant: « Ergo ego, inquit, nec amicum, nec inimicum habeo? » Idem paulo antequam se confoderet, scrobem coram se fieri præcepit ad corporis sui modulum, componique in ea si qua invenirentur marmoris frusta, et aquam simul et ligna conferri ad curandum cadaver, flens ad singula, atque identidem dicitans: « Qualis artifex pereo? » Cum autem audiret se a senatu adjudicatum supplicio, quale id esset interrogavit. Et cum comperisset debere nudi hominis cervici furcam inseri, corpus vero virgis ad necem cædi, conterritus duos pugiones, quos secum extulerat, arripuit, tentataque utrinsque acie, rursus condidit, causatus nondum esse fatalem horam. Ac modo Sporum hortabatur ut lamentari inciperet, modo orabat, ut se aliquis ad mortem cum exemplo animaret. Interdum segnitiem suam his versibus increpabat:

Vivo deformiter, turpius pereo.

Jamque equites appropinquabant, quibus præceptum erat, ut vivum extraherent. Quod ut sensit, ferrum adegit jugulo, in eoque consumpta est omnis familia Cæsarum. Et ne in sola illa familia adversus tyrannidem tantum licere legibus quisque suspicetur, Vitellius, nonus a Julio, Galba et Othone inter Neronem et Vitellium intersertis, turpissime protractus est a cellula, in quam se contruserat, nudusque deductus per viam sacram, passim fimum in os ejus conjectantibus aliis, et a populo Romano apud Gemonias scalas minutissimis ictibus excarnificatus, unco tractus est in Tiberim. Duodecimus Domitianus, Vespasiano et Tito interpositis, post multam et cruentam tyrannidem a suis crudeliter interfectus est. Ex qua causa tamen in Christianos mitius egerit, auctore Eusebio Cæsariensi, paucis aperiam, cujus verba sunt hæc libro tertio, capite decimo octavo. Apud ipsum vero Domitianum cum jussisset omnes perimi, qui de genere David, et regia stirpe descenderant, sicut vetus habet traditio, delati sunt quidam quasi essent de posteritate Judæ, quem fratrem fuisse Salvatoris secundum carnem tradunt. Duplicique urgebantur invidia, veluti qui ex genere David, et ex ipsius Christi propinquitate descenderant. Quæ Hegesippus per ordinem his verbis refert. Adhuc autem vivebant quidam de carnali Domini nostri genere, nepotes ejus Judæ, qui secundum carnem frater Domini dicitur, quos quidem detulerunt, tanquam ex David stirpe venientes. Hos quidam, Revocatus nomine, qui in hoc missus fuerat, perducit ad Domitianum Cæsarem. Nam et ipse formidabat de adventu Christi, sicut et in initio Herodes. Interrogati ergo a Domitiano si essent ex familia David, confessi sunt. Tunc quæsivit quantis possessionibus vel quantis facultatibus essent præditi. At illi responderunt, quod utris-

Digitized by Google

que non amplius esset in bonis novem millibus denariorum, ex quibus, singulis media pars pro portione deberetur. Neque hæc sibi in pecunia subsistere, sed in æstimatione terræ quæ eis esset, in quadraginta minus uno jugere constituta, per quam suis eam manibus excolentes, vel ipsi alerentur, vel tributa expenderent. Simul et testes ruralis et diurni operis, manus labore rigidas, et calle obduratas, proferebant. Interrogati vero de Christo quale sit regnum ejus, vel quis ipse, aut unde, aut quando venturus: responderunt, quod non hujus mundi regnum, neque hujus terræ ei designetur imperium, sed cœleste ei, per angelorum ministeria, præparetur. Quando scilicet adventurus in gloria, de vivis ac mortuis judicabit, et restituet unicuique pro factis et meritis suis. Ad hæc Domitianus, cum in eis nihil criminis inveniret, et vilitatem eorum quam maxime contemneret, abire eos liberos jussit. Hæc illi.

Ex quibus patet quod non ex mansuetudine, quæ decet principem, sed fastu impio a nonnullis fidelium crudelitatis suæ exhibuit rabiem. Si ergo ad tantam paucitatem, et paupertatem genus regale deductum est, ut regnante Domitiano de stirpe David vix duo potuerint inveniri, quis sibi in carne et sanguine propagatis perpetuitatem esse confidit? Et quia Ecclesiam Dei, imo et totum imperium laceravit Domitianus, eodem in se Dei usus judicio, et ipse laceratus est. Cujus cadaver populari sandapila per vespilliones exportatum, atque ignominiosissime sepultum est. Successor ejus Nerva, omnia acta ejus revocavit in irritum, et ascriptus principibus, non tyrannis, morbo confectus diem obiit, Trajano adoptato in regnum. Qui tanta moderatione successit, ut sicut augustus felicissimus, ita et iste imperator optimus diutissime habitus sit, et, ut ferunt, apud Seleuciam urbem Isauriæ profluvio ventris exstinctus est. Ei successit Ælius Adrianus pater patriæ, qui rempublicam justissimis legibus ordinavit, et Judæos scelerum suorum perturbatione exagitatos, ut in Palæstinam irruerent, ultima cæde perdomuit, ultusque est Christianos, quos illi excruciabant, præcepitque ne cui Judæo introeundi Hierosolymam esset licentia, Christianis tantum civitate permissa, quam in optimum statum murorum instructione reparavit, præcepitque vocari Æliam de prænomine suo. Antoninus cognomento Pius, tranquille et sancte gubernavit imperium, succedens Adriano cum liberis suis, et merito pius, et pater patriæ nominatus est, et intercedente Justino philosopho, se Christianis benignum exhibuit. M. Antonius Verus successor Pii cum Aurelio Commodo fratre suscepit imperium. Aurelius autem casu morbi, quem Græci apoplexiam vocant, suffocatus interiit. Eoque defuncto, frater solus reipublicæ præfuit, vir quem admirari quam laudare, si Eutropio creditur, facilius est. A principio vitæ tranquillus et constans, adeo ut ab infantia vultum nec gaudio, nec mœrore mutaverit, philosophiam edoctus Stoicem, eique deditus, vita pariter et eruditione philosophus. Institutus est ad philosophiam per Apollonium Chalcedonium, ad scientiam litterarum Græcarum per Chæronensem Plutarchi nepotem. Latinas autem eum Fronto nobilissimus orator docuit, et pro quorumdam opinione, Plutarchi nepos. Inter cætera bellum gessit, quod præ magnitudine Punicis conferri potest. Et licet orationibus militum Christianorum, sicut idem imperator litteris suis dicitur attestatus, magna bella confecerit, gravis eorum exarsit persecutio, multique sanctorum martyrum coronati sunt. Postremo Lucio Commodo filio suo in regnum assumpto, in Pannonia constitutus, repentino morbo interiit. Lucius Antonius Commodus quintus decimus ab Augusto, per omnia crudelitatis, luxuriæ, et obscenitatis dedecora depravatus, gladiatoriis quoque armis sæpissime depugnavit, et in amphitheatro feris sese frequenter objecit. Interfecit etiam plurimos senatores, maxime quos advertit nobilitate industriaque excellere. Flagitia regis pœna urbis insequitur; nam fulmine Capitolium ictum, ex quo facta flammatio, bibliothecam illam majorum cura studioque compositam, ædesque alias juxta sitas, rapaci turbine concremavit. Fertur tamen beatus Gregorius bibliothecam combussisse gentilem, quo divinæ paginæ gratior esset locus, et major auctoritas, et diligentia studiosior. Sed hæc sibi nequaquam obviant, cum diversis temporibus potuerint accidisse. Commodus autem, cunctis incommodus, in domo Vestiliani strangulatus est, vivus autem hostis humani generis judicatus. Et hæc quidem est descriptio tyranni, qua explicatur res quæ latet in nomine. Sicut ergo damnatum hostem licet occidere, sic tyrannum. Hæc tamen non impediat supputatio veritatem historiæ, quoniam hic Galbæ, Othonis, et similium ratio neglecta est. Nec quis quotus sit imperatorum attenditur, sed quomodo omnium domuerit tyrannidem, aut represserit clementia Dei, qui pro decreto justitiæ, quando vult, flagellum inducit in delinquentium pœnam, et quando vult, quos fecit pœnitentes, admittit ad veniam. Decreveram hic subsistere, et ad alias a Romanis transire historias, sed quia in catalogum imperatorum ille, a quo genti meæ nomen est, Severus occurrit, qui adversus Christi nomen tyrannidem gravem exercuit, illum adhuc solum adjiciam, ne Severiæ vel Saresberiæ nostræ parcere videar. Sed profectò hanc profanam in Christianos et Ecclesiam persecutionem, cœlestis ultio e vestigio prosecuta est. Emerserunt enim continuo bella civilia, quibus Romani sanguinis plurimum effusum est. Hic quidem, Afer genere, Tripolitanus ab oppido Lepti, natura sævus, multis sæpe bellis lacessitus, fortissime quidem rempublicam, sed laboriosissime rexit. Congressus est cum multis gentibus, ut de multis triumpharet. Pescenninum Nigrum, ad tyrannidem aspirantem, vicit et interfecit: Judæos et Samaritas rebellantes ferro coercuit. Parthos, Arabas, Adiabenosque su-

Digitized by Google

peravit. Hic est Severus gentium victor, qui in Britannias, defectu pene omnium sociorum tractus, magnis ibi gravibusque prœliis sæpe gestis, receptam partem insulæ a cæteris indomitis gentibus vallo distinguendam putavit. Itaque maximam fossam, firmissimumque vallum, crebris insuper turribus communitum, per centum viginti duo millia passuum a mari ad mare duxit. Ibique, sicut Orosius et alii historici referunt, apud oppidum Eboracum morbo obiit. Siquidem Britannia venena semper exhorruit, et in principes non novit, sed pro suis principibus invictos gladios exercere. Præfatum vero oppidum, in id virium et temeritatis, temporis processu excrevit, ut urbibus antiquis audeat se conferre. Hoc ei forte tanti imperatoris contulit sepultura. Ipsum tamen gentilium ritu, et infidelium pravitate, tyrannidem in Christianos exercuisse, et pœnas sceleris luisse, certum est. Nemo enim a sæculo, se apostatæ angeli egit imaginem, qui dam nationis ejus et confusionis non fuerit particeps.

Cap. XX. *Quod auctoritate divinæ paginæ licitum et gloriosum est, publicos tyrannos occidere, si tamen fidelitate non sit tyranno obnoxius interfector, aut alias justitiam, aut honestatem non amittat.*

Longum est si gentilium tyrannorum ad tempora nostra seriem voluero trahere; sed unius hoc ætatis non memorabitur homo. Hoc enim mentem effugit, et linguam vincit. Libellus tamen, qui De exitu tyrannorum inscriptus est, quid de tyrannis sentiam plenius poterit aperire, diligenti tamen compendio, ut nec de proxilitate tædium, nec de brevitate obscuritas generetur. Sed ne Romanæ historiæ vilescat auctoritas, quæ plerumque ab infidelibus et de infidelibus scripta est, hoc divinæ et fidelis historiæ comprobetur exemplis. Undique enim apparet, quia, ut ait Valerius, ea demum tuta est potentia, quæ viribus suis modum imponit. Et sane nihil tam præclarum est, aut tam magnificum, quod non moderatione desideret temperari. Primum ergo tyrannum nobis objicit divina pagina Nemrod robustum contra Dominum venatorem, quem et Ninum dici nonnullæ testantur historiæ, etsi ratio temporis non acquiescat, eumque fuisse reprobum superius dictum est. Regnare siquidem voluit, et non a Domino, et sub eo turrim in cœlum erigere conata est cæca, dispergenda et confundenda mortalitas. Progrediamur ad eum, quem populo divina præfecit electio, datumque in reprobam dominandi, non regnandi voluntatem deseruit, adeoque afflixit, ut, urgente doloris angustia, mortem sibi cogeretur inferre. Nihil enim aut minimum prodest sana assumptio, si consequens vita dissentit, nec initia rerum apud judicem obtinent, cujus sententia pendet ex fine. Regum, et libri dierum celebris historia est, in qua, auctore Hieronymo, Israel edocetur sub tyrannis ab initio laborasse. Et Juda, præter David, Josiam et Ezechiam, reges omnes reprobos habuisse monstratur. Salomonem tamen, et forte aliquos aliorum in Juda convaluisse facile crediderim, Domino revocante. Mihique facile persuadebitur populum duræ cervicis, et corde indomabili, et qui semper restitit Spiritui sancto, et non modo Moysen famulum legis, sed Deum dominum legis abominationibus gentium ad iracundiam provocavit pro principibus meruisse tyrannos. Nam tyrannos, quos peccata impetrant, inducunt et erigunt, pœnitentia delet, excludit et perimit. Et quidem ante reges suos, sicut Judicum narrat historia, servierunt sæpe numero filii Israel, sub tyrannis, multis et variis, pro dispensatione divina, afflicti temporibus, sæpeque sunt clamantes ad Dominum liberati. Licebatque finito tempore dispensationis, nece tyrannorum excutere jugum de cervicibus suis, nec quisquam eorum, quorum virtute pœnitens et humiliatus populus liberabatur, arguitur, sed jucunda posterorum memoria, quasi minister Domini memoratur. Quod suppositis liquet exemplis. *Servierunt ergo filii Israel Eglon regi Moab decem et octo annis: et postea clamaverunt ad Dominum, qui suscitavit eis salvatorem vocabulo Aod, inclytum filium Gera, filii Gemini, qui utraque manu utebatur pro dextra. Miseruntque filii Israel per illum munera Eglon regi Moab; qui fecit sibi gladium ancipitem, habentem in medio capulum longitudinis palmæ manus, accinctus est eo subter sagum in dextro femore, obtulitque munera Eglon regi Moab. Erat autem Eglon crassus nimis. Cumque obtulisset ei munera, prosecutus est socios qui cum eo venerant. Et reversus est de Galgalis ubi erant idola, dixitque ad regem: Verbum secretum habeo ad te, o rex. Et ille imperavit silentium. Egressisque omnibus qui circa eum erant, ingressus est Aod ad eum. Sedebat autem in æstivo cœnaculo solus. Dixitque ei: Verbum Dei habeo ad te. Qui statim surrexit de throno. Extendit Aod manum sinistram, et tulit sicam de dextero femore suo, infixitque eam in ventrem ejus tam valide, ut capulus ferrum sequeretur in vulnere, ac pinguissimo adipe stringeretur. Nec eduxit gladium, sed ita ut percusserat, reliquit in corpore. Stalimque per secreta naturæ alvi stercora proruperunt. Aod autem, clausis diligentissime ostiis cœnaculi, et affirmatis sera, per posticum egressus est* (Judic. III). Et alibi: *Sisara fugiens pervenit ad tentorium Jahel uxorem Abner Cinei. Erat enim pax inter Jabin regem Asor, et domum Abner Cinei. Egressa igitur Jahel in occursum Sisaræ, dixit ad eum: Intra ad me, domine mi, intra, ne timeas. Qui ingressus tabernaculum ejus, et opertus est ab ea pallio, dixitque ad eam: Da mihi, obsecro, paululum aquæ, quia valde sitio. Quæ aperuit utrem lactis, et dedit ei bibere, et operuit illum. Dixitque Sisara ad eam: Sta ante ostium tabernaculi, et cum venerit aliquis interrogans te, et dicens: Nunquid hic est aliquis? Respondebis: Nullus est. Tulit itaque Jahel uxor Abner clavum tabernaculi, assumens pariter et malleum. Et ingressa est abscondite et cum si-*

Digitized by Google

lentio, posuitque supra tempus capitis ejus clavum, percussumque malleo, defixit in cerebrum usque ad terram. Qui soporem morti socians, defecit et mortuus est (*Judic.* IV). Laudem-ne ergo, aut vituperium consecuta est posterorum? *Benedicta*, inquit Scriptura, *inter mulieres Jahel, uxor Abner Cinei et benedicatur in tabernaculo suo. Aquam petenti lac dedit, et in phiala principum obtulit butyrum. Sinistram manum misit ad clavum, et dexteram ad fabrorum malleos. Percussitque Sisaram, quærens in capite vulneri locum, et tempus valide perforans* (*Judic.* V).

Ut autem et ab alia constet historia, justum esse publicos occidi tyrannos, et populum ad Dei obsequium liberari, ipsi quoque sacerdotes Domini, necem eorum reputant pietatem, et si quid doli videatur habere imaginem, religione mysterii dicunt Domino consecratum. Sic Holophernes non virtute hostili, sed suis vitiis gladio mulieris occubuit, et qui viris formidabilis fuerat, luxuria et ebrietate victus, a femina interfectus est. Nec feminæ ad tyrannum patuisset accessus, nisi hostilem animum pia simulatione texisset. Non est enim dolus qui servit fidei, et militat charitati. Siquidem fidei est, quod increpat sacerdotes, qui divinæ miserationi præscripserant tempus, ex pacto hostibus se dedituri, et urbem, nisi infra quinque dies eis Dominus subveniret. Charitatis autem quod nulla formidabat pericula, dum fratres et populum Domini ab hostibus liberaret. Nam et hoc egredientis in salutem indicant verba: *Fac*, inquit, *Domine, ut gladio proprio ejus superbia amputetur, et capiatur laqueo oculorum suorum in me, et percuties eum ex labiis charitatis meæ. Da mihi in animo constantiam, ut contemnam illum, et virtutem ut evertam eum. Erit enim memoriale nominis tui, cum manus feminæ dejecerit eum* (*Judith* IX). *Vocavit ergo Abram suam, et descendens in domum suam, abstulit a se cilicium, et exuit se vestibus viduitatis, et lavit corpus suum, et unxit se myrrha optima, et discriminavit crinem capitis sui, et imposuit mitram super caput suum, et induit se vestibus jucunditatis suæ, cingens sandalibus pedes suos, assumpsitque dextralia, et lilia, et inaures, et annulos; et omnibus ornamentis suis ornavit se. Contulitque ei splendorem Dominus, quoniam omnis ista compositio non ex libidine, sed ex virtute pendebat. Et ideo Dominus hanc in illa pulchritudinem ampliavit, ut incomparabili decore oculis omnium appareret* (*Judith.* X). Illuc ergo perveniens, et publicum captans hostem, dixit Judith Holoperni: *Sume verba ancillæ tuæ, quoniam si ea consecutus fueris, perfectam rem faciet Deus tecum. Vivit enim Nabuchodonosor rex terræ, et vivit virtus tua, quæ est in te ad correptionem omnium animarum errantium, quoniam non solum homines, sed et bestiæ agri serviunt illi per te, et obtemperant ei. Nuntiatur enim virtus et industria animi tui universis gentibus, et indicatum est omni sæculo, quia solus potens es et bonus in omni regno ejus, et disciplina tua omnibus gentibus prædicatur* (*Judith.* XI). Et adjiciens, ait: *Veniens nuntiabo tibi omnia, ita ut adducam te per mediam Jerusalem, et habebis omnem populum Israel sicut oves, quibus non est pastor, et non latrabit vel unus canis contra te, quoniam hæc mihi dicta sunt per providentiam Dei* (*ibid.*). Quid, quæso, insidiosius excogitari, quid captiosius dici potest, hac mystici dispensatione consilii? Dixit itaque Holophernes: *Non est talis mulier super terram in aspectu, et pulchritudine, et sensu verborum* (*ibid.*). *Cor enim ejus concussum ardebat in concupiscentia ejus. Dixitque: Bibe nunc, et accumbe in jucunditate, quoniam invenisti gratiam coram me* (*Judith* XII). Ipsa vero quæ luxuriari non venerat, fidei et fortitudinis suæ instrumento, usa est luxuria aliena. Et crudelitatem, quam semel sopivit blanditiis, in populi liberatione charitatis armis occidit. *Percussit ergo Holophernem in cervicem, et abscidit caput ejus, et tradidit illum ancillæ suæ, ut poneretur in peram* (*Judith* XII), reportandum in urbem, quæ salutem fuerat consecuta in manu feminæ. Hoc tamen cavendum docent historiæ, ne quis illius moliatur interitum, cui fidei aut sacramenti religione tenetur astrictus. Nam et Sedecias, ob neglectam fidei religionem, legitur captivatus, et quod in alio regum Judæ non memini, eruti sunt oculi ejus quia Deum, cui juratur, etiam cum ex justa causa cavetur tyranno, lapsus in perfidiam, non proposuit ante conspectum suum. Sed nec veneni, licet videam ab infidelibus aliquando usurpatam, ullo unquam jure indultam lego licentiam. Non quod tyrannos de medio tollendos non esse credam, sed sine religionis honestatisque dispendio. Nam et David, regum quos legerim optimus, et qui excepto sermone Uriæ Ethei, in omnibus inculpatus incessit, licet tyrannum gravissimum sustineret, et eum perdendi sæpe nactus fuerit occasionem, ei tamen maluit parcere, confisus de misericordia Dei, qui eum sine peccato potera. liberare. Decrevit ergo exspectare patienter, ut ille visitaretur a Domino reddita charitate, aut in prælio caderet aut alias justo Dei judicio moreretur. Siquidem vel ex eo potest insigniri patientia ejus, quod cum oram chlamidis Saul præscidisset, in spelunca, et alibi de noctu castra ingressus, custodum negligentiam increpasset, ipsum regem coegit profiteri, quia David causam agebat justiorem. Et hic quidem modus delendi tyrannos, utilissimus est et tutissimus; si qui premuntur, ad patrocinium clementiæ Dei humiliati confugiant, et puras manus levantes ad Dominum, devotis precibus flagellum, quo affliguntur, avertant. Peccata etenim delinquentium, vires sunt tyrannorum. Unde Achior dux omnium filiorum Ammon, saluberrimum hoc consilium dedit Holoperni:

Digitized by Google

Perquire, inquit, *nunc, domine mi, si est aliqua iniquitas populi in conspectu Dei eorum, et ascendamus ad illos, quoniam tradens tradet illos Deus eorum tibi, et subjugati erunt sub jugo potentiæ tuæ. Si autem non est offensio populi hujus coram Deo suo, non poterimus resistere, quoniam Deus eorum defendet illos, et erimus in opprobrium universæ terræ* (*Judith.* v).

Cap. XXI. *Omnium tyrannorum finem esse miseriam: et quod in eos Deus vindictam exercet, si manus cesset humana, ac hoc in Juliano apostata, et multis sacræ Scripturæ patet exemplis.*

Finis enim tyrannorum confusio est, ad interitum quidem, si in malitia perseverant; si revocantur, ad veniam. Nam et ipsi flagello paratur incendium, cum in correctionem filiorum eo fuerit usus pater. *Et*, inquit, *Achab reveritus est faciem meam, non inducam malum hoc in diebus ejus* (*III Reg.* xxi). At Jezabel in sævitia perseverans, condigno crudelitatis exitu sanguinem suum canibus lingendum præbuit, in loco ubi sanguinem innocentis Naboth linxerant canes. Quod si ita Naboth innocentis sanguis exquiritur, nunquid tot innocentium sanguis irrequisitus erit? Vineam justi concupivit impietas, et in permutationem ejus totius regni jura amisit. Punitur autem malitia semper a Domino, sed interdum suo, interdum quasi hominis utitur telo, in pœnam impiorum. Afflixit Pharao populum Dei, et ab eodem gravissimis, sicut in Exodo legitur (*cap.* xiii), flagellatus est plagis. Quas breviter, ut fidelius teneantur, metro comprehensas curavi inserere:

Prima rubens unda, ranæ, tabesque secunda,
Inde culex tristis, post musca nocivior istis.
Quinta pecus stravit, vesicam sexta creavit.
Pone subit grando, post bruchus dente nefando.
Nona tegit solem, primam necat ultima prolem.

Nec curo quis versus fecerit, hoc solum attendens, quia plagas Ægypti sub Pharaone, satis compendiose comprehendit. In his tamen omnibus non est aversus furor ejus a populo Dei, sed egredientem persequens cum curribus et equitibus suis, in mari submersus est. Aquis ergo pro muro, ad populi defensionem, et pro telo ad subversionem tyranni usus est Dominus. Salmanasar quoque, regnante Ezechia, premebat populum Domini, conversusque rex in preces adversus minas tyranni, clypeum divinæ protectionis opposuit. Unde et eum per prophetam confortavit Dominus, dicens: *Non ingredietur urbem hanc, nec mittet in eam sagittam, nec occupabit eam clypeus, nec circumdabit eam munitio. Per viam qua venit revertetur, et civitatem hanc non ingredietur, dicit Dominus. Protegamque urbem hanc, et salvabo eam propter me, et propter David servum meum. Factum est ergo in nocte illa, venit angelus Domini, et percussit castra Assyriorum centum octoginta quinque millia. Cumque diluculo surrexisset, vidit omnia corpora mortuorum, et recedens abiit. Et reversus est Sennacherib rex Assyriorum, et mansit in Ninive. Cumque adoraret in templo Nesrach deum suum, Adramalech et Sarasar filii ejus percusserunt eum gladio, fugeruntque in terram Armeniorum, et regnavit Asaraddon filius ejus pro eo* (*IV Reg.* xix). Nec moveat si alio et alio nomine censeatur in diversis historiis, quia pro traditione Hebræorum, sicut Hieronymus auctor est, idem pentonymus exstitit. Dictus est enim Salmanasar, et Sennacherib, et Phul, et Tegladphalasar, et Sargon. Nisi enim polyonymus habeatur, historicorum quadam contrarietate dissidentium quandoque vacillabit auctoritas. Hic ergo angelico gladio primum adversus exercitum usus est Dominus, deinde adversus impium manibus filiorum. Ipsa quoque natura vindictas stupet interdum Altissimi, et hominum provocante malitia, Creatoris sui legibus mirabiliter acquiescit. Hinc est quod adversus Dominum Nabuchodonosor intumescens, exacto septennio bestiam egit, et pœnitens est denuo reversus in hominem, rebus restitutus et regno, licet eo postmodum meruerit misero exitu spoliari.

Ad tempora transeo Christiana, quoniam in omni gente et populo manifesta est nequitia tyrannorum, et evidens pœna. Julianus vilis apostata, et sordidus imperator, dolo potius quam viribus persecutus est Christum, nec tamen viribus temperavit. Nam sub eo gravissima Christianorum exorta est persecutio, dum Galilæi, quem dicebat, conatu impio nomen moliebatur exstinguere. Verum dum adversus Parthos infaustam expeditionem ageret, et idolis, in reditu suo, pro sacrificio, cædem devoveret Christianorum, Magni Basilii, aliorumque sanctorum precibus misertus est Deus, Mercuriumque martyrem destinavit, qui tyrannum in castris, mandato beatæ Virginis, lancea perforavit, morientemque coegit impium confiteri Galilæum, Christum scilicet, quem prosequebatur, esse victorem, et de se triumphasse. Cum enim præfatus episcopus fideles Cæsareæ in ecclesia perpetuæ Virginis Genitricis Dei pernoctantes in orationibus collegisset, ipsa nocte beatam Virginem in visione sanctus agnovit, et hujusmodi consolationem accepit: « Vocate, inquit illa, mihi Mercurium, et abibit interficere Julianum, in Filium meum, et Deum tumide blasphemantem. » Sanctus autem cum armatura sua adveniens, velociter abiit, et advocans, quæ apparuerat, Magnum Basilium, dedit ei librum habentem in historia omnem mundi facturam, dextrorsum vero hominem a Deo plasmatum. In principio autem libri superscriptio erat, Dic. In fine, homine jam plasmato, Parce. Suscipiens itaque librum legit ab initio usque ad Parce. Similem quoque visionem vidit eadem nocte quæstor Juliani in expeditione Libanius. Rediens Basilius ad martyrium sancti Mercurii nocte ipsa, Mercurii arma non reperit, sed die sequenti invenit eadem, et lanceam recenti sanguine cruentatam. Orosius tamen de Mercurio martyre non facit mentionem, sed in expeditione Parthica, tyrannum re-

Digitized by Google

fert obvii militis telo esse peremptum. Eutropius quoque, qui Romanam eleganti compendio describit historiam, peremptum fatetur in castris, sed nullum exprimit cædis auctorem : persecutionem tamen quam eodem auctore, in Christianos supra modum exercuit, et constat plurimum nocuisse. At Historia tripartita diligentius persequitur flagitia Juliani, et quanta immanitate persecutus sit Christum, quem Galilæum nominabat, toto sexto volumine comprehendit. Ex quibus ad laudem Galilæi nonnulla inserui, compendiose decerpta ab his quæ de eo Socrates, Theodoretus, et Sozomenus, teste Cassiodoro, tradiderunt.

Julianus ergo e regio sanguine oriundus, et ex Constantio nepos Constantini Magni, qui Byzantium a suo nomine Constantinopolim appellavit, ab initio exstitit Christianus, crescensque in auditoriis Constantinopolitanæ urbis, exercebatur in basilica, ubi doctores erant, habitu privato procedens. Pædagogum habebat nomine Marconium, grammaticum Nidoclem (33) Laconiensem. Rhetoricam vero legebat apud Ebolium sophistam, jam opera et diligentia Magni Basilii Christianum. Providebat enim imperator ne apud paganum sophistam legens, ad impietatis dogmata declinaret. Profecit ergo, ut ei fama deferret vires imperii gubernandi. Unde in suspicionem ductus imperatori, ab urbe regia jussus est abstinere, missusque Nicomediam, prohibitus est convenire apud Libanium sophistam Syrum paganumque, qui ibi a pædagogis Constantinopolitanis expulsus morabatur. Utebatur tamen lectione librorum ejus, et in rhetorica proficiens, Maximo philosopho Ephesio, quem postea, quasi artes magicas exercentem, Valentinianus imperator fecit occidi, familiaris effectus est. Cumque ab eo verba philosophica prægustasset, cœpit ejus imitari religionem, magis et magis cupidine succensus imperii. Imperatorem vero timens, suspicionemque cavens, tonsus monachicam simulabat vitam, agens proditorem in habitu Christiano, et in ecclesia Nicomediæ lector ordinatus, sic furorem declinavit imperatoris. In manifesto autem sacros Christianorum legebat libros, et latenter exercebatur in philosophia, invalescente semper ambitione imperii. Unde et amicis dicebat felicia fore tempora, quibus ipse rerum potiretur imperio. Et quidem manus non evasisset imperatoris, nisi imperatrix Eusebia inveniens latitantem, et pro eo intercedens obtinuisset ut ad philosophandum mitteretur Athenas.

Refert Theodoretus quod exinde discurrens omnem Helladam, vates quærebat, consulens, an ad imperium perveniret. Inventoque viro qui se potentissimum in magica fateretur, introductus est ab eo in locum idolorum, ut in abdito evocatos a mago dæmones præsens consuleret. Quibus solemniter apparentibus, compulsus est Julianus frontem suam crucis munire signaculo. Quo facto, repente dæmones disparuerunt. Magus itaque cœpit culpare Julianum. At ille prætendens metum, crucis se dixit obstupuisse virtutem, eo quod signum hoc dæmones fugerint. « Non suspiceris hoc, bone vir, inquit magus, quia timuerint sicut ais, sed abominati hoc signum potius abscesserunt. » Et ita capiens miserum, odio Christiani signaculi replevit Julianum. Post hæc, sicut Socrates auctor est, imperator evocans Julianum, eum constituit cæsarem, et data sorore Constantia in uxorem, ipsum contra barbaros destinavit ad Gallias. Successit ergo ei, fecitque sibi initium vincendi barbaros, quod amorem suum apud milites collocavit.

Fertur etiam quod dum in aliquam civitatem fuisset ingressus, corona laurea, quibus solent ornari civitates, inter columnas pendens, rupto fune super caput ejus decidit, eumque aptissime coronavit. Quo facto, cuncti clamaverunt, quia ei signum foret imperii. Congrediens deinde cum hostibus, tanta felicitate provectus est, ut a militibus appellaretur Augustus. Cumque corona deesset imperialis, unus signa portantium, torquem quem habebat, capiti ejus circumposuit, et hoc modo factus est imperator Julianus. Quæ vero postea gesserit ille philosophus, judicent audientes. Nam et in ipso principio omnia pro libito disponebat, figmentum Christianæ religionis abjecit, et singularum urbium templa aperiens, idolis offerebat, dicens se ipsum esse pontificem paganorum. Intestino quoque bello lacerasset imperium, nisi ei degenti in Thracia fuisset mors imperatoris Constantii nuntiata. Ut vero favorem multitudinis sibi conciliaret, jus sibi præferendæ religionis omnibus indulgebat. Studebat ob hoc omnibus omnia fieri. Hinc vanæ gloriæ causa largus, hinc affectata simulatione philosophi parcus, hinc a civilitate fictitia comis, hinc gravis a mole imperii, et quod maxime erat, ne crudelis haberetur, mansuetudinem mentiebatur. Cæterum qualis esset, religione monstrabat. Episcopos ergo in exsilium deportatos jussit evocari, et confiscatas eorum sibi reddi substantias. Templa quoque paganorum velociter suis necessariis præcepit aperire, et quæ iis ablata fuerant, incunctanter restituere sancivit. Palatio expulit eunuchos, tonsores et coquos. Eunuchos quidem, eo quod uxor ejus obierat, post quam non duxit aliam. Coquos autem, quia more philosophi cibis simplicibus utebatur. Tonsores, « quoniam, ut ipse ait, unus sufficit multis. » Scriptores plurimum venerabatur, cultoresque disciplinarum, sed maxime philosophantes. Unde et fama viros hujusmodi undique congregabat circa palatia, qui circumamicti palliis, magis habitu, quam magisterio pandebatur. Erantque graves universis Christianis seductores viri, et imperatoris semper religioni

(33) Ed Paris., *Melodem*.

Digitized by Google

faventes. Noctibus vigilans conscribebat libros, quos in senatu publice recitabat. Solus enim imperatorum a Julio Cæsare in curia recitavit orationes. Publicum cursum mularum, et caballorum inhibuit, jubens eos utilitatibus publicis ministrari. Hæc ejus opera laudant pauci, plurimique vituperant, quia remoto fastu palatii, contemptibile videatur imperium. Apud Sozomenum fertur, quia mox in ipso principio sic aperte et impudenter negavit Christianam fidem, ut quibusdam sacrificiis et invocationibus, quas expeditiones pagani vocant, et sanguine immolatitio nostrum baptisma studeret abluí, et abrenuntiare ecclesiasticæ confessioni. Ex illo enim tempore, tam secretim quam publice, et in templis pagani licenter sacrificia celebrabant.

Fertur autem, quia dum aliquando sacrificaret, ostensum sit ei in visceribus hostiæ signum crucis corona circumdatum. Quo viso, alii quidem perterriti, veræ religionis virtutem, et Christiani dogmatis æternitatem intellexerunt, eo quod corona victoriæ indicium est, et ambitus circularis, in se rediens est finis ignarus. Princeps autem confortans eos, sibi prospera monstrari asseruit, et quia signum dogmatis Christiani coerceretur, ne ei dilatari liceret, circuli termino esse conceptum. Cum autem adhuc pueri Gallus et Julianus ad sepulturam Mammææ matris, opere inter se diviso certatim basilicam fabricarent, res dictu mirabilis, et forsitan incredibilis, accidisse narratur. Galli namque pars augebatur, utiliterque crescebat: Juliani vero labores alii quidem fodiebantur, alii, terra ipsa evomente, ruderibus implebantur: aliquoties terræ deposita fundamenta copulari non poterant, ac si quædam violenta virtus, ab inferiore loco ea repercutiendo, depelleret. Res prodigiosa visa est omnibus, existimantibus, quia non esset vir ille in Christiana religione salubris. Nec falso: quod patuit ex post facto. Nam ecclesias et ministros possessionibus et privilegiis spoliavit, et quod nimis grave, et plane injuriosum est, clericos jussit militibus aggregari, duci provinciæ servituros, plurimosque eorum curiæ tradidit. Populum vero Christianum cum uxoribus et filiis inscribi præcepit, et tanquam vicaneos tributa persolvere, et Galilæos omnes censuit infelici diminutioni capitis subjacere. In initio autem Christianis parcens, mitior visus est, sciens priores persecutores nihil profecisse pœna Christianorum, qui magis inde creverunt, et facti sunt gloriosi, pro vero dogmate morientes. Invidens ergo eorum gloriæ, abstinuit a tormentis, judicans esse necessarium, ut sermone potius et admonitione, ad paganitatem colendam populum suaderet, sperans etiam hinc se monstrare clementem. Dicitur enim quia, dum Constantinopoli apud Fortunam sacrificaret urbis, accessit ad eum Maris, episcopus Chalcedoniæ, et publice impium et sine Deo apostatam vocitavit. At ille solam ei improperans cæcitatem, eo quod senex cæcus manu alterius agebatur, adjecit: « Neque Galilæus Deus tuus curare te potest. » Respondit Maris: « Gratias ago Deo qui hoc egit, ne te viderem pietate nudatum. » Imperator autem silens abscessit philosophum simulans, ut ostentatione patientiæ paganitatem roboraret. Lege autem inhibuit ne Galilæorum filii, poetarum, rhetorum et philosophorum legerent disciplinas. « Propriis, inquit, telis, secundum proverbium, vulneramur. Ex nostris enim armati, ex nostris conscriptoribus contra nos bella suscipiunt. » Posuit et aliam legem, præcipiens Galilæos expelli militiis. Adjecit et aliam, ut Galilæis bona auferrentur, quoniam Christus eorum eos pauperes esse præceperat.

Scripsit Apollinaris, vir doctus et ingeniosus, heroicis versibus pro Homeri poemate Hebraicam antiquitatem, et in alio opere imitatus est comœdias Menandri, fabulositate deducta. Euripidis quoque tragœdias, et lyram Pindari secutus est, et absolute dicendum, quia ex divinis Scripturis argumenta sumens, omnes endeticas lectiones tempore parvo composuit, numero, virtute, moribus, conscriptione, charactere et dispositione Græcorum valde pares. Fecit et librum nobilem, ad ipsum imperatorem, sive contra philosophos, in quo tacitis sacræ Scripturæ testimoniis, illos irrefragabili ratione desipere probavit, et se vera sentire de Deo. Quæ legens imperator, claris tunc scripsit episcopis: « Legi, et reprehendi. » Cui episcopi rescripserunt: « Etsi legisti, non agnovisti. Si enim agnovisses, nequaquam reprehendisses. » Basilii autem Cappadoceni creditur hæc fuisse epistola. Veniens imperator Antiochiam, eo quod ei esset barba valde prolixa, derisus est, dicentibus Antiochenis: « Tondeatur, ut ad funes barba ejus proficiat. » Et quia taurum consueverat immolare, taurum et aram suo formari præcepit in solio. Lacerantes ergo dicebant: « Iste taurus evertit mundum: et nisi eum Libanius revocasset, graviter afflixisset Antiochenos, adversus quos tum librum satis urbanum scripsit. » Ut autem etiam Judæos denuo animaret et armaret in Christum, templum Hierosolymis eos instaurare præcepit. Concurrentibusque quos de toto orbe convocaverat, plurima ministravit, misitque præsidem, impiorum exacutorem dignissimum præceptorum. Aiunt enim quoniam ad repurgium faciendum, argenteos hamos, et cophinos, et scaphas habuerint. Cumque fodere jam cœpissent, statuta quidem die hæc multitudo plurima faciebat. Nocte vero spontanea terra de valle crescebat. Solutis itaque prioris fundamenti reliquiis, nova omnia præparabant. Cumque gypsi et calcis multa modiorum millia congregassent, vis magna ventorum repente respirans, tempestates atque procellæ subito factæ, quidquid congregatum fuerat, disperserunt. Adhuc autem vesanientibus eis, et nequaquam divina longanimitate correptis, maximus primo terræmotus factus est, et quisquis non fuerat divinis mysteriis imbutus, vehementer

Digitized by Google

attritus est. Cum vero neque hoc terrerentur indicio, ignis ex fundamentis, quæ suffodiebantur, egrediens, plurimos fodientium concremavit, aliorum membra dissolvit. Nocte plurimis in vicina portica dormientibus, cadens subito cum tecto ipsa porticus, dormientes oppressit. Alia vero die, in cœlo signum splendens crucis salutaris apparuit; sed etiam Judæorum vestes crucis signaculo sunt impletæ, non signatæ tamen splendenti colore, sed nigro. Hæc itaque Dei rebelles considerantes, et divina contremiscentes flagella, ad propria sunt reversi, confitentes esse Deum, qui ab eorum progenitoribus ligno probatur appensus. In his tamen omnibus non est aversus furor impii, sed indurato corde præcepit ut, quicunque sacrificare nollent, palatium non intrarent, et neque collegio, neque foro, neque arbitrio, neque dignitate, neque qualibet administratione participarentur. Cum vero torquebantur Christiani, aut spoliabantur, eis patientiam indicebat, quoniam hanc Galilæus eorum expresso verbo legis et testimonio operis, suos docuerat sectatores. Unde et multi Christianorum retrorsum abierunt, aut strati metu, aut capti dolo: et invalescebat sævitia paganorum. Ut autem ad idololatriam miljites facilius assuescerent, studuit ad priscum schema reformare illud signum sublimius Romanorum, quod Constantinus in formam crucis mutaverat. Verum in publicis imaginibus Jovem, quasi de cœlo sibi coronam deferentem, et purpuram: Mercurium quoque et Martem in se respicientes, velut pro testimonio sapientis et fortis, depingebat, hoc agens in imaginibus, ut sub occasione imperii latenter adorarentur dii, et hoc modo subjecti clanculo fallerentur exinde sic capti facilius impleturi quod vellet. Si vero detrectarent, torquerentur tanquam imperii contemptores. Approbabat autem studia Christianorum, licet persequeretur fidem et exercitia virtutum: quo paganorum roboraret errorem, apud Galilæos non vera mentiebatur esse, sed ficta. Decrevit ergo eis virtutes præripi, et paganos Christianis absque fide, moribus, institutis, philosophiæ voluit esse cultores, sicut Arsatio pontifici Galatiæ, scripta ab eo in hunc modum docet Epistola. « Paganorum ritus nondum agitur secundum intentionem nostram, propter cultores ejus in negligentia positos. Nam deorum claritas, magnitudo atque sublimitas, omni oratione omnique spe major est. Sed propitii sint nobis dii propter negligentiam quam habemus, cum illorum providentia in parvo tempore, tanta mutatio facta sit, quantam neque orare primitus aliquis præsumpserat. Cum ergo credimus hoc posse sufficere, nequaquam respicimus quemadmodum superstitionem Christianorum auxit cura peregrinorum, et circa sepulturas et mortuos, multa solatia honestæque conversationis studia non vera, sed ficta. Quas res arbitror apud nos debere sub veritate geri. Non itaque sat est te talem esse, sed omnes absolute circa Galatiam sacerdotes. Quos aut deprecare, aut ratione flecte, aut certe festinanter a sacerdotali ministerio remove, nisi diis cum conjugibus, et filiis, atque servis, colla submiserint, non ferentes ulterius eorum servos, aut filios hoc facere contemnentes, aut Galilæos impie contra deos agentes, et impietates pietatibus præponentes. Deinde cunctos admone, ut sacerdos neque ad spectacula procedat, neque in tabernis bibat, aut cuilibet arti, operibusque turpibus, aut impudentibus præsit. Qui obediunt, honorentur, inobedientes expelle. Xenodochia constitue per singulas civitates, ut nostra peregrini clementia fruantur. Non tantum nostri, sed etiam extranei pecunia indigentes. Ut habeas unde fiat, interim decrevi singulis annis triginta millia tritici modios per universam dari Galatiam, et sexaginta millia vini sextarios. Horum quinta pars pauperibus, templa observantibus, debet expendi, reliqua peregrinis, indigentibusque distribui. Turpe namque est, ut Judæos non abjiciant, sed potius nutriant impii Galilæi, et suos pariter, nec non etiam nostros, nostri vero, nostrorum solatio deserantur. Quapropter doce etiam collationes facere paganos ad talia ministeria, paganorumque vicos offerre primitias frugum. Eosque hujusmodi benefactis institue, docens eos hoc opus olim fuisse nostrorum. Homerus enim hoc probat, introducens Eumenium talia facientem. Nos ergo neque bona nostrorum imitamur, sed aliis remittimus, negligentia non confusi, magis autem deorum reverentiam respuentes. Si igitur hæc te facientem ego cognovero, lætitia plenus ero. Præsides provinciarum rarius domi suscipe, frequenter eis scripta transmitte. Ingredientibus eis civitatem, sacerdotum nullus occurrat. Cumque ad templa venerint deorum, intra januas eos nemo procedat militum forte, aut præcedentium officiorum, sed qui voluerit, subsequatur. Cum ad ipsum limen templi pervenerit, privatus existat. Tu enim, sicut nosti, intus es judex. Hoc enim etiam sacra sanctio videtur exigere. Obedientes igitur pro veritate pii sunt, reluctantes vanæ gloriæ comprobantur. Quid enim patiantur, aut quod mereantur auxilium, qui matrem deorum propitiam habere noluerint? Qui ergo eam neglexerint, non solum sine querela non erunt, sed etiam nostræ indignationis impetum sustinebunt. Neque enim fas est ut illi parcatur, qui deos habuerit inimicos. Suade siquidem eis, ut si mea volunt frui tuitione, omnes matri deorum studeant offerre culturam. »

Hæc quidem scripsit, et ad similitudinem ecclesiæ, dæmonum templa constituit et instituit ministros in diversis gradibus ad instar clericorum, ut essent qui cæteros docerent cultum perfidiæ, et pœnitentes post culpam, secundum traditionem Christianorum, correctione mediocri reformarent. Nihil autem quod a paganis committeretur in Christum, enorme videbatur. Adeo quidem, ut nec sævire in mortuos inhumanum aut crudele paganis videretur. Unde in civitate Sebasta Joannis Baptistæ sepulcrum aperuerunt, ignique tradide-

Digitized by Google

runt, ossa vero ac pulverem disperserunt. Si vel capita flagitiorum ejus, vel summatim quæ per ipsum in orbe adversus Ecclesiam gesta sunt, voluero enarrare, multis magnisque voluminibus tanta egebit materia. Sed progrediamur ad finem, quem pius Galilæus, intemeratæ virginis filius, impio persecutori suo, ad consolationem Ecclesiæ suæ, et ad gloriam majestatis, qua Patri coæqualis et consubstantialis est, potenter inflixit. Procingens ergo se ad Persicam expeditionem, pro more misit Delphos et Delum, atque Dodonem consulens an expediret ad bella procedere. Vates itaque universi victoriam promittebant, uno inter cætera animati responso, quod pro exemplo mendacii ac seductionis inserere non pigebit. Est autem hujusmodi : *Nunc omnes aggredimur dei victoriæ tropæa referentes circa fluvium Thirem. Horum ego dux ero, belligerator Mars.* Quisquis ergo Pythium musarum principem, et dominum rationis credit, vim et mentem carminis hujus interpretetur. Quo miser animatus, omnimodam sibi victoriam somnians, etiam Galilæos delere præparabat. A plurimis tamen, ut oportuit, vilis apostata contemptus est.

In Antiochia namque vir quidam optimus, pædagogus adolescentium, habitabat, eratque illic famosissimus sophista Libanius, exspectans victoriam Juliani, habensque præ oculis minas ejus. Ait ergo, veram deridendo religionem : « Nunc fabri filius quid putas agit? » At pædagogus completus gratia dixit : « O sophista, Creator omnium, quem tu fabri filium nominasti, locellum sepulturæ Juliane componit. » Post paucos dies mors nuntiatur Juliani. Et in locello advectus est, minarumque timor evacuatus. Eodem quoque tempore, vir religiosissimus Julianus, cognomento Saba, subitæ hilaritatis causam a ministris interrogatus, respondit : « Ferus sacræ vineæ devastator, pœnas exactus est vastationis suæ : jacetque mortuus, terroribus minisque frustratus. » Sed exprimendus est ordo, quo decessit impius persecutor. Cum ergo tam cives quam hostes, bello Persico laboribus et fame multipliciter afflixisset, veniens Ctesiphontem civitatem, in tantum obsedit regem, ut crebris legationibus et offerret partem regni, dum solutus bello discederet : quod imperator contempsit elatus, nec attendens quia vincere quidem bonum est, supervincere nimis invidiosum. Confidebat enim magicis artibus, et arbitratus secundum Pythagoream opinionem, animas diversa corpora peragrare, se credebat possidere animam Alexandri, aut quod potius in altero corpore esset alius Alexander. Querebantur ergo Romani de principe, qui bellum finire nolebat, resistebant tamen insistentibus Persis, ita ut frequenter nunc hi, nunc illi verterentur in fugam. Porro Julianus in equo residens, exercitum confortabat, inermis quidem spe felicitatis suæ præminens, contra quem jaculum repente delatum, discurrens per brachium ejus, in latus immersum est. Ex hoc vulnere suscepit terminum vitæ. Qui vero justissimum intulit vulnus, hactenus ignoratur. Sed alii quemdam invisibilium hoc intulisse ferunt, alii unum pastorum Ismaelitarum, alii militem, fame et itinere fatigatum. Sed sive homo, sive angelus fuerit, patet quia divinis jussionibus ministravit. Aiunt enim quia cum fuisset vulneratus, mox manum complevit sanguine suo, et in aerem projecit dicens : « Vicisti, Galilæe, vicisti, » et in eo ipso confessus victoriam est, etsi blasphemus. Defunctus est autem tertio anno imperii sui, vitæ tricesimo primo, nimium tamen vixisse visus est bonis, qui non modo in ecclesiis, sed etiam in theatris prædicabant victoriam Galilæi. Omnes enim clamabant : « Maxime fatue, ubi sunt vaticinia tua? Vicit Deus et Christus ejus. » Defuncto impio, inventa sunt in templis simulacra stupenda principis, et mira insignia sapientiæ conclamatæ, et famosissimæ pietatis. Nam in Carris aperto templo, quod usque ad reditum suum clausum esse præceperat, inventa est mulier a capillis appensa, manus extensas habens, aperto utero, in cujus jecore eventum belli Persici fuerat speculatus. In Antiochia quoque arcas in palatio plurimas, humanis capitibus plenas, invenerunt, et demersa puteis innumera corpora mortuorum. Prodigiosa et scelesta illius, quæ nec imperatorem, nec philosophum decuerunt, sed impium et magum, Dei hostem et hominum. Tripartita latius pandit historia. In gente quoque Britannorum, sicut quædam nostratum testatur historia, ad compescendam et puniendam tyrannidis rabiem, gloriosissimi martyris et regis Edmundi manum exercuit. Cum enim Suanus Britanniæ insulam, quam ex magna parte occupaverat, vastaret, spoliaret et membra Christi persecutionibus multis affligeret, indictione census, quem lingua Anglorum Danageldum nominant, provinciam oneravit, prærepitque possessiones memorati martyris conferre in censum. Supplicatumque est ei, contempsit preces. Missus a martyre religiosus frater, sub interminatione inhibuit ne ecclesiam Christi, domum martyris, et liberam familiam ejus, tyrannus indebita premeret servitute. Sed impietas ad preces obsurduit, intumuit ad prohibitionem, ad minas induruit, et conviciis et injuriis afficiens humilem nuntium, Dei ultricem acceleravit manum, flagellum provocavit et patientia Dei contempta, temeritate cæcus incurrit in mortem. Nec mora. Nam tyrannus e vestigio exspiravit. Inter milites enim agens in castris, solus, sicut ipse confessus est, cum telo vidit adesse beatum Edmundum, increpantem eum durissime et cædentem ad mortem. Et ab ea quidem die, licet insula graves tyrannos habuerit, ecclesia Beati Edmundi a præfata indictione fisci mansit immunis. Nemo enim eorum martyrem ausus est provocare, aut in opprimenda ecclesia ejus, periculum facere sui. Nostris tamen temporibus Eustachius filius Stephani, qui in Ecclesiam

Digitized by Google

Dei sævire decreverat, cum omnia pro viribus depopulatus esset, et terram beati Edmundi, cui omnes prædones detulerant, videret opulentam, sibique non esset, consumptis opibus regni, unde semel et secundo militibus æra procederent, jam enim defecerant donativa, prædia jam dictæ ecclesiæ depopulatus est. Nondum tamen digesserat cibum, quem de facultatibus loci acceperat, ipsaque die, antequam se domi suæ reciperet, quæ nimis vicina erat, tactus est martyris manu, et lethali percussus morbo, die circiter octava rebus cessit et vita. Quid moror in paucis? Ubi sunt, ut de domesticis loquar, Gaufridus, Milo, Ranulphus, Alanus, Simon, Gillebertus, non tam comites regni, quam hostes publici? Ubi Willelmus Saresberiensis? Ubi Marimo qui, impellente beata Virgine, incidit in foveam quam parabat? Ubi alii, quorum vel nomina conficerent librum? Horum utique malitia insignis est, infamia celebris, infelix exitus, et quem præsens ætas ignorare non potest. Si ergo quis antiquas nescit historias, si ignorat quomodo Cyrus, cui reges terga præbebant, a regina Scytharum Tamiri prostratus est, si casus et præcipitia præcedentium non recolit tyrannorum, vel ea quæ oculis ingeruntur invitis attendat, et luce clarius intuebitur omnes tyrannos miseros esse.

Cap. XXII. *De Gedeone, qui forma præsidentium est, et Antiocho.*

Quid itaque sibi velint, qui rempublicam, id est populum Dei, indebito servitutis jugo nituntur opprimere, non video, nisi forte ea de causa potentiam appetant, ut tormenta miseriæ potenter ferant. Si enim regere tantum appeterent, non dominari, onus officii metientes, nequaquam tanta currerent aviditate. Voluntas enim regentis de lege Dei pendet, et non præjudicat libertati. At tyranni voluntas concupiscentiæ servit, et legi reluctans quæ libertatem fovet, conservis jugum servitutis conatur imponere. Docet hæc Scriptura, cui contraire non licet. Dixerunt omnes viri Israelis ad Gedeon: *Dominare nostri tu, et filius tuus, et filius filii tui, quia liberasti nos de manu Madian. Quibus ille ait: Non dominabor vestri, nec dominabitur in vos filius meus, sed dominabitur Dominus. Dixitque ad eos: Unam petitionem postulo a vobis, date mihi inaures de præda vestra* (*Judic.* VIII). Videor mihi in hujus litteræ facie, quod dixeram, intueri. Nam Gedeon qui interpretatur *circumiens inutile*, vel *tentatio iniquitatis eorum*, nomine et verbis videtur principis officium indicare. Ejus enim est circumire inutilia, et ea vel delere, vel revocare ad frugem, et quod iniquum deprehendit, excludere a finibus suis, ut sibi adversus hostes procedat victoria. Defertur honor dominii, et recusat: legi tamen subjicit, quos a jugo servitutis absolvit. Patri filiorum successurus defertur honor; at ille Deum maluit honorari. Quis eorum recte huic assimilabitur, qui fas nefasque confundant, et versantur in laboribus et ærumnis, ut filios possint non tam honoris quam rapinæ et iniquitatis habere hæredes? Quis est enim qui legem Dei, et justitiam ejus, quæ in sola charitate consistit, filiis anteponat? *Qui amat*, inquit, *patrem aut matrem, aut filios plus quam me, non est me dignus* (*Matth.* x). Et profecto qui transitoria Christo præponunt, ipsis transitoriis citius transeunt: nec eorum perpetuatur gloria, apud quos, postpositis aliis, Christus manet inglorius. Ergo casum timeat princeps, qui liberorum aut carnis motus affectu, honorem divinum minuit immemor charitatis. Sed nemo est qui in Deum se fateatur insurgere, insurgunt tamen plurimi, et jam ista palam fiunt. Intravit Antiochus in sanctificationem cum superbia, et hoc quidem faciunt multi. Ozias, quem litteræ irrefragabiles justum in multis fuisse commemorant, mortuo Zacharia sacerdote, cui cognomen fuit intelligens, ordinem sacerdotalem non tam pie quam audacter invasit, et reclamantibus Levitis, Nonne tu es Ozias rex, et non sacerdos? audire contempsit. Statimque lepra partem illam corporis ejus invasit, quam sacerdos, ex lege, auri tegebat lamina, ut, juxta imprecationem propheticam, facies ejus ignominia repleretur. Rex quidem notus est, et ex coævis regibus, et ex eo maxime, quod anno mortis ejus natus est Romulus, a quo genus est Romanorum. Imitantur plurimi Oziam, sacerdotalia præsumentes, sed lepram ejus paucissimi erubescunt. Plures tamen sequuntur Antiochum, qui non cum devotione, ut offerat vice sacerdotis, sancta ingreditur, sed ut deleat si quid est in templo Domini sanctum. Cum enim Antiochus desolationis et abominationis idolum fabricasset, libros legis Dei combussit igni, et scidit eos, et apud quemcunque inveniebantur libri testamenti Domini, et quicunque observabant legem Dei, secundum edictum regis Antiochi trucidabant eum. Vidi temporibus meis nonnullos sacerdotali se immiscentes officio, et humeros temerarie supponentes, ut arcam præriperent ab humeris levitarum, loci immemores, qui in præsentem diem dicitur oræ percussio. Alios vidi, qui libros legis deputant igni, nec scindere verentur, si in manus eorum jura pervenirent, aut canones. Tempore regis Stephani a regno jussæ sunt leges Romanæ, quas in Britanniam domus venerabilis Patris Theobaldi, Britanniarum primatis, asciverat. Ne quis etiam libros retineret, edicto regio prohibitum est, et Vacario nostro indictum silentium; sed, Deo faciente, eo magis virtus legis invaluit, quo eam amplius nitebatur impietas infirmare. Quis autem in tot millibus regnare affectantium, esse vult similis Gedeoni? Aut quis legem sibi vult dominari, et populo? Omnibus tamen unum illud deberet sufficere, quod Gedeon a subditis petit, id est si solas ex præda sibi consequatur inaures. Si enim quæ lex loquitur, indicare curaverit, et ei obediens populus acquiescat, ut non sit iniquitas et contradictio in civitate, et populo cui præest, debet profecto sufficere præsidenti

Digitized by Google

CAP. XXIII. *Consilio Bruti utendum esse adversus eos qui pro summo pontificatu non modo certant, sed schismatice dimicant: et quod tyrannis nihil quietum.*

Sed esto ut his liceat, qui carnales sunt, contendere de primatu, viris ecclesiasticis hoc usquequaque arbitror esse illicitum. Carnalium tamen exemplo, sub imagine religionis obrepit impietas, et jam non modo contenditur pro sacerdotio, sed pugnatur. Antiqui quondam trahebantur inviti, et proni ad martyrium, primas cathedras, carcere pejus et cruce, fugiebant. Contra jam palam loquuntur sacerdotes et proverbium nullum dicunt. « Nolumus, inquiunt, martyres esse, sed sedium nostrarum gloriam non damus alteri. » Misera quidem et miserabilis vox in ore sacerdotis, qui Christum sic agnoscit, ut se nolle eum sequi palam confiteatur. Dubitari poterit an verus moriatur confessor, qui persecutorem, si opus fuerit, non exspectat? Ait enim Cyprianus: « Episcopus si timet, actum est de eo. » Sed liceat timere; non stare in necessitate, illicitum est. Fugitivus inutilis infamis est. Est tamen in quo videntur imitari constantiam martyrum, si pro cathedra scilicet fuerit decertandum. Fertur a quibusdam, et verum est, quod super Romano pontificatu ab ambitiosis quandoque, imo sæpe litigatum, et non sine sanguine fraterno Sancta sanctorum ingressus sit pontifex. Concitata sunt iterum bella, plus quam civilia, inter Cæsarem et Pompeium, et quidquid Philippis, Leucade, Mutinæ, in Ægypto, Hispaniave præsumptum est, quidquid impie gestum, pugna sacerdotalis absolvit. Nunquid Christiani sanguinis procurant effusionem, ut eis præ cæteris liceat pro grege, quod pastoris est, animas ponere? Nunquid ecclesiam diruunt, profanant sancta, ut sit quod ædificari et sanctificari oporteat? Concutiunt populos, regna sollicitant, ecclesiarum diripiunt facultates, forte ut sibi faciant materiam promerendi, ut componant omnia, ut pauperibus miserendi, et providendi, aliis concurrentibus necessitatem præripiant. Si enim ut plura sibi impune liceant, si ut pecuniam congregent, si ut carnem et sanguinem foveant, dilatent et corrumpant, si ut familiam nobilitent, si denique ut gloriam suam quærant in clero dominantes non forma facti gregis ex animo, licet labiis et simulatione officii pastorem induant, tyrannis quam principibus facilius accedunt. Dicunt philosophi, et verum arbitror, nihil in rebus humanis utilius homine, et in ipsis hominibus, principe ecclesiastico vel mundano, nemo utilior. E diverso nihil homini perniciosius homine, et in eis tyrannus sæcularis, aut ecclesiasticus, perniciosior est. Sed profecto in utroque genere, sæcularem ecclesiasticus antecedit. Sal enim infatuatum ad nihil omnino valet, nisi ut projiciatur foras, et conculcetur ab hominibus. Porro

Usque adeo solus ferrum mortemque timere
Auri nescit amor, pereunt discrimine nullo,
Amissæ leges. Sed pars vilissima rerum
Certamen moristis opes.

A Ergo dividatur unitas, integritas scindatur, sinceritas corrumpatur, maculetur et sanctitas, mundi novum judicium celebretur, et princeps ejus, qui passione Christi ejectus est, rediens scandala spargat, ut beatus sit, qui non capitur tendiculis ejus:

...Tantone novorum
Proventu scelerum quærunt uter imperet orbi?
Vix tanti fuerat civilia bella movere,
Ut neuter.

(LUCAN., II, 59.)

Rectissimam eminendi viam docuit Christus, qui discipulos suos regibus gentium noluit conformari, ut dominentur in subditis, et qui potestatem exercent, benefici dicantur, sed qui major est, sponte minoretur, et solum præ cæteris, jure, quiete, vi-
B ribus, et contentione remota, sibi vindicet officium ministrandi. At isti aliam prætulerunt, ascendentes ex adverso fratrum, et ministrandi humilitate rejecta, appetunt præ regibus gentium dominari. Nec dubium quin refrigescente, imo exstincta charitate, sedem suam et ipsi ponant ad aquilonem. Siquidem « productos odere pares. » Utinam secuti essent, qui ea viderunt tempora, consilium Bruti, a quo eum, imminente bello civili, Catonis avertit auctoritas. Decreverat enim manus suas ab armis continere civilibus, quibus quanto quisque libentius et fortius immiscetur, tanto iniquior et immanior est. Ait ergo:

Nunc neque Pompeii Brutum, nec Cæsaris hostem;
Sed bellum victoris habes.

C Si ergo sapiant hi, pro quorum dominio schismatici litigant, eos solos concurrere patiantur, alterutri metuant opem ferre, incerti quis victor futurus sit, certique quanta, quam gravis ruina, victis immineat.

Nulla manus, belli mutuato judice, pura est.

Nam et

Victrix causa Deo [diis] *placuit, sed victa Catoni.*

(LUCAN., I, 128.)

Gaudeat plane mundus, cum alter solus vicerit, sed propensiori lætetur gaudio, si vicerit uterque, vel neuter. Conveniant ergo, si placet, in insula Lycaonia, aut alio, si quis tamen locus bellis, sive duellis est aptior: nam antiqui, teste Quintiliano, bellos dicebant, quos modo duellos appellamus, et
D sine orbis et urbis periculo vincat alteruter duellorum, quem Deus scilicet approbaverit, aut victorem esse permiserit. Victus quoque, si id victori placeat, demergatur in Tiberim, aut si cum eo mitius agendum videtur, retrudatur in caveam. Cui cum abbas loci claustrum, imo carcerem, aperuerit, protestetur se non illud ei, qui damnatur, præparasse, sed victo. Siquidem

Nulla fides unquam miseros elegit amicos.

Qui vero vicerit, id est qui violentior fuerit, in Liparem, aliamve insulam exsul perpetuus deportetur ad marmora secanda, aut ad metalla damnetur. Facinus enim schismatis quos inquinat, æquat, nisi quia plerumque qui fortior, imo ferocior, idem

Digitized by Google

et iniquior est. Quid perniciosius aut odibilius bello civili? Nihil plane, præter rabiem schismaticorum, aut hæreticam pestem. Quorum utrum perniciosius sit, non facile dixerim, si tamen in his numerus est, ut unum segregetur ab altero. Cessabunt plane bella civilia, si præsumptioni desit temeritatis adjutor. Nec est qui concives possit urgere ad furorem, nisi eos aliquatenus ipsa delectet insania. Utique necessitas confurendi, aut nulla omnino, aut, ut multum, imaginaria est. Hæc quoque permultis maximisque periculis patet, quorum nemo satis declinat eventum, nisi præcaveat facultatem. Innuit hoc poeta gravissimus, aut si, juxta Quintilianum, rectius dicere malueris oratorem, non repugno, dum constet præcavenda esse etiam quæ possunt evenire pericula, et universitatem ab uno quolibet cogi non posse, ut sceleri obsequatur invita. Ait enim :

Et quamvis nullo maculatus sanguine miles,
Quæ potuit fecisse, timet. Quid pectora pulsas?
Quid vesane gemis? quid fletus fundis inanes?
Nec te sponte tua sceleri parere fateris?
Usque adeone times, quem tu facis ipse timendum?
Classica det bello; diros tu neglige cantus:
Signa ferat; cessa: jam jam civilis Erynnis
Concidet, et Cæsar generum privatus amabit.

Sic sic, si Ecclesia Dei erigatur in spiritus libertatem. Si ministerium sceleris subire detrectet, aut omnino schismata sopientur, aut manente compage unitatis, soli inter se schismatici dimicabunt. Interim contineat ecclesia manus suas, quoniam gladius Petri, qui sanguinem carnali sitiebat affectu, mandato Domini ad præsens tegitur in vagina, et discipuli eradicare zizania properantes, præcipiuntur messores angelos exspectare. Oret unitatis integritas, ut in se colligat dissidentes lapis incisus, in quo fundatur Ecclesia, quem schismatici reprobant, qui fecit utraque unum, et vestem suam in sortem fidelium integram cedere maluit, quam secari. Oret, inquam, ne deficiat fides, et expetens in cribro Satanas non disperdat, conculcet et triticum. Oret pacem, quærat pacem, et persequatur etiam fugientem. Meminerit ejus, qui cum posset producere plus quam duodecim legiones angelorum, exaltatus in crucem omnia acquisivit. Ipsa enim exinanitio adeo meruit exaltari, ut ad gloriam ejus flectatur omne genu. Schismaticos nocentes accipiunt, sed consentientes justos, nocentes faciunt bella sacerdotalia. Quiescunt ergo stantes a longe cum Petro, ut videant finem. Recolant illud ethnicum:

.....Si cœlicolis furor arma dedisset,
Aut si terrigenæ tentarent astra gigantes,
Non tamen auderet pietas humana, vel armis,
Vel votis prodesse Jovi.

Hoc quidem videtur esse servandum in his, ubi quis justius induit arma, scire nefas. Nam si hæreticus schismaticusve catholicum impugnat, assistere veritati pium est, et Romano pontifici devotissime famulari. Hoc quidem cum innotuerit, nam schismaticus se catholicum esse sæpe mentitur: Quis enim præsumet summum judicare pontificem, cujus causa Dei solius reservatur examini? Utique quisquis hoc attentaverit, laborare quidem, sed proficere nequaquam potest. Nec ad unguem nomen pontificis arcto; habeatur hic pontifex, cujuscunque canonica præcessit electio. Jonas ut naufragium tolleret, naufragium fecit, maluitque perire solus, quam alios involvere periculis suis; nec tamen regendæ navis curam susceperat. Salomon ab eo maternum convincit affectum, quod integrum meretricis calumniæ filium cedere maluit, quam partiri. At isti periclitari malunt Ecclesiam, et scindi, quam honorem non usurpare, et innocenti matri Ecclesiæ non inferre calumniam. « Hæc est, inquit, mater ejus, quoniam ex dilectione refugit sectionem. » Econtra hic privignus est, qui

Ferro rimatur viscera matris.

Quot et quantos tumultus, et strages dedit illa collisio, quando filius Petri Leonis adversus Innocentium bonæ memoriæ Quintum, domini Adriani præcessorem, cujus vitam et felicitatem in se in ævum protendat Dominus, conatus est ab aquilone ascendere? Nonne et stellarum partem secum traxit ruina ejus? Quis nescit Ægidium Tusculanum? Quis Petrum Pisanum, cui nullus, aut vix similis alter erat in curia? Quis recenseat episcopos, qui in tota fere Italia corruerunt? Profecto dum ruinæ illius exstabat ætate nostra memoria, incredibile est quempiam adeo misere ambitiosum esse, ut ecclesiam scindere non formidet. Neminem ita stupidum esse credo qui non malit se deleri, quam ut pro eo tanta fiat turbatio. Si delictis nostris exigentibus, carnificum istorum quisquam ascenderit sedem Petri, et ad gubernaculum navis ejus, Domino indignante, accesserit, plane naufragium non immerito faciet, cum et Petrus vocatus a Domino, ad validiorem territus aquam cœperit mergi, et navis, quæ Dominum habebat vectorem, de salute desperet, donec Christus dormiens precibus excitetur. Utique qui misere ascendit, rotatur miserius, et miserrime dejicietur; nec lætos habent exitus, quæ malo sunt inchoata principio. Discordia certissimum iniquitatis et defectus indicium est. Siquidem

..... Minimas rerum discordia turbat,
Pacem summa tenent.

Phaeton in fabulis, dum paternos currus affectat, incendit orbem, et tandem miseratione dei, et ipse succensus corruit præceps, curru disjecto. Tunc

..... Ipse diem sine sole ferunt:

(Ovid., *Trist.* V, viii, 31.)

et dum flagrat Ecclesia succensa schismate, Christus videtur abesse. Icarus quoque, dum elatus juvenili levitate fertur in cœlum, marinis fluctibus mergitur. Dejectus enim est dum allevaretur. Subvectio siquidem impiorum, gravioris ruinæ præparatio est. Quis autem eo iniquior, qui ministerium pacis, sacrificandi officium in rixas mittit, ej car-

Digitized by Google

nificium? Quorsum, quæso, tanta immanitas? Nunquid ad vitam? Sed *eorum finis interitus* (*Philip.* III). An ad gloriam? Sed *gloria eorum in confusione est* (*ibid.*). An ad voluptatem? Ergo *et eorum deus venter est* (*ibid.*). An ut nobilitentur in carne et sanguine? Sed *caro et sanguis regnum Dei non possidebunt* (*I Cor.* XV). Nam adversus carnales non ego, sed hæc, et graviora his, apostolica intonat tuba: *Quorum*, inquit, *finis interitus, quorum deus venter, et gloria in confusione, quia terrena sapiunt* (*Philip.* III). Si ut suam expleant voluntatem, aliis dominantes quod tyrannicum est, eis nihil minus proveniet. Tyranno siquidem nihil tutum est, aut quietum. Interroga Damoclem, et se hoc a tyranno Siciliæ didicisse fatebitur, cum ei undique in ardentes prunas ruina immineret, ad primum nutum et quasi texentis licio dependens gladius, inter regales delicias cervici illius, similis ferienti, irrueret. Hoc quidem apud Claudianum astruit Theodosius. Ait enim:

Qui terret plus ipse timet, sors ista tyrannis
Convenit, invideant claris, fortesque trucident.
Muniti gladiis vivant, septique venenis,
Ancipites habeant artes, trepidique minentur.
Tu civem, patremque geras, tu consule cunctis.
Nec tua te moveant, sed publica vota.

Erubesce Sidon, ait mare (*Isa.* XXIII), quia jam carnalis loquitur, quæ vir spiritualis audire non potest. Si enim audirent sacerdotes vocem hanc, nequaquam per tela, per hostes currerent, ut primas cathedras occuparent. Sed licet omnes summi pontificatus apicem deferant, quantum salva religione licet, fugiendum, quam suscipiendum arbitror sapienti. Ut enim ex conscientia verum loquar, illius laboriosissima, et quantum ad statum præsentis sæculi pertinet, miserrima videtur esse conditio. Si enim avaritiæ servit, mors ei est; sin autem, non effugiet manus et linguas Romanorum. Nisi enim habeat unde obstruat ora eorum, manusque cohibeat, ad convicia, ad flagitia et sacrilegia perferenda, aures, oculos, duret et animum. Tria quidem sunt, quæ præ cæteris, etiam prudentum omne judicium subvertunt, amor munerum, acceptio personarum, facilitas credendi. Nam ad ista moveri, et justitiam dispensare, nullus omnino potest. Ergo et ab his immunem Romanum necesse est esse pontificem, qui omnium coercere debet excessus. Si odit munera, quis beneficia conferet in invitum? Quid largiturus est, qui non accipit? Aut quomodo, si non largitur, placabit Romanos? Si personas eorum non accipit, quomodo subsistet ante faciem eorum? Vix enim in conclavi causam poterit pensare sacerdotalem, quin eos in consiliis omnibus admittere compellatur. Quid quod cogitur damnare Simoniam, munera et retributiones? Si ea sequitur, nonne se ipsum propria voce condemnat? Si in summa potentia minima licentia est, profecto qui legibus præest, nulli subjicitur, sed ab illicitis arctius coarctatur. Ergo et Romano pontifici minimum, eo ipso quo plurimum licet. Quid ponderosius est sollicitudine omnium Ecclesiarum? Apostolicum privilegium transit ad successores, et plane pars privilegii est, quam Apostolus ad Corinthios loquitur: *Quis*, inquit, *infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror?* (*II Cor*, XI.) Si totum non vultis revolvere, vel istud vindicet qui de primatu contendit, et, ut puto, cito faciet locum. Præterea qui Romanus pontifex est, eumdem pro conditione Ecclesiæ quæ nunc est, esse servum servorum necesse est. Non equidem nuncupative ad gloriam, ut quidam opinantur, sed substantive, utpote qui servis Dei serviet vel invitus. Omnis enim persona Dei servit, et dispensatrix est clementiæ vel justitiæ suæ. Servit angelus, servit homo, serviunt boni, serviunt mali, et ipse princeps mundi diabolus servit. Ergo et Romani serviunt Deo, et tyranni, quibus Romanum necesse est servire pontificem. Adeo quidem, ut nisi servierit, aut expontificem, aut exromanum esse necesse sit. Quis ergo eum servum servorum esse ambigit? Dominum Adrianum, cujus tempora felicia faciat Deus, hujus rei testem invoco, quia Romano pontifice nemo miserabilior est, conditione ejus nulla miserior. Et licet nihil aliud lædat, necesse est ut citissime vel solo labore deficiat. Fatetur enim in ea sede se tantas miserias invenisse, ut facta collatione præsentium, tota præcedens amaritudo, jucunditas, et vita felicissima fuerit. Spinosam dicit cathedram Romani pontificis, in tantum acutissimis usquequaque consertam aculeis, tantæque molis, ut robustissimos premat, terat et comminuat humeros; coronam et phrygium clara merito videri, quoniam ignea sunt, sed nunquam a natali solo Angliæ malle exisse, aut in claustro beati Rufi, perpetuo latuisse dicit, quam tantas, nisi quia divinæ dispensationi reluctari non audet, intrasse angustias. Dum superest, ipsum interroga, et crede experto. Hoc etiam mihi sæpissime adjecit, quod, cum de gradu in gradum a claustrali clerico per omnia officia in pontificem summum ascenderit, nihil unquam felicitatis, aut tranquillæ quietis, vitæ priori adjectum est ab ascensu. Et, ut verbis ejus utar, nihil enim, cum præsens sum, sui gratia vult apud se absconditum esse ab oculis meis: In incude, inquit, et malleo semper dilatavit me Dominus; sed nunc oneri, quod infirmitati meæ imposuit, si placet, supponat dexteram, quoniam mihi importabile est. Nonne ergo miseria dignissimus est, qui pro tanta pugnat miseria? Sit sane ditissimus qui eligitur, sequenti die pauper erit, et infinitis fere creditoribus tenebitur obligatus. Quid ergo erit ei, quem nulla vocat electio, sed repugnante in membris Christo, ambitio cæca et cruenta non sine sanguine fraterno intrudit? Hoc quidem est Romulo succedere in parricidiis, non Petro in commissi dispensatione ovilis.

Cap. XXIV. *Epicureos nunquam assequi finem suum.*

Nisi dissimulet contentiosus, quæ tamen dissimulari ratio non permittit, ex superioribus luce-

Digitized by Google

clarius liquet, Epicureos nunquam assequi finem suum. Cum enim ad tranquillam aspirent vitam, et ad libidinem explendam se retrahant et philosophentur, imo desipiant (nemo enim quod male libet, potest sapienter implere) hoc per ista Babylonis fluenta nullus assequitur. Illos quoque Epicureorum nomine censendos arbitror, qui suam volunt in omnibus implere voluntatem. Nam cum res libidini serviunt, in voluptatem transit affectus. Si affectus affectui non pareat, quo magis vis, torqueris magis, si tamen sit libido in voluntate. Alioquin interdum velle quod non potes, jucundum est et fructuosum, si forte esurias et sitias justitiam, laboriosum tamen. Mundus itaque Epicureis plenus est, eo quod in tanta multitudine hominum, pauci sunt, qui non famulentur libidini, id est corruptæ voluptati, sed laboriosæ voluntatis nexibus non impliciti, aut nulli, aut pauciores sunt. De loco voluptatis exclusus est homo, ex quo libido prævaluit, eo quod vita jucunda et tranquilla frui non potest, cui cœperit libido dominari. Maluit facere quod libuit, quam quod jussus est, et projectus in locum miseriæ, in terram laboris missus est, ut ei, et semini suo, terra spinas et tribulos germinet, et in sudore vultus sui comedat panem suum (*Gen.* III), qui in rectitudine voluntatis obediens, sine difficultate et labore plenam poterat habere voluptatem. Siquidem ad necessitatem et voluptatem, parata invenerat omnia. Vultus autem, sicut his placet, qui curiosius scrutantur verborum originem, dicitur a volendo; et sudor ejus, laborem et angustias indicat corruptæ voluptatis. Si ergo sudatur in eo quod confirmat cor hominis, et etiam in sumendo quod lætificat, quid est, quod sine labore sibi natura mortalis credat indultum? Anima sibi dictum recolit, quod matri omnium nostrum peccatrici sententia Creatoris intorsit. Parit ergo in dolore filios virtutum, quæ sine labore parit sobolem vitiorum. Natura namque peccatrix ad malum prona est, et corrupta ab adolescentia sua, quæ ætas origini vicinatur, ut sine labore et difficultate possit labi, et non possit erigi ad bona sine labore, et erecta, sine difficultate et gratia stare non possit. Parit itaque vitia, filias utique non filios sine dolore, sed procul dubio ad dolorem, sed in dolore filios, sed plane ad gaudium, non dolorem. Ergo Epicurus versatur in dolore, cujus vita filios parit, aut filias, et semper præsentes, aut futuras ingemiscit angustias. Nam, ut cætera taceam, præsentibus non lætatur, aut si cæcus non est, dum rerum metitur exitus, ea tanquam abeuntia et fugientia deplorat. Lætis etenim stare negatum est, nisi quis lætetur in his, quæ beatum faciunt, aut ad perpetuam proficiunt vitam. Præterit namque mundus hic, et omnia desiderabilia ejus. Quantumlibet blandiatur incautis, et dulces fallaciæ suæ propinet illecebras, novissima ejus quovis absinthio amariora sunt. Et quia ratio præsentem statum ejus imperfectum esse, usquequaque convincit, nescio quid solidum semper pollicetur in posterum, ut in omnibus amatoribus et sequacibus suis, nec unum ab initio duxerit ad perfectum, aut voti compotem fecerit. Hinc est quod avarus in mediis opibus esurit, potens et præsidens, in summo fastigio servit in profundo luxu: voluptuosum gaudii defectus angit, et famæ procus et gratiæ, in toto tumore inanis gloriæ vilescit. Cui ista non patent, nimium cæcus est, cum unusquisque eorum qui versantur in his, sibi quod appetit, deesse fateatur. Sunt tamen quorum oculos ita perstrinxit malitia, ut quæ per se lucent, nequeant intueri. Sic oculis capti talpæ, lucis beneficium non agnoscunt, et innatis gaudentes tenebris, oderunt aerem puriorem, nec vivere queunt, si diutius arceantur ab homo et latebris suis. Nonne talparum gerunt imaginem, qui semper in humo versantur, quorum tota conversatio in terra deprimitur, ut nihil altum sapiant vel divinum? Sed nec humanum quidem, cujus est, cum cætera animalia prona ferantur in terram, cœlum, et quæ cœlestia sunt erecta dignitate corporis et animi contemplari. Hi tamen suo, sed talpæ quodam naturæ vitio, deprimuntur. Profecto deterior est, quem culpa maculat, eo qui naturæ laborat imperio. Nec credas altum sapere, qui naturæ consortes, non tam virtute, quam vitiis vult præire. Sed quid in grege isto talparum arguo cæcitatem, nisi quod aliorum fons esse videtur? Ab eo namque scaturiunt rivuli vitiorum, ut quasi in corpore uno videas confluxisse rapacitatem leonis, sævitiam tigridis, gulam lupi, varietatem pardi, fraudem vulpis, tenacitatem harpyiæ, immunditiam suis, petulantiam hirci, superbiam equi, stoliditatem asini, obstinationem muli, toxicum hydræ, nigredinem corvi, et quidquid aliud perversitatis infundere potuit homini teterrima creatura. Nam ab eo universa hæc incommoda profluxerunt, dum boni et mali scientiam et similitudinem Dei promittit per rapinam. Exinde inclinata est ad malum natura hominis, cujus quasi quædam infantia præcessit innocens, dum a colloquiis pervertentibus et perversis abstinuit. Siluit homo et mansit innocens, immisso sopore obdormivit innocens, expergefactus et agnoscens auxilium simile, quod ei fabricaverat Deus, innocenter locutus est magnalia Dei. Sed ex quo factus verbosior per ostium curiositatis eductus, exercuit cum tentatore verbi commercium, quasi ab infantia adolescens, concepto calore intumuit, et prævaricatus mandatum, cujus custodia ad gloriam fuerat profutura, corruptus est, ut extunc mirabili et invincibili lege conditionis inflictæ, sibi unio reluctetur carnis et spiritus, ut nulla ratione componi possint, nisi illius gratia intercedat, qui fecit utraque unum, et carnem, in electorum fine, faciet a spiritu absorberi. Si verbis gentilium uti licet Christiano, qui solis electis divinum, et Deo placens, per inhabitantem gratiam, esse credit ingenium, etsi nec verba, nec sensus credam gentilium fugiendos, dummodo vitentur errores, hoc ipsum divina pru-

Digitized by Google

dentia in Æneide sua, sub involucro fictitii commenti, innuisse visus est Maro, dum sex ætatum gradus, sex librorum distinctionibus prudenter expressit. Quibus conditionis humanæ, dum Odysseam imitatur, ortum exprimere visus est et processum, ipsumque quem educit et provehit, producit et deducit ad manes. Nam Æneas, qui ibi fingitur animus, sic dictus, eo quod est corporis habitator : ἔνναιος enim, ut Græcis placet, *habitator* est, δέμας *corpus*, et ab his componitur Æneas, ut significet animam quasi carnis tugurio habitantem. Sic etiam Neptunum ennosigæum, eo quod Sigæum inhabitet. Primus itaque liber Æneidos, sub imagine naufragii manifestas infantiæ, quæ suis procellis agitatur, exponit tunsiones, et in fine suo, abundantia cibi et potus adulta, prosilit ad lætitiam convivalem. In confinio ergo adolescentiæ prodeunt colloquiorum commercia, et eorum intemperies aut fabulas narrat, aut veris falsa permiscet, eo quod multiloquio peccata deesse non possunt. Porro tertius varios juventutis, quasi suos canit errores : eo quod illa ætas solos fere novit errores. Siquidem, ut ait ethicus :

Imberbis juvenis tandem, custode remoto,
Gaudet equis, canibusque, et aprici gramine campi.
Cereus in vitium flecti, monitoribus asper,
Utilium tardus provisor, prodigus æris.

(Horat., *De art. poet.*, 161.)

Prima ergo ætas nutricem, secunda custodem habet, tertia quo liberior, eo facilius errat, nondum tamen procedit ad crimina. Quarta illicitos amores conciliat, et ignem imprudenter conceptum in pectore, ad amantis infelicem producit rogum. Neque enim inconcessis fatalem beatitudinem esse, sub typo Mercurii ratio persuadet, docetque illum, qui dum fuerat parvulus, sapiebat ut parvulus, loquebatur ut parvulus, agebat ut parvulus, fuga irrefragabiliter apprehensa, evacuare quæ erant parvuli. Unde, ut ad memoratum ethicum redeamus :

Conversis studiis, ætas, animusque virilis
Quærit opes et amicitias, inservit honori,
Commisisse cavet, quod mox mutare laboret.

(Id., *ibid.*)

Ergo et virilis ætas puerilia, et juvenilia erubescit, et si a perversa voluptate et immundo amore navigii sui solvere non potest anchoram, præscindit et funem. Sic et patriarchæ pudicus filius pallium reliquit adulteræ, ne adulterii crimine involveretur. Quinta maturitatem civilem promit, et ætatem depingit vicinam senectuti, imo quæ ipsam jam ingreditur senectutem. Nam et Patrum honores recolit, majorum memoriam veneratur, et quasi ad tumulum Anchisæ solemnes celebret ludos, in his ipsis exsilii sui miseriam recognoscit. Dum vero hinc egreditur, transit ad sextam, et amissis Palinuro et Miseno, duce scilicet navigii dormitante, et temerarii prælii incentore, cum jam frigescat affectus, viresque deficiant, non tam senectutem sentit quam senium, et velut quemdam descensum ad inferos, ubi quasi rebus inutiliter gestis, totius anteactæ vitæ recognoscat errores, et discat alia via incedendum esse his, qui volunt ad dulces Laviniæ complexus, et fatale regnum Italiæ, quasi ad quamdam arcem beatitudinis, pervenire. Constat enim apud eos qui mentem diligentius perscrutantur auctorum, Maronem geminæ doctrinæ vires declarasse, dum vanitate figmenti poetici, philosophicæ veritatis involvit arcana. Licet autem de prima corruptione specialiter dictum sit, potest et de singulis manifesta ratione monstrari, quia natura hominis ab adolescentia sua prona est ad malum ; ut ex quo libero, licet depresso, cœperit uti arbitrio, per se cadat sponte in culpam, et inde merito suo præceps prolabatur in pœnam : erigi tamen nequaquam potest ad bonum, nisi gratia Dei supponat manum suam. Lata est ergo Epicureorum via, et haud dubiam ducit ad mortem, per pericula tamen, per errores, per amaritudines et per omnimodas vanitates, ut lætum et quietum tranquillæ vitæ statum in ea nullus inveniat, vel ad illum tandem, ea ducente, perveniat. Nam ut vera beatitudo possideatur, non vanis, sed veris insistendum est bonis. Vana enim cultorem suum proturbant in tenebras exteriores, ad fletum oculorum, stridorem dentium, tinnitum aurium, et varias pressuras, et pœnas inferorum, apud quos nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat.

Cap. XXV. *Quæ via fidelissima sit, ad assequendum quod Epicurei appetunt, vel pollicentur.*

Sententiæ tamen non struo calumniam, quæ beatitudinem esse definit lætum semper et quietum tranquillæ vitæ statum, sed interpretatione sinistra, et vitiosa exsecutione, arbitror infamatam. Adeo quidem, ut cum Epicurei sint plurimi, id est vani sectatores voluptatis, nomen hoc pauci profiteantur. Erubescunt enim dici quod sunt, et propriam turpitudinem occultare nituntur nomine alieno, dum non tam boni esse cupiunt, quam videri. Si vero diffinitioni fidelis detur interpres, et sententiæ commodus exsecutor, qui manum apponat ori, id est qui facit quod loquitur, nihil verius et rectius apud Stoicum, et Peripateticum esse convinces, quos ad te, jucundo grandis viæ compendio, cum præceperis, introducam. Ne tamen ullam eo, quo Epicurei diffinitio tendit, viam putes, eam tibi in calce libri, quasi in fine viæ, conabor aperire. Est autem ardua et arcta, plana tamen et recta diligentibus Deum, quo ducente, docente et subvehente, non offendit quis ad lapidem pedem suum. Ipse namque *lapis offensionis et petra scandali* (*I Petr.* II), gradientes in se quos accipit, erigit et corroborat, ut humiliati in se, in eo gloriantes, audacter et libere præconentur, quia omnia in eo possumus, qui nos confortat. Via siquidem hæc virtus est, duobus interjecta et arctata limitibus, cognitione scilicet et exercitio boni. Nosse namque bonum et non facere, meritum damnationis est, non via beatitudinis. Unde, in-

Digitized by Google

quis, hanc viam ingrediar, qui in invio sum, et non in via? In tanta varietate viarum ignotarum advena et peregrinus, cujus oculi languerunt præ inopia, et fere jam deficiunt, quibus eam discernam indiciis, ut ad id tranquillitatis et gaudii perveniam, quod promittis?

Est, inquam, *via sublimis cœlo manifesta sereno. Lactea nomen habet.*

Serena tibi cœlum, ne turbetur præ indignatione oculus animæ tuæ, et facile lacteam hanc agnosces viam. Redi ad te, patrum suspice monumenta, et ibi intuere diligenter, ubi a via deflexeris gressum, et ubi cecideris in errorem. Recolo autem nos aberrasse ibi primum, ubi impulsus et eversus est homo, ut caderet prævaricatione mandati, quando ad vetitum scientiæ lignum, suadente diabolo, temerariam et incautam manum extendit. Abinde enim peccatum, accepta occasione per mandatum, seduxit me, et per illud occidit. Ipsum namque mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam, quia semper

Nitimur in vetitum,
— Quod non licet, acrius urit.
(Ovid., *De amor.* III, iv, 17.)

Ad arborem scientiæ manum extendit, gulam implevit, et contra promissum fallacis inimici, et secundum interdictum veracis Dei, obtenebratus est homo, et in esuriem prostratus, fœdus feriens cum morte, et pactum faciens cum inferno. Boni tamen, et mali sciens factus est per experientiam, et multiplici miseriæ locum fecit in se. Ergo a ligno scientiæ dum prohibitus illud ascenderet, a veritate, virtute, vita cecidit et deviavit homo, nec revertetur ad vitam, nisi ad arborem scientiæ redeat, et inde veritatem in cognitione, virtutem in opere, vitam in jucunditate mutuetur. Rationis itaque acumen exerceat, ut discernat inter bonum et malum, et in ipsis bonis aut malis, quid cui præponderet, agnoscat: jugi deinde curet sollicitudine, ne partem suam faciat deteriorem, sed toto conatu mentis et corporis, præeligendis inserviat. Ipse quoque labor dulcescat sibi, et totam amaritudinem rerum præsentium, ut ait beatus Gregorius, spe temperet futurorum. Nam et propheta diu noctuque sub exspectatione Dei sui cibatur lacrymis: et sic lugentibus veritas ipsa, quæ nec fallit, nec fallitur, veram beatitudinem repromisit. Nec vereatur quis ad arborem scientiæ boni et mali manum extendere, primæ prohibitionis exemplo, quia exsulem et erroneum ad illam invitavit ille, qui docet hominem scientiam, et juxta promissionem propheticam, ignaro indicat quid sit bonum. In arbore ergo scientiæ quasi quidam virtutis ramus nascitur, ex quo tota vita proficientis hominis consecratur. Neque enim ad genitorem vitæ, Deum scilicet, aliter redit, nisi qui virtutis ramum excisum de ligno scientiæ prætendit. Sed quis cito avellet ramum, cum vel ipsam arborem, id est quid fieri oporteat perpauci noverint? Nunquid ramus facile innotescet, ubi præ multitudine desipientium, et male agentium ipsa arbor occulitur? Hoc ipsum forte sensit et Maro, qui licet veritatis esset ignarus, et in tenebris gentium ambularet, ad Elysios campos felicium, et chari genitoris conspectum, Æneam admittendum esse non credidit, nisi docente Sibylla, quæ quasi θεοῦ βουλά, *consilium Jovis*, vel *sapientia Dei* interpretatur, ramum hunc Proserpinæ, quæ proserpentem et erigentem se a vitiis vitam innuit, consecraret. Ait ergo.

Accipe quæ peragenda prius: latet arbore opaca
Aureus et foliis, et lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer, hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpit ab arbore fetus,
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit; primo avulso, non deficit alter
Aureus, et simili frondescit virga metallo.
(Virg., *Æn.* vi, 136.)

Plane quid pœnarum lateat in terrenis, vel quid in his possit mereri, solus agnoscit, qui de arbore scientiæ ramum bonæ operationis avellit. Eoque avulso, alter non deficit, quia quo amplius exercentur, eo magis succrescunt et proficiunt scientiæ et virtutes. Non tamen eatenus Maronis, aut gentium insisto vestigiis, ut credam quempiam ad scientiam aut virtutem propriis arbitrii sui viribus pervenire. Fateor gratiam in electis operari et velle et perficere, ipsam veneror tanquam viam, imo revera viam, quæ sola ducit ad vitam, et quemque boni voti compotem facit. Lactea hæc est, innocentiæ manifesta candore, et alimentorum sedulitate nutricis explet officium, et sola præparat ad profectum. Nam sine ea proficit nullus. Clamat hæc in voce tubæ prævaricatoribus, ut redeant ad cor, eisque ad ardorem scientiæ, amoto gladio versatili et flammeo, ducatum in patriam promittit et ingressum. Plus dicam: ipsam arborem scientiæ, et lignum vitæ, in quo sunt omnes sapientiæ et scientiæ thesauri absconditi, et *in* quo *habitat plenitudo divinitatis corporaliter* (*Coloss.* II), extraxit, inscissa tamen substantia, et produxit in terram peregrinationis nostræ, et plantavit in medio Ecclesiæ, ut ab eo illustretur per scientiam, roboretur per virtutem, et exsultet in misericordia uberi, et gaudium ejus plenum sit, gaudium a Deo, et in Deo, gaudium quod nemo tollet ab ipsa. Accedat ergo ad arborem, ducente gratia, qui abducente concupiscentia deliquit in arborem, quoniam salus nostra ab eadem procurata est in ligno, quia mors ante processit a ligno. Accedat, sed contrarius passibus: quoniam contrariis expedit curari contraria. Et quia non fuerat hominem dejecturus tentator, nisi in mentem ejus elatio præcessisset, a timore concipiat unde humilietur sub potenti manu Dei, qui, exaltari desiderat in die visitationis. Abstineat a licitis, qui præsumpsit illicita, et incendium concupiscentiæ ordinata mitiget charitate. Delectetur in his, videat et nunc quia lignum pulchrum est visu, et ad vescendum suave, et fructum vera

Digitized by Google

beatitudinis, et semper lætum tranquillæ vitæ statum dabit in tempore suo. Porro jucundus timor qui in dilectionis reverentiam cadit, non novit otiari, aut præscriptam sibi prævaricari legem, sed timoris foras mittit aculeos, et ex amore facit bona, sponte sua adhærens justitiæ, et quasi viribus obedientiæ cum gratia quodammodo violenter nititur acquirere vitam, qui per inobedientiam ex levitate arbitrii cucurrit in mortem. Timor innocentiam parit, justitiam benefaciendi mandatorum obedientia promovet, rectoque calle ad veram beatitudinem justus perducitur. Nam et is est quem deduxit Dominus per vias rectas, dans ei scientiam sanctorum, honestans eum in laboribus, et in omnibus complens ei beatitudinem, pro qua fideliter et utiliter laboratur (*Sap.* x). Possem dicere quia ad hunc tendunt tota lex et prophetæ, omnesque Scripturæ canonicæ, quia tendunt ad Filium. Neque enim istud ambiguum est, cum et infidelium dogmata nihil utilitatis habeant, nisi aliquid conferant beatitudini. Sed his omissis, aut potius præmissis, dico quia hæc sola sunt,

Quæ sola possunt facere et servare beatum,

cum ab altero justitiæ ramo proveniat, ne cui noceatur, ab altero, ut sibi quisque et aliis prosit. Vis tibi constare quæ dico? visne beatus esse? Porro *beatus vir qui timet Dominum* (*Psal.* cxi). Potentiamne desideras? Non modo ipse, sed *potens in terra semen erit ejus* (*ibid.*). An favorem sectaris, et laudes hominum? *Generatio rectorum benedicetur* (*ibid.*). An ad celebritatem dilataris, et ad opulentiam sinum expandis? *Gloria et divitiæ in domo ejus* (*ibid.*). An perpetuitatem quæris operibus? *In memoria æterna erit justus* (*ibid.*). Visne securus esse? *Ab auditione mala non timebit*, sed omnes *despiciet inimicos* (*ibid.*). Gratiamne linguæ affectas? Labia justorum distillant gratiam. Item : *Memoria justi cum laudibus, nomen impiorum putrescet* (*Prov.* x). Vis tibi futura innotescere? *Exspectatio justorum lætitia* (*ibid.*). Vis jucunditatem tibi prorogari in sempiternum? *Et justi in perpetuum vivent* (*Sap.* v), et in pace sunt, licet mori insipientibus videantur. Ecce habes viam verissimam et fidelissimam, ad sequendum statum quem desiderat Epicurus. Et si eam tenueris, *beatus es, et bene tibi erit* (*Psal.* cxxvii). Hæc ad bene beateque vivendum potest sola sufficere; adeo quidem, ut extra posita universa, aut nihil, aut minimum perfectionis adjiciant. Nec inhibeo quin vestibus niteas deauratis circumdatus varietate, quin epuleris quotidie splendide, quin primos honores habeas : et, ut paucis multa complectar, quin tempori, sed et perversis moribus, rectus tamen, ut es ipse, in omnibus morem geras, et suis lenociniis irridentem irrideas mundum. Major enim es, quam ut debeas, aut possis (licet jam hic ceperit multos) capi tendiculis ejus. Rex illustris Anglorum Henricus secundus, maximus regum Britanniæ, si initiis gestorum fuerit exitus concolor, circa Garumnam, et, ut dicitur, te auctore, te duce, fulminat, ut Tolosam felici cingens obsidione, non modo provinciales, usque ad Rhodanum et Alpes territat, sed munitionibus diruptis, populisque subactis, quasi universis præsens immineat, timore principes Hispanos concussit et Gallos. In tantis rerum tumultibus, quæso, custodi innocentiam, et vide, et dicta, et prædica æquitatem, nec amore, nec odio, timore vel spe declines a via recta. *Justi enim hæreditabunt terram*, et ut auctoritate constat Altissimi, *semen impiorum peribit* (*Psal.* xxxvi). Si hæc quæ tibi sincera devotione curavi scribere, in tanto tumultu legere non vacat, aut quia insipida sunt sensibus, verbis inculta non placent, vel ipsa devotio non displiceat, quæ honori tuo studuit inservire. Si probaveris intentionem, patrocinaberis operi. Sin autem, ut volueris condemnetur. Quid enim ad alios, ut servum judicent alienum? Liber enim hic, ut quilibet suo, tibi domino stat aut cadit. Multitudinis imperitæ non formido judicia, meis tamen rogo parcant opusculis; et si curiales sunt quidam, quia libris eorum nunquam derogavi in aliquo. Si preces meas audire noluerint, improbitatis judicio tenebuntur obnoxii, quia, ut ait Martialis, improbe facit, qui in alieno libro ingeniosus est. Quæ autem de curialibus nugis dicta sunt, in nullo eorum, sed forte in me, aut mei similibus deprehendi; et plane nimis arcta lege constringor, si me ipsum et amicos castigare et emendare non licet. Profecto qui ad hæc rugabit nares, frontem contrahet, aut faciem rubore vestiet, aut pallore confundet, cujus labia contrahentur, aut salient, toxicabitur lingua, genua trement, manus proteriet, se ipsum nugis nostris convincet obnoxium, in quibus fuit propositi semper a nugis ad bona transire seria, et ad id quod decet aut prodest, instituere vitam. Qui autem justum reprehensioni locum viderit, ea ex charitate licenter utatur, et emendatione mea acquirat sibi et possideat præmium vitæ. Scio enim quia in multiloquio peccatum non deest, sed invito, et in charitate Dei exhortor lectorem, quod mei memor in orationibus suis impetret, ut Filius Dei vivi, et Virginis intemeratæ, Deus homo, manifestet se ipsum, et palam faciat viam, qua nobis incedendum est in beneplacito suo, et dirigat in eo nostros gressus.

—

Digitized by Google